

АЛЪБЕРТ ЛИХАНОВ

ТОШҚИН

Қиссалар

ТОШКЕНТ

Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти
1980

Р е д к о л л е г и я

В. БОЙҚОБИЛОВ, И. ҒАФУРОВ, ҲАМИД ҒУЛОМ, З. И. ЕСЕН-
БОЕВ, В. Й. ЗОҲИДОВ, ЗУЛФИЯ, М. ҚҶШЖОНОВ, МИРМУҲСИН,
Н. САФАРОВ, Р. А. САФАРОВ, Р. ФАЙЗИЙ, П. ШЕРМУҲАМЕ-
ДОВ, О. ЁҚУБОВ, К. ЯШИН (Редколлегия раҳбари)

САЛОМАТ АЗИМОВА
таржимаси

Лиханов Альберт.

Тошқин: Қиссалар. Тарж. С. Азимова.—Т.: Адабиёт ва санъат
нашр., 1980.—448 б.

— (Дўстлик кутубхонаси. СССР халқлари прозаси/Редкол.:...
К. Яшин (раҳб.)).

Ленин комсомоли мукофоти лауреати, таниқли рус ёзувчиси Альберт Ли-
ханов болалар ва ўсмирлар ҳаётини самимий ҳикоя қилувчи асарлари билан
китобхоналарга яхши таниш. Адиб ҳар бир янги асарида жиддий ижтимоий
ва ахлоқий масалаларни ўртага қўяди.

Маъқур китобга А. Лихановнинг «Алло», «Қуёш тутилиши» ва «Тош-
қин» қиссалари киритилди.

Лиханов Альберт. Паводок. Повести.

84P7

Л 70302—213
М 352 (04)—80 128—80 4702010200

© Издательство «Современник», 1977 г.

© Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1980 й.
(Тарж.)

БИРИНЧИ ҚИСМ

ТУҶСАРИҚ РАНГЛИ САМОЛЁТ

1

Оркестр муборакбод музикасини ижро этмоқда эди, музика тўғарагининг аъзолари хурсандчилик билан қипқизил лунжларини шишириб, тантанали куйни завқ билан чалишарди. Кимдир унинг биқинига астагина туртиб қўйди, кимдир елкасига қоқди, лекин у ҳеч нарсага эътибор бермас, бутун вужудидан тер оқар, фақат нима учундир бурнининг учи совуқ қотарди, у пешонасига осилиб тушган сочинин бошини бир силкиб орқага ташлади ва саҳна томон югуриб кетди.

Серёжа одамлар олдидан ўтиб бораркан, ҳамма унга тикилиб турарди. У ўз шарафига чалинаётган музика ва қарсак садоларидан, улкан залга ёғду сочиб турган хилма-хил чироқлар, кўзни қамаштирувчи қандил нуридан гўё ўзини йўқотгандек бўлди. У ҳамон саҳна томон учиб борар, лекин бу парвоз унга поёнсиздек бўлиб туюлар эди.

Кейин у кўзни қамаштирувчи саҳна чироқлари рўпарасида пайдо бўлди. Ҳамманинг кўз ўнгида бўшашганча, серрайиб қолди. Ўз қаърига тортиб олувчи чуқурликка ўхшаш чайқалиб турган ҳаяжонли залга қўрқув билан қараб қолди. Нималарнидир пичирлашиб ўтирган саҳна президиумига ўгирилиб қаради.

— Асосий мукофот,— деди ниҳоят сепкил юзли судья.— Мутлақ рекорд ўрнатган Сергей Воробьевга топширилади. Унинг бензин билан ишловчи моторли самолёт модели ҳаво оқимининг йўналиши ёрдамида бир юз йигирма километргача учиб борди! Унга мукофотни, исми ва фамилияси ёзилган қимматбаҳо соатни

Совет Иттифоқи Қаҳрамони, биринчи класс учувчиси Юрий Петрович Доронин топширади.

Бутун зални қарсақлар шовқини босиб кетди, баланд бўйли, йўғон бурун Доронин Серёжага кенг ва дағал қўлларини чўзиб, тўс-тўполонда: «Табриклайман!»— деди ва бирин-кетин унга бир талай фахрий ёрлиқларни: ўсмирлар ва катталар ўртасида биринчиликни эгаллагани учун, комсомол номидан, мутлақ рекорд учун, яна қандайдир фахрий ёрлиқларни топширди, ҳар сафар фахрий ёрлиқ топширилганда залда самимий кулги кўтариларди. Қаҳрамон ярқираб турган совринни соат билан топширмоқчи бўлганда залда кулги авжига чиқди, чунки Серёжанинг қўллари хилма-хил мукофотлар билан тўлиб-тошиб кетган эди.

Доронин қўлини кўтарди, ҳамма жим бўлиб қолди. Залга шундай сукунат чўкдики, ҳатто қандилда осилиб турган популарнинг майин шилдирашигача эшитилди.

— Болалар!— деди учувчи.— Бу донғи кетган самолёт!— У қанотлари синиб кетган, Серёжага мутлақ рекорд ғалабасини келтирган тўқсариқ рангли самолётчани кўтарди.— Уни учган жойидан бир неча километр узоқликдаги ўрмондан колхозчилар топишди.— У Серёжага ўгирилди.— Сергей Воробьевнинг учувчи бўлишни орзу қилаётганини менга айтишди. Унинг учувчи бўлишига ишончим комил, чунки ҳар бир орзу йўлида инсоннинг ўзида ирода ва ишонч бўлиши керак. Бугун биз Серёжанинг биринчи ғалабасини байрам қиляпмиз. Вақти келиб уни бундан ҳам муҳимроқ ғалабалари бўлади. Сизларни ҳам шундай ғалабаларни қўлга киритишга чақираман!

Серёжа орқасига қайтди, яна қарсақлар авжига чиқди, бу унинг ҳаётида энг қувончли воқеа эди.

2

Бир оз бўлса ҳам боши айланди.

Шон-шухрат! Сени қара-ю, Серёжа уни ҳеч бир кутмаганди. Унга ҳеч бир тайёргарлик ҳам кўрмаганди — қарабсизки, у тўсатдан худди бўрон сингари шиддат билан, сел-тошқин сингари ёпирилиб келди.

Умуман олганда, бу қандай шон-шухрат бўлсин! Тасодиф, холос! Худди лотереядан ютгандай гап! Чунки кўзга кўринмас ўша шиддатли шамол оқими ҳар қан-

дай моделни ўзи билан учуриб кетиши мумкин эди-ку, кейин уни машҳур модель атаб, ҳар қандай откриткага зангори осмонда учиб кетаётган алфозда, атрофларига тилла ҳал ёпиштириб расмини чизиб кўрсатиш мумкин эди! Тамом-вассалом! Ёнилғи тугаб, моторнинг ўчиб қолиши ҳам ҳеч гап эмас... Умуман олганда, бу омад келиши; чинакам шон-шуҳрат эса бундай бўлмайди, шон-шуҳратни ўзинг меҳнат қилиб, пешона тери билан қўлга киритишинг керак... Агар у бошқарувчи модель бўлганда ҳам бошқа гап эди, ҳеч бўлмаганда ердан туриб, уни радио орқали бошқарилса ҳам майли эди. Бу ерда-чи... Худди лотерея аппаратини айлантириб, билетини оласану — мана сенга ютуқ, гражданин: соат, соврин ва бир даста ёрлиқлар.

— Менимча, сен мағрурланиб кетяпсан,— деди Галка Васина,— оддий қилиб айтганда. Васька,— ҳалигдан гердаяпсан!

У Серёжадан бир метрча нарида борарди, шунинг учун ҳам у қизни бошдан-оёқ кузатиши мумкин: тин қора сочлари елкасига тушиб турибди, Васька ўгирилиб қараса борми, унинг қора шахло кўзлари одамни тешиб юборгудек бўлади.

— Чин самурай сўзи!— кулди Серёжа.— Биласанми, биз ҳар бир моделга табличка ёпиштирамиз: топиб олинган тақдирда фалон жойга, фалон кимсага қайтариб юборишингизни илтимос қиламиз деб, лекин қасам ичаман, ҳеч ким бу ёпиштирилган табличка керак бўлиб қолишини хаёлига ҳам келтирмайди.

— Ҳар ҳолда ёпиштирар экансизлар-ку?— дейди қиз ишонмасдан.

— Қоида бўйича шундай қилиш керак!— дейди Серёжа.

У ажабланиб ўзининг тўқсариқ самолётига қарайди, яна ўзига ўзи ишонмайди.

Унинг модели шундай учдики, худди спорт самолёти сингари булутлар орасига шўнғиб кетди. У ўз моделининг кетидан қувиб кузатиши керак эди. У шундай қилди, самолёти қандайдир маневр қилиб кўздан ғойиб бўлгунча кўзини осмондан узмай югурди. Модели кўздан ғойиб бўлгач, Серёжа хафа бўлиб кетди, ахир у мусобақадан чиқиб кетган эди-да, лекин бир ҳафтадан кейин тўқсариқ самолёт моделини юк машинасининг шафёри олиб келди. Самолёт моделини унга қишлоқ

советида беришганини айтди ва қишлоқнинг номини маълум қилди. Бир юз йигирма километр!

Мана энди бўлса Серёжа қанотлари синган ўз қушини қўлда кўтариб келмоқда, кўзларига ишонмай, унга ажабланиб қарайди!

— Доронинга қойилман!— дейди Серёжа завқланиб.— Довюрак инсон! Душман самолётини чилпарчин қилган.

— Лекин гапнинг очиғини айтганда, сени Доронингни,— дейди баҳслашиб Васька,— артистка Доронингага нисбатан шон-шухрати камроқ.— У кулади.— Сен қизиқсан! Замонлар ўзгариб кетган!

Ҳа, замонлар ўзгариб кетган, дейди ўзига-ўзи Серёжа. Чунки ўша қаҳрамон Доронин энди икки қанотли оддий самолётчада учади. Ҳолбуки, бир вақтлар фашистларнинг додини берган! Лекин у Васька билан баҳслашишни давом эттиради:

— Шундай дейлик, майли, шундай бўла қолсин! Лекин бундай йўл билан баҳслашиб бўлмайди! Сенинг саволингга жавоб сифатида айтаманки, сени Доронингни Гагарин билан тенглаштириб бўлмайди.

— Қарий бошлабсан,— Галинанинг кўзлари Серёжани зимдан кузатади,— катта бўлгаингда жуда ҳам қуруқ, мақтанчоқ бўлсанг керак,— у кафтларини кўрсатиб писанда қилади,— ёки техник раҳбар бўлсанг керак!

— Бўламан,— кулади Серёжа,— авиация учун гуманитар маълумот озлик қилади.

У Васькага кўзини қисади ва уйи томон югуриб кетади.

3

Серёжа хонага кириши билан уни хонаки музика овози ҳайратга солди:

— Труу-ру-ру-ру-ру-ру! Ру-ру-ру-ру! Труу-руу-у-у-у-у!

Онаси журнални карнай қилиб чалмоқда. Олег Андреевич тароғини чалаяпти. Нина хола бўлса қошиқ билан лаганни ноғора қияпти.

Опоқ қилиб крахмалланган дастурхон Серёжанинг кўзини қамаштиради, унинг устида турган шишанинг оғзидаги тилла ҳал йилтирайди.

— Шундай қилиб,— дейди Олег Андреевич, — тантанили зиёфатни очик деб эълон қиламан!

У милиция кийимида, погонларида эса майорлик юлдузи порлаб турибди. Серёжа ерга ўзининг ажойиб моделини қўяди, меҳмонлар ёрлиқларни, соатни, совринни кўздан кечиршади.

— Омад учун,— дейди Олег Андреевич.— Чемпион учун!— Шиша оғзидаги пўкак зарб билан шифтга урилади, кучли фонтан сингари шампан виноси шишадан отилиб чиқади.

Серёжага ҳам қуйишади, фақат қадаҳнинг энг тагида, бир неча томчигина, холос. Худди шарбат сувига ўхшаш ичимлик Серёжанинг томоғига тегиши билан уни бир оз қиздиради, у соатини қўлига олиб созлаш мақсадида бурайди, қўлига тақиб, Олег Андреевичнинг соати билан ўз соатининг тўғрилигини солиштиради, кейин радиони қўяди.

Ана шу бўлиб ўтган ғаройиб воқеага ҳеч бир ишонгиси келмайди.

Мана: онаси унинг ёнига ўтириб Нина холаси билан суҳбатлашмоқда, куляпти, папиросини қўлига олиб юмшатиб ўйнаб турган бир пайтда, унинг овози радио орқали янграйди. Қолхозлар ҳақида, ким қандай дон экаётгани, бу ишда кимлар олдинда бораётгани, заводлар ҳақида, одамларнинг ишлари ҳақида гапиради; ёки бўлмаса ёқимли музика садоси остида ҳикоя ўқийди.

Ҳаммасидан ҳам Серёжага ҳикоялар ёки шеърлар ёқади. Чунки онаси уларни қандайдир завқ билан ўқийди. Шошилмасдан, оҳиста ўқийдики, одамни сел қилиб юборади. Худди артистка сингари ўқийди.

Шахсан у — Серёжанинг ўзи, онаси билан артистка ўртасидаги фарқни билмайди. Артистка фақат саҳнага чиқади, онаси бўлса радиода, лекин дикторнинг артисткадан нима камлиги бор? Ҳеч қандай. Масалан, ёз фаслини олайлик, онаси дам олгани кетганда унинг ўрнига қандайдир артистлар ишлашади. Онасининг сўзи билан айтганда: пул ишлашади. Лекин улар онасига нисбатан юз бор ёмон ўқишади. Қартошка ҳақида гапиргудек бўлишса, худди декламация қилиб шеър ўқигандай завқ билан гапиришади, уларни эшитиб худди бадий ҳаваскорлик тўғарагидан эндигина чиққан ҳаваскор, деб ўйлаш мумкин. Овозларининг беўхшовлиги-

ни айтмайсизми, шундай ясама, шундай чинқироқки, эшитсанг гашинг келади.

Лекин онасининг овози бошқача. Мана, ҳозир у уйида Нина холаси билан гаплашиб ўтирибди, овози-чи, қандайдир бўғиқ, ҳатто дағал эшитилади. Лекин радио орқали бутунлай бошқача янграйди. Кучли ва чиройли янграйди. Нина холасининг таъбири билан айтганда — жарангдор.

Умуман Нина хола онаси тўғрисида яхши гапиради. Уни, ҳақиқий истеъдод эгаси, дейди. Москвалик дикторлардан ҳеч бир қоладиган ери йўқ, дейди. Агар у Москвада яшаганда борми, аллақачон хизмат кўрсатган артистка бўлган бўларди, дейди. Дикторларга шундай ном беришади, тўғри эмасми.

Онаси Нина холасига қўлини пахса қилиб дейди:

— Шу бадбашара ҳусн биланми?

Онаси, нима учундир, қўпол гапиради. Нима учундир, қўпол сўзларни нишлатади. Бу одат унга ярашмайди албатта, чунки унинг ўзи ўзгача. У Серёжа билан ёлғиз қолганда бутунлай бошқача сўзларни топиб гапиради. Чиройли, эркалатувчи сўзлар билан гаплашади.

— Уни кўринишининг ҳеч бир алоқаси йўқ!— Нина хола ғазабланади.— Мақолни биласан-ку: устинг тўзиган бўлса-да, ақлинг бут бўлсин, деган.

— Менда қандай қилиб ақл бўлсин?!— қўшилмайди гапга онаси.

— Сенда ақлинг ва ҳуснингдан ҳам муҳимроқ хислат бор. Сенинг истеъдодли овозинг бор. Бу истеъдод эса кўчада бекорга ётмайди.

Серёжа ўрнидан ирғиб туради, приёмникнинг бурагичига қўлини чўзади ва радио овозини борича баланд қилиб қўяди. Ўз аксини ойнада кузатади, қувончли кўзлари қандай порлаб ёнаётганини кўради, у Нина холасини қўллаб-қувватламоқчи, онаси қандай истеъдодли эканини кўрсатмоқчи бўлгандек, кулиб меҳмонларга:

— Келинглр, онам қандай ўқиётганларини эшитайлик!— дейди.

Серёжа онасини қўпол сўз, қандайдир яхши бўлмаган, беўхшов гап айтиб, ҳазиллашинини кутмоқда. Лекин онаси сукут сақлаб ўтирибди, фақат у бирор нарсага ишонқирамагандай мийиғида кулиб қўяди. Радиода бўлса онаси колхозчилар ҳақида гапирмоқда, уларнинг картошкани қандай йиғиштириб олишаётгани тўғрисида

ҳикоя қилипти. Гўё онасининг оғзидан сўз эмас, лирик қўшиқ чиқаётгандай. Аввалига гармошка оҳиста чалинади, кейин авжига чиқиб, яна пасаяди. Радио динамигида нимадир шиқиллайди. Серёжа кулиб туриб Олег Андреевичга, кейин Нина холасига қарайди. Улар ҳозироқ онасини мақташга тушишларини кутади. Лекин улар сукут сақлашади.

— Сен бўлсанг истеъдод дейсан!— кулади онаси.— Бу ерда ўтирганларнинг ҳаммаси истеъдодли.— Шу пайт бирдан тўлқинланиб кетади, ўрнидан сакраб туради.— Қани айт-чи, мана шу хом, пишиб етилмаган нарсани истеъдодли ўқиш мумкинми? Қандай ўқиш мумкин? Сен бунга тушунасан-ку ахир. Жавоб бер-чи!

Онаси Нина холасига бақиради, уни нимададир айблайди, Серёжа бўлса ҳайрон бўлиб кўзларини пирпиратади, ахир у ҳаммаси яхши бўлишини истаган эди-да.

— Лекин, Аня,— мулоҳаза билан жавоб беради Нина хола,— сен мендан яхши биласан: истеъдодли нарсани истеъдодли дикторга ўқиш жуда ҳам осон, шундай эмасми? Ваҳоланки, маъносиз, ёмон ёзилган нарсани истеъдодли ўқиш жуда ҳам қийин ва мураккаб! Палапартиш, наридан-бери ёзилган нарсани ўқиш эса ундан ҳам қийин!

4

Онаси бармоқлари билан папиросни айлантиради, бирор нарса ҳақида хаёлини бир жойга йиғиб ўйлайди, кейин дейди:

— Майли, қўйинглар бу гапларни, бир ичайлик!

У қадаҳларга вино қуюди, ўз қадаҳини кўтаради, Олег Андреевичга қараб гапирди:

— Мумкинми, мен қадаҳ учун сўз айтсам!

— Мумкин!— кулади Олег Андреевич.

— Бу қадаҳ сўзи фақат аёлларга тегишли, шунинг учун аёллар қадаҳи деса ҳам бўлади,— дейди онаси,— лекин бу сўзларнинг сиз эркакларга ҳам алоқаси бор, чунки биз ёлғиз, сизларсиз, нима ҳам қила олардик.

У бир неча дақиқа жимиб қолади, шу пайт Серёжа онасига қарайди, қараганда ҳам ажабланади ва кулади: онаси қандай қизиқ гапни айтаркин? Ўзи ҳақидами? Истеъдод тўғрисидами? Нина холаси ҳақидами?

— Шундай қилиб,— дейди онаси Нина холасига қа-

раб.— Биз истеъдод учун эмас, гўзаллик учун эмас, ақл учун эмас, балким аёллар бахти учун ичайлик, тушунасанми бу гапининг маъносига? Сен учун, Нинка, чунки сенинг бахтинг бор. Ва мен учун ичайлик, чунки бу бахт менда йўқ... Лекин у албатта бўлади!

Серёжа онасининг кайф қилиб қолганини тушунади албатта, шунинг учун ҳам у онасига диққат билан қарайди, қараганда ҳам бошқаларга билинтирмай қарайди, у шундай нигоҳ билан қарайдики, онаси буни тушунсин, айтадиган гапини рўйирост айтмасин. Онаси ҳамма вақт ҳам уни сўзсиз тушунади. Лекин ҳозир нима учундир, у Серёжани сезмаяпти.

— Бизга ҳеч нарса керак эмас, Нина, уйимиздан, эримиздан, фарзандимиздан бошқа ҳеч нарса керак эмас.

Онасининг кўзларида ёш йилтирайди, Серёжа буни кўриб чидолмайди, унинг олдига келади ва орқасига ўтиб, елкасидан қучоқлайди.

Онаси чўчиб тушади, кўз ёшларини артади, Серёжани қўлидан ушлаб ўзига тортади ва унинг кўзларига тикилади.

— Сергунька, мен сенга бир сирни очаман,— дейди онаси ва бирдан илтимос қилади:— Агар қўлингдан келса, бунга тушуниб ол.

— Ойижон, нима деяпсиз ўзи, ойижон, нима деяпсиз?— гўлдирайди Серёжа, буларнинг ҳаммаси вино туфайли, унинг кайфидан онам ўзига келолмаяпти, деб ўйлайди.

— Кўп вақт гапира олмадим, айтишга қўрқдим, эҳтимол ҳали кўп вақт айтмаган ҳам бўлардим, лекин бугун Нина, Олег Андреевич ўтиришибди, уларнинг олдида айтиш қўрқинчли эмас...— Ва бирдан, кутилмаганда тарсаки туширгандай бўлади:— Сергунька, тез кунда мен эрга тегаман.

— Кимга?— сўрайди шу ондаёқ Серёжа.

— Никодимга!— дейди онаси ва шу ондаёқ сўзларини тўғрилайди:— Никодим Михайловичга. У келяпти.

— Курсдаги ўқишини тугатдимми?— сўрайди Нина хола.

— Тамомлади,— дейди онаси.— Эрга-индин келиб қолади.

Олег Андреевич гўё шошилгандай бўлиб, қадаҳларга вино қуяди, ўзи қадаҳини биринчи бўлиб кўтаради.

— Ундай бўлса, Анна Петровна, сиз учун,— дейди.

— Сен учун, Аннушка,— Нина хола курсидан ирғиб туради, опасининг олдига келади, уни қучоқлайди, улар икковлон йиғлашади.

Эшик ғичирлаб очилади, унинг қиялаб очилган тешигидан кўк рангли қўғирчоқ юк машинаси, кейин қизил сандалли оёқ пайдо бўлади, шундан сўнг Нина холанинг ўғли Котька бошдан-оёқ кўринади.

— Дада,— дейди у Олег Андреевичга ҳеч нарсадан ҳеч нарса йўқ,— шимол денгизи кемалар учун хавфлими, у ерда снайперлар бор эмиш.

— Нима, нима?— кулади Олег Андреевич.

— Муздан пайдо бўлган тоғлар.

— Айсбергларми?

— Ҳа, ҳа, снайберглар.

Ҳамма кулади. Серёжа ҳам кулади. Кейин чойнакни олиб, ошхонага чиқади. Ошхонадаги эшик тўғри кўчага очилади. Эшикда қаттиқ қилиб занжирга илиб қўйилган эълон турибди, уни қўшни хотин ёзган. Серёжа бу эълонни ёдлаб олган: «Барча граждандардан илтимос, кираётганингизда эшикни ушлаб киринг, у қаттиқ ёпилмасин, бўлмаса менинг каллам ёрилиб, мияларим сочилиб кетиши мумкин». Бу эълоннинг имло хатолари қўй эди.

У ҳовли бўйлаб ўтиб бораркан, атрофидаги нарсаларни сезмайди, ҳар бир қадам сайин, ўзича ўша эълонни хатолари билан ўқийди. «Барча граждандардан илтимос... бўлма-са менинг каллам ёрилиб... мияларим сочилиб кетиши мумкин». Бу сўзлар гўё зарбча билан бошига урилади-ю, унинг зарбидан мия чаккасидаги томирлар азоб билан оғрийди.

5

Қаёққа боришингни билмасанг ҳам оёқларинг ўзи олиб боради.

Уйдан унчалик узоқ бўлмаган жойда гастроном бор, унинг ҳовлисида эса хилма-хил қутилар айқаш-уйқаш бўлиб ётибди. Модели учун материал қидириб бир кун бу ерга келган эди, қутининг четидаги юпқа тахталар унга модел ясашда жуда ҳам қўл келган эди.

Қутилар бир-бирига тахланиб баланд девор ҳосил қилган, уларнинг орасида эса унда-бунда узун йўлка-

лар бор. Катта одамлар ўтолмаса ҳам бу ердан болалар ўтиши мумкин. Серёжа йўлқадан ёни билан аста-секин юриб, кенгроқ жойни қидиради, бир қутининг торгина чегига омонат ўтиради. Бошини орқасига ташлайди ва юқорига тикилади. Қутилар ораларидан осмон кўринади. Кўм-кўк, лекин қуюқлашган кўк гумбази. Унда эса худди тутун сингари булутлар сузиб юрибди. Барра булутлар. Географияда ўқиганди.

Серёжа осмонга қарар экан, булутлар ҳақида ўйлайди. Булутлар ҳақида фикр юритар экан, гўё бу ҳақда унинг ўзи эмас, бошқа бирор кимса ўйлаётгандай туюлади. Ўйлаётган ҳам Серёжа, лекин унинг ўзи эмас, балки бошқа Серёжа. Ҳақиқийси эса сукут сақлайди. Ҳақиқийси гўё қотиб қолгандай, ҳеч бир нарса тўғрисида ўйлагиси келмайди, лекин ўйлаш керак, ўйлаш.

Серёжанинг бириси қутилар орасидан осмонга қарайди, бошқаси эса бутун вужуди билан ерга тикилади, у бутун вужуди, аъзойи-бадани қақшаб оғриётганини сезади.

Никодим! Онаси бекорга тўғрилаб: Никодим Михайлович, деди, оддийгина қилиб Никодим деб тураверса ҳам бўларди. Одатда кишини ҳурмат қилинсагина унинг отаси исмини қўшиб айтилади. Никодимни бўлса Серёжа шунчаки отини айтиб чақираверади. Албатта буни ичида айтади. Энг асосийси ҳам шунда-да, уни дилингда қандай чақирishingда.

Эҳтимол Серёжа унга бекордан-бекорга шундай муносабатда бўлаётгандир. Балким у бутунлай ёмон одам эмасдир, чунки Серёжа уни бор-йўғи бир марта кўрган холос, нима, инсонни бир марта кўриш билан шундай деб бўладими, бунинг устига кап-катта одам бўлса. Балким, Серёжанинг онаси бўлмаганда унга шундай муносабатда бўлмаган бўлармиди.

Онаси ўша учрашувдан кейин, Никодим уларникига меҳмонга келгандан кейин — Серёжа ҳам ўшанда танишган эди, унинг расмини тошойнанинг бурчагига илиб қўйди. Серёжа ўшанда ҳаммасини тушунганди. Ушандаёқ онасига:

— Никодимнинг бизга нима кераги бор?— деб айтганди.

Онаси айбдордек Серёжага қаради, унинг олдига келиб, елкасидан ушлади ва кўзларига тикилиб, гўё катта одамга гапиргандек жавоб қилди:

— Сенинг ҳам отанг бўлиши керак-ку!

— Сиз нима?!— қичқирганди ўшанда Серёжа сесканиб.— Ақлдан оздингизми? Менинг отам бор-ку!

Ота! Агар у тирик бўлгандами!

Серёжа тез-тез отасини туш кўрарди. Дам учувчилар осмонга учадиган пайтда киядиган бош кийимда, дам учувчилар юрганда енглариини шимарган кўйлақда. Бундай расмлари солинган учувчиларнинг кўринишини Серёжа «Огонёк» журналидан қирқиб олиб ўзининг каравоти тепасига осиб қўяди. Ёки бўлмаса Чкаловнинг расми — у оқ кўйлақда оғзини очиб кулиб турибди. Бундай расм Серёжанинг каравоти тепасида бор. Юрий Гагарин-чи — одамлар уни қўлларига кўтариб эъзозлашмоқда, бундай расм ҳам бор, отаси-чи, отаси учувчилар кийимида, елкасида майорлик поғони, шамолда ерга тушиб кетмаслиги учун фуражкасини бир қўли билан маҳкам ушлаб олган.

Отаси кулиб турибди, нима учундир сассиз гапиряпти ёки бўлмаса сукут сақлаб турибди; Серёжа отасини кўрдими, ўша куни унинг омади келади. Мактабдами ёки тўгаракдами иши юришиб кетади. Жуда бўлмаса уни ўша куни кайфияти чоғ бўлади.

Фақат бир нарсга қизиқ, отаси унинг тушида донм ҳар хил бўлиб кўринади. Ҳар хил қиёфада тушига киради. Лекин бунга Серёжа ўрганиб қолган. У шундай ҳам билади; тушига учувчи кирдими — бас, ўша унинг отаси. Унинг афт-ангори қандай бўлишининг аҳамияти йўқ. Буни шундай ҳам тушунса бўлади. Чунки Серёжа отасини ҳеч қачон кўрган эмас. Серёжа туғилмасданоқ отаси ҳалок бўлган.

У синовчи-учувчи бўлган. Ўшанда улар кичик бир шаҳарчада туришарди. Шаҳарча ҳам эмас, посёлка. Бу ер бўлса авиазаводники эди. Отаси ҳарбий самолётларни синовдан ўтказган.

Кунлардан бир кун у кета туриб, хайрлашиш олдидан онасини ўпган, ҳар галгидек қўлини кўтариб хайрлашган. Онаси бўлса, одатдагидек деразанинг олдида ўтириб учаётган самолётларни кузатган. Ўша куни уч самолёт учарди. Улар кичик думлари билан худди учбурчакка ўхшаб кетишарди. Учувчан геометрия. Ёки бўлмаса денгиз қиялигига ўхшаш бир нарсадай. Онаси шу учбурчаклар осмонни қандай ўлчашаётганини кузатган. Кейин улардан бири ер томон туша бошлаган.

Лекин тушганда ҳам ғоят тезлик билан туша бошлаган. Ва ерга ағанаб кетган. Онасининг айтишича, гўё осмон бирдан қизил тусга кирган. Қон тусига.

У эғнида нима бўлса, шу билан бу ердан кетиб қолган, ҳатто буюмларини чамадонга ҳам солмаган, станцияга чиққану биринчи дуч келган поездга ўтирган. Поезддан тушиб, онаси отга миниб қишлоққа — бувисиникига йўл олган, уйнинг остонасига етар-етмас, Серёжа туғилган.

Серёжа вақтидан икки ой илгари туғилган, у отасидан кейин кетма-кет ўлиши керак эди. Лекин онаси ва бувиси уни омон сақлаб қолишган.

Онасининг бу ҳикояси Серёжанинг доим кулгисини келтиради. Уни қандай омон сақлаб қолишганини биласизми? Ғоят қизиқ бўлган. Рус печида. Печкани бир оз қиздириб, унинг устига Серёжани қўйишаркан. У шундай қилиб печкада икки ой яшабди.

Отасини бўлса у кўрмаган. Отаси ҳам уни кўрмаган. Серёжанинг ҳаёти отасининг ҳаёти тамом бўлгандан кейин бошланган.

Мана шунинг учун у отасини доим ҳар хил қиёфада кўради...

Серёжа юқорига қарайди. Қуёш уфқ ортига ўтиб, кўчага қоронғи туша бошлади. Осмон бўлса ҳамон кундузгидек ёруғ, булутлар қуёш нурида ярқираб турибди. Бундай манзарани у бир неча бор кузатган. Осмон ва булутлар ерга нисбатан бир оз кечроқ қораяди. Ер қуёшга ўз соясини ташлайди, лекин бу абадий эмас.

Эртага яна тонг отади, яна бутун борлиқ ярқирайди.

Серёжа совуқ ҳаводан нафас олади. Хафачилик худди оқшом сингари сўнади.

У чойнакни қўлига олиб, ўрнидан туради. Бориш керак. Уйга, онасининг олдига. У онасининг кўчада югуриб, таниш-билиш болалардан, Серёжани кўрмадинларми, деб сўраётганини кўз олдига келтиради, кураклари орасидаги елкасига ҳам совуқ теккандай бўлади. У онасининг пучуқ бурнини, гўё қуёшда қорайган силлиққина юзини, қўрқувдан ваҳимага тушган кўзларини тасаввур қилади. Қани энди онаси ўз ўғлини яхши кўрганини биров билса. Онасини эса ўғли яхши кўрганини. Мана, у отасиз яшайпти — бу аламли бўлса ҳам, чидаш мумкин, лекин онасиз-чи, буни хаёлга келтириш-

нинг ўзи маҳол. Онасиз у ҳеч қачон яшай олмаган бўларди!

Серёжа фанер қутилар орасидаги йўлкадан орқага қайтишга ҳаракат қилганди, бирдан қаеридадир оғриқни ҳис қилди. Қутидан чиқиб турган ўткир учли мих билагини тилиб юборган, шу ондаёқ пайдо бўлган оғриқ уни ҳушёр қилганди.

Никодим!

Никодим худди шу михни эслатарди.

6

Онаси уйда енгилгина энгашиб, оғзидаги папирос тутуни кўзига кирмаслиги учун бир кўзини қисиб, тоғорага идишларни солиб юваётганди.

Серёжа кириб келганда онаси унга кўзларини каттакатта очиб қаради-да, бир оз жим тургач, мулойим пичирлади:

— Мен ўйлабманки, сен тушунасан деб...

Серёжа жавоб бермади.

У ечиниб ўзининг девор тагидаги каравотига ётди, ярасидан ҳамон қон оқмоқда, у Никодимнинг расмига тикилди.

Шундай одамлар ҳам бўларкан, афтига қараб ҳеч нарса деёлмайсан. Кўзлари кичкина, кўм-кўк, сочлари қандайдир оқ аралаш, сийрак, орқасига қараб таралган, қулоқлари диккайган — бир жуфт отқулоққа ўхшайди. Онаси унинг нимасига учди экан?!

Серёжа ойнадан кўзини олиб ўгирилади ва журналлардан қирқиб олган расмларига қарайди.

Гагарин, Чкалов, учувчилар ўз кийимларида. Уларнинг ҳаммаси бир бўлиб — Серёжа учун ота.

Хафалик алами кўкракни қисарди. «Бу қандай гап? — ўйлади у. Онаси бутун умр бўйи отаси ҳақида гапирарди, унинг қандай ҳалок бўлганини қайтаргани қайтарган эди, Серёжа отаси қандай ҳалок бўлганини доим кўз олдига келтирарди, келтирганда ҳам гўё ўзи кўргандай тасаввур қиларди — энди бўлса томдан тараша тушгандай Никодим пайдо бўлди! Эҳ, она!»

Серёжа расмларга қарайди. Бу расмлар онасининг ҳикояси сабабли тўпланган! Унинг таъсири билан расмларни деворга ёпиштирган ва учувчи бўлишга аҳд қилган. Учувчи бўлганда ҳам худди отаси сингари.

Авиомодел тўгарагига ҳам онаси туфайли ёзилганди. Тўгарақда авиомодел ишининг икки-чирларини бир ўрганиб олсин, кейин планеристлар мактабига боради, ўқишдан ажралмаган ҳолда учувчи бўлади. Кейинчалик учувчилик билим юртига киради. Ёки авиация институтига кирса ҳам бўлади. Лекин бу масалада ўйлаб кўриш зарур, чунки учини ДСОААФ мактабига, билим юртига ўқимасдан ҳам ўрганса бўлади, аммо самолётлар конструкциясини чизиб уни жуда қизиқтиради.

Тўгарақда ўтирасан — ҳаммаёқ сув қуйгандай жимжит. Самолёт моделининг асосий қисмини бамбук дарахти ёғочидан ясалади, уни эгиш учун спирт билан ёнувчи чироққа тутасан ёки модел қанотини юпка қоғоз билан ёпиштирасан. Қазини елимнинг ҳиди бутунлай бошқача, бошқа елимларга ўхшамайди: худди авиациянинг ҳиди келиб туради.

Серёжа ўзининг тўқсариқ самолёти моделига қарайди, у эса ерда дабдаласи чиқиб ётибди, лекин у қаҳрамонлик қилди, ўзича унга қараб мийиғида кулади: «Қоёйил, ошна, сендан кутмаган эдим, йўқ, ҳеч бир кутмаган эдим». Моделга тикилиб туриб, бензин билан учувчи, анчагина мураккаб самолётча ясашни ўйлаб кетади. Бундай самолётни тўгарақ бошлиғи — тенгдоши Роберт билан ясашга қарор қилди, чунки ёлғиз ўзига қийин бўлади бундай моделни яшаш.

Эшик ёжирлайди.

— Уялмайсанми? — сўрайди онаси, унинг каравоти четига ўтирар экан.

У жавоб бермасдан сурилади. Онаси ҳам сукутда. Серёжага қараб турарқан, фикрини бир жойга йиғиб, ниманидир пухта ўйлайди, кейин ўрнидан туриб, миҳга осиглиқ гитарани олади, яна ўз жойига қайтиб ўтиради.

Серёжа онасининг каравотига ўрнатилган йилтироқ шарчаларни диққат билан кузатади. Ана, эскириб, тиндаланиб кетган шкаф, эшиклари очилса доим ёқиллаб овоз чиқаради, девор ёнида турган стол, бир оёғи қийшиқ, шунинг учун ҳам унинг тагига лапанглаб турмасин деб қоғоз қистирилади, бу иш меҳмон келгудек бўлса қилинади. Лекин меҳмонлар келишмаса, у шундай ҳам яхши.

Бувиси келганда онасига жаврагани-жавраган:

— Сени нарсаларинг одамларниқига ўхшамайди!

— Одамларники қандай?— унинг жиғига теғарди онаси.

— Озода, саранжом-саришта, тартибли!— шовқин солади бувиси.— Янги квартира, янги мебеллар олишадди. Ҳа, майли, квартира олиш қийин бўлсин, лекин шу хонани бундай тартибга келтир, бўя, оқла. Яшагандан кейин бундай одамларга ўхшаб яша,— шундай деб қўлини силтар ва ошхонага кириб кетарди.

— Бу жуда тўғри,— маъқулларди онаси бувисининг гапларини.

Кейин-чи, бувиси кетганидан сўнг латта-лутталарни, супургини, совунни, қашлоғични олиб келди, ҳатто уйнинг шифтини оқлайдиган оҳакни ва узун чўткани ҳам келтирди, лекин бирдан каравотга ўтирди, папиросини чекди, жимгина ўтириб хаёл сурди, кейин ремонт учун тайёрланган ҳамма нарсани йиғиштирди-да, қўшниларига берди.

— Ойи, бу нима қилганингиз?— ажабланди Серёжа.— Фикрингиздан қайтдингизми?

— Тупурдим бу ишларга,— деди кулиб онаси.— Уйнинг шифтига бўйим етмайди деб қўрқаман.

— Ундай бўлса бўёқчиларни чақирайлик!— ажабланарди Серёжа.— Шу ҳам баҳона бўлдим.

— Чақирамиз, майли, чақирамиз,— деди онаси. Лекин ҳеч кимни чақирмади.

Уйнинг шифти папирос тутунидан қорайиб кетган, илгари қандай бўлса шундайлигича, шинам бўлмаса ҳам одатдаги аҳволда қолаверди...

Онаси гитара торларини аста-секин чертади, овозини баланд чиқармасдан куйлайди:

Ен юлдузим, дурдонам¹...

Унинг овози бир оз бўғиқ бўлса ҳам, лекин кучли. Нина холасининг фикрича, «дикторларга хос овоз».

Севгининг оқ юлдузи...

Ҳаммасидан ҳам Серёжа онасининг куйлашини ёқтиради. Одамлар орасидаги олағовурда эмас, балки ма-

¹ Шеърларни Миразиз Аъзам таржима қилган.

на шундай, якка ўзи, астагина куйлаганини яхши кўради.

Юрагимнинг ёлғизи,

Бахтим якка-ягонам.

16

Онаси гитара торларига қўлини қўяди, кулиб сўрайди:

— Сен биласанми, порлаб турган севинч юлдузи ким эканини?

Серёжа бошини «билмайман» деган маънода қимирлатади.

— Сен!— у кулади.— Сен, сен бунга кулма. Ҳар бир куйлаган одам, албатта ўз юлдузи ҳақида ўйлайди. Бундай юлдуз ҳар бир одамда бор. Мен бўлсам сен ҳақингда ўйлайман.

— Нима учун дадам ҳақида эмас?

Онаси унга ажабланиб қарайди, нимадандир хижолат тортади, кейин қатъият билан қайтаради.

— Йўқ, фақат сен тўғрингда.

— Ундай бўлса мен ҳам сиз ҳақингизда,— дейди Серёжа.— Сиз ҳам менинг ёлғиз юлдузимсиз.— У каравотга ўтириб олади.

— Майли, майли,— ғамгин давом этади онаси.— Ҳозирча ёлғиз юлдузинг бўлай. Катта бўлиб, улғайганингдан кейин сенинг бошқа юлдузинг бўлади. Ушанда мен тўғримда ўйламайсан ҳам.

— Эҳ, сизни қаранг!— Серёжа аччиғланиб онасидан узоқлашади.— Мен ҳақимда шундай деб ўйлайсизми? Мен ахир сизнинг ўғлингизман, сизни қандай қилиб эсимдан чиқараман!— У Никодимни ўйлаб жим бўлиб қолади ва хафа бўлиб қўшиб қўяди:— Сизга ўхшаб эмас!

Онаси сакраб ўрнидан туради, гитарани миҳга илади. Серёжага қарамасдан гугуртни ёқади-да; папиростутунини куч билан ичига тортади.

— Бевовта бўлмай қўя қол, мен бир қарорга келдим. Ҳамма нарса илгари қандай бўлса, шундайлигича қолади. Никодимни бу ерга ҳеч қандай алоқаси йўқ.

Серёжа каравотдан кўтарилади, бўшашганидан жим туради, кейин шикоятнамо тарзда, ишонмасдан, умидвор бўлиб сўрайди:

— Ростданми, онажон?

У Серёжага ўғириларкан, папиросини қўллари билан эзгилаб, ойнанинг олдига боради.

Серёжа эса жим. Онаси ойнага эмас, балки Никодимга қарамоқда. Кейин суратни қўлига олади, Никодимни гўё силагандай бўлади ва бирдан расмни майдамайда қилиб йиртиб ташлайди.

Серёжанинг нафаси бўғзига тиқилгандай бўлди.

— Нима учун?— ажабланади у тирсагига суянганича. Энди-чи, энди Никодимнинг ҳеч бир қўрқинчли жойи йўқ. Ундан заррача ҳам чўчимайди. Яна ўша ойнанинг бурчагида юз йил турса ҳам қўрқмасди.

— Энди унинг нима кераги бор,— жавоб қилади онаси ва деворга бориб чироқни ўчиради.

Қоронгиликда Серёжа ўрнидан бир оз туриб онасини кўрмоқчи бўлади. Ёз фаслининг қоронғи тунида у онасининг юзини кўради, афтидан онаси кўзларини очиб ётибди. У онасини шивирлаб чақиради, лекин у жавоб бермайди, шунда Серёжа ўйлайди: чарчаб ҳориганидан вино уни йиқитди шекилли.

7

Та-та-та-та...

Та-та-та-та...

Серёжа урушни туш кўряпти. Гўё у ўзининг тўқсариқ самолётида учиб, кўринмас душманни қириб ташламоқда. Изиллаётган ўқлар оқ ёғду сингари самолёт теграсидан ўтиб бормоқда, ерга теккан ўқ тупроқни тўзитмоқда, Серёжа самолётда пастликка шўнғиб бормоқда, самолётнинг бир қаноти сал пастга энгашган, кейин у штурвални ўзига тортади, тўқсариқ рангли самолёт кескин суратда осмонга кўтарилади. Серёжа бундай кузатса, булутлар орасидан у томон душман самолёти учиб келаётганмиш.

У тепкини босади.

Та-та-та-та...

Лекин ўқлар энди нима учундир нишонга тегмаяпти.

Та-та-та-та...

Демак, ўқлар тамом бўлибди. Ундай бўлса ким отяпти? Қора крест? Ҳа, қора крест... Бу душман самолёти...

Серёжа кўриб турибди, душман ўқи, ҳа, душман ўқи у томон отилиб келмоқда. Унинг тўқсариқ самолёти томон ёпирилиб келмоқда.

Серёжа чўчиб ўрнидан туради. Пешснасидан оқаётган тер томчиларини сезади. Уй димиқиб кетган.

У сесканиб кетади.

Та-та-та-та...

Қора крестли самолёт ҳалиям отмоқда. Йўғ-е, бу бошқа нарса, кимдир эшикни тақиллатяпти. Кўчалар ёриша бошлабди.

— Ойи,— шивирлайди Серёжа,— ойи!

Онаси бошини кўтаради ва қўрқув аралаш сўрайди:

— Нима бўлди?!

— Кимдир эшикни тақиллатяпти.

— Наҳотки,— дейди онаси ва эснаб шу ондаёқ ўзига келади.— Ундай бўлса оча қол!

Бўғиқ, димиққан тушдан кейин Серёжа ҳам ўзига келади. Худога шукур, ҳеч қандай крест йўқ. Ҳаммаси жойида. Уй ҳам, онаси ҳам. У хўрсинади ва эшик томон боради...

Та-та-та-та...

— Ҳозир, ҳозир,— дейди у жавраб, бутунлай хотиржам бўлиб, эшикдаги занжирни бўшатади, сўнг инглиз қулфини бурайди, эшик очилади, у шу ондаёқ орқасига чекинади.

Унинг юраги зил кетади. Гўё у яна ухлаётгандай. Гўё бояги қўрқинчли туш кўриши давом этаётгандай, гўё тушининг иккинчи серияси.

Эшикнинг орқасида Никодим турибди.

У кулади, Серёжанинг меҳр билан бошини силайди, кейин олдинга юради ва унга индамасдан қўлини чўзади, Серёжа ҳам худди сеҳрлаб қўйилган одамдай қўлини чўзади.

Аввалига очилган эшикдан ҳеч ким кўринмайди, онаси ҳайрон бўлиб кўзларини пирпиратиб турганида, бирдан Никодим хонага киргач, у ирғиб ўрнидан тураркан, ўзини адёл билан яширади, ўгирилиб халатини устига ташлайди, кейин яна ўгирилиб Никодимга бўшашганча, сочлари ёйилиб-тўзиган аҳволда қарайди.

Никодим бўлса гўё ҳеч нарсани сезмагандай столга келади-да, оғир тугунини зарб билан ташлайди, пахта эса чамадонини қўяди.

— Кутмагандинглар-а!— дейди у ўнғайсизланиб.— Эсингиздами, шундай расм бор. Қайси бир рассом чизган. «Кутмагандилар»— шундай деб аталарди ўша расм.

Серёжа эслайди. Қандайдир китобда кўрган. Катта хона, уларники сингари эмас, анчагина катта хона, ҳамма ўз жойида қотиб қолган, чунки остонада чарчаган, бошидаги сочи қирилган одам турибди. Кўринишдан қамоқхонадан келганга ўхшайди. Ёки сургундан. Революционер бўлса керак!

У ерда тушунарли, у революционер. Никодимнинг бунга нима алоқаси бор? Ҳа, ҳа, кутишмаган эди... Тўғри, умуман кутишмаган эди. Нима учун энди бундай? Кутишганди. Ҳатто тайёргарлик ҳам кўришганди.

Онасига қанчалик қийинлигини Серёжа кўриб турибди. У онасининг юзига қараб турибди, онаси ҳам углининг нигоҳини сезяпти. Лекин журъат этолмаяпти. Никодимнинг олдига бориб, унга бирдан гапиролмаяпти. Онаси ойнага қараб, шошилганча сочларини тартибга соляпти, Серёжа бўлса Никодим билан яккама-якка турибди.

Меҳмон тугунини еча бошлади. Ечганда ҳам шошмасдан ечяпти.

— Аня,— деди у, кўзларини тугундан узмасдан,— бундай эрта келганим учун мени кечиринглар... Бошқа поезд билан келмоқчи эдим, лекин сабрим чидамади, биринчи кетадиган поездга билет олдим, кечаси келдим, аранг тонг отгунча чидадим ва сизларнинг ҳузурингизга югурганча келавердим... Уйғотишга тўғри келди. Шунинг учун кечиринглар.

— Ҳечқиси йўқ,— бўғиқ овоз билан жавоб қилди онаси ойнадан кўзини узмасдан.

— Кечроқ келмоқчи эдим,— давом этди Никодим,— лекин Серёжани учратишим кераклиги ҳақида ўйлаб қолдим, мактабга кетмасидан олдин уни хурсанд қилай дедим...— У тишлари билан ўша лаънати тугунини ечмоқда, лекин шунда ҳам гапиришдан тўхтамасди.— Аня,— гўлдирайди,— сен Серёжага, ҳам-ҳам, жин урсин, ечилмаяпти... Сен Серёжага ҳамма гапни айтдингми?.. Ҳечқиси йўқ... Айтиш керак... Ҳамма гапни яширмадингми?

Онаси жим турибди.

— Мана, ниҳоят,— вайсади Никодим,— ечдим.— У қоғозни шитирлатиб, бир ўрам нарсани очади, Серёжага ўгирилади, аввалига сув остида сузганда оёққа киядиган узун кавушни, юзга тутиш учун ниқоб ва шўнғиганда кийиб оладиган трубкали асбобни беради.

Серёжа бўшашиб совуқ полда бир қўйин совғани ушлаганича қаққайиб, ўзини қўярга жой тополмай турибди. Нима қилишини билолмай гаранг. Кеча Никодим билан хаёлан ажрашганди. Уша пайтда, онаси унинг расмини йиртиб ташлаганди. Бугун бўлса у ғойибдан пайдо бўлди. Бунинг устига, совғалар тортиқ қиляпти. Вайсашдан тинмайди. Онаси бўлса ойна олдида сочини тараб, жим турибди. Гуё ҳеч нарсани кўрмагандай турибди.

Кўрмаяптими! Ҳаммасини кўриб турибди! Фақат кўрқяпти шекилли.

Серёжа бир қарорга келди. У ўзини аҳмоқ қилишларига бошқа йўл қўймайди. Фақат бу нарсаларни қайтариниш алам қилади. Сувда сузадиган кавушнинг кўкмитрилигини қаранг, худди қурбақанинг ранги! Трубкани айтмайсизми! Ниқоб-чи! Лекин бу нарсаларга алданиш мумкинми? У аҳмоқ болалардан эмас. Бундай чиройли нарсалар тузоғига илинмайди.

Серёжа олдинга қадам ташлаб, совғаларни столга қўйди-да, бўғиқ овоз билан деди:

— Раҳмат, буларнинг менга кераги йўқ.— Кейин қўшиб қўйди:— Мактабга кетишим керак.

Никодим серрайганча Серёжага тикилади, лекин ҳеч кимга қарамасдан Серёжа шошиб-пишиб кийинади. Фақат унга тикилиб туришганини у сезмоқда.

Никодим оғирлигини дам бу оёғига, дам у оёғига ташлаб туриб, унинг онасидан сўради:

— Аня, ўзи нима бўляпти, айт? Ёки сен ўз сўзингдан қайтдингми?

— Ўйлаб кўрдим, бўлмайди,— жавоб қилди онаси, ҳамон сочини тарашда давом этиб.

— Ахир бир ўгирилиб қара!— буйруқ беради Никодим.

Серёжа ғазабланиб бошини кўтаради, бу кимса ўзини бир оз одобли сақлашини айтмоқчи бўлади, ахир ким бўпти ўзи, буйруқ беради. Шу пайт онаси итоаткорона ойнадан ўгирилиб, Никодимга қўрқувдан кўзларини яширишга уриниб қарайди. Онасининг кўзлари ёшга тўлиб турганини у сезади: демак, онаси Никодимга қулоқ соляпти!

— Кечир менни, Никодим!— дейди онаси қўлида ниманидир ушлаб. Серёжа кўриб, у кечаги йиртилган расмларни бир қўлидан иккинчи қўлига олаётганини

пайқайди, ҳа, бу кечаги йиртилган расм қолдиқлари.— Кечир мени!— қайтаради у.— Мен ҳамма нарсани ҳисобга олмабман... Шунинг учун ўз сўзимдан қайтаман.

— Лекин қандай қилиб?— қўлларини кўтаради Никодим.— Биз ахир икки йил давомида хат ёзишиб турдик!.. Келишганимиз бўйича!.. Мана мен келдим!..

У ҳайратда, тутаққанидан юзи қизариб кетган, қулоқлариниям лавлагиси чиқиб кетганди, унинг бу туришини кўриб, Серёжанинг раҳми келди.

Лекин ундаги раҳм-шафқат шу ондаёқ йўқолди. Никодим Аняга:

— Умуман, Аня!.. Бизнинг бирга яшашимизни сен қўярда-қўймай қисталанг қилдинг-ку. Гапнинг очигини айтганда, мен ахир онамнинг эркига қарши чиқиб, сенга хўл дедим!— деди.

Серёжа кўзларини юмди. Ҳозир онаси лоп этиб портлайди. Никодимни олдига солиб ҳайдайди. Лекин онаси ундай қилмади, у ўнғайсизланиб кулди, ҳеч бир хафа бўлмасдан деди:

— Ҳа, ҳа, Никодим, сен ҳақсан, гапларинг тўғри, лекин менинг қўлимдан келмади... Мен қаршиман...

Никодим Серёжага ўгирилади, ўз чемоданини олиб эшик томон қадам ташларкан, бошқа орқасига ўгирилиб қарамайди. Энди у Серёжага қараяпти. Қараганда ҳам қизариб-бўзарган, қаттиқ сиқилганидан, ҳатто Никодимнинг лаблари титраётганини Серёжа сезиб турибди.

— Бу-чи?— деди Серёжа совғаларни кўрсатиб, лекин Никодим эшитмади. У очиқ турган эшик олдида тўхтади-да, Серёжага қаттиқ тикилиб, бўғиқ овозда:

— Нима учун мени кўргани кўзинг йўқ?— деди.

Серёжа юраги худди қуён сингари сакраб-сакраб ўйноқлаётганини ҳис қилди. Нима учун у бундай? Нима, Серёжа уни ёмон кўрадими? Умуман бундай эмас... Мутлақо... Нима учун уни ёмон кўрар экан...

Серёжа бу гапни эшитиб, жойидан ирғиб тушди. Бу мутлақо бегона кишига оғзини жуфтлаб тушунтирмоқчи бўлди, аммо сўз ўрнига унинг бўғзидан хириллаш чиқди, холос.

Эшик тарсиллаб ёпилди.

Никодимнинг оёқ товушлари ошхонадан эшитилмоқда. Кучли йўгон занжир билан боғлаб қўйилган эшик шундай зарб билан ёпилдики, қўшни аёлнинг мия қағниги ўйнаб кетган бўлса эҳтимол.

Ҳаммаёққа жимлик чўкди.

Серёжа бўлса ҳамон ҳайратдан оғзини очганча, томоғига келиб тикилган ғам-аламни ютолмай турарди.

8

Май ойи, кўчада ёмғир қуймоқда, худди кузги ёмғир сингари тишимсиз ёғяпти. Томлар тепасидан учаётган булутлар йиртилиб, бўлак-бўлак бўлиб кетганга ўхшайди, шунинг учунми дарғазаб ёғаётгандек. Юракда ғашлик. Об-ҳаводан ҳам, эрталабки гапдан кейин ҳам юрак эзилиб кетяпти.

Серёжа деразадан қарайди, ташқарида ёғаётган шиддатли ёмғирдан атрофдаги уйларнинг сояси аранг кўзга ташланади, қизиқ, гўё бутун табиат Никодимга ачинаётгандек.

Тўғриси айтганда, нима учун Серёжанинг Никодимни кўргани кўзи йўқ. Майли, шундай дейлик. Маса-лага жиддий ёндошайлик-чи. Нима учун уни яхши кўриши керак? Уларнинг уйига келмоқчи бўлгани учунми?

Серёжа яна ўйлаб кетди. Онасини эслади.

У Никодим уйдан чиқиб кетиши биланоқ орқасидан югурди. Портфелини қўлига олди-ю, учиб кетди. Онаси жавоннинг олдида турганича қотиб қолди. Кўзлари чақчайганича унинг ортидан қараб қолди. Гўё бўшлиққа қарагандай, тикилганича қолаверди. Кўзлари катталашиб, юзлари тўсатдан қаримсиқ бўлиб қолди.

Серёжа томири тортишгандан ўзига келди ва ўғирилди, шу билан хаёлидаги нарсалар унинг калласидан узоқлашди. Синф. Кўм-кўк деворлар. Уқитувчи доска олдида юриб дарс ўтмоқда. Вероника Макаровна, лақаби — Адабиётчи.

Вероника Макаровнанинг ёши анчагина катта, лекин у доим баланд пошнали пойабзал кияди. Оёқлари бўлса ингичка, эҳтимол камқувват бўлса керак, шунинг учун баланд пошнали туфлида доим тебраниб туради. Худди конькида учишни билмаган одамдек, тебрангани тебранган. Адабиётчи, пошнаси баланд туфлиси бўлса ҳам, оддий пайпоқ кияди, худди ўқувчиларники сингари, пайпоқ резинкага боғланган, улар доим айланиб, ёғимланиб тургани турган.

— Қани, ким жавоб беради?— сўрайди Вероника Макаровна, кўзларини сузиб болаларга қараркан: чунки у шапкўр, шунинг учун ҳам кимки орқа томонда

Ўтирса омади келади, узоқда ўтирганларни яхши кўрмайди, исм-фамилиясини эса бирдан эслолмайди. Умуман олганда, у жуда ҳам қизиқ аёл. Мана, у дераза олдида тўхтади ва гўё эслаб турган нарсасини унутди. У синфда турганини, болалардан сўраши зарурлигини ёдидан чиқарди. Синфда жимжитлик. Агар шундай оёйишталик билан ўтирилса, Вероника Макаровна узоқ вақт деразадан ташқарига қараб туриши мумкин. Беш минутча. Баъзан ундан ҳам кўп туриши мумкин. Ниҳоят, у ўгирилади.

— Қани, ким жавоб беради?— қайтаради Вероника Макаровна. Серёжа ўтирган жойида, қўшниси Понти қўлини кўтараётганини кўради.

Вероника Макаровна Понтига қарайди, сўнг журналдан Понтининг фамилияси тўғрисиغا нуқта қўяди ва тантанавор эълон қилади:

— Пантелеймон Карпов!

Понтининг исми албатта қизиқ. Пантелеймон! Ҳа, ҳозир бундай исми ҳеч кимга қўйишмайди. Лекин Понти худди шу нарса билан мағрурланади. Бувасининг хотираси учун унга шундай исм қўйишган. Понтининг буваси эса — Совет Иттифоқи Қаҳрамони. Истеъфодаги генерал. Понтининг бувасини ҳеч ким кўрмаган, чунки у Москвада яшайди, лекин Карп унинг расмини олиб келган. У афтидан ҳам генералга ўхшаб кетади.

— Жавоб бер!— дейди Понтига Вероника Макаровна.

— Пушкиннинг «Капитан қизи» повестида,— гапирди Серёжанинг қўшниси,— ўз жамиятининг икки типик вакили бор.

— Гринёв — «Динамо»дан, Пугачёв — МАСКдан,— вайсайди кимдир синфда; парталар бўйлаб кулги кўтарилади.

Вероника Макаровна ручкаси билан столни тақиллатади.

— Гринёв — дворян жамиятининг вакили,— шоирона қилиб гапирди Пантелеймон,— у гарчанд деҳқонларнинг душмани бўлса ҳам ўзининг шахсий илтимоси билан Пугачёвга мурожаат қилишга мажбур бўлади.

— Гапирётган гапингни ўйла,— дейди Адабиётчи,— нималар деяпсан ўзи, ўйлаб кўр.

— Мен шу маънода айтяпман,— қизишиб тушунтиради Понти,— чунки унга Пугачёвдан бўлак ҳеч ким ёр-

дам бермади-ку. Пугачёв сахий одам эди. Пугачёв деҳқонларнинг подшоликка қарши қўзғолонига бошчилик қилди. Фақат у бекордан-бекорга ўзини подшо қилиб кўрсатди. Пушкин унинг ҳалокатга учраганини таъкидлаб ўтади, чунки у даврда ҳали революцион шароит пишиб етилмаган эди.

— Революцион шароит қачон пишиб етилган?— сўради Вероника Макаровна.

— Ун еттинчи йилнинг еттинчи ноябрида,— жавоб берди кимдир ўтирган жойидан.

— Ун еттинчи йилнинг бошларида,— тўғрилайди ўқитувчи,— «Капитан қизи» повестидаги таърифланган воқеалар қачон бўлиб ўтган эди?

— Ун саккизинчи асрда,— жавоб қилади Понти.

— Худди шундай!— тасдиқлайди Адабиётчи ўрнидан турар экан, Понтига ўтириш учун рухсат бериб.— «Капитан қизи» повестида тасвирланган воқеалар,— дейди у,— бир минг етти юз етмиш тўртинчи йилга тегишли ва деҳқонларнинг Емельян Пугачёв раҳбарлигидаги қўзғолонини акс эттиради.

Вероника Макаровна Пугачёв ва Гринёв ҳақида нималарнидир гапира бошлайди, Серёжа бўлса бу пайт Мария Ивановна ҳақида ўйлайди, чунки шу аёл туфайли Гринёв билан Пугачёв ўртасидаги воқеалар бўлиб ўтганди, бўлажак жанг олдидан Гринёв қиличини қинидан қандай тортиб олгани, унинг юраги ўртаб Мария Ивановна олдида ўзини қаҳрамон — ришарь ҳис қилиб, уни душмандан қандай ҳимоя қилмоқчи бўлганини эслайди.

Серёжа бўшашганича синфни кўздан кечиради ва Галинанинг сочини кўриб қолади. «Мана, ким билан гаплашиш керак»,— ўйлайди у ва Галяга диққат билан қарай бошлайди. Қиз безовта бўлиб, қимирлай бошлайди, кейин ўгирилиб, унга савол назари билан қарайди.

— Воробьёв!— У Адабиётчининг овозини эшитади ва ҳозир Вероника Макаровна нимани сўрадийкин, деб азобланиб ўрнидан туради. Лекин муаллима:— Нима учун бундай хаёл суриб ўтирибсан?— дейди.

Серёжа елкасини қисади, диққат билан ўқитувчига қарайди.

— Шундай бўларкан,— дейди айбдор кишидек.

Вероника Макаровна ҳам бунни кутилмаганда тасдиқлайди.

— Бўлади.

Серёжанинг кўзларида бўшашганлик аломати сезилади.

9

Ёмғир шундай қуя бошладики, ҳатто икки қадам олдиндаги одамни ҳам кўриш қийин бўлиб қолди, гўё у ўрмон сингари одамни яширяпти. Қизлар ва ўғил болалар зинадан ўзларини отишади-ю, шу ондаёқ кўздан ғойиб бўлишади. Серёжа кўзининг қири билан Васькани кузатади ва кетидан орқада қолмаслик, йўқотиб қўймаслик учун югуради. Узун оёқли қизни қувиб етишнинг ўзи бўлмайди. Серёжа энди уни чақирмоқчи, кутиб турсин учун қичқирмоқчи бўлган пайтда, Галя қандайдир бегона уйнинг йўлагига ўзини олиб қочади. Серёжа унинг орқасидан югуради.

— Сенга нима керак?— ҳарсиллаб турган жойида сўрайди Галя.

У оғирлигини дам бир, дам иккинчи оёғига ташлаб, гапни қандай бошлашни билмасдан қийналади, керакли гапни сўраш зарурлигини англайди.

— Галь!— тутилиб гапирди Серёжа ва яна қайтади:— Галь!— Ниҳоят ёрилади:— Менинг онам уй-жой қилмоқчи.

— Уй-жой эмиш. Эрга тегмоқчи, дегин,— уни тўғрилайди Васька. Ва яна сўрайди:— Ўзи хоҳлаяптими?

Васька унга диққат билан қарайди, кейин Серёжага юзма-юз яқинлашади.

— Нима қилишни билмайман,— хўрсинади Серёжа.

— У ёмонми?— сўрайди Галя.— Пиянистами?

— Йўқ,— бўшашиб жавоб қилади Серёжа.— Пияниста эмас.— Кейин жаҳли чиқиб тушунтиради:— Менга унинг нима кераги бор, менинг отам бор-ку.

Васька ўйланиб қолади, кейин ёмғирга ўгирилиб қарайди. Унчалик ишонмасдан дейди:

— Лекин эрга сен тегмаяпсан-ку... Онанг тегяпти..

— Унинг эрга тегишини нима кераги бор?— ажабланиди Серёжа. Бунга ҳеч бир тушунолмайди: ҳақиқатан ҳам нима учун? Нима, улар шу пайтгача ёмон яшашдими? Наҳотки, улар бир-бирларидан зерикншса? Учинчи одамнинг — уйда бегона кишининг пайдо бўлиши яхши-

ми, буни ахир оддий одам ҳам тушунади-ку, Серёжа онаси билан шу дамгача жуда ҳам яхши яшади, Никодим бўлса уларга халақит беради. Нима, унга ўз баҳолари ҳақида гапирсинми? Ё авиомодел тўғараги ҳақидами? Ёки бўлмаса Серёжа отасига ўхшаб учувчи бўлмоқчилиги тўғрисидами?

— Сен қизиқ одамсан!— дейди Галя, Серёжага жиддий қарар экан.— Онаси нима учун эрга тегармиш? Бахт учун. Нима, буни тушунмайсанми? Чунки одам бахт учун яратилган, худди қуш учиб учун яратилгандай, эшитганмисан буни? У ҳали ёш. Унинг ҳали эри бўлиши керак. Ҳимоячи ва суянчиқ керак.

— Худди кампирларга ўхшаб ўйлайсан,— норозилик билан минғиллайди Серёжа, лекин нимадир уни юпатади.— Ҳимоячи ва суянчиқ,— тўнғиллайди.— Менчи, мен?

Галя кулади.

— Сен албатта ҳимоячисан,— дейди у,— лекин суянчиқ эмас. Ҳозирча, албатта. Катта бўлсанг, сен ҳам шундай бўласан.

— Юқори кучланишли токка ишлатилган темир устундайми?— кулади Серёжа.

Унинг юрагида алам бир оз юмшагандай бўлади, ҳақиқатан ҳам Галя кампирлар сингари ҳамма гапни ётиги билан тушунтиради ва кишини юпатади. Улар кириб олган йўлак Серёжаларнинг уйдан унчалик узоқда эмасди. Васьканикига нисбатан анча яқин. Шу пайт у бирдан таклиф қилади:

— Юр, кинога!

Кварталнинг охирида «Колизей» кинотеатри бор. Ёмғирнинг қалин тумани орасидан реклама чироқларининг ёғдуси порлаб турарди.

Васька розиман деб калласини қимирлатади ва улар югуриб кетишади. Васька билан чопиб мароқли, уни қувиб ўтмаслик учун Серёжа ўзини бир оз тутиб чопади, озгина бўлса ҳам қизнинг олдинда югуришига йўл қўйиб беради. Ҳалқоб бўлиб қолган сувлар ботинкаси тагида зарбга учраб, ён-атрофга сачрайди. Серёжанинг бир сўми бор. Кинога ҳам, кофега ҳам етади бу пул. Ҳатто икки бўлак қумоқ-қумоқ пирожное олиш ҳам мумкин. У мазали бўлмаса ҳам, лекин иссиқ кофе билан яхши. У яна Васьканинг охириги сўзларини эслайди. Бу сўзларнинг маъноси ҳақида ўйларкан, ўзини ёмон ҳис қилади.

Ҳақиқатан ҳам тўғри. Эрга тегмоқчи бўлган онаси-ку, масала ҳал қилаётган у. Қандай аҳмоқлик.

— Яна бир гап,— бирдан сўзлаб қолади Васька,— отангни қайтариб олиб кесолмайсан, тўғримми? Шундай бўлганидан кейин нима қилиш мумкин?

Чироқ ўчади, экранда кинонинг кадрлари милтиллаб ўтади.

Серёжа экранга қарайди, лекин унинг калласида бутунлай бошқа нарсалар.

Ҳақиқатан ҳам қанчалик чигал бу масала... Буларнинг ҳаммаси қанчалик аянчли.

Онаси кўпинча: «Ҳаётдаги бор нарсалар худди кинодаги сингари бўлавермайди. Бунга ўзим ишонганман»,— дейди. Бу сўзлар қулоққа кирармиди. Энди-чи? Бошга тушганини кўз кўраб экан...

Серёжа Васькага, унинг мотамсаро сочларига қарайди, бунни сезган қиз, ўгирилмасдан унинг қўлига уради.

— Экранга қара.

— Қараяпман,— итоаткорлик билан жавоб қилади Серёжа.

10

Ёмғир ўтиб кетди.

Серёжа баланд кулранг иморатнинг олдида турибди. Тепада, томдан баландда тилларанг ҳарфлар ёзилиб ўчаётир: «Почта-телеграф». Улкан соат ярим деворни эгаллаган.

Почтамт қаердалигини шаҳардагилар яхши билишади, лекин ҳеч қандай ёзувсиз яна бир ташкилот борлигини кўпчилик билмайди, кириш йўли ҳовли томондан бўлган бу идора юқори қаватда жойлашган бўлиб, у радиостанция ҳисобланади — бу муҳим Давлат идораси. Шунинг учун ҳам уни доим қўриқлашади.

Онаси худди муҳим заводда меҳнат қилган одамдай, Серёжа ғурурланади. У ерга фақат махсус рухсатнома билан қўйилади. Шунинг учун ҳам Серёжа қоровулнинг олдида бориб сўрайди:

— Марҳамат қилиб, Воробьевани чақириб беринг.

— Анна Петровнаними?— сўрайди тўппончали аёл. Серёжа унга қараб кулади. Бу Дуся хола. У бугун ишда, зерикмаслик учун кўпинча бирор нарсани тўқиб ўтиради.

Серёжа онасини кутмоқда, бино бўйлаб айланиб юрибди, бирдан сув тўпланиб қолган жойда Нина хола-нинг ўғли Котькани кўриб қолади.

Серёжа унинг олдига келиб:

— Салом, Котька,— дейди.

— Сергунга биздан саломлар бўлсин,— жавоб қилади гурур билан Котька, уни бу ердалигига ҳеч бир ажабланмай.— Сергунъ,— сўрайди у тўхтамасдан кичкина бурнини бужмайтирган ҳолда, гўё Серёжа келишини кутгандай,— сенга кўрқинчли эмасми?

— Нима кўрқинчли?— тушунмай сўрайди Серёжа.

— Маъна, бу ҳалқоб сувга қара,— дейди Котька.— Кўряпсанми, у қандай чуқур. Хув анови катта дарахтни кўряпсанми, у қанчалик катта бўлмасин, шу ҳалқоб сувга снғиши мумкин.

Серёжа ҳалқоб сувга қарайди. Бу Котька кичкина бўлса ҳам кўзи ўткир экан. Ҳақиқатан ҳам агар бу сувнинг кенглигига қаралса борми, жуда ҳам кўрқинчли. Дарахт ҳам, почтаментнинг бир бўлаги ҳам, ҳатто булутлар ҳам унинг ичига жо бўлиб кетган. Серёжа кўзини юмади. Яна кўзини очади.

— Йўқ, кўрқинчли эмас!— жавоб қилади Котькага.

— Бу ҳозир кўрқинчли эмас,— дейди Котька,— чунки сен каттасан. Агар сен кичкина бўлганингда эди, ана унда сенга ҳам кўрқинчли бўларди.

Серёжа Котьканинг калта иштони тасмасидан ушлаб, уни ўзига ўгиради. Котька тушуниб, уни қучоқлайди ва қулоғининг орқасини қитиқлайди. Серёжа уни хафа қилгиси келмайди.

— Кўрқинчли!— дейди у.— Яна шундай кўрқинчли бўладики. Менга ҳозир ҳам кўрқинчли бўляпти.

— Сен нимадан кўрқяпсан?— сўрайди Котька, лекин жавоб қилишга қўймайди. Унинг пешонаси бужмайган. У ҳамма вақт ниманидир ўйлаб топади.— Мен, масалан, қоплондан, йўлбарсдан, илондан кўрқаман. Илонлар вишиллайди. Лекин мен уларни кўрган эмасман. Фақат кинода кўрганман.

— Қоплонни ва йўлбарсни-чи?— кулади Серёжа.

— Уларни ҳам кинода,— ҳеч бир тортинмасдан жавоб қилади Котька. Котьканинг калласида кўп фикрлар пайдо бўлган, уларни муҳокама қилиш зарур, шунинг учун ҳам у тинмасдан Серёжага гапиради.

— Агар хоҳласанг зағизғонни тутишни ўргатиб қўя-

ман. Медаль шаклида ясалган шоколад қоғозини оласан, узун ипни унга боғлайсан, йилтироқ қоғозни зағизғон ўтирадиган дарахтнинг тагига ташлайсан ва ипни ўзингга томон торта бошлайсан. Зағизғон йилтироқ қоғозни кўриши билан учиб келади, сен бўлсанг, уни имлайверасан. У юради, сен яна ўзингга тортасан. Ниҳоят, зағизғон жуда ҳам яқинга келади, сен уни ушлайсан-оласан.

Котька енгил тортгандай хўрсинади. У эҳтимол Серёжа кетиб қолгудек бўлса бу гапларнинг ҳаммасини сўзлаб беришга улгурмасам керак, деб қўрққандир. Лекин Серёжа кетиб қолгани йўқ, юрагидagi гапларни айтиб олишга улгурди, энди хўрсинса ҳам бўлади. Ҳатто бурнининг тагини артиб олса ҳам бўлади.

— Котька,— сўрайди Серёжа,— сен бу ерга ким билан келдинг?

Лекин Котька жавоб беришга улгурмади.

— Серёжа!— қичқирди йўлакдан туриб Нина хола.— Бу ёққа кел! Мен сени олиб кираман!

Тепада, радиостанция ўрнашган жойда одамлар аста-секин, шовқин қилмасдан юришарди. Ярим овоз билан гаплашишади. Махсус ўрнатилган таблода, худди рентген кабинетида бўлгандек, эшигининг тагига қизил ҳарфлар билан қўйидаги сўзлар ёзилган: «Оҳиста гаплашинг! Эшиттириш кетяпти!»

Нина хола Серёжани аппаратлар ўрнатилган хонага олиб кирди. Бу ерда улкан магнитофонлар турибди. Одамнинг ярмисидан келади, шундай каттакон. Серёжанинг кўкрагидан келса керак. Махсус темирга ўрнатилган магнит ленталари аста-секин айланмоқда.

Қойил, жуда қизиқ-ку! Расмга тушганингда ҳаммаси равшан, тушунарли бўлади. Фотоплёнка, ўта сезувчан юпқа қатлам, проявитель, фото қоғози... Расмга тушганингда ёруғлик сенинг расмингни қоғозга туширади, бу тушунарли. Кимёвий ўзгариш юз беради. Бу ерда-чи? Овоз ёзилмоқда!

Нина хола Серёжани елкасидан ушлаб турибди, кетиб қолмаслиги учун катта ойнали деворга имо қилади.

Ойнанинг орқасида, худди балиқ боқиладиган аквариумга ўхшаш хонада онаси ўтирибди. У лабларини қимирлатиб, нималарнидир гапиряпти, лекин нималигини эшитиб бўлмайди. Бу кўринишидан жуда ҳам ғалати.

Серёжа онаси ўтирган хонани кўздан кечиради. У ўтирган хонанинг деворларига махсус материал ёпиш-

тирилган, бу овоз тарқалиб кетмаслиги учун қилинган. Онасининг олдида худди оёғи қайрилган, боши эгилган гуллар сингари бешта микрофон. Биттаси сал каттароқ, худди қоп-қора думалоқ қуймоққа ўхшайди, у хонанинг шифтида осилиб турибди.

Онаси ҳаракат қилиб ўқияпти, вақти-вақти билан қогоздан кўзини олади, лекин ойнага қарамайди, ён томонга ёки хонанинг шифтига қарайди. Баъзан имо-ишора ҳам қилади. Пешонаси тиришади. Кўзларини ярим қисиб ўқийди. Сўзларни тасдиқлагандай қўллари билан ҳаракат қилади. Балким, шеър ўқиётгандир.

Онаси ўзини гўё ёлғиз ўтиргандай ҳис қилади. Унга бўлса ўнтача одам қараб турибди. Қараганда ҳам, тикилиб олган. Бошқа одам бўлгандами, чидолмасди, безовта бўларди, лекин онасининг бу одамлар билан иши йўқ. У ўз иши билан банд.

Онаси ўқишни тамомлади, курсига суялди, чарчаган кишидай қўлларини пастга туширди.

Асосий микрофон олдида сочлари оқарган, лекин паҳмоқ бўлиб кетган амаки турибди. Унинг сочлари худди мўридан чиққан тутун сингари юқорига кўтарилган. Чўткадек соқоли бор. Лекин кўзлари қувноқ, ўйноқи.

— Қойил, Анька!— қичқиради у онасига, ниманидир шилқ этиб ёпиб.

Шу пайт онасининг баланд овози эшитилади, Серёжанинг қулоғи қоматга келади.

— Мутлақо ўхшамади!— дейди онаси қўполлик билан.— Қайтадан ёзамиз!

— Охириги марта,— қўрқиб бақиради паҳмоқ сочли амаки.— Бўлмасам, ҳеч бир сенга тушуниб бўлмайди! Сен билан ярим кечагача ўтириш керак. Эшиттириш бошланишига ҳам озгина вақт қолди.

— Бақирма!— хотиржам маслаҳат беради онаси унга радио орқали.

Серёжа ўйлайди, ҳозир амакининг жаҳли чиқса керак деб, лекин у фақат кулади, магнитофоннинг тугмасини босади. Онасининг овози ёзилган лента худди тез-юрар поезддек орқага қараб айланади.

11

Ҳалқоб сувлар худди шишанинг синиғига ўхшаб йилтиллайдди. Деразалардан тушиб турган ёруғ сувда сарғиш тусга кириб товланади. Ёмғирдан кейин кун исиб

кетди. Осмон булутлардан тозаланди. Томлар устида ой ёғдуси ярқирай бошлади.

Улар аста-секин юриб келишмоқда, онаси тўйиб-тўйиб тоза ҳаводан нафас олмоқда, гўё терак барглари-нинг ҳиди ҳаммаёқни тутган.

— Қандай яхши!.. Қандай яхши...

Нина холаси онасининг бўшабини кутолмади. Серёжанинг елкасини қисди-да, Котькани овқатлантирадиган вақт бўлди, деб жўнаб қолди. Серёжа аппарат хонасида овоз ёзиш тугагунча ўтирди. Эшиттириш кетаётган пайтда йўлакда турди. Онаси папирос чекар, кулини дам-бадам кулдонга ташлар, мажбуран юз берган ишсизликдан нафаси қисарди, эшиттириш тамом бўлганидан кейин, улар кўчага чиқишди, мана энди эса уйларига яқинлашиб келишмоқда, Серёжа бўлса ҳамон қандай қилиб гап бошлашни билмасди. Никодим ҳақида онасига қандай қилиб айтсин.

Одийгина қилиб: «Мен розиман!»— десинми, бу ахир аҳмоқлик-ку. Яхши эмас. Шундай айтиш керакки, уни онаси тушунсин. Хафа қилмасдан, ётиги билан айтиш керак.

Серёжа бутун оқшом давомида одамлар ҳақида ўйлади. Бахт нимадан келиб чиқишини ўйлади.

Унинг ўйлашича, уларнинг таниш кишилари орасида Нина холасидан бахтли киши бўлмаса керак. Нима учун у бахтли? Биринчидан, у гўзал. Ҳатто Серёжа ҳам уни қисман яхши кўради. Шунинг учун бўлса керак, Нина холаси билан узоқ гаплашишдан уялади. Агарда якка-ма-якка бўлса, албатта. Одамларнинг олдида у ҳар қанча гаплашиши мумкин, чунки Нина холаси навбати билан бошқаларнинг саволига ҳам жавоб беради. Ўтирган одамлар уни ўзларига жалб қилишади. Чунки у билан ҳамманинг гаплашгиси келади. Унинг олдидан ўтиб борадиган ҳар бир киши бир дақиқа бўлса ҳам тўхтаб: Нинахон, Ниночка, дегани деган, албатта таниш одамлар. Улар ҳар қалай бирор гап айтишади. Ёки баҳслашишади. Нина хола фақатгина гўзал эмас. Унинг истараси иссиқ, одамларни бир кўришдаёқ ўзига ром қилади. Онасининг фикри шундай. Бу ҳақиқатан ҳам тўғри. Ҳамма унга интиладими, демак истараси иссиқ.

Нина холасининг кўзлари доим ёнади. Овози эса онасининг овозига ўхшайди. Кўкракдан чиқади.

У ҳам онаси сингари шеърни яхши кўради. Яхши

шеър ўқиши учун онаси уни мақтайди. Нина хола эса онасини мақтайди.

Онаси унинг сўзини бўлиб дейди:

— Қарға қаргани чўқимайди!

Уларнинг иккиси ҳам кулишади. Ҳақиқатан ҳам, нима қилиш мумкин? Улар дугоналар, фақат дугоналаргина эмас, ҳамкасб ўртоқлар. Уларнинг касби бир хил — дикторлик. Фақат бири радиодиктор, иккинчиси теледиктор. Лекин барибир уларнинг орасида фарқ бор.

Ана шу фарқ ҳақида онаси Нина холасига гапириб беришни яхши кўради.

— Еш — бу бир. Вивеска — икки.— Онаси кўриниш-ни вивеска деб атайди.— Характер уч.— Мана шу уч кит устида бутун дунё туради, бу ҳаммага маълум,— дейди.

Уларнинг феъл-атворлари ҳақиқатан ҳам ҳар хил. Онаси кўп чекади. Бу одатдан эмас. Баъзан шундай чекадики, худди қизиган тошга ўхшаб кетади. Сув сепинг, бундай тош ёрилиб кетиши мумкин.

Нимасини ҳам айтасан... Бахтлими — бахтсизми? Бу фақат омаддан ёки ютуқдан эмас. Чунки, бу лотерея билети эмас-ку.

Бахтли одам шундай одамки, унинг бошқалардан фарқи йўқ. Бошқача бўлганда бахтсиз бўлармиди Агар Нина холаси онасига ўхшаганда борми, эҳтимол бахтсиз бўлган бўларди.

Лекин Нина хола гўзал, қувноқ, очиқ кўнгил ва сахий. Серёжа ўйланиб қолади. Нима, онаси сахий эмасми? Сахий бўлганда қандоқ!

Серёжа эрталабки гапни эслайди. Никодимнинг пайдо бўлиши. Кечаги гап яна ёдига тушади.

Онаси қандай одамий инсон! Серёжанинг Никодим билан алоқаси ёмон бўлишини билиб, унинг таклифини рад қилди. Унинг учун, Серёжа учун шундай қилди.

Демак, одамгарчилик қилиб, бахтсиз бўлиш ҳам мумкин экан-да.

Серёжанинг онасига раҳми келди. У онасини қўлтигидан ушлаб, унинг кўзларига қаради.

— Ҳа, Сергунь, нима гап,— деди онаси,— мана уйга ҳам етиб келдик.

— Етиб келдик, онажон,— жавоб қилди Серёжа. Раҳм-шафқатдан унинг юраги эзилади. У ниманидир айтмоқчи бўлиб, яхши сўз излайди, шундай бир ажойиб сўзни топмоқчи бўлади, бу сўз шундай ширин, доно, ях-

ши бўлсинки, онасини эритиб юборсин, онаси қачонлардир эмас, шу онда, мана шу пайтда ўзини дунёда энг бахтли деб билсин, лекин қанчалик ўйламасин, бу сўзни тополмади.

— Ойи!— деди дағаллик билан; у бу дағалликни қайтиб тузатишмоқчи, бир оз юмшатмоқчи бўлди. Лекин унинг гаплари барибир қовушмади.— Ойи,— қайтарди Серёжа овозини ўзига бўйсундира олмасдан.— Биласизми, фақат хафа бўлманг, мен сизга Никодим ҳақида айтмоқчиман.— У жим бўлиб қолди, кейин тузатиб, қўшиб қўйди:— Никодим Михайлович ҳақида.— Яна жим бўлиб қолди.— Мен қарши эмасман.— Ниҳоят, бу сўзни аранг айтди,— майли, сизга уйлансин.

Онаси тўхтаб, Серёжага қўрқув билан қаради:

— Майли, у сизга уйлансин,— Серёжа шошилиб қолди,— майли. Уйимиз тор бўлса ҳам шод бўлиб яшасак бўлгани, ўйламай қўя қолинг, менинг каравотимни деразанинг олдидан шкафнинг олдига сурамиз, шунда яна бир каравотлик жой бўшайди,— кутилмаганда ўз сўзини яқунлади.— Чунки, дадамлар йўқ-ку...

У сўзларни ямлаб-ютиб гапирди ва онаси унга энди қўрқмасдан, хотиржам қаради. Кейин Серёжани икки қўли билан бошини ушлаб бағрига тортди. Серёжа бурнини совуқ ва нам плашга тиради.

— Сергунька, бу ҳақда ўйламай қўя қол,— деди онаси.— Мен бир қарорга келдим.

У онасидан узоқлашди.

— Сиз мен туфайли бу қарорга келдингиз,— деди у қаттиқ овоз билан.

Онаси жим турган ҳолда, калласини сарак-сарак қилди.

— Ҳа, энди у келмайди,— деди онаси.

— Келади,— ишонч билан кулди Серёжа.— Келганда ҳам жон деб келади! Югуриб келади! Чунки, сизнинг олдингизга келади!

— Тентаккинам!— кулди онаси,— бу гаплар шунчалик осон эмас. У келмайди. Мен ҳам унинг олдига бормайман.

— Демак, мен бораман!— ўйлаб ўтирмасдан жавоб қилди Серёжа, шу пайт онаси хўрсинади. У ҳам сукут сақлайди. Хўрсинади. Ўринсиз гапирмадимми ўзи? Бу хи-жолатли ишни қилиш осонми? У Никодимнинг олдига борадими? Нима деб боради? Нима дейди унга?

Эрталаб мактабга борадиган йўлда Серёжа Вероника Макаровнани кўриб қолди. Уни юз чақирим жойдан таниса бўлади. У ёлғиз ўзи келаётгани йўқ. Қандайдир эркак киши билан. Адабиётчи у билан ниманидир тортишиб баҳслашяпти, лекин эркак у билан келиша олмаяпти. Улар қўлларини силтаб, кўрнишдан жанжаллашишяпти, мактабга яқинлашгач, бир-бирлари билан ҳатто хайрлашмасдан ажралиб кетишди.

Серёжа қараб турарди: Адабиётчи оқсоқланиб, баланд пошна туфлисида тебраниб турарди, гўё конькида тургандай, кейин эркак кетган томонга ўгирилиб қаради ва турган жойида қотиб қолди.

Серёжа Никодимнинг машиналарга қараб-қараб, йўлни кесиб ўтаётганини кўриб қолди. Бироқ нима қилишини билолмасдан жойида бир оз гарангсиб турди. Кейин ҳушёр тортиб, унинг кетидан югурди. Уни қувиб етиш қийин эмас. Агар бор куч билан югурилса, ўн секунд.

Серёжа Никодимни қувиб, олдига ўтиб олиб, уни тўхтатди.

— Салом, Никодим Михайлович,— деди аранг нафасини ростлаб. Никодим тўхтади. Ажабланиб, унга тикилди.

— Салом!— жавоб қилди у кўзларига ишонмасдан.

— Мен айбдорман бунга, Никодим Михайлович,— деди Серёжа. Кутилмаган тасодиф унинг қатъий сўзларини танламасдан гапиришига ёрдамлашарди.— Сизнинг фикрингизча: мен сизни кўргани кўзим йўқ. Сиз хато қиласиз.— Серёжанинг ҳужуми Никодимни ҳайратга солиб, бошини айлантириб қўйди.— Агар сизни хафа қилган бўлсам, мени кечиринг,— давом этди Серёжа.— Сиз бизникига келишингиз шарт.

— Мен ҳеч кимдан қарздор эмасман,— ғамгин деди Никодим, лекин шу ондаёқ сўради:— Буни ўзинг ўйладингми? Ёки онанг юбордим?

— Эҳ, сизни қаранг!— жаҳлдан ҳовлиқди Серёжа.— Буни шундай тахмин қилиб тушунса ҳам бўлади! Агар онам айтганда эди, мен сизнинг уйингизни топган бўлардим. Мен сизни тасодифан кўриб қолдим. Ўқитувчимиз билан. Адабиётчи билан.

Никодим бўшашиб бошини қимирлатди, Серёжанинг атрофидан айланиб, унга ўгирилди.

— Адабиётчи билан дейсанми?

Сўнг бирдан кулди.

Унинг нимага кулганини Серёжа бошда тушунмади. Кейин тушунди, ўқитувчисини шундай деб атагани унга кулгили туюлди шекилли. Йўқ, Никодим у ўйлагандай ёмон одам эмас экан. Ҳеч бир ёмон эмас.

— Адабиётчи билан,— маъқуллади Серёжа ва ўзи ҳам кулди.— Сиз у билан таниш экансиз!

— Танишмиз!— деди Никодим.

Улар бир-бирларига рўбарў туришарди, кулишарди, аммо хавотирланиб, бир-бирларига ишонмасдан, келажакда нима бўларкин, деб ҳам ўйлашарди.

ИККИНЧИ ҚИСМ

ТҲЙ САЕҲАТИ

1

Тўй саёҳати...

Никодим секингина:

— Тўй саёҳатига борамиз,— деди.

— Оқ йўл,— чўчиб жавоб қилди Серёжа.

— Сен ҳам биз билан,— деди Никодим.

Серёжа унга шубҳа билан қаради.

— Қаерга?— сўради у.

— Бу сир,— кулди Никодим.

— Қачон?

— Ўқишни тамомлаганингдан кейин.

Серёжа қаердадир ўқиганди, илгарилари тўй саёҳати учун чет элга боришаркан. Қандайдир елканли парохонда. Қандайдир Азор оролларига. Жуда ҳам қойил бўлса керак бу. Тўлқинларда тўлғаниб, оқ иштонларни кийиб, сигара чексанг ҳам бўлади. Денгизлар, хурмоларга қараб баҳра олиб, роҳатланасан киши.

Азор оролига бормасликлари аниқ уларнинг. Лекин қаерга? Москвагами? Агар шундай бўлса қойилмақом

бўларди! Ёки Ленинградгами? Серёжа ҳеч қачон Ленинградда бўлмаган. Шаҳардан ўттиз километр наридаги пионер лагеридан ташқари ҳеч қаерда бўлган эмас.

Никодим сирни очгач, Москва ҳам, Ленинград ҳам, Азор ороллари ҳам қумга сингган сувдай ғойиб бўлди-кетди.

Эрталаб Серёжа уйғонса, стол устида орқага осадиган учта халта: катта, ўртача ва кичик. Ақлга сиғмайдиган янгилик: эшикнинг олдида учта велосипед. Аввалига у ҳатто ишонмади ҳам. Кўзларига ишонмай тикилиб қаради, кейин кўзларини мушти билан артди — йўқ, учта велосипед турибди. Сирланган қисмлари йилтираб, кўзни қамаштиради.

Серёжа онасидан аллақачондан буён оёққа тақиб учадиган «велик» сўрарди. Онаси ҳадеганда сотиб олиб бермади. Сотиб олиб бериши мумкин, гап бунда эмас, лекин машинанинг тагига тушиб кетадими, деб қўрқарди. Бу ерда бўлса бирдан учта! Қаердан келиб қолди?

Эшик очилиб, қўлида тугун билан Никодим кириб келди. Унда нон, қанд, чой.

— Сўнгги хабар,— деди у. Шу чоқ Серёжага кўзи тушиб, буюрди:— Тезроқ ўрнингдан тур!

Улар тезлик билан нонушта қилишди, ҳовлига пишқириб турган отларни олиб чиқишди. Никодим бутун оқшом бўйи саройда ўтириб Серёжа учун сотиб олган великни тозаллаганини, велосипедларни эса қандай қилиб ижарага олганини гапирарди.

Ниҳоят улар йўлга тушишди, Серёжа ўйланиб кетди, нима ўзи бу, тушими, ўнгими, худди эртақлардагидай. Тўй бўлди-қўйди, мана, улар энди тўй саёҳатига кетишяпти. Уччовлон димиққан поездда нотаниш шаҳарга кетишяётгани йўқ, далалар ўртасига жойлашган, атрофлари кўм-кўк либосга бурканган йўл бўйлаб бувисиникига, қишлоққа меҳмон бўлиб кетишяпти.

Серёжанинг велосипеди ЗИЛ, лекин уни ҳатто бундай силаб ҳам кўрмади. Юришини айтмайсизни, юмшоқ ва шовқинсиз. Баланд-пастликка чиқиб тушганда кўтариб ҳам ташламайди, енгилгина пружинаси кўтарилди-қўяди, сезилмайди ҳам! Филдираклари худди янги автомобиль сингари шувиллайди: «Чш-ш-ш!»— қилади. Тормози бир босгандаёқ ишлайди. Педалга босилса кифоя, худди қотиб қолган велик сингари жойидан қўзғалмайди.

Серёжа тез ҳайдаб ҳаммадан ўзиб кетади, кейин тор-мозини босади, ўгирилади ва бўйини ростлаб, кучи билан педалга туради. Велосипедни тез ҳайдаб онаси ва Никодимга қарама-қарши юради. Серёжа яна тормозни босади, филдиракларнинг тез айланиб тўхташидан чанг кўтарилади, уларни одоб билан айланиб ўтади-ю, нима ҳақда гаплашишаётганини эшитади.

— Агар тез ҳайдасак,— дейди Никодим,— унда бир кеча-кундузда етиб борамиз. Саксон километр, бу унчалик узоқ масофа эмас. Лекин бунинг нима кераги бор? Уч кун деганда шошмасдан, бемалол етиб борамиз. Бирор ерда чўмилармиз. Офтобда тобланамиз. Гуллар узамиз! Гулхан атрофида ётиб тонг оттираамиз.

Онаси Никодимга розиман дегандай бошини қимирлатади, Серёжа уни қизиқиб кузатади.

«Ҳар ҳолда, мен тўғри иш қилмадим,— ўйлайди ўзи-ча,— Никодимга худди ҳайвондек қарадим. Унинг расмини ҳам ёмон кўрдим». Никодим сезиб қолмаслиги учун эҳтиёткорлик билан унга қарайди. Серёжа уни бошдан-оёқ кўздан кечиради. Яна унга тикилиб қарайди.

Йўқ, у ўз суратига ўхшайди, албатта. Сочлари оқарган, силлиқ қилиб орқасига таралган. Умуман уларни оқ соч деса ҳам бўлади. Оқсариқ. Лекин тоза эмас. Қандайдир кулранг тусли. Тўғри, қулоқлари ҳам диккайиб турибди. Лекин бундай ўйлаб қараганда унинг нимаси ёмон. Қимнингдир қулоғи диккайиб туради, кимникидир ёпишиб. Бу ҳам яхши эмас. Умуман олганда бундай камчиликларнинг эркак киши учун аҳамияти йўқ. Қиз бўлса, аёл киши бўлса — бошқа гап. Қулоқларининг диккайиб туриши — яхши эмас, бу айбни соч билан яширса бўлади. Сочларини узун ўстириб, бўйинга боғлаб қўйса бўлади, шунда қулоқ ҳам бошга ёпишиб, кўринмайди-қолади.

Серёжа ўйлаб бораркан, унинг хаёллари Никодимдан Васькага ўтади. Энди у ҳақда ўйлайди. Уйлагани яхши, чунки Васьканинг қулоқлари диккайган эмас. Унинг ҳамма кўринишлари жойида. Сочлари орқасига биландай қилиб ўриб ташланган. Кўзлари-чи... У Васьканинг кўзларини эслайди. Худди отилай деб турган инки ўқдай...

Серёжа ҳайрон бўлиб қолади. Нега Васька тўғриси-

да бундай ўйлайдиган бўлиб қолди? Яна тагин... Севиб қолган бўлмасин...

Илгарилари Серёжа бундай фикр учун ўзини ўзи койиган бўларди. Ҳозир эса, қизиқ, бу ҳақда ўйлаш унинг учун ҳатто ёқимли. Севиб қолибди... Ҳм... Севиб қолибди.

Серёжа ҳеч нарсани ҳис қилаётгани йўқ. Ҳеч қандай севгини. Шунчаки ўйлайди бу ҳақда, шундай ташқаридан қараб ўйлаяпти. Понтини қараг: қишда бир қизни севиб қолди, севгига шундай берилиб кетдики, кўзи кўр, қулоғи қар бўлиб ҳеч нарсага қулоқ солмай қўйди. Ҳамма босма қоғозларга юракнинг расмини солади, яна унинг устига расми юракка найза санчиб тасвирлайди. Серёжа бўлса ҳеч нарсани чизмоқчи эмас. У велосипедга ўрнатилган ойнага қараб ўзини кузатяпти. Ўзининг юз кўринишини кўздан кечирмоқда. Антик одамларга ўхшамаса ҳам, ёмон эмас. Фақат бурни бир оз япасқи. Онаси илгарилари айтарди, отангни бурни деб. Онаси уни доим икки қисмга бўларди. «Бурнинг,— дерди,— отангники, кўзларинг эса меники. Киприкларинг ҳам меники, қизлигимда менинг киприкларим жуда ҳам қалин эди. Ҳатто қарашга халақит берарди». Серёжа бир кўзини қисиб, иккинчи кўзи билан ўзига қарайди. «Ҳа, унга ҳам киприклари халақит беради...».

Бу фикр унга ерга йиқилиб ётганида келди. Ерда қандай пайдо бўлиб қолганини ўзи ҳам сезмади. Ойнага анқайиб қараб қолибди. Ҳа, жин урсин, нима учундир тирсаги оғрияпти.

Серёжа ўнғайсизлик билан ўзининг ЗИЛини кўтарди, техникани кўздан кечирди. Унга томон онаси югуриб келяпти, унинг велосипеди тўғри йўл устида ётибди. Никодим велосипедни четга олиб, ўзиникининг ёнига қўйди, сўнг ўзи ҳам келди.

— Қандай қилиб йиқилдинг?— кулади у.

Серёжа онасига қараб елкасини қисади. Ойнага қараб анқайиб қолганини тан олсинми!

— Сизга ҳазилми,— онаси Никодимни жеркиб беради,— кўрмаяпсизми, унинг қўли қон. Тирсаги ёрилибди шекилли.

— Ҳозир тўғрилаймиз,— деди Никодим ва ўзининг орқага осадиган тўрвасини олиб келди.

Тунука идишдан жароҳатланган жойга сув қуйиб ювади, кейин йўл аптекасидан йод олиб унга суркайди.

Оғриққа Серёжа чидаёлмай тиришарди, лекин чидашга ҳаракат қилди. Агар онасининг ёлғиз ўзи бўлганда йиғласа ҳам бўларди. Лекин Никодимнинг кўз олдида уятга қолиши мумкин эмас.

— Дока билан ўраймизми?— кулди Никодим, лекин Серёжа йўқ деб калласини сарак-сарак қилди. Никодим яна унга ёқаётганини ҳис этди. Онасининг хархашасидан бу ҳам яхши. Бир-икки, тамом — тайёр. Аскарчасига.

Улар йўлда олға давом этишади. Қишлоқнинг йўли бўм-бўш, шунинг учун ҳам улар ёнма-ён кетишяпти. Никодим ва онаси. Четроқда эса Серёжа.

— Мен билан бир қизиқ воқеа бўлганди,— гапирарди Никодим.— Армияда хизмат қилганимда мени навбатчи қилиб белгилашди. Бу воқеа қишда бўлганди. Омборхона олдида турибман, елкамда эса милтиқ...

— Уқланганми?— сўрайди Серёжа.

— Албатта ўқланган,— жавоб қилади Никодим.— Чунки мен постда эдим-да! Совуқ, қотиб қолмаслик учун пиймамни бир-бирига уриб, оёқларимни ҳаракатга келтираман. Худди аксига олгандай, ҳаво ёмон: шамол билан ёғаётган қор юзга келиб урилади. Тун. Биргина лампочка кираверишда тебраниб турибди.

Белгиланганига кўра омборхонанинг олдида айланиб юрибман. Эшикнинг олдида қалтираб турибман. Едимда: эндигина хизмат қила бошлаган эдим. Уставни яхши биламан. Агар хавф туғилса — уч марта огоҳлантириш мумкин, кейин ўт очса ҳам бўлади. Бирдан қарасам: омборхонани айлантириб тўсиб қўйилган тиканли симнинг тагидан кимдир эмаклаб ўтмоқчи. Мен яшириндим, нафасимни ичимга ютиб қимир этмай турибман. Ҳа, шундай бўлганди, ҳозир ҳам уни худди кечагидай эслайман. Кимдир қора кийимда эмаклаб ўтмоқчи. Лекин у ҳали нариги томонда. Албатта, мен милтиқни елкамдан олдим қондага биноан қичқирдим: «Тўхта. Ким келяпти?» Жавоб йўқ. Гўё яшириниб олган. Яна қичқираман, қарасам яна ўрмалаяпти. Учинчи марта, ҳитоб қилдим — бари бир қимирляпти. Шундан кейин осмонга қараб — шар-рах этиб отдим.

— Отдингизми?— ваҳима босади Серёжани.

— Отдим албатта. Кейин тартиббузарга қараб ўқталдим. Тепкини босдим. Бирдан панғиллаган овоз: портлаш! Кўринишидан диверсантга эмас, тўғри милага

қараб отдим, деб ўйладим. Еки шунга ўхшаш бирор нарсага бориб тегдими, деб ўйладим.

— Кейин-чи,— шошириб сўрайди Серёжа.

— Кейин нима бўларди, бошлиқлар югуриб келишди. Текширишга тушиб кетишди. Кейин билсак тиканли симнинг олдига газ солинган баллонни думалатиб кетишган экан. Шамол билан ёққан қор кўзимнинг олдида уни қимирлатган. Тун мени алдабди. Менинг кўзимга у одамга ўхшаб кўринган.

Серёжа хахолаб кулиб юборди, онаси ҳам ўзини кулгидан тўхтатолмади.

— Кулманглар,— деди Никодим,— менинг устимдан бугун полк кулган. Менга шундан кейин «Сергак» деб лақаб ҳам қўйишганди.

Онаси билан Серёжа Никодимнинг устидан роса мориқиб кулишди. Унинг омадсизлигидан кулишди. Никодимнинг ўзи ҳам парво қилмай куларди. Бу яхши, деб ўйлади Серёжа. Онаси унга айтганди: агар инсон ўзи устидан ўзи кулишга қўрқмаса, демак, у бошқаларнинг устидан кулмаслиги мумкин. Бундай одамга бемалол ишонса бўлади.

Никодим Серёжага яна ҳам ёқиб кетди.

— Сиз урушда бўлганмисиз?— сўради у Никодимдан.

— Никодим Михайловичнинг исми бор, ахир,— жиддий оҳангда Серёжани огоҳлантирди онаси.

— Бу энди ортиқча гап!— хафа бўлди Никодим. Ва сўзида давом этди:— Сен Аня, қўй бу гапларни! Серёжа мени қандай хоҳласа шундай чақираверсин!

Серёжа велосипед педалини босди-да, олға томон учиб кетди. Шамол унинг юзига уриларди. У кўзларини қисди. Онасидан жаҳли чиқди, нима, бу гапни ёлғиз қолганда айтолмасмиди? Никодимсиз айтса ҳам бўларди-ку!

— Серёжа!— қичқирди онаси унинг орқасидан,— тўхтаб тур!

Серёжа тормоз ҳам бермади, лекин педалини ҳам айлантормади. Велосипед тезлигини камайтирди, холос. Онаси билан Никодим уни қувиб етишди.

— Мен урушда бўлмаганман,— сўзида давом этди Никодим,— гарчанд у ёққа боришга уриниб кўрган бўлсам ҳам. Ҳатто буни истаганман. Ушанда, уруш бошланганда мен ўн ёшда эдим... Лекин бу ҳақда мен кейин га-

пириб бераман. Ҳозир эса менда таклиф бор. Ўрмонгача қолган йўлни мусобақа билан ўтказамиз. Қим қимни қувади.

Серёжа кулиб унинг сўзини маъқуллади.

— Сизлар тенг эмассизлар-ку, ахир,— дейди онаси.

— Биз эса Серёжага енгиллик яратамиз,— дейди Никодим,— яъни кучларни тенглаштирамиз. Серёжа, ҳув анави ўтзорнинг олдига етиб ол... Мана, энди тенглашдик.

Онаси велосипеддан тушиб, бошидаги саллачасини қўлига олади:

— Тайёрланинг!— қичқиради у.— Диққат! Марш!

Серёжа кўтарилиб, бутун кучини оғирлиги билан педдалга тушириб, велосипедни шундай ҳаракатга келтирадими, ҳатто унинг занжирлари ҳам ғижирлаб, тахминий фанниш томон учиб кетади.

У орқасига ўгирилиб қарамайди. Мусобақаларда орқага қараш мумкин эмас.

Серёжа рулнинг устига ётиб олгудай бўлиб, учиб бормоқда. Шамол қулоқлари тагида ғувиллайди. Беда-нинг ёқимли ҳиди димоққа келиб урилмоқда.

Серёжа ўрмон томон учиб боряпти, қиялаб тушиб турган қуёш нури дарахтларни ёритиб турган томонга ошиқмоқда, ғилдирак резиналарининг овозини эшитади, у ўтган йўл чангиб бормоқда...

2

Серёжа ёниб турган оловга қарағай шохларини ташлаб, унинг аввалига тутун чиқариб буруқсашини, кейин қалин оқ тутун чиқариб, игна баргли шохлардан пайдо бўлган суюқлик қуриб, шохларнинг оловдан қовжираб қип-қизил тусга кириб, чўғга айланишини кузатади. Ёнғиллаб учиб келган чивинлар шох-шабба тутун чиқариши билан кўздан ғойиб бўлмоқда. Кейин яна улар қайтиб келишади, ғашга тегиб тепангда кўзга кўринмай, ғўнғиллашади, бунни сезган Серёжа яна оловга шох ташлайди.

Онаси билан Никодимнинг нималар ҳақидадир гаплашишаётганини у эшитса-да, лекин гулхандан ўз диққатини четга тортолмайди, оловнинг лапанглаб ёниб турган тилидан кўзини узолмайди, ҳақиқатаи ҳам ёниб турган аланга унга жонли бўлиб кўринади: дам пастга

эгилиб, дам юқорига кўтарилиб Серёжани ўзига мафтун қилади.

Серёжа гўё қотиб қолган, у онаси ҳамда Никодимга жон деб ўгирилиб қараши мумкин, лекин унинг кўзлари оловга қадалиб қолган, нигоҳини бир нуқтага тикканича ундан ажралолмай ўтирарди.

— Уруш бошланганда,— деб оҳиста гап бошлайди Никодим,— мен ўн ёшга тўлган эдим, қирқ учинчи йилда фронтга кетишга қарор қилдим. Бир оз қаттиқ нон қилиб олдим, онамдан икки шағамни яшириб олдим ва ҳар эҳтимолга қарши, гугурт ҳам, қуруқ чой ҳам олдим. Қоп кўтариб юрмаслик учун уларнинг ҳаммасини чўнтакларимга солдим, шундай қилиб, яширин йўл тондим, Москвага кетаётган поездга қандайдир мўъжиза билан чиқиб олдим,— Никодим ёниб турган оловдан қип-қизил чўғни олиб, Аннанинг папирос чекиши учун унга тутди, чунки ўзи чекувчилардан эмасди.— Лекин ўша пайтдаги шоидаларни,— давом этади у,— билмас эдим. Владимир шаҳаригача етиб бордим — Москвага рухсатномаларни текшириш бошланди, у ерга эса фақат рухсатнома билан бориш мумкин. Мени эса шу ондаёқ ушлашди. Алоҳида уйга қамаб қўйишди.

— Биз бўлсак урушни,— унинг сўзини бўлди Анна,— шаҳардан қишлоққа кўчиб келиб ўтказдик. Қариндошларникига келдик. Шаҳарда очдан ўлай деб қолдик. Ёзда унчалик эмас, ёз бўйи қичитқи ўтни йиғамиз, ундан шўрва пиширамиз, қишда эса яна қорин тўймайди. Отам дом-дараксиз йўқолди, онамнинг касб-кори эса уй бекаси. Заводга юк ташувчи бўлиб ишга кирдим, ҳар хил темир-терсақлар ташиларди, иш оғирлик қилиб, ҳолдан тойиб қолдим, яхшиям онам бор экан, қишлоққа келдик, қишлоқда ҳам қийин эди, лекин ейишга овқат топса бўларди. Ҳатто кейинчалик овқатни кийим-бошга айирбошласа ҳам бўладиган бўлди...

— Сиз-чи, нима қилдингиз?— сўрайди Серёжа Никодимдан, онасининг сўзи тамом бўлмасдан. Онам ҳозир яна танбеҳ берса керак, деб ўйлади. Лекин онаси жим, Серёжа сўзини тўғрилади:— Кейин нима бўлди?

— Ҳеч нима. Мени орқага қайтариб олиб келишди,— жавоб қилди Никодим.— Панжарали қамоқхона вагонда олиб келишди. Кейин милицияга топширишди. Онам югуриб келиб ҳеч нарсани суриштирмай, у юзимга, бу юзимга тарсаки тортиб юбордилар. Мени ўғри-

лар билан алоқаси бўлган, бир нарсани ўмарган бўлса керак, деб ўйлабдилар... Кейин ҳамма нарса аниқланди. Уйга бориб ундан ҳам баттароқ урдилар.

Серёжа роса кулди. Кўзини ёнаётган оловдан узмай Никодимга деди:

— Нима, ойингиз жапжалкашмилар?— Сўнг, қўшиб қўйди:— Кимлар ўзи?

Серёжа шунчаки, ҳеч нарсани ўйламасдан, эътиборсизлик билан сўради, чунки олов уни ўзига мафтуи қилиб, маҳлиё қилиб қўйганди, гулхандаги оловли шарпаларга қарар экан, Никодимнинг сукут сақлаб жим қолганига ҳам аҳамият бермади, бир минут чамаси ўтгач, у жавоб берди:

— Ҳа, шунчаки... Аёл-да..

Кейин улар қозонда қайнатилган чойдан ичишди. Кружканинг ичида, чойнинг бетиде ёниб бўлган игна баргли дарахтнинг майда куллари сузиб юрарди, Серёжа бўлса уларни пуфлаб бир чеккага сурар, оғзини куйдириб бўлса ҳам мазали чойни роҳатланиб ичарди. Бундай мазали чойни ҳаётида биринчи бор ичиши эди!

Онаси бошини Никодимнинг тиззасига қўйиб, ёнбошлади. Никодим унинг сочларини оҳиста силай бошлади. Серёжа уларга зимдан қараркан, секингина кулиб қўйди. Никодим онасига теккудек бўлса, энди у сесканиб кетмасди. Онасига эса бу ёқаётгандек, унинг юзида осойишта кулги пайдо бўларди. У нима ҳақидадир ўйлайди. Орзу қилади.

Никодим онасининг бошини силаркан, ҳазиллашиб, унинг қулоғини ўт билан қитиқлайди. Онаси, бирор нарсаси кирди шекилли, деб қулоғини кавлайди, лекин қуртқумурсқа уни яна безовта қилади. Никодим Серёжага кўзини қисиб қўяди, у жавоб ўрнига кулади, онаси қуртқумурсқа деб ўйлаган нарсани ушлаб олади, у билан ўйнашишаётганини сезмаганга солади. Улар чидаб туролмасдан, кулиб юборишади.

Онаси куларкан, Никодим қўшиқ бошлайди, у куйлаганда ҳам беўхшов, дағал куйлайди, худди томоғини айиқ ғажигандай хунук куйлайди, қўшиқнинг давомини онаси илиб кетади, энди қўшиққа шира киради. Никодим Аннанинг оҳангига мослаб куйлай бошлайди:

Мунча ҳам чайқалмасанг
Э, четан нозик ниҳол,

Бошинг эгиб солмасанг
Қўкатлар узра беҳол?

Назар сол дарё томон
Анави йўл тарафга,
Баланд бўйли бир эман
Турипти мендай якка.

Қўшиқ ғамгин, лекин Серёжа ғамга боймайди, унга яхши, у сакраб-сакраб, қаерларгадир қочиб кетгиси келади. Қувонч уни тўлқинлантириб юборади, у ҳам қўшиққа ўзича секин қўшилади, лекин унинг овози дўриллаб, чинқириқ бўлиб чиқади.

Мен четанман, нетайин
Қандоқ борай эманга!
Чайқалмасдим эгилиб
Ўтолсам у томонга!

Онаси унга қўли билан пўписа қилади. Серёжа жим бўлади, лекин қувонч унинг қалбини чулғаб олган. У катталарни хурсанд қилмоқчи, ҳазил учун нимадир айтмоқчи бўлади. У Пушкин ҳақида бўлиб ўтган дарсни эслайди. Понти ўшанда бутун синфни кулдирганди. Онаси билан Никодим қўшиқ айтишни тугатишгач, у уларга ҳазил сифатида шеър ўқий бошлайди:

Бозор аро дайдир шоҳ Кашчей...
Чайқовчилик қиладими ей...
Шиша-пиша сотадими-ей,
Ярим сўмин урадими-ей...

Бу ҳазил еттинчи синф ўқувчисига тўғри келмайди, у энди еттинчи синфга ўтган ахир, лекин майнабозчилик қилмоқчи, катталар эса уни тушунишадан албатта: онаси ҳазил аралаш калласини сарак-сарак қилади. Никодим кулиб ўтирибди. Серёжа уларни кўриб ўтирибди, улар ҳам мамнун, шу ондаёқ у сакраб ўрнидан туради. Худди ёввойилардек қичқиради, кафтини лабларига қўйиб, тез-тез пуфлайди ва шу йўл билан қизиқ овоз чиқаради. Товуш қандайдир кучли ва беўхшов чиқади ва бутун ўрмон бўйлаб акс-садо узоқ-узоқларга бориб, нимагадир урилиб қайтиб келади.

— Эҳ-ҳе-ҳе! — қичқиради Серёжа.

— Эҳ-ҳе-ҳе! — қичқиради онаси.

— Эҳ-ҳе-ҳе! — қичқиради Никодим.

Акс-садо уларнинг бақирғини бирлаштиради ва навбати билан Серёжанинг, онасининг ва Никодимнинг товушлари қайтиб келади:

— Эҳ-ҳе-ҳе!!

Кейин улар ухлашди. Ғарам ичида.

Никодим ғарамнинг паст томонини кавлаб онани ва Серёжани у ерга жойлади-да, устларидан хашак ташлади. Чивинлар бу ерга киришолмайди, лекин бари бир Серёжа узоқ вақт ухлолмади, чунки хашак тинимсиз шитирларди, ғарам ичидаги ҳаёт ўзига хос эди, қурт-қумурсқасиз, мавжудотсиз бу ҳаёт эҳтимол жонсиз нарсалар учун яратилгандир. Агарда шу миллион, миллиард хил ҳид сочувчи ўт-ўланлар қуримаганда, улар қирқилмаганда, уларнинг ҳаёти ҳам давом этган бўлармиди.

Пичан орасидаги тешикчалардан Серёжа осмонга қарайди — бу улкан дошқозон — бахмал ҳаворанг бўлиб, унинг поёнсиз бағрига юлдузлар сочилган. Осмонга бундай тикилиб қаралса бирор ери йўқки юлдузлар бўлмасин, қаерга қарасанг юлдуз, бири яқинроқда, иккинчиси узоқроқда милтиллаб кўринади, буларни кўраркан, у ўйлаб кетади, дунёдаги ҳамма нарсани бир-бирига солиштирса бўлади. Масалан, шу улкан осмонни шу кичик пичан ғарами билан солиштирса бўлади. Пичан ғарамидagi хас-чўплар, шу осмондаги юлдузлардан кам бўлмаса керак. Бу ўтларни эҳтимол бир бутун катта даладан ўришган бўлса керак, унинг тагида чумолилар учун бу ўт-ўланлар ҳадсиз, бепоён ўрмон бўлиб кўринган бўлса керак. Серёжа кулади. Албатта, чумолилар осмонга қарашмайди-ку. Миллиард-миллиард юлдуз сочилмаларини кўришмайди. Баланд осмонни кўриш учун улар жуда кичиклик қилишади. Бунинг устига, кечалари улар ухлашади. Чумолилар ўт-ўланларни кўришади, типратиканлар эса ўрмонни кўришса керак, Серёжа бўлса ҳар қандай инсон каби осмонни кўради. Ҳар бир мавжудотнинг ўзига яраша ўлчами, ўзига яраша дунёси мавжуд. Улар Никодим ҳақида, онаси ҳақида ўйлашмайди, эҳтимол улар ўз оналарини билдишмас, буни билишга ҳам одатланишган бўлишмаса керак. Лекин улар ҳам бирор нарсадан хурсанд бўлиб қувонмаса керак.

Эҳтимол хафа бўлишни ҳам билишар. Улар қўрқилни, қайғуришни ҳам билишса керак.

Серёжа кўзини юмади. Ўтлар шитирлайди, қандайдир тушунтириб бўлмайдиган енгил ва ғаройиб ҳид билан кишига роҳат бағишлайди. Серёжа гўё кўзи илингандай бўлади, лекин шу ондаёқ уйғониб кетади. Тун қандай шиддат тезлигида ўтиб кетди! Тонг отмоқда. Ўрмондаги нотаниш қушлар бир-бирларини тўхтатиб куйлашади, қичқиршади, чуғурлашади. Пичан ғарами яқинидаги ўтлар устида хира бўлиб туман чўзилган.

Онаси аллақачон ўрнидан турган ва Никодим учун гуллар териб юрибди.

Серёжа уларни кўриб турибди: улар энгашадилар, гўё шу билан оппоқ сутга шўнғигандай бўлишади.

Қуёш эса худди сарғиш қуймоққа ўхшаб туман орасидан кўтарилмоқда. Гўё қуёш шу туманга шўнғиб чўмилган, энди эса юзини ювиб ишга ошиқмоқда.

Улар йўлда давом этишади.

Ғилдираклардаги сиччалар аста-секин айланиб доира шаклида кўринмай кетади.

Қуёш шуъласида йилтироқ олти доира йўлда айланиб, аста-секин чанг кўтарилмоқда, катта йўлга чиқиб олға интилаётган юк машиналарига, елиб келаётган енгил автомобилларга йўл бериб, улар аста-секин сўқмоқ йўлга чиқишади ва мойчечакнинг орасидан шовқинсиз, ҳаворанг чучмўмаларни тебратиб илдам босишади, кизилқон ўтининг барглари эгиб бораётган велосипедларнинг ғилдирак овозлари эшитилмайди.

«Бахт дегани ўзи нима?— ўйлайди Серёжа ва ўзига ўзи жавоб қилади:— Бахт — бу ҳозирги қувонч бўлса керак!»

3

Бувиси уларни кутмаганди.

Уч велосипед унинг уйига яқинлашганда кампир ўз томорқасида нималарнидир кавлаб юрарди, у узоқдан қараб, ким келганига тушунмайди. Ўзига-ўзи ишонмайди. Кейин яқинлашиб, аста-секин эҳтиёткорлик билан қарайди, Никодимни, қизини, Серёжани кўриб кўзларига ишонмайди. Қўрқув аралаш дейди:

— Вой, худойим-ей!

Бувиси аста-секин орқасига чекинади, нима бўлиб

ўтганини тушунади, у қанчалик яхши тушунса, шунчалик тез-тез қайтаради:

— Вой, худойим-ей! Вой, худойим-ей!

Серёжа кулади. Бувисининг устидан ҳам. Котьканиннг устидан ҳам кулади. Котька кунлардан бир кун Нина хола билан меҳмонга келганда ҳовлида ўйнаб юрганди, Серёжа уни кўргани чиқиб бундай қараса, у қизлар билан турибди.

Қизлардан бири:— Вой, худойим-ей! Вой, худойим-ей!— деб жавраб турганди.

Иккинчиси эса ундан сўрарди:

— Нима дегани бу?

— Шундай бир зот бор,— жавоб беради биринчи қиз.

— Эҳ, сизлар,— кеккайиб тушунтиради Котька,— бунни кутилмаган меҳмон келганда айтилади.

Серёжа ўшанда роса қоринни ушлаб кулганди. Ҳозир ҳам куляпти. Миттивой Котька ўшанда тўғри айтган экан.

Бувиси уларни кичкина кулбасига бошлади, шу ондаёқ орқасига қайтиб, қудуқнинг тутқичини айлантириб, челақда чайқалиб турган сувни олиб, ювиниш учун уларга узатади.

Никодим кўйлагини ечади, белигача қип-яланғоч сувнинг совуқлигидан сесканиб кулади: «Уҳ! Ҳуҳ! Ҳу!» Серёжа унга тақлид қилади, чунки сув муздек, унга чидаёлмай бақиради, атрофига қизил хўрознинг расми солинган узун сочиқда артинади.

Ҳар ҳолда, бутун атроф ажойиб!

Бувиси ҳам унчалик заҳар эмас. Ўзини тутиб олди — энди куляпти!— қалин лабларини очиб, бир текис оқариб турган, худди қизларники сингари тишларини кўрсатади, юзидаги ажинлари унинг ҳаракатига қараб дам пайдо бўлади, дам йўқолади.

Улар узун тахта стол атрофида ўтиришибди — йиллар ўтиши билан бу стол қорайиб кетган, совуқ сут ичиш-япти, худди ғиштга ўхшаш нонни катта-катта бурдаларга бўлиб, асал билан ейишмоқда.

Кейин дам олишади.

— Бу шунчаки қоринни алдаш учун,— дейди бувиси тўлқинланиб, Серёжа эса бу гапни эшитгиси келмайди.— Бу шунчаки йўлдан кейинги овқат,— тушунтиради у.— Ҳозир товуқ сўямиз, росмана овқат бўлади.

Она кулиб унинг қўлини силар экан, шундай дейди:
— Никодим — менинг эрим. Биз сизга таништиргани олиб келдик.

Бувиси маъқуллаб бошини қимирлатади, кулмоқчи бўлади, лекин нимадандир ранжиб йиғлайди, Никодимнинг олдига келиб унга чўзилади, у бўлса ўз навбатида эгилади ва кампирни ўпади.

— Салом, куёв болам,— дейди у,— салом, олтингинам.

Она тескари ўгирилади, хўрлиги келиб бурнини тортади, папирос чекиб кулади.

— Энди қандайсиз?— сўрайди.— Мамнунмисиз? Орзу қилган кунга етдингизми?

— Етдим!— дейди бувиси ва Никодим ҳақида сўрайди:— У қандай ўзи? Ичмайдами? Саёқ юрмайдими?

Она кулади, йўқ, дегандек калласини сарак-сарак қилади, юзидаги жиддийлик ўрнини кулги эгаллайди ва узоқдан туриб Никодимга кўз тегмасин деб туфлаб кўяди.

Кундузи улар қайнатилган товуқ шўрвани ичишди, тузлаган қўзиқорин, бодринг, карам ейишди. Катта чўян қозонда яп-янги карам буғланмоқда. Пешинги овқатдан сўнг, онаси ўз кўйлагини, Никодимнинг шимини, Серёжанинг кўйлагини дазмоллайди, бувиси билан тўрт киши бўлиб бутун қишлоқ бўйлаб айланишади.

Ўз уйлари олдидаги супачаларда, тўнқачаларда одамлар ўтиришарди. Писта чақишарди, транзистор эшитишарди. Меҳмонлар билан келаётган кампирга қарашарди.

Биров эгилиб саломлашар, бошқа бировлар ўринларидан туриб келиб, қўл бериб сўрашишарди. Аввалига Никодим билан, кейин онаси ва Серёжа билан сўрашишади. Бувиси билан сўрашмаса ҳам бўлаверади, чунки у шу ерлик, меҳмонлар-чи, меҳмонлар уларга қизиқ. Серёжа бир нарсани аллақачон аниқлаб олди: қишлоқдагиларнинг юзлари қорайган. Офтобда тобланган. Фақат уларнинг юзларидаги ажинлар кулганларида ёзилади ва тагидан оқ тери кўриниб қолади.

Серёжа бундай сайрларда ўзини ноқулай ҳис қилади. Худди ҳайвонот боғидек. Ҳамма унга қарайди. Қараганда ҳам бошдан-оёқ кузатишади. Онаси билан Никодимга ҳам кўпроқ тикилиб кузатишади, буни Се-

рәжа кўради, уларга ҳам ноқулай, лекин ноилсж, чидашади.

— Э-э!— калбош, паҳмоқ мўйловли чол келади.— Яланг оёқ Анька келибди.

— Худди ўзи,— жавоб қилади она, чолни қучоқлайди, Никодимга бўлса тушунтиради.— Мени яланг оёқ деб аташарди, чунки қишда ҳам мактабга пайпоқсиз борардим. Кийиншга ҳеч нарса йўқ эди.

— Худди шундай,— дейди чол.— Роса юпун эдик. Кўриб турибман, энди семирибсан. Анави Евгенияни қара, шишиб кетган,— семиз кампирни ишора қилиб кўрсатади.— Худди бочканинг ўзи!

Кампир ҳазиллашиб чолнинг кал бошига уради, уни итариб, ўзи кулади.

— Бу қари қирчанғи, унга эрга тегмай, бева қолганимни ҳеч бир эсидан чиқаролмайди!

— Ҳа, ҳа!— маъқуллайди чол.— Энди тегасанми?

Ҳамма кулади.

— Кетдик!— ҳазиллашади кампир, чолни қўлтиғидан олади ва улар олдинга ўтиб юриб кетишади. Чол шўхлик қилиб Аннанинг папиросини олиб чекади. Ҳалқа қилиб тутун чиқармоқчи бўлади.

— Сен касбинг бўйича ўзи ким бўласан?— суриштириб кетади чол Никодимдан.

— Иқтисодчи!— жавоб қилади у.

— Иқтисодчи! Э, ундай бўлса бухгалтер экансан-да!

— Йўқ,— кулади Никодим,— ўхшаб кетади, лекин қандай қилиб тушунтирсам экан... Асосий, десаммикин...

— Асосийси!— тушунади чол.— Демак, бошлиқ.

— Сиз мени тушунмадингиз,— яна кулади Никодим,— бу иш бухгалтернинг ишидан ҳам муҳимроқ. Мураккаброқ.

— Демак, иқтисодни олиб борасан?— аниқлайди чол.

— Шунга ўхшашроқ!— тасдиқлайди Никодим.

— Ундай бўлса тушунарли,— ҳаяжонланади чол,— Америка тўғрисида нима гаплар бор? Уруш бўлмай-дими?

Чол худди хира пашшага ўхшайди, савол бергани-берган. Никодимдан ҳамма гапни билиб олмоқчи. Уларни кишлоқнинг охиригача кузатиб қўйди. Кейин орқасига қайтди.

Кишлоқ Серёжага ёқди. Тераклар ўсган. Четан деворларда хурмачалар қуритиш учун қўйилган. Кунга-

боқарлар бўлса томорқалардан бошларини чиқариб, чайқалиб туришибди.

Уйга қайтишганда рўпарадан катта ғилдиракли трактор чиқиб қолди. Тракторчи, моторнинг тутунидан қорайиб кетган, уларнинг олдига келиб тормоз берди-да, шапкасини ечди:

— Ань,— деди бувиси.— Танимаяпсанми? Амакингни ўғли.

Анна шошиб қолди, тракторчига қўлини бериб сўрашди, кейин қўлига қаради: кафти қоп-қора.

— Валь,— қичқирди тракторчига.— Гармонни олиб кел!

Кечга яқин кулбага одам тўлиб кетди. Валентин гармонни билан келди. Бувиси ўша чол билан рақсга тушмоқда, пол оёқ зарбидан ғичирлайди. Тамакиннинг тутуни ҳаммаёқни қоплаб олган, деразадан чиқиб кетиши қийин. Анна лапар айтяпти:

Не сўз айтсам бўларкин,
Умримизни уларкин
Чувалса — ечилмаса,
Узганда — узилмаса.

Гармончи бир дақиқага тўхтайтиди, бир қадаҳ ичимликни ютади-да, пешонасидаги терни артиб, яна гармонини чалиб кетади.

Шунчалик қариндош-уруғлари борлигини Серёжа ҳеч бир ўйламаган эди. Холалари, амакиси бор экан. Уларнинг болалари. Булар Серёжага тоғавачча ва холавачча бўлишади, демак.

Қариндошларидан бири Серёжага қараб қўйди. Йигитча ундан анчагина катта эди. Сочини тақир қилиб машинкада олдирган. Қичкина скамейкада, камтарона ўтирибди, ликопчадаги силлиқ бодрингга қўли етмай гаранг. Бодрингга ружу қариндошининг жонига тегди-ми, ўрнидан туриб секингина ҳовлига чиқди. Серёжа йўлига бир оз кутди, кейин у ҳам чиқди.

Сочи олинган йигит зинапоя олдидаги ёғочни ушлаб турарди. Серёжани кўриб, ажабланмади ҳам. Қўлини чўнтагига солиб, сигарета чиқарди ва унга узатди.

— Йўғ-е!— қўрқди Серёжа ва ўзини оқлашга тушди:— Менинг онам шундай чекадики, жонга тегиб кетади. Шунинг учун менинг тамакига хушим йўқ.

Йигит бошини чайқади ва мағрурона тушунтирди:

— Менинг исми Колька.— Сўнг дарҳол сўради:— Сизларнинг техникангизми?

Велосипедлар ҳовлининг ичкарасида ярқираб турарди.

— Бизники,— жавоб қилди Серёжа.

— Бирданига учта?— ажабланди Колька.

— Бирданига учта,— тасдиқлади Серёжа, гапни кавлаштирамасдан.— Учиб кўрасанми?— таклиф қилди у.

Сочи олинган Колька шимининг ўнг почасини гимарди, Серёжанинг велосипедини кўчага олиб чиқди, унга қондалди қилиб ўтирди, унинг олдинги гилдирагини осмонга кўтариб ликиллашиб кўрмоқчи бўлди, лекин йиқилишига озгина қолди, шундай бўлса ҳам ўзини ўнглаб велосипедни ҳайдади-да, қоронғиликда кўздан ғойиб бўлди. У ҳадеганда қайтиб келавермади, ўн минутлардан кейин келди, келишга келди-ю, шошиб-пишиб тушди-да, велосипедни мақтаб кетди. Серёжа унинг барибир велосипедни қаерларгадир ургангани сезди.

«Ҳа, майли,— ўйлади Серёжа,— ачинишга ўрин йўқ, ахир у қариндош-ку».

Қариндоши велосипедни тўсиққа суяб қўйди-да, кўчага чиқиб бир оз оёғини ликиллашиб туриб, бирдан деди:

— Тракторда айланиб келишни хоҳлайсанми?

— Сен нима, ҳайдашни биласанми?— ишонмасдан сўради Серёжа.

— Кетдик,— жавоб қилди Колька ва орқасига қарамасдан югуриб кетди.

Валентин ҳайдаб келган бояги трактор эди, бу Колька унинг ўғли эканлиги шу ерда маълум бўлди, трактор ҳайдашни эса у мактабда ўқиган, мактабда механизация дарси ҳам бўлар экан, бунинг устига отаси тракторчи ахир.

Колька ўриндиққа ўтирди, Серёжани ёнига жойлаштирди, чироғини ёқди. Трактор тириллаб кетди, бир оз жойидан қимирламай турди, кейин кишнаб турган отдай ўрнидан кескин кўзгалди.

— Отанг бирдан тракторнинг овозини эшитиб қолсанми?— қичқирди хавотирланиб Серёжа.

— Йўқ,— бошини қимирлатди Колька,— у гармон чалганда тракторнинг овозини эшитмайди.

Трактор қишлоқ четига чиқиб, чанг-тўзонли юмшоқ йўлдан юриб кетди.

— Худди енгил машинага ўхшаб юради!— қичқирди Колька шамолдан кўзини сузиб. Сўнг, бирдан йигитчасига ҳуштак чалди. Серёжа кулди, у ҳам икки бармоғини оғзига тикди. Энди улар икковлашиб ҳуштак чалишарди, тракторнинг овозига жўр бўлган ҳуштак бир оз ваҳимали бўлиб эшитиларди. Худди ёввойи одамлар бақириб-чақираётганга ўхшарди.

— Колька!— қичқирди Серёжа ўзининг келишган қоматли қариндошига.— Бир бизнинг шаҳарга кел!

— Мен бўлганман у ерда,— жавоб қилди Колька.

— Йўқ, сен бизникига келгин. Мен сенга ҳамма нарсани кўрсатаман! Кинога борамиз! Ҳайвонот боғига!

— Келишдик!— қичқирди Колька ва Серёжага ўгирилиб қаради. Унинг сочи олинган калласи трактор чироқлари шуъласида худди дум-думалоқ типратиконга ўхшарди.

Серёжа кулиб юборди. Бу Колькага у бирор-бир яхшилиқ қилишни истарди. Бирор нарсани совға қилмоқчи, совға қилганда ҳам сахийлик билан катта нарсани совға қилмоқчи эди. У шундай бир сўз айтмоқчи эдики, бу билан ўзининг унга чиндан ҳам яқинлигини, дўстлигини баён қилмоқчи эди.

Мана шу пайтда унга ҳамма нарса ёқарди, айниқса тракторни усталик билан бошқариб бораётган одамшаванда қариндоши, чанг-тўзонли йўл, милт-милт этиб бораётган ён томондаги оқ қайин дарахтлари унга ҳузур бағишларди.

— Шундай қилиб, келасанми?!— хитоб қилди Серёжа.

— Албатта!— жавоб қилди Колька.

Янги одамлар билан ташишиш, уларни билиш қандай яхши. Кеча у Кольканинг борлигини ҳам билмаганди, бундай қариндоши борлигини у хаёлига ҳам келтирмаганди. Бугунги кунга келиб, унинг дўстлари қаторига яна бир дўст қўшилди.

— Қўлни ташла!— қичқирди қувониб Серёжа.

— Ташладим қўлни!— жавоб қилди Колька. Сўнг, ўгирилиб, Серёжага ўзининг кафтини чўзди.

Серёжа унинг қўлини қисшишга улгурмади. Шундай қарс-қурс бўлдики, гўё Серёжа худди уйқуга кетиб туш кўрмоқда, унинг оёқ остида ер кўринмайди, у муаллақ осмонда, қаерлардадир учиб кетаётгандек.

Энди Серёжа «самолётга» ўхшайди.

Чап қўли олдига чўзиб осиб қўйилган. Қўли темир симлар билан елкасига тортиб қўйилган, сим атрофлари оқ дока билан ўралган. Қўли гипсланган. Бундай четдан қаралса, ҳақиқатан ҳам самолётнинг бир қанотига ўхшайди.

Палатада икки «самолёт» бор. Бири унинг ўзи, иккинчиси ёш йигит; «тўпчи» лақабли кўзларининг таги салқиган амаки ҳам бор. У оёғини синдириб, ёғоч тахта устида ётибди, оёғи бўлса худди замбарак сингари юқорига осиб қўйилганди, осилганда ҳам катта посанги тошга улаб, махсус айланма ғилдиракка боғлаб осиб қўйилибди. Яна бир рицарь бор. Ваня амаки деб аталмиш бу киши жуда ҳам қизиқчи. У «рицарь» лақабини шунинг учун олганки, деразага чиқиб кўчага тескари қараб ўтирган экан, бир қимирлаб учинчи қаватдан пастга учиб кетибди. Омади келган экан, юмшоқ гулхона устига тушиб, бўйинини синдирибди. Энди бўлса бўйнидан то белигача қалин темирга ёпиштириб қўйилган ҳолда ётибди.

Нимасини айтиш мумкин, улфатларнинг ҳаммаси ҳам ғамгин одамлар.

Вақт кўп, ўзингни қўярга жой тополмайсан. Эрта билан врач келади, гипсни уриб кўради, ниманидир ўйлайди, ҳеч нарса айтмасдан кетади-қолади. Гипс орасидаги синган суяклар хотиржам ўсиб асли жойига келиши керак, вақтни кутиб, чидашдан бошқа илож йўқ.

Серёжа «Граф Монте-Кристо»ни ўқимоқда, онаси топиб келган қалин жилдли китоб. У кўпинча кино кўрарди, китоб ўқишга эса вақти бўлмасди, хато қилган экан, китоб ўқишда ҳикмат кўп экан. Китобни ўқиб бўлгач, унинг мазмунини янги ошналарига ҳикоя қилиб беради. Улар эса диққат билан эшитишади. Улфатлар Серёжадан мамнун, чунки уларнинг вақти мароқли ўтишига ёрдамлашяпти. Қизиқчининг айтишича:— «Бекорчи вақтни тўлдиради».

Зерикиш ҳамманинг жонига тегиб, тоқати тоқ бўлганда у ўртага гап ташлайди. «Граф Монте-Кристо» китоби ҳам ёрдам беролмай қолган пайтда шундай бўлади.

— Ҳе, ҳе,— бошлайди у,— лекин кўнгилли бўлиб

ёзилиб, космонавтликка бораман. Нима бўпти?— ўзича ўзи ажабланади.— Улар юмшоқ усул билан ерга қўнишади, мен бўлсам қаттиқ ерга қўнишни ўзимда синаб кўрдим, мени олишлари турган гап...

Соғинишдан тортиб, зеркишгача чидаб бўлган оғир дамларда ҳар қандай ҳазил ёқимли бўлади. Энг кичик ҳазил ҳам беморга ҳузур бағишлайди.

— Ҳар ҳолда, ҳозирча сабр қилиш керак,— дейди Ваня амаки.— Ҳали ўзимни синашим керак. Ўнинчи қаватдан ташлаб кўриш керак.

— Сен ҳар ҳолда қўрқишга улгурдингми?— сўрайди ундан «тўпчи».

— Қўрқининг нима кераги бор,— жавоб қилди «рицарь»,— эҳтимол бундай сакрашга мен бутун умр тайёргарлик кўргандирман.

Серёжа қотиб-қотиб кулади.

Ваня амакининг уч ўғли бор. Хотини бўлса озгин, серташвиш аёл. Улар кечки пайт келишади: хотини ишдан чиқиб, аввалига магазинга боради, кейин болаларини олади ва ҳаммалари биргалашиб отани кўргани келишади. Хотини эрининг олдига нима харид қилиб келгани, қаерга боргани, қўшнилардан қайси бири нима дегани, болалар ўзларини қандай тутишаётгани, буларнинг ҳар бирини батафсил гапириб ҳисоб беради. Ваня амаки уларнинг олдида жиддий туради, ҳамма гапни диққат билан эшитади, кейин ўз таъсирини ўтказган ҳолда ўғиллари билан гаплашади — айбдорларга танбеҳ беради, ким ўзини қандай тутиши лозимлигини айтади, лекин охирига бориб, ўзи ҳам чидаёлмайди:

— Қулоқ солмасанглар,— дейди,— худди отангиз сингари учинчи қаватдан учиб кетасизлар. Яна бунинг устига гулхона устига эмас!

Серёжа пиқиллаб кулади, қизиқчининг хотини ачиқкланиб кетади, лекин эртасига улар ҳаммалари биргалашиб яна келишади, келишганда ҳам арзимас совға-саломлар: олма, бир банка шарбат олиб келишади.

Ваня амаки асфальт қиладиган машинада ишларкан, йўлларни асфальтларкан. Бу машина худди тракторни эслатади. Серёжа унга узоқ қариндоши — сочи олинган Қолька билан кечаси тракторда сайр қилиб маза қилишганини, қандай қилиб қайин дарахтига бориб урилиб Серёжанинг ўзи етти метрлар чамаси жойга учиб

кетгани ва ерга тушар-тушмас, ҳушидан кетиб қолганини ҳикоя қилиб беради.

— Сен ҳам учар экансан,— дейди уни ўзига ўхшатиб Ваня амаки. Ҳушдан кетиш ҳақида эса қисқа қилиб тушунтиради:— Узилиш! Бундай ҳол менда ҳам бўлган.

Кулранг «тўпчи» эса Ваня амакининг ҳазилидан кулса ҳам, лекин у палатадан зарур иш билан чиқиши билан уни қоралайди.

— Вайсақи!— дейди у.

— Вайсақилигини қаердан биласиз?— ғазабланади Серёжа.

— Ҳа,— ғамгин «тўпчи» қўлини силтайди,— унинг касбидан ҳам кўриниб турибди! Асфальт қилишда буткул аёллар ишлашади.

Бу Серёжани қониқтирмайди. Ваня амаки унга ёқарди. Агар у бўлмаганда, Серёжанинг аҳволи вой бўларди.

Бир кунда икки маҳал — эрталаб ва кечқурун унинг олдига онаси келади. Вақт-вақти билан онасини кўргани учунми, Серёжа онасида юз бераётган ўзгаришларни яхши сезади.

Энг асосий ўзгариш шундаки, онаси чиройли бўлиб борапти. Юзи силлиқ, озгина бўлса ҳам тўлишган. Онасида янги кўйлак пайдо бўлиб қолди: ялтироқ гулли, бу кўйлак унга ярашиб, ёшартириб юборибди. Баланд пошналли туфли киядиган бўлибди, бўйи баланд бўлиб, анча чўзилибди. Яна бир асосий хислат — ҳамма вақт кулиб туради.

— Оҳ, менинг ташвишим,— дейди Серёжага, ўзи бўлса кулади. Гарчанд ўғли касалхонага тушиб қолган бўлса ҳам, кўринишдан ташвиши йўққа ўхшайди.

Ушанда трактор фалокатидан кейин Серёжани район касалхонасига олиб кетишди. Катта йўлда машина тўхтатишди ва ўша томонга ошиқинди. Район марказига боришар экан, онаси шофёрдан шаҳарга кетаётганини билиб қолди. Район марказидан уни тўғри шу касалхонага келтиришди.

Шундай қилиб, тўй саёҳати ҳам тезда тамом бўлди. Велосипедлар бувисникида қолиб кетди. Лекин Серёжани бу безовта қилаётгани йўқ. Қизиқ, Қольканинг иши қандай экан? У онасидан сўраган эди, у, ҳеч нима, деди-қўйди.

Трактор унчалик ёмон шикастланмабди, фақат радиатори эзилибди, чироқлари чилпарчин бўлибди.

— Унга гап тегдими?— сўрайди Серёжа. Онаси елкасини қисиб, бирон аниқ гап айтолмайди.

— Эҳтимол,— дейди,— бир оз гап теккан бўлса керак...

Серёжанинг Қолькага раҳми келади. У ахир унинг велосипедида учгани учун миннатдорчилик қилиб, чин юракдан тракторда айлангирди-да.

Серёжа бир варақ қоғоз, ручка олиб келишни онасидан илтимос қилади. Серёжа унга хат ёзади:

«Колька, хафа бўлма, мен соғаяяпман, ҳеч қандай хавфли жойи йўқ, суяк синибди холос, фақат гипс тагидаги терим қичишяпти, лекин келишилган ўша шарт-шарт, ваъда берганинг бўйича шаҳарга албатта кел! Салом билан Серёжа!»

Онаси унинг осонроқ ёзиши учун қоғозни қулай қилиб ушлаб туради, кейин хатни ўқийди.

— Сен эсингдан чиқармадингми? Ахир, эртага туғилган кунинг!— дейди онаси.

Июлнинг ўрталарида Серёжанинг туғилган куни. Бу йил у ўн тўрт ёшга тўлади. Лекин омаднинг келмаганини қаранг. Шундай пайтда у касалхонада ётса.

— Балким қўйиб юборишар?— шикоятнамо дейди Серёжа. Туғилган куни у уйда бўлишни истайди, тўғарақдаги ўртоғи Робертни, Понтини чақирса. Эҳтимол, Васька ҳам келар.

— Хафа бўлма,— дейди онаси, яна кулиб.— Бирор нарса ўйлаб топармиз.

Кечқурун Серёжа бирдан ухлолмайди. Унг томонида узоқ вақт ётади. Унг томони билан ётиш жонига тегиб кетди, чап қўлни орқа бўйнига шундай ташлагиси келадик, асти қўяберинг, чап томонига ағанаб мириқиб ётса, қани энди. Лекин чап қўли осмонга чўзилганча турибди.

Серёжа тинирчилайди, тирншади, чойшабни гижимлаб ташлайди. Ниҳоят, тинчиб қолади. Узича ўйлайди: эртага онам бирор нарса ўйлаб топса керак, деб. Лекин онаси ҳеч нарса ўйлаб топгани йўқ. У кўринмаяпти. Ҳамма вақт бир кунда икки маҳал келадиган одам, шундай кунда кўричмасан.

Серёжа касалхонада бериладиган эрталабки кашани еди, хафаликдан қовоғи осилиб кетди. У ғамгин, ташвишли, ҳеч кимни кўргиси йўқ, ҳатто қизиқчи Ваня амани ҳам.

У бўлса ҳаракат қилгани қилган. Қандайдир арзимас нарсаларни ўйлаб топади. «Тўпчи» ва иккинчи «само-лёт» кишнайди. Ваня амаки камгап, Серёжанинг олдига келади ва ёнига ўтиралади. Сукут сақлайди. Олма уза-тади.

Серёжа Ваня амакига — «рицарь»нинг гипсдан ясалган қалқонига қарайди, гўё биринчи марта кўраётгандай диққат билан уни кузатади, кейин эса секин-аста:

— Раҳмат, Ваня амаки,— дейди.

У бўлса қовоғини солади. Қора қошлари бир-бирига туташиб, бир йўла қалин чизик ҳосил қилади.

— Мен гапнинг ростини айтсам, сени ақлли эркаклар қаторига қўшган эдим,— дейди.— Сен бўлсанг, сўлиб қолдинг. Онам мени эсидан чиқариб юборди, деб ўйлаяпсанми? Аҳмоқ! У сени эслаяпти, шунинг учун сенинг олдинга келмаяпти. Қараб тур, ҳали келсин, ўшанда кўрасан.

Серёжанинг кайфияти бир оз кўтарилди. У ўз нигоҳини эшикдан узмади. Тўғри-да! Шубҳага ўрин йўқ! Онаси ёлғиз ўзи келмайди, Никодим билан келади, бунга унинг ишончи комил.

Сабр-тоқат тугаган бир пайтда ҳақиқатан ҳам эшик очилди. Остонада катталарнинг халатини кийиб Понти турибди. Халатнинг этаги полда судралган, енглари эса худди далада экиннинг ичига қўйиладиган қўриқчининг қўлига ўхшаб, осилиб турибди.

Понти палатага бир қадам ташлайди, остонада Васька пайдо бўлади. Ҳайратдан лол бўлиб, хижолатда қолган Серёжа ўрнидан туриб кетади.

Юзи қизариб ёна бошлаганини у аста-секин ҳис қила бошлайди. Шу арзимас давр ичида Галя ўзгариб кетибди. Унинг кўзлари янада катталашиб, умуман... бўйи ўсиб, анча улғайибди. Энди уни Васька деб ҳам атаб бўлмайди.

Серёжа Галяга қараб турган бир пайтда, у ҳам олдинга томон қадам ташлайди ва ўрнини Никодимга бўшатиб беради. Серёжа уни самимият билан соғлом қўлини кўтариб қутлайди, энди онаси киришини кутади, лекин онасининг ўрнига палатага Котька кириб келади, унинг орқасидан Нина хола ва Олег Андреевич ўз формасида кўринади. Буниси роса ажойиб бўлди: қанчадан-қанча меҳмонлар! Серёжа ўзини йўқотиб қўяди, унга ёрдам керак, ёрдам. Бу — онаси. У остонада байрамлар-

дагидек кийинган ҳолда, сочини ўзгача тараб, бутун вужудидан муаттар ҳидлар таралиб турибди.

Ҳамма Серёжани табриклайди, унинг қўлини қисшади, қизиқчи билан иккинчи «самолёт» меҳмонларнинг кўплигидан хижолат тортиб, уялган ҳолда коридорга чиқиб кетмоқчи бўлишади, лекин она уларни қўймайди,— табуреткаларни бир-бирига яқин суради, устига газета солади ва унинг устидан топ-тоза дастурхон ёзади — онаси буларнинг ҳаммасини ўзи билан олиб келган, катта тугунни ечади ва ичидан турли-туман таомлар олади. Қоврилган товуқ, помидорлар, бодринглар, катта идишда қарағай меваси, чиройли қилиб ясалган торт.

— Ҳаммаси рисоладагидек!— қичқиради Понти ва тортга ўн тўртта юпқа арча шамини санчади ва уларни ёқади.

Бир дақиқа ҳамма сукут сақлайди. Шу пайт бирдан Серёжа Котька қўлларини оғзига қўйиб, кўзларини юмиб, лабларини қимирлатаётганини кўриб қолади. У кулмоқчи афтидан; лекин Нина хола уни тергайди.

— Мен, она, дуо ўқияпман,— жиддий жавоб қилади Котька.

— Қандай қилиб?— ажабланади Олег Андреевич.

— Шундай!— дейди Котька.— Эй, худованди карим, кучингни кўрсат, Серёжа тезроқ соғайиб кетсин.

Қизиқчи Ваня амаки ҳайратдан ҳатто каравотдан сакраб туриб кетади.

— Вой-вой!— бақиради у.— Ёрдам беринглар! Чидай олмайман!

Ҳамма кулади, кулганда ҳам кўзларидан ёш чиқиб кулади, Понтининг бўлса ҳатто ҳиқичоғи тутиб қолади.

Эшик очилиб, энага мўралайди. Бундай қараса ҳамма куляпти, кўзларини пирпиратганича, гапга тушунмасдан, ўзи ҳам кулади.

5

Уша туғилган кундан бир ҳафта ўтгач, иккинчи «самолёт»ни касалхонадан соғайтириб юборишди, Ваня амакини бўлса яна операция қилишди. Уни бўйнидаги ўсиш нотўғри кетганга ўхшайди.

— Буни қаранг,— дерди у юзини тер босиб, ранги заъфарон бўлса ҳам кулиб,— иккинчи марта бўйнимни узишди, яна жойига солиб қўйишди.

Оғриққа чидай олмай чекади, тутунни чойшабнинг ичига пуркайди, лаблари оғриқдан қийшаяди.

Ушанда, туғилган кун бўлганда, меҳмонлар кетгач, Ваня амаки Серёжадан сўради:

— Қайси бири отанг бўлади? Милиционерими?

— Йўқ, бошқаси,— жавоб қилди у тўсатдан ва тутилиб қолди.

Нима, Никодимни отам деб атадимиз?

Серёжа ўйлашиб қолди. Шундай бўлди шекилли...

Уни ғамгинлик чулғаб олди. Қандай қилиб ўз отасидан шунчалик эрта воз кечди... Никодимнинг келганига кўп бўлдими? Учинчи ой... Бундан уч ой муқаддам Серёжанинг уни кўргани кўзи йўқ эди, энди бўлса унга яхши муносабатда бўляпти, ўрганиб қолди шекилли. Эҳтимол яхши кўрса ҳам керак?

Серёжа Никодим ҳақида ўйладими, тўй саёҳатини эслайди, улар пичан ғарами ичида ётишганини, эрта тонгда Никодим онаси билан гул терганини, яна ундан олдин гулхан атрофида ўтириб, онанинг бошини силаб, қулоғига ўт тиқиб, қитиқлаганини эслайди.

Онаси Никодимни севар экан, демак у ҳам севади, Маантиқан шундай! Демак, Серёжа ҳам уни яхши кўриб, ҳурматлаши керак. Уни отаси деб ҳисоблаши керакми?

Серёжа ўзи йўл қўйган хоинлик ҳақида, хоинлик бўлганда ҳам даҳшатли хоинлик ҳақида ўйлайди. Никодимнинг ўз отаси бўлишига рози бўлгани уни азоблайди. Шу билан ўзининг ҳақиқий отасини сотиб юборди.

Серёжанинг отаси учувчи эди, у бу билан ҳамма вақт мағрурланарди. Унга донм ўхшамоқчи эди. Моделлар ясарди. Энди-чи... Энди бўлса...

У кўзини юмади, хотирасига отасининг нотаниш сиймосини келтирмоқчи бўлади — дам Чкаловга, дам кулиб турган Гагаринга, дам учувчи костюмини кийган шунчаки жасур кишига ўхшаган қиёфани излайди. Серёжа кучини тўплаб қовоғини тириштиради. Лекин отасини энди кўз олдига келтиролмайди... Бўлмайди, бу қандай даҳшат. У ўзини ўзи энг расво сўзлар билан сўкади, оёғини чимчилайди, лекин отасининг порлоқ сиймосини кўз олдига барибир келтиролмайди. Уч ой, бор-йўғи бундан уч ой илгари отаси унинг тушига кириб чиқарди — майли, ҳар хил кўрнишда бўлсин, лекин тушига кирарди, энди-чи, энди бўлса тушида дуч келган нарсани кўради,

қаёқдағи бемаза нарсаларни кўради, лекин отасини кўрмайди. У ҳеч қаерда йўқ. Тушида ҳам, хотирасида ҳам йўқ.

Онасининг кулгиси унинг ғашига тегади. Унинг ялтироқ кўйлақлари, сочи, туфлисининг пошнаси ёқимсиз туюлади унга. Онаси келганда уни ер остидан зимдан кузатади ва қовоғини солиб олади. Онаси унга нима бўлганини сўрайди, ҳазиллашади, уни руҳлантирмоқчи бўлади, лекин Серёжа булардан қайтанга яна асабийланади. Кейин қўшнилари эшитиб қолмаслиги учун оҳиста гапирди:

— Нима, сиз ҳамма нарсани эсингиздан чиқардингизми?

— Нимани эсимдан чиқарибман?— ажабланади онаси.

— Мен тўғримда. Мени эсингиздан чиқардингизми, а?

Онаси калласини қимирлатади, ҳеч нарсага тушунмайди.

— Мен келажакда ким бўламан?— дейди дабдурустан у онасининг ғамгин бўлиб қолганини кўриб.

— Йўқ,— жавоб қилади у.— Ёдимда. Тўғаракка телефон қилдим. Яқинда мусобақа бошланар эмиш.

— Қачон?— ўрнидан туриб кетай дейди Серёжа.

— Аниқлашим мумкин,— ваъда қилади онаси.

Серёжа янги самолётини кўз олдига келтиради, у радио орқали бошқариладиган бўлади — бу моделни Роберт билан бошлашган эди, казен елимининг ҳидини эслайди ва тўғаракда доим ҳукм сурадиган осойишталик ёдига тушади.

Отаси бўлмаса, унинг расми ҳам бўлмаса нима қилсич, уни билиш ва афтини эслашнинг имкони бўлганда, қандай яхши бўларди. Лекин унинг қилган ишлари борку. Авиация бор. Авиомодель тўғараги бор!

Серёжа онасининг тикилиб турган нигоҳига дуч келади. Онаси уни зимдан кузатмоқда, худди жиддий гапни айтган катта йигитни кўздан кечирмоқда. Унинг кўзлари энди кулмаяпти, кўзлари чақчайиб, ажабланиб, худди ўшандағи сингари унга қараётгандек.

— Мен ҳаммасини эслайман,— деди онаси ўғлини эркалаб. Кутилмаганда қўшиб қўйди:— Лекин сен ҳам мен тўғримда озроқ эсла.

Серёжа бу сўзларни тушунмади. Бу билан у нима

демоқчи? Нима у онаси ҳақида ўйламайдими? Нима, онани унутиб бўладими? У кулади. Ўз фикрларидан узоқлашади. Чунки, туғилган кундаги онасининг меҳрибонлигини унутиб бўладими?

Бунинг устига, уни яна байрам кутяпти.

Бир неча кун ўтгач, онаси эрталаб Никодим билан келди. У тугуннинг ичидан бир боғлам нарсани олди. Серёжа қизиқиб қаради — бирор мазали нарса бўлса керак, деб ўйлаганди. Лекин Никодим, ейдиган нарса эмас, Серёжанинг шимини келтирибди.

— Тезда кийин, — кулади у, — кетамиз!

Серёжа гипсни олишмагунча уни касалхонадан чиқаришмаслигини билади, лекин ҳеч нарсани суриштирмасдан, ҳаяжонланиб шимини кияди, билишнинг нима кераги бор, чунки Никодим орқали билинса бу иш жуда ҳам соз бўлиши мумкин.

Ҳар ҳолда, чидаб туrolмайди:

— Қаерга?

— Аэродромга, — жавоб қилади Никодим.

— Нима учун? — ажабланади Серёжа.

— Сенинг мусобақаларинг! Врачни зўрға кўндирдим — фақат икки соатга борамиз.

Серёжа қувончидан сакраб тушади. Никодим шимини кийишга ёрдамлашади, елкасига спорт курткасини ташлайди. Улар пастга қараб туриб боришаркан, пастда такси кутиб турганини кўради.

— Котькани бориб оламизми? — кулади Никодим. — Нина хола илтимос қилди.

Мана улар Котька ва Никодим билан бирга асфальт йўл бўйлаб шаҳар чеккаси томон учиб кетишмоқда, дарахтлар ортидан аэродром минораси кўринади. Бу минора орқали шамолнинг йўналиши ва кучи белгиланади, кейин ярим доира сингари улкан иморатнинг томи кўзга ташланади, иморатнинг эшикларини ланг очиб, қоронғи хонада АНлар савлат тўкиб турибди.

Серёжа машинада ўтирган жойидан судьялар ҳайъати ўтирадиган қизил столни кўряпти, уларнинг рўпарасида болалар бир қатор бўлиб саф тортишган. Уларнинг ҳар бири олдида, ўт устида модель турибди. Моделлар ранг-баранг, шунинг учун бўлса керак, ўт устида камалак-ёй ҳосил бўлган.

Серёжа машинадан чиқади. Унинг гипсдан ясалган «самолёти» саф тортиб турган болаларнинг диққатини

Ўзига торгади, улар Серёжага қарашяпти, кимдир қўлини кўтариб уни қутламоқда. Роберт! Худди ўзи!

— Рекордчига салом!— қичқиради Роберт.

Серёжа Робертга сигнал беради, таниш болаларга калласини қимирлатиб салом беради. У ўзининг орқасида Никодимнинг нафас олишини ҳис қилади, ҳа, у ҳақиқатан ҳам бахтли! Майли, Никодим унинг самолётларини кўрсин! Майли, Серёжанинг ким бўлишини билиб қўйсин!

Серёжа бу ҳақда кинояомуз, мақтанмасдан ўйлайди. Бу ҳақда Никодим билиши керак, тамом-вассалом.

— Сен нима, учувчи бўласанми дейман?— сўрайди Котька, томошага берилиб, бурнини тортар экан.

— Балким учувчи бўларман,— жавоб қилади Серёжа,— эҳтимол конструктор бўларман.— Сўнг ўз бахтидан қувонган шундай бир пайтда унга ҳам таклиф қилади:— Кел, сен ҳам бўла қол.

— Майли,— рози бўлади Котька.— Лекин мен ким бўлиш учун ҳали бир қарорга келганим йўқ. Балким диктор, балким изтопар бўларман.

Болалар бир чеккага ўтишди. Ўт устига ўтиришди. Қаерлардадир қўнғизлар чийилламоқда. Қизил ва оқ капалаклар қанотларини ёйишиб у ён-бу ён учишмоқда. Спорт аэдромининг кўм-кўк даласи кўринишдан қизилга ўхшайди. У рангли. У қизаради, кўкаради, сариқ тусга киради, Серёжа бўлса касалхонадан кейин, унинг димиққан хоналаридан, дориларнинг бадҳазм ҳидларидан кейин эркин қушдай, енгил нафас олади.

У Котькага қараб кулади, соғлом қўли билан уни ерга йиқитади, у билан курашар экан, Никодимга миннатдорчилик билан қарайди.

— Никодим Михайлович,— сўрайди Серёжа,— сиз нима, ишингиздан жавоб сўраб келдингизми?

— Сўрадим!— дейди Никодим.— Ойингни жуда зарур иши чиқиб қолиб, у келолмади, мен бўлсам келишдим.

Серёжа яна унга қарайди, шу ойлар давомида у нечанчи бор унга қараши. Ҳа, йўқ. Никодим — ажойиб одам! У шинаванда одам, шинаванда одамлар эса доим ажойиб. Уларнинг кўзлари ҳам беғубор, доим очиқ, юзларидан эса доим нур оқиб туради. Никодимдаги бор хислатлар ана шундай. Қулоқлари бундан мустасно.

Одамларнинг қулоғи ҳар хил бўлиши мумкин. Ҳатто бунақа бўлиши ҳам мумкин.

Серёжа Никодимнинг ёнига ўтиради ва Котькани бағрига тортади. Кейин ўйлаб, аста-секин Никодимга елкасини энгаштиради.

Никодим уни елкасидан қучоқлайди. Серёжа унга янада кучлироқ энгашади.

Унга жуда ҳам яхши туюлади. Яхши бўлганда ҳам ажойиб.

Пастда бензинли моторлар ҳаракатга келган. Моторларнинг кучлари синаб кўрилмоқда. Шунинг учун ҳам уларнинг товушлари авжига чиқяпти. Бирин-кетин моделлар осмонга кўтарилади, бундан мақсад майдонга яна қулай вазиятда қўниш. Қимнинг модели узоқ учса, ўшаники яхши. Ишончли фюзеляж, қанотдан енгил. Уни ясаган одамнинг кўзи ўткир, ҳисоблари аниқ. Чунки ҳар бир метр узоққа учган моделда қиш бўйи қилинган меҳнат маҳсули мавжуд. Серёжа самолёт моделининг қадр-қимматини яхши билади. Самолётни узоқ вақт қурасан, у бўлса охирги минутда учмайди-қўяди. Мотор ишламайди-қолади. Ёки бўлмаса самолёт корпусининг ҳисоб-китобида хатоликка йўл қўйилади. Ана ўшанда кўринг, қанча ташвиш, қанча хафачиликни. Ўзинг ўз қўлинг билан ясаган қушни ташлаб юборгинг, оёғинг остига олиб роса тепкилагинг келади.

Моделлар бирин-кетин уча бошлади, Серёжа бўлса ҳар бир моделга тикилиб қарайди. Ана, бир текис учмоқда, баландликка тўғри кўтарилмоқда, демак, ҳаммаси жойида. Жимликда мотор тиқирлайди, кейин жим бўлиб қолади. Бензин тамом бўлди. Лекин модель қуламайди. У бир текисда учиб бораверади. Бу ҳаво. Ҳаво оқими. Кўзга кўринмас ҳаво оқими моделининг тушишига йўл қўймаяпти.

Серёжа эҳтиёткорлик билан Никодимнинг қўлини туртади. Ва бирдан шивирлаган овозни эшитади:

— Сергей!— пичирлайди унга энгашиб Никодим.— Серёжа! Менинг ўғлим бўлишни истайсанми?

Серёжа кескин унга ўгирилади.

— Бу қандай гап?— дейди у.— Қандай қилиб?

— Мен сени ўғил қилиб оламан. Сен менинг ўғлим бўласан...

Сергей Никодимга кўзларини катта-катта очиб қарайди.

Фикрлар унинг миясидан тўфон тезлигида ўтиб бормоқда. Бу фикрларда ҳамма нарса: қўрқинч, тулгула, гумон, қувонч, шубҳа бор.

Лекин ҳозир шу атрофда нима бўлаётган бўлса, ўша нарса унинг хаёлини чулғаб олган.

Аэродром, капалаклар, Никодим, қуёшнинг иссиқ шуъласида учаётган моделлар, Котька — Серёжанинг хаёлини чулғаб олган. Уни ҳаётдаги бор бахт чулғаб олгандек, бу бахт унинг учун ҳаводай зарур, шу дақиқаларда бошқа нарса тўғрисида ўйламайди.

— Истайман! — дейди у Никодимга. Ва гўё ўзини гирдобга ташлагандай чин юракдан бу сўзни қайтарди: — Истайман! Истайман! Истайман!

6

Август. Ҳаво дим. Теракларнинг ва акация дарахтларининг баргларини қалин чанг қоплаган: бу кўпдан бери ёмғир бўлмагани нишонаси.

Серёжадан гипсни ечишди. Қўллари асли ҳолига тушиб, соғайиб кетди. Фақат бир оз озган, энди уни ҳаракатга келтириб, чиниқтириш лозим.

Серёжа ҳар куни даволаш гимнастикаси хонасига боради. Бармоқларини қимирлатади, қўлларини йиғади ва чўзади, уни иложи борича бураб кўради. Қолган бўш вақтларини дарё бўйида ўтказди.

Понти билан биргаликда ниқобни кийишади ва трубкани тақиб, эртдан кечгача сувда сузишгани сузишган. Шўнғишади, сузишади, ким сувнинг тагида узоқ вақт бўлишни, ким нафас олмасдан сувнинг тагида узоққа шўнғиб борнишни аниқлашади.

Ўрмон ортидаги спорт аэродромида парашютчилар осмондан сакрашади. Мотори гувиллаб, аста-секин юқорига иштилаётган АН-2 самолётининг қарағай дарахтлари ортидан кўтарилаётганини Серёжа кўриб турибди. Парашют очила бошлади, унинг кетидан яна бири, яна бири очилади ва ўрмон ортида кўздан ғойиб бўлади, самолётлар яна осмонга кўтарилади ва парашютларни бирин-кетин ташлай бошлайди.

Серёжа белигача сувда турибди, Понтининг оёқлари сувда жимиллаб турганини кўради, яна ўша ҳақда, яна ўша ҳақда ўйлайди...

Бу ўшанда бўлганди — авиомодель мусобақалари ўт-

ган ажойиб кунда. Серёжа гоят бахтли эди, бахтли бўлганда ҳам чинакам бахтли эди, бунинг устига Никодим ҳам ўз сўзини айтди... Серёжа рози бўлди. Бунга ҳеч қандай шубҳа қолмади, умуман нимасини айтиш мумкин,— ахир у энди рози-ку, лекин гап бунда эмас.

Уша авиомодель мусобақаларида, яна бир воқеа содир бўлганди. Никодим учун Серёжа уялиб қолди.

Ҳаммаси гўё атайлаб қилингандай бўлди. Моделлар бири-кетин уча бошлашди, ниҳоят, орзиқиб кутилган дақиқалар келди: старт майдонига ўзининг янги самолёти билан Роберт чиқди.

Бошланишида ҳамма нарса жойида бўлди. Роберт самолёт пирпирагини айлантириб юборди, мотор куч билан, қаттиқ чинқириб ҳаракатга келди. Самолёт бир текис тезликда баландликка кўтарилди бошлади.

— Кўряписизми?— қичқирди Серёжа Котька билан Никодимга.— Кўряписизми?!

Қизил самолёт дадиллик билан ҳавони ёриб олган интилди, кейин кутилмаганда тезликни кескин ошириб юқорига кўтарилди бошлади, деярли тик кўтарилди, кўринишдан моделнинг бирор қисми яхши ишламасди, моторнинг овози беўхшов, чинқириб, титраб чиқди, кейин самолёт истар-истамас ён томонга оғди ва бирдан пастга қараб шўнғиди. Шўнғиганда ҳам тўғри улар ўтирган томонга қараб туша бошлади.

Серёжа қизил самолётга қараб турарди, қараб тура ҳам Котькани қўли билан туртарди, лекин Котька жойидан кетмади, уларга одамлар ниманидир айтиб қичқиришарди, шунда Серёжа ўзининг суянчигини йўқотди. У йиқилди. Йиқилганда жойида нимадир синди ва ҳамма нарса тинди-қўйди.

Серёжа қизил самолётнинг ўт устига шўнғиб санчилиб қолганини ва у томон Робертнинг югуриб келаётганини кўрди.

Кейин Никодимнинг ҳам кетаётганини кўрди. У Серёжадан ва Котькадан йигирма метрча орқада турарди, анқайиб ҳар томонга қарар ва аҳмоқона сўзлар билан сўкинарди. Серёжани худди электр токи ургандай бўлди: Никодим уларнинг олдидан қочиб кетганди! Қочганда ҳам уларни қолдириб қочди! Серёжа ўзини Никодимга суяб ўтирарди, кейин ўз суянчигини йўқотиб йиқилди... Улар тез орада касалхонага жўнашди, чунки қайтадиган вақт бўлганди, улар аэродромдан қўл келиб

қолган «газик»да қанчалик узоқлашса, Серёжа шунчалик уяларди, ахир ўзи учун қўрқиб кетган Никодим уларни ташлаб қочиб қолган эди-да.

Деярли бир ойча вақт ўтиб кетди. Серёжа касалхонадан соғайиб чиқди, мана энди эса Понти билан сузиб юрибди, лекин унга аэродром, модель ёки парашютчилар тўғрисида кимдир гапириб қолгудек бўлса, у шу ондаёқ бўшашиб анқайган ва қўрқиб кетган Никодимни кўз олдига келтиради.

Агар бундай ўйлаб қаралса, нима, бу ишда Никодимни айблаш мумкинми? Ушанда у нима қилиши керак эди? Уларни қаноти остига олсинми? Қандай қилиб? Уларнинг устига кўндаланг бўлиб ётиб олсинми? Агар шундай қилгандами, Серёжанинг иккинчи қўлини ҳам синдирган бўларди. Кейин бунини руҳан ҳам тушунса бўлади, ахир одамлар уларга қараб қичқиринган-ку. Серёжа ўзини йўқотиб қўйган, Котьканинг бўлса ақли етмаган, Никодим эса фаҳмлаган, шунинг учун қочиб қолган. Сакрагану, қочиб қолган. «Хушёр»лигини қаранг.

Серёжа Никодимнинг газ баллонини ўққа тутгани ҳақидаги кулгили ҳикоясини эслади. Аскарлар уни нима деб аташганини ёдига келтирди.

Серёжа бу гаройиб ҳодисани албатта эсдан чиқаришга ҳаракат қилади. Бушнинг устига, Никодим унга бошқача сўзларни айтган кунда... Лекин эсдан чиқаролмайди. Худди тикандек миясига қадалиб қолган.

Чўмиллиб бўлишган Серёжа билан Понти уйларига йўл олишди ва йўлда сув ости сузинин тўғрисида ўй суришди.

— Менинг отам,— дейди Понти,— бир мизут давомида сув остида туриши мумкин.

— Бувангга қойилман,— захархандалик билан дейди Серёжа Понтининг навбати билан — бир гал отасини, бир гал бобосини мақташи жонига тегиб. Нуқул «менинг бобом», «менинг отам» деб қайтаргани қайтарган.

Понти хуноб. Сукут сақлайди. Серёжа ҳам иидамайди. У ўзини ноқулай ҳис қиляпти. Айтишга айтиб қўйди-ку, лекин қўпол чиққанига ўзи ҳам хижолат. У ҳам «Менинг отам!» деб айтгиси келади. Лекин айтолмайди.

Ўзининг аҳмоқона қўполлигини суваб кетиш мақсадлида, Серёжа Понтига Никодим ҳақида гапирмоқчи. У Понтига гапириб беришга қарор қилади, лекин сўнгги

дақиқада уни нимадир ушлаб қолади. Қандайдир куч уни тўхтатиб қолади.

У Никодимнинг ўғил қилиб олмоқчи бўлганини айтиб юборай дейди, лекин Понтининг елкасига қоқади ва ўздан-ўзи бу сўзни айтмасдан, жим қолганига хурсанд бўлади. У ўзининг ўзи олдида кучли эканидан мамнун. Бир гапни айтмаслик, вайсаб қўйишдан кўра қийин.

Серёжа Понти билан уйи олдида хайрлашди. Тахтадан ясалган зинадан сакраб чиқиш, эҳтиёткорлик билан эшикни ёпиш зарур, чунки қўшни аёл миясининг қатиги ўйнаб кетмасин, у шу хаёллар билан уйига киради, киради-ю, кўзларига ишонмайди.

Стол олдида Никодим, онаси ва — вой худойим-ей — Адабиётчи ўтирибди.

Серёжа остонада қотиб қолади, ҳеч нарсани ўйлаб тополмайди.

— Салом,— биринчи бўлиб сўрашади Вероника Макаровна.

— Танишиб қўй!— дейди Серёжага Никодим.— Бу киши менинг онам.

Она! Серёжа ўнгайсизланиб полга сувда сузадиган резинка кавушини тушириб юборади, уни олмоқчи бўлиб энгашади, шоша-пиша ўйлайди, демак, Адабиётчи — унинг онаси экан-да? У Никодимнинг биринчи келганини эслайди. Эртаси куни Никодимни Адабиётчи билан кўчада кўрган эди-ку. Лекин Серёжа ўшанда нима учундир бунга ўйламаган эди, таниш бўлиши ҳам мумкин, деганди! Демак, Адабиётчи Никодимнинг онаси, бундан чиқди, Серёжанинг қариндоши.

У сувда сузадиган резинка кавушини полдан кўтарди, ошхонага кирди, узоқ вақт қўлини совунлаб ювди, бу тасодифдан ҳеч бир ўзига келолмасди.

Стол атрофида у ўзини ноқулай ҳис қила бошлади, стаканга тикилиб қаради, хижолатдан терлаб кетди ва уйга эрта келиб қолганини ўйлаб, аттанг, яна бир оз ўйнасам бўлар экан, деган хаёлга борди.

Қатталар ҳам ўзларини ноқулай ҳис қилишяпти, улар ҳам жимгина ўтиришибди, чойга солинган қошиқни стаканга теккизиб, ўйнаб ўтиришибди.

— Сизнинг овозингизни,— сукунатни бузади Адабиётчи,— мен тез-тез эшитиб тураман. Яхши овоз...

— Шундай бўлса керак,— ўзини қўлга олиб, вазминлик билан жавоб беради она.— Мутахассислар мақ-

ташади.— «Мутахассислар» сўзига у урғу бериб ифода-
далайди. Серёжа онасига тикилиб қарайди. Онасининг
юзи назокатли, лекин самимий эмас. У онасининг юзини
кўздан кечира бошлайди-ю, шундай фикрга келади:
онаси одатдаги сингари оддийгина эмас, балки ўзини
зўрға ушлаб ўтирибди. Лекин бошини мағрур кўтарган.
Серёжа диққатини Никодимга қаратади. У бўлса бўнаш-
ганпича йилтироқ чойнакка қараб ўтирибди.

«Нима учун у шундай қовушмасдан ўтирибди,— ўй-
лайди у онаси ҳақида ва Адабиётчи тўғрисида фикр юри-
тади. У ўз ўқитувчиси ҳақида нима деб айтиши мумкин?
Умуман олганда болалардан катталар ҳақида фикр сў-
рашмайди, айниқса ўқитувчилар тўғрисида. Лекин улар
ҳақида ҳар хил фикрлар бор. Бир тоифа ўқитувчиларни
болалар севишади, бошқаларини эса, йўқ. Вероника Ма-
каровнани бу икки тоифага ҳам киритиб бўлмайди.
Тўғриси айтганда — оддийгина. Фақат у кўпинча бо-
лаларни унинг дарсини яхши кўрмасликлари учун койи-
гани-койинган. Рус тили гўё тушунарли эмиш, ёзиш-чи-
зиш қочдаси кўп, шунинг учун уни ўрганиш керак, лекин
адабиёт-чи, уни нима учун ўрганиш керак? Пушкинни,
Гоголни, Лермонтовни нима учун ўрганиш керак? Ҳақи-
қатан ҳам нима учун? Лекин бу дарсни яхши кўришма-
гани аниқ. Нима учунлиги ҳам номаълум. Умуман ол-
ганда Адабиётчи оддийгина аёл. Лекин унинг пошnasi
баланд туфлисида пайпоғининг кўриниши доим беўхшов
бўлади. У айтарли даражада заҳар эмас, қаҳри ҳам
камшоқ, лекин онаси у билан бекорга шундай тарзда
гаплашяпти.

Яна стаканлардаги қошиқларнинг овози эшитилади,
яна катталар жим ўтиришибди. Вероника Макаровна яна
биринчи бўлиб гап бошлайди, гўё у онанинг кўнглига
биринчи бўлиб қўл солади.

— Сиз мени тўғри тушунишингиз керак,— дейди у
эҳтиёткор,— бизнинг тақдиримиз бир-бирига жуда ҳам
ўхшайди, мен эримни урушда йўқотдим. Никодим қийин
аҳволда катта бўлди...

Серёжа ўқитувчисининг қанчалик ҳаяжон билан,
тўлқинланиб гапираётганини кўриб турибди, лекин она-
сининг бунга ҳеч бир эътибор бермаётгани қизиқ. «Бу
яхши эмас,— ўйлайди у,— меҳмондўстликдан эмас.—
Ўзича кўрқиб, яна ўйлайди:— Мана, энди Адабиётчи
икки баҳоларни қаторлаштириши мумкин...»

— Узоқ вақт уйланмади, мен унинг ишлари доим яхши бўлишини орзу қилардим, тушуняпсизми? Одамларники сингари яхши бўлишини!

— Тушупаман!— деди она заҳархандалик билан.— Лекин иш ўнгидан келмади!— Сўнг, бирдан Вероника Макаровнага энгашади ва юмшоқ қилиб, уни чақиб олади:— Лекин ким мени тушунади?

Вероника Макаровна қизариб лавлаги бўлиб кетади. Серёжа уларнинг нега бундай қизиқ гаплашаётганини унчалик тушунмайди, лекин бир нарсага ақли етади: бу гапларнинг ҳаммаси кўнгилсиз. У катталарнинг бундай гапларига нуқта қўйишни, уларнинг сўзини бўлиб, гапни бошқа томонга буриб юборишни истайди. Ундаги уят ҳолати ўтиб кетди, лекин хурсанд бўлишга ҳали вақт бор, чунки ўқитувчи қариндош чиқиб қолди, бунинг устига айтилиши даражада ёмон воқеа рўй бергани йўқ. Серёжа безовталаниб, мавриди билан ўрнига қўйиб гап топиб айтишни ўйлайди ва бирдан миясига бир гап келиб қолади, уни томдан тараша тушгандай айтиб юборади:

— Никодим Михайлович гапириб берган эдилар. Сиз уларни қандай қилиб тасма билан савалаганингизни...

Серёжа, бу сўзим билан ўртадаги вазиятни яхшилаш ўрнига уни бузиб қўймадиммикан, деб хижил бўлиб, Вероника Макаровна ҳозироқ ўридан туриб уйдан чиқиб кетиши мумкинлигидан қўрқади; яна бирон-бир сўз топиб айтишни ўйлайди, ўз фикрини муфассал тушунтироқчи бўлади, лекин ўринли сўз тополмай ўзини йўқотиб қўяди-ю, жойида тахта бўлиб қолади.

Вероника Макаровна қўрқув аралаш Серёжага қарайди, мени нимада айблашаётганикин, дегандек жавдирайди ва бирдан кулиб:

— У урушга қочиб кетган пайтидами?— деб сўрайди.

Никодим жонланади, чойнакка қараб ўтиришдан қутулади, Серёжага миннатдорчилик билан қарайди, Вероника Макаровна бўлса тушунтиради:— Мен ўша пайтда уни тасма билан уришдан бошқа ҳеч нарса ўйлаб тополмабман. Ўша пайтда уни, яна урушга қочиб кетса-я, деб қўрқардим.

Серёжа кулади, хайрият Вероника Макаровна уни тушунди, яна бунинг устига, шу нарса яхши бўлдики, онасининг юзидаги жиддийлик, аянчли кўриниш йўқолди. Энди гап гапга қовушади, суҳбат силлиқ давом эта-

ди. Никодим Октябрь байрамига Аннага янги уй беришмоқчи эканлигини гапирди. Вероника Макаровна бўлса бунни тасдиқлаб, бошини қимирлатди ва шапқўрлик билан худди синфдаги сингари хонани кўздан кечирди, янги уй жуда ҳам зарур эканлигини айтди. Онаси бўлса стаканга қаради, унинг юзи изтиробли, ҳорғин ва ланж. Эҳтимол, ўз сўзлари учун ўзини-ўзи койиётган бўлса керак. Нима ҳам қиларди, унинг ўзи бўлган-тургани шу.

7

Октябрь байрамига янги уй беришмади. Лекин бунинг ҳеч бир ёмон жойи йўқ. Янги йилга албатта беришлари турган гап.

Кечқурунлари ишдан кейин онаси Серёжани, Никодимни янги уйга бошлаб боради. Уй энди бор. У қурил-япти. Унда ҳатто чироқлар ҳам ёнади. Тўғри, ҳозирча чироқлар деразалари оқ бўёқ билан мойланган уйларда хира бўлиб ёнади. Ишчилар уйларнинг шифтини, полларини бўяшяпти.

Она оёқларини бир-бирига уриб, қувонч билан кулади ва Никодимни қор уюмига йиқитади.

— Тез кунда,— қичқиради,— тез кунда ваннада чўмиламиз, душнинг остида ювинамиз! Ҳаммомга шунча борганимиз етар! Ҳаммом жонга тегди!

Никодим қорда ағанаб ётибди, Серёжа қор уюмига онасини қулатади, уни ҳам қорга ётқизмоқчи бўлади, лекин Никодим овозининг борича:

— Эҳтиёт бўл! Эҳтиёт!— дейди.

Серёжа онасини хотиржам қўяди.

Аввалига Серёжа гап нимада эканига тушунмади. Нима учун онаси у билан яланг Котька тўғрисида гап-лашади?

— Сенга Нина холангни Қостяси ёқадими?

— Ажойиб бола,— жавоб қилади Серёжа.— Хаёлпараст! Нимаиди?

— Ёмон эмас,— унинг сўзига қўшилади онаси. Кейин ўзича ҳайратланади.— Шундай шум-ки! Уларникига ремонтга бўёқчилар келишган экан. Бўёқчилар ўзлари билан бир бочка тилларанг бўёқ олиб келишибди, сувоқнинг устидан гуллар расмини солиш учун. У бўёққа шунан қангли беланибдики, қўяверасан, кейин келиб яна мақтанармиш: «Мен олтин бола бўлдим», деб.

Серёжа роса кулди. Бу тўғри гап, Котьканинг қўли-

дан келади бундай ишлар. Бирор нарсани албатта ўйлаб топади. Онасининг гапини Серёжа қандай бўлса, шундай тушунди. Котька унга ёқади, шу билан гап тугади.

Бу гап ёзда бўлган эди. Кейин кузга бориб, онаси тўлиша бошлади. Энди бу ҳақда очиқдан-очиқ гаплашишга киришди: Серёжага кўпроқ ким керак: уками ёки сингилча? Серёжа хафа бўлганидан йиглаб юборишга озгина қолди. Масалани усиз ҳал қилишибди-ку! Энди бўлса сўрашяпти!

У ўзини ёлғиз, уйсиз, ҳеч кимга кераксиздай ҳис қила бошлади. Онасининг бундай қарори унга шафқатсизлик, сотқинликдай туюлди. У қовоғини солиб, гаплашмай юрди. Онаси уни қизиқиб кузатиб борди. Кейин гапга хулоса қилишга тўғри келди:

— Бу шунинг учун бўляптики, сен ёлғиз ўсдинг,— кейин ўйлаб туриб, қўшиб қўйди.— Менга қара, сенинг худди Котька сингари уканг бўлади. Худди Котька сингарни шўх бўлади.

Серёжа ўйланиб қолди. Агар Котькадай бўлса, бу жуда ҳам яхши-ку. Кейин бир неча кун ўтгач, ўзининг устидан ўзи кулиб юрди. Агар Котькага ўхшамаса нима қилибди, шунга ҳам хафа бўлиш керакми? Қизбола бўлса-чи, бунинг нимаси ёмон?

— Ҳа, майли,— деди у онасига,— кимни хоҳласангиз, шуни тугинг, хоҳишингизга қаранг.

Онаси кулиб юборди-да, кейин деди:

— Қиз болани хоҳлайман! Ўғилни ҳам!

Энди бўлса, Серёжа куларди.

— Очкўз!

— Очкўз!— бошини қимирлатди онаси,— Сергунька, мен очкўзман! Менинг болаларим кўп бўлишини истайман. Фарзанд — бу аёл киши учун бахт-ку! Бу унинг давомчиси, тушунасанми, ундан хотира! Болалар — инсоният давомчиси. Мана, кўрасан, сенинг ҳам болаларинг бўлади, сенинг болаларингни ҳам боласи бўлади, сенинг невараларингни болалари — чеваралари ҳам бўлади, шундай қилиб, инсон зоти туғилишда абадий давом этаверади!

Умуман олганда, онаси жуда ҳам ўзгариб қолган. Қўпол сўзларни гапирмайди. Чекишни ҳам ташлади.

— Бу уларга зарарли,— дейди ўзига ишора қилиб, Ҳазиллашади:— Яна туғилиши билан соска ўрнига папирос сўрашмасин.

Улар кулишади. Қофияснини кўрмайсизми! Соска ўрнига — паширос!

Умуман улар тез-тез куладиган бўлиб қолишди. Мана, ҳозир ҳам роҳатланиб кулишяпти. Онаси билан Серёжа Никодимни қор уюми орасидан чиқариб олишди; кулгидан чиққан кўз ёшларини артиб:

— Бу яхшиликка олиб келмайди! Кулгидан кейин ҳамма вақт кўзёши бўлади,— деди онаси.

— Ниятнингни яхши қил!— деди Никодим.— Тилиннга эрк берма!

Онасига бериладиган янги уй уларнинг рўпарасида савлат тўкиб, мағрур турибди. Серёжа ҳатто бу уйнинг олдида ўзини йўқотиб қўйди, қандай мебель сотиб олишларини ўйлаб кетди.

Бувиси келиб онасининг одамлар сингари яшай олмаётгани, унинг янги квартираси, кўзга кўринарли ўйжиҳозлари, умуман яна нималаридир йўқлигини айтиб, қанчалик койинганини эслади. Онаси ўшанда бувисига: «Демак, сизнинг қизингиз ношуд», деган, кейин эса хонадаги тамаки тутунини ҳайдашга киришганди.

Серёжа ўзича ўйланади: ҳаёт қанчалик ўзгариб кетди-а. Энди уларнинг янги уйи ҳам бўлади. Лекин бу асосий гап эмас. Онаси бахтли — мана, гап қаерда. Энди унинг Инна холадан ҳеч бир камчилик жойи йўқ.

«Аҳмоқ!— шундай деб ўзини-ўзи койийди Серёжа ичида.— Мен қандай аҳмоқ бўлган экаиман! Агар Никодим бизникига келмаганда, ҳеч нарса ўзгармаган, ҳамма нарса олдинги ҳолича қолган бўларди». У ўз-ўзини аҳмоқ деб койиркан, Васькани мақтайди, яхшиям у бор экан, Серёжанинг ақлини киритиб қўйди, у шулар ҳақида ўйлар экан, яқинлашиб келаётган Янги йил ёнига тушди.

Янги йил янада бахтли йил бўлса керак? Албатта бундан ҳам бахтли бўлиши турган гап! Серёжа қандай ўйласа, шундай бўлади.

Янги уйнинг қалитини уларга ўттиз биринчи декабрда, соат учда беришаркан. Соат ўн иккида — Янги йил.

Онаси уйга таксида келди, хонага шошиб кирди-ю, икки юзи олмадек қип-қизил, нуқул хахолаб кулади. Қўлида темир қалит, уни бошига кўтарган. Гўё сеҳрли, олтин қалитга ўхшайди. Никодим унинг орқасида кулиб турибди.

— Йиғиштир нарсаларингни!— қичқиради онаси Серёжага.— Учиб борамиз!

Улар таксида кетишяпти, ҳар қадамда уларни тўхта-тишмоқчи бўлишади — чунки ҳамма шошиб турибди, вақт зиқ, лекин машина учиб боряпти, рулни айлан-тириб бир чеккадан ўтиб кетмоқчи бўлади, лекин машина қор уюмига бориб тумшуғи билан санчилиб қо-лади.

— Секинроқ!— кулади бақириб онаси шофёрга.— Биз ҳали янги уйга борганимизча йўқ! Ҳа, умуман! Ҳам-мамиз нариги дунёга шошилаётганимиз ҳам йўқ. Биз-нинг ҳали ишимиз кўп!

Шофёр кулади, Серёжанинг онасига қарайди: юмшоқ юнгли беретка кийган, тепасида тугмаси ҳам бор,— ку-тилмаганда унга дейди:

— Кечирасиз-ку, лекин сизнинг овозингиз танишга ўх-шаб эшитиляпти.

— Таниш!— ўзини мағрур тутиб жавоб қилади у.— Ҳар кун эрталаб мен сизга об-ҳаво қандай бўлишини эълон қиламан.

— Ростданми?— ажабланади шофёр.— Сиз нима, Воробьевамисиз?

— Мўътадил эсаётган шамол, аста-секин кучли ша-молга айланади,— бир оз овозини ўзгартириб гапира-ди она.— Областда ҳарорат ўн беш, жанубий район-ларда эса минус ўн икки даража. Шаҳарда ҳаво кам булутли бўлади,— у ўзини тўхтатолмасдан кулиб юбо-ради.

Шофёр калласини сарак-сарак қилади.

— Қандай чиройли эшитиляпти?— дейди у.— Қаер-ладир ўқиган бўлсангиз керак-а?

— Ўз-ўзимдан!— кулади она.

Кейин улар зинадан бешинчи қаватга югуришади. Уй беш қаватли, лифтсиз.

— Чиқиш қийин бўлади!— дейди Никодим.

— Ҳечқиси йўқ!— завқланиб дейди она.

— Сенга ахир мумкин эмас,— унинг орқасидан қич-қиради Никодим. У уларни орқада қолдириб кетади.— Эҳтиёт бўл деяпман!— жаҳл билан дейди Никодим.— Тентак! Қаерга шошяпсан!

— Осмонга!— ҳазиллашади у.— Юқорига, осмонга!

Қалтираб турган қўллари билан калитни эшик қул-фига солади ва айлантириб, эшикни ланг очади, этик-

ларини ечиб аввалига бир хонага, кейин иккинчи хонага киради. Индамай қайтиб чиқади, ҳаллослаганидан зўрға нафас олиб, Никодимнинг бўйнига ташланади.

Никодим уни эҳтиёткорлик билан ушлайди, турган жойида уни айлантиради. Шу пайт она бирдан йиғлаб юборади. Никодим секин уни қўйиб юборади. Она полга ўтиради, кўз ёшлари полга ёмғирдай ёғилади.

— Вой, худойим-ей!— дейди она.— Уйлаб ақлимга сиғмайди. Буларнинг ҳаммаси меники!— У Серёжани кўрсатади.— Сен ҳам!— Никодимга қарайди.— Сен ҳам.— Қўлларини чўзиб хоналарни кўрсатади.— Булар ҳам.

У аччиқ алам билан йиғлайди, йиғлаганда ҳам юракларини бўшатиб йиғлайди ва шу ондаёқ кулади, юзини юнгли береткаси билан артади, киприкларидаги бўёқларни суркаб юборади.

Шу пайт Серёжа онасининг юзидаги бир ҳолатни сезади: онасининг ҳозиргина юзида акс этган қувончи бирдан ғойиб бўлади. Гўёки у қандайдир узоқ-узоқ йўллардан юриб, ниҳоят манзилига етиб келгану ҳориб ўтирибди. Ундаги бор руҳ узоқ йўлга чидаёлмай тилка-пора бўлиб кетгандек туюлади.

У ўз муроди-мақсадига етган эди.

8

Кечқурун улар полнинг устига тўшалган тўшак устида ўтиришди, ўртага эса катта оқ қоғоз ёзилган. Бу ўзига хос дастурхон. Унинг устида вино ва ҳар хил таомлар. Тўшакдан бошқа ҳеч нарсани олиб келишга улгуришмади, ҳа, майли, бунинг айби йўқ! Деразаларда парданинг йўқлиги ҳам айб эмас, ҳозирча хонани абажурсиз яланғоч лампочканинг ўзи зўрға ёритиб турибди — лекин шуларга қарамасдан, энди янги уйлари бор. Арча ҳам бор.

Арчани Олег Андреевич олиб келди.

— Котьянинг ташаббуси,— деди жиддий оҳангда.— Арчани сизларга олиб келишни у таклиф қилди. Уйинчоқларини ҳам олиб келди.

Серёжада арчанинг ўйинчоқлари бор, лекин улар эски уйда қолиб кетган, шошмашошарлик, тўс-тўполонда эсдан чиқиб қолибди, Котьяга бўлса қойил, у пишил.

лаб катта қалин қоғозни судраб келяпти. Улар ўйинчоқларни осишди, ранг-баранг лампочкалар ўрнатишди, чироқ ёқилди, уйга файз кирди, ҳаммаёқ байрам тусини олди.

— Ур-ра!— қичқиришди меҳмонлар.

Янги йилга ярим соат бор, онаси таклиф қилди:

— Хоҳлайсизларми, шеър ўқиб бераман?

Ҳамма қарсак чалди.

— Бу шеърни плёнкага ёзиб олишган,— тушунтирди у.— Тез орада радио орқали эшиттиришади. Лекин бизда динамик йўқ, шунинг учун ўзим ўқиб бераман.

Орага жимлик чўкади.

У тиззаси билан тўшакнинг устида турибди. Унинг юзидан нур ёғилади. Секин бошлайди:

— «Қуёшни қандай симириш мумкин!» Владимир Солоухин шеъри...— Бир оздан сўнг шеър ўқишга киришади:

Нодонлар,

Анорни емоқдан олдин,

Сўйиш керак пичоқда уни.

Қиррасидан оқар анорнинг суви,

Ликопни тўлдирар қип-қизил бўлиб,

Эҳтиёт қиламиз.

Анор сувини.

Серёжа меҳмонларга қарайди. Нина хола онасига қараб, худди уни биринчи кўрган одамдай, анқайиб турибди. Олег Андреевич бўлса — аксинча, полга тикилганча ниманидир ўйлаб қотиб қолган. Яна Виктор Петрович, овоз оператори — онасининг ишхонасидан келган амаки, сочлари юқорига қараб диккайган киши ҳам ўтирибди. У ҳам хотини билан келган, рафиқаси семиз, икки юзи худди нақш олмадай. Яхшики, ҳамма тўшакда ўтирибди, бўлмаса, худо ҳаққи, бу хотинга иккита курси қўйишга тўғри келарди. Кулиб, диққат билан онанинг шеър ўқишини тинглаяпти.

Қуёшга ўхшаган бу катта мева

Сарғиш пўстлоқ билан ўралган бўлар.

Кафтдан-кафтга аста ирғитиш мумкин.

Бир кўздан кечирмоқ керак албатта:

Чунки пўсти чирик бўлиши мумкин.
 Пўстлоқни арчмай ҳам
 Бармоқлар билан.
 Тишнинг донасидай йирик
 ва нафис
 донларин чамалаб тинглаш ҳам мумкин.
 Салгина эзсангми
 (Қип-қизил зулмат!)
 Қонга беланади уч дона донп.
 (Дарвоқе, ичи тор, қон тўкиш қийин —
 Шунинг учун бўғиқ, тирс-тирс ёрилар).

Серёжа эса анорнинг нордон шарбатидан сўлаги
 оқиб кетяпти. Анор ўзи йўқ-ку, лекин сўлак оқяпти, чун-
 ки онаси шеърни шунчалик мароқли ўқияпти.

Энди-чи, анорнинг донин кетма-кет
 Авайлаб бирма-бир эзиб борамиз.
 Пўстлоқнинг ичида йиғилади сув
 Юради, оқар, қуйилади сув.

— Сергунь,— чақиради уни Қотька қўлидан тортиб.
 — Сенга нима керак?— жаврайди норози бўлиб Се-
 рёжа.

Юмшоқ бўлиб қолар қаттиқ анор,
 Таранг бўлиб қолар.
 Борган сари аста эзар кафтлар
 Авайлаб-авайлаб.
 Ҳушёр бўлиш керак, сезгир бўлиш керак.
 Анор деган нарса ёрилиб кетар.

— Менга ҳожат учун...— уни туртади Қотька.
 Серёжа ёқинқирамай ўрнидан туриб, Қотькани етак-
 лаб, ҳожатхонага олиб боради. Шундай қилиб, у анор-
 ни нима қилиш лозимлигини эшитолмай қолади.
 Серёжа ўзича қизиқ фикр юритади. Онаси унга ил-
 гарилар бозорда грузинлардан анор сотиб олиб берар-
 ди, у ҳам анорни пичоқ билан сўяр, доналарини эса сў-
 риб-сўриб маза қилиб ерди. Лекин онаси анорни кесса
 ҳам, кўп нарсадан хабари йўқ экан. Умуман олганда гап
 шундами?.. Меҳмонлар бараварига қарсак чалишяпти.

Серёжа Котька билан хонага қайтиб келади. Чатоқ бўлди-да, онасининг шеърини охиригача эшитолмади.

Пўкак қопқоқ зарб билан отилади-да, уйнинг шифтига бориб тегади. Кейин Котьканинг устига келиб тушади.

— Қандай мўъжиза,— дейди у ўйланиб,— винони катталар ичса-ю, калтаги менга тегса.

Қойил Котька, доноларнинг доноси! Ҳамма унинг гапидан кулади, кейин шампань қуйилган қадаҳларни уриштиришади.

— Ур-р-ра!— овозининг борича қичқиради Серёжа.— Ур-р-ра!— У шошиб-пишиб бенгал шамини ёқади ва бирма-бир меҳмонларга беради, улар ўз навбатида уйнинг чироғини ўчиришади. Арчадаги ранг-баранг чироқлар милтиллаб ёниб турибди, хилма-хил рангдаги гуллар шуъла сочмоқда, онаси эмаклаб меҳмонларнинг олдига бирма-бир боради ва уларни қучоқлаб ўпади: Нина холани, Олег Андреевични, оқ соч овоз операторини, унинг хотинини. Она қадаҳлардаги шампанни тўкиб юборади, тинимсиз кулади, қичқиради, Никодим бўлса унга қараб дейди:

— Аня! Аня! Эҳтиёт бўл!

— Қандай қилиб?!— бақиради унга она.— Қандай қилиб шу бугунги кунда ичмасдан бўлади, қандай қилиб хурсанд бўлмай?! Шундай кун-а?— у қўлларини кўтариб дейди:— Бугунги кунни эслаб қол. Допм ёдингда сақла. Ўттиз биринчи декабрь...

...Ўттиз биринчи декабрь. Кейин биринчи январь. Икки йил бир кечага келиб тўқнашган кун. Ҳар ҳолда бундай қаралса, жуда ҳам қизиқ. Бундан бир дақиқа илгари эски йил эди. Бир дақиқа ўтди-ю, Янги йил. Ҳеч қандай тўхтовсиз бир-бирига уланиб кетади. Янги йилнинг биринчи сонияси, ана, беш секунд ўтди — вақт кутмайди, у ўз маромида давом этмоқда... Бутун бир соат ўтиб кетди. Кейин эса ҳеч нарса сезилмагандай — бир кун ўғиб кетди.

Январь ҳар қандай мактаб ўқувчисига янги қувонч бағишлайди. Чунки қишки дам олиш кунлари бошланади. Серёжа тўгаракка қатнайди, у янги модель ясапти. Мустақил қиляпти. Роберт унга фақат маслаҳат беради, холос.

Тўгаракдан кейин Серёжа чангида учади. Троллейбусга ўтириб, унинг охиригача боради. Шаҳар чеккасида

тоғлар бошланади. Шанба кунлари ўзи билан Котькани ҳам олиб боради. Чанғи учиб, чарчаб қайтишаётганида Котька Серёжага ёнбошлаганча ухлаб қолади. Серёжа уни қучоқлаб олади, уни безовта қилмасликка ҳаракат қилади, гўё туғишган укаси билан кетаётгандек ҳис қилади ўзини. Котьканинг бошидаги пахмоқ телпагини қор босган, троллейбусдаги иссиқдан қор эриб, сувга айланади, бундай узоқдан қараган киши уни ёмғирда қолган кучукча деб ўйлайди. Унга нисбатан Серёжада меҳрибонлик пайдо бўлади. Бу меҳрибонлик бўлажак укасига нисбатан ҳам пайдо бўляпти. Балким синглизигадир...

Янги йилдан кейин онасининг ташвишлари кўпайиб кетди. У Нина хола ва Олег Андреевичдан пул қарз олиб, эртадан кечгача магазинма-магазин юргани-юрган. Серёжа уйга келиб бундай қараса, эшиклари ялтираб турган янги шкаф турибди. Кейин яна бир айлаиб келса, диван пайдо бўлибди. Стол курсилари билан. Кичкинагина хонага икки тахта каравот қўйлибди.

Уй янги жиҳозлар билан тўлиб бормоқда, Серёжага бўлса ҳар куни кечқурун Никодимга ва онасига қарashi ёқади. Онаси фақат кўрсатма беради холос, энди унинг курсига чиқиши ҳам мумкин эмас. Унинг курси устига чиқишига ҳеч бир ҳожағ ҳам қолмади, чунки Никодим ўзи чиқиб олиб, унинг шифтига қандил ўрнатади, электр симини улайди ва лампочкани бурайди. Она чироқни ёқади, люстранинг хиралаштирувчи пардаси ёруғликни хонага бир текисда тарқатиб беради... Кейин улар керакли жойга миҳ қоқишади.

Она холодильник йўқлигидан хафа бўлади, унга буни ваъда қилишган экан, уддасидан чиқишолмаётганга ўхшашади, қандайдир чойшаб йўқлигидан хафа бўлади, буни кўрган Серёжа ҳайрон қолади. Ҳар хил буюмларга онаси илгарилари бепарво эди, энди бўлса уларнинг йўқлигидан хафа бўляпти.

— Бекорга хафа бўляпсиз,— тушунтиради у онасига.— Сизга хафагарчилик тўғри келмайди.

— Тўғри,— унинг сўзини маъқуллайди онаси.

Энди она диваннинг бурчагига ўтириб олиб, қўлида нина-ип чақалоқнинг яхтакчаси, чойшабларни ва бошқа кийимларини тика бошлайди. Серёжа ҳайрон бўлади, бу кичкинагина буюмлар, масалан, жажжигина чойшаб —

худди дастрўмолнинг ўзи, балки ундан бир оз каттароқ бўлиши мумкин — буларнинг ҳаммаси янги меҳмон учун.

Онаси секингина хиргойи қилади, табассум унинг юзини чулғаб олади. Бирдан секин бўлса ҳам «вой» деб юборади. Серёжа қўрқув аралаш сўрайди:

— Сизга нима бўлди?

— Ҳеч нарса,— сирли оҳангда дейди онаси, Серёжага қувонч кўзи билан қараб, сўнг уни ёнига чақиради:— Чақалоқни эшитишни хоҳлайсанми?

Серёжа ҳеч нарса тушунмай яқинлашади, онаси унинг бошини бағрига босади.

Серёжа диққат билан қулоқ солади. Сокинлик. Фақат онасининг юраги гупиллаб уриб турибди. Шу пайт бирдан кимдир қимирлайди. Кимдир қорин ичида туриб, Серёжанинг қулоқларига оҳистагина туртиб-туртиб қўяётгандай бўлади.

Онаси тўлғаниб кетади ва кулиб қўяди.

УЧИНЧИ ҚИСМ

ҚАРИНДОШЧИЛИК ТУЙҒУЛАРИ

1

Ниҳоят, вақти етиб келди.

Никодим кўчага югуради, такси ушлайди, Серёжа онасига пўстинни беради. Ўзининг эски пахмоқ пўстинида онаси худди бўғирсоққа ўхшайди. Кейин улар Нина холасиникига боришади. Олег Андреевич билан Котька ҳам уйда ўтиришган экан. Машинанинг ичига одам тўлиб кетади, шофёр жаҳл билан вайсаса ҳам, лекин уларни олиб кетади.

Қасалхонанинг қабулхонасига киришгач, одам кўпайиб кетган бўлса ҳам, ҳаммаёқ файзли бўлиб кетади. Она ҳамма билан ҳазиллашгани-ҳазиллашган, тинимсиз кулади ва барчани бирма-бир ўпиб чиқади.

— Эсон-омон қутулгин, Аннушка,— дейди унга Нина хола.

— Айтганинг келсин,— кулади яна она, кейин бир

оз вақт кўздан ғойиб бўлади-да, касалхонанинг енглари узун халатида дарча олдида пайдо бўлади. У кийим-бошлари солинган тугунни уларга узатади. Ўзи эса яна кулади-да:— Кейин кўйлакнинг торроғини олиб келинглалар!— деб қўшиб қўяди.

Нина хола унга маҳлиё бўлиб қарайди.

— Қўрқмаяпсанми?— сўрайди у.

— Йўқ!— парвосиз жавоб беради она.

Кейин у ҳаммани эшик олдида охирги марта ўпади, ланг очиқ эшик олдида ҳамма билан хайрлашади. Кейин ўзининг ёнига Серёжани чақиради. У итоаткорона онасига яқинлашади, шунда онаси бирдан уни қаттиқ қучоқлаб, бағрига босади.

— Ойижон, сизга нима бўлди,— ўзини онасининг қучоғидан олиб қочади Серёжа,— тинчланинг, онажон! У куч билан онасининг қўйнидан қутулиб чиқиб, кулиб туриб орқасига бир қадам ташлайди.

— Тезроқ қайтинг!— дейди у самимият билан.— Қимни хоҳласангиз, шуни туғинг, фақат уйга тезроқ қайтинг, ойижон!

Онаси қалласини қимирлатади, унинг лаблари титраб турибди, кейин бошини мағрур кўтариб, эшикни ёпади. Уни яна қайтадан очади. Энди кўриниши жиддий.

— Никодим,— дейди у,— ойимни чақиришни унутманглалар. Қаравотчани ҳам сотиб ол.

Ҳаммалари кўчага чиқишади, совуқ қотган оёқларини қорга уриб туришади. Ниҳоят ҳамма онасининг учинчи қаватда пайдо бўлганини кўришади, у эса тўртта бармоғини кўрсатиб, лабларини қимирлатиб, нималардир деб ўзича гапиряпти.

Тўртинчи палата — аниқ гап. Улар қўлларини силкитиб хайрлашишади, Котька бўлса ҳатто икки қўли билан хайрлашапти. Кейин орқаларига қараб-қараб, секин-аста қайтишади. Муюлишга бориб, ҳамма охирги марта орқасига қарайди, онага имо-ишора қилишади, кейин касалхона биноси бошқа иморатлар орқасида қолади.

Серёжа енгил тортгандай хўрсинади. Бунинг хафа бўладиган жойи йўқ, фақат бир неча кун, холос. Тез кунда онаси ука биланми, сингил биланми қайтиб келади, фақат каравотча сотиб олиш керак.

Катталар Котька билан олдинда боришарди. Серёжа қадамларини секинлатади. Унда қандайдир иштиёқ пай-

до бўлади: тезда муюлишгача югуриб борса-да, қараса, онаси дераза олдида турибдими, йўқми. У орқасига ўгирилди-да, югуриб кетди. Қасалхонани тўсиб турган бионинг олдидаги муюлишда қадамларини секинлатди, кейин эҳтиёткорлик билан қаради.

Онаси Серёжага қараб турибди, аввалига уни пайқамади, кейин тушунди, бу — ўғли, турибди, қўллари билан уни қутлади, гўё ўзи кемада турибди, кема эса ҳозир сузиб кетадигандай, бор кучи билан қўлларини қимирлатди.

Серёжа кафтини лабларига олиб келади, уни ўпади, сўнг кафтини она томонга қилиб пуфлайди. Ўпич йўллайди. Онаси уни ёшлигида шунга ўргатганди. Онаси ҳам унга шундай жавоб қилади. Серёжа ўзини енгил ҳис этади. У қўли билан охирги марта хайрлашади-да, орқасига қараб чопади, катталарни қувиб етиш учун югуради.

Катталар бўлса, каравотча ҳақида, уни қаердан сотиб олиш тўғрисида маслаҳат қилишарди, гапнинг маъмунига қараганда уни сотиб олиш анча мураккаб ишга ўхшайди. Нина хола «Болалар дунёси» магазинига киришни таклиф қилади, каравот албатта у ерда йўқ, лекин Нина холани сотувчи таниши турган гап, чунки ахир у теледиктор: сотувчи гап нима ҳақидалигини англаб, бир минутча тўхтаб туришларини илтимос қилиб кўздан ғойиб бўлади.

— Менга қара,— ўзини ноқулай ҳис этиб дейди Олег Андреевич,— биз Қотька билан кета қолайлик. Ноқулай бўляпти...

Нина хола кулиб, унга ҳазиллашади:

— Эҳ, сени қара-ю, жиний қидирув ходими! Каравотни ўзинг қидириб тополмасанг! Куч бажаролмаган ишни меҳр бажаряпти.

Олег Андреевич қўлини силтаб, ўзини орқага олади, сотувчи қоғозга ўралган ёғоч каравотни олиб чиқади. Никодим пулни тўлаш учун кассага жўпайди, лекин сотувчинини қандайдир кишилар ўраб олишади, сўкিনিшади, нима учун бировларга мумкин, бошқаларга мумкин эмас, дейишади, лекин сотувчи уларга жавобан:

— Гражданилар, шовқин солманглар, бу наказ билан бериляпти. Диктор Воробьевани биласизми? Радиодан гапирадиган, бу ўшанга. Унинг бугун кўзи ёрибди,— дейди.

Онаси ҳали ҳеч кимни туққанича йўқ, бунинг устига жуда ноқулай бўляпти, лекин Серёжа юрагининг ичинидан хўрсинади. Биринчидан; каравотча бор, иккинчидан, одамлар биз ҳеч қандай дикторни билмаймиз, деб шовқин солиб тўполон ҳам қилишмади. Демак, билишади. Нина холасига ҳам қараб қўйинди. Ортиқча вайсашмади, демак, ҳаммаси жойида.

Нина хола кўрсатувга шошяпти, Серёжа билан Никодим уйга. Олег Андреевич билан Котькани қўйиб юборишмади. Чой ичиб ўтиришибди. Нина холани телевизор орқали томоша қилишяпти.

— Яхшиямки, менинг ойим телевизорда ишлайди,— дейди донолик билан Котька.— Ўзи ишда бўлса ҳам, бари бир уйда.

Ҳамма кулади.

— Бугунги улфатлар фақат эркаклардан иборат экан,— дейди Олег Андреевич.— Эркаклар клуби деса ҳам бўлади. Қизиқ, Аня бизнинг клубни мустаҳкамлармикин? Ёки аёлларга ён босармикин?

— Майли, аёлларга бўла қолсин,— дейди Серёжа.— Мен ачинмайман. Қаранг, биз қанчамиз!— Лекин, «Эркаклар клуби» деган ибора унга ёқади. Тўғри-да, ўтирганларнинг ҳаммаси эркаклар. Умуман олганда, дунёдаги ҳамма эркаклар ҳам валлават бўлишавермайди. Лекин улар-чи? Уларнинг ҳаммаси ҳам ҳақиқий эркаклар. Мисол учун, Котькани олайлик, у ҳақиқий валлават. Соф виждонли киши, бунинг устига файласуф! Олег Андреевич бўлса — жиний қидирув ходими. Уни ҳақиқий инсон демай, кимни дейиш мумкин? Никодим-чи? Серёжа ўйлаб туриб, уни ҳам валлаватлар қаторига қўшади. Албатта-да, шундай бўлиши ҳам керак! Кечқурун ҳам шуни ўйлади.

Олег Андреевич билан Котькани кузатиб, бувиюсига телеграмма бериб қайтишгач, Никодим бир оғ хижолат тортиб деди:

— Серёжа, эслайсанми, мен сенга аэродромда нима деган эдим?— Серёжа жим ўтирибди. Бу қандай савол ўзи? Албатта, эслайди.— Кел, шундай келишиб олайлик. Чақалоқни рўйхатдан ўтказгани борганимизда, биз сен билан ҳам ҳамма ишни тўғрилаймиз.

Серёжа бошини қимирлатади. Нима ҳам дерди у, рози. Лекин бир нарса қизиқ. Никодим нима учун бу ҳақда узоқ вақт гапирмади? Аэродромдаги гап август

ойида бўлганди, энди бўлса март. Онаси ҳам бирор марта ҳеч нарса демади. Ахир у айтиши керак эди-ку?

«Балким, Никодим ойимга ҳеч нарса деб айтмагандир?— ўйлади Серёжа. Кейин ўзича шундай хулосага келди: албатта айтмаган. У онага яхши совға тайёр-ляяпти».

Серёжа Никодимга бошини қимирлатиб, кулиб қўяди. Ҳақиқий эркак, ўйлайди у ўзича; Никодимни кейинчалик қандай део аташ устида бош қотиради: Дада десинми? Ота десинми?

Серёжа бунини ўйлашдан қийналади, ахир уни ҳеч қачон ота деб атамаган. Унинг ўз отаси хотирасида эди, аниқроғи, уни хаёлан кўз олдига келтирарди, чунки ҳар қандай учувчи унга ота бўлиши мумкин-да. Ана шу ном билан энди Никодимни аташи керакка ўхшайпти.

Чироқ ўчди, лекин узоқ вақт Серёжанинг уйқуси келмади. Онасининг қайтиб келишсини у кўз олдига келтирмоқчи бўларди, эҳтимол бу гап бир ҳафталардан кейин бўлса керак, улар кичкинагина чақалоқни онаси тайёрлаб қўйган иссиққина, ҳаворанг, атрофлари жимжимадор чойшаб билан кўрпага ўраб, ЗАГСга боришади, одамлар ҳақидаги гапларни ёзадиган бу идорадан улар янги бахт, янги қувонч билан уйга қайтишади.

Ҳаммаси янги бўлади. Онасининг қувончи чексиз, чунки унинг энди фарзанди иккита, Никодимнинг ҳам икки фарзанди бўлади, Серёжанинг ҳам бахти кулиб боқади, чунки унинг ҳам отаси бўлади. Янги туғилган меҳмон қизми, ўғилми, уларнинг уйларини тўлдиради. Ҳамма яхши нарса янгиликдан бошланади. У ҳам янгидан дунёга келгандай.

Эрталаб Серёжа кун ёришмасданоқ уйғонади. Дераза ортида қор-бўрон увилламоқда. У кийинади. Март ойининг бўрони бу. Ҳечқиси йўқ. Тез орада яна дам олиш кунлари бошланади. Унинг кетидан баҳор келади.

Мактабга Серёжа юзи қизарган ҳолда келади, уни юзи қорбўрондан, совуқдан қизарган. Лекин кайфияти жуда яхши. Боши енгил, фикри тиниқ. У ҳаммага ўзи, уйи, Никодим ҳамда онаси ҳақида гапириб беришни истайди.

Иўлақда у Васькани учратиб қолди.

— Галь,— шивирлади ҳаяжон билан,— кеча оймларни туғруқхонага олиб бориб қўйдик.

— Табриклайман!— деди Галя.— Ким бўлади деб ўйлаяпсан?

— Бари бир,— кулиб жавоб қилди Серёжа,— ким бўлса ҳам майли!

Дарс бошланди, Серёжа бўлса ҳеч бир ўзини босиб тинч ўтиролмапти. Понти билан пичирлашади. Қўшниси уни тирсаги билан туртади.

Мақтайди:

— Яшшавор!

Онаси эмас, гўё Серёжа хизмат кўрсатаётгандай.

Дарслар бир-бирининг ўрнини алмаштириб давом этмоқда, оғир ўтадиган вақт ҳам ўтиб бормоқда. Серёжа сўнги қўнғироқ тезроқ чалинишини ошиқиб кутяпти. Дарс тамом бўлиши билан у касалхонага томон югуриб бормоқчи. Янгиликни билиши керак. Билганда ҳам биринчи бўлиб билмоқчи, ўзича.

Охирги дарс адабиётдан, Серёжа Вероника Макаровнага шайтонлик қилиб кулиб қараяпти, у билармикин, ёки йўқми? Агар билмаса кутилмаганда хушxabар бўлади. Чунки Серёжанинг укаси Адабиётчи учун бегона эмас, неvara бўлади-ку.

У хаёл билан тинмай қор ураётган кўчага қарайди, кўчадан шу пайт тақиллаётган овоз эшитилади.

Синф эшиги тақиллаётгани аниқ. Синфдагилар қизиқсиниб ҳушёр тортишади. Кимдир ҳиҳилаб кулади. Вероника Макаровна пошнасн баланд туфлида оёқларини оқсоқлаб эшикни очади.

Синфга Нина хола кириб келади. Уни ҳамма танигани учун ҳам болалар пичирлашиб қолишади. Нина хола синфга кириши биланоқ, Серёжани қидиради ва унга:

— Кетдик! Тезроқ бўл!— дейди.

Серёжа папкасини шошиб-пишиб олади, қувонч билан ўйлайди: ким экан? Уғилми? Қизми?

Бирдан Нина холанинг юзидаги қўрқув аломатини сезади. Юзи, лаблари оқариб кетган.

— Серёжа!— дейди у ва кўз ёшлари юзини юва бошлайди. Синфда ўртага жимлик чўқади. Ҳамма ҳайратда. Бирдан ҳаммага таниш диктор келса-да, йигласа! Албатта ҳайрон бўларли иш.

— Серёжа!— дейди Нина хола.— Онанг, онанг... ўлди!

У кўча бўйлаб югуриб бормоқда, бошида қулоқчинсиз, пальтосиз югурипти, шамол қаршидан келиб, унинг юзига совуқ қорни урипти. Шамол куч билан уни тўхта-тиб қолмоқчи, лекин у бу қаршилиқни енгиб, кучини тўп-лаб югурмоқда. Миясига қон гупиллаб уриляпти. У чарчади. Кўз олдида майда-майда шарчалар пайдо бўлиб, боши айланди. Пешонасидан ёпишқоқ тер оқмоқда. Серёжа рўпарасидаги одамни кўрмайди, йўловчилар унга йўл берншмоқда.

Қасалхонага яқин қолганида уни кимнингдир қўли маҳкам ушлайди. Қандайдир эркак киши уни машинага ўтқазади. Серёжа ҳеч нимага ақли етмай, гаранг бўлиб қолган. Машинада Нина хола бор экан, у Серёжага куч билан пальтосини ва телпагини кийгизади. Серёжа қарши-сида милиция шинелини кўради. Уни машинага бошлаб келган киши милиционер Олег Андреевич экан.

Серёжа овози бўғилиб, ҳаво ютади. У ҳеч нарса ҳаққида ўйламайди. Ҳеч нарсани тушунмайди. Унинг хаёлида машина жуда ҳам секин юраётгандек туюлади, у чидай олмай, юриб кетаётган машина эшигини очиб, сакраб тушиб, ўзи тезроқ югурмоқчи бўлади, лекин уни Нина хола ушлаб қолади.

У таслим бўлишга мажбур. Машина тормоз беради.

Серёжа қорга йиқилиб тушади, ҳеч нарсага тушунмасдан, дераза томон югуради. Ўша деразага, кеча онаси турган деразага томон югуради. У умид билан деразага қарайди. Кейин кучининг борича бақиради:

— Она! Ойи! Ойижон! Ойи!..

У жон-жаҳди билан қичқиради, чўзиб-чўзиб бақиради ва шу бақиридан кейин кўзларидан тирқираб ёш оқиб тушади. У шу пайтгача бунчалик йиғламаган эди. Бақириниш унинг йиғлашига ёрдам берди.

У йиғлайди, қичқиради, қичқиради, йиғлайди. Кўз ёшлари майли-я, миясида бир хаёл, бир орзу бор: қани энди онажони бир кўринса...

Кеча онаси турган дераза олдида, худди онаси кийган халатга ўхшаш халатда аёллар пайдо бўлишади. Серёжа уларнинг юзларига тикилиб қарайди. Онаси уларнинг орасида йўқ. Кейин оқ халатли киши пайдо бўлади. У лабларини қимирлатади. Барча аёллар шу ондаёқ кўздан гойиб бўлишади.

Серёжани қаёққадир тортишади. У ўгирилиб қарайди.

Олег Андреевич уни орқасидан эргаштириб кетяпти. Улар касалхонани айланиб ўтишади, ертўлага олиб тушувчи кичик бир эшикни итаришади. Уларга қандайдир одамлар қараб туришибди. Уларнинг барчаси оқ кийимда, Серёжа фақат шуни кўради.

Олег Андреевич яна олға юради-да, қайсидир эшикни очади.

Улар бир чеккага ўтишади. Серёжа тушунмайди... Серёжа олдинга қарайди. Нега бу ерга келишганига бари бир тушунмайди. Шунда бирдан онасининг қўлларини кўкрагига қўйиб ётганини кўриб қолади.

Уни кулгиси келади. Бекорчи гапларни гапиришяпти бу ерда. Онаси шунчаки ухлаб ётибди шекилли. Мана, ҳозир уйғонади.

— Ойи, ойижон,— қичқиради у тиззалаб онасининг ёнига ўтираркан, онасини уйғотмоқчи бўлади, қўлларини ушлайди ва бирдан унинг муздек кафтини ҳис этади, бундан ташқари, ўз ноласига онаси эътибор бермаётганини сезади, у бундай оғир мусибатни биринчи кўриши, бундай даҳшатли азобни биринчи тортиши, шунинг учун ҳам дод солиб бақариб йиғлайди.

Уни қўлтиғидан ушлашади, унга ичиш учун нимадир беришади, лекин у онасининг сарғайиб кетган юзидан бошқа ҳеч нарсани кўрмайди. У онасига отилиб бормоқчи. Уни секин қўйиб юборишади.

Серёжа онасини кўздан кечиради. У озиб кетган, юзи осилиб қолган, пешонасидаги ажинлари силлиқ бўлиб қолибди. Эҳтиёткорлик билан, унга озор бермаслик учун онасининг юзини титраётган қўллари билан оҳиста силайди. У онасига тинимсиз, узоқ тикилади. Қулоқлари донг қотади, қандайдир нохуш, ёқимсиз, ҳуштаксимон овоз келаётгандек бўлади...

Касалхона олдида одамлар уймалашиб юришибди. Уни қўлидан тортишади, елкасидан туртушади, нимадир гапиришади. Серёжа аранг одамларни танийди — Галя, Адабиётчи, Понти, лекин шу ондаёқ уларни ёдидан чиқаради.

Кейин у бувисини кўриб қолди. У ёлғиз ўзи турибди. Қўллари бўшашганидан шалвираган. Серёжа унга яқинлашади.

Улар бир-бирларига кўзлари жиққа ёш, ғамгин ва бепарволик билан термилишади. Бувиси калласини қимирлатади-да:

— Мана, мени нимага чақирган экансизлар... Мана қандай байрамга чақирибсизлар...— дейди.

Серёжа унинг олдидан ўтиб кетади. Уни машинага солиб, уйга олиб кетишади.

Уйлари қандайдир одамлар билан тўлиб кетган. Бувиси шкафни очади, ичидан онасининг кийимларини олади. Бувисига индамасдан Нина холаси ёрдам берапти. Серёжа тушунмайди, улар ўзи нима қилишяпти, бегона одамнинг кийимини титкилашга уларнинг нима ҳаққи бор, буни кўриб ғазабланади, Нина холасини шкафнинг олдидан нари суради, шкафни ёпиб қўйишларини талаб қилади, лекин Олег Андреевич унинг елкасини куч билан қисади ва уни бир чеккага олиб кетади.

Серёжа турибди. Кейин ўтиради. Кейин юради, яна ўтиради. Бувиси билан бирга касалхонага боради. Қандайдир тугунни беради. Яна орқасига қайтиб келади. Яна тик туради, юради, ўтиради.

Унинг олдида ликопчада овқат пайдо бўлади. У ажабланиб овқатга қарайди. Вилка билан уни титкилайди. Ўрнидан туриб кетади.

Уйга аста-секин сокинлик чўкади. Нотаниш одамларнинг ҳаммаси кетишади. Нина хола ҳам кетади. Олег Андреевич ҳамон ўтирибди. У Никодим билан ёнма-ён ўтирибди, уларнинг рўпарасида бўш шиша. Бувиси яна бир шишани олиб келиб қўяди. Олег Андреевич столдан туради. У ҳам кетиши керак. Энди улар уч киши, Никодим, бувиси ҳамда Серёжа қолишди.

Бувиси Серёжага ухлашни буюради, у калласини, йўқ, дегандек қимирлатади, лекин кўзлари юмилиб кетяпти. У қоронғи-зимистонга йиқилиб тушаётгандек бўляпти, унинг ҳам ўлгиси келяпти...

Кунлар худди кўз ўнгингдан ўтиб бораётган вагонларга ўхшаб бир хилда суринмоқда. Гўё Серёжа чиндан станцияда турибди, унинг олдидан вагонлар ўтяпти. Вагонлар бориб-бориб, бир-бирига қўшилиб, бир бутун узун вагонга айланиб қолади. Серёжа нигоҳи билан бирор-бир деразани, ундан эса қараб турган шарпани эслаб қолмоқчи бўлиб, у томонга тезлик билан ўгирилади, лекин вагон аллақачон ўтиб кетган, хотирасида эса хира бўлиб кимнингдир шарпаси қолади... Вагонлар эса ҳа-

мон ўтиб бормоқда. Қимнингдир липиллаб турган юзи кўринади, бу тинимсиз ҳаракатдан, бу ҳаддан ташқари тезликдан унинг боши айланиб кетади, кўзи тинади. Мадорсизликдан тиззалари қалтирайди, оёқлари титрайди... Мудраб, уйқуга кетади.

У ўтирибди... Тобут олдига қатор курсилар қўйилган. Бувиси, Никодим, Нина хола ҳамда Серёжа.

Онасининг олдидан одамлар ўтиб боришмоқда. Саф тортиб ўтишяпти. Улар шунчалик кўп ўтишяптики, кети кўринмайди. Баъзан Серёжа уларга қараб қўяди. Онасини қанчадан-қанча одамлар билишгану, танишганини ўйлайди. Одамлар ўтиб боришяпти, бу кўмиш маросими. Тобут кўтариб, кўча бўйлаб юрилмайди. Қимки уни охириги йўлга кузатмоқчи бўлса автобусга ўтириб, сукут сақлаб бориши мумкин. Маросим эса шу ерда. Тобут олдида.

Серёжанинг хаёлидан учиб бораётган поезддан қараб турган одамларнинг юзлари бирин-бирин ўтади... Залга музика асбобларини кўтарган кишилар кириб келишади. Музика чалинади, мис ликопчанинг овози ноғора овозига жўр бўлади, ялтироқ трубалардан чиқаётган мотам марсияси ҳамманинг юрагини ўртаб юборади. Мис ликопчанинг ҳар бир урилиши ток ургандай кишининг этларини жимирлатиб юборади.

Онаси тобутда тантанали, ясаиб ётибди. У бегона. Бу онаси эмас. Бу онасининг нусхаси. Жонсиз нараса. Мурда.

Серёжанинг калласи жойига келгандай бўлади, у қандайдир одамларни кўрмоқда. Онасининг олдидан ўтиб кетаётган қандайдир кампир тўхтайдди, белгача энгашиб тобутга сажда қиладди... Лаблари титраб турган кампир рўмолни ўпади. Бу Дуся хола, қоровул хотин, Серёжа уни танийди.

Олег Андреевич онанинг оёқларига худди қон сингарини қип-қизил лолаларни қўяди...

Бир нуқтага тикилган, тер босган музикачиларнинг юзлари, уларнинг оғзида труба. Уларнинг лунжи пуфак сингари шишган...

Котья бўлса ҳеч нарсага тушунмай бақрайиб турибди.

Никодим... Никодимнинг рангида ранг йўқ. У нигоҳи билан қимнидир излаяпти, кўзлари ёшланади ва ўзини ноқулай сезиб, мушти билан кўз ёшларини артади...

Унинг орқасида Адабиётчи турибди. У Никодимнинг елкасини силаб турибди...

Кўча. Ланг этиб очилган эшиклар. Игнабаргли даврахт новдаларидан қилинган, қора-қизил лента билан ўралган гулчамбарлар. Мотам белгиси чизилган автобус. Яна автобус. Машиналар.

Бўрон тинчиган. Ойнадан булутлар оралаб пайдо бўлган қуёшнинг нури тушади. Қабристондаги юмшоқ қор кўзни қамаштиради. Серёжа энди белигача ботиб, қор устидан юриб келмоқда.

Қандайдир одам нутқ сўзлаяпти. Ҳамма уни итоаткорлик билан эшитяпти. Фақат орқа томонда босиқ овоз билан гўрковлар гаплашиб туришипти, чекишяпти ўзларини бир оз вазмин тутиб, ниманидир айтиб кулишяпти. Урганиб кетишган...

Серёжа бирдан Никодимни кўриб қолди. У ўз муаллима онасининг орқасида яшириниб олиб, бир пой ботинкасини ечганча, сакраб-сакраб, ундаги қорни қоқиб ташлаяпти.

— Кетдик!— дейди бувиси Серёжага, лекин у қаерга кетиш мумкинлигини тушунмайди.

Бувиси уни елкасидан ушлаб, тобут олдига олиб келади. У онасига ташланиб тобутни қучоқлайди, ўкраб-ўкраб йиғлайди.

Серёжа бувисига қарайди ва унга раҳми келади. Эй, қари кампир, нимага сен нола қиляпсан, деб ўйлайди. Бу ахир бари бир энди тирик эмас-ку. Бувисини ердан кўтариб олишади, навбат Серёжага келади.

У тиззасида туради, онасини пешонасидан ўпади. Уйланиб қараб қолади. Унинг қўлларини ўпади.

— Охирги марта! Охирги марта!— кимдир орқасидан пичирлайди. Серёжа ўгирилиб қарайди. Нина холаси. У шу онда тушунади онасини охирги марта ўпяпти! Бошқа бирор марта ҳам унга бу насиб этмайди. Ҳеч қачон!

Серёжа яна онасига қарайди. Умрбод уни эслаб қолиш учун унга тикилади. Йўқ, асло, йўқ. У азобланиб ётган онасининг юзини кўради, кўз олдига эса кулиб турган онасининг қиёфасини келтирмоқчи бўлади. Бошида юмшоқ кўкимтир рапида. Онаси ўзининг юнгли пўстинида айиқчага ўшарди. Дум-думалоқ. Мана, у ташвишланиб: «Ойимни чақиришни унутманглар. Каравотча ҳам сотиб ол»,— деяпти. Мана, у дераза олдида

касалхона халатида туриб, Серёжага ҳаво орқали ўлич йўллаяпти.

Серёжа онасини қанчалик тирик ҳолда кўз олдига келтирар экан, унга жонсиз мурда шунчалик сунъий бўлиб кўринарди! Тирик ва ўлик! Қандай даҳшат. Бу тушунчаларни бирлаштириб бўладими! Асло, йўқ!

Начора, бирлаштириш керак. Ҳамма уни шу ишни қилишга зўрлаяпти.

Серёжа чўчиб кетади. Йўқ! Бу мумкин эмас! Бунинг бўлиши асло мумкин эмас: кулиб турган онасини ўлик мурда билан бирлаштириб бўладими? У ўзини тутолмасдан йиғлайди. Йиғи уни титратмоқда.

Оркестр авжига чиқади, урилаётган мис ликопчалардан чиқаётган овоз ҳаммаёққа таралади.

Қабристон ортда қолади, автобуснинг орқа ойналари шақиллаб, зириллаб кетади. Муюлишда қабристон кўздан йўқолади.

Кейин қандайдир ошхона. Онаси ҳақида гапираётган қандайдир одамлар. Кейин уй. Дафн маросимига қишлоқдан кечикиб келган қариндошлар. Тракторист Валентиннинг башараси, Кольканинг юзи кўринади. Уни қаранг, келибди-да.

Одамлар нималарнидир гапиришяпти, қандайдир сўзлар айтишяпти. Колька Серёжани кўчага олиб чиқади. Улар гаплашишади. Тезда қайтиб келишади. Уй тамаки тутуни ва папирос қолдиқларига тўлиб кетган. Столда ликопчалар, улар бетартиб сочилиб ётибди.

Вероника Макаровнанинг қўрқув босган кўзлари, бўшашиб қолган Никодим...

Никодим! У Никодимни кўздан кечиради, қизариб кетган лапашанг қулоқларига қарайди, қони қочган, ҳорғин юзига тикилади ва Серёжанинг миясини янги фикр эгаллайди. Албатта! Ҳаммасига айбдор шу Никодим! Агар у бўлмаганда, онаси эрга тегмаган бўларди. Туғмаган ҳам бўларди. Агар у бўлмаганда, онаси яшаган бўларди.

Қадам-бақадам, кунма-кун Серёжа ҳамма бўлиб ўтган нарсаларни эслайди. Никодимнинг келиши. Онасининг қарори. Васька билан бўлган суҳбат. Тўй саёҳати. Туғилган кун. Аэродром. Ҳаммаси, ҳаммаси ҳам балога йўлиқсин! Қуриб кетсин, бу савдолар ҳаммаси!

Майли эди, онаси оғзидан папирос тушмай чекиб юрса, қўпол гапирса ҳам майли эди. Эски уйларида яшаса-

лар ҳам майли эди. Бахтсиз бўлса ҳам қани энди яшаса! Яшаса, ҳа, яшаса, фақат ўлмаса бўлгани эди!

Буларни ўйлар экан, Серёжа Никодимга газаб билан қараб қўяди.

3

Эртасига бувиси қаёққадир отлана бошлади. Серёжани ёнига чақириб:

— Чақалоқнинг ҳолидан хабар олиш керак,— деди.

Чақалоқ. Фақат энди эслади уни. Онаси ўғил туққан экан, уни туғаётиб, ўзи ўлган.

Серёжа бошини сарак-сарак қилди. Бу чақалоқнинг унга нима кераги бор? Гўрга борсин. Ушани деб онаси нобуд бўлди ахир.

Лекин шу ондаёқ ўрнидан туради, сўнг кийинади. Бувиси билан ёнма-ён ҳамгин боради. Чақалоқнинг айби нима? Ҳатто ҳозир унинг ўйлашга ҳам ақли етмайди, чунки жуда кичкина.

Серёжа ўғил ука ҳақида троллейбусда Қотька билан келаётганида қандай орзу қилганини эслайди, ука ёки сингил ҳақида онаси гапириб уни қандай қизиқтирганини ўйлайди, онаси яна фарзанд кўришни жуда-жуда орзу қилган эди.

Касалхонада бувиси ўзини йўқотиб, ҳар хил эшикларни очиб, бошини суқаверади, лекин кўпчилиги уларга керакли эшик эмас.

— Бола ҳақида қандай қилиб билиш мумкин?— дейди у ҳамшира қизни тўхтатиб.

Ҳамшира улардан ҳамма гапни батафсил сўраб, кейин кўздан гойиб бўлади-да, бир оздан сўнг, врач аёлли стақлаб чиқади. Тўладан келган, юзида сепкили бор, одамшаванда, қўллари ҳам миқти врач аёл уларга қараб:

— Бола тирик,— дейди ва оғирлиги қанча, бўйи қанчаллигини эринмасдан гапириб беради.

— Уни қандай қилиб овқатлантирасизлар,— ачиниб сўрайди бувиси.— У ахир онасиз-ку.

— Овқатлантирамиз,— дейди врач,— бунинг учун бизда барча имконият бор. Лекин онасиз қийин, наилож.

— Вой шўрим-ей,— хўрсинади бувиси.

Врач Никодим ҳақида сўрайди, Серёжа онасининг катта ўғли эканлигини, бувиси эса катта она эканлиги-

ни, марҳуманинг бошқа яқин одамлари йўқлигини билиб олади.

— Балким, сизларнинг омадингиз келиб қолар,— дейди врач зинадан кўтарилар экан,— балким чақалоқ яшамас...

— Яхши бўларди,— дейди бувиси ва йиғлайди.

— Қандай қилиб?— тушунмайди Серёжа; улар уйларига қайтиб кетишар экан, жаҳли чиқади:— Нима гапираётганингизни ўйлайсизми ахир, бувижон?

— Ўйлайман.— Жавоб қилади бувиси,— битта етимча — сенинг ўзинг ҳам етарлисан. Сен бўлсанг каттасан, ақлинг бор. Чақалоқни эса аввалам боқиш керак, кейин тарбиялаш. Ким қилади бу ишларни? Никодимми? Ҳали ёши улғаймаган кишига чақалоқнинг нима кераги бор? Мени эса бир оёғим ерда бўлса, бир оёғим гўрда...

Бувиси йиғлайди, бурнини тортади, кейин яна гапирди.

— Онаси боласидан олдин ўлишини қара, шу ҳам иш бўлдимми?

— Уни менинг ўзим катта қиламан,— дейди Серёжа укасини ўйлаб.— Нима қилибди, заводга ишга кираман, пул топаман...

— Жонгинам, сени қара-ю!— қўлини силтайди бувиси,— аввал ўзингни эплаб, онасиз катта бўлгин, худо хайрингни бергур!

Серёжа жим туради, бувисининг гапига қўшилмайди.

Эртасига у касалхонага боради, тўладан келган врач хотинни чақириб, укасини сўрайди.

— Тирик,— дейди у, сўнг:— Айтгандай, отанг қаерда?— деб сўрайди.

Серёжа аввал жим, нима деб жавоб қилишни билмай туради-да, кейин:

— У касал,— дейди.

— Тушунарли,— хўрсинади врач хотин; оёғидаги туфлисига қарайди.— Айтиб қўй, ҳозирча тирик.

Кечқурун у Никодимга чақалоқ ҳақида гапирди.

У бўлса Серёжага нурсиз кўзлари билан қарайди, ҳеч нарса тушунмайди. У хотинининг ўлиmidан кейин, гўё эсини йўқотиб қўйган одамдек, гангиб қолган. Худди нимадир нарсага шундай тикилганки, маҳлиё бўлганча ундан кўзини узолмайди. Баъзан эса йиғлаб ҳам қўяди. Шундай пайтларда унинг юзидан кўз ёшлари думалаб тушади, лаблари титрайди, башараси бужмайиб йиғлай-

ди. Серёжа унга бепарволик билан қарайди, унга кичик ўғли ҳақида гапиреди, лекин Никодим аниқ бир нарсани ўйлаб тополмайди.

— Билмайман,— бўғиқ овоз билан дейди у,— билмайман... Эмизадиган аёл топиш керак. Ёки бўлмасам, нима қиламиз?

Қандай эмизадиган аёлни топиш керак, бунга Серёжа тушунмайди. Бувиси бўлса бурчакда туриб чўқинганича индамайди. Никодимдан бошқа ҳеч нарсани билиб бўлмади. У қотиб қолганича бурчакда ўтиради, кўзларини полдан узмайди, ҳеч нарсани ҳал қилмайди. Ҳа, ҳақиқатан ҳам қотиб қолган. Ҳаракат қилишга ҳам, ўйлашга ҳам қурби йўқ.

Серёжа бўлса ҳар куни касалхонага бориб, ўша семиз врач аёлни чақириб, укаси тириклигини билиб туради.

Вақт ўтиб боряпти, ўйлайди Серёжа, чақалоққа исм қўйиш керак... Укаси ҳақида ғамхўрлик қилиш фикри Серёжанинг бутун хаёлини чулғаб олган.

Сепкилли врачни кутаркан, Серёжа деворга осиб қўйилган расмларга анқайиб қарайди. Қасалхонага кираверишдаги даҳлизда ўтириб, гаплашаётган аёлларга кулоқ соларкан, расмлардан кўз узмай, уларнинг тагига ёзилган ҳар сўзни бирма-бир ўқиб чиқади.

Расмларнинг тагига янги туғилган чақалоқни қандай қилиб чўмилтириш, овқатлантириш, уни қандай қилиб йўрғаклаш лозимлиги тушунтириб ёзилган. Серёжа буларнинг ҳаммасини ёдлаб олишга сал қолади, аёлларнинг гапига қараганда шаҳарда бир неча болалар консультациялари борлигини, уларнинг ҳузурда янги туғилган чақалоқни овқатлантириш учун сут тайёрлайдиган ошхона ҳам борлигини билиб олади.

Уша ғам-ташвиш келтирган кундан бошлаб у мактабга бормаи қўйганди. Аввалига бориш-бормаслигини билмади, кейинчалик дарслардан қолгани учун ҳам ўқишни йиғиштириб қўйди. У ҳар куни портфелини кўтариб уйдан чиқар, тўғри касалхонага борар, у ердан чиқиб кинога борар, экранда нималар бўлаётганига тушунмай гангиб ўтирарди. Кинодан чиқиб, шаҳар бўйлаб кам деганда ўн беш километрча масофани босиб, баъзан онасининг мазорига бориб, йиғлаб-йиғлаб қайтарди. У фақат шу йўл билан ўзини овунтирар, кейин эса чарчаб-ҳориб ухлаб қоларди. Девордаги эълондан консульта-

ция ва ошхоналарнинг адресини билиб олгач, кўчама-кўча уларни қидиришга киришди. У одамлардан сўраб-билиб олиши ҳам мумкин эди, бироқ у сўрамас, ўзи учун керакли жойларни ўзи излаб топгиси, топганда ҳам яқинроғини топгиси келар эди.

Баъзан Вероника Макаровна уларникига келарди. Лекин кўпроқ Никодим онасининг олдига борадиган бўлиб қолди. Уқитувчиси ҳар сафар уларникига келганда Серёжани кўриб, мактаби ҳақида гап очарди.

— Кўп ташвиш тортаверма,— оҳиста дерди у.— Сен ахир иродали бўлишинг керак. Узингни-ўзинг шунча қийнаганинг етар.

Серёжа унга жавоб бермасдан, сукут сақлаб ўтирарди. Нима ҳам дейиши мумкин ахир. Уқитувчиси Вероника Макаровнанинг гаплари тўғри бўлса-да, у нима деб жавоб қилишни билмасди.

Айниқса, чақалоқ тўғрисида:

— Мен ҳам у ерга бориб келдим,— деди у.— Лекин мен унга қандай ёрдам беришим мумкин? Сен ҳам қандай қилиб ёрдам берардинг? Уни фақат онаси, фақат онагина қутқариб қолиши мумкин...

«Бу тўғри,— ўйлади Серёжа,— укасига у нима билан ёрдам бериши мумкин, лекин бари бир, бир иложини топиши керак...»

Эрта билан уйғонади-ю, яна касалхонага югуради: «Тирикми?»— «Тирик!» Кейин шаҳар бўйлаб қадамни санайди, кейин уйга қайтади, ҳориб-чарчаганидан диванга ўзини ташлайди.

Ҳа, ўша машъум кунга, у ўзини-ўзи билолмай мактабдан югуриб чиққан мотамсаро кунга икки ҳафта бўлди.

Икки ҳафта. Галя ҳар кун оқшомда унинг олдига келади. Вероника Макаровна мактабга чақиряпти, дегани деган. Лекин у боролмайди. Боролмайди, ўйда кўмилиб ўтиргани ўтирган. Серёжа календардаги варақни йиртади-да, сўнг кийинади.

— Бўлдимми?— қўрқинч аралаш сўрайди бувиси.— Кетдингми? Сенга худо ёр бўлсин! Сен ўша ерда,— у ернинг қаерлигини билолмай, бўшашиб тургани овозидан сезилади,— бутербродни ерсан. Портфелинга солиб қўйдим.

Серёжа маъқул дегандек, бошини қимирлатади.

— Яхши сарпо тайёрланг,— дейди у.— Яқин кунлар-

да укамни олиб келамиз.— Остонага юриб боргач, ташвиш билан орқасига қайтади.— Чақалоқни ювинтирадиган тоғора борми?— сўрайди-да, шошганича:— Тоғорани қаерда сотишларини билиб келишим лозим,— дейди.

У яна ўша таниш йўлдан касалхона томон равона бўлади. Йўл-йўлакай бораётиб, тоғорадан кейин аравача олиш керак, деб ўйлайди. Бунинг устига, ўинчоқлар ҳам олиш зарур. Буларни ўзи сотиб олса ҳам бўлади. Энг чиройли, энг ялтироғини танлаб олади. Укаси ҳақида қайғураётганини ўйларкан, мийиғида кулиб қўяди. Серёжа мийиғида куларкан, нима учун кулаётганини ўйлаб қолади, ҳақиқатан ҳам бу бир ҳафта давомида унинг юзида биринчи бор пайдо бўлган табассум эди...

Касалхонада узоқ кутишга тўғри келди. Сепкилли врач хотин чақалоқларни кузатаётган бўлса керак.

Ниҳоят, у пайдо бўлди, Серёжанинг олдига келиб ўтирди. Унга диққат билан қаради.

— Қандай яхши одамсан-а,— деди у жиддий оҳангда,— чақалоқ ҳақида шундай гамхўрлик қилисан.

— У ҳамон касал,— эски гапни яна тушунтиради Серёжа; кўча томонга ишора қилиб гапирди:— У ўзига келолмаяпти, бувим эса қариб қолган, бунинг устига, қишлоққа кетиши зарур, мен бекорчиман, қиладиган бошқа ишим йўқ.

— Шундайми,— дейди врач хотин унинг оёғига кўз ташлар экан.— Келганингни бари бир отангга айт.

— У келолмайди,— тихирлик қилади Серёжа.— Бутунлай ўзини йўқотиб қўйган. Худди ёш боладек бўлиб қолди, йиғлагани йиғлаган. Бирор нарса бўлиб қолмаса деб қўрқаман...

— Сен менга рост гапни айтяпсанми?— ишонмасдан сўрайди врач хотин. Серёжа яна тихирлик билан бошини қимирлатади.

— Ундай бўлса...— врач нима дейишини билолмай қийналади,— ундай бўлса, отангга ҳеч нима дема. Бунингга айт... Айтгинки, кичкинтой ўлибди, деб...

Серёжа аста-секин унга ўгирилиб қарайди.

— Қандай қилиб?— тушунмайди Серёжа.— Нима учун ўлади?

— Сенинг уканг... Бир сўз билан айтганда, нимжон эди... Бунинг устига, онасиз қолди...

Серёжа врач хотиннинг сепкил тошган юзига қарайди-да, кутилмаганда:

— Биз чақалоққа аравача олган эдик...— дейди.

Врач хотин унинг қўлидан ушлаб, бошини оҳишта сийлайди, у бўлса хайр-маъзурни насия қилиб, кўчага оти-лади.

Укаси ўлибди...

Укаси ҳам ўлибди

Уни ҳеч қачон кўрган эмас, шунинг учун ҳам уни яхши кўрадимни, йўқми, айтолмайди. Лекин ўша мурғак боланинг унга тегишли жойи бор. Чунки, уларнинг ёлғиз онаси бор эди. Онаси оламдан ўтди, лекин онаси томонидан яратилган бола унинг укаси бўлиши мумкин эди. Эҳтимол, бу онасидан қолган энг сўнгги ёдгорлик бўлармиди.

Энди эса у ҳам йўқ. Унинг борлиги-ю, йўқлиги. Эҳ, аттанг, онаси бекордан-бекорга ўлиб кетди-да.

Серёжа аранг ўзини эплаб боряпти, юришга кўз ёшларни халақит беряпти. У қандайдир йўлакка кириб, эшикнинг орқасига яшириниб, роса йиғлайди, йиғлаганда ҳам ўзини тутолмай ўпкаси тўлиб, ҳўнграб йиғлайди

Орқасидан қадам товушлари эшитилади.

— Вой, сени қара!— нотаниш чолнинг овози эшитилади.— Сен бу ерда нима қиляпсан? Қани, жўнаб қол!— Серёжа бир сакраб йўлакдан кўчага чиқиб кетди.

У тезлик билан юриб боряпти, шошяпти. Гўё у — ўша бораётган жойида, ҳеч қачон бўлмагандек. Йўқ. Энди у модель ясашга шошаётгани йўқ.

Тўгаракда ҳамма унга сўроқ аломати билан қарайди. Янги группа ташкил бўлибди, шунинг учун ҳам уни ҳеч ким танимайди, Серёжа устахонага киради. Материал беришларини сўрайди. Устахонанинг раҳбари мўйловли чол. Серёжа уни яхши билади, у ҳам Серёжани яхши танигани учун материал беради.

Пешонасини тер босиб кетибди. Серёжа тахтани иштиёқ билан рандалайди. Текис тахтадан қути ясайди. Қутини букчайган ҳолда кўтариб чиқади-да, фототўгаракдан олган марганцовка билан бўяйди. Уни қўлтиқлаганича, тўғри касалхона томон йўл олади. Қути унчалик катта бўлмаса ҳам, қўллари толиб, ҳолсизланади, чунки тахта ҳўл экан.

Сепкилли доктор Серёжага ҳеч нарсани тушунмаган одамдек қарайди.

— Мана, ясадим,— дейди у ҳорғин товушда,— ўзим шошиб ясадим.

— Тобутми?— тушунади врач хотин. Серёжа «ҳа» дегандек бошини қимирлатади.

— Болакай!— дейди у.— Болакай! Бу ахир жуда катта-ку,— лекин шу ондаёқ у сўзини тўғрилайди.— Сен бекорга овора бўлибсан,— дейди у,— кичик болаларни ўзимиз дафн этамиз. Тушуняпсанми, ўзимиз. Ҳеч нарсанинг кераги йўқ, фақат кейинчалик отанг келса бўлгани. Ҳа, соғайганидан кейин келса ҳам бўлади...

Серёжа касалхонадан қутини кўтарганича чиқиб кетади. Қути билан уйга қайтади.

— Бу қандай чамадон?— сўрайди бувиси.

— Чақалоқ ўлибди,— катталардек жавоб қилади Серёжа ва бувисининг кўзига катта одамлардек тикилад!

4

Бувисининг жўнаб кетиши олдидан Серёжа мактабга қайтиб борди. Болалар уни худди янги келган ўқувчига қарагандай қабул қи. ишди. Аслини олганда ҳам худди шундай. У энди бутунлай бошқача бўлиб қолган.

Синфда Серёжа қимир этмай ўтиради. Гапирган гапини ҳам эшитиш қийин. Уқитувчининг саволларига эса истар-истамас, ёмон жавоб беради. Унга ўқитувчиларнинг ҳам раҳми келади, шунинг учун бўлса керак, уч баҳо қўйишади. Бундан Адабиётчи мустасно. Вероника Макаровна тез-тез саволга тутади, савол берганда ҳам энг осон, жўн саволларни беради, жавобини охиригача эшитмай, маъқул деган ишора қилади-ю, яхши ёки аъло баҳо қўяди.

«Мени овунтирмоқчи,— деб ўйлайди ўзича Серёжа,— топган ишини қаранг!..» Унга бу баҳоларнинг аҳамияти йўқ, аҳамияти бўлганда ҳам уларга парво қилмайди. Бутун борлиқ унга бегонадай.

У Васькага қарайди, унинг ўгирилиб қарашини кутади. Ҳеч кимга эътибор бермай, ғамгин кулиб қўяди унга.

Серёжа энди Галяга бошқача кўз билан қарайди, уни энди зимдан кузатади.

Унинг назарида, синфдошлари илгари қандай бўлиш-

са, ҳозир ҳам худди ўшандай, лекин Галя бошқача. Барча егтинчи синф ўқувчилари ўзгармай қолишган, лекин у билан Галя катта одамлардек бўлиб қолишган. Улар энди мактабда ўтириб ўқиш эмас, балки икковлари биргалашиб заводда ишлашса бўлади, чунки бу болалар билан ўтиришнинг ҳеч қизиғи йўқ. Лекин нима ҳам қилиб бўларди, ҳозирча бирга ўқишдан бошқа чора йўқ. Гапнинг очигини айтганда, Серёжа мактабга Галяни деб келди. Фақат уни деб. Чунки, у энг оғир дамда Серёжага ҳамдари бўлди. Ҳа, ўша кунни, укаси вафот этган ўша машъум кунни кечқурун Галя уларникига келиб, Серёжани зинапояга чақирди.

Васьканинг кўзлари бир оз бежо эди. Лекин у Серёжага эмас, негадир бошқа томонга қотганча тикилиб турарди. У шундай асабийлашганки, бўйнидаги қон томирлари кўкариб, бўртиб кетганди.

— Серёжа,— деди кутилмаганда,— мени ўп.

— Нима учун?— сўради Серёжа ҳайратланиб.

— Ўп,— буюрди яна Галя.

У энгашди, қуриб қолган лабларини қизинг юзларига текказди.

— Унақа эмас!— деди Галя.— Худди катталардек...

Эшик ёғирлаб очилиб, зинапоядан кимингдир юриб келаётгани эшитилди. Улар бир-бирларидан узоқланиб, зинапояга суялиб қолишди. Йўловчи ҳуштак чалиб уларнинг ёнидан ўтиб кетгунча Серёжанинг юраги қинидан чиққудек уриб турди.

— Қани,— деди Галя ўғирлиб, оёқ товунларини тингач.

— Сен буни ўйлаб қараганими?— сўради Серёжа қалтираб. У Галянинг ҳаққончад кўзариб кетган юзига, тир босган пениюасини кўриб кечирди.

— Қим тур!— деди Галя ва кўзларини ширт юмиб, Серёжага қаради. Унинг лебига Галянинг лабиданга тегди, лекин бу қандайдир беўшатов бўлди. Галя уни ўшанга узоқлашганини мақсадда асароб юзидан, ўзи ичига югутиб туриб кетди. Серёжа бўлса ўш томон оқлади, палъосини қўлига олиб, Галянинг кетидан югуриб кетди, ўкаси тўғиб, қаринидагача уни қўлаб етди.

Улар ёқма-ён бериндиларди.

— Бу нима қилганинг?— сўради у дол қолганича.

— Ўялмай қўя қол,— деди Галя, кўзини ундан олиб қочар экан,— нима қилиб қўйганимни ўзим яхши била-

ман. Севгисиз бундай қилмаслик керак эди,— у тўхтади-да, жаҳл билан деди:— Биласанми, сени бир силтаб, эсингни жойига келтириш керак эди, тушундингми! Сени тирилтириш керак эди, чунки сен ҳам шу кунларда мурдага ўхшаб қолдинг...

У кўзини пирпиратганича, ҳеч нарса деёлмай қолди. Эртасига эрталаб эса мактабга борди.

— Сенга бу ишни ким ўргатди?— сўради қиздан.

— Ҳеч ким,— жавоб қилди Галя.— Ўзим ўйлаб топдим.

У дарс ўртасида Галяни зимдан кузатди, кейин ажабланиб унга узоқ тикилиб ўтирди, дарс тугаб мактабдан қайтишар экан, яна Галя ҳақида ўйлади: қизиқ, қандай қилиб буни ўйлаб топдийкин?

Серёжа ўзини ўзи четдан туриб кузатгандай бўлди. Ҳаёт унга зерикарли, ғамгин бўлиб туюла бошлаганди, лекин бу қоронғи ҳаётда Серёжа учун Галя ёниқ юлдуздек порлади.

У ҳақиқатан ҳам тирилиб бораётгандек... Узоқ муддатли ва зерикарли ёмғирдан кейин кўм-кўк осмонда сузиб юрган паға-паға булутлар орасидан қуёш чарақлаб чиқса, киши беихтиёр бошини кўтариб қарагиси келади. Ана шундай пайтларда, булутлар тезроқ тарқалиб кетса, дейсан киши. Аслида ҳам шундай бўлиши керак. Чунки, ёмғир абадий ёғмайди-ку...

Онасининг қирқи ўтгач, бувиси қишлоққа кетди. Май ойлари эди, ёзги каникуллар яқинлашиб қолган, аввал келишилганига кўра, у қишлоққа бориши керак. Кейин-чи, кейин нима бўлади?

Ҳеч ким тахмин қилишга журъат этолмасди. Нима бўларкин, бу ҳақда ҳеч кимнинг гапиргиси келмасди. Бувиси бу ҳақда гап бошлашни ноқулай' деб ҳисоблади. Ҳа, майли, бир оз кутайлик-чи, Никодим нима дер экан, деб ўйларди. Лекин Никодим ҳамон сукут сақлагани сақлаган. Никодим умуман ўзини қандайдир фаройиб тутарди.

У баъзан бутун оқшом телевизор олдида қоққан қоқиқдек ўтирар, гўё Серёжани ҳам сезмасди. Баъзан эса бир талай совға-салом, китоблар, ширинликлар, марка солинган пакетлар кўтариб келарди, ана шундай пайтларда, у маза-матрасиз гапларни айтиб жаврагани-жавраган эди.

Баъзан эса икки-уч кунлаб йўқолиб кетар, қайтиб

келгач, кўзларини яширган ҳолда онасиникида ётиб қолганини айтарди, Серёжа бундай пайтларда уйда ёлғиз ўзи қолиб, ўзига-ўзи қуймоқ пиширар, идиш-товоқларни ювиб, уйга ўзи хўжайинлик қиларди.

Унинг олдига тез-тез Нина хола келиб турарди, у ҳар сафар келганида дўкондан кабобми, қатламами ёки торт кўтариб келарди. Овоз оператори ҳам келиб турарди, онасини биладиган ва танийдиган яна қандайдир кишилар ҳам ташриф буюришарди. Улардан ҳар сафар қозға ўралган нарсалар қолар, Серёжа ҳам бундай совға-саломдан воз кечмасди. У агар кўтариб келинган нарсаларни олмаса, улар хафа бўлишлари мумкинлигини билар, ахир бу совғалар онам учун-ку, деб ўйларди.

Кунлардан бир кун уйда Никодим йўқлигида эшикнинг қўнғироғи чалинди. Серёжа эшикни очди. Қандайдир нотаниш кишилар кириб келишди, у, булар ҳам онамнинг танишлари бўлишса керак, деб уйга таклиф қилди.

Келган кишилар уч киши: икки аёл ва бир чол эди, улар уйни диққат билан кўздан кечиришди, хоналарни айланиб чиқишди, ошхонага ҳам киришди. Кейин ваннахонани ва ҳожатхонани кўздан кечиришди.

Серёжа уларга ажабланиб қараб турарди, чунки онасининг танишлари ўзларини ҳеч қачон бундай тутишмаганди.

— Уйда катта одамлар қачон бўлишади?— сўради чол.

Серёжа елкасини қисди.

— Бизда эса,— деди аёллардан бири,— бир хонали алоҳида уй бор. Уйнинг сатҳи тахминан шунча келади.

Серёжа ҳамон уларга тушунмай қарарди, чунки нима гап бўлаётганига ақли етмасди.

Чол бунни сезди шекилли:

— Биз эълон бўйича келдик,— деди ва адресни айтди.— Шу квартирами?

— Ҳа, шу!— яна тушунмади Серёжа.— Қандай эълон бўйича?

— Кўчага эълон ёпиштирилган экан, икки хонали уйни иккита бир хонали уйга алмаштираман, дейилган.

— Бу қандайдир хато бўлса керак,— кулди Серёжа.— Биз алмаштирмоқчи эмасмиз. Қимдир ҳазил қилибди.

— Шу ҳам ҳазил бўлдимми?— вайсади чол, эшикни ёпиб чиқиб кетар экан.

«Бундай аҳмоқона фикр кимнинг калласига келди экан?»— ўйлади Серёжа ва Никодим келганида, унга қандайдир одамлар довдираб юришганини айтди.

— Келишдимми?— бўшашиб сўради Никодим.

Серёжа турган жойида қотиб қолди! Йўқ, бундай бўлиши мумкин эмас! Наҳотки, буни ташкил қилган Никодим бўлса? Никодим-а...

Йўқ, бундай разил ишга Никодим қодир эмас, бунга Серёжанинг ҳеч бир ишонгиси келмайди. Наҳотки, Никодим бўлса...

Уша оқшомга — онаси Никодимнинг расмини йиртиб ташлаган кунга, энди миллион йил бўлган бўлса керак. Бундан миллион йил бурун Серёжа Никодимни кўргани кўзи йўқ эди, бу етти ёт бегона киши онасининг эри бўлишини ҳеч бир хоҳламасди. Лекин кейинчалик ҳамма нарса ўзгариб кетди.

Уша тўй сафари. Биргаликдаги ҳаёт. У ахир Никодимга яхши муносабатда бўлди-ку, чунки Серёжага у ёқарди...

Лекин оқибат нима бўлади? У бутун умр бўйи шу йўсинда қолсак керак, деб ўйлаганди. Ҳатто онасининг ўлиmidан кейин ҳам. Серёжани қийноқ азоби чулғаб олди.

— Кел, гаплашиб олайлик,— таклиф қилди Никодим ва уни курсига ўтқазди. Кўзлари пирпиради. Бу қўрқувданми? Ёки уятданмикин? Нимадан ҳам уяларди? Никодим энди Серёжага ким бўлди? Ҳеч ким. Уларни бири-бирига боғлаб турган онаси ёди, шуни ҳам тушуниш қийинми? Энди эса онаси йўқ. Гап тамом.

— Гаплашсак, гаплаша қолайлик,— деб жавоб қилди аранг овозини чиқариб Серёжа. Ўзи эса Никодимга қарамасдан тўғри ойнага юзланди. Ойнада ўзини ўзи кузатди. Юз суяқларини тери қоплаган, бурни тўғри ва кенг, кўзлари-чи, худди онасининг кўзлари. Шу пайт бирдан елкалари титради. Гўё у қандайдир жарлик ёқасида турибди, кимдир унинг орқасидан билинтирмасдан келади-да, ҳозир жарликка итариб юборади. Мана, у жарлик қаърига учиб кетмоқда. Учиб кетяпти-ку, ўзига нима бўлишини ҳам билмайди. Бундан кейин қандай яшашини, нима қилишини ҳам тасаввур қилолмайди.

— Тушунасанми, Сергей,— дейди Никодим қийна-

либ,— энди ҳеч нарса бўлмайди.— Бу гапи нима дегани экан?— Эсингдами, мен ЗАГС ҳақида гапирган эдим?— Дининг юзи гезариб кетади.

— Эсимда,— дейди Серёжа хотиржамлик билан.— Лекин сиз қизарманг. Буни мен тушунаман.

— Сен мени ҳеч қачон кечирмайсан, буни биламан,— у бўшашиб кетади, елкалари ҳам букчаяди.— Мен ҳам сенинг ўрнингда бўлганимда кечирмасдим. Лекин ҳаёт биздан кучли.

Серёжа ўйчан ҳолда, маъқул, дегандек калласини қимирлатади. Ҳа, ҳақиқатан ҳам ҳаёт биздан кучли. Айниқса, ўлим. У ҳамма нарсани остин-устун қилиб ташлайди. Яхши одамларни аблаҳларга айлантиради. Лекин яхши одамларними,— бу ҳақда ўйлаб кўриш керак. Эҳтимол, бу одам аблаҳлигича қолгандир, фақат яхшиларнинг соясида яшириниб юргандир.

— Сен катта бўлганимда,— дейди Никодим,— сенинг бошингга онла ташвиш тушганимда, бу гапларнинг маъносига тушунасан... Биз ҳозир иккимиз икки томонга ажралишимиз керак. Квартирани бўлишимиз зарур. Мен ҳали қари эмасман, онла қуришам керак.

— Фақат кейинги сафар,— аччиқ сўз билан узиб олади Серёжа,— ўзингизга ёшроқ хотин топинг. Бувинг устига, боласи ҳам бўлмасин.

Никодим чурқ этмай жойида қотиб қолганини у кўриб турибди.

— Мен сенга ёрдам бериб тураман,— дейди Никодим.— Биз тез-тез учрашиб тураемиз... Кинога борамиз... Қуймоқ егани кафега...

Серёжанинг хаёлидан ҳар хил гаплар ўтади. У руй бераётган воқеага ишонгиси келади, Никодимни қўйишга ўрин йўқ, деб ўйлайди, кейин эса ҳамма гапга бефарқ чолдай қарайди ва ишонгиси келмайди. Бу гапларнинг ҳаммасини Никодим гапирётганига ишонмайди. Нима, ундай бўлса, бу гапларни ўзи ўйлаб турибдими? Унинг бошини яна ҳар хил дедёллар чушаётгандай. Бу гапларда нафақа бўлган Серёжанинг кўзлари дам кетатаишади, дам бефарқ қараб, бир нуқтага тикилади.

Никодим ўрнидан туради. Чошиб ўзини назулаб ҳис қилиб, эгинга плашини кияди-да, тушунтиради:

— Бувингга аллақачон хат ёздим, у рози, тез кунда келиб қолади. Мебель учун Нина холангга пулни мен бераман, бу ҳақда қайғурмай қўя қол. Мебелдан ўзинг

хоҳлаганингни танлаб ола қол, агар истасанг ҳаммаси сеники, тушундингми мени?

— Қани энди,— аста-секин гапирди Серёжа,— қани энди, шу пайт, шу бўлаётган гапларнинг устида онам бўлса.

Унинг қўлларини титроқ босади.

— Яна шуни айтмоқчиман, Серёжа,— дейди Никодим кўзларини яшириб.— Гап бундай... Тушунасанми... буни қандай айтсам экан.— У гапни чайнайди, ниманидир тушунтирмоқчи бўлади-ю, айтолмайди. Нимани тушунтирмоқчи ўзи?— Гап бундай, Серёжа,— дейди у,— менинг онам, Вероника Макаровна бор-ку, унинг бу ишга ҳеч қандай алоқаси йўқ, у ҳатто мени бу ишим учун койияпти, лекин мен бир нарсани истамайман, унинг бу ишга дахли йўқ, тушунасанми... Умуман, бу ҳақда мактабда гапириб юрма, чунки биз дўстлигимизча қоламиз, деб ўйлайман, тўғрими?

— Албатта дўст бўлиб қоламиз,— бўғиқ товушда дейди Серёжа.— Бошқача бўлиши мумкин эмас, дўстлигимизча қоламиз.

Никодим йўлакда ивирсиб туради, уйдан чиқиб кетолмайди, яна ниманидир айтмоқчи бўлиб, эшикнинг олдида келади, сўнг эшикни салгина очади, Серёжага қараб тиржайди-да, ташқарига чиқади. Серёжа боши гангиб, анқайганича Никодимни кўзатади, нима гап бўлаётганига тушунолмайди, шу пайт Никодимнинг елкасидан нарироқда таниш башара, серрайиб турган Вероника Макаровнага кўзи тушади. «У нимага келибди?— ўйрайди Серёжа,— ўғилчасига далда бериш учунми?» Шу пайт кутилмаганда миясига бир фикр келади: Вероника Макаровна энди келгани йўқ. У бу ерга аллақачон келган. Никодим бор гапни Серёжага тушунтирмоқчи бўлган пайтда ҳам эшикнинг орқасида турган, гап нима билан тугашини кутган.

Вероника Макаровнанинг кўзлари бирдек ивирсираб турибди, тик қарашга уяляпти, тўғри-да, уни акир Серёжа кўриб қолди. Лекин унинг ҳам қандайдир гапи борга ўхшайди. Никодим зинапояга қадам қўйди, у ўгирилиб кетганига кўп бўлди, у пастга юрди эмас, югуриб тушмоқда, лекин Вероника Макаровна оғирлигини дам ўш оёғига, дам чап оёғига ташлаб, ҳамон Серёжанинг рўпарасида унга қараб турибди; ниҳоят, беўхшов товушда:

— Ҳув анави, китоб жавонида онанг номига юборил-

ган иккита пул қоғози турибди. Сен уларни бориб ол. У пуллар сенинг отангдан келган,— деди.

Никодим худди шу сўзларни кутиб тургандек, энди тез қоқила-суқила пастга отилади. У ҳозир муккасидан йиқиладиган одамдай, қалқиб бормоқда. Адабиётчи унинг орқасидан эҳтиёткорлик билан оёғини дам бир зинага, дам иккинчи зинага қўйиб тушиб кетади.

— Тамом-вассалом!

Серёжа эшикни қаттиқ зарб билан ёпади-да, бошини совуқ ёндорга қўйиб, ўйланиб қолади.

Нимадир бўлдим ёки бўлмадим?

Бўлдим?

Бўлди!

Серёжа аэродромни эслайди. Улар томон, худди қизил чақмоқ сингари ағанаб келаётган самолёт моделини кўз олдига келтиради. Шу пайт Никодимнинг юзи кўз олдига келади.

Бу воқеа аллақачон бўлиб ўтган, у пайтда Серёжа бахтли эди. Энди бўлса у кунлардан асар ҳам қолмади. Ҳеч нарса. Қуруқ гап қолди, холос. Бу гаплар қандайдир дўстлик, мебель ва пул ҳақида.

Унинг хаёлидан Никодимнинг қандайдир сўзлари бири-кетин ўтади. Қандай сўзлар эди? Ҳа, айтгандай, отасидан келган пуллар. Пуллар. Қандай пуллар экан у?

У истар-истамас китоб жавонини титади, пул келгани ҳақидаги қоғозни топади. Иккита пул қоғоз, ҳар бири қирқ сўмдан. Қимдан келгани номаълум, уларнинг адреси-ю, онасининг исми.

Серёжа бу қоғозларни нима қилиш кераклигини ўйлаб қийналади. Кейин кийинади, почта томон йўл олади, эҳтимол у ерда билишар. У шошилмасдан, кўлмак ерларни айланиб ўтиб бормоқда. Илгариги пайт бўлганда у бу сувларнинг устидан сакраб ўтган бўларди, энди бўлса бу ёш болаларни ишидай туюляпти унга.

Баланд иморат узоқдан кўзга ташланыпти. Серёжа бино пештоғида йилтираб айланиб турган тилларанг ҳарфларни кўздан кечиради-да, юқори қаватдаги деразаларга қарайди. Бу ерга радиостудия жойлашганини кўпчилик билмайди.

У ўтган йилги баҳорни эслайди, ўшанда кунлардан бир кун у онасининг олдига келган эди. Бутун бошли деворни қоплаган ойна худди балиқ солинган аквариумни эслатарди, хонанинг ён-атрофлари овоз тарқалиб

кетмаслиги учун махсус мато билан қопланган. Энди у пайтлар ўтиб кетди. Микрофон олдида бир оз энгашиб ўтирган онаси эмас, балки театрдан келган аллақайси артисткадир. Эҳтимол, ундай эмасдир, онасининг ўрнига яхшигина ўринбосар топишгандир, бунинг Серёжа учун аҳамияти йўқ, чунки у энди радио эшитмаяпти. Янги квартирада радио линияси бор, радиодинамик ҳам бор, лекин Серёжа уни олиб бир бурчакка яшириб қўйган...

Почтамт катта жой, пул оладиган жойни Серёжа осонлик билан тополмайди, одамлар навбат кутиб туришибди, навбати келганлар қандайдир думалоқ ойнага бошларини суқишади... Шу пайт кутилмаганда овоз оператори Виктор Петровичнинг хотини — семиз аёл унга кулиб қарайди. Аёл Серёжани кетма-кет саволга тутиб, соғлиғи, янгиликлар ҳақида сўрайди, унга конфет узатади, у бўлса ҳамма гапга бир хил қилиб «яхши», «ҳа», «йўқ» деб жавоб беради. Нима ҳам қила оларди, ҳамма гапни айтиб бўладими! — кейин унга қоғозни узатади.

— Бунн онамга юборишган экан, — дейди у.

— Онангга? — ажабланади семиз хотин, кейин пул қоғозини кўздан кечиради. — Демак, уни кимдир билади...

У ичкарига кириб кетади, сўнг пайдо бўлиб, қувонч билан:

— Келишиб чиқдим! Пулни сенга берамиз! — дейди. Лекин Серёжага пулнинг кераги йўқ, бу пулларни ким юборган, у шунн билиши керак.

Қоғозларнинг орқасидаги бир бурчакка: «Пуллар апрель ойи учун», «Пуллар май ойи учун» деб ёзиб қўйилган. Сўзларнинг охирини ўқиш қийин, лекин пул юборилган адрес: уйи, квартира номери аниқ ёзилган... Авдеев Семен Протасович.

Серёжа нима гаплигига тушунмайди: бу пуллар кимники, нима учун келган? Лекин Никодимнинг сўзлари унинг ёдига тушади ва бутун вужудини қийнайди... Ёлғончи, шалпангқулоқ, эшак. Номардлик қилди, яна ўзини оқламоқчи... Унинг юраги тўлғаниб кетади... Қани энди...

Серёжа қоғознинг бир чеккасида кўрсатилган адрес бўйича борапти. У тезлик билан кўчани, уйни топади. Уйнинг олдида йўлаклар кўп, мана шу уйда Авдеев турса керак. У қадамни секинлатади. Бир бурчакда бола-

лар ивирсиб ўтиришибди. Серёжа улардан Семен Протасович ҳақида сўрайди.

— Ана ўзлари келяптилар,— дейди болалардан бири. Серёжа шу пайт хомсемиз, четлари ялтираб турган кўзойнак таққан кишини кўради. Унинг бир қўлида семиз портфель, иккинчи қўлида эса сут, пишлоқли тўрва.

— Сизни қидиршяпти,— дейишади болалар Авдеевга.

У тўхтаб, диққат билан Серёжани кузатади.

— Сизга нима керак, йигитча?— Унинг нигоҳи тез ва ўткир эди.

— Бу сизми,— сўрайди Серёжа,— Воробьевага пулларни юборган? Анна Петровнага?— У пул қоғозини чўзади унга.

Бир зум Авдеев жойида қотиб қолади. Унинг кўзойнаклари йилтирайди, уларнинг орқасидан кўзлари бевозта бўлгани сезилади.

— Ҳа-ҳа, юборган эдим,— дейди у аста-секин, кейин тез-тез юриб ҳовли томонга кетади, болалардан узоқлашишади, у юриб бораркан, Серёжага имо-ишора қилади:

— Юра қол, юра қол, болажон!

Бу одамнинг хатти-ҳаракати Серёжани ажаблантиради, лекин кетидан эргашади. Болалар учун ўрнатилган арғимчоқ ёнида у тўхтайдига, секин сўрайди:

— Сенинг исминг нима?

— Бунинг аҳамияти йўқ,— қўпол жавоб қилади Серёжа,— мен фақат бир нарсани билмоқчиман, бу пулларни юборган сизмисиз? Нима учун юбордингиз?

— Фараз қилайлик, мен,— жавоб қилади эркак кўзойнагини қўлига олиб артар экан. Кўзойнаксиз у ёрдамга муҳтож, аянчли одамдай кўринарди.— Айтайлик, мен, Анна Петровнага ўз қарзимни юбордим, дейлик. Нима бўпти?

— Ундай бўлса, «Пул апрель ойи учун»,* «Пул май ойи учун» деб нима сабабдан ёзиб қўйилган?

— Мен биламан, сенинг исминг Серёжа,— дейди Авдеев кўзойнагини қайта тақаркан. Унинг юзида жиддийлик аломати пайдо бўлади.

— Лекин нима учун...— Серёжа унинг сўзини бўлади.

— Менинг отамлигингиз тўғрими?

— Мен шундай бўлишни билардим,— кимгадир

шикоят қилгандай бўлади Авдеев.— Мен қайта-қайта огоҳлантирган эдим!

— Ота?— Серёжа ҳаяжондан титрайди.

— Ана, ўзингни ақлинг етиб, тушундинг....

— Бу пулларни мен учун юбордингизми?

Авдеев «шундай» дегандек бошини қимирлатади.

— Кўп бўлдими?

— Умр бўйи...— У Серёжага тикилиб қарайди, бир оз илжайиб уни кузатади.— Сени охирги марта кўрган-нимда, бир ёшда эдинг.

«Менинг нима ишим бор,— ўйлайди Серёжа,— мени қачон кўрганнингиз билан!»

У ҳаяжондан титрайди, боши айланиб, кўнгли айниди. Ота... Йўқ, бу ерда бошқа гап бўлса керак. Ахир, унинг отаси учувчи-ку. У ҳалокатга учраган. Янги самолётни синаб кўраётган пайтида бирдан осмон қип-қизил қонга бўялган, тўсатдан портлаш юз берган... Бу ерда эса хомсемиз, қўлларини жун босган, юзи гўштдор киши турибди. Ота...

— Умуман,— дейди Авдеев,— бу гаплар ортиқча. Сенинг онанг билан бизнинг йўлимиз ажралиб кетганига кўп йиллар бўлди, сен энди каттасан, бунга яхши тушунасан. Бунинг устига, ҳамма нарса равшан. Бундан ярим йил бурун уни узоқдан кўрган эдим. Онанг сенга ука совға қилмоқчи эди, шундай эмасми?

— Шундай,— лол бўлиб жавоб қилади Серёжа.— Бу пулларни эса ўзингиз олинг.— У қўлида турган ўн сўмликларни унга чўзади.

— Тушуванман,— дейди кулиб Авдеев,— вақт ўтгани билан одамлар ўзгаради. Нима ҳам қила олар эдик, яхшилик бўлсин. Лекин бу пулларни онангга бер. Бу менинг мажбуриятим. Биз иккимиз келшиб олган эдик, ана шу шартга кўра мен сени кўрмаслигини керак эди, буни Ана талаб қилганди, шартка тушундирсанг?

Серёжанинг кўзлари тикиб, боши айланиб кетди. Қандай дақиқати, бу ун борлиқ ости-устун бўлиб айланмоқда.

— Олинг,— дейди у Авдеевга пулни узоқиб, ўзи кескин ўтирилади.

У ҳовидан чиқиб борар экан, янги йўлда тўхтаётди. Йўқ, асло, йўқ, бундай бўлиши мумкин эмас. У яна Авдеевнинг олдига қайтиб келади.

— Сиз учувчи эмасмизиз?— дейди у умид билан.

— Йўқ, инженерман,— жавоб қилади Авдеев.— Самолётда эса дам олиш ойлариди ҳам учмайман, чунки қўрқаман!

Серёжа яна орқасига ўгирилади. Гап тамом. Масала равшан.

У дарвоза томон юриб бормоқда.

— Онангга салом айт!— дейди унинг орқасидан Авдеев.

— У энди йўқ,— жавоб қилади Серёжа ва кескин ўгирилиб кетади. У Авдеевнинг семиз юзини, кулганда чўччайиб чиқадиган лабларини, ўзи кулса ҳам донм ўзгармай қараб турувчи совуқ кўзларни кўради.— У ўлди..

Серёжа нима деяётганини ўзи ҳам билмайди, чунки бу гаплар энди унга янгилик эмас. Унинг учун янгилик — бу отаси. Ота! Ота! Бу сўзлар худди замбарак товушидек қулоқлари остида портлайди. Унинг отаси. Серёжа бу ота билан нима қилишини билмайди, қаёқдан пайдо бўлди бу инсон.

Авдеевнинг юзидаги кулги аломати йўқолади, семиз башараси текис тортади, бурни атрофидан лабларининг четига тушган чизик яққол кўринади. У ниманидир гапирди. Серёжага у айтган сўзларнинг маъноси бирдан етиб келмайди. У маъқул дегандек бошини қимирлатади. Лекин ёдига Авдеев айтган силлиқ сўзлар келади. Нима деб айтди? Бувнинг омонми, онангни онаси деб сўрадимиз? Ҳа, ҳа, тирик, нима бўпти. Серёжа бу сўзларни маъносига энди тушунади.

— Ғам емай қўя қолинг,— дейди у.— Сизникига келиб ўтирмайман.

— Серёжа!— қичқирди Авдеев.— Бу нима деганинг, қандай журъат этдинг? Мен ҳамма вақт сенга ёрдам бериб тураман, кел, ҳозироқ сизларникига борамиз, сенга қандай ёрдам керак бўлса мен тайёрман, лекин вазият-ни тушун, ҳаёт жуда мураккаб, сен ўйлагандай эмас, Серёжа; одамларни айблаш қийин эмас, уларни тушуниш, ҳа, тушуниш зарур...

— Гапимга қулоқ солинг!— унинг сўзини бўлади Серёжа.— Гапимга қулоқ солинг!— У бир неча дақиқа жим қолади, шу жимликда фикрини бир жойга тўплайди, рўй берган алдовни фош этмоқчи бўлади.— Қайғурмай қўя қолинг! Сиз ахир йўқсиз-ку! Сиз ўлгансиз. тушундингизми? Самолётда, ҳалокатга учраб ўлгансиз.

Серёжа ҳовли бўйлаб юриб кетади, лекин унинг қўл-

лари худди икки пудли тошдек пастга тортиб боряпти. Кўзларини қўллари билан яшириб, ҳеч нарсани кўрма-сам деб, ерга йиқилмоқчи. Унинг аъзойи-бадани титраб-қақшамоқда. Гўё уни бир одам оёқларидан ушлаб осмонга кўтаргану бутун ичак-чавоқлари ҳиқилдоғига келиб тақалган. Унинг хотирасида отаси бор эди. Энди-чи, энди у ҳам йўқ!

Онаси ўлди, отаси ҳам ғойиб бўлди.

У ўзи билар-билмас Галинанинг уйи томон борадиган йўлдан кетмоқда; уни ҳовлига чақиради ва пана жой топиб, ўзини тутолмай, ўпкаси тўлиб, ундан илтимос қилади:

— Васька! Галя! Мени ўп! Мен учун қоронғи бу дунё!..

5

Туғилган кун...

Бир йил ўтди, яна Серёжанинг туғилган куни. Ун беш ёш... Катта йигит бўлиб қолди.

Серёжа Понтига ва Васькага қарайди, қарайди-ю, ўйлаб кетади, уларга нисбатан чол бўлиб қолдим, ҳа, ҳазил эмас, дейди ўзига ўзи, бу ўтган бир йил давомида озмунча кўргиликлар рўй бердим.

Квартира алмашилганидан кейин, Серёжа билан бу-виси яшайдиган уй жуда ҳам тор бўлиб қолган. Бироқ Серёжа ҳеч кимни таклиф қилмаса ҳам ҳамма келди. Понти билан Галя шундайгина қуруқ келишди, Нина хола бўлса бирталай ширинликлар, ҳатто вино ҳам кўтариб келди, винонинг ранги қизил, худди морсга ўхшайди, Олег Андреевич қадаҳларнинг тагига озгина-озгина вино қуйди, фақат Котькада қадаҳ йўқ.

— Шундай қилиб, Серёжа,— дейди у оҳиста, лекин жиддий оҳангда,— сенинг болалигинг эрта тугади, энди бўлса сен учун катталарга хос ҳаёт бошланди. Лекин сен бўш келма, яшаш керак, яшаганда ҳам ўз мақсадинг йўлида яшашинг керак, ёдингдами, сен учувчи бўлишни орзу қилар эдинг. Дўстлар, келинг, бўлажак учувчи Сергей Воробьев учун ичайлик!

Серёжа чимирилади. Албатта, учувчи бўлиши шарт!— Йўқ, асло, йўқ. У ҳеч қачон учувчи бўлмайди! Буларнинг ҳаммаси Серёжа учун алдов, худди ёш болаларники сингари хомхаёл орзулар.

Серёжа вино ичмоқда, ширин сувга ўхшар экан. У гапираётган гапларни бўлмайди, фикр тарқаб кетиши мумкин, бу одобдан эмас.

«Ўйлашнинг, фикрлашнинг нима ҳожати бор?— дейди у кўнглида.— Отаси Авдеев айтгандай, замона ўзгариб борапти. Ҳаётга назар ташлаш, у ҳақда фикр юритиш ўзгариб борапти».

У илгарилари ҳамма яхши сўзларни худди чанқоқ одамдек ичига ютиб, ҳазм қилмоқчи бўларди. Кўринишдан у энди бундай сўзлардан тўйганга ўхшайди. Бундай сўзлар унинг меъдасига тегиб, бошини айлантирмоқда. Ҳатто бу сўзларни Олег Андреевич айтаётган бўлса ҳам.

Эшик тақиллайди. Бувиси тимирскилаб эшикни аранг очади, рўпарада эса Адабиётчи билан Никодим пайдо бўлишади.

Серёжа қўлидаги идишни овози эшитиладиган даражада кескинлик билан столга қўяди. Унинг кўзлари бир нуқтага тикилганча қотиб қолади. Адабиётчи бўлса шовқин солиб, сурбетларча ҳаммани табриклайди, дастурхоннинг атрофидан айланиб ўтиб, Серёжани пешонасидан ўпмоқчи бўлади, лекин Серёжа ҳаммага кўрсатиб, намойишкорона юзини тескари буради — бу нима қилиқ, бу қандай найрангбозлик! У барибир Серёжани бўйнидан ўпади.

— Мана, сенга совғалар!— дейди Вероника Макаровна ва қўлидаги ўралган буюмлар орасидан копток, маркалар учун альбом, боксёрлар қўлқопни олади.

«Вой, тавба!— ўйлайди Серёжа,— булар учун қанча пул сарфлади экан?» Пул ҳақидаги фикр уни бирдан сескантириб юборди.

— Менга ҳеч нарса керак эмас!— кескин гапиради у ўқитувчисига, лекин муаллима бу гапларга ҳатто эътибор ҳам қилмай, Серёжанинг бувиси қўйган табуреткага ўтириб, Галяга, сўнг Понтига қараб мулоимлик билан кулади, Нина холага, Олег Андреевичга энгашиб таъзим қилади, Котькага нималарнидир эркалаб гапиради.

Никодим анча ўзига келиб қолибди, юзи тўлишиб, силлиққина, думалоққина, қўйиб берсанг, ҳозир кулиб отзи қулоғига етадиган қиёфага кирибди. Лекин очиқдан-очиқ кулишга ботинолмаяпти, гўё нимадандир тортишиб турибди. Серёжа Никодимга тортинмасдан тик қарайди. Унинг юзи худди пардоз қилингандай, янги рангдор костюм кийибди — илгари унда бунақаси йўқ

эди шекилли! Гулли, чиройли галстук таққан, авваллари галстукни ёқтирмасди, қачон қарасанг ёқавайрон бўлиб юрарди. Унга қараб тураркан, Серёжа Никодимнинг ноқулай аҳволга тушиб, хижолат тортаётганини сезади, ҳақиқатан ҳам унинг лаблари титраб, қошлари уча бошлади. Никодим бу аҳволдан қутулиш учун зарур бўлмаса ҳам сочларини таради-да, Олег Андреевичга нимадир деди.

Серёжа ўз тажанглигидан бир оз уялди.

Энди у баъзи бир нарсаларнинг фарқига етадиган бўлган. Ўзини босиб олди-ю, ўйлаб кетди. Умуман, илк қарашда Никодим ёмон одам эмас, қаҳри ҳам йўқ, шайтон ҳам, аблаҳ ҳам эмас, афтидан Серёжанинг онасини жуда ҳам севган. Лекин шундай одамлар ҳам бўлади-ку: кўринишидан содда, лекин ўзи муғамбир. Бундайлар ўз қиёфаларини тез ўзгартиришади. Бундай одамларни агар икки бўлакка ажратилса борми, бири иккинчисига сира ўхшамайди. Бир бутун мавжудот эканлигини ҳеч бир ҳис қилмайди. Ўзи табиат бундай ажойиботларга тўлибтошган. Табиатда шундай ҳайвонлар борки, улар атрофмуҳитга қараб териларининг рангини ўзгартиришади, зарур бўлса овқат ҳам ейишмайди, ҳатто нафас ҳам олишмайди. Буларнинг ҳаммаси нима учун? Фақат бир нарса — яшаш учун. Ҳар қандай йўл билан ҳийла ишлатиб, маккорлик қилиб бўлса ҳам, яшаш учун.

Никодим ҳам ана шундайлардан. У Серёжанинг онасини учратганда ҳамма нарса қандай гўзал эди. Уша кунларни унутиб бўладими, пичан ғарами теграсида, ястаниб ётган кенг далани-чи, ўшанда худди сутдек туман эди. Сяси билан Никодим биргаликда гул теришарди.

Никодим ўшанда кўринишидан анча кучли бўлиб қолганга ўхшарди: Серёжа уни кўчада Адабиётчи билан бирга кўрганди: улар баҳслашишарди. Албатта, бу баҳс онаси ҳақида эди, бошқача бўлиши ҳам мумкин эмас. Улар кўп тортишишди, Никодим барибир ўз айтганини қилди, ҳатто Вероника Макаровнага қулоқ солмади ҳам. Она ўз ўғлининг ҳаёти яхши бўлишини ўйлаганди, бу деган гап Серёжаларникига келмаслик маъносини билдирарди, бу ҳақда у бир неча бор очиқ-ойдин айтганди.

Кучли! Тўғриси ҳам у кучли! Кучсиз, продаси бўш одам бундай қилармиди — виждон азобига учрарди. Эҳтимол, бу нарса Никодимни ҳам азобга солаётгандир,

лекин у қиладиган ишини қилиб бўлди. Тамом-вассалом.

Умуман олганда, нима бўпти! У ҳали қари эмас, яшаши керак. «Қайғуга ён бериш ярамайди»— Вероника Макаровна шундай деб Серёжага тасалли берарди. Бу гапни у ўз ўғлига ҳам айтган, унинг миясига сингдирган.

«Пул ҳақида ҳам ўйлаб топган шу ялмоғиз»,— ўйлади Серёжа. У пулни ўйларкан, бутун вужуди титраб кетди, қани энди ўрнидан сакраб турса-ю, ҳамма нарсани остин-устун қилиб ташласа, ўтирганларнинг барини ҳайдаб чиқарса, аммо бунинг иложи йўқ. Ана шу бўшанглиги учун у узини-ўзи лаънатлайди. Баёв бувисини ҳам, лекин ўзини кўпроқ. Чунки бир неча кун бурун у хиёнат қилди. Онасини ҳам сотди. Агар онаси тирик бўлгандами, бунга ҳеч қачон рози бўлмасди, чунки иззат-нафси бунга йўл қўймасди. У бўлса шундай пасткашликка борди. Пул... пулга боғлиқ кўнгилсиз бир воқеа барибир юз берди.

Бу воқеа бундай бўлганди. Улар квартирани алмашишганда Нина холаси жуда ҳам дарғазаб бўлиб: бу квартирага Никодимнинг ҳеч қандай ҳаққи йўқ, чунки уй иш жойидан Серёжани онаси учун берилган ва у Серёжаники булиши керак,— деб туриб олди.

Серёжага бу сўзлар ёқмади, Нина холанинг фикрига қўшилмади. Олег Андреевич ҳам: «Нина, ахир тушунсанг-чи, Никодимнинг бунга қонуний ҳаққи бор»,— дегани-деганди.

Икки хонали уйни иккита бир хонали уйга алмаштиришди. Никодим Серёжанинг бувисига қараб, хоҳлаганингизни танлаб олинг, деди. Бу гапнинг остида Вероника Макаровна ҳам бор эди. У қўшимча қилди:

— Уйни алмаштиришда биров ютади, биров ютқизади, агар сизлар кичик хонали уйни танласангиз, унда биз Серёжага уч юз сўм берамиз.

Шундан кейин, унга бувиси ўзини-ўзи оқламоқчи бўлгандек деди:

— Мен давлат нафақаси билан кун кечираман, бор йўғи йигирма тўрт сўм, сен учун олинадиган нафақа қирқ сўм. Нима, бу пулга кун кўриб бўладими? Оддий ҳисоб билан чамалаб кўр: рўзғор сармоясини, квартира ҳақи, кийим-бош дегандай, қайси бирига чўзиб етказамиз.

Серёжа бувисининг сўзларини эшитар экан, зўрға

ўзини босди. Лекин кампирнинг кейинги далили уни ишонишга мажбур қилди:

— Уйга олган мебель учун Нина холанг билан ҳисоб-китобни ким қилади? Ёки Никодим тўлашини истайсанми? У тўлашга рози...

Серёжа Никодимнинг рози эканлигини биларди.

— Ундан садақа олгандан кўра,— ғазабланди бувиси,— мен, яхшиси, уй учун қонуний пулни олсам бўлмайдим.

Улар икковлашиб бу тўғрида кўп гаплашишди. Ҳар тарафлама муҳокама қилишди. Кўринишидан Никодимнинг бу ерда ҳеч қандай алоқаси йўқдай туюларди. Уларнинг ўзлари ўз ихтиёрлари билан кичик хонани танлашаётгандай эди...

Серёжа зимдан ўзининг собиқ қариндошларига қаради. Улар хонага киришлари биланоқ ўтирганлар ўзларини ноқулай сезиша бошлади. Ҳамма илгаригидек кулишиб гаплашмас, қилиқлари ясамадек туюларди. Вероника Макаровна бунини сезиб турса-да, ўзини сезмагандек тутмоқда. Бувиси билан нима ҳақидадир гаплашяпти, унинг гаплари га ачингандай дам хўрсинади, дам калласини қимарлатиб у билан гапи бир ердан чиқаётгандек бўлади-ю, лекин ўртада самимият сезилмайди. Аслини олганда бу ишларга ўқитувчининг нима алоқаси бор. Унда нима айб. Барчасига айбдор Никодим, у бўлса, бор-йўғи Серёжанинг ўқитувчиси, фақат шу. Бу ҳақда бош қотиришнинг ҳожати йўқ. Уша бир хоналик квартирага бўлса ўғли кўчиб кирди, унинг эса ўз уйи бор.

Ниҳоят, Адабиётчи ўрнидан туриб, ҳаммага таъзим қилиб хайрлашди. Никодим ҳам онасининг хатти-ҳаракатини такрорлаб, бирма-бир хайрлашди. Улар кетишди.

— Сен бекорга қайғуряпсан,— деди Серёжага Нина холаси,— уч юз эмас, беш юз сўм олсанг ҳам бўларди, чунки квартира онангники эди.

— Биласизми, нима демоқчилигимни,— кутилмаганда жавоб қилди Серёжа,— мен энди мактабга бормайман. Меҳнат қилиш керак, ишга кираман,— у кулимсиради.— Гапнинг очирғини айтганда, яшаш керак.

Хонага сукунат чўкади. Кейин бувиси кўзёши қилади.

— Мен шунинг учун келдимми,— йиғлайди бувиси.

си,— қишлоқдаги уйнинг эшик-деразаларини михлаб, сенинг олдинга бекорга келдимми? Сен ўқишни битишинингга уч йил қолди.

— Мактабда уч йил, кейин эса, беш йил,— хўрсиниб дейди Серёжа,— йўқ, бўлмайди, кутишга жуда узоқ.

Нимани кутишга? Нимани кутишлигини у яхши биллади. Уша лаънати уч юз сўм ўз қўлида бўладиган кунни. Йўқ. Нина холаси бу гапни тушунмайди. Чунки, уларга пулнинг кераги йўқ. Отасининг садақасидан эса у ор қилади. Бу пуллар билан Серёжага ғамхўрлик қилишаётгани ёлғонми? Одамийлик қилишмоқчи. Бу одамгарчиликларини ўзлари пишириб ейишсин.

Серёжа ўзича кулади. Гўё унинг елкасидан қандайдир тоғ ағдарилгандай бўлиб, ўзини енгил ҳис этади.

— Олег Андреевич!— дейди у.— Нина хола! Ишга жойлашишга ёрдамлашинглар! Юз сўмлик маош бўлса бас.

— Юз сўм, бу кўп,— кулади Олег Андреевич,— юз сўм олиш учун мутахассис бўлиш керак. Бунча пулнинг сёнга нима кераги бор?..

— Керак!— қовоғини солиб дейди Серёжа.

— Майли, ишласанг ишлай қол!— Олег Андреевич Нина холасини елкасидан қучади.— Майли, ишлаб ҳам кўрсин. Ўқишни эса кечқурун давом эттиради.

— Агар Аня тирик бўлганда нима дер эди,— хола ғамгин, Серёжага раҳми келиб қарайди.

— Қаерда ишлайди, мана муаммо нима?— Олег Андреевич ўйлашиб бошини ушлайди.

— Бош қотиришининг кераги йўқ,— хотиржам жавоб қилади Нина холаси.— Бизга, студияга боради. Менинг кўз остида бўлади. У ердагилар Аняни яхши билишарди...

6

Серёжа кун ора навбатчилик қилади. Унинг вазифаси чироқ ёқувчи, ойлиги етмиш сўм, чакки эмас, ахир у ҳали балоғатга етмаган-ку, яъни тўлақонли ишчи эмас.

Телевиденияда Серёжага ҳамма нарса ёқади! Бу ерда қачон қарасанг байрам!

Кечқурун кўрсатувдан олдин кучли лампалар ёқилади, Нина холаси ўзига ўхшамас даражада гўзалла-

шиб кетган, юзига қандайдир тухумдан қилинган упа-элик суриб, пардоз қилиб чиқади, кейин пастаккина столча ёнига ўтириб, сўнгги марта текстни варақлайди, бу текст ёзув машинкасида босилган, унда ҳар хил хабарлар бор, овоз оператори унинг тепасига худди лайлакнинг оғзига боғлаб қўйгандай микрофонни яқинлаштиради, телевизион операторлар эса оғир камераларга бутун гавдалари билан ёпишиб олға интилишади, Нина холага қаратилган объективлар чироқ шуъласида тов-ланиб, кўзни қамаштиради.

Тепада эса бутун студия бўйлаб ойна ўрнатилган хо-на, ойна шунчалик қалинки, ҳеч қандай овозни ўтказ-майди, худди радиостудияга ўхшайди, ойнанинг орқаси-да эса пульт бошқармаси, у шунчалик кўп кнопкалардан иборатки, асти қўяверинг, контроль телевизорлар, хил-ма-хил лампочкалар ортида ўз ассистенти билан режис-сёр ўтирибди. Режиссёр ёрдамчиси эса бу пайтда қулоқ-ларига махсус аппаратларни тақиб, студияда юриб, ўз бошлиқларининг кўрсатмаларини бажармоқда.

Кейин шиқ этиб тепада табло ёзилади: бу сўз қисқа, лекни буйруқ шаклида: «Эшиттириш!»— студияда жим-лик, камералардан бирининг манглайида қизил чироқ ёнади.

— Салом, ҳурматли ўртоқлар!— кулиб гап бошлай-ди Нина холаси.— Кечки кўрсатувларимизни бошлай-миз!

Студияда музика овози эшитилади, режиссёр ёрдам-чиси махсус ёғоч мосламага жойлаштирилган картон-ларга чизилган заставка — расмларни бирин-кетин ал-маштиради, бу расмлар хилма-хил, бирида гуллар расми бўлса, иккинчисида табиат манзараси ёки кўрса-тувнинг номи, операторлар ўз камераларининг темир қўлларини ишга солиб, навбати билан дам юқорига кў-тарилиб, дам пастга тушиб, ўтирган одамни ва мослама-ларни томошабинга чиройли қилиб кўрсатишга ҳаракат қилишади...

Серёжанинг иши оппа-осон. Катта электрик Андрон-нинг раҳбарлиги остида Серёжа сўзга чиқаётган одамга қараб чироқни тўғрилайди, зарур бўлиб қолса, катта ёруғ берувчи лампочкага мослама қўяди, бундан мақсад, сўзга чиқувчининг юзида ҳеч қандай соя бўлмаслиги ло-зини, масалаи, буруннинг сояси юзга тушмасин, бир сўз билан айтганда, ёритилаётган нарса сифатли бўлиб, ҳат-

то ўтирган одамнинг орқасида ҳам соя бўлмасдан, бутун студия бир текисда ёритилиши шарт.

«Ёритилиши зарур бўлган одамлар қаторига,— дейди Андрон,— Нина хола ҳам киради». Серёжа унинг кўрсатмасини хафсала билан, бажонидил бажаради, шу билан бирга Нина холасининг кўрсатувдан аввал қандай тайёргарлик кўраётганини, қаддини ростлаб айтиладиган сўзларни қайта-қайта лаблари пичирлаб такрорлаётганини зимдан кузатиб туради. Нина холасининг кўзлари ёниб турибди, унга тикилар экан, бу аёл қанчалик онасига ўхшаш эканлигини ҳис этади. Ташқи кўринишидан унчалик ўхшамаса-да, эфирга чиқиш олдидан ҳаяжонлангани, ҳар бир сўзни ўз ўрнида ишлатишга ҳаракат қилиши, жавобгарликни сезиш хислатлари худди онасига ўхшайди.

Чироқни ўрнатиб бўлган Серёжа Нина холасига ҳазиллашиб:

— Чайлада чигиртка чириллайди!— дейди.

Бир-бирига яқин оҳангда айтиладиган сўзларни аниқ талаффуз қилиш учун дикторлар шундай машқ қилишади.

У Серёжага қараб имо қилади, унинг қайғураётганини сезган холаси, янги сўзларни такрорлайди:

— Жазоирдан келган сап-сарик дарвиш!

— Қўлларида пичоқ ўйнатиб,— кулади Серёжа.

— Бир дона анжирни оғзига солиб!

— Секин, секинроқ!— бақиради режиссёр радио орқали.— Ҳаддингиздан ошяпсиз, болалар! Уч минут тайёргарлик!

Серёжа овоз чиқармаслик учун оёғининг учида юриб ўзи учун ажратилган жойга боради, ўрнига ўтириб, худди сичқондай жимиб қолади. У бу ерда чироқ ёқувчи, тамом-вассалом. Оёқ остида ивирсиб юришни унга ким қўйибди.

Кўпинча, студияда анъана бўлиб қолган, «Ингиликлар»дан кейин, то кўрсатув тамом бўлиб, диктор томошабинлар билан хайрлашгунча ҳамма бекорчи бўлиб қолади. Лампалар ўчади, камералар жойида қотиб қолади. Пультада ўтирган режиссёр дам-бадам папирос чекади ёки мудраб ўтиради. Қолганлар эса айвонга ўрнатилган телевизордан кино кўришади, бундай пайтларда Серёжа холаси билан гаплашиб ўтиради.

Улар дикторлар хонасидаги катта ойна рўпарасида

ўтиришибди, уларнинг расмлари ойнада бир неча баробар катталашиб кўринмоқда, Нина холаси Олег Андреевичнинг кундалик ҳаётида учрайдиган қизиқ воқеалардан, Котька тўғрисида ёки Серёжанинг онаси ҳақида гапириб беради, айниқса, онаси ҳақидаги гаплар Серёжага жуда ҳам ёқади, унинг яхши радио диктори бўлганлиги, бундай овозли дикторлар мамлакатда саноқли, чет элларда эса кундузи чироқ ёқиб топиб бўлмаслигини эшитади.

Серёжа онаси ҳақидаги гапларни эшитаркан, Нина хола яна унга уқтиради: ҳар бир дикторнинг ўзига хос услуби бўлиши керак, ижодий қиёфаси, ўзига хос гапириш йўли, бу бошқаларникига ўхшамаслиги керак, сен бирор нарсани эълон қилясанми, сенинг кимлигингни кўрмасданоқ билишсин, сенинг онангда эса шу хислатларнинг барчаси бор эди.

— Агар билишни истасанг, менинг диктор бўлишимга, сенинг онанг сабабчи,— дейди Нина хола.— Мен институтни тамомлаётган эдим, ўша пайт бадиний ҳаваскорлик тўғарагида қатнашар эдим — шеърлар ўқирдим, бир кун бизни радиода ёзиб олиш учун таклиф қилишди. Онанг узоқ вақт менга радиостудиянинг ойнасидан тикилиб қолди, мен ўшанда студентлар концертини олиб бораётган эдим, кейин қўлимдан ушлаб, мени суриштириб, ҳамма гапларни билгач, истеъдодим ҳақида бир талай гапларни айтиб, мени бу ерга олиб келди. Шундай қилиб мен инженер эмас, диктор бўлиб қолдим.— Нина хола оҳиста кулади, кўринишидан Серёжанинг онасини эслаяпти.— Шундай қилиб, Аня менинг — ҳам устозим, ҳам ижод йўлига бошлаган онам.

— Инженер бўлмаганингизга ҳеч бир ачинмайсизми?— сўрайди Серёжа.

— Йўқ!— ишонч билан дейди Нина хола.— Сенинг онанг мени шу касбни севишга, ардоқлашга ўргатган.

Серёжа диққат билан Нина холасини кузатади. У энди чиройли сўзларга ишонмайди, лекин Нина холаси самимий гапиряпти, бунинг устига ўзи ҳақида гапиряпти, шундай бўлгач, ишонмай бўладими?

Улар жим қолишади. Серёжа онаси ҳақида ўйлайди, унинг тушуниб бўлмайдиган алдови тўғрисида ўйлаб кетади, бунинг нима кераги бор экан, энди у ҳақда ҳатто ўйлашнинг ўзи қийин. Хаёлга берилиб кетгач, сергакланиб:

— Нина хола, сиз отам ҳақида билармидингиз?— дейди ўйчан.

— Йўқ, билмас эдим,— жавоб қилади Нина хола-си,— у менга фақат касалхонага ётиш олдидан гапириб берганди. Энди билсам, у ниманидир ҳис қилган экан...— Нина хола сукут сақлаб, фикрини айтишга иккиланади.

— Уша Авдеев,— дейди у,— эҳтимол ёмон одаммас-дир, у бошқа хотинга уйланиб кетган, шундан кейин онанг уни бутунлай хотирасидан ўчириб ташлаган. Лекин кўп ўйлаган, сенинг отасиз бўлишинг мумкин эмаслигини. Шундан кейин у хаёлий отани ўйлаб топган.

— Нима учун онам алдаганлар, ёлгон гапирганлар?— тушунмайди Серёжа.

— Алдамаган!— уни тўхтатади Нина хола-си.— Сен тушун, алдамаган!— Нина хола-си Серёжага жиддий қараб:— Отанг учувчи бўлган деб ҳисоб қилавер, у самолётни синаб кўраётганда ҳалок бўлган. Сен бунга яхши-лаб ўйлаб кўр, онанг шуни орзу қилган,— дейди.

Серёжа ўйлаб кетади. Ўйлаганда ҳам алам билан ўйлайди.

Майли, ўйлайди Серёжа, лекин қандай бўлса шундайлигича қолаверсинми? Онанинг алдови-чи? Отаси учувчи бўлиб, фожиали ҳалок бўлганча қолаверсинми? Шундай бўлса унинг ҳабри қаерда? Унинг расми-чи? Улар ахир бекордан-бекорга йўқ бўлмаган-ку, наҳотки бир йўла ҳаммаси йўқ бўлса... Дам, Гагарин, дам Чкаловни кўз олдига келтириб, уларни ота ўрнида кўриш, йўқ, асло мумкин эмас. Бутун умр бўйи ўзингни-ўзинг алдасанг, ўз ўртоқларингни ҳам, кейинчалик катта бўлиб фарзанг кўрганда уларни ҳам алдайсанми? Онани гапирган эди-я, ҳар бир инсоннинг ўз давомчиси бор, деб, бу ҳаётда давомат Серёжада ҳам бўлади, шундай экан, бу ёлгон ҳам давом эваврадими? Ахир нотаниш, номаълум учувчиларнинг геваралари, улар ҳақида худди Серёжа ўйлагандай ўйлашмайди-ку...

Серёжанинг хаёли ёш болаларнингдек рабб эмасди. Лекин уларни очиқ-ойдин баён қилиб бўладими: буларнинг ҳаммасини Нина хола-сига гапириб бўладими?

У аниқлари таранглашса ҳам сукут сақлайди. Қани энди, катталар ҳам ёш болалардек ҳамма нарсани аниқ-равшан кўришса! Болаларга эътибор билан қарашса! Шунчаки юзаки эмас, жиддий тарзда болаларга ҳам худди катталардек қарашса. Худди тенгларидек, ўғил

болаларга — эркаклардек, қиз болаларга бўлажак аёллардек қарашса...

Серёжа Нина холасини бошдан-оёқ кузатди. У гўзал, бахти ҳам чиройли, унинг қалби дарё. У ҳам Серёжани юпатмоқчи, овутмоқчи, Серёжа буни хоҳлайдими, хоҳламайдими, унинг учун у ҳали бола, унга юқоридан туриб катталар кўзи билан қарайди...

Болалар эса бир-бирларини узоқдан туриб яхши кўришади. Масалан, Котькани олайлик, унга Серёжани кўзи билан қарайлик.

Нина хола Серёжани тушунмаяпти. Кўриб турибди, сўзларини эшитяпти, лекин унга, онасига бўлган меҳри туфайли Серёжани эркалаб овутмоқчи бўлади.

Болалар бир-бирларини дарров тушунишади-ку, катталар ҳам худди кичкиналар сингари бир-бирларини яхши тушунишармикин?

7

— Нима, сен ёш боламисан?— ўзини гўлликка солиб сўрайди Андрон.

Серёжа биринчи маошни қўлига олган, оғзи қулоғида. Уша уч юз сўмдан қутулиш мақсадида шу пулдан бир қисмини ажратиб қўйиб, қолганини бувисига беради, бўлмаса кампир йиғлаб, жаврайвериб қулоғини битиради. Қачон қарасанг, шу пул деб жанжал чиқади.

Яқинда Серёжа магазинга бормоқчи бўлиб, пул учун бувисининг нимчаси чўнтагига қўл солган эди, ҳар хил қоғозларга ўралашиб яна пул қоғоз чиқди. Азбароёни жақли чиққанидан терлаб кетди. Яна ўша отасидан пул! Бу сафар энди бувисининг номига!

У бувисини сўроққа тутди. Шундай қизитиб кетдики, аввалига бувиси кўзини лўқ қилиб тураверди, худди аёби йўқдек, кейин эса шундай дарғазаб бўлдики, асти қўнверинг, ҳаммасини бошдан-оёқ бирна-бир айтиб берди.

Серёжанинг отаси кимлигини. Ёлғиз бувисигина билган. Унинг фамилияси, исми, отасининг исми — ҳаммасини билган, пул қоғози келмай қўйгач, кўрқиб кетган, Серёжанинг онаси ўлганни билиб пул юбормай кўйдими, деб отасининг уйига борган, ҳамма ишни тўғрилаб келган.

Бувиси илтимос қилганми ёки отасининг ўзи таклиф

қилганми, бундан Серёжанинг хабари йўқ, хуллас, Авдеев яна пул юборадиган бўлган.

— Сиз ўзингиз учун жавоб беринг!— қичқирди Серёжа бувисига.— Ўзимга-ўзим жавоб бераман. Ишлаяпман-ку ахир, тушундингизми, менга унинг садақаси керак эмас.

У бувисидан қўярда-қўймай қирқ сўм олди-да, почтага бориб, пулни келган жойига жўнатди, пул қоғозининг хат ёзадиган жойига: «Сизнинг пулингизга муҳтожлик жойим йўқ, агар яна келса уни ҳам қайтараман», деб ёзди, Авдеев сингари қўл қўймоқчи бўлганди, лекин уни қилмай, аниқ қилиб С. ҳарфини ёзиб қўйди.

Мана бугун шу С. нинг, яъни Серёжанинг ҳеч кимдан қарз олмаган, ўз пешона териси билан топган ҳалол пули қўлида.

— Сен йнгитмисан ёки ёш бола?— қайтаради Андрон.— Кел, оз-оздан ўртага ташлайлик, меҳнат кунинг бошланганини ювиш керак!

Серёжа ўйламасдан-нетмасдан уч сўмлик ташлайди, қолганини чўнтагига беркитиб қўяди.

— Юр, кетдик!— дейди катта электрик тўнғиллаб,— сенга балоғатга етмагансан, деб беришмайди.

Серёжа уни студиянинг олдидаги паркда кутиб туради, Андрон бир зумда кўздан ғойиб бўлиб, қўлида сомса ҳамда икки шиша билан қайтиб келади.

— Яна одамни уялтириб қўйма,— уни огоҳлантиради,— билиб қолшса борми, балоғатга етмаган бола билан ичибсан деб, ишдан ҳайдаб юборишадия.

Андроннинг юзи кичкинагина, ажинлари чуқур из қолдирган, баъзи жойлари пўст ташлаган. Унинг ёши нечада — билиб бўлмайди: қари ҳам эмас, ёш ҳам. Даҳани ориқ, сариқ чўққи соқол. У портвейнни қоғоз стаканчаларга қўйди, ўзига тўлдириб, Серёжага эса ярим қилиб, юзида мамнулик аломати, шундай пайтда башараси текис тортаркан, роҳатланиб:

— Меҳнат фаолиятинг бошланиши билан!— дейди Андрон.— Кел, шу йўлингга дам олишлар кўп бўлсин.

Улар ичишади, сомсани ейишади, вино бирдан Серёжанинг бошини гангитади, у қизиб кетади, Андронга меҳр билан қараб, ҳурмат билан имо-ишора қилиб, ҳамма гапларига қўшилади.

— Иш бамисоли тоғ!— фалсафа ўқийди Андрон.— Ундан бирдан қочиб бўлмайди. Қочишнинг ҳам нима

кераги бор? Сенинг олдингда ҳали қиладиган ишлар кўп, кучингни эҳтиёт қил, яраб қолади. Ўзингни ишчан қилиб кўрсат, лекин жонингни койитма, дам ол, иложи бўлса бюллетень қил, ишдан вақтлироқ кет, ҳозирча бунинг иложи бор, чунки балоғатга етганинг йўқ.

У яна эриб, гапга тушади:

— Ҳаётда ҳовлиқма!— ўргатади у.— Баландликка ҳам интилма! Ўзинг ўйла, шу ҳам ҳаётми? Ишласанг, бунинг устига ўқисанг! Кейин яна ўқисанг! Ҳа, яна ўқисанг! ВУЗни тамомладинг, оладиган нулингни тайини йўқ, чарчайсан, ўлгинг ҳам келиб қолади! Лекин бу ҳаётнинг бошланиши, аста-секин ҳаётни тушунасан. У ёнига ўзинг ҳаракат қилишинг керак! Кимгадир лаганбардорлик қиласан, ёнингдаги шеригингни бир чеккага суриб, юқори лавозимга интиласан! Тупурдим буларнинг ҳаммасига! Тупургину, оёғинг билан эзиб ташла!

Андрон тупуради, лекин эзмайди, яна вино қуяди.

Улар ўтирган жойдаги шох-шаббалар шитирлаб қолади, Андрон шоша-пиша шишани кийими ичига яширади, шу пайт уларнинг рўпарасида дружинник пайдо бўлади. Серёжа унинг бўйнига синчиклаб қараб, бўйни қалин ўралганидан таниб қолади.

— Эй!— сакраб ўрнидан туради Серёжа. Бу ўша, касалхонада бирга ёнма-ён ётган қизиқчи амаки, Ваня амаки эди.

— Ҳечқиси йўқ!— дейди у шохлар орасида турган кимгадир қараб.— Булар ўзимизники!— Сўнг Серёжанинг ёнига ўтириб, қўлидан қоғоз стаканни тортиб олади-да, уни Андронга узатади.— Яхшиси, менга ичир!

Андрон тинчланиб, Ваня амакининг қўлини сиққанича тушунтиради:

— Биринчи маошни ювяпмиз!

— Сен ўзи кимсан?— дейди Ваня амаки.— Ишлайсанми? Ким бўлиб?

— Менинг онам ўлиб қолди,— маъюсланиб дейди Серёжа. У бир пайт Никодимни ўз отам деб Ваня амакини алдаганини эслайди. Совуққонлик билан рост гапга кўчади.— Сиз уни эслайсизми? У отам эмасди.

— Угаймиди?— сўрайди Ваня амаки.

— Йўқ... Шунчаки... Ҳеч ким...

Энди Серёжа ўт-ўлан устига ётиб, бўзтиканинг сўтасига, отқулоқнинг четидан осмонга тикилади. Жуда

маза. Бир оз мудраб олгиси келяпти, лекин ухламоқчи эмас, Андроннинг фалсафий сўзларига маҳлиё.

— Биз бу ерда ҳаёт ҳақида, — тушунтиради Андрон Ваня амакига. — Мен гапнинг қаерига келувдим! Ҳа, айтгандай! Тупуришу, тупугини эзиб ташлаш керак! Яшашда ҳам яшаш бор, шундай яшаш керакки, ҳаётда шошмаслик керак, ўзингни койитиб қўйма, барибир нариги дунёга улгурасан, бунинг учун хоҳ шошгину, хоҳ шошма — барибир. Улгурасан! Нариги дунёда шоҳу гадо баробар, ҳамма тенг ҳуқуқли. Яхши яшаган ҳам, ёмон яшаган ҳам. Ёмон яшаган одамнинг иши дурустроқ бўлади. Чунки, эслашга арзигулик хотира топилади, нима учун яшадинг, мароқли ҳаёт учун ошиқдингми, бошқаларга етиб олай деб жонингни жабборга бердингми? Лекин нима фойда кўрддинг? Ҳеч нарса. Сенинг ўзинг кимсан? — Андрон Ваня амакига қараб мурожаат қилади. — Асфальтчимисан? — Эртаю кеч ғилдирак, темир ғўла билан кўча текислайсанми? Тўғрими? Тўғри! Олижаноб иш, буни мен айтяпман! Мен бўлсам бор-йўғи чироқ ёқувчиман. Одамларни лампа билан ёритаман. Худо хайрингни берсин, менга бундай қарама! Мен бир содда одамман, бошқалар билан ишим йўқ, менга деса уларнинг қорни ёрилиб ўлмайдами? Орзуларига тупурдим. Тупуришу, тупукни эзиб ташлаш керак!

«Ҳа, учувчи бўлмоқчи эдим, — ўйлайди Серёжа, — энди бўлса учувчи бўлмайман. Андрон сингари чироқ ёқувчи бўламан, — бу иш осон, ими-жимиди. Бошни қотириб нима қиламан, юқорига кўтариламан деб жонимни койитайми, бошлиқларга лаганбардор бўлайми, унинг гаплари ҳаммаси тўғри».

Андрон жимиб, винонинг қолдигини ича бошлайди, Ваня амаки бўлса, ўйланиб ўтирганича:

— Сени олиб кетишга тўғри келади, — дейди.

— Нима учун? — ажабланади Андрон. — Ахир бирга ичдик-ку.

— Бирга ичдик, бу тўғри, — ғамгин унинг гапига қўшилади Ваня амаки, — лекин сени бунинг учун олиб кетмайман. Сенинг сўзларинг учун, тушундингми? Сенинг фалсафанг учун. — У Андронни ёқасидан ушлаб, ўзига тортади. — Боланинг ҳаётини ўйладдингми? Унинг ҳаёти мураккаб. Уни ҳаётга, қувноқ ҳаётга бошлаш ўрнига, сен ботқоққа бошляпсан! У ҳали гўдак-ку, унинг ғамига-ғам қўшиб нима қиласан! — У Андронни оёққа

даст турғизади-да,— қани, Лев Толстой, ўрнингдан бир тур-чи! Кетдик, худонинг олдиға!— дейди.

Серёжа ўзини тутолмай кулади. У ўзида йўқ хурсанд. Андроннинг эса капалаги учиб кетган, ранги оқариб, қўрқиб кетган. У ахир Ваня амакининг қандай одамлигини билмайди-да.

— Қўйинг! Унга тегманг, у менинг устозим!— дейди Серёжа.

— Устозим!— ажабланади Ваня амаки.— Худди мен япон императори бўлганимдек, у ҳам шунақа устозми?

Серёжа Ваня амакини япон кимхобини кийган қиёфада кўз олдиға келтиради-ю, ўзини тутолмай кулади. Ваня амаки жаҳл билан ерга тупуради, кейин зарда билан дарахт шохлари орасига кириб, кўздан ғойиб бўлади, лекин шу ондаёқ қайтиб келиб:

— Ундай бўлса сени олиб кетаман!— дейди Серёжага.— Қани ўрнингдан туриб орқамдан юр-чи!

Андрон ҳайрон бўлиб, қўлларини ёзади.

Мана, уни япон императорига ўхшатса бўлади. Дарахтнинг тагида чордана қуриб ўтириб олган, қўллари чўзилган, ерда, ўт устида ётган шиша гўё унинг олдида муқаддас шамчироққа ўхшайди.

— Қорнинг оч бўлса керак?— сўрайди ундан Ваня амаки.

Серёжа калласини сарак-сарак қилади. Унинг кўз ўнгиде бутун борлиқ айланиб кетмоқда, лекин шундай бўлса ҳам у хурсанд. Ваня амаки уни қўлтнғидан ушлаб олиб, қаергадир бошлаб бормоқда, улар бирдан кичик бир ўйда пайдо бўлиб қолишади, стол устида димлаб пиласиранен картошка, дастурхон атрофида бир-биридан катта уч болакай, бўйи унчалик баланд бўлмаган кел. Серёжа Ваня амакининг хотинини таниди, у билан биргача у дахонага келиб турган болаларни ҳам таниди, у билан ўшадан олмоқчи бўлиб вилка тиради, лекин вилка картошкага эмас, лағаччага тетади.

— Ўйима жин урди?— сўрайди Ваня амакининг хотини.

Серёжа ўзини ноқулай сезиб:

— Бундан биринчи маошни ювдим,— дейди.

— Эшитясанми,— столнинг четига бармоғини тақиллатиб, дейди Ваня амаки. Унинг панжалари пишиб кетгани учун ҳам тақиллаш овози аниқ эшитилади.— Эшитясанми,— дейди у яна,— сен у соқолли шайтон-

нинг гапига учма, гарчи сенга бошлиқ бўлса ҳам, у билан бошқа ош-қатиқ бўлма. У сени йўлдан оздиради, орқанга ҳам ўгирилишга улгурмай қоласан. Гапининг бемазалигини қара, ундай одамнинг ғояси билан яшаб бўладими? Унинг гапига қараганда тобутга ётиб, тўғри нариги дунёга бориш керак! Инсон бўлса яшамоғи керак. Яшаганда ҳам мақсад билан яшамоғи зарур.

— С-с-сиз нима, с-с-сиз нима?— зўрға лабларини ростлаб, кўзини сузиб дейди Серёжа,— ҳаммаси тўғри. Бу гаплар сафсата эмас. Худди ҳаётдагидек, ҳаммаси рост...

— Худди ҳаётдагидек,— калласини сарак-сарак қилади Ваня амаки.— У иродасиз одам, ношуд, тушунасанми буни? Унинг қачонлардир иши юришмаган, омади келмаган, шундан кейин чўкиб қолган, ўзи учун ўзи курашмаган, мана энди вақт ўтгандан кейин ҳаётдан полийдиган бўлиб қолган... Энди бўлса ўзини-ўзи оқламоқчи. Бу гапларни у сенга айтаётгани йўқ, ўзига-ўзи айтаяпти. Ўзини-ўзи менинг гапларим тўғри деб ишонтирмоқчи, бошқалар эса унинг кўзи билан қараганда аҳмоқ.

Серёжа жим. Ўтирган жойида ўйлайди.

— Агар бахтсизлик юз берса, инсон ўзини-ўзи қўлга олиши керак, иродали бўлиши лозим. Куч билан, зарур бўлса жаҳл билан олға интилиши зарур. Иш юришиб кетдими, йўқми, мақсад сари интилиш зарур. Ҳаёт чана эмаски, у мени олиб кетади, деб кутиб ўтирсанг, уни олдинга сурниш, ҳаракатга келтириш зарур.

Улар биргалашиб кўчага чиқишади.

— Соф ҳаводан нафас ол, ҳовурдан тушасан,— дейди Ваня амаки.

Серёжа кечки тоза ҳаводан тўйиб-тўйиб нафас олади, калласи енгиллашгандек бўлади, энди уйқу тортмаяпти.

— Ахборотинг учун,— дейди Ваня амаки,— одамлар хурсандчиликдан ёки ғам-ташвишдан ичади. Ҳа, майли, маош олибсан, бу тушунарли, сен учун байрам, уни нишонлаш керак, агар менинг ўғлим худди сендек ичиб келганда борми, унга кўрсатиб қўярдим.

Ваня амакининг илгариги ҳазилкашлигидан ҳеч нарса қолмаган, борган сари жиғибийрон бўлиб, тутақарди. У бўлаётган ишга жуда ҳам жиддий қараётган эди.

— Албатта сиз ҳақсиз!— дейди Серёжа.— Бунинг устига, сизнингча, биринчи маошни пирожний олиб чой

билан ювиш керакмиди? Сиз ўзингиз ҳам ичасиз, нима, бизнинг бошқалардан камчилик жойимиз борми? У Ваня амакисининг жиғига тегади.— Ўзингиз бўйнингизни қандай қилиб синдиргансиз? А?

Ваня амаки сукут сақлаб, муштуминни қисади, асабийлашади.

— Сени қара-ю!— жаҳл қилади у.— Болалар оталаридан яхши бўлишлари керак. Ана шундай нақл бор, биласанми буни, тирранча!

— Худди шундай,— деди Серёжа,— болалар, болалар, катталар-чи, катталар болаларига ўхшашса бўлмайдимми?

Ваня амаки Серёжанинг гапига қўшилмайди, лекин унга қарши сўз топиб, исбот қилолмайди.

— Сен ахир тушун!— хитоб қилади у.— Катталарнинг ҳаёти қийинроқ, мана мени мисолга олайлик...

У жимиб қолади. Серёжа кулшга тайёрланади, ўзи ҳақидаги қизиқ гап бўлиши керак. Серёжанинг таъбирича, Ваня амакининг ҳаёти бошдан-оёқ саргузаштли, қизиқ ҳангомалар билан тўлиб-тошган, бўлмаса, у кўп қаватли уйнинг деразасидан гулхонага йиқилиб тушармиди?

— Ҳа, майли, гап шундай экан,— дейди Ваня амаки, шу пайт унинг юзидаги ажинлари чуқурлашади,— ҳеч кимга айтмаган эдим, ҳатто хотиним ҳам билмайди, фақат ҳеч кимга оғиз очма, эркак бўл... Мана, бу сен кўрган хотиним бор-ку,— дейди у,— менинг иккинчи хотиним. Биринчи хотиним Ньюрага урушдан аввал уйланган эдим, ўшанда жуда ҳам ёш эдим. Бизларнинг икки қизимиз бор эди. Шунақа. Кейин уруш бошланди. Биз ўшанда Орёлда яшар эдик. Мен урушга кетдим, тўғри қуршовга тушиб қолдим, қуршовдан чиқиб уйга хат ёздим. Жавоб эса йўқ. Шундан кейин қўшниларга ёздим, эҳтимол уларни бирор-бир шаҳарга жўнатиб юборишган бўлса керак, деб ўйладим, бирдан хабар келиб қолди.— Ваня амаки чекиб олди, Серёжа унинг қўллари билинар-билинимас титраётганини пайқади. Ваня амакининг ёмон кайфияти унга ҳам таъсир қилди, у энди аввалдагидек кулмади, энди бирор-бир қизиқ ҳангомани ҳам кутмайди, амакига диққат билан тикилади.— Хабар олдим,— қайтаради у овози бўғиқ, титраб эшитилади,— бомба тўғри улар яшириниб ётган жойга келиб тушган. Тўппа-тўғри. Болалар ўша жойнинг ўзида, хотиним эса

касалхонада жон берибди. Бу воқеа бўлгунга қадар мендан бедарак йўқолди, деган хабарни олишган экан.

Ваня амаки хўрсинди, узоқ жимиб қолиб, бурнидан папирос тутунини чиқаради.

— Мана, шундай гаплар, ошна!— дейди у, папирос қолдигини оёғи билан эзар экан.— Урушдан қайтиб бу ёруғ дунёда кўп санғиб юрдим, ўзимни-ўзим қўйишга жой топмадим. Кейин Асяни учратдим, турмуш қурдик, болалар туғилди, гўё ҳамма нарса унутилгандай бўлди, лекин қалбимдан уларни ўчиrolмадим. Ўтган йили баҳор пайтида касаба союз йўлланмаси билан санаторийга бордим. Кунлардан бир кун эрта тонгда табиат манзарасидан мароқланиб бораётган эдим, қарасам, рўнарамдан Нюра келяпти... Биз бир-биримизнинг қаршимизда қотиб қолдик, кейин эсимизни йиғиб, қучоқ очиб бир-биримизга ташландик!— Ваня амаки чуқур хўрсинди, пешонасини қашиди, қўлини қаёққа қўйишини билмай бармоқларини мушт қилди ва яна ёзиб деди:— Кўрдимми, ҳаётда нималар бўлмайди. Бунинг учун қувониш керак. Инғласанг ҳам арзийди. Ушанда Нюра гарчанд қийналган бўлса ҳам касалхонада ўлмаган экан, уни бошқа шаҳарга кўчиришган экан. Тирик қолибди, урушдан кейин эрга тегибди, мени ахир ўлган деб ўйлаганда. Унинг ҳам ҳозир болалари бор, оила дегандай... Қани энди, сен менга маслаҳат бер,— Ваня амаки Серёжага ўгирилади,— мен нима қилай? Биз ҳозир ҳам бир-биримизни илгаригидек севамиз. Эҳтимол, йиллар ўтиши билан бизнинг сезгимиз яна кучлироқ қувватга эга бўлгандир. Бизларнинг оилаларимиз янги, уларни эса бузиб бўлмайди.

— Нима учун?— сўрайди Серёжа.— Худога шукур, йўқолган севгингизни топиб олибсиз!

— Нима учун? Нима учун?— аччиқланади амаки.— Шунинг учунки, болалар бор.

Болалар туфайли! Серёжа ғадир-будир бўлиб кетган Ваня амакининг муштумини қисади, ундаги миннатдорчилик кайфияти Серёжани тўлқинлантириб юборади. Миннатдорчилик ва қайғу.

— Мен ҳам шунинг учун ичардим, кайфда деразадан йиқилиб кетганман,— дейди Ваня амаки.

Илгари қазил бўлиб туюлган бу воқеанинг энди ҳеч қутулган жойи йўқ эди. Серёжа қоронғиликда Ваня амакининг тилига тикилиб қарайди.

— Менинг отам эса,— дейди лабларини тишлаб Серёжа,— мен тўғримда ўйламаган.

— Ҳақиқий отанг тирикми?

— Тирик.

— Бу қандай гап!— дейди Ваня амаки.— Лекин сен ундан ўпкалама. Ўз эркингни қўлингдан берма. Шундай дақиқалар бўладики, уни енгишга тўғри келади.

— Енгишга!— хитоб қилади Серёжа, ўйлаб туриб бу сўзларни яна қайтаради:— Енгиш!

Ваня амаки болаларни деб ўзини-ўзи енгибди, бу тўғри. Серёжага эрк беринг, ўзини-ўзи ўн марта енгишга тайёр. Лекин ҳозир эмас. Ҳозир нимани енгади? Нима учун? Қандай қилиб?

Серёжа уйи томон бораркан, Ваня амаки тўғрисида ўйлайди. У хайрлашиш олдидан Серёжага бир-икки оғиз гап айтди. Ушанда у бу гапларнинг маънисига унчалик тушунмаган экан, ҳозир уларнинг маъзини чақди. Ваня амаки шундай деди: ҳатто биринчи хотиним — Нюранинг адресини ҳам, янги фамилиясини ҳам сўрамадим. Чунки, орқага қайтиш учун ҳеч қандай йўл қолмасин. Шунинг учун бундай қилдим.

— Майли, илгари қандай бўлса, шундайлигича қолсин,— дебди хотинига Ваня амаки, хотини ҳам бунга рози бўлибди.

Серёжа сесканиб кетади. Бунга ақл бовар қилмайди! Тирик одамлар ўзларини ўлганга чиқариб юришса, тавба!

У Ваня амакининг ўғилларини эслайди: тўғри-да, уларнинг айби нима? Лекин бу гапнинг ҳали ҳаммаси эмас. Айбсизларни айбдор ҳам қилиш мумкин. Қизиги шундаки, ўйлаш керак, ўзингни эҳтиёт қилишинг, эҳтиёт қилганда ҳам, ўзгалар ҳаёти учун сақлашинг керак, ма-на гапнинг маъноси қаерда.

Серёжа ногаҳон Авдеев ҳақида ўйлаб кетди. Унинг онаси билан бўлган воқеага алоқаси йўқ. Аммо нима учун Авдеев уларни ташлаб кетган? Энг муҳими — нима учун? Бу ҳақда ўйламаган, ўзига-ўзи ҳисоб бермаган, фақат ўз жонининг ҳузурини ўйлаган.

Эҳтимол, бундай эмасдир? Эҳтимол, бошқачадир? Эҳтимол, Авдеевни Серёжканинг онаси ташлаб кетгандир. Лекин бунинг аҳамияти йўқ. Онаси бекордан-бекорга кетган эмас. Бекордан-бекорга ҳеч гап бўлмайди. Энди бўлса, бу ҳақда Серёжа ўйлаши керак. Нима учун?

Нима учун у онасининг сирини очяпти? Нима учун Авдеев Серёжанинг хаёлидаги отасини — майли, у ҳар хил қиёфада бўлсин, лекин самимий, яхши одамни ўлдирди. Серёжа хилма-хил азобларга чидаёлмай хафа бўлади. У қаҳр-ғазаб билан тишларини ғижирлатади, сўнг бирдан югуриб кетади.

У Авдеевнинг уйига томон боради.

Серёжанинг сояси дам уни қувиб ўтади, дам жойида қотиб қолади. Фонуслар ёруғи унинг тер босган пешонасини йилтиратиб юборади. Боши айланади. Алламаҳал бўлиб қолган, деразалардан тушиб турадиган чироқлар ёруғи ҳам камайган.

Серёжа отаси яшайдиган ўша ҳовлига кириб, овозининг борича бақиради:

— Авдеев! Авдеев?!

Учинчи қаватдаги деразалар ойнасида чироқ ёқилади. Кимдир майкада балконга чиқади.

— Ким у?— бўғиқ овозда сўрайди.

— Сен нима учун пайдо бўлдинг бу дунёда? Ким сени чақирди?— бақиради Серёжа.

— Серёжа, аҳмоқлик қилма!— жавоб қилади балкондаги соя.

Серёжа шу пайт энгашиб ердан тош олиб, Авдеевлар деразаси томон жон-жаҳди билан отади.

Нимадир чил-чил синади.

— Тегди!— ўзига-ўзи шивирлайди, яна бошқа тош сгади.

Яна ойна жаранглаб синади.

— Мана сенга!— бақиради Серёжа.— Мана сенга, аблаҳ! Насибангга яраша ол!

Қўшни деразаларда ҳам чироқ ёнади. Балконга одамлар югуриб чиқишади, гўё ҳамма ёққа ўт қетгану, кимдир бақираётгандай, лекин Серёжага энди барибир...

ТўРТИНЧИ ҚИСМ

ҚОЧИШ

1

Бувиси хонанинг ўртасида яланг оёқ туриб қолган. Узун оқ кўйлақда, худди арвоҳга ўхшайди. Сочлари тўзиб елкасига тушган, титраб йиғлаганча, қўлида камар ушлаб турибди.

— Кечалари дайидидиган бўлиб қолдингми?— дейди бувиси уни қўрқитмоқчи бўлиб. Серёжа уни қучоқлайди, ўпади, полга тиралиб, ўрнидан турмоқчи бўлади.

— Вой, худойим-ей!— йиғлайди бувиси.— Кеч келгани майли, бунинг устига кайфи бор-ку!— Серёжа эса мағрур туриб чўнтагига қўлини солади-да, бир неча рангдор пулларни ҳавода ўйнатади, биринчи маошини кўз-кўз қилади.

Бувисининг кўз ёшлари тинади.

— Узимни қўйишга жой тополмадим, милициягами ёки ўликхонага боришни билмадим,— дейди бувиси куйиниб.

У эгнига халат ташлаб, Серёжага сут, нон, колбаса олиб келади.

Серёжа жонҳолатда овқат ейишга киришади. Кейин ўз ўрнига ётади-да, деворга ёпиштирилган арзон гулли қоғоз гулларга тикилади. Худди Пушкиннинг эртагига ўхшайди: «Чол бир айланиб атрофга қараса, кўз ўнгида, остонада кампир ўтирганмиш, унинг олдида эса ўша пачоқ кир тоғора турганмиш...» Кўп нарсани орзу қилдинг сен ҳам, ўз устидан ўзи кулади Серёжа, уйқуга кетар экан. Бировга ўғил бўлмоқчи эдинг... Уғил уками, сингилми истагандинг...

У турткидан уйғониб кетади. Ҳеч нарсани тушунмай кўзини очади. Бувиси уни елкасидан ушлаганча туртмоқда.

— Сени излаб келишибди!— йиғлайди у.— Нима иш қилиб қўйдинг?

У ўрнидан туради, битта иштонда столнинг олдига келади.

Эшик олдида эса ёшгина милиционер. Унинг орқасида Авдеев, яна қандайдир аёл.

— Эй!— дейди Серёжа ҳеч бир ажабланмасдан.— Салом бердик, азиз меҳмонлар!

— У яна аския қиляпти!— дейди милиционер. Унинг юзи қип-қизил, худди бўёқ суриб қўйгандай. Лекин жиддий сўзларни айтгипти:— Қани кийин-чи!

Серёжа шимини кияди, сочини тарайди, бувисининг юзидан ўпади-да:

— Сиз безовта бўлманг! Ухлайверинг! Мен отамнинг деразаси кўзини чиқариб қўйдим!— дейди.

— Сен отангининг ойнасини синдирганинг йўқ,— дей-

ди милиционер курсига ўтирар экан,— бутунлай бошқа одамларнинг уйига тош отибсан.

Бошқа одамларга! Серёжани ичи узилиб кетгандай бўлади. Қандай аҳмоқлик! Нима учун бошқаларнинг уйига?

Серёжа бўшашиб, бувисига қарайди, ўзини-ўзи койийди. Ахир уни деб бувиси лабларини чўчайтириб йиглаб, худди қиз боладай ўзини тутолмай, ҳамманинг олдида кўйлагини кияяпти. У бувисини гавдаси билан беркитади, бегона одамларга қараб:— Юзингизни ўгиринг, нимага лўқ бўлиб қараб турибсиз?— дейди, ўзи бўлса ўйлайди: «Аҳмоқ, нима қилиб қўйдинг, қош қўяман деб, кўз чиқарибсан-ку».

— Уртоқ сержант,— дейди Авдеев,— биз Клавдия Петровна билан келишиб олдик,— у шундай деб калласи билан ёнидаги аёлга ишора қилади,— беғараз, самимий келишиб олдик, мен ҳамма харажатни тўлайман, бизнинг болага нисбатан ҳеч қандай даъвомиз йўқ.

— Сизда бўлмаса, бизда бор,— жавоб қилади милиционер,— агар билишни истаётган бўлсангиз, мен сизнинг ўглингиз ҳақида қайғурияман, гарчанд сиз ўглингиз билан алоҳида-алоҳида турсангиз ҳам. Бугун сизнинг ойнангизни синдирса, эртага у ким бўлади?

Милиционер қалами билан столга уради.

— Биз бу фактни қоғозга ёзиб қўямиз,— дейди у қоғозни Авдеевга кўрсатиб,— ўсмирларнинг безорилик қилгани ҳақидаги фактлар бизда рўйхатга олиб борилади, агар бувисининг кучи етмаса, унда биз болалар колониясига йўлланма ёзиб берамиз.

Серёжа милиционерга қарайди, қилиб қўйган иши учун ўзини-ўзи койийди. Бирдан ўзига-ўзи ҳайрон бўлиб қолади: нима учун Авдеевнинг деразасини уриб синдиришга ҳаракат қилди? Бу одам унга ким? Ахир ўзи айтган эди-ку, унинг учун бу одам йўқ деб!

Юраги ғаш, кўнгли ҳеч ёришмас эди.

— Биласизми,— дейди у,— сиз мени кечиринг, бу иш тасодифан бўлиб қолди, мен кеча ичган эдим.

— Мана, кўрдингизми!— дейди қошини учириб милиционер.— Худди бадний фильмдагининг ўзи: «Республика президентиға прокурорнинг иқроор бўлиши».

У блокнотини очади, ниманидир тез-тез ёзади, кучли босим остида қалам қитирлаб, нималарнидир қоғозга туширади.

— Ўртоқ милиционер!— мурожаат қилади Авдеев.

— Биз ахир келишиб олдик,— истар-истамас дейди Клавдия Петровна.

Бувиси яна йиғлайди, лекин сержант уларни эшитмайди.

— Демак, сиз улар билан яшамайсиз,— дейди Авдеевга,— бола бувиси билан. Фамилиянгиз?— у секин кўз қирини ташлайди.— Усмир маст ҳолда безорилик қилади, унинг орқасидан эса тергайдиган одам йўқ.

— Тўхтаб тур!— дейди бувиси. Унинг кўзларида қатъият.

Милиционер ёзишдан тўхтайтиди, бошидан фуражкасини олади, кампир уни нима учун тўхтатганини тушунмайди.

— Тўхтаб тур, уни ҳимоя қиладиган ўгай отаси бор,— дейди кампир.

— Қани у?— ажабланади милиционер.

Кампир бир зум доврираб қолади-да, нималардир деб минғиллаб:

— Ҳозир, бир минут тўхтаб туринглар!— дейди, кейин йўлакка отилади.— Мен унга телефон қиламан!

Серёжа бувисининг қилиғидан жаҳли чиқади, ўзининг кечириб бўлмас, аҳмоқона ишидан койиниб, тушунтиради:

— Бувим бекорга кетдилар, тушунасизми бунга, ўгай отам биз билан турмайди, онамни ўлимидан кейин у кетиб қолган, лекин гапнинг сираси — айб менда-ку...

Милиционер Серёжани зимдан кузатади. Кейин яна сўрайди:

— Ким билан, нима ичдинг?

— Портвейн,— жавоб қиладн Серёжа, кейин у ёғига алдашга ўтади:— Бир боланикида туғилган кун эди...

— Туғилган кунда,— хўрсинади милиционер, унинг овозида аввалги қатъият қолмаганини Серёжа сезмайди.— Биринчи мартами?

— Биринчи марта,— дейди Серёжа.

— Агар штраф зарур бўлса, ўртоқ сержант,— унинг гапини бўлади Авдеев,— сиз айтаверинг, мен ҳозироқ тўлайман, ҳар ҳолда Серёжа менинг ўғлим, мен унинг олдида қарздорман.

Серёжанинг газаби келади, бўғилади: «Ҳар ҳолда ўғлим!»

— Ўртоқ Авдеев!— титроқ овоз билан дейди Серёжа;

отасининг ҳам қўрқиб кетганидан кўзойнаклари ялтираб кетади.— Уртоқ Авдеев!— яна қайтаради Серёжа.— Сиз нима учун бу ерда мени ҳимоя қиляпсиз? Нима, қачон қараса мени сотиб олмоқчи бўласиз! Мен гадоё эмасман, мен ишляпман, сизнинг ғамхўрлигингизга муҳтож эмасман!

Милиционер ўрнидан туради, папирос чекиб хонанинг у ёғидан бу ёғига юради. Серёжа асабийланади. У Авдеевга ишонмайди. У билади, бу гапларнинг ҳаммасини Авдеев ими-жимиди ёпди-ёпди қилиб юбормоқчи. Ҳеч ким ҳеч нарса билмасин, ёпилган қозон, ёпилганича қолсин...

Калит шиқиллайди. Остонада кампир кўринади, сочлари тўзғиб елкасига тушган.

— Келмади,— дейди у бўшашиб.— Мен ухлаб ётибман, бунинг устига сизлар билан турмасам, нима қиламан, унга мен жавоб бермайман, деди.

Милиционер тўхтаб қолади, папиросини тутатар экан, кампирга раҳми келади. Кейин столнинг олдига келиб, блокнотини олиб чўнтагига тиқади-да, ҳеч нарса демай чиқиб кетади. Унинг кетидан аёл ҳам кўздан ғойиб бўлади. Авдеев кетар экан, остонада тўхтайтиди, ўғирилиб қараб:

— Эҳ, сени қара!— дейди ғуррасини қимирлатиб, сўнг эшикни маҳкам ёпади.

Серёжа энгил тортгандай бўлади, чуқур хўрсинади.

— Менинг тентак бувим,— дейди у кампирга ва худди ёш боладек бувисининг бошини силайди.

Бувиси бўлса яна йиғлайди. Серёжанинг қалби эзилади, бувисининг йиғиси тинган сари, у ўзи қилиб қўйган хунук ишдан койинади.

2

Серёжа эрта тонгда, соат ҳали олти бўлмасдан оқ уйғонди. Уйнинг ичини аста-секин айланиб чиқди. Никодим берган барча совғаларни бир тугун қилди. Маркали альбом. Китоблар. Боксёрлар қўлқопи. Сувда сузадиган кавуш, трубалар, ниқоб, футбол коптоғи. Бурчакда турган велосипедни ҳам ҳайдаб чиқди.

Велосипед рулига ўрнатилган ойнадаги чангни тозаллади, унга бир оз тикилиб турди. Бир йил, ҳа, фақат бир йил бўлди... Бутун бошли бир йил ўтиб кетди.

Серёжа шу ойнага қарайман деб йиқилиб тушганди... Ушанда ёш болалик қилганми ёки аҳмоқлик қилганми-ди, ҳали ҳам тушунмайди.

Никодим берган совғаларнинг ичида энг ачинарлиси велосипед. Унга керакли бўлгани учун ҳам, велосипедда фақат ўтган йили сайр қилган эди, бу йил бўлса унга бирор марта ҳам мингани йўқ. Шунчаки ачинади, холос.

Велосипедни ўшанда Валентин билан Колька олиб келишган эди. Кўмиш маросимига келишганда, уни ҳам бирга ўзлари билан олиб келишибди, қишлоқ одатини қаранг, ҳеч нарсани унутишмайди. Эски квартирадаги қоровулнинг омборхонасига яшириб қўйишган экан. Кейин бу ерга олиб келишди.

Нима, булар Серёжанинг буюмларими? Ҳаммаси Никодим томонидан олиб келинган. Бу лаш-лушлар Никодимдан унга порадек берилган. Энди вақт ўтиши билан буларнинг ҳаммасининг тагига етди, тушунди.

Серёжа кеча Никодимнинг уйқуга ётадиган кийимда телефон олдида уйқусираб турганини кўз олдига келтирди, шишган қовоқларини осилтириб кампирнинг сўзларини эшитгач, ўз сўзларини Серёжанинг бувисига айтганда унинг кўзлари албатта жавдираган. У Серёжанинг рўпарасида тортиниб-уялиб турарди, чунки унга илгарилари бутунлай бошқача сўзларни айтганди, ўша сўзлар энди виждонини азобга солмасмикин, кампир унга нима бўпти, ундан уяладиган ери йўқ, шунинг учун ҳам бир умрга тушунарли бўлсин деб гапнинг пўс калласини айтган-қўйган. Эҳтимол, қўрққандир... Қўрқиши мумкин эмас, буни хаёлига ҳам келтирмайди. Шунинг учун ҳам қатъий қилиб, ҳеч қандай алоқам йўқ, деган...

Бувиси унга қаролмайди, жаҳли чиқяпти-ку, лекин эътироз билдирмай жим турибди. Нима ҳам дер эди! Кеча наснбасига лойиқ гапни эшитди-ку. Эҳ, бувижон, буви, содда кўнглингдан ўргилай...

Серёжа тугунни велосипеднинг рулига осди, велосипедни кўчага ҳайдаб чиқди. Аввал у шундай ҳайдаб борди, сўнг минди. Охирги марта минди!

Педаллар жон киргандек аста-секин айланмоқда, қўнғирроғи майин жиринглайди, филдирак шиналари чуқурроқ жойга тушгандек бўлса, юмшоққина гичирлайди. Мана, шунақа гаплар... Ўтган гапларга салават. Энди бу гаплар қайта такрорланмайди. Ҳаммасига чек қўйилди.

Серёжа шошиляпти. Шаҳарни бир айланиб чиқади. Улар бувиси билан икковлон яшайдиган уй бахтли уй. Кейин у эски шаҳарга бориб, онаси билан узоқ йиллар бирга яшаган уйнинг олдидан ўтади, бу уй ҳам тинч ва осойишта эди. Қизиқ, дейди Серёжа, «Миямнинг қатиғи чиқиб кетади» деган эълон ҳали ҳам эшик олдида осилиб турганмикин. Ўша бақироқ қўшни ҳали ҳам тирикмикин? Кейин Серёжа мактаби ёнидан ўтади, у мактабига қараб, гўё болалик дунёси билан, ўша ғамли ва қувончли кунлари билан хайрлашаётгандек бўлади. Галинанинг уйи олдида у велосипедга тормоз беради, ўзини-ўзи велосипед устида ушлаб очиқ деразадан ичкарига қарайди. Балким у ҳали ухлаб ётгандир.

Велосипед юргиси келмаётгандек, аранг илдамламоқда, гўё у ҳам Никодимнинг уйига боргиси йўқдек.

Серёжа уйнинг олдида келгач, тормозни босади-да, тушиб велосипедни тўртинчи қаватга олиб чиқади. Уйнинг қўнғироғини чалишдан олдин у яна, сўнги марта велосипед ойнасига қарайди.

Алвидо, велосипед! Салом айт!.. Кимга?

Ўтган йилги ёзга!

У қўнғироқ тугмасини босади. Эшик орқасидан оёқ товушлари эшитилади. Эшикнинг занжири шилдираб тушади-да, остонада уйқуга тўйган Никодимнинг башараси кўринади.

— Ўз буюмларингизни олинг,— дейди астагина Серёжа.

Никодим нимадир деб гапирмоқчи бўлиб чайналади, лекин Серёжа зинадан югурганича тушиб кетади.

У шаҳар бўйлаб шахдам юриб бормоқда. Ҳали эрта бўлса ҳам куёшнинг иссиғи киши баданини қиздирмоқда, худди тепангда печка бордай, кишини терлатиб юборади. Август ойи бўлса ҳам, худди ёздагидек иссиқ.

Вақт бор, шунинг учун Серёжа бемалол юриб бормоқда, ҳеч қандай мақсадсиз, боши оққан томонга кетмоқда, бирдан рўпарасидан Адабиётчи чиқиб қолади.

Ўқитувчисининг бир қўлида бидон, иккинчисидан помидор, бодринг, тарвуз солинган халта, тарвуз оғир эканми, уни қўлида зўрға кўтариб келяпти.

— Серёженька!— суюниб хитоб қилди Адабиётчи.— Қани, ёрдамлашиб юбор!

Кечаги гапдан кейин-а? Кечаги гапдан кейин унинг қандай тили борди экан, гапиришга? Серёжа собиқ қа-

риндошига жаҳл билан разм солади, у эътироз билдирмоқчи эди, лекин Адабиётчининг кўриниши шундай ачинарли, ҳорғин, сочлари тўзиб кетган, қўли бандлигидан ҳатто уларни тартибга келтириб олмаган эди. Балким у кеча Никодимнинг олдида бўлмагандир? Бўлиб ўтган гапдан хабари йўқдир? У индамай халтани олади.

— Ҳозир Никодимникига кирамиз, сенга тарвуз кесиб бераман. Бозорнинг ўзидаёқ кестириб кўрдим, шундай қизил, ширинки,— дейди ўқитувчиси.

«Бўлмаса-чи,— ўйлайди Серёжа киноя билан,— албатта кираман!» Ўзича яна: демак, кечаги гапдан бунинг хабари йўқ, дейди. Э, гўрга! Хабари бўлди нима-ю, бўлмади нима. Халтасини йўлаккача олиб бориб қўяди, вассалом, у ёғига билганини қилсин...

Серёжа оғир халтани қўлидан-қўлига олиб, вазмин қадам ташлаб, жим бормоқда. Адабиётчи ундан гап ҳам кутмаяпти, тушунарли, унга фақат ҳаммол керак. Бозорда одам кўплигига қарамай, у бир дунё нарса олибди-да.

— Серёжа, Никодим сизларникида соқол оладиган чўткасини, иккита майка, читдан тикилган спорт кўйлагини ва шимини қолдириб келибди. Кўчиш пайтида боши айланиб қолган, бир қараб кўр...

Серёжа юраётган йўлида тўхтаб, унга қарайди, боши айланади.

— Нима?— қайта сўрайди.— Соқол оладиган чўтка ва шим?

— Ҳа, ҳа,— кулади мулойимлик билан Вероника Макаровна,— яна иккита майкаси ҳам.

Серёжанинг қулоғига ҳеч нарса кирмайди, у яна бир савол бермоқчи бўлади-ю, бироқ:

— Мен кечаси одамларни ойнасини синдирдим,— дейди шошнлиб,— эгалари уйимизга келишганда, бувим менинг ёнимни олсин деб Никодимга қўнғироқ қилсалар, у ҳеч нарса билмайман, сизлар билан турмасам, дебди.

Серёжа Вероника Макаровнанинг юзи чўзилиб кетганини кўради. У ўз оғирлигини бир оёғидан иккинчи оёғига ташлайди, бир нарса демоқчи бўлиб, алам билан сўз қидиради. Ниҳоят, ўзини босиб олиб:

— У нима ҳам дейиши керак эди?— деб, Серёжага дадил қарайди.

«Ана энди гап тамом!— енгил хўрсилади Серёжа.— Айтибди-да».

У халтани ерга қўяди-да, имо-ишора билан унга кўрсатиб, ўзи олиб кетаверишини айтади, сўнг югуриб бораркан, ўгирилиб:

— Соқол чўтка-ю... ҳаммасини олиб келамиз!— дейди.

Серёжа асфальт йўлдан елиб борарди, унинг вужудини алам ўти чулғаб олган. У ўша ёз оқшомини, Адабиётчи уларниқига меҳмон бўлиб келган оқшомни эслайди. Асаблари таранглашган онасининг қиёфасини ҳам эслайди. Ҳа, ҳа, у энди тушунди. Онаси ҳақ экан! Миллион марта онаси ҳақ экан! Ишониш, бир минутга ҳам унга ишониш керак эмас экан. У ўзининг кимлигини ўшандаёқ ошкор қилганди, айниқса чайналиб: бизни иккимизнинг тақдиримиз ўхшаш экан, дегани. Эҳтимол ўхшар, лекин онаси уларнинг тақдири бир-бировларига ўхшаса ҳам бу ҳақда ҳеч қачон гапирмаган бўларди. Ўзининг ўғлини ўз ўқувчиси олдида бўлар-бўлмас гаплар билан тўғри йўлдан қайтаришга уринмаган бўларди.

Серёжанинг бу хафалик томоғини бўғаётгандек бўлади, кўзида ёш қалқийди.

— Эҳ, сизларни қаранг!— шивирлайди у.— Олий-ҳиммат одамлар!

3

Студияда «Уч мушкетёр»ни ёзишяпти. Бу ҳақда у кеча қизиқиб ўйлаган эди, энди бўлса Серёжага буларнинг ҳаммаси аҳмоқона, бемаъни алдов бўлиб туюлмоқда. Бу семириб кетган, кекса мушкетёрлардан тер оқиб тушмоқда, беўхшов қиличбозлиги, ясама қиличлари, тутуруқсиз гаплари бир-бирига қовушмайди.

Плёнкага ёзиш энг авжигга чиққанда, бирин-кетин иккита катта лампочка пақ этиб ёрилиб кетди. Ёруғлик етмай қолди, режиссёр пултдан туриб радио орқали бақирди:

— Андрон! Чироқ ёқувчилар!

Аксига олиб Андрон студияда йўқ, у қаёққадир ғойиб бўлибди, режиссёр Серёжага бақириб кетди:

— Зудлик билан лампалар алмаштирилсин! Ҳеч қандай тартиб йўқ бу ерда! Нуқул она сути оғзидан кетмаганларни ишга олишади.

Серёжанинг юраги алланечук эзилиб, кўзлари ёшланди.

— Бу лампочкаларни мен ясамаганман-ку!— деб бақирди режиссёрга, омборга югуриб кетар экан Серёжа. Аксига олиб омборчи ҳам жойида йўқ. У йўлакдаги ҳамма эшикларни бирма-бир очиб чиқа бошлади. Ниҳоят, уни топди.

— Нима! Ташқари чиқишга ҳам ҳақим йўқми,— бақирди у, гўё Серёжа энг сўнгги золим ва аблаҳдек.

— Менинг айбим нимада?— тушунтиради Серёжа.— Ахир ёзишаётганди, оддий кўрсатув эмас.

— Менинг айбим нимада эмиш?— яна қаттиқроқ бақирди омборчи.— Жин урсин, бу ташкилотни. Ҳеч қандай тартиб йўқ. Кетаман, тамом!

Худди аксига олгандай у имирсилаб, қандайдир қозни тўлдириб Серёжага қўл қўйиш учун узатди. Сўнг, унга иккита катта лампани берди. Серёжа лампаларни слди-ю, йўлак бўйлаб, студия томон югурди. Шу пайт қайсидир бир хонанинг эшиги бехос очилиб, Серёжа эшикка урилиб қарама-қарши деворга учиб кетди, қўпол лампаларнинг бири қўлидан сирғалиб тушиб, ёрилиб, чил-чил бўлди. Серёжа азбаройи ўзининг омадсизлигидан додлаб юбормоқчи бўлганида, очилган эшикдан Андронни кўриб қолди. У ҳаммасини бир зумдаёқ тушунди-ю, Серёжага битта лампа билан студияга югуришни ишора қилиб, ўзи омборчи томон чопди.

Пультда ўтирган режиссёр ақлдан озгандек асабийлашган.

— Тезроқ! Тезроқ, тезроқ!— деди овозини кучайтирувчи аппарат орқали,— вақт тугаяпти ахир!

Серёжа лампани бураётган пайтда, студияда қўлида яна бир лампа ушлаганча Андрон пайдо бўлди. Унинг кўриниши шундай эди, режиссёр у билан пачакилашмагани яхшилигини пайқади. Лампалар ёниб, студия худди қуёш чарақлагандай ёп-ёруғ бўлди. «Уч мушкетёр»ни яна қайтадан ёзишга киришилди, яна ўша уч нафар семиз эркаклар қиличбозликка тушдилар.

Серёжа бурчакда, ўзи учун ажратилган жойда аччиланиб, калласини қўллари орасига олиб ўтирибди.

Унинг ёнига оёқ учида Андрон келади.

Серёжа кўзларини қўллари билан яшириб олади. У билан ҳеч нарса ҳақида гаплашмоқчи эмас.

Кўрсатув ёзиб бўлингач, улар буфетга кириб, маза-

матраси йўқ сосискаларни чайнаб, лимонад ичишаёт-
гамда:

— Тезроқ чайнанглар!— шовқин солади анча ёш-
ларга бориб қолган буфетчи аёл.— Кетадиган вақ-
тим бўлди. Сизларнинг ҳаммангизни овқатга тўйдириб
бўладими, бунинг устига одам кетидан одам ке-
лади!

Серёжа қараб турибди, буфетчи аёл қўлларини тўл-
ғазиб пул санаяпти. Пул... Бу жуда ҳам кўп... «Менга
эса кўп эмас, атиги уч юз сўм керак!— ўйлади Серёжа.—
Берсаму қутулсам. Берганда ҳам соқол оладиган чўт-
каси, ўша чит шимлари билан. Ҳеч нарса демасдан,
олиб бориб берсам. Ёки: мана, сизнинг ўйинчоқларин-
гиз... Худди болаларникидагидек қилиб айтсам...»

— Андрон амаки, уч юз сўм бериб туринг,— дейди
қўллари билан қошини силаб Серёжа.

— Бунча пулни нима қиласан?

Серёжа унга алмашилган уй ҳақида гапирди. Нико-
дим тўғрисида, онаси ҳақида, буви си алданиб олган уч
юз сўм, шу уч юз сўм пул уни қийнаётгани ҳақида гапи-
ради. Кечаги учрашувни эслайди. Адабиётчи эса икки-
ланиб Серёжанинг саволига жавоб бера олмагани тўғ-
рисида ҳам айтади.

Андрон сўкинади.

— Дунёдаги барча нарсалар иккига бўлинади,—
дейди у.— Ранг мисолида олсак, оқ ва қорага. Ахлоқ-
да — буюк ва пасткаш, феъл-атворда — шайтонлик ва
содаллик... Сен бўлсанг, ҳали боласан, шунинг учун ҳа-
ли соддасан, тажрибанг йўқ. Сенинг ўша... қариндошлар-
ринг... ҳар кимники ўзига, деб яшашади. Ҳаққонийлик
эса — худонинг юрагида...

Серёжа бошини қимирлатади. Бу аниқ. Андрон тўғ-
ри фикр юритяпти.

— Лекин ҳамма нарса сен ўйлагандек, оддий эмас,—
давом этади Андрон.— Сен Чернишевский трактатини
ўқиганмисан? Санъатнинг ҳақиқатга муносабати ҳақи-
даги асарини?

Серёжа бошини сарак-сарак қилади.

Нима учундир у яхши тушунмаяпти.

— Унда қулоқ сол!— хитоб қилади Андрон.— Ҳозир
тушунасан!.. Мана, мисол учун ботқоқ! Қурбақа қурба-
қага қараб термилиб турибди, уларнинг иккиси ҳам бир-
бирига маҳлиё. Менинг бўлса шу қурбақани кўргани

кўзим йўқ, кўрган сари кўнглим айнийди. Бу назария, тушунасанми?

— Сизлар, бугун бўласизларми ёки қуруқ гап сота-верасизларми?— тўнғиллайди буфетчи аёл.— Вайсашгани-вайсашган, тилиминг суяги йўқ, деб вайсайверасизларми?

— Фақат сенинг тилингни суяги бор,— дейди Андрон,— ҳа, тилингни суяги бор. Бу гапни айтганда мен бузоқнинг тилини-ю, балиқнинг суягини назарда тутяман, уларнинг ҳаммасини бир ликопчага жойлашади,

— Исқиртдан чиққан аҳмоқ топилди-ку!— бақиради буфетчи аёл.— Қани, жўнаб қолларинг!

Аёл пулларни қутига солади-да, уни калит билан қулфлаб, қўлини пахса қилиб:

— Тамом! Епилди!— дейди.

Андрон билан Серёжа чиқишади. Кўрсатувга ҳали ярим соат вақт бор. Улар шу атрофдаги хиёбон четидаги дарахтлар орасига кириб, ўт-ўлан устига ётишади.

— Шундай қилиб, Чернишевскийдан келиб чиқсак,— давом этади Андрон,— ҳар бир нарсага ҳар хил кўз билан қараш мумкин. Сен ҳозир ўша кучли қариндошларингга кучсиз одамдек қараш қиляпсан. Лекин сен ўша уч юз сўмни топсанг, нима қиласан, уларнинг юзига улоқтирасан! Қарабанки, сен энди кучли одамдек кучсизларга нафрат билан қарайсан.

— Бу тўғри!— дейди ҳаяжон билан Серёжа.— Жуда ҳам тўғри! Лекин уч юз сўмни қаердан олса бўлади?

— Бу эса энди қизиқ масала!— тушунтиради Андрон.— Энди бу Достоевскийга ўхшаб кетади. Эсингдами, ботқоқликда ҳамма нарса гўзал, дейилган эди. Мен бўлсам қачондан бери гапириб юрибман: бизнинг бутун ҳаётимиз ботқоқнинг ўзи. Унга қанчалик кам тушсанг, шунчалик яхши. Лекин энди бу бошқа масала. Шундай қилиб, назарий хулоса чиқарамиз: ҳозир сен ботқоқдасан.

— Ботқоқдаман?— сўрайди Серёжа.

— Ҳа, ботқоқдасан,— дейди у.— Ҳа, бунинг устига қандай ботқоқда? Демак, бу гап хулоса талаб қилади. Ўзингни булғашдан кўрқма. Барибир ботқоқдасан. Булғанганмисан, демак, ундан тозаланишга уринасан: ўша уч юз сўмни берасану уларнинг юзига тарсаки тортгандай бўласан!

— Ўғирлаш керакмикан?— тушунмайди Серёжа.

— Гапингни қара!— давом этади Андрон.— Бу энди қаддан ташқари жиноий иш... Бирор нарсани сот... Эр-тағача қарз олиб тургину лекин қайтариб берма... Нимадир, шунга ўхшаш нарса қил, тинч, ими-жимиди бўлсин. Ахлоққа тўғри келмаса келмасину, лекин унчалик бўлмасин.— У ўт устига чўзилади.— Мен сенга берардим,— дейди у,— ҳатто ахлоққа тўғри келмаса ҳам, эртағача, алдасанг ҳам берардим. Лекин менда ҳеч вақо йўқ!— Андроннинг уйқуси келиб, оғзи капдек очилади-да, хитоб қилади:— худонинг эркин қуши на ташвишни, на меҳнатни билади...

— Андрон амаки, эшитяпсизми,— дейди Серёжа,— сиз ўзи кимсиз?

— Қандай ким? Катта чироқ ёқувчиман.

— Яна-чи?— сўрайди Серёжа.— Ҳақ гапни айтганда ўзи кимсиз?

— Пияниста,— кўнгилчанлик билан жавоб қилади Андрон,— шунинг учун ҳам натуралистман.

— Қандай, қандай?— тушунмайди Серёжа.

— Ҳаётга тўғри қарайман. Ҳеч бир бўёқсиз.

4

Бу тўғри, фикр юритади Серёжа, ҳаётга у қандай бўлса, шундайлигича, ҳеч бир бўёқсиз қараш лозим. У борган сари бунга ишонч ҳосил қила бошлаганди. Ҳаётга катталар кўзи билан жиддий, ҳушёр бўлиб қараш керак. Ҳеч ким олдинга келиб айтмайди: Серёжа, мана сенга пул, деб. Боргин-да, бу пулларни Адабиётчи башарасига улоқтир, деб. Барча лаш-лушлари билан қўшиб улоқтириш керак. Ваня амаки тўғри гапирган экан. Ҳаётни ўзинг ҳаракатга келтир, омадим келиб қолар, деб кутиб ўтирма, қандай ҳаққоний бу гаплар. Ҳақиқатан ҳам ҳаёт сени кутиб турадиган чана эмас, уни ҳаракатга келтирувчи сенинг ўзинг!

Эҳ, пуллар! Пуллар! Серёжа қанчалик кўп ўйласа, шунчалик бу пулларни албатта қайтариб бериш лозимлигига ишонч ҳосил қиларди. Албатта бериш зарур. Нина холаси бу пулларни олиш кишини таҳқирламайди, деб бекорга айтган. Янглишганда ҳам холаси жуда янглишди. Уларни энди боғлайдиган ҳеч қандай нарса қолмади. Ҳеч нарса. Соқол оладиган чўтка-ю, уларнинг садақаси.

Серёжа «Янгиликлар» тугагини кутиб туролмасдан шошиляпти. «Янгиликлар»дан кейин икки серняли олди-қочди фильм кўрсатилади. Бу камида икки соатга чўзилади, агар Нина холаси рози бўлса, уларникига бориб келишга улгуришар... Қиладиган иши йўқ, холасидан қарз олар. Фақат нима учунлигини айтиш керак эмас.

«Янгиликлар» тамом бўлди. Серёжа махсус аппарат орқали чироқларни ўчирди. У дикторлар хонасига кирди. Нина холаси эшикка орқасини ўгириб, қўлида гитара ушлаб ўтирибди.

— Серёжка, ўтир,— дейди уни эркалаб, аста-секин гитара торларини чертади.— Ишлар қандай? Ҳаммаси жойидами? Андрон билан алоқаларинг яхшимми? У қизиқ амаки, тўғри эмасми? Файласуфнинг худди ўзи!

— Ҳаммаси яхши,— жавоб қилади Серёжа.— Андрон амаки билан ҳам яхши...

Нина холаси гитарани чалади, Серёжаннинг бутун вужуди титраб кетади. Онам! Бу худди онамнинг ўзи!

Ён, юлдузим, дурдонам,
Севгиннинг оқ юлдузи,
Юрагимнинг ёлғизи,
Бахтим якка-яғонам.

— Ким у,— гўё ярим уйқу аралаш сўрайди Серёжа,— ким у сизнинг юлдузингиз?

— Котька!— жавоб қилади Нина хола.

— Олег Андреевич-чи?— сўрайди у.

— Олег Андреевич ҳам,— кулади Нина холаси.

Серёжа томоғига тиқилиб келган бир нарсани ютолмай қийналади. Ҳаммаси ўшандай. Ҳатто, жавоблари ҳам бир хил. Ушанда онаси калласини сарак-сарак қилганди, у отаси ҳақида сўраганида. Йўқ, деб жавоб қилганди, фақат порлоқ юлдузим сенсан, деган эди. Серёжага энди тушунарли, нима учун калласини сарак-сарак қилгани-ю, нима учун йўқ дегани.

Ўтмиш эсдадиклари унинг ёдига тушиб, бағрини эзиб юборади. Қизиқ, онаси тирик бўлганда ҳозир нима дер эди, нима маслаҳат берарди? Аниқ гап — Никодим билан ҳам, Адабиётчи билан ҳам ҳисоблашиб қўйишни маслаҳат берган бўларди. Бу аниқ.

— Нина хола,— дейди Серёжа,— уч юз сўм қарз беринг?

— Менда йўқ,— дейди у таажжубланиб.— Бунча пулни нима қиласан?

«Шундай ҳам ноқулай,— ўйлади у,— нима қилсам экан?» Ҳар эҳтимолга қарши «омадим келиб қоларми-кан» деб яна сўз қотди.

— Қарзим бор эди, албатта қайтаришим керак,— деди Серёжа.

— Мен берардим,— деди Нина холаси.— ҳеч қандай гап-сузсиз берардим, аммо ҳозир йўқ. Эҳтимол, бирор ой кутиб турарсан? Еки бирор кишидан қарз олиб берайми?

Йўқ бўлса, йўқ-да! Нима, у ёш болами! Серёжа тушунтира кетди, жуда ҳам шарт эмас, ўзи ҳам топиши мумкинлигини айтди.

У дикторлар хонасидан чиқади. Ёлғиз бир йўл қолди, у ҳам бўлса Понти. Уникига генерал буваси келган эди. Эҳтимол, буваси бойдир.

Серёжа Андрон амакисини огоҳлантириб, троллейбусга ўтиради. Понти уйда экан, лекин генерал йўқ, фақат қандайдир чол оёқларига шиппак илиб, йўл-йўл пижамада телевизор кўриб ўтирибди.

— Понтелеймоша!— дейди Серёжа ялғиниш охангида.— Генералингдан уч юз сўм сўраб кўр. Жуда ҳам зарур!

Понти бўшашганича ён-атрофга қарайди, кейин шивирлайди:

— Нима учун?

— Фақат, сўрама,— дейди баланд овоз билан Серёжа,— кейин биласан.— Генералдан сўраб кўра қол!

— Сен нима деб ўйлайсан!— гапга аралашади телевизор олдида ўтирган чол.— Генерал бўлса, демак миллионер экан-да?

— Йўқ,— тушунтира кетади қизишиб Серёжа,— миллионер эмас, лекин ҳар ҳолда пули кўп бўлса керак.

Чол бошини чайқайди. Шу пайт Серёжанинг фаҳми шу чолнинг ўзи генерал эканлигига етади. Унинг ҳақиқатан ҳам мўйлови бор. Бошини чайқаганда, мўйлови бурчли силаб кетяпти, худди Понти лабларини қимирлатганга ўшаб.

— Генерал бу сизми?— сўрайди бўшашиб Серёжа, эшик томон шолғомдай қизариб йўл оларкан.— Ундай бўлса, кечиринг!— дейди у.

Чол юмшоқ ўриндиқдан сакраб туради, унинг кўзлари кулиб, қизиқ қилиб мўйловларини ўйнатиб турибди.

— Агарда дейлик,— дейди у,— мен уч юз сўмни топдим, сен уни қачон қайтарасан? Бир ҳафтадан кейинми:

Серёжа Андроннинг сўзларини эслайди. «Қандайдир ахлоқсизликка ўхшаш, лекин бутунлай эмас» деган сўзлари ёдига тушади. Мана, ўша жуда ахлоқсиз эмасдай туюлган нарса, ҳозир сўз бериб пулни олишга олса-ю, кейинчалик қайтариб бермаса.

— Ҳа, майли, икки ҳафтадан кейин бера қол,— дейди генерал. Серёжа Понтининг юзини ўнг ёнидан кўриб қолади. Понти суюниб, олабер, дегандай кўзини қисяпти. Лекин бир ҳафтадан кейин ҳам Серёжа пулни қайтариб беролмайди. Ҳатто икки ҳафтадан кейин ҳам. Эҳтимол, ярим йилдан кейиндир.

— Йўқ,— дейди у,— раҳмат. Икки ҳафтадан кейин ҳам беролмайман.

— Мен бўлсам икки ҳафтадан кейин кетишим керак,— тушунтиради чол,— агар билсанг, мен генерал бўлсам ҳам пенсионерман, билет олишга пул керак. Йўлга пул керак. Майда-чуйда нарсалар сотиб олишга ҳам.

Серёжа бу сахий чолга меҳр билан қарайди. Йўқ, бундай одамни у алдашга ҳаққи йўқ. Бундай иш учун ўзини-ўзи кечиролмайди. Ҳеч қачон.

Серёжа генерал ва Понти билан хайрлашади. Улар Серёжанинг қўлини маҳкам қиснади. Серёжа кўчага чиқади. Енгил тортиб хўрсинади.

Қулади. Унга уч юз сўм керак, керак бўлганда ҳам жуда зарур, лекин генералдан олмагани қойил бўлдида. Агар уни олганда борми, ўзига-ўзи ойнада ҳам қаролмаган бўларди.

Серёжа уйига боради. Бувиси уйда йўқ. Қаергадир кетибди.

У кийим-бош иладиган шкафни очади, онасининг кўйлаklarини елкасига солиштириб ўлчайди. Юраги орқасига тортиб кетади.

Мана, бу кўйлакни Серёжа касалхонада ётганида унинг ўн тўрт ёшга тўлгани куни кийиб борганди. Бу кўйлакда эса ҳомиладор бўлиб, янги меҳмон кутаётганда юрганди.

Онасининг кўйлаklarини сотсинми? Фақат буларни эмас! Ўғирлик қилса, қилади-ю, лекин буларни сотмайди.

Серёжа шу пайт буфетчи аёлнинг ясси юзини кўз олдига келтиради, ўшанда у пулларни қутига солаётган

эди шекилли. Уша пуллар, бир даста пуллар унинг кўз ўнгидан ҳеч кетмайди. «Қанча экан у ерда?— ўйлади у.— Беш юзмикин? Ҳатто минг сўм ҳам бўлиши мумкин!»

У бу бўлмағур хаёлларни ўзидан узоқлаштиради, яна кўйлақларни елкасига тенглаштириб ўлчайдди, лекин уларни жойига қўяди, ўзининг унчалик қиммат бўлмаган, онаси сотиб олиб берган костюмини, енгил пальтосини, кўйлақларини олади. Булар унчалик қиммат бўлмаसा керак, деб ўйлайди, уларни тугунга бойлар экан. Эҳтимол, юз сўмга бориб қолар?

Комиссион магазинида «ёпиқ» деган эълон осилиб турибди, лекин Серёжа ундан энгашиб ичкарига қарайди-ю, ичкарида афти-башараси бўялган аёлни кўради.

— Саводинг йўқми?— бақиради у.— Соат саккиз бўлди!

— Холажон,— ялиниб сўрайди Серёжа,— буюмларни қабул қилиб олинг, менга жуда ҳам пул зарур.

— Ҳаммага ҳам зарур!— дейди хотиржам оҳангда аёл.— Лекин қабул қилиб олувчи кетиб қолди, бу — бир, энг асосийси эса болалардан биз мол олмаймиз.

— Мен бола эмасман-ку!— дейди Серёжа.

— Паспортинг борми?— унинг сўзини бўлади аёл.— Ана, кўрдингми, демак, боласан.

У бу ердан йироқлашиб, уйи томон югуради. Етар энди. Дайдиб юриш эви билан-да!

Бувиси ҳамон йўқ. Серёжа тугунни столнинг устига улоқтиради. Эшик томон отилади. Бирдан тўхтайдди, шкафга томон бориб, полкадан ўзининг қўлқопини топади ва уни чўнтагига тиқади.

Юраги худди қинидан чиққудек уриб турибди.

У хотиржам ва ишонч билан студия томон юради. Нина қилиш лозимлигини билади. Андрон айтган эди, бутунлай ахлоқсизлик эмас деб. У янглишган эди. Бу жумбоқни ечиш учун вақт эса йўқ. Демак, болтани олиш, жумбоқни топиб, ечиш керак. Кўринишидал ахлоқсиз нарсани қилишга тўғри келяпти. Ўғирлаш зарур.

Студияда лампалар ёнади. Нина холаси столча олди-га ўтиради... Операторлар ўз камераларини ҳаражатга келтирадилар.

Серёжа бурчакда ўтириб олиб, ҳеч нарсани кўрмаяпти. Бўлажак иш уни шошириб қўйган.

Ўғирлаш! Қатъий қарор!

Умуман олганда, буфетчи аёлга ҳеч нарса қилмайди. Чунки, бу ўғирлик. Ўғирланган пулни эса қайтариб беришга мажбурият йўқ. Кейинчалик, ўша лаънати уч юз сўмни унга қайтариб юборади. Сўзсиз, ҳеч қандай гап-сўзсиз ўғирлайди. Шаҳарнинг ташқарисига боради, уни ҳеч ким танимайдиган алоқа бўлимига киради ва ўзининг адресини кўрсатмай пулни жўнатади. Умуман олганда, бу ерда бирор нарсани ўйлаб топса бўлади. Агар у ерда уч юздан кўп бўлса, қолганини олмайди. Қолдиради.

Операторлар қулоқларидан аппаратларини олишади, студияда чироқ ўчади. Серёжа саҳна буюмлари омборида яширинади, бу омборхона студиянинг ёнида, шунинг учун ҳам у доим очиқ. Ҳамма уйига шошилади. Қадам товушлари эшитилмай қолади.

Серёжа бугун семиз мушкетёрлар қиличбозлик қилган қиличлардан бирини олади, қоп-қоронғи студияни кесиб ўтади, буфетга кўтарилади, худди мушукдай аста-секин писиб боради, тўсиқ устидан сакраб тушади.

Мана, ўша қути. Ичидан қулфланар экан. Серёжа чўнтагидан қўлқопларини олади, уларни чўзиб кияди, қилични қути тирқишига солиб, бутун гавдаси билан қиличга оғирлигини ташлайди.

Ўтқир қилич тиғи оғирликка бардош беролмай синиб кетади.

Серёжанинг бадани қўрқувдан музлайди. У овоз чиқармаслик учун полга ётади. Пастда, қоровулнинг олдида радио чалиб турибди. Серёжа ўрнидан туради. Яна қилични тешикка тиқади. Яна бутун оғирлиги билан қиличнинг устига ётади. Металлнинг кучидан таранглашган тахта вишиллайди, қизиқ овоз чиқаради.

У дам олади. Қилични яна узоқроққа тиқади. Энди қути оралиғидаги тешик борган сари катталашади. У яна оғирлиги билан қилични босади. Энди металлнинг калит солинадиган тўрт бурчак тешиги каттароқ очилади. Пештахта билан қути орасидаги оралиқ ҳам анча кенгайган.

Қилич билан пештахтани ушлаб, иккинчи қўли билан қутини итаради. Шу пайт юраги бир зум тўхтаб қолади. Шунча овора бўлиб очган қутиси бўм-бўш эди.

Йўқ, у ерда пул бор. Лекин кундузи кўрган пуллар эмас. Бир даста пул ўрнига, чўғи кам тахланган бир сўмликлар ҳамда майда тангалар. Майда пуллар жуда

ҳам кўп, бутун қутининг ичи тўлиб ётибди, баъзан сўлкавой танга пуллар ҳам учрайди, лекин ўша бир даста пул йўқ.

Уйлаб ўтиришга вақт йўқ.

Серёжа шоша-пиша пулларни олиб чўнтагига солади. Кейин қутини итариб жойига суриб қўяди, синган қилич бўлагини олади. Пештахта тагига яна қутини итариб қўяди. Қиличнинг излари яққол кўриниб турибди, лекин қути қулфланган.

Серёжа энгашиб, қиличнинг синган бўлагини олади, оёқларининг учида, товуш чиқармасликка ҳаракат қилиб, пастга тушиб кетади, студияга боради, ундан саҳна буюмлари омборхонасига ўтади. Қилични фанердан ясалган ҳар хил саҳна буюмлари орасига ташлаб юборади. Қиличнинг синиғини эса чўнтагига яширади.

Кейин чиқиш йўли томон юради.

Бугун Дуся хола навбатчилик қилиб ўтирибди.

У навбати билан бир кун радиода, бир кун бу ерда ишлайди. Қоровул уни самимийлик билан кузатади.

— Ушланиб қолдингми?— сўрайди у.

— Бугун икки лампа ёрилиб кетди,— дейди у.— Шундай шовқин бўлдики! Уларни алмаштирадим...

5

Серёжа пахта билан ўралган оёқларини чалиштириб олган, боши устида қўнғироқ чалинмоқда. У ўзини қандайдир ибодатхона маросимида қип-яланғоч ҳолда кўриб турибди. Атрофида шундай одамлар кўпки, лекин у одамларни кўрмаяпти. У фақат одамлар унга қараб ўтишаётганини билади, улар қўнғироқ билан баравар қадам ташлаб, уни чалиб боришмоқда.

У студия олдидаги паркка келади. Андрон билан бирга ўтириб вино ичган жойини ҳуши йўқ одамдай топади. Ўтлар устига ётади. Қорни билан ётиб олади. Қуруқ ўт-ўлан шохлари юзини тимдаламоқда. Шох-шаббалар олдидан одамлар ўтиб боришяпти. Нима ҳақдадир гаплашишяпти. Кулишмоқда. Серёжа уларнинг узук-юлуқ гапларини эшитиб қолади, гўё улар у ҳақда гаплашишмоқда.

— Мен унга, қани юрасанми, дейман... Тўхтаб тур, дейди, ўйлаб олай, дейди,— кулади аёл киши.

— Майли, қараб тур, майли, агар иш шундай кетадиган бўлса...— кескин жавоб қилади эркак киши.

— Сен менга, яхшиси, жавоб бер, айбдор ким?..—
жаҳл билан сўрайди кампир.

— Тезроқ қочайлик, бўлмасам қувиб етишадн...—
шивирлайди ўғил бола.

Серёжа ён томонга ўгирилади, чўнтагидаги майда пуллари шилдираб-жиринглаб кетади. У ўрнидан сакраб туради. Рўмолчасини ёзади. Пулларни олади. Уларни санайди.

Қўллари қалтираб кетмоқда. У биров кўрмаяптими деб, дарахт шохлари орасига қарайди-ю, ҳисобдан янглишиб кетади. Яна қайта санайди. Бу ишни у ҳолдан тойгунча қилади. Йигирма тўққиз сўму олтмиш тийин.

У пулларни рўмолчага ўрайди. Кичкинагина тугунча ҳосил бўлади. Уни ёнига қўяди-да, яна ўтлар устига ётади. Кечки салқин шабада кўкрагини совитади, ернинг захи эса елкасини оғритади. Унинг кўзлари очиқ, лекин ҳеч нарса кўрмаётгандек. Дам атрофидаги кўча шовқинини эшитида, дам эшитмайди.

Кейин уни кимдир силкиб-силкиб, ўрнидан турғизгандек бўлади.

Серёжа ўтириб олиб, атрофга қарайди, ҳеч ким йўқ.

— Ўғирладингми?— шивирлайди у. Ва қўрқинч билан яна қайтаради:— Ўғирладинг!

Уни силкитиб, ўрнидан турғизган нарса бутун баданига совуқ юборади, юраги энтикиб кетади, кейин у тубсиз, поёнсиз чуқурлик томон шўнғийди. Серёжа сесканиб кетиб, ўзига келади-да, сакраб туриб, югуриб кетади.

— Ўғирладинг!— қайтаради у.— Ўғирладинг, ўғирладинг, ўғирладинг! Йигирма тўққиз сўму олтмиш тийинни ўғирладинг!

Эҳтимол, у уч юз, беш юз, минг сўмни, аввалига пулни кўриб шунча тахмин қилган эди, ўғирласа борми, унинг ваҳимаси қанча бўларди, у қанчалик қўрқув ва ваҳимага тушган бўларди. Қўрқувга бўлса у тайёрланган эди. У нимага қараб кетаётганини ўзи яхши биларди. Лекин у уч юз, беш юз, минг сўмни ўғирлагани йўқ. Атиги йигирма тўққиз сўму олтмиш тийин ўғирлади. Бу ахир майда-чуйда-ку. Ана шу арзимас сўмлар солиб қўйилган қутида қанчалик қўрқув ва ваҳима ётарди. Бу қанчалик пасткашлик! Нақадар қабиҳлик! Унинг мағрурлигини қаранг!

У ўзи қилиб қўйган ишидан уялиб титрайди. У бу

пулларни ўзича ўғирлагани йўқ, муҳтож бўлгани учун ўғирлади. У шу йўл билан пасткаш одамлардан қарзини узмоқчи бўлди. Пул албатта унга керак эди, шунинг учун қилди бу ишни, гарчанд бу жиноят бўлса ҳам, тушунтир-са бўладиган, мажбуран қилинган жиноят эди.

Энди у ўзи ўғирлаган йигирма тўққиз сўму олтмиш тийинни қандай қилиб бировга тушунтириши мумкин? Ҳатто ўзига ҳам тушунтириши қийин! Серёжа кўча бўй-лаб дам югуради, дам тўхтаб, устунга ёпишиб олади, бир-дан қадамини тезлатиб, югуриб кетади, қаерга кетяпти, кимнинг олдига — билмайди.

Ўғри! Ўғри бўлганда ҳам яхшигина ўғри! Пасткаш! Йигирма тўққиз сўму олтмиш тийин! Пулнинг камлиги у қилиб қўйган ишнинг гоят пасткашлигини таъкидлар-ди, сўмнинг камлиги қилиб қўйган ишининг даражасини пасайтирмасди. Бари бир, у ўғирлади! У энди ўғри, фа-қат кинодагина каллакесар ўғрилар совуққонлик ва ус-талик билан ўз ишларини бажаришади, лекин унинг асл маъносини оладиган бўлса, бу қандай ярамаслик, аҳмоқ-лик, бемаънилик... Нима учун у бу ишни қилиб қўйди?

У бу ишни нима учун қилганини эслайди. Никодим ва унинг онасига уч юз сўмни қайтарамак, деб шу ишни қилиб қўйди. Бегона бегоналигича қолиши керак. Бу эл бўлмас қариндошларини бир умрга эсидан чиқариши ло-зим. Ўтмишни эсдан чиқариш зарур. Лекин бу ўтмишдан нима келиб чиқди?

Серёжа энди сўмлар ҳақида ўйламайди. Йигирма тўққиз, уч юз, минг — барибир эмасми? У барибир ўғир-лади. Қўлини булғади. Андроннинг тушунтириши бўй-инча, у қурбақага айланди, атрофи тўла одамлар, у бўл-са ботқоқдаги қурбақа. Силлиқ, сирпанчиқ, совуқ қурбақа, у энди одамларга нисбатан одам эмас, қурба-қа сифатида қарамоқда.

Ахлоқсизликми бу ёки бутунлай ахлоқсизлик деб бўлмайдимми?

Серёжа онаси ҳақида ўйлайди. Вой, худойим-ей! Ахир бу ишни у онасини эслаб қилди-ку. Худди унинг учун қасос олгандай қилди.

Онаси бўлгандами, шу уч юз сўмни Адабиётчи юзига қараб улоқтирган бўларди, бунга ҳеч шубҳа йўқ. Лекин бунинг учун у ўғирлик қилмаган бўларди. Пулни топиш-нинг бошқа бир чорасини излаган бўларди.

Катталар ўз қилмишларига дарров баҳона топа ола-

дилар, уларнинг уч юз сўм топишлари ҳам осон. Болага эса ким пул беради? Понтининг сахий генералими? У берса ҳам икки ҳафтага беради, ундан ортиққа эмас, чунки пул ўт эмаски, ердан ўсиб чиқса, ахир у ҳаммага керак, ҳатто генералга ҳам.

«Ўзингни ўзинг оқламоқчимисан!» — нафратланиб дейди Серёжа. Лекин ўзини оқлашга унинг ҳаққи борми?

Майли, турмага қамашсин, шунда тинч бўлади. Лекин онаси-чи? Бу ерда ҳамма унинг онасини биларди. Серёжанинг ўзи ким, унга ҳали одамлар кўникишганича йўқ, фақат унинг онасига яхши муносабатда бўлишган, унинг хотирасини ҳали ҳам эъзозлашади, лекин Серёжа бу ердаги одамлар учун бола эмас, балки онасининг сояси, бу соя одамлар қалбидан ҳали ўчгани йўқ.

Серёжа орқасига қайрилиб, студия томон югуриб кетади. У эшикни тақиллатади, эшикдан унга нотаниш чол қарайди. Тунги қоровул. Дуся хола кетиб қолган.

Ҳаммаси тамом бўлди, ўйлайди у, энди ҳеч нарсани тузатиб бўлмайди, пулни эса ўз жойига қайтаришнинг иложи йўқ.

Нима қилиш керак? Нима қилиш керак, ахир?

У эсини йўқотган одамдай, довдираб кўчада юради. Кейин Галянинг олдига югуради.

Кеч бўлиб қолган. У ухляпти. Серёжа уни ҳовлига чақириб чиқади. Бор гапни айтмоқчи бўлиб оғзини жуфтлайди-ку, лекин айтолмайди. У жим турибди. Галяга ажабланиб қарайди, унинг нима учун бу ерда турганига тушунмайди.

Йўқ, бу ҳақда қиз болага айтолмайди. Галя уни тушуниши мумкин, бир оғиз ҳам унга ёмон гапирмайди, лекин бу ҳақда айтолмайди. Чунки, унга уят! Уят!

У Галяга қараб туриб, орқасига ўгирилади-да, қочиб кетади, кетганда ҳам унинг ажабланиб турганини кўрмасдан кетади.

Олег Андреевичнинг олдига бориш керак, деб ўйлайди, борганда ҳам учиб бориш керак. Ахир у жиноят қидирув бўлимида ишлайди, шаҳарда жиноятчилар ушлайдиган энг катта бошлиқ. Шунинг учун ҳам унинг олдига боради. Боради-ю, ўз айбига иқрор бўлади. Ахир бу қилган ишини тўғрилаши мумкин-ку.

Серёжа Нина холасининг олдига югуради, яна тўхтаб қолади. Нина холасининг олдига бориш мумкин эмас.

Олег Андреевичнинг олдига ҳам бориш мумкин эмас, чунки у ерда Нина холаси бор. Уни ишга олиб борган ҳам холаси-ку. У ҳали балоғатга етмаган бўлса ҳам уни қабул қилишларини илтимос қилиб, ўз сўзининг устидан чиқди-ку. Холаси навбатчилик тўғри келганда, ҳар сафар оқшомда у билан гаплашиб ўтиради, ҳатто онаси сингари: «Менинг нотинч юлдузларим!» деб ашула ҳам айтиб беради.

Энди Нина холасига нима деб айтади:— Мен ўғирладим! Буни бўйнимга оламан, дейдими? Ахир студиядагилар Нина холасини, ана унинг ишонгани, суянгани деб, қўлларини бигиз қилиб кўрсатадиган бўлишади-ку.

Ўз кафиллигига олмаса бўларкан, бўлмаса буфетга ўғирликка тушармиди?

Ўғирлади! Қандай даҳшатли сўз!

Серёжа худди қоққан қоziқдек тик туриб, кейин яна югуриб кетади. У дарё томонга, кўприкка қараб югуради.

Мана, шу ер энг чуқур бўлса керак. Серёжа пастга, қоронғиликка тикилиб туради. Кейин чўнтагидан пул ўралган тугунчани олади.

Йигирма тўққиз сўму олтмиш тийин — бир ози қороз пул, қолганлари тангалар — уни сувга ташлайди. Тугунча сувнинг тагига чўкиб кетади.

У қўлларини шимига артади. Гўё қандайдир ифлос нарсани ташлагандай, қўлини артади.

6

У ўзини бўшаб қолгандек ҳис этади. Лекин шунга қарамай, таскин йўқ, кўнгли ғаш. У билади: яна бир ярамас иш юз берди; исбот қилувчи далилдан кечди, қўрқоқлик қилди.

Серёжа гангиб бормоқда, худди маст сингари чайқалмоқда, боши қотди, қон томирларида гўёки қон тўхтаб қолди. Яна бир оздан кейин боши ёрилиб кетиши мумкин. Майли, ёрилса ёрилсин, ўйлайди у. Энди бўлар иш бўлди. Улсам, яхши бўларди. Ўша кўприкка қайтиб бориб, ўша пул ўралган тугунчани ташлаган жойдан туриб, тимқора пастликка, сув қаърига ўзини ташласа... Майли, нима ўйлашса, шуни ўйлашсин...

У ўгирилади, кўприкка қайтиб бориш учун кўчани кесиб ўтади... Аммо шу асно унинг миясига нимадир келиб урилади, уни қандайдир куч биқинидан итариб

юборади, у оёғида қандайдир оғриқни ҳис этиб, ерга йиқилади ва бир неча марта думалаб кетади...

Серёжа оғзида тўпланиб қолган қандайдир суюқликни тупуриб ташлайди, тишлари орасига кириб қолган чанг гичирлайди, у қоннинг кўнгилни айнитувчи таъмини сезади, лекин бу уни қўрқитмайди. Худди уйқудаги сингари оёққа туради, йиртилган шимларига эътиборсизлик билан қарайди... Унинг олдига биров югуриб келмоқда, баланд, қора соя югуриб келмоқда. Қочиб қолиш керакмиди, лекин Серёжа қочмасдан жойида қолиб туради. Энди унга бари бир.

Ҳансираб қолган киши уни елкасидан ушлайди, гапирмасдан унга тикилади. Серёжанинг кўзи рўпарасидаги одамга тушади — бу учувчи, бошида «Аэрофлот»нинг фуражкиси, кўм-кўк мовий кўйлагининг кўкрагида самолёт эмблемаси порлаб турибди.

— Ёмон йиқилмадингми? — қўрқув аралаш сўрайди учувчи. Унинг овози йўғон, лекин қўрқиб кетгани сезилиб турибди. Эҳтимол, бу овоз билан самолётдан туриб бақирилса, ердан туриб бемалол эшитиш мумкин.

Серёжа жим турибди.

— Йигитча, бу нима қилганинг! — бақиради авиатор. — Сени оёқ ости қилиб кетишим мумкин эди, кескин муюлиш бўлса, йўловчилар учун қизил чироқ ёниб турибди, сен бўлсанг бирдан ўзингни ёлдирак остига ташласанг.

У албатта хурсанд, сабаб — Серёжа тирик қолди; уни машинасига судрайди, қизил ранг «Жигули»нинг мотори ишлаб турибди. Машина жойидан қўзғалади.

— Ҳозир, ҳозир! — дейди у. — Майиб бўлган жойингни ювамиз, шимингни тикамиз, ҳаммаси жойида бўлади. Қўй, йиғлама!

Лекин Серёжа титрайди. Унга ҳаво етишмайди, кўкрак қафаслари тебранади, елкалари титрайди.

— Бир оз чидаб тур! — ялинади учувчи, сўнг: — Жуда ҳам оғрияптими? — сўрайди ундан.

— Йўқ! — жавоб қилади Серёжа.

— Ундай бўлса, нимага йиғлайсан? — сўрайди учувчи ҳайрон бўлиб.

— Онам! — Бирдан бақириб юборади Серёжа. — Онам ўлиб қолди! Тушунасизми бунни?

Учувчи жим бўлиб қолади, «Жигули» бўлса чанг босган асфальт йўлдан учиб бормоқда, Серёжа ўпкаси тў-

либ йиғлаяпти, кўз-ёшсиз қийин. Энди бари бир, бўлар иш бўлди... Никодим, уйни алмаштириш, ўша уч юз, Адабиётчи, ўғирлик,— буларнинг ҳаммаси бўлиб ўтди, буларнинг ҳаммасини у ўз бошидан кечирди, бу ғам-ташвишларга чидашнинг ўзи бўладими. Булар қандайдир бир тасодифий нарсалар эмас-ку. Буларнинг ҳаммасининг умумий бир номи, сабабчиси бор. Онасининг ўлими, асосий сабаби шу!

Ўлим! Онасининг ўлими!.. Онаси ўлди-ю, булар, бу мудҳиш воқеалар содир бўлди.

Машина тормоз беради, учувчи Серёжани қандайдир уй зиналаридан юқорига бошлаб бормоқда, асабийлашган ҳолда қўнғироқ тугмасини босади, эшикни ораста халатли аёл очади, у вой-войлаганча буларни ошхонага бошлайди, тоғорага қайноқ сув солиб келади. Серёжанинг тиззасидаги яраларини ювади ва йод суртиб қўяди.

Оёғидаги шилинган яралар баданини ачитиб оғригади, бу Серёжани хушёр қилади. У энди йиғламаяпти. Титрамаяпти ҳам. Унда яна лоқайдлик пайдо бўлади.

Учувчи Серёжанинг оёғига катта бир кесим пластирни ёпиштириб қўяди, шундай қилар экан, тушунтира кетади, бу пластир оддий эмас, балки алоҳида хусусиятга эга, у хилма-хил бактерия ва юқумли микробларни ўлдириш қобилиятига эга, шу билан бирга яранинг тезроқ битиришига ёрдам беради, дейди. У оқсоқланиб ювинишга боради-да, қобиллик билан шимини ечади. Учувчининг хотини Серёжанинг шимини тикаётган пайтда у ошхонани бир ўзи эғаллаб юрган баланд бўйли, сарвқомат кишини кузатади. Унинг бурни йўғон, қалин лаблари осилиб турибди, қошлари эса бароқ. Вой, худойим-ей, ҳайрон қолади Серёжа, ахир бу қаҳрамон-ку, ўшанда унга фахрий ёрлиқлар, кубок учун мукофот ва соат соғға қилган учувчи-ку. Ҳа, айтгандай, Доронин.

— Ҳа, майли,— дейди учувчи,— бўлар иш бўлди, кел энди, танишайлик. Мени Юрий Петрович деб аташади.

— Мен сизни биламан,— дейди Серёжа.— Сиз қаҳрамонсиз. Сиз менга Пионерлар саройида мукофотлар топширгансиз.

— Мен ҳам эсладим,— дейди Доронин.— Сен учувчи бўлмоқчи эдинг шекилли.— У қовоғини солади.— Онангнинг ўлгани тўғрими?

— Тўғри бўлганда қандоқ,— жавоб қилади Серёжа.— Менинг учувчи бўлишимни онам орзу қиларди,

онамларнинг гапи бўйича отам учувчи бўлган эканлар, лекин аслини олганда, у ҳеч қандай учувчи бўлмаган... Мен энди кета қолай,— дейди ҳаяжонланиб Серёжа. Ўғирлик ҳақидаги фикр уни яна эзиб ташлайди, унинг миясига яна ўша ўғирлик воқеаси чирмашиб олади.

— Шимсиз кетасанми?— ажабланади Доронин.—
Ўтир. Ҳозир бўлади.

Дағал ва қатъий айтилган сўз Серёжани тўхтатиб қўяди.

— Сиз «кукурузний» самолётида учасизми?— сўрайди у гапни қовуштириш мақсадида.

— АН-2 да,— жавоб қилади Доронин.

— Илгари фашистларни қирган экансиз, энди бўлса «кукурузний» самолётида учяпсиз,— дейди киноя билан Серёжа.

Учувчи бошини қуйи солади, йўғон бурни бир текис нафас олаётгани сезилиб турибди, кейин кутилмаганда сўрайди:

— Демак, онанг сенинг учувчи бўлишингни хоҳлаган экан-да?..

— Ким бўлиш бари бир эмасми,— жавоб қилади Серёжа,— киши қанчалик паст учса, йиқилиши шунчалик осон бўлади. Умуман олганда,— дейди Андронни кўз олдига келтириб,— бу орзу-ҳавасларнинг кимга кераги бор?

— Нечанчи синфда ўқийсан?— унинг сўзини қатъий бўлади Доронин.

— Ишляяпман,— жавоб беради Серёжа. Сўзига аниқлик киритади:— Телевидениеда чироқ ёқувчи бўлиб.

— Ишлар шундай дегин!— ажабланади учувчи.— Чироқни ёқ деса ёқасан, ўчир деса ўчирасан!

Учувчи Серёжани зимдан кузатади.

Тугмали халат кийган аёл Серёжанинг шимини тикиб олиб келади, у кийинади ва учувчи билан пастга тушади, яна «Жигули»га ўтиришади, аста-секин келаётган моторнинг овозини эшитади ва йўлни кўрсатади:

— Гап бундай, йигитча,— дейди бирдан Доронин.— Ким бу гапларни сенинг мияннга жойлади?

— Нима, ёлғонми?— кесатади Серёжа.

— Бидъат!— баланд овоз билан бақиради учувчи.— Эшитганмисан бу сўзни? Бидъат бу, билдингми! Бундай фалсафа билан тобутга тирик тушиб, ўлишни кутиб ётиш керак!

— Мен истардим-ку!— ўйланиб дейди Серёжа.

— Агар билишни истасанг,— дейди аччиқ аралаш Доронин,— менинг ҳам на отам бор, на онам. Ҳатто бувим ҳам йўқ, мен болалар уйдан чиққанман. Сенга ўхшаб ҳеч қачон нолиган эмасман, тушкунликка ҳам тушмаганман.

— Сизга осон,— дейди Серёжа.— Сиз Қаҳрамонсиз. Учувчи бошини қуйи солганча жилмайиб, жим қолади.

— Учишни истармидинг?— кутилмаганда сўраб қолади у.

— Йўқ,— кулимсирайди Серёжа.— Умуман! Бу сафсатабозлик жонимга тегди. Хайр!

— Нечанчи квартира?— бақиради унинг орқасидан Доронин.

— Тўртинчи, нимаиди,— ёлғон гапиради Серёжа.— Сизга нима кераги бор?

— Саломат бўл!— бақиради учувчи ва машинасини жойидан шундай шиддат билан қўзғатадики, гўё осмонга учиб кетмоқчи бўлаётгандек.

Серёжа уйга киради, индамай овқат ейди. Бувиси унга қарамай ниманидир тикиб ўтирибди. Кейин у ювинади, ухлашга ётиб, кўзини юмади. Шу ондаёқ сакраб ўрнидан туради.

Нима ўзи? У эсдан чиқардимми? Уғирлик ҳақида унутдимми? Ахир бирор нарса қилиш керак-ку. Ниманидир ўйлаб топиш лозим. Гонг отгунча оз вақт қоляпти. Ясси юзли буфетчи аёл ишга келади, қиличнинг ўрнини кўради, пулларини тополмайди, ана ундан кейин машмашани кўр!..

Бувиси Серёжага кўзойнаги тепасидан, бурнини кўтариб қарайди.

— Нима бўлди?— дейди у.— Ниманидир эсдан чиқардингми? Ёки туш кўрдингми?

— Туш кўрдим, бувижон!— дейди у.— Шундай туш кўрдимки, айтишга тилим бормаиди.

У кампирга қарайди, ўзининг меҳрибон бувисини бошдан-оёқ кузатади, ўйчан, ҳаётда кўп қийинчиликларни кўрган онасининг онасига қарайди ва ундан бўлак ҳеч кимга ичидаги бор гапни айтолмаслигини ҳис этади.

Ҳеч кимга, бегона одамларга бу гапни айтиб бўладими, асло... У бувисига ёш тўла кўзларини тикди-ю:

— Бувижон! Мен пул ўғирладим!— дейди.

Бувиси тикаётган нарсасидан кўзини узмай, аввалига кулиб калласини сарак-сарак қилади, кейин гапнинг маъносига тушуниб титраганча, қўлига кўзойнагини олади.

7

Аввалига бувиси ишонмайди, шундан кейин Серёжа ҳамма гапни бирма-бир гапириб беради. Ҳеч бир нарсани қолдирмай айтиб беради.

Адабиётчи соқол оладиган чўтка, майкалар, чит иштонларни олиб келишни буюрганини айтади. Шаҳар бўйлаб юрганини, генералнинг олдига борганини, комиссия магазинга учраганини... Қўлқопларини қўлига кийиб, қилич билан қутини очганини баён қилади.

Бувиси ниҳоят ишонади. Қўллари билан қулоқларини беркитади, сўнг бақиради:

— Бўлди, жим бўл! Гапирма!

Серёжа жим ўтиради.

— Пулларни қайтариш керак!— дейди бувиси ва кеча Серёжа олиб келган пулларни олиш учун шкафга яқинлашади.

— Уша буфетчи қаерда яшайди? Бориб оёғига йиқиламан! Товонларини ўпаман! Наҳотки, ишонмаса!— у ҳолсизланиб қўлларини пастга туширади. Кейин ўздан ўзи сўрайди:— Агар кечирмаса-чи? Судга берадимиз?— У калласини сарак-сарак қилади.— Йўқ! Сени бермайман! Аняни берганим ҳам етар, сени бермайман! Ўзим айбдорман, хасис, аҳмоқман, пулнинг кетидан қувдим — чунки, яшаш керак эди, яшаш эса пулсиз қийинлигини билардим. Шунинг учун очкўзлик қилдим. Лекин алоҳида уйда яшашга эришдик.— Кампир йиғлайди, бу мудҳиш хабарни эшитиб бошига қўллари билан ураркан, Олег Андреевични эслайди, унинг олдига! Нинанинг олдига бориш учун отланади, лекин тўхтаб ўйланиб қолади, ўзига-ўзи дейди:— Бу ишга уларни аралаштириб бўлмайди, бу инсофдан эмас, худога ҳам, бандасига ҳам тўғри келмайди, чунки, бусиз ҳам улар кўп яхшилик қилишди.

Унинг кўзлари дам ёришар, дам қоронғилашарди.

— Балким улар топишолмас?— сўрайди у Серёжадан, умид билан, гўё у шундай жавоб берадиган одам-

дай.— Сен ахир, худди кинолардагидек қўлқоп билан иш қилибсан, изи қолмагандир.

Излар қолмагани турган гап. Саҳна буюмлари орасидан қиличини ҳам топиш қийин. Лекин уни қоровул Дуся хола кўрди-ку. У энг охирги бўлиб студиядан чиқиб кетди. Албатта алдаса бўлади, лекин лампа чироқлар ҳақида ёлғонни роса тўқидими. Ҳамма билади, лампаларнинг кундуз куни алмаштирилганини.

— Ҳеч иш чиқмайди!— хўрсинди Серёжа ва қоровул кампир ҳақида гапирди.

— Қочиш керак!— чапак чалади бувиси.— Тезлик билан кетишнинг керак. Зудлик билан! Эртагаёқ.

Серёжа эсини йўқотиб, гангиб қолган бувисига қарайди: қоч эмиш, топган гапини қаранг! У Дубровский-мидики, қочиб ўрмонда яшириниб юради. Кейин бошини сарак-сарак қилади. Бувиси айтарли қари бўлмаса ҳам, кўп нарсага ақли етмайди. Уйлаб топган гапини қаранг.

— Йигирма тўққизу, олтмиш!— бунга чидаб туролмайди кампир.— Шу ҳам пул бўлдими, бу пул учун боланинг ҳаётини булғашмаса керак! Ҳечқиси йўқ! Камбағал бўлиб қолишмайди! Бу пул узоқ қидиришга арзимайди, топишолмаса тинчиб қолишар, бундан кейин маҳкамроқ қулф осишадиган бўлишади.

Буларни гапирар экан, бувиси дам кулар, дам йиғлар эди.

— Бирор гап бўлгудек бўлса, ҳамма айбни ўз устимга оламан, фақат сен тезроқ кет, эшитяпсанми?— йиғлайди у.— Агар уларга ўша арзимас ўттиз сўм керак бўлса, мени қамашсин!

Бувиси ўзига ўзи ачинади, ўша арзимас йигирма тўққиз сўму олтмиш тийин деб қариган чоғида яна бирор балога гирифтор бўлмасайди, лекин ҳаммасидан ҳам ачинарлиси Серёжа; эҳ, бу ношуд етимча; ў тинмасдан йиғлашда давом этар, титраб турган елкаларини сочлари қоплаб олган, у шу туришда кампир эмас, балки қариб қолган қизга ўхшар, кимдандир гап эшитиб, аламига чидолмай йиғлаётгандек эди.

Улар икковлон бутун тун бўйи ухлашмади, худди тунги ўғирликка тайёрланаётган кишилардек, ҳамма нарсани ипидан-игнасиғача келишиб олишди. Серёжа ўзича ўйлади: бу оддий ҳаётда учрайдиган воқеалар эмас, фақат булардан у Понтининг олдиға ва комисион

магазинига борганини олиб ташласа борми, қолган воқеаларнинг барчаси олди-қочди тасодифларга тўла можаронинг ўзгинаси. Бу тасодифнинг асосий қаҳрамонлари: бувиси ва у, улар яна бир кеча-кундуздан кейин ўзлари билан нима бўлишини билишмайди, лекин улар охирги имконият қолгунча курашишга қатъий қарор қилишган, ҳар қандай вазиятда ҳам орқага чекинмасликка аҳд қилишган.

— Демак, бундай,— қайтаради бувиси яна бир бор, ўзи ҳам эсидан чиқариб қўймаслик ва Серёжанинг эсига яна жойлаб қўйиш учун.— Биринчи масала — Дуся, у Аня радиода ишлаган даврда менга рўмол тўқиб берган эди, мен-ку уни эслайман, лекин у мени эслармикин... Бу энг асосий масала,— дейди у.— Кейин ишдан бўшаш, кейин вокзал. Кел, тезроқ бўла қол, адресни ёзиб ол.

Серёжа итоаткорона ёзади, бувиси халтага унинг кийимларини солади, куртканинг ички чўнтагига пул тикади, унга тўғнағич қадайдн, Серёжага ўғрилардан эҳтиёт бўлишни тайинлайди, у бўлса кулимсирайди.

— Улардан қўрқиб нима қиламан, ўзим ўғриман-ку,— дейди.

Бу узоқ тунда бувиси яна йиглашга тушади. Серёжа қовоғини солиб жим турибди, ундаги қўрқув ва ваҳима аломатлари энди анча йўқолиб бораётган эди.

Тонг ота бошлади, ҳаво булут бўлгани учун кун кулранг эди.

Серёжа билан бувиси тезлик билан нонушта қилишди. У ариза ёзди. Аризани чўнтагига солди. Ҳаммаси энди тайёр, фақат ҳаракат қилиш қолди, холос. Лекин вақтнинг ўтиши қийин. Дақиқаларни ўлчовчи соат стрелкаси шошмасдан айланмоқда. Бундай тикилиб турсанг, бу стрелкалар тўхтаб қолганга ўхшайди.

— Бувижон,— бирдан дейди Серёжа,— ўшанда, бунга анча вақт бўлди, онам тириклигида, сиз мени нима учун ёқтирмас эдингиз?! Қачон қарасам онамга жавраганингиз жавраган эди...

Кампир дераза томонга қараб термилади, кўчадаги эрталабки хираликдан унинг кўзлари ёришгандай бўлади.

— Менга ўшанда ҳамма нарса кўнглимдагидек ёқмас эди, ҳамма нарса гўё ёмондек туюларди,— жавоб қилади у оҳиста,— сен бўлсанг, тирик отанг туриб отасиз эдинг, Анна-чи.. онанг ёмон яшарди, ҳеч нарсани

истамасди, яшаса ҳам ҳеч нарсага қизиқмасди.— Бувиси Серёжага ўгирилиб қарайди.— Биз қарияларга,— дейди у,— бахт бу уйда, оилада, қариндош-уруғда. Боланинг эса отаси, хотиннинг эри бўлиши шарт...— қўлидаги белбоғни ушлаб, жим қолади.— Кўрдингми, ишлар қандай бўлиб кетди.

Серёжа дераза орқасига, паст бўлиб сузаётган, ёмғир сувига тўлиб қорайган булутларга, разм солади. Улар: бувиси ва ўзи, бир-бирларига қарама-қарши фикр юритишса ҳам, лекин бир масалада онаси ҳақида, бахт ҳақида, бу бахтнинг келтирган касофати ҳақида бир фикрда эдилар. Айтишларинча, шундай нақл бор экан: бахтни қаерда топсанг, ўша ерда йўқотасан, деган.

Соат тўққизларда улар уйдан чиқишди, йўлакда Галяга дуч келишди. Унинг кўзларини қўрқув босганди.

— Нима бўлди?— сўрайди у,— сен кеча қандайдир қизиқ аҳволда эдинг... Хаёлинг жойида эмасди!

— Узимда эдим, ақлим жойида эди,— чўчиб кетади Серёжа. Ёлғон гапиришга улар бувиси билан келишиб олишган. Бугун кун бўйи ёлғон гапиришлари шарт. Лекин Галяга-чи?.. Бувиси Серёжага зимдан тикилади: уни синаб кўрмоқчи, келишилган аҳдга биноан, қани, унинг иродаси етадими-йўқми. Етади, сабр-тоқатим чидайди, қўрқмай қўя қол, бувижон!— Шундай қилиб,— дейди қувноқлик билан у,— бугун бошқа шаҳарга кетяпман, ҳунар мактабига кираман, жуда ҳам яхши билим юрти, кўп тармоқли мутахассис-механик тайёрлайдиган жойга ўқишга кираман. У ерда менинг амакиваччам яшайди.

— Кетишни хоҳлаб қолдингми?— бўшашиб дейди Галя.— Айтмасдан? Тўсатдан-а?

Серёжа кўзларини яширади. Унга нима ҳам деб жавоб берарди.

— Сен келиб тур,— Галяни уйга таклиф қилади кампир, Серёжани четга суриб,— уялмасдан кириб тур. Серёжадан келган хатларни бирга ўқиймиз. Чой ичамиз.

— Кираман!— ҳурмат билан дейди Галя, ўзи бўлса бўшашганча уларнинг орқасидан қараб қолади.

Бувиси Серёжанинг қўлидан худди ёш болани етаклагандек ушлаб олган, қаттиқ ёпишган. Кейин қўйиб юборади. Яна хўрсиниб, йиғлашга тушади.

— Бошланди!

Ҳақиқатан иш бошланган эди.

Кадрлар бўлимида Серёжа учун ҳам бувиси гапир-

ди, уни оғзини очишга ҳам қўймади, яна ёлғонни гапириб қўйса борми, ҳар бало бўлиши мумкин.

— Мен ўзим гапираман,— шундай деб йўлда буйруқ берган эди бувиси.— Мен кекса одамга алдаш гуноҳ эмас. Сен фақат калланг билан тасдиқлаб турсанг бас.

Серёжа маъқул, дегандек бошини чайқади, унга қандайдир қоғозни тўлдиришни ва қўл қўйдиришни буюришди, ҳар хил хоналарга киришга тўғри келди. У қаерга бормасин, ҳамма жойга худди соядек бувиси бирга бо-ради.

Нина холани! Фақат ўшани учратмаса бўлгани, ўйлайди Серёжа ва қўрқа-писа атрофга аланглайди.

Қўл қўядиган одамлар унчалик кўп эмас, лекин ҳамма ҳайрон, Серёжа шунча кам вақт ишлаб бўшаб кетса, лекин бувисининг тушунтиришларини эшитиб улар бошларини маъқул дегандек қимирлатишади: ҳа, ўқишга нима етсин, чироқ ёқиш ҳам касб бўлдими, ҳақиқатан ҳам Серёжа ҳали ёш, унинг келажаги олдинда.

Унинг қўлини қисиади. Зафар тилашади. Ана шу яхши истаклардан унинг боши айланиб кетади, унга жуда ҳам уят, лекин начора, жим туриш керак. Яхшиямки, кадрлар бўлими комитетда бир жойда: радио учун ҳам, телевидение учун ҳам; студияга бориб ўтириш шарт эмас, агарда у ерга борсами, Андронни учратиши мумкин, режиссёрлар, ассистентлар, режиссёр ёрдамчилари, операторлар, уларнинг ҳаммаси Серёжани яхши билишади, муносабатлари ҳам чакки эмас. Бунинг устига, у ерда ясси юзли, жаҳлдор буфетчи аёлни ҳам учратиш мумкин...

8

Серёжа торгина вагон йўлагида турибди. Одамлар кўтариб ўтиб кетаётган чамадонларнинг бурчаклари, орқага осиб олинадиган халталарнинг темир ҳалқалари келиб Серёжага урилади. Лекин у ҳеч нарсани сезаётгани йўқ. У пастга, оғзига кафтини қилиб олган бувисига қараб турибди.

Улар дам-бадам кўзларини узмасдан бир-бирларига қараб қўйишади, кейин дераза бир томонга қараб кета бошлайди,— поезд жойидан билинар-билинимас қўзғалган эди, бувиси деразага қараганча югура бошлайди, чспишга кучи қолмагач, тўхтайди ва узоқдан туриб Серёжани чўқинтиради.

Тутун аралаш нам ҳавода кўримсиз бўлиб турган вокзал, ифлосланиб қорайиб кетган жигарранг вокзал смборхоналари тезда орқада қолиб кетди, рўпарада кенг манзара кўзга ташланди, ҳув ана, оқ қайин дарахтлари буркаб олган эски қабристон, ундан нарида тутун чиқиб турган иссиқлик электр маркази, янги уйларнинг ҳали битмаган хоналари, уларнинг барчаси орқада қолиб кетмоқда. Унинг рўпарасида ер айланмоқда, Серёжа ўйлайди, бу ер худди улкан қартага ўхшайди, фақат у учун ундан на музика овози чиқади, на ҳаёт нишонаси бор...

Электровоз вагонларни куч билан бир текисда тортиб бормоқда. Серёжа бир бурчакка суқилиб, йўловчиларга тескари ўтирган ҳолда кўзини юмади ва бир зумда ухлаб қолади.

Қизиқ, унинг тушими, ўнгими. Утган кунлар воқеаси ҳали унинг ёдидан кўтарилгани йўқ, ҳатто у ташвишли дамлар уйқусида ҳам тинчлик бермаяпти, бу тасодифий ҳангомалар яна аниқ ҳолда нуқул қайтарилгани қайтарилган.

Мана, унга еттинчи синфни тамомлагани ҳақидаги гувоҳнома ва меҳнат дафтарчасини беришяпти. Мана, бувиси айбсиз қоровул ҳақида гапиряпти, қоровулга қойил қолиш керак, жунли буюмлар тўқир экан, улар тўқувчининг уйи томон югуриб боришмоқда, ахир қоровул Дуся холанинг уйига тезроқ югуриб борилмаса, у уйдан чиқиб кетиши мумкин, чунки соат ўн бир бўлиб қолди, тезроқ ҳаракат қилиш лозим!

Дуся хола хайрият уйда экан, худди кўчириб оладигандай полни қиртишлаб ювяпти, бегона одамларни кўриб ўзини ноқулай ҳис қилади, узоқ вақт уларнинг кимлигини билолмай туради, ниҳоят, Серёжани танийди, бувиси билан саломлашади, кампирни яхши таниганини узоқ вақт тушунтироқчи бўлади, лекин кўзлари ўзгариб кетибди, ёдимдан кўтарилибди, дейди.

— Дусенька,— йиғлайди буви,— сен менинг Аничкамни эслайсанми?

— Эслайман, қандай эсламас эканман,— дейди ҳеч нарсага тушунмай, бўшашиб Дуся хола,— уни кўмиш маросимида ҳам бўлганман.— У йиғлаб бурнини тортади.

Бувиси тиззаси билан ерга йиқилади, даҳани қалтирайди, лаблари титрайди, кўз ёшлари дув-дув оқиб, юздан думалаб тушади.

— Дуся!— дейди у.— Худо ҳаққи, сендан сўрайман! Сен бизга ёрдам берасан, ҳеч нарса айтмайсан! Ўзим учун сўраётганим йўқ! Анна учун сўраяпман! Унинг хотираси учун илтимос қиляпман!

Кампир аччиқ-аччиқ йиғлайди, қоровул хотин уни ўрнидан кўтариб турғизмоқчи бўлади, лекин кучи етмайди, чунки буви семиз бўлгани учун анча оғир, шундан кейин Дуся холанинг ўзи йиғлашга тушади.

— Сезяпман, қандайдир ташвишли ишга ўхшайди,— дейди у.— Нима, бировнинг бошига кулфат тушганда ёрдам бериш мумкин эмасми?

Кампир ўрнидан туради. Дуся холага Анна ҳақида, Никодим ва чақалоқ ҳақида гапиреди. Улар яна йиғлашга тушадилар. Серёжа бўлса курсида ўтирибди, энди у ҳатто уялаётгани ҳам йўқ.

Бувиси Никодим ва Адабиётчи тўғрисида гапиреди, уйни алмаштириш ҳангомаси, ўша қурғур уч юз сўм, соқол оладиган чўтка, читдан тикилган иштонларни ўқитувчи олиб келиб беришини тайинлагани ҳақида ҳам гапиреди, қоровул хотин бўлса буларни эшитиб оҳ-воҳ қилади, бошини сарак-сарак қилиб одамларнинг ярамаслигига ҳайрон қолади ва яна йиғлашга тушади.

— Буни қаранг, қандай одамлар бор-а!

— Булар ҳали ҳаммаси эмас,— оғир хўрсинади бувиси.— Энг асосийсини энди айтаман.

Дуся хола кампирга кўзларини катта-катта очиб қарайди, кўзларини Серёжага тикади, қўллари билан бошининг чаккасидаги қон томирларини ушлайди.

— Менинг жонгинам,— дейди у Серёжага,— сен нимани ўйлаб топдинг? Бундай гуноҳни қилиб бўладими? Ҳаддинг сиққан бирор кишига айтсанг ҳам бўларди. Ун сўмдан, йиғирма сўмдан бўлса ҳам йиғиб берардик. Ахир атрофда халқ бор-ку...

— Бўлар иш бўлди,— ўйланиб гапиреди кампир ва илтимос қилади:— Дуся, онагинам, бир умр унутмайман, гуноҳни бўйнингга ол. Хамма билан баробар чиқиб кетган эди, деб айта қол...

— Қабул қиламан гуноҳни,— уни тинчлантирмоқчи бўлади қоровул,— нима, менда раҳм-шафқат йўқми? Кўп қайғурма, мана шу крест билан сени ишонтираман.— Дуся хола қондасини келтириб чўқинади, кампирни қучоқлаб йиғлайди, кейин қўшиб қўяди:— Ҳа, айтгандай, буфетчи Тонька, шундай муттаҳамки, унга ҳеч ким ачин-

майди. Пулидан ҳам, тарозидан ҳам уриб қолади, ҳеч ким сезмайди буни, чунки атрофда ҳамма зиёли!

Улар яна йиғлашади, энди анча хотиржам бўлиб, енгил тортиб йиғлашяпти, бувиси қоровулга ўз плани — Серёжани қочириб ҳақида, яъни унинг кетиши тўғрисида гапирди.

— Буни тўғри ўйлабсизлар, — ўйланиб ўтириб бу планга қўшилади Дуся хола. Кейин кампирдан сўради: — Бу ерда у чироқ ёқишдан бошқа нимани ҳам ўрганарди?..

Йўлдаги чироқлар ёниб ўчмоқда, ёниб ўчмоқда. Серёжа кўзларини очади. Дераза орқасида момақалдироқ бўлмоқда! Осмон гумбази парча-парча булут бўлаклари билан қопланган, булутлар орасидан чақмоқ учмоқда. Ёмғир дам секинлаб, дам шаррос қуяди...

Серёжа завқланиб рўпарадаги вагонларда мудраб ўтирган одамларни кўради. У бошини орқага ташлайди, вагон деворига ўрнатилган думалоқ тутқични кўради ва бирдан унга тегиб кетади. Шу ондаёқ...

Тўсатдан барча булутлардаги чақмоқлар бир дақиқанинг ўзида пастликка қараб отилади. Улар кўзни қамаштирувчи кўм-кўк мовий осмонда ўчади ва бирдан чақмоқ бўлиб яна ёнади. Серёжа гужанак бўлиб олади. Унинг кўз ўнгида бу осмон ўзгариши тасодифий, худди шайтон васвасасига ўхшайди. Шу пайт бирдан онасининг овози эшитилади:

Энди-чи, анорнинг донин кетма-кет
Авайлаб бирма-бир эзиб борамиз.

Радио! Бу радио-ку, шошилиб ўйлайди у. Уша у туртиб юборган қора тутқич радио экан. Ундан онасининг овози эшитилияпти. Серёжанинг томоғига бир нарса тиқилади, у йиғлайди ва шу ондаёқ кулади. Анор тўғрисидаги шеър! Ушанда! Ҳа, ўшанда Котька уни ҳожатхонага судраб кетганда бу шеърни у охиригача эшитолмай қолган эди. Бу — онажони! Албатта! Радио! Плёнкага ёзиб олинган онасининг овози.

Серёжа қўллари билан томоғини ушлайди, бутун вужуди билан эшитишга, бирорта ҳам сўзни қолдирмай эшитишга ҳаракат қилади. Онаси бўлса шеър ўқияпти, унинг қалбида қандайдир яширин тўлқинланиш, сирли қувонч, бу қувончда куч ҳам, бахт ҳам сезилиб турибди.

Пўстлоқнинг ичида йиғилади сув
Юради, оқади, қуйилади сув.
Юмшоқ бўлиб қолар қаттиқ анор
Таранг бўлиб қолар.
Борган сари аста эзар энди кафтлар
Авайлаб-авайлаб.
Ҳушёр бўлиш керак, сезгир бўлиш керак
Анор деган нарса ёрилиб кетар.

Серёжа деярли нафас олаётгани йўқ, унинг нигоҳи вагон деворини тешиб ўтгудай, ёмғир ва булутларни кесиб ўтиб, узоқлардаги бўшлиққа қаратилган. У онасининг шеър ўқиш оҳангини акрорлайди, у билан қўшилиб, ҳар бир сўзни айтиш олдидан олинаётган нафас билан ҳамоҳанг бўлади, бу майин ва ёқимли овознинг ҳар бир товушини завқ билан тинглайди.

Ҳаммадан кераги — сабр ва меҳр!
Устки дон — нимаикан?!
Ичкаридаги
Донларга етишмоқ керак аввало
Уларни эзайлик усталик билан...
Сўнгра терисини оҳиста тишлаб,
Бебаҳо мевани севинч-ла ушлаб,
Бошни ортга ташлаб
Сўнг оғиз билан,
Қайноқ лаблар билан
Бутун шарбатин
Сўриб олмоқ керак қулт-қулт ютиниб!

Онасининг овози кўнлмаганда пайдо бўлганидек, шундай ўчиб қолади, бу аҳвол Серёжани лол қилиб қўяди. У шоша-пиша радио динамигининг тутқичини бурайдди. У ердан эса фақат қуруқ қитирлаш овози эшитилди. Эркак овоз сўнги ахборотни ўқийди.

Серёжа ҳолсизланиб ўзини орқага ташлайди. Унинг кўзларида пайдо бўлган ёш қотиб қолади. У бутун вужуди билан сесканиб кетади.

Серёжа ҳайрон бўлади. Эҳтимол, у туш кўргандир? Ҳамма мудраб ўтирибди, ҳеч ким эшитгани ҳам йўқ... Ҳеч кимнинг ҳеч қандай шеърга тоби йўқ... Йўғ-е, ушчаллик эмас. Ҳув ана, оқсоч хотин Серёжага диққат билан қараб турибди. У хотинга қараб кулади.

— Бу шевърни менинг онам ўқиди! Сиз эшитдингизми?

Аёл кулиб, ҳа, дегандек ишора қилади.

— Артистками?— сўрайди у.

— Ундан ҳам яхши,— жавоб қилади Серёжа.—
Диктор.

У дераза томонга ўгирилиб олиб, чақмоқларнинг чарақлашини кузатади. Ва бирдан қотиб қолади.

У ўйлаб кетади: нима, анор шарбатини ичиб, қувнаб кулсанг-да, ўғирлик қилиб бемалол яшаб юрсанг, бу ахир мумкинми? Ҳаммани алдаб, қочиб кетдинг-а, қойил!

У сўроқ аломати билан динамикка қарайди. Лекин онаси индамай турибди. Қимдир ҳосил ўрим-йиғими ҳақида маъруза қиляпти.

Онажон! Онаси балки нима қилиш кераклигини айттарди...

Серёжа яна ўша машъум кунни эслайди.

Улар янги уйда қуруқ тўшакнинг устида ўтириб, вино ичишяпти, онаси тинмасдан кулгани-кулган. Ундан олдин эса роса йиғлаган эди. «Наҳотки,— дейди у,— буларнинг ҳаммаси меники бўлса? Сен ҳам, сен ҳам, бу уй ҳам?» У кўзларига ишонмасди! У туриб-туриб ажабланирди! Унинг ҳаётида бундан бахтли кун бўлмаган бўлса керак!

Серёжа бу бахт ҳақида кўп ўйлади. Бу бахтнинг ўзи аслида нима эканлиги тўғрисида бош қотирди. Нина холасининг омади ва гўзал бахтини кўз олдига келтирди. Онасини бахти-ю, бахти қаро кунларини эслади. У ўшанда ўйларди ўзича: бахт — бу инсон. Инсон қандай бўлса, унинг ҳаёти ҳам шундай бўлади. Биров бахтли, биров бахтсиз бўларкан, бу дунёда. Ҳақиқатан ҳам шундай! Онаси ўз ҳаёти билан буни исботлади. Ҳақиқатан ҳам шундай эканлигини барчага исботлаб берди. Қимки бахтга интилмас экан, у бахтсиз одам. Қимки бахтга интилса, у бахтли одам.

Демак, менинг бахтсизлигим — бу мен, ўйлайди у ҳаяжонга тўлиб.

9

Поезд манзилга эрта тонгда етиб келди.

Нотаниш шаҳар вагон олдидан узоқ ўтиб турди. Кейин шовқин-сурон бошланди. Трамвайлар шовқини.

Одамлар тўдаси! Ёғ босган асфальтнинг усти йилтирайди. Каптарлар худди келишиб олгандай бараварига учшади.

Серёжа милиционер олдига келади, адреси ёзилган қоғозни узатади, у қандай қилиб боришни тушунтирар экан, Серёжа худди биринчи марта кўраётгандек милиционернинг шапкасига қизиқиб қарайди, кўкимтир мундир, тилларанг тугмалар унинг диққатини ўзига жалб этади.

Бу инсон ўз туриши билан ҳақиқатни эслатади. Ҳатто унга ҳам, бегона шаҳар бўлса ҳам, мен фалончиман, бу ердан бир неча ўнлаб километр наридаги буфетга ўғирликка тушдим, деб айтиши мумкин, у шу ондаёқ жиддий тусга кириб, уни керакли жойга олиб бориши мумкин, чунки ҳақиқат ҳамма жойда ҳам бир хил.

Бу фикр Серёжани азобга солади. У милиционердан узоқлашади. Трамвайга ўтиради, кетяпти-ку, ўйлайди: буларнинг ҳаммаси бувисининг соддагина бўлиб топган нарсаси. Эҳтимол, кампир ҳақдир, вақт ўтиши билан босди-босди бўлиб кетар, эсдан чиқар, у яшайдиган бошқа шаҳарда ҳеч ким буни эсламас, ҳаммаси яхши бўлиши мумкин, яхши!

Яхши? Лекин у ҳам эсдан чиқарадимиз? Бир умрга эсдан чиқариб юборадимиз?!

Трамвай баланд иморатлар орасидан ўтиб катта кўча бўйлаб учиб бормоқда, у дам пастқам уйлар орасида кўздан ғойиб бўлар, яна янги кўчалардан шўнғиб чиққанича олиб борарди.

Серёжанинг билим юрти худди трамвай бекатининг рўпарасида экан, лекин у ҳозир у ерга бормаиди, аксинча ётоқхонани сўрайди. Унинг пайдо бўлиши Колькани ҳайратга солади, кўзлари қинидан чиқиб кетай дейди, кейин у Серёжанинг ўз олдига ўқиш, яшаш учун келганини билиб, довдираб қолади ва уни директорнинг олдига судрайди, лекин Серёжа икки оёғини тираб олади.

— Тўхтаб тур,— дейди у,— аввал ўз ҳунар мактабинг ҳақида гапириб бер.

— Бу сенга ҳеч қандай ҳунар мактаби эмас,— хафа бўлади Колька. У ҳамон ҳайратда, лекин ўзида йўқ мамнун. Бунинг устига, катта шаҳарда яшагани ва билим юртида ўқиётгани учун унда мақтанчоқлик аломати пайдо бўлибди.— ПТУ,— тушунтиради у.— Биз «ҳунарманд»лар эмас, пэтэушниклармиз. Қара, бизнинг синф-

ларимиз қандай!.. Устахоналаримиз-чи... Спорт залини айтмайсанми...

У Серёжани худди касалхоналардаги сингари озода йўлак бўйлаб бошлаб боради, деворларга осиб қўйилган рангдор, йилтироқ вимпелларни, ойнали шкафлар орасига эҳтиёт қилиб қўйилган мукофотларни кўрсатади.

— Бизда, биласанми,— тантанали оҳангда дейди Колька,— худди суворовчилар мактабидай. Интизом — бир! Уз-ўзига хизмат қилиш — икки! Учинчи — барча ишларни ўзимиз бошқарамиз! Энг асосийси — соф виждонли бўлиш кодекси. Бу ҳақда эшитганмисан? Қайси мактабда бор бу янгилик? Бизда эса кодекс! Агар бирор кимса бир дона қошиқни ҳам сўроқсиз олиб кетса борми, биз уни суд қиламиз ва ҳайдаймиз, тушундингми?

— Қандай қилиб суд қиласиз?— Серёжани совуқ тер босади.

— Шундай! Умумий мажлис чақирамиз — бу бизнинг суд.

Суд! Бу ерда ҳам суд! Ҳамма ерда жазолаш, ҳамма ерда танбеҳ бериш, бу аҳмоқликдан ҳеч қаерга қочиб, қутулиб бўлмас экан-да!

Серёжа катта зал тўла ўтирган одамларни кўз олдига келтиради. Нотаниш, бегона йигитлар қўлларини нахса қилиб, бараварига қичқиришяпти: «Ҳайдаш керак! Уят! Номус!»

Уят! Албатта, уят! Ундан ҳеч қаерга қочиб қутулиб бўлмас экан-да. Мана, ҳозир улар Колька билан директорнинг олдига боришади. У сўрайди: «Ишлаганми-сан?»— «Ишлаганман!»— жавоб қилади Серёжа. «Қани, меҳнат дафтарчангни бер. Характеристиканг қани?» «Меҳнат дафтарчаси» мана. Характеристика бўлса йўқ...

Агар зарур бўлиб қолса кейинроқ юборишга ваъда беришган эди. Ёзиш учун вақт керак, бувиси бўлса тинмай шоширарди: тезроқ жўнаш керак, у ерда конкурс экан, бундай билим юрти камдан-кам бўлади, тезда у ҳақда библио қолишиди.

Сен доим индамай тур, деб бувиси айтиб қўйганди. Алдашга келсак, ўзим алдайман, мен эски гуноҳқорман, дерди. Мана энди вақти келиб, Серёжанинг ўзи алдашга ўтди. Илгари келишиб қўйилганига биноан, у фақат мактабни тамомлагани ҳақидаги гувоҳномани беради. Гўё, ҳар бир ўқувчи сингари бутун ёз бўйи ўйнаб юрган. Ҳозир ўқишга кирапти. Алдаш. Ҳа, алдаш керак.

Умуман олганда ўзи нима гап? Нима учун у ерда — уйда уни ўзи эмас, бувиси алдади. Нима учун уни бувиси сақлаб қолди, у бўлса худди эсини йўқотган одамдай қотиб турди? Ахир айбдор у эди-ку, бувиси эмас! Буфетни бузган у-ку, бувиси эмас...

Серёжа буларни эсларкан, терлаб кетди, юзи гезарди. Колька бунни кўриб, уни ошхона томон судради ва ўзини-ўзи койиди.

— Мен аҳмоқман, қараб турсам, рангинг оқариб кетяпти, кел, овқатланиб ол, бўш қоп тик турмайди!

Серёжа истар-истамас вилкани котлетга тикади, унинг овқатга хуши йўқ. У Колькага қарайди, уни бошдан-оёқ кузатади, у жуда ҳам таниб бўлмас даражада ўзгариб кетган! Ушанда — бундан бир йил бурун — у қишлоқи бола эди, чекарди, ўзини ҳаммага кўз-кўз қилиб кўрсатарди. Серёжага ҳам олифтагарчилик қилганди... Энди бўлса оппоқ тишларини йилтиратиб, камтарлик билан гапиряпти. У билан дўстлашса, ёмон бўлмаса керак — ушанда уларнинг дўстлашиб кетишларига фалокат сабабчи бўлганди, кейин эса қиш бошланди, ишлар кўпайиб кетди. Эҳтимол, энди вақти келгандир...

— Ушанда трактор учун роса гап эшитган бўлсанг керак?— сўрайди Серёжа.

— Нимасини айтасан,— хўрсинади Колька,— отам мени роса адабимни берди! Уни ҳайдовчилик гувоҳнома-сидан маҳрум қилишларига озгина қолди.

— Сизлар қандай қилиб велосипедни эсингиздан чиқармаганингизга ҳайронман,— таажжубланади ўйчан ҳолда Серёжа ва поездда келаётган пайтда, онасининг овозини эшитгани ҳақида гапирди.

— Биз сенинг ойинг овозини ҳамма вақт эшитардик,— дейди Колька.— Унинг овози билан эрталаб мактабга төмон югурасан. Қаҳратон қишда совуқ неча даража бўлишини эшитасан, кўпинча ўзимиз: Анна хола, қаттиқ қиш жонга тегди, совуқни беш-олти даража пайтириб беринг, дер эдик!

Серёжа кулади. Онаси ҳақида ўйлаш унинг учун ҳамма вақт яхши. Фақат бир нарса... Нима учун уни алдаган? Ишнинг фойдаси учун алдаш мумкинми? Ҳақиқат учунми? Мана, ҳозир у алдаяпти, унинг ҳамма гаплари ёлгонга айланиб кетди, бу алдашларнинг ҳаммаси энг қабиҳ ўғирликни яшириш учун... Ахир олижаноб алдов бўлмайди-ку.

Улар икковлон катта хонада ухлагани ётишди. Августнинг охири, кўпчилик ўқувчилар келишмаган, баъзи бирлари практикада, Қолька бўлса ўз практикасини шу ерда — шаҳардаги катта заводда ўтказмоқда.

Улар чироқни ўчиришди, лекин Серёжанинг уйқуси келмаяпти, янги жойга ўрганмаган, шунинг учун ҳам каравотни гичирлатиб у ёқдан-бу ёққа ағдарилгани ағдарилган.

— Сен алдамаяпсанми?— сўрайди кутилмаганда Қолька.— Ўқишга келганинг ростми? Сен ахир учувчи бўлмоқчи эдинг?

Серёжа индамайди.

— Хоҳлардим, энди хоҳламай қўйдим,— жавоб қилади хўрсиниб. Ва бирдан Қолькадан сўрайди:— Сен мешинг отам тўғрисида билармидинг?

— Эшитганман,— жавоб қилади Қолька,— у ҳалокатга учраган...

— Ким айтган?— сўрайди энтикиб Серёжа.

— Қишлоқдагиларнинг ҳаммаси шундай дейишади. Отам ҳам...

Серёжа енгил тортиб хўрсилади. У ўз фикрларини худди жумбоқ чигилни ечгандай еча бошлади.

Отам йўқ, ўйлайди у, тўғрироғи, бор — бу Авдеев, лекин ўйлаб топган ота тўғрисида яхши гапиришади, унинг хотирасини мамнунлик билан эслашади. Демак, онам томонидан ўйлаб топилган хаёлий одам ҳар ҳолда бор! Майли, у ҳақдаги афсонани Серёжа чилпарчин қилиб йўқотиб ташлаган бўлсин, лекин учувчи — ота хотираси, таниш-билишлар қалбида, Серёжадан қатъий назар, у истаса-истамаса яшаб келмоқда-ку... Онаси ўйлаб топган ота хотираси яшашда давом этмоқда, лекин уни йўқотиш учун ҳар бир одамнинг олдига бориб, бирма-бир тушунтириш керак, учувчи — қаҳрамон бўлмаган отам, тўқима деб айтиш — унинг ўрнида оддийгина Авдеев бор, деб ўқтириш керак.

Серёжа хўрсилади, неча бор айланса ҳам уйқуси келмайди, ваҳоланки, Қолька аллақачон ухлаб қолди, худди ўша оқ қайинга олиб бориб урган «Белорусь» трактори сингари хуррак отяпти.

Демак, бундай олиб қараганда олижаноб алдов ҳам бўлар экан-да? Қабиҳ ва ярамас ёлғон ҳам бўларкан-да?

Умуман олганда, ўйлайди у, унинг манфаати учун

бувиси ҳаммани алдаб юрибди. Агар унинг ўзи билан шу ҳодиса рўй берганда борми, у аллақачон ҳамма айбни бўйнига олган бўларди.

Серёжа Нина холасини, Олег Андреевични эслайди. Буфет тўғрисидаги воқеа маълум бўлса борми, нима бўлишини кўз олдига келтиради. Наҳотки, бу ерда қандайдир бир сирли алоқа борлигини билишмаса? Буфетга ўғри тушган ва у зудлик билан шаҳардан чиқиб кетган. Бунинг нимаси баҳона? Баҳонани қаранг, ҳеч қаерда йўқ билим юртини топган эмиш. Албатта улар эр-хотин бувисининг олдига боришади. Нима гаплигини билиб олишмагунча қўйишмайди.

Бувиси айтмайди. Йиғлайди, ёлғонни тўқийди, қийналса ҳам айтмайди, чунки Серёжа унинг набираси, бегона эмас.

Шундай экан, нима учун у бувиси ҳақида ўйламайди? Нима, ҳамма вақт бувиси унинг ўрнига алдаши, уни яшириши, барча қийинчиликларни, алдовларни ўзига қабул қилиши керакми?

Серёжа димиқиб кетади, ғижимланган кўрпани устидан олиб ташлайди, ёстиқни ўгириб қўяди, лекин барибир иссиқ. Унинг бутун вужуди қийноқда, у қанчалик кўп ўйласа, шунчалик ўзини ёмон ҳис қилади.

У Доровинини эслайди. Ушанда у аччиғланди, учувчи уни уялтирди, одам ўзини шунчалик тушкунликка олиб келадими, деб койиди.

Ҳақиқатан ҳам: шундай бўлишга йўл қўйиш керакми?

Ўзинг қилар ишни қилиб қўйиб, катталарнинг орқасига яширинишинг тўғрими? Ўзинг четга чиқиб, бутун маломат тошини кампир устига отилишини кузатиб туришинг қандай бўларкин? Алдаш-чи, алдаш соф виждонли одамга тўғри келармикин?

Серёжа ўрnidан туриб ўтирди. Дераза орқасида кун ёнмоқда.

Онасининг алдовини кечирса бўлади. Бу алдов фақат унинг ўлимидан кейин қаттиқ оғриқдек сезилди. У агар тирик бўлганда, бу ёлғон ҳамма вақт яшаган бўларди. У ўз отаси ҳақида ҳақиқатни билмай қолар, уни койимас эди.

Серёжанинг алдови бўлса бутунлай бошқа. Уни яширишга ҳожат йўқ. Бу алдов ҳамма вақт яшаши мумкин. Чунки, бир марта алдашга ўрганишми, иккинчи марта

ҳам ёлғон гапиришинг мумкин. Агар алдашга ўрганиб қолсанг борми, бутун умринг ёлғон билан ўтиб кетади.

Ўйлаб топилган ота, қаҳрамон тўғрисида алдаш мумкин. Лекин ўзинг ҳақингда, ўз одобинг — хулқинг, виждонинг тўғрисида алдаш қандай бўларкан? Серёжа ўрнидан туради, шимини кияди, каравот тагидан осма халтасини олади.

Учи ўтмас, тўмтоқ қалам билан бир парча сариқ қоғозга ёзади:

«Колька! Хайр! Менинг қайтишим зарур!»

10

Поезд аста-секин, имирсилаб юрмоқда. Ҳар бир устуннинг олдида туриб қолгандай. Соатни айтмайсизми! Ҳамманинг соати тўхтаб қолгандай. Ҳар ўн минутда Серёжа сўрайди.

— Марҳамат қилиб айтинг-чи, ҳозир соат неча бўлди?

— Йигитча! — аччиғланишади йўловчилар. — Сен жуда жонга тегдинг-ку!

Жонга тегдинг! У ўз-ўзининг жонига тегди.

Қоп-қора девор, ифлосланиб кетган уйларнинг жигарранг томлари, кўримсиз вокзал, ҳамма бўлиб ўтган воқеалар яна қайтарилмоқда, фақат бу сафар бошқа томондан, иссиқлик электр марказининг трубаларидан чиқаётган тутунлар узоқ-узоқларга учиб кетмоқда, ҳали тайёр бўлмаган уйларнинг хоналари, эски қабристон — энди улар Серёжани қарши кутиб олмоқда. Уша гаройиб пластинка тескарисига айланмоқда, энди ундан музыка садолари билан ҳаёт сабоқлари бирма-бир ўтиб бормоқда. Лекин пластинкани орқага айлантиришнинг иложи йўқ. Ҳаётни бўлса қайта бошлаш мумкин, агар буни инсон астойдил хоҳласа. Агар бунга қатъий қарор қилган бўлса.

У биринчи бўлиб вагондан сакраб тушади. Вокзал олдидаги майдон томон — троллейбус бекати томон югуриб бормоқда.

У троллейбусга чиқиб олади ва ўзига таниш бўлган кўчаларга кулиб боқади. У шу кетишда Олег Андреевичнинг олдига ошиқмоқда. Майли, бувиси билса ҳам кейинроқ билсин. Бекордан-бекорга ташвиш тортмасин.

Милицияда у ўзига керакли эшикни топиб очади, Олег Андреевич ҳайрон бўлиб кулади:

— Сенинг бувинг роса ҳазилкашми? Сени кетиб қолди деган эди.

— Ҳазилкаш эмас,— жавоб қилади Серёжа,— мен қайтиб келдим. Ва қўшиб қўяди:— Олег Андреевич, буфетга ўғирликка тушган мен.— Серёжа кейин ҳамма гапни бирма-бир айтиб беради, фақат Адабиётчи ҳақидаги гапни айтмайди, бу гапнинг милиция учун нима аҳамияти бор, деб ўйлайди ўзича, Олег Андреевичнинг ранги ўзгаради, ўйланиб қолади, деразага тикилиб ўтирар экан, ручкаси билан столни тақиллатиб уради.

— Ундай бўлса, ҳаммаси тушунарли,— дейди ниҳоят,— сенинг кетишингни ҳам бувингиз икковлон ўйлаб топгансиз, гуноҳдан четроқда бўлиш мақсадида... Нимани ҳам яшириб бўларди.

Серёжа тўғри, дегандек бошини қимирлатади.

— Ишлар... ишларни қара,— ўйланиб гапирди Олег Андреевич, сўнг тўсатдан сўрайди:— Сен нима учун қайтиб келдинг? Нима учун буларни менга гапириб беряпсан? Агар сен айтиб бермасанг эди, ҳеч ким билмасди! Сенинг далилларинг бор! Ўғирлик кеча содир бўлган... Умуман, тўхта-чи?.. Кеча сен ҳақиқатда ҳам бу ерда бўлмагансан. Қайси поезд билан кетдинг? Билетинг сақланиб қолганми? Сен қанча пул олдинг?.. Ишларни қара!— ҳайратда қолади Олег Андреевич, телефон трубкасини олади, уни айлантириб гапирди.

— Семёнов! Тезлик билан олдимга кириг!

Кекса милиционер кириб келади, у миқти, кийимлари эскирган, гамгин кўзлари билан шубҳаланиб Серёжага қарайди, Олег Андреевич бўлса унга тушунтиради:

— Мана, ўғрининг ўзи келди. Иқроор бўлиб келди. Лекин у йигирма тўққиз сўму олтмиш тийин олдим, деяпти. Олти юз эмас...

Серёжа катта суммани эшитиб, сесканиб кетади.

— Қанақа олти юз?

— Мана шунақа,— жавоб қилади Олег Андреевич.— Буфетчи аёл арз қилди, кеча ўғирлик юз бергани, олти юз сўм йўқолганини айтди.

Олег Андреевич ва қари киши папирос тутуни орасида қолиб кетишди. Серёжа ҳис қиляпти: у тамом бўлди, тамом бўлганда ҳам қизиқ шароитда, у ўзи қилиб қўйган ишнинг бунчалик тескари тус олишини ҳеч бир хаёлига келтирмаган эди.

— Сенга бунча пулнинг нима кераги бор?— сўрайди кекса милиционер.— Мотоцикль сотиб олмоқчимидинг?

— Нима, сиз менинг устимдан куляпсизми!— бақиради Серёжа.— Менга уч юз сўм керак эди. Уларга бериш учун, тушунарлими? Унинг олдида камситилмаслигим учун! Соқол оладиган чўткаси билан! Иштонлари билан қўшиб қайтариб беришим керак эди!

Серёжа титрайди, унга ҳаво етишмайди! «Вой, худойим-ей,— ўйлайди у,— нима учун мен у пулларни дарёга ташладим? Агар пул бўлганда уларга кўрсатган бўлардим. Умуман...» У ерда озми-кўпми, пулнинг қанчалиги билан кимнинг нима иши бор. У барибир ўғирлади-ку. Кўпми-камми, барибирмасми!

— Майли!— дейди у ҳорғин аҳволда.— Олти юз бўлса, олти юз!

— Ҳеч нарсани тушунмаяпман,— елкасини қисади кекса амаки.— Дам воз кечади, дам тан олади.

— Семёнов, тўхтаб тур,— унинг сўзини бўлади Олег Андреевич ва Серёжага буюради:— Қани билетларни берчи!

Серёжа итоаткорона уларни беради.

— Шундай қилиб!— ўзича мамнун гапиреди Олег Андреевич.— Биринчи пункт тўғри келмаяпти. Бугун келгансан, кеча эмас, ўтган куни кетгансан.

— Билетни ҳар қандай қилиб олиш мумкин,— хафа бўлиб гапиреди Семёнов.

— Тўғри,— кулади Олег Андреевич,— олиш мумкин. Сени у ерда бошқа шаҳарда ким кўрди?

— Колька!— истар-истамас жавоб беради Серёжа.

— Мана, буни иш деса бўлади,— тиржаяди Семёнов,— фамилияси, исми, адреси?

Серёжа қовоғини солиб тушунтиради. Қанчалик уят. Энди Колькани ҳам судрашади. Унинг ётоқхонасидаги комендант аёлни ҳам судрашади, қачон келди, ётиб ухладими, йўқми — ҳаммасини сўрашади. Колька Серёжага бегона билим юртида кўрсатган қандайдир одамларни ҳам сўроқ қилишади, Колька бўлса уни ўз укасидек, меҳрибонлик билан таништирган эди...

— Пуллар-чи, пуллар қани?— сўрайди Олег Андреевич.— Уша олган пулларни сарфлаб бўлдингми?

Серёжа, йўқ дегандек, бошини сарак-сарак қилади. Дастрўмоли ҳақида гапиреди. Кўприк тўғрисида ҳам

гапириб беради. Буларни гапирар экан, пулларни ташлаб юборгани учун ўзини-ўзи қийди.

— Омадинг бор экан,— дейди Семёнов ва Олег Андреевичга таклиф қилади.— Майли, бора қолай? ОСВОДга телефон қиламан.— Кейин Серёжага ўгирилиб қарайди:— Ўша жойни кўрсатасанми?

Улар уч киши бўлиб милиция «газик» машинасида кетишмоқда, Олег Андреевич Адабиётчи ҳақида, уйни алмаштириш, бунинг устига, пул тўлаш, бунга бувисини муносабати тўғрисидаги гапларнинг ҳаммасини бирмабир, батафсил сўрайди.

Серёжа ўша тонг ҳақида, велосипед, сувда сузувчи кавуш ва боксёрлик қўлқоплари ҳамда оғир тарвуз солинган халта ҳақида ҳикоя қилиб беради...

— Тинчлан!— дейди унга Олег Андреевич.

— Ҳечқиси йўқ, йигитча!— қайрилиб дейди кийимлари эскириб кетган семиз киши.— Сен бекорга тушқунликка тушибсан! Бундай йўлга бекорга кирибсан. Мен тушунаман, сендати нафрат зўрайиб кетган, лекин сен кичкина бола эмассан, ўзинг билишинг керак: ҳамма одамлар ҳам сен ўйлагандек сахий эмас. Ҳа, ҳаммасининг ҳам одамгарчилиги бор деб бўлмайди! Яхши нарса билан ёмон нарса ёнма-ён туради. Уларни ажратса бўлади. Бундан хафа бўлишни кераги йўқ. Сен ҳали яшашинг керак, яшаганда ҳам қандоқ... Йўлингда учрайдиган ҳар хил ғаламисларни ўрган, улар билан ҳали кўп учрашасан. Ғаламисларни кўрганда бўш келма, ўзингни панага олиб қочма, аксинча, улар билан жанг қилишга ўрган!

Олег Андреевич Серёжани елкасидан ушлаб тортади, бурнидан ушлаб кулади.

— Эшитяпсанми,— дейди у,— сенга терговчи Семёнов нима деб гапирётганини. У бунақанги ишларнинг устаси фарағ.

Улар кўприкка кўтарилишади, Серёжа уларни тугунни ташлаб юборган жойига бошлаб боради. Пастликда ғоввослар тушган моторли қайиқча шовқин солиб турибди.

Семёнов қаерга шўнғиш кераклигини кўрсатиб, қўлларини оғзига карнай қилиб қичқирмоқда.

— Оқ рўмолча тугун қилинган. Қум олиб кетиши мумкин эмас. Утган кун ташланган. Бу ердан — оқимга қараб ташланган.

Говвос бош чайқайди, эҳтиёткорлик билан сувга тушади. Унинг устидан булқиллаб ҳаво кўтарилади.

— Сув совуқ,— дейди сесканиб Семёнов ва сўрайди:— Агар топилмаса нима қиламиз?

— Жуда қувсан-да!— кулади Олег Андреевич.— Сўрайсану, ўзинг бу ишни юз оҳангга солиб кўрагасан, Серёжага сен ишондингмикин?— Сенг сўрайди — Ишондингми?

Семёнов Серёжанинг олдига яқинроқ келади, унинг юзига тикилиб қарайди ва кутилмаганда сўрайди:

Қадрдон дўстим, марҳамат қилиб менинг бир саволимга жавоб бер-чи. Сен қандай қилиб билим юридан кетиб қолдинг? Сенга биров ўргатдими ёки ўзингча кетдингми?

— Ургатди,— жавоб қилади Серёжа.— Онам ўргатди. Мен онамнинг овозини эшитдим! дейди Серёжа. Шундай дейди-ю, унинг кўзлари жиққа ёшга тўлади.— Эсингиздами,— сўради у Олег Андреевичдан,— онам шеър ўқиган эдилар. Анор ҳақида. Шеър плёнкага ёзилган экан. Бирдан ўша плёнкани радиода бериб қолишди...

Улар индамай туришибди.

— Эҳ, жонгинам!— дейди оҳиста Семёнов.

Сув пайдо бўлган кўпиклардан қайнаётганга ўхшайди, сув тагидан говвос кўринади, уни катерда ўтирганлар ушлаб олишади.

«Тополмабди!»— Серёжанинг юраги орқасига тортит кетади.

Говвос юзидаги филофини ечади, оғзидан нафас оладиган резинка шлангни олади ва боши узра кўтариб кичик нарсани кўрсатади.

— Бирга ноль, сенинг фойдангга,— дейди Семёнов ва яна Серёжага қарайди.— Бардам бўл, соф виждонли бўлиш йўлини танладингми,— дейди у,— билгин, бу шунчаки оддий ва энгил йўл эмас. Энди сен учун озгина сабр қилиш ва азоб чекишга тўғри келади.

11

Маана, суд.

Кичкина хона. Унсиз, кўкнимтир деворлар. Бир-бирига худди кинодагидек маҳкамлаб қўйилган курсилар.

Орқа девор тагида узун, худди президиумдаги синга-

ри стол, стол устида у ер-бу ерига сиёҳ томчилари тушган мато. Стол ортида юзи ҳорғин, сочлари калта қилиб кесилган аёл. Бу — судья. Унинг ёнида яна икки аёл — улар маслаҳатчилар. Столнинг четида ёзишга қоғозларни тайёрлаб қўйган секретарь ўтирибди.

Серёжа гарчи судланувчи бўлса ҳам ҳамма билан бир қаторда ўтирибди.

Бўғиқ овоз билан судья қоғозда ёзилган гапларни ўқимоқда, у ерда ҳамма нарса қандай рўй берган бўлса, шундайлигича ёзилган; кейин судья Серёжани ўрнидан туришга, яқинроқ келишга таклиф қилиб, ҳамма нарса тўғри ёзилганми, деб сўрайди.

Серёжа тўғри, дегандек бошини қимирлатади.

— Сергей Воробьев,— дейди у маслаҳатчиларга қараб,— ўғирлик ҳақида ўзи хабар қилди Шунини алоҳида таъкидлаб ўтиш керакки, буфетчи Селезнёвнинг аризасига биноан — у ўзининг манфаати йўлида иш тутган, Воробьевга ҳеч қандай шубҳа тушгани йўқ эди. Лекин у ўз хатти-ҳаракатининг оқибатларини яхши ҳис қилди ва ўз айбига иқрор бўлиб, милиция органига борди. Селезнёвага келсак, у шахсга нисбатан алоҳида иш очилган.

Аёллар, судьянинг фикрига қўшилганликларини билдириб, унинг гапини маъқуллагандек бошларини қимирлатишди. Серёжанинг ўтиришига руҳсат беришди, у кўкимтир столдан орқасига ўгирилади ва унга тикилиб, қараб турган одамлар нигоҳини кўради.

Азобланиб кетган бувисини, кўз қадаб турган Галяни, ҳаяжонидан рўмолчасини силкитаётган Нина холасини, байрам либосида — мундирда келган Олег Андреевични кўради. Кийимлари эскириб кетган Семёнов ҳам шу ерда.

Қизиқ, ундаги уялиш, хижолат йўқолгандек. Булардан нишон ҳам қолмади. Фақат тўлқинланиб ўтирибди.

Гўё унинг рўпарасида дарё, дарё бўлганда ҳам кенг, тезоқар дарё. У шу дарё оқимида тушиб, ундан сузиб ўтмоқда, бу дарёни фақат унинг ёшидаги одамларгина сузиб ўтиши мумкинлигини ҳамма билади. Лекин у сузиб ўтмоқда, унинг сузиб ўтиши шарт. Бу одамлар бўлса қирғоқда туриб унинг учун азоб чекишмоқда, унинг учун жон куйдириб, қайғуришмоқда. Ҳар бир кимса унга ёрдам бермоқчи, лекин ҳаёт шартига кўра, бу ман этилган. Унинг ўзи сузиб ўтиши керак. Одамлар бўлса уни фақат кузатиб туришлари мумкин...

Серёжа ўз жойига ўтиради.

— Сўз оқловчига,— дейди судья.

— Бу ишда оқловчи,— дейди ўрнидан тураркан, Олег Андреевич,— Серёжа Воробьевнинг ўзи бўлади.

Олег Андреевич хонанинг ўртасига боради, энг охири қаторда ўтирган Адабиётчи ва Никодимга кўзи тушади. Демак, келишибди-да. Келмасликлари ҳам мумкин эди, лекин келишибди, Серёжанинг елкасига қоқиб, қуруқ гап билан кўнглини кўтаришган бўлишса ҳам керак, кўпчиликнинг кўзига ташланмаслик учун бир чеккага бориб ўтиришибди. Гувоҳлар. Уч юз сўмни квартиранинг устига беришганини тасдиқлаган бўлишса ҳам керак. Қоғозга қўл қўйиб. Энди бўлса, бўлаётган гапларга кулоқ солиб ўтиришибди.

— Мен Серёжани ҳимоя қилолмайман,— дейди Олег Андреевич,— у ўғирлади, бунни аввалдан мўлжаллаб қилди, унинг ўзи тан олишига кўра, фақат қандайдир тасодиф уни катта жиноятдан сақлаб қолди; чунки, кассада йигирма тўққиз сўму олтимиз тийин қолган эди. Лекин унга керак бўлган аниқ сумма устида тўхтайдик. Нима учун фақат уч юз сўм? Агар кассада бундан ортиқча пул бўлса, уларни шу ондаёқ буфетчига қайтармоқчи эди у, қолган уч юз сўмини эса кейинроқ бермоқчи эди. Унинг мақсади нимадан иборат, бу унинг шахсий ҳаётидан маълум. Мана, масала қаерда.

Олег Андреевич ўзини босиб, вазминлик билан, қисқа, қатъий оҳангда гапиради. У Серёжанинг онаси ҳақида, унинг ўзи тўғрисида, уларнинг машаққатли бахти ҳақида, уй алмашилиши ва устига тўланган пул ҳақида гапиради...

Олег Андреевич гапни тамомлаб, жойига ўтирди.

— Боланинг ота-онаси йўқ,— секингина гапирди судья.— Бундай вазиятда биз ёрдам таклиф қиламиз, бир нарсани аниқлаб олмоқчимиз, уни кафиликка ким олади, оладиган одам боланинг тўғри тарбия топишига жавоб бера оладими, уни моддий томондан таъминлай оладими?

— Бермайман!— бирдан бақиради бувиси.— Кафиликка бермайман!

Судья қўлини кўтариб, уни тинчлантиради.

— Лекин мен бу ишни яхши ўрганиб чиқдим,— давом этади у аста-секин,— менинг зиммамга кирмаса ҳам, мен бундай масалани қўймоқчи эмасман.— У бир оз қо-

воғини солиб жим туради.— Ваҳоланки, менинг бурчим,— жиддий гапиради судья,— ёқмаса ҳам бир неча сўз айтмоқчиман. Олег Андреевич Серёжа Воробьевни ҳимоя қилди. Бу ишни ўрганиб чиқиб, унинг моҳиятига тушуниб шундай дейиш мумкин, бола шундай вазият ҳукмронлигига тушиб қолганки, ундан қутулиб чиқиб кетиш учун унда ҳаётий тажриба етишмаган. Лекин бу нарса учун Серёжани кечириб бўладими? Менинг сўзларим сенга қаратилган, Серёжа. Сен жиноят қилиб қўйдинг. Каттами-кичикми бунинг аҳамияти йўқ. Сен агар ўз дўстларингга ишонганингда эди, бу ишни қилмаган бўлардинг. Дўстлар эса сенда етарли. Улар бу ерда ўтиришибди.

Судья қоғозларни йиғиштиради ва чиқиб кетади, унинг кетидан маслаҳатчилари ва секретарь ҳам эргашидилар.

Ҳаммаёқ сув қуйгандай жимжит. Барча сукут сақлаб ўтирибди.

Бирдан шу пайт эшик очилади. Остонада Андрон кўринади. У кўзлари жавдираб, аланг-жаланг, атрофга қарайди, кимнидир излаяпти. Ниҳоят топади ва букчайиб, елкаларини қисган ҳолда Серёжа томон йўл олади.

— Сergyуня,— дейди у.— Сен ўшанда пул қидирган эдинг. Уч юз сўм менда йўқ, лекин эллик сўм бор, ола қол.

У қизил пулларни чўзади. Серёжа унга қараб бир кўзини қисиб кулади: эҳ, Андрон, ҳаётда адашган одам, раҳмат сенга; сўнг ҳаммага эшиттириб дейди:

— Энди кераги йўқ. Энди ўзим қарздорман.

Серёжа кўзини қири билан Вероника Макаровнанинг оёғи учида юриб эшик томон кетаётганини кўради, ҳозир танаффус пайти, бемалол юрса ҳам бўлади, бу нима қилгани. Унинг кетидан Никодим ҳам чиқиб кетади. Серёжа уларнинг кетидан омади келмаган одамларга қарагандек, мийиғида кулиб қўяди. Уларга энди ҳатто раҳми ҳам келади: ўқитувчи баланд пошнали туфлида қалтираб боряпти, Никодим бўлса худди шапкўр одамларга ўхшайди.

Судья ва унинг ёрдамчилари қайтиб келишади.

Ҳамма ўрнидан туради.

— Россия Совет Федератив Социалистик Республикаси номи билан,— тантанали гапиради судья,— суд бир минг тўққиз юз эллик еттинчи йилда туғилган Воробьев

Сергей Петровични бир йил озодликдан маҳрум этишга ҳукм қилди.

Серёжанинг юрагида қандайдир таранг тортилиб турган тор узилиб кетгандай бўлади. У ҳатто бу тор санини аниқ эшитади...

— Жиноий кодекснинг... қонун моддасига биноан... қарор қилди: жазони шартли деб ҳисоблаб, синовдан ўтиш муҳлати берилсин...

— Нотўғри!— бўшашганича гапиради Андрон.— Бу муддатни яхшиси мен, кекса аҳмоққа беринглар!

Ҳозир судьянинг жаҳли чиқиб кетиб, Андронни уришиб беради, деб ўйлайди Серёжа, лекин у, начора, дегандек қўлларини кериб қўяди.

Мана энди ҳаммаси тамом бўлди, ўйлайди Серёжа, ҳаммаси тамом. Алдов тугади...

12

Алдов тугади... Энди нима бўлади?

Сукунатда бувисининг овози эшитилади.

— Энди нима қиламиз?— дейди у.— Эҳтимол, билим юртига қайтиб борарсан? У ерда ахир Колька бор-ку...

— Мактабга борса ҳам бўлади!— таклиф қилади Галя.

Серёжа бошини қуйи солиб ўтирибди. У нимадир ўзгариш содир бўлганини ҳис этяпти. У билан ҳам, бошқалар билан ҳам. У гўё судьянинг ҳукмидан кейин ҳеч бир тузатиб бўлмайдиган касал билан оғригандай. Унга ҳамманинг раҳми келяпти. Ҳамма қандайдир аҳмоқона дори ўйлаб топяпти. У бўлса аҳмоқ экан, ҳамма нарса аксинча бўлса керак, деб ўйлаган эди. У бирдан тузалиб кетсам керак, деб ўйлаганди. Алдовдан тузалсам керак, деб ўйлаганди. Эркин қушдай қанот қоқиб кулмоқчи, енгил нафас олиб, худди илгаригидек, бундан бир неча йил илгаригидек, ҳеч бир ташвишсиз кўчага югурмоқчи эди...

— Билмайман,— дейди Олег Андреевич ва ўзини нонулай ҳис қилиб кулади,— нима қилишни билмайман. Сенга раҳмим келиб, шафқат сўрайми ёки табриклаймикин?

Серёжа уларга тикилади. Қизиқ, одамларнинг табиати қизиқ.

Мана, ҳозиргина унинг дўстлари асов дарёдан сузиб

ўтишига ёрдам беришди. Улар Серёжанинг қаерга сузиб боришини яхши билишарди. Сузиб ўтгандан кейин эса ҳамма ҳайрон бўлиб, унга қараб турибди. Кўринишдан ҳамма вақт шундай бўлса керак. Ҳақиқат учун курашган бўлсангу, жазолашса, хафа бўлмайсан киши. «Мени шартли жазога ҳукм қилишдим, демак, зиммамга шарт қўйишди.— Ўзича фикр юритди Серёжа,— шарт қўйишдим, демак, унинг жавобини топиш керак. Мен эса истамайман,— у ҳаммага бирма-бир қараб чиқди,— истамайманки, бу масалага жавобни сизлар топсангиз. Уни ўзим топишим керак».

У аста-секин қайрилади ва кўчага томон йўл олади. Орқасидан эшикни маҳкам ёпади. Кўчага чиқади.

Ёқимли ҳаво унинг юзига урилади, енгил нафас олади.

Шамол аралаш юзга майда ёмғир томчилари урилади.

Серёжа ундан юзини ўгирмайди. Кўзларини юмади ва аста-секин юзининг ҳўл бўлганини сезади.

«Мана, ҳаммаси тамом бўлди,— ўйлайди у.— Энди яшаш керак. Яшаганда ҳам яхшироқ...» Аслини олганда, у бувисининг гапларини қайтаряпти, лекин илгари бу гаплар бувисига тегишли бўлса, энди у ўзи бу гапларнинг маъзини чақяпти. У энди ўзи ўйляяпти, унинг учун энди бировнинг ўйлашини истамайди.

Серёжа юрагини бўшатиб, оғир хўрсинади ва шу пайт елкасида кимнингдир оғир қўлини ҳис этади.

13

У кўзларини очади.

Унинг рўпарасида ҳаворанг плашда, одатдаги бош кийимида учувчи турибди. Қаҳрамон Доронин! Артистканинг фамилиядоши.

— Нега алдадинг?— сўрайди у қатъий.— Тўртинчи квартира, деган эдинг...

Серёжа бошини қуйин солади.

— Сизга нима кераги бор?— дейди у.

— Ҳа, майли,— дейди учувчи, катта бурнини қашиб,— эзмаланиш етар!— Унинг овозида бир оз киноя сезилади.— Ўзинг кўзлаган нарсага эришдингми, яхши бўлибди. Тескари қарашни қўй. Тўғрига қара, ҳа, доим

олдинга қара.— У Серёжанинг елкасига қоқади ва бир чеккада турган машинаси томон юриб кетади.

Шу пайт бирдан Серёжанинг юраги ўйнаб кетади. У жойидан қўзғалиб, «Жигули» томон югуради.

Бу худди мактабдагига ўхшайди. Дарсда берилган саволга жавоб берасан, жавоб берасану биладиган саволинг тушганидан хурсанд бўлиб кетиб, юрагинг гупиллаб уриб кетади. Ҳозир жавоб бериб бўласан, сенга беш баҳо қўйишади. Сен бунга ишонасан. Бу ишончдан бутун вужудинг енгиллашади, кўнглингда худди қуёш порлайди.

Серёжа машина томон югуради, эшикни очиб, дейди:
— Айтинг-чи? Нима учун келдингиз?

Ахир Доронин фақат уни кўришга келгани йўқ-ку!

Учувчи кулади. Семиз юзидаги ажинлари йўқолиб, қиёфаси саховатдан чарақлаб кетади. У бурнини қашиб қўяди, қалин лабларини ёйиб жилмаяди, машинани ёқади.

Серёжанинг юраги ўйнаб кетяпти, учувчи бўлса жим.

Лекин у ҳозир ниманидир айтади. Айтганда ҳам яхши гапни айтади. Бу гап худди Серёжанинг кўнглидаги гап бўлади.

Унинг юраги тарс ёрилай деяпти.

— Тўхтанг,— дейди Серёжа юзида ўзгариш пайдо бўлиб.— Мен сизга олдин айтай... Менга шартли бир йил беришди!

— Бунинг аҳамияти йўқ,— жавоб қилади учувчи Серёжани бошдан-оёқ кузатар экан, кулиб. Унинг кўзларида яна сахий учқунлар порлайди.

— Ҳозир, ҳозир... Ҳозир у айтади...

Ҳозир у шундай бир сўз айтадики, бу сўз Серёжанинг бутун умрини ўзгартириб юборади.

Бутун умрини!

Ҳаёт булутсиз бўлмайди албатта, чунки осмон ҳам булутсиз эмас!

Лекин биласизми? Бу булутлар томон ердан қанчадан-қанча, кўзга кўринмас ҳаво оқимлари кўтарилади.

Бу оқимлар моделларни, планерларни, ҳатто одамларни ҳам юксакка даъват этади.

Йўқ, бу ерлар шаҳарнинг унчалик чеккаси эмас. Илгариларни овлоқ ҳисобланган бу ерларда энди бетон уйлар қалашиб кетган. Узоқдан қараганда, туман бағрида худди эртақлардагидек шаҳарга ўхшайди — оппоқ бир шаҳар; кишини ўзига мафтун этади. Аммо яқинига келсангиз, турган-битгани ғиштдан ясалган уйлар; ҳаммаёқ девор. Бир ҳовлидан чиқиб, энди бепоён кенглик бошланса керак, далалар, ердан униб чиққан момақаймоқлар кўринади дейсиз, лекин момақаймоқлар ўрнида уйлар, уйлар бўлганда ҳам шунчалик кўпки, ҳисоби йўқ, улар шунчалик бир-бирларига уланиб кетишганки, қаердан чиқиб кетиш мумкинлигини топишга қийналасиз, кўзларингиз бўлса бир хил асфальтдан толиқади...

Шундай қилиб, бу ерлар шаҳар чети ҳисобланмаса ҳам, ҳар ҳолда шаҳар билан янги район оралиғидаги жойлар эди, шунинг учун ҳам бу ерларда ҳали ёғочдан ясалган эски уйлар ҳам кўп бўлиб, бу уйлар бир-бирларига тутшиб кетишган, улар уруш йилларидан қолган эсдалик эди, булар атрофидаги ерларда момақаймоқ ҳам ўсиб чиқар, айниқса, баҳор фаслида тахта йўлкаларни шумурт босиб кетар, тожибаргли дарахтнинг чирмовуқлари тахталарни ўраб оларди.

Бунинг устига бу ерда шундай осойишталик ҳукм сураддики, кишининг юраги яйрарди, ана шундай мароқли дамларда бу ерни киши шаҳар, шаҳар бўлганда ҳам шовқин-суронли катта шаҳардек қабул қиларди, ҳолбуки бу манзил бор-йўғи кичиккина район посёлкаси эди, холос. Кишилар бўлса, шошилишганча шаҳар мар-

казидан қайтишар экан, троллейбус бекатларидан ўтиб, акация дарахтлари орасидан пайдо бўлишар, қўлларида тугунчалар ёки портфелларини кўтаришганича, ўзларининг кўпдан бери яшайдиган қадрдон, эски посёлкалари томон йўл олишар экан, гарчанд буни ўзлари сезишмаса ҳам, бирдан қадамлари секинлашиб, ён-атрофга назар ташлашар, шунда уларнинг кўзига бутун атроф жонлангандек, янги дунё, янги борлиқ намоён бўлгандек туюларди, чунки шаҳарнинг бу бурчагини баланд дов-дарахтлар шовқин-сурондан сақлаб тургандек, ундаги оёйишталик, сокин сукунат ўзгача нафосат бахш этиб, ўзига хос ором, ўзига хос лафозат берар, бу ерларга қадам қўйган кишилар ҳам шу сокинликка монанд суръатда аста-секин ҳаракат қилишарди...

Фақат Фёдеканинг отасигина бу сокинликни қабул қилолмасди. Икки қадамни бир қадамда босиб юрарди. Акация дарахтлари орасидан шиддат билан оралаб ўтиб, уйи томон кўчани чангитиб келарди.

Фёдор каптархонасида ўтирганича отасига нигоҳини ташлаб, уни кузата бошлар, отасини ўзича эҳтиёт қилмоқчи бўларди. Лекин ҳаммавақт ҳам бунинг уддасидан чиқолмасди.

Отасининг йўли ҳаммавақт томи сариқ елимсимон жимжимадор, йўл-йўл пластинкадан қопланган будкачанинг олдига тўғри келарди, бу бино эски райондаги қурилган энг замонавий иморат эди. Бино ичида тинимсиз пиво сотиларди, унинг олдида эркаклар ари сингари ғужғон урар, фақат кеч кириб, қош қорайгач, пивоҳўрлар оломони уй-уйларига тарқаб кетишарди, шунинг учун бу ер Фёдор учун энг ғамгин жой ҳисобланарди. Фақат бутун бошли шаҳарда эмас, балки бутун умри бўйи бу будкани кўргани кўзи йўқ эди.

Эҳ, ҳаёт!.. Бу ҳаёт Фёдеканинг бошига қанчадан-қанча ғам-ташвишларни солмади, каптар талашиб кимлар билан уришмади, кимлар билан сўкишмади, каптар боқувчининг аҳволи шу экан, ундан қутулишнинг ҳеч бир иложи йўқ, лекин барча ёқалашиш, муштлашишлар бу пивохонадаги можаро олдида ҳолва эди, бўлиб ўтган маломатларни бу пивохона билан солиштирилса, pista пўчоғига арзимайди, чумоли чаққандай ҳам таъсир қилмайди, ҳайф сенга, лаънати пивохона, сенга тупурса арзийди. Мана нима учун Фёдка бу лаънати пивохонани ёмон кўради. Чунки инсон боласи учун ўз отаси,

унинг ор-номуси учун уялишдек изтиробли нарса дунёда бўлмаса керак.

Федьканинг отаси бўлса пошнаси едирилиб кетган, қоқилиб юраверганидан териси кўчиб тумшуғи оқариб кетган пойабзалини шахдам-шахдам босиб, тезлик билан юриб келарди. У на осмондаги булутни, на ердаги ўт-ўланларни кўрарди. Шахдам юриб келар экан, бутун фикри зикрини бир нарсага қаратган, қандайдир нарсани ўйлагандек, оёқлари остига қараганча қадам ташларди. Федька бўлса кўзини узмасдан отасига қараб турар, унинг бу нигоҳи отасига кўпинча ёрдам берарди — ана шундай пайтларда отаси ўзининг бор кучини йиғиб, пивошонанинг олдидан ўтиб кетарди, тўғри, ундан ўтишга ўтарди-ю, кейин бўшашганича, ҳолсизланиб тўхтаб қоларди, шунда унинг иродаси ожизланарди. Шундай пайтларда Федька кўзини юмса ёки асл зотли каптарларга ўгирилиб қараса борми, отаси орқасига ўгирилиб кетаётганини кўрарди. Яна ҳаммаси илгаригидек бошидан бошланарди.

«Эй! — хириллаган овоз эшитиларди пивохона томондан. — Жон Иванович! Қайинингни қирғоққа бур!» Ёки бундан ҳам баттар овоз эшитиларди: «Америкалик! Бу ёққа югур!».

Будканинг олдидагилар бақирешарди, бақирганда ҳам бараварига бақирешарди, шунда Федьканинг отаси шартта орқасига бурилар ва пивохона томон шахдам қадам ташлаб борар экан, шўхлик билан қичқирарди: «Ҳақорат қилаётган ким? Ким деяпман?» Лекин атрофдагилар уни ўз қучоқларига олишар ва кайф билан гап қотишарди: «Кўйсанг-чи, Гера, қўй шу гапни, кел, бир отамлашайлик». Федьканинг отаси сув сепилган оловдек пис этиб ўчар, шундан кейин кеч оқшомгача будканинг олдида қолиб кетарди, уйга қайтиб келганида эса, Федор унинг отаси ва онаси — уч киши яшайдиган уйнинг ичи шу ондаёқ пивонинг бадҳазм ҳидига тўлиб кетарди... Эҳ, аттанг!

Онаси энди йиғламасди. Ёшлари қуриб қолган кўзлари билан эрига боқар, фақат кўз ёшлари эмас, қаддиқомати ҳам қуриб бораётган дарахт сингари заифлашиб, ранглари сўниб, худди қаримсиқ кампирларга ўхшаб кетаётгандек эди. Уйдагиларнинг ёмон кайфиятини сезган пивоҳўр ота тескари қарар, шу аҳволда сўлагини

дам-бадам ичига ютиб ботинкасини ечар экан, ўзини оқламоқчи бўлгандек гап бошларди:

— Қўй энди, қўя қол, Тоня, мен ахир маст эмасман-ку, бор-йўғи бир кружка ичдим.

Жин урсин ўша бир кружка пивони, хоҳласа уч, беш кружка ичмайдими, хоҳласа бир шиша ароқ ичсин, агар бу инсонга ярашганда эди, йўқ, Федькани бу нарса қийнамайди, уни қийнаётган нарса ор-номус. Шармандаси чиққан отасининг ор-номуси. Отасининг эркакларга хос бўлмаган иродасизлиги.

Федьканинг отасини ҳақиқатан ҳам Жон Иванович деб аташарди. У ўттизинчи йилларда, урушдан олдин туғилган. Ўша пайтларда олифта исм қўйиш одат бўлган. Ҳозир эса ҳамма пойабзал модасига гирифтор бўлган, одамлар қандайдир этик кийишадими, уни кийишганда ҳам қандайдир пайпоқ билан кийишади, яқинда уларнинг посёлкасига жойлашган пойабзал магазинида роса тўс-тўполон бўлди, қандайдир пойабзал сотишганди ўшанда, ҳозир гап ана шундай, илгарилари-чи, исм қўйиш мода эди. Ҳамма чет эллик исмларни топиб қўйишга интиларди. Унинг исми ҳам ўша олатасирда қўйилди, ота-онаси ўз ўғилларини американчасига Жон деб аташди. У ўз исмини хоҳласа юз марта ўзгартириши мумкин эди — у ҳар сафар янги одам билан танишар экан, ўзини Георгий деб атарди, лекин ерли халқ бари бир унинг ҳақиқий исмини билар, шунинг учун ҳам кулгани-кулган эди, хотини бечора қанчалик тушунтирмоқчи бўлмасин, бу ердагилар уни яхши билишар, ўзининг ёшликдан катта бўлган тенгқурлари бўлганлари учун ҳам доим кайф билан юрадиган бу вайсақиларнинг оғзини юмиб бўлмасди.

Фёдор бу ҳақда жуда кўп ўйларди. Ҳув ана улар! Анови бошидаги сочлари оқариб кетган ҳассалик ҳам отасининг ёшликдан бирга катта бўлган ошпаси. Униси ҳам, сарғишдан келган киши. Анови сочлари тепакал семиз одам-чи. Уни қаранг, кружкасидаги пивоси устида бўртиб турган кўпикни аста-секин пуфлаб туришди-да, отасининг кружкаси билан уриштирди. Фёдор уларга ўз каптархонасидан қарар экан, уларнинг ёшликда ўғил бола бўлганларини кўз олдига келтира олмади. Улар шундай бўлганмикин? Буларнинг ҳаммаси унга ғаройбдек туюлди. Хаёлни қаранг, қанчалик маъносиз хаёллар. Майли, улар ёшликдан дўст ҳам бўлишган бўлсин,

майли, улар юз йил ёнма-ён яшаб, бир-бирларини яхши билишсин. Майли... Лекин кишини ҳақорат қилишнинг, камситишнинг нима ҳожати бор! Майли, жонлари чиққунча бир-бирларининг ғашларига тегишсин! Лекин отасининг айби нимада? Тушунтиринг ахир — айби нимада? Анави сочи оқарган Иван Степанович, бошқаси Платонов, боши тепакал Егор, худди исм қуриб қолгандек отасини америкалик деб аташади, ҳайф сизларга-ей... Америкалик. Жон. Кап-катта одам бўлса, уни ҳамон «америкалик» деб чақиришса.

Эҳ, отагинам!.. Бошқа одам бўлганда борми, ёшликни эслаб бу мазах қилишлар учун эски дўстлари бўлса ҳам улардан воз кечиб, юзкўрмас бўларди. Батамом борди-келдини узиб ташларди. Ҳамма қатори ўз обрўси билан яшаган бўларди. Буни қаранг, пивошонанинг олдидан бинойидек ўтиб кетаётганди-я. Бўлар-бўлмасга ҳам ўгирилиб қарамасди. Лекин отасининг қандайдир сири бор, бўлмаса бундай қилармиди. Отаси ўзида кўпдан бери ҳукм суриб келаётган журъатсизликни ҳеч бир енга олмаётган бўлса керак. Мана, отаси бурчакдан қайрилди, уйи томон кўзини бир нуқтага тикканча, бошини эгиб бир нарсани ўйлаганча юриб келмоқда. У будкага яқинлашди.

— Сэм амаки! — қичқирди тепакал. — Хэлло! Бу ёққа югур, менда аванс бор! — Бу гапни эшитган отаси қоқилиб кетгандек бўлди. Бир неча дақиқа жойида қотиб турди, кейин бўлса бўлар, бўлмаса говлаб кетар, дегандек қўлини силтади ва пивохона томон йўл олар экан, ҳорғин товушда: «Сэм амаки деб ким айтди?» — деб сўради. Дўкон олдидаги оломон бу гапни эшитгач, гур этиб кулди, баъзи бировлар қоринларини ушлаганча ўзларини тўхтатолмай кулишарди. Майли, ановилар — ёшликдан катта бўлган оғайнилари, кулса бўлади, лекин нотаниш одамлар-чи, уларга кулишни ким қўйибди.

Масхарабозликни қаранг!

Фёдор отасининг дўкон томон қандай қайрилиб кетаётганини кузатиб тураркан, алаmidан лабини тишлади ва зарб билан қўлидаги болтани йўғон хомага санчди. «Жин урсин уни! Букрини гўр тўғрилайди!» Бу гарчанд онасининг сўзлари бўлса ҳам, лекин у кўп қайтарарди. Отасини бир зум унутди, ён-атрофига боқди, гўё бир

неча дақиқа хаёлидан узоқлашган ҳаёт нашидаси яна қайтиб келгандек бўлди.

Лекин Федьканинг ҳаёти ўзгача, бошқаларникига ўхшамайди. Бу унинг ўз шахсий ҳаёти. Болалар билан апоқ-чапоқ бўлиб дўстлашолмайди, бунинг сабаби бор: отасига ўхшаб америкалик бўлолмайди. Тўғри, у ҳеч қачон америкалик бўлолмайди, лекин кимда-ким уни америкалик деб мазах қилгудек бўлса борми, тумшуғидан мушт ейиши ҳам турган гап. Бундай ҳақорат сўзларни айтган одам шу ондаёқ насибасига яраша олади!.. Лекин у бари бир болалар билан чиқишолмайди. Қўрққанидан эмас албатта, отасига ўхшаб америкалик деган номни эшитишдан номус қилади. Чунки отаси учун доим уялгани-уялган. Нима, ичиб кайф қилиб юрадиган оталар камми, бундай одамлар бор, бўлиши ҳам мумкин. Лекин шу атрофда ҳеч ким Федьканинг отаси сингари майна бўлмаган, ҳеч ким у сингари камситилмаган. Шунинг учун ҳам Фёдор кўпинча ёлғиз юради. Таниш-билишларга: «Бу менинг отам», дейишдан уялади.

Фёдор ёлғиз бўлишга одатланган. У бошқалардан ажралган ҳолда, ўз ҳолича яшашга ўрганиб қолган. Болта билан ёғоч кесади, кейин уни рандалаб текислайди, рандалаганда ёғочдан ажралиб, буралиб-буралиб чиқатган юпқа пайраҳаларни кўриб завқланади.

Эски тахталарни йиғиб келган, бир жуфт тахтани қурилишдан ўмарган, уларни рандалаб янги каптархона қурмоқчи; фақат тўр эски. Майли, тўр ҳам топилиб қолар; у мингиллаганча ашула айтиб, тахта рандалайди.

Фёдорнинг ашуласи ажойиб, қандайдир эски ашулардан; у буни кинодаги ёки радиодан эшитганми, унча эслолмайди...

Турк соҳили менга керакмас,
Африка ҳам керакмас менга...

Бошқа сўзларни эсламайди, лекин бу қўшнқ унга жуда ҳам ёқади. Тўғриси ҳам шундай-да, турк соҳилининг унга нима кераги бор? Еки Африканинг? Унга бу ернинг ўзи ҳам ёқади. Дунёнинг ана шу бурчаги. Ёзда бу ерларнинг иссиқ ва сокинлигини айтмайсизми. Зотли каптарлар бағбақаларини шишириб, бир-бирларига хурж қилишяпти, тилларанг эркак каптар ҳаворанг каптар рўбарасида қадди-қоматини кўрсатиш мақсадида

қанотларини ёзиб ростланади, ўйнашмоқчи бўляпти, оббо шайтонлар-ей, вой занғар-ей! Ҳечқиси йўқ, бир оз сабр қилинглар, сизларга Фёдор шундай каптархона ясаб берсинки, ҳамманинг ҳаваси келсин. Янги каптархона кенг бўлади, томнинг устига қурилмайди, алоҳида тўрт оёқли тўсин устида туради, ўзининг алоҳида томи бўлади, ёмғир ҳам ўтмайди, қор ҳам урилмайди, Федька янги каптархонани уй қургандек бошлаб қуради, майли, шу шайтонлар маза қилиб, яйраб-яшнаб юришсин, лекин отаси...

Яна отасини ўйлаб кетди, қўллари ўз-ўзидан тўхтаб қолди, болға қўлидан сирғалиб тушди. Бармоқлари совиди. Ҳаммавақт шундай бўлади. Ўзини-ўзи овутмоқчи бўлиб бошқа нарсаларни қанчалик ўйлашга ҳаракат қилмасин, отасини эсладими, бас, қўли ҳеч ишга бормайди, бутун қалбини ғамгинлик эгаллаб олади.

Фёдор дўкон томон қаради — отаси уй томон келарди, энди ҳеч қаёққа шошмас, бошини мағрур кўтариб олган, нозиккина бўйни атрофида бошини айлантириб, ён-атрофга завқ билан қарайди, гўё шу билан у ўзини-ўзи кўз-кўз қилмоқчи... Нимасига қараш мумкин бу инсоннинг?! Федя калласини бир чайқади-да, яна ўз ишини бажаришга киришди. Тахтани рандалаганда чиққан пайраҳанинг ҳиди яхши бўлади-да, уни ҳидлаган сари енгил тортади киши, калланинг тиниқ ишлашини айтмайсизми, Федя шуларни ўйларкан, яна ўзининг зотли каптарларига завқ билан қаради, каптарлари кўм-кўк гумбазли мовий осмон бағрида завқи шавқ билан учиб юришаркан, у ўйлаб кетди: бу осмоннинг таги бормикан? У тўрни тахтадан ясалган ромга қоқар экан, кўзини бари бир осмондан узмасди. Одамларга ҳам ҳайронсан, уларнинг фикрича, учувчилар осмонни яхши кўришар эмиш, аслида бундай бўлмаса керак, чунки учувчиларнинг касби кори шундай, хоҳласанг-хоҳламасанг осмонда учишга мажбурсан, аслида осмонни севувчилар каптарбозлар бўлишса керак. Учувчи хоҳласа учадди, хоҳламаса ерда ўтираверади. Каптарбоз-чи, ерда ёки томнинг устида туриб олиб каптарларга қараб ҳуштак чалади, бундан завқланган каптарлар осмону фалакка кўтарилишади, кўзга аранг чалинган ҳолда ўйинга тушиб, бир-бирларини қувлашиб учишади. Ана шундай пайтда каптарлар эмас, каптарбознинг ўзи ўзини хаёлан осмонда учиб юргандек ҳис қилади. Ҳеч қандай мотор-двигател-

сиз, ўз-ўзича қўлларини қанотга айлантириб осмонда учиб юргандек завқланади киши. Фёдор ўзининг бу завқи ҳақида ҳеч кимга ёрилмаган, чунки у бундай одамлардан эмас, айтишга айтиши мумкин, лекин улар нима дейишаркин?.. Тўсинга суянганича, калласини осмонга қаратиб, хаёлида осмонга қараб бир шўнғиди, муаллақ осмон бўйлаб каптарлари томон учиб кетди, лекин қўрқув аломати уни бир зум чулғаб олди...

Қизни олиб келишганига бир ҳафта бўлди, шу бир ҳафтадан бери у болани кузатгани-кузатган. Исмини ҳам билади. Бола қураётган каптархонанинг баландлиги уларнинг иккинчи қаватидаги уй деразаси билан барабар, шунинг учун ҳам бола гапираётган сўз у ёқда турсин, ҳар бир пичирлаш ҳам қизнинг хонасидан аниқ эшитилади.

У бўлса, қизнинг борлигини хаёлига ҳам келтиролмасди.

Шамол дераза пардасини қўзғатиб, Лена томон қипиқ ҳидини учириб келди, унинг учун бу нотаниш ҳид эди, шунинг учун ҳам бир тўда қипиқнинг устига ётиб олиб, тўйиб-тўйиб нафас олишни орзу қиларди. Бу орзу жуда оддий эди! Отаси ёки онаси ишдан қайтиб келишганда айтса кифоя, улар қизлари учун хоҳлаганча қипиқ олиб келишлари мумкин. Лекин Лена сукут сақларди. Гўё кутилаётган завқли бу ишни орқага сурарди...

У эрта билан уйқудан уйғонар-уйғонмас кўчага қулоқ солади. Каптархона ичидан каптарларнинг вағирвуғури келади. Узоқдан, трамвай айланадиган жойдан трамвай ғилдирагининг темир изларга чирмашиб ғичирлаши эшитилади. Баланд акация дарахтлари орқасида троллейбус штангаларининг зарб билан чиқиб кетгани ва йўгон симларнинг чийиллаши эшитилиб туради. Лекин Фёдор келиши билан Лена учун бу овозлар эшитилмай қолар, фақат ёғоч бағрини тимдалаётган ранданинг овози, болтанинг зарб билан урилиши, каптарларнинг жонланган олағовури ва Фёдорнинг бўғиқ овози, ҳеч нарсадан-ҳеч нарса йўқ минғиллаган хиргойиси қулоққа чалинарди.

Турк соҳили менга керакмас,
Африка ҳам керакмас менга.

Лена аравачасини дераза томон ҳайдаб келади, дераза пардасини бир чеккага суриб, йигитчага қарайди, лекин у бошини кўтарар-кўтармас, қўрқувдан хонанинг ичига яширинади. Фёдор уни кўришини истамайди. У кўринмас одам бўлиб қолишни истайди. Бу қилиқ унга завқ бағишлайди. Лекин аслини олганда, бунинг нима кераги бор... Эҳтимол, уни завқлантираётган нарса бутунлай бошқадир...

У ўзини шу кунларда қандайдир бошқача ҳис қилаётган эди. Касалликдан кейин уни олиб келишган бу уй бегона эмас, балки ўз уйи эди, лекин у бу уйга кўниқолмаётган эди, кўникиши ҳам қийин. Чунки, яхши эслаши бўйича, унинг учун қадрдон уй мактаб-интернат ёнидаги боғ эди. Бу ердаги хона ўн кишига мўлжалланган, худди ўзи сингари ўн нафар қизга, уларга энага Дуся қарайди, мактабгача яна бир интернат бор, фақат у шаҳар чеккасида, ўрмонда жойлашган. Шундай қилиб, унга шовқин-сурон ҳам, сокинлик ҳам ҳамроҳ эди, лекин яқка ўзи қолганда, худди сургун бўлган кишидек ҳолатдаги сокинлик ўзгача бўларди... Ана шундай сокинликда қандайдир ғамгин тарихий воқеани эшитишса борми, ҳаммалари биргалашиб йиғлашарди, чунки ҳар қандай ғамгин воқеа уларни ўртаб юборарди. Улар йиғлаганда ҳам уввос солиб йиғлашмасди, аксинча, билинар-билимас йиғлашарди, чунки йиғи овозини энага Дуся эшитмаслиги керак эди, шунинг учун ҳам энага Дуся ухлагандами ёки тарбиячилар уйларига кетишгандами, уларни қандайдир ғам-алам чулғаб оларди, ана шундан бери, ғамнинг ҳам қаноти бўлса керак, деган гап уларнинг хаёлидан нари кетмасди.

Ғамгинлик аломати кўпинча кечқурунлари, уйқу олдидан пайдо бўларди, эрталаб эса ғамгинликдан асар ҳам қолмасди, чунки уларнинг ҳар бири ўз дидига мос равишда кийинишга тушар, аравачаларида юришиб, баъзан эмаклаб, қийшайишиб, чўлоқланиб, чўзилишиб кўйлак кийишларида бир-бирларига ёрдамлашишар, шу аҳволда ҳам кулишиб-қичқаришиб, баъзан йиғлашарди, фақат кундуз кунлари овозларини чиқариб тушуниб бўлмас даражада завқ билан йиғлашарди — чунки кундуз кунлари ғамгин йиғи тақиқланган эди. Кундуз кунлари ғамгин йиғлашни уларнинг ўзлари тақиқлашган эди.

Бу ерда ҳамма нарса бошқача.

Кундуз куннинг ўтиши қийин, кечга бориб одамлар ишдан қайтаётганда ён-атроф шовқин-суронга тўлиб кетар, онаси ва отаси ишдан келиши билан уйларига файз кирарди.

Кундузи уни фақат Федька овунтирарди. Қўшиқ айтар, нимачидир вайсар, каптарлари билан гаплашар, тахта рандалаб, пайрача чиқарарди. Федька деразадан, парда тешигидан қиз бола кузатиб турганини, у бечора фақат аравачада юра олиши мумкинлигини билмас эди.

Эҳ, аравача! У ерда — интернатда ўзига ўхшаш дугоналари орасида аравача у учун тирик жонзотдек эди, чунки ёлғиз қолганда у билан ҳасратлашиш ҳам мумкин эди. У ерда қизлар ўз ташвишларини унчалик сезишмасди. Оддийгина, ҳамма сингари ҳаёт кечирришарди. Қизиқ, саккизинчи синф ўқувчиларига уларнинг ғам-ташвишлари, майиб-мажруҳликлари нима эканлигини тунунтириб ўтиришнинг ҳожати бормиди, лекин қизлар бу ҳақда афтидан ўйлашмасди. Уларнинг касали бир хил — полиемелит ва фалаж бўлиб, беморларни бир-бирларига ғамхўр яқин қилиб қўйганди. Унта койка учун мўлжалланган хона фақат майиб-мажруҳ қизлар учун ажратилган хона бўлмай, унинг ўзига хос бошқа хусусияти ҳам бор эди... Ленанинг дугоналаридан бири Зинанинг аҳволи бошқаларникига қараганда оғирроқ эди, унинг қўллари ва оёқлари шол бўлиб қолганди. Зина кунлардан бир кун уларнинг хонасини овлоқ жойдаги монастырь деди, бу гапни эшитган қизлар бақрайиб қолишди. Овлоқ жойдаги монастырь. Бу сўзнинг тагида қандайдир сир яшириниб ётарди. Қандайдир, ташландиқ деган мазмун ҳам. Овлоқ монастырлар одатда тайгада бўларди, у ерда тарки дунё қилган роҳиблар ҳаёт кечирришарди. Йўқ, бу ном уларга тўғри келмайди, шунинг учун ҳам Лена деди:

— Овлоқ монастырь эмас, уйда уюшган бошланғич ташкилот.

Қизларга худди Лена крассворддаги қийин жумбоқни ечгандек, ҳаммага маҳзун кайфиятдан чиқишга кўмаклашгандек туюлди. Тўғри, бу ер қанақасига овлоқ монастырь бўлсин! Хонанинг деворлари шифтигача кашта тикилган матолар билан безатилган — уйни безаб, буларни жой-жойига осиб учун вақтида қоровул Степа амакини шахсан таклиф қилишганди. Деворга осилган гиламда сеvimли артистларнинг рангли суратлари —

уларнинг орасида ҳаммадан Вячеслав Тихоновнинг су-
рати кўп, наъматак мевасидан ясалган рангдор зирак-
лар, Янги йил муносабати билан уйдан келган чиройли
откреткалар. Ленанинг портрети; уни бир йил бурун
комсомолга ўтиш арафасида сотиб олинганди.

Йўқ, уларнинг ҳаёти ўзига хос эди, бу уларнинг ўз
ҳаётлари эди, бу ерда ҳеч ким маймоқ эмас, тенг ҳуқуқ-
ли, тўғрисиўз, ростгўй одамлар, кўпинча улар қувноқ,
ғамгинликка берилмайдиган, ғам-ташвиш билан шаф-
қатсиз курашадиган одамлар. Олтинчи синфда уларга
ўқитувчи бўлиб — Вера Ильинична келди. Ҳозир уни
ҳамма синфдагилар она, деб аташади, ўшанда Вера
Ильинична кўп вақт ўзига келолмай юрди. Синфга кир-
ди дегунча ҳеч бир сабабсиз кўзидан ёш оқиб кетарди,
қизларга қаради дегунча шундай бўларди. Кўпинча Ве-
ра Ильинична қизларга қараб, уларнинг заковатидан
ҳайратда қоларди. У бу ерга одатдаги мактабдан келган
эди, кунлардан бир кун адабиёт дарсида қизлар «Ёш
гвардия» тўғрисида гап бошлашни талаб қилишди. «Ёш
гвардия» уларнинг сеvimли китоби эди, бу китобни ўқиш
учун бешинчи синфдан бери навбатда туришарди, шун-
дай қилиб қизлар дарсда қизишиб-баҳслашиб кетишди,
уларни кўрган Вера Ильинична ҳайратдан қотиб қолди,
фақат дарс охирига бориб у ўзининг таажжубини шарҳ-
лади. Шаҳардаги ўша одатдаги мактабда саккизинчи
синф ўқувчилари Ульяна Громова билан Любовь Шев-
цовани кўпинча чалкаштириб юборишларини айтди.
Қизлар: «Бу ахир мумкин эмас-ку?»— деб эътироз бил-
диришди. Вера Ильинична яна енгилтак у қизларнинг
қунт билан китоб ўқишларига вақтлари йўқлигини ту-
шунтирди, дам қарасанг, танцага боришади, дам қара-
санг, сайр қилгани Бродвейга боришади — шаҳар чети-
даги бир кўчани шундай деб аташарди.

Бу хаста қизлар эса ҳамма нарсани позик тушуни-
шарди. Улар шовқин-сурон кўтариш ўрнига жимиб қо-
лишди. Шунда Лена деди:

— Вера Ильинична, агар рухсат берсангиз, биз сиз-
ни синфдаги онамиз деб атаймиз, сиз жуда яхши инсон-
сиз. Лекин сизда бир камчилик бор...

Вера Ильиничнанинг кўзлари катталашиб, ўзини но-
қулай сезаётганидан кўзларини пирпиратиб турганини
кўрган Лена яна қўшиб қўйди:

— Бизга ачинишнинг кераги йўқ.

Вера Ильинична тезлик билан «тушундим» дегандек бошини қимирлатиб қўйди. Шу-шу бўлди-ю, унинг кўзларинда ҳеч қачон ёш кўринмайдиган бўлди. Эҳтимол, ногирон қизларнинг олдида шундайдир. Ҳар қалай у тани жони соғ одамлардан камчилик қидириб, мисол тариқасида гапирмайдиган бўлди. Чунки ўша одатдаги саккизинчи синф ўқувчилари сайр қилишиб танцага туша олишгани учун ҳам «Ёш гвардия»ни ўқишмагани маълум эди.

Ўша куни қизлар синфдан тарқалишар экан, Вера Ильинична Лена билан ёлғиз қолди. Унинг партадан аравачасига ўтиришига ёрдамлашди ва ётоқхонасигача аравачасини ёлдириб борди.

Лена ўқитувчисини нимадир безовта қилаётганини сезди. Бу аниқ эди. Вера Ильинична ундан сўради:

— Нима учун сен мен билан бундай гаплашдинг?

— Биз ҳамма ўқитувчилар билан шундай гаплашамиз.

— Шундайми...

Вера Ильиничнанинг нафаси ичига тушиб кетди ва чамаси у яна ўзига қандайдир хулоса чиқариб олди.

— Биз сизни,— қўшиб қўйди Лена,— синфдаги онамиз, деб тан олдик, бу катта гап.

— Раҳмат!— қандайдир бўғиқ товушда зўрға деди Вера Ильинична.

— Онажон, тўхтанг!— буюрди Лена.— Мен томонга энгашинг.

Вера Ильинична энгашди. Лена уни бўйнидан қучоқлади ва ўпиб олди. Ўқитувчи Ленанинг орқасига тезлик билан ўтиб олди. У қанчалик уринмасин, ўзини тўхта-толмади. Беихтиёр пиқиллади.

— Э, қўйсангиз-чи!— беғубор хўрсинди Лена. Кейин бундай қўшимча қилди:— Мен сизни келажакдаги аъло баҳолар учун ўпганим йўқ, бу ҳақда асло ўйламанг. Улар шундай ҳам бўлади. Мен сизни чин юрагимдан севаман!

Бу сўзларни Лена олтинчи синфда айтган эди. Кейинчалик саккизинчи синфда ўқиб юрганида синфдаги она деган олий даражага бутунлай эришган Вера Ильинична ўша бўлиб ўтган гапни эслаб. Ленага бундай деган эди:

— Биласанми, сен менга ўшанда мендан кўра ёшинг катта бўлиб туюлдинг.

— Бу худди шундай,--- кулиб деди Лена.— Мен сиздан каттаман. Еки сиз бунн ҳали ҳам тушунмадингизми?

Ҳа, у ерда ҳаёт бутунлай бошқача эди, аравача, қўлтиқтаёқлар, шол бўлган оёқлар, ҳаракатсиз қўллар, аммо майиб-мажруҳлик ва гўзаллик орасида чегара йўқ эди, у ерда одамга нисбатан ҳурмат, меҳр, муҳаббатнинг мезони бўлак эди; бу ерда-чи...

Бу ерда, ўз қадрдон уйида у ёлғиз ўзи қолар, шунинг учун ҳам унинг тасаввури борган сари ўзгариб бораётганди. У деразадан қараб ўтираркан, кўчадан қўл-оёқлари бутун, соғлом одамлар ўтиб боришарди. Кичкинагина қизчалар арғамчи учишарди. Кўккўз ғалати бола тахта рандалар, болғасини урар ва кутилмаганда мингиллаб ашула айтиб қўярди:

Турк соҳили менга керакмас,
Африка ҳам керакмас менга!

Лена унинг устидан куларди, кулганда ҳам интернатдагидақа очиқ-ойдин хохолаб эмас, оғзига муштини босиб, у эшитмаслиги учун аста куларди. Йигитча унинг кулгисини эшитиб, унинг бу хунук аравачада майиб-мажруҳлигини кўрмагани маъқул!

Фёдор каптарларига қарайвериб чарчади шекилли, уларнинг каптархонага киришларини кузатди, усталик билан санаб чиқди, панжарани ёпди, яна рандасини қўлига олди, шу ондаёқ онасининг овозини эшитди:

— Федя, ўғлим!

У онасига юқоридан қаради, унинг ранги рухсорини кўриб хафа бўлиб кетди. Озгин елкалари олдинга туртиб чиққан, кўзлари косасидан чиққудек бўлиб кетган, пастдан юқорига қарашидан илтижосидан ниманидир сўраётгандек эди. Гўёки Фёдор онасига қандайдир ёрдам кўрсатиши зарурдек туюларди.

Фёдор онасининг ёнига тушди, она ўғлига газетага ўралган нарса тутқазди, унинг ичида колбаса, нон бор эди, у ҳамма нарсани сўзсиз тушунди. Овқатланиш учун уйга киришнинг ҳожати йўқ, уйда тоқат қилиб ўтириб бўлмайди.

— Ҳай, ҳай, қипиқнинг ҳидини қара! Ўтира қолай.

Каптархонага олиб чиқадиган нарвон зинасига ўтирди она, сўнг ўзига-ўзи савол бергандек бўлди:

— Нима учун мен ўғил боламасман? Сен билан бирга каптар қувиб юрармидим...

У жимиб қолди. Фёдор колбасани чайнар экан, онасининг сукут сақлаб ўтиришига диққат қилди ва юраги қон бўлиб кетди. Ҳайҳот! Эй катталар, нима қиляпсизлар ўзи? Сизларнинг бу худбин қилиқларингизга одам ақли бовар қилмайди, ахир бундай яшаш мумкин эмаску. Ана, мовий кўм-кўк осмонга қаранг, барглари тинимсиз ҳилпиратиб шовқин солаётган теракни кўринг, ҳув ана, каптарлар вағир-вуғир қилишяпти, ана, юриб кетаётган одамлар, ён-атрофга қаранг, қандай ажойиб, ана шу тиниқ ҳаётда наҳотки яхши яшаб бўлмайди? Бир-бирларингизга дўстона муносабатда бўлиб, дўстлик қувончини баҳам кўриб, бахтли яшасангиз нима қиларди? Фёдор овқат егиси йўқ, унинг кўнгли хуфтон эди. У ўзи учун эмас, йўқ, онаси учун қайғуряпти. Уни қаранг, ўзига-ўзи ўхшамайди-я. Ваҳоланки, уйдаги расмга қарасангиз унинг бир вақтлар қандай гўзал, қоракўз бўлганини кўрасиз. Сочлари билакдай-билакдай йўғон бўлиб кўкраклари устида гўлганиб турибди, гарчанд расм эскириб, сарғайиб кетган бўлса ҳам, ўша пайтларда онаси бахтли бўлганини, қалбида баҳор нашидаси ҳукм сурганини пайқаш қийин эмас.

Фёдор колбасанинг сўнгги тишламани истар-истамас чайнади.

— Биласизми,— деди у ниманидир айтиш зарурдек,— зотли каптарларимни сотишни илтимос қилишяпти. Қўшни кварталда истеъфога чиққан полковник пайдо бўлиб қолди. Жуда бадавлат эмиш. Бу ерга келиб, каптарларим билан қизиқиб қолди.

Онаси хўрсинди.

— Ўғлим, паррандани сотиш гуноҳ. Улар тирик мавжудот. Бунинг устига, эркин учадиган қушлар.

Яна хўрсинди, Фёдорга тескари қараб олди. У биледи: онасининг кўзларидан ҳозир ёш оқяпти.

— Сиз яна эски гапни қўзғаяпсизми?— деди Фёдор.

Онаси бошини буриб, ўғлига қаради. Онасининг кўзлари остини қат-қат ажин босган. Бу ажин бурни атрофидан бошланиб лабларининг четигача чўзилиб тушган. Лекин йиғламаяпти. Қарашларидан вазиятнинг оғирлиги сезилиб турибди.

— Енимга яқинроқ ўтир, жиддий гаплашиб олайлик,— деди онаси.

У итоаткорона яқинроқ, ўт-ўлан устида сочилиб ётган қипиқ устига ўтирди.

— Отанг билан гаплашишнинг фойдаси йўқ,— кечирим сўрагандек кулиб қўйди она,— кел, шундай экан, сен билан ўйлаб кўрайлик. Қўрқмай қўя қол, йиғламайман.

Фёдор онасининг рангпар, касалманд юзига қараб бошини қимирлатди.

— Шундай қилиб, ўғлим, қулоқ сол. Сен энди катта бўлиб қолдинг, ақлинг ҳам жойида. Қомсомолсан. Ўзинг ўйлаб кўр, ҳамма нарсани тарозига солиб ўлча, менинг аҳволимни баҳолаб, ёрдам бер... Мен ортиқ чидолмайман. Кучим етмайди. Менинг ҳаётим ҳаёт эмас, балки сурғунда юргандай юрибман... Сенга ҳам осон тутиб бўлмайди, биламан, лекин менга... биласанми, қийин бўлди, бошим бориб деворга урилди... Менинг тоқатим тамом бўлди. Тушундингми? Гап шу.

У жимиб қолди, Фёдорга қатъий қаради, кейин кўзларини бир оз четга олди, Фёдорнинг қарашлари жиддийлашди.

— Кел, кетамиз,— деди онаси, ҳамон бир оз четга қараган ҳолда.— Дунёда нима кўп, шаҳар кўп... Бувингнинг олдига борамиз.

Фёдор энди кўзларини онасидан четга олди. Ён-атрофга қаради. Кейин кўзларини каптархонага тикди.

— Уларга ачинапсанми?— сўради онаси. Фёдор калласини сарак-сарак қилди.

— Отанггами?— У, америкаликками, деб юборишга озгина қолди...

Онасига ҳали жавоб бериб улгурмасиданоқ отаси пайдо бўлди. Худди ердан чиққандай, ғойибдан пайдо бўлди-қолди. Ишбилармон кишилардек қадам ташлаб келди. Фёдорнинг ёнига, қипиқ устига ўтирди, ўғлини кучоқлади. Федя отасининг қўлини силтаб ташлади.

— Қачон қарасанг шундай!— шовқин солди отаси.— Бутун умр бўйи шундай! Уларга юрагингни берай дейсан, улар бўлса тишлаб олади. Нима ҳам қилардинг, қаерга ҳам борасан киши!

Онаси четга қаради, гўё унинг келганини сезмагандек бўлди.

— Қани тушунтиринглар, худо ҳаққи, тушунтиринглар! Мен сизларга нима учун ёқмайман? Нимама ёмон? Қандайдир пиянистаманми? Бирор марта ҳам милиция-

да ётмаган бўлсам? Нимама ёмон, ҳув анови бошқаларга қаранглар! Мен уларга ўхшаб кўчада чўзилиб ётганим йўқ-ку! Бор-йўғи пиво ичаман — шунга ҳам ота гўри қозихонами? Ошналарим билан суҳбат қилсам айбми?

Онаси ҳамон сукут сақлар, Фёдор бўлса отасига қарарди. Демак, уни ташлаб кетишни онаси таклиф қил-япти. Бувисининг олдига кетиш. Бошқа шаҳарга. Лекин ким қилса қилиши мумкин-ку, бу ишни, фақат Фёдор қилолмайди. Отаси сўкағон, урағон бўлгандами, бошқа гап эди. Одамларнинг асабига тегадиган шилқим, уриш-қоқ ҳам эмас. Йўқ, у бир ночор одам. Озғин, лунжлари осилиб кетган, қора сочлари худди типратиканнинг найзаларидек тикка бўртиб турарди. У шу туришида ниманидир сўрайди. Ҳозиргидек ҳаммадан ниманидир сўрайди.

Фёдор онасига ўгирилиб қаради. Онаси худди тегиб бўлмас қалъадек қотиб турибди. Эрининг барча сўзлари унинг бу қулоғидан кириб, у қулоғидан чиқиб кетгандек. Бу тўғри эди. Чунки бундай сўзлар неча бор айтилган, лекин улардан сариқ чақалик ҳам фойда бўлмади, бу сўзларнинг ҳеч бир фойдаси йўқ — гап мана шундай.

— Биласизми, дадажон,— сўзини бошлади Федя, лекин тўхтаб қолди. Отаси шу ондаёқ жимиди, гўё ҳар қандай сўзни эшитишга тайёр эди, бу сўзлар ҳақоратми ёки илтижоми, ўғлидан ёки хотинидан эшитишга тайёр эди, шунинг учун ҳам у жим бўлиб, хайр-эхсон кутгандек бу сўзларни эшитишга тайёр бўлиб турарди.— Биласизми, дадажон, сиз албатта пияниста эмассиз, сиз оддий қилиб айтганда... ҳеч ким эмассиз.

Отаси калласини орқага ташлади, гўё уни кимдир тумшуғига туширгандек эди. Кўзларини алам билан юмди. Кейин чуқур хўрсинди.

— Ҳеч ким? Қандай қилиб ҳеч ким?.. Қайтар! Яна қайтар!

Лекин Фёдор жим ўтирарди. Кўзининг қири билан онаси унга қараётганини сезди. Эҳтимол, қизиқиб қарагандир. Ҳозирги гапи билан у отасига раҳми келишини, ўша америкаликни аяшини билдирган эди, лекин шу гапи билан отасининг қулоғи тагига тарсаки ҳам тортиб юборган эди. Ҳеч ким... Уйлаб топган гапини қаранг: ҳеч ким...

Отаси ўрнидан турди, бир оз чайқалди. Фёдор буни кўриб ҳайрон қолди: у маст эмас-ку. Жойида қотиб тур-

ди. Кейин бир чеккага аста-секин юрди. Дарахтнинг тагига борди. Унга энгашди. Шу пайт Федька отасининг елкалари титраётганини кўрди. Отаси йиғлаяпти. Йиғлаганда ҳам хўрсиниб-хўрсиниб йиғлаяпти. Бунни кўрган йўловчилар тўхтаб қолишган. У ҳамон отасини кузатиб турарди. Ўзининг балконидан қараб турган Платонов қичқирди:

— Гера! Гера, ким сени хафа қилди?

Федя чидаб туrolмади. Отасига шундай раҳми келиб кетдики, у қандайдир оғир тош босиб қолгандай бўлди, у ортиқ чидай олмади — йиғлаб юборди, йиғлаганда ҳам ёш боладек бўзлади, боши берк кўчага кириб қолгандек, қаттиқ алам билан йиғлади, кўз ёшлари аралаш онасига бақирди, бақирганда ҳам ҳар бир сўзни чўзиб-чўзиб бақирди.

— Нима қиляпсизлар ўзи? Эй, кап-катта одамлар, нима қиляпсизлар ўзи?

Онасининг киприкларини ёш ювди, кўзларини арта солиб, Федьканинг олдидан ўтиб дарахт тагида турган эри томон ташланди, уни елкаларидан ушлаганча, посёлкадан, одамлар олдида шарманда бўлишдан уялиб уйи томон етаклади.

Федор аввалига уларни кўз ёшлари орасидан кузатиб турди. Отаси ва онаси энди унга ниҳоятда аянчли бўлиб кўринишди, уларнинг иккиси ҳам таҳқирланган, камситилган, ҳақоратлангандек туюлди, у шу аҳволда аламиндан ўйлаб кетди — нима учун бундай? Бундай ёввойиликнинг кимга кераги бор, икки кап-катта одам бир-бирини яхши кўрса, яхши шунга қарамай улар бир-бирларига азоб беришса, қийнашса — нима учун бундай қилишадди, нимага? Наҳотки буларнинг ҳаммасига ўша пиво дўкони сабабчи бўлса — бунинг устига аҳмоқона номни қарап — Жон Иванович! Бу нима гап дегани ахир, уларнинг яхши яшашлари учун тўғаноқми бу, учовлари яхши, хотиржам яшашлари учун тўсқинликми? Нима, улар бир-бирларига суяниб, бир-бирларига ёрдамлашиб яшай олмайдиларми, қачон бу шармандаликка хотима беришади, қачон улар ҳам бундай одамлар сингари яшайдиган бўлишади?

У ерда ётган болтани, болғани, рандани қўлига олди, нарвон орқали юқорига кўтарилди ва ўзининг нарсаларини каптархонага улоқтирди, илгагини илиб, орқасига

сакради. Унинг оёғи чалишиб, биқини билан йиқилди, унинг тикилиб қараган кўзларининг қири каптархона-нинг бир чеккасига тушди, беғубор, мовий осмон, рўпарадаги деразадан кимнингдир кўрқиб кетган юзи кўринди. У ўрнидан сакраб турди, чўлоқланиб-чўлоқланиб уйи томон, уруш йилларидан қолган икки қаватли барак уйлари томон югуриб кетди. У эшикнинг қоронғи тешигида кўринмай кетган отаси ва онаси томон югуриб борарди.

Қизнинг аввалдан табиати шунақа эди: бошқалар жанжаллашиб қолгудек бўлишса, чидаб туролмасди. Интернатдаги вақтдалигидаёқ, агар одамлар тўпланиб қолишса, агар қизлар кўллари кўтариб бақиршаётган бўлишса, у ўзининг аравачасини тезлик билан ўша томон ҳайдаб борар ва оломонга қараб қичқирарди:

— Полундра! Эҳтиёт бўлинглар!

Баъзан ўзининг аравачасини одамларга бориб урар, кимгадир озор берарди, лекин у шу сўзларни яна бирикки қайтариши билан ҳамма уни тушунарди, у ўзининг «тачанка»си билан оломонни тарқатиб юборарди, жанжаллашиб қолганлар бир-бирларидан узоқлашаётган пайтларида энди ортиқча ҳаракат қилиб бақирининг, кўл кўтариб ўдағайлашнинг ҳожати қолмаганини яхши билишарди.

Мана бу ерда эса... у хонанинг ичкарисинда ўтирар, сабр-тоқат билан чидаб, жим ўтирарди, Федя йиғлаган пайтда эса — ортиқ чидай олмади — деразанинг олдига келди-да, қатъият билан пардани бир чеккага сурди, қичқирмоқчи бўлди, албатта «Полундра» сўзи бу ерда тўғри келмасди, чунки уни ҳеч ким тушунмаган бўларди, бошқа бирон сўз айтмоқчи эди, лекин у кечикканини сезди, чунки катталар кетиб қолишган, Федька бўлса нарвондан йиқилиб, ерга тушган, лекин шунга қарамай ўрнидан туриб ўзининг эски уйи томон югуриб кетаётган эди.

Лена дераза пардасини зарда билан тортди, тинчланиш мақсадида аравачасини хонада бир неча бор айлантирди, лекин ўзини вазминликка сололмади.

«Худойим!— ўйлади у.— Ҳар кимнинг ўзига яраша ташвиши бор, наҳотки дунёда бирор-бир оила бўлмасани, у ташвишсиз яшаса? Ҳамма нарсаси жойида бўлса, бахти ҳам бўлса, уйда хотиржамлик ҳукм сурса?»

У деворга қаради, у ерда отаси, онаси билан тушган онлазий расмлари осифлиқ турарди. Бу расмга улар ўтган йили якшанба куни тушишган, интернатдаги қондага кўра болалар ўз ота-оналари билан учрашсалар, мактаб боғида сайр қилиб юришарди. Ушанча қандайдир кўса киши пайдо бўлган, афтидан силлиққина, хушомадгўй эди. У аста-секин ён томондан билантирмай, боғнинг ичкарасидан, тўсатдан келганди, ота-оналар ва уларнинг нимжонгина фарзандлари уни хаёлларига ҳам келтиришмаган эди, шунда у ўзининг лаганбардор тиржайиши билан бутун она аъзолари эсдалик учун расмга тушишларини таклиф қилган эди. Ота-оналар гангиб қолишганди ўшанда, Лена буни тезда тушунганди, дадажони билан онажони ҳам бўшашиб қолишганди: «эсдалик учун» — бу сўз уларнинг бошини айлантириб қўйганди. «Қандай эсдалик учун?» — ўйлаганди у ўшанда. Лекин сукут сақлаб индамаганди. Силлиқдан келган кўса киши онажони ва дадасини аравачага сал энгаштириб, орқасига тисарилиб юриб бир неча бор аппаратнинг затворини шиқиллатиб босганди. Бу ўша эсдалик учун олинган расм, у энди деворда осифлиқ турибди, бошқаси эса интернатда — Ленанинг хонасида, каравоти устида осифлиқ турибди.

У расмчини эсларкан, мийиғида кулиб қўйди. «Демак, эсдалик учун? Бор-йўғи... эсдалик учун!» Лена кулиб қўйди, лекин унинг юраги гаш эди. У кўпдан бери эшитган сўзини эслаб қолишга одатланганини биларди. Арзимас, бировлар учун шунчаки йўл-йўлакай сўзлар, Лена учун қандайдир алоҳида... маъно кашф этарди. Майли, шундай бўла қолсин, бир оз баландпарвоз бўлса ҳам, лекин аниқ... У қўлини бўлса бўлар, бўлмаса ғовлаб кетар маъносида силтади. Майли, «эсдалик» бўлса бўла қолсин. Расмга тикилиб қолди. Онажони — оқмағиз, думалоқ юзли, кўккўз! Унинг юзига ҳозиргача бирорта ҳам ажин тушмаган, бундай ташқаридан қараганда у хотиржам — силлик ҳаёт кечираётгандай, лекин кўзлари унинг хотиржам эмаслигини билинтириб қўймоқда. Онажони бирдан кўзларини пирпирата бошлайди. У ўзини ёмон ҳис қилса — кўзлари ўз-ўзидан пирпирай бошлайди. Унга қийин ва ташвишли бўлганда ҳам — кўзларини пирпиратади. Якшанба кунини — учрашиш кунини, онажони Ленани кўриши биланоқ бир ҳафталик танаффусни эслаб аввалига кўзларини пирпиратади. Ке-

йини Ленани минг марта ўпади. Худди сўнгги марта кўраётгандек эркалатади.

Ленага бу ёқмайди. У онажонини кўриши биланоқ жаҳли чиқа бошлайди. У онасининг бир оз кучли, бир оз соддароқ бўлишини истарди. Ҳаммага ва ҳаммавақт Лена худди олтинчи синфда Вера Ильинична гапирганидек, кўнглидаги гапни тўғри айтади-қўяди, онажонига ҳам рўйирост гапирса-да, у бу сўзларга парво ҳам қилмайди. Онажони Ленанинг сўзларини бу қулоғи билан эшитиб, у қулоғидан чиқариб юборадиган дунёдаги яккаю ёлғиз инсон бўлса керак. Шунинг учун ҳам кўзларини пирпиратса ажабмас. Балки нималарнидир англамагани учун бундай қилар?

Дадаси, бу бошқа гап. У ҳақиқий инсон. Йўқ, йўқ, Лена онажонини ҳақиқий инсон эмас, демоқчимас, бу ҳақда ўйлаётгани ҳам йўқ. Одатда, шундай ибора бор. Дадасининг характери, феъл-атвори шундайки, ўзига ҳурмат талаб қилади, ҳурмат бўлганда ҳам чинакам ҳурмат. Пётр Силич. Исмининг ўзи ҳам қандайдир салобатли. Дадаси — Ленанинг фаҳри. У талантили геолог. У Сибирда кумушсимон оқ металлнинг бой конларини топган. У доим ўша ерда йўқолиб кетгани-кетган. Ленага доим ўша ердан туриб расмлар, откриткалар, значоклар солинган хатларни жўнатиб туради. Расмларнинг тагига чиройли қилиб ҳуснихат билан ёзиб юборади. «Уренгой. Бу ерда йирик темир йўл станцияси бўлади». «Удакан. Мис хазинасининг йирик кони. Менинг ўртоқларим бу ерни текширишда давом этишмоқда». «Қизим, бир қара, қандай гўзал дарё бу! Уни сени шарафингга — Лена деб атадик».

Лена дадасидан қалин конвертли хатларни оларкан, гурурланарди. Хатлардаги расмларга ёзилган сўзларни дугоналарига овозини чиқариб ўқиб берарди. Кейин хонадаги ҳамма қизлар Ленанинг дадаси совға қилган «Дунё атласи» деб номланган қалин китобни очиб, Уренгой, Удакан деган жойларни қидириб топишади ва хаёлан Лена дарёси бўйлаб теплоходда сайр қилишади.

Дадаси ҳамма нарсани тушунар, ҳамма нарсани яхши сезарди. У ўзининг хатларида ҳеч қачон ҳеч нима билан мақтанмас, ҳеч қачон Сибирнинг гўзаллиги ва ажойиботларини тасвирлаб ёзмас, фақат расмга туширилган нарсаларнигина содда қилиб, оддийгина ёзарди-қўярди. Лена мактабида дадасининг ўз касби ҳақида

сўзлаб беришини илтимос қилганда, у қуруқ, ҳатто ҳаддан ташқари қатъий оҳангда гапирганди.

Лена уни мириқиб тинглаганди, отасининг ақл-заковати, позик дидига қойил қолганди, чунки хаста одамларга айниқса майиб-мажруҳ ўғил болаларда геолог касбига меҳр уйғотишга уриниш одобдан эмасди. Уқувчилар олдидаги суҳбатдан кейин Ленага дадаси билан боғда сайр қилишга рухсат беришди. Ушанда кеч кузак эди, октябрь ойи эди, ёмғир шивалаб ёғиб турарди, худди майда чанг заррачаларига ўхшарди бу ёмғир, баргининг ҳиди анқиб турар, отаси бўлса аста-аста йўталиб Ленанинг орқасида туриб гапирарди.

— Ҳеч хаёлимга келтиролмаёйман, нима учун гапиришимни талаб қилиб туриб олдинг?

— Биринчидан,— жавоб қилди у,— менинг дадажоним ким эканлигини билиб қўйишин. Иккинчидан эса, биз бу ерда ҳаётдан ажрамаслигимиз керак.

Дадаси яна йўталди, Лена бўлса кулиб қўйди. У ўзининг бутун касаллиги давомида бир нарсага: одамлар у билан елкасининг орқасида туриб гаплашишларига ҳеч бир чидай олмасди. Лекин бу сафар у мамнун эди. Дадасини яхши кўргани учун ҳам унинг қандай аҳволда турганини кўрмаётганидан хурсанд эди.

Ишлар ана шундай... Дадасининг юзини кўрмаганда, у йўгон йўтални эшитади. Онасининг юзини эсласа, доим, пирпираб турган кўзини кўради. Йўқ, хаёлида қандайдир ўткинчи, аҳмоқона сўзларни бекорга эсламайди, бу сўзлар бекордан-бекорга миясига ўрнашиб қолмайди-ку... Уша силлиқ юзли кўса, лаганбардор фотогафни олайлик. «Эсдалик учун». Наҳотки, улар эсдалик ҳақида, уни кейинчалик эслаб юриш ҳақида ўйлашса? Бу аҳвол бир умр, туғилгандан бери давом этиб келмоқда-ку, ахир? Ваҳоланки, у ҳамон яшамоқда, саккизинчи синфгача етиб келди, бу ҳамма тахминларга зид равишда юз берди. Нима, бу нотўғрими? Эҳтимол, у шу яқин орада кўздан гойиб бўлар. Улар шундан қўрқишадн. Уша тасодифий «эсдалик учун» сўзидан қўрқишадн. Эсдалик учун — ким ҳақда? Албатта унинг тўғрисида-да.

Лена хонанинг ичкарисни томон суришиб, расмдан узоқлашди. «Бу ёлғизликдан,— ўйлади у.— Ёлғизликдан, бунинг устига хонада ҳеч ким йўқ.— У ерда, интернатда дугоналарининг умумий фикрича, у энг озод қуш, чунки бунчалик ўйланга, бўшашиб кетишга йўл

қўймасди.— Шунингдек, шахсиятпарастлик,— бир қарорга келди у.— Фақат ўзим ҳақимда ўйлайман. Ана, Фёдорни мисол олайлик. Нима, унга осонми, қўли ва оёғи бут бўлса ҳам унга қийин. Лена аравачасида дераза олдига юриб келди ва ўзидан-ўзи сўради: «Наҳотки, бу ёруғ дунёда яшовчи одамлар ўртасида бахти чексиз, поёнсиз кишилар бўлмаса? Наҳотки, шундай одамлар йўқ?— У калласини уриб олди.— Ана шуниси етмаётганди. Бахтли одамлар бор!.. Албатта бор!..»

Эшик орқасидан калитнинг шиқиллаши эшитилди, остонада онажони пайдо бўлди, гўзал ва қувноқ онажонининг орқасида дадажони кулиб турарди, буни кўрган Лена дадиллик билан аравачасини улар томон ҳайдади.

— Алёнушка!— қичқирди остонадан онажони.— Менда кутилмаган янгилик! Мен ишдан бўшайпман.

Лена аравачасини секинлатди.

— Нима учун?— қичқирди у шиддат билан.

— Кел, беможаро ҳал қилайлик шу масалани,— деди онаси.

— Шовқин-суронсиз,— оҳиста бу гапга тузатиш киргиди отаси.

— Яхши, тушундим,— кулди онаси.— мен тилни қардан билай, менинг маълумотим бор-йўғи техник маълумот.

Ленанинг юраги увушиб кетди. «Демак, улар анчадан бери ҳаммасини кўриб туришибди, тушунншяпги. Фақат индашмайди. Менинг ўзгариб қолганимни билишади. Улар нима ҳақида ўйлашаётганини мен ҳам тушунншга ҳаракат қилишим лозим».

— Онажон!— деди у қатъий, ҳар бир сўзни чертиб-чертиб,— мен, албатта, тушунаман, сайловда қатнашишга ҳали ёшлик қиламан, лекин ўз тақдиримни ўзим ҳал қилишга рухсат беринг.

Онаси қўлларидаги майда-чуйдаларни ушлаганича ярим йўлда тўхтаб қолди, оғзини ярим очган, бу туришида эси оғиб қолган кишини эслатар эди. Лена билинар-билинмас кулимсираб қўйди.

— Агар сиз ишдан кетсангиз,— деди у,— сиз мени ярим ногирон, ўзини ўзи бошқаролмайдиган ожиз, ҳеч нарсага ярамайдиган инвалид деб тан оляпсиз, деб ўйлайман.

— Сен ақлдан озибсан!— қичқирди онаси.

— Ё у, ёки бу,— жавоб қилди Лена.— Сиз ё яна ўз конструкторлик идорангизга борасиз, ёки мени уйимга қайтиб олиб бориб қўясиз.

— Қаерга?

— Интернатга,— деди у.

Масала ҳал бўлганди, Лена бунни тушунди, Лена умуман кишиларнинг бошини айлантиришни биларди, кунлардан бир кун бу ҳақда Зинага ҳам айтганди, бу бошқариш хусусияти унинг касалмандлигидан эмас, аксинча, ўзини-ўзи соғ одамдек қаттиқ ушлаб туришидан эди. Бу галги суҳбатда ҳам ҳамма нарса аён бўлиб турарди. Онажони ўйлаб топган гапнинг ҳам маъноси аниқ эди. Кўринишидан отасини ҳам бунга кўндирган эди. Унинг сукут сақлаб туришидан, онажонининг илгаридан тузиб қўйган режаси унчалик пишиқ эмаслигини отаси биларди.

— Алёнка, сен ахир зотилжам билан оғриган эдинг,— деди отаси ниҳоят, сўзини тамомлашдан аввал йўталиб оларкан. Кейин яна жимиб қолди.

— Яна нима демоқчисиз?— саволни аниқ, чертиб берди Лена.— Бундан бошқа яна нима демоқчисиз?

— Ҳеч нарса,— эсанкиради отаси.

— Ўртоқ ота-оналар,— қатъий оҳангда гапирди Лена, сўзининг қўполлигидан ўзини ҳам ноқулай ҳис қиларкан.— Келинлар, бу гапнинг бошланиши ҳам, охири ҳам шу бўлсин. Бу гапни бошқа қайтармаймиз. Тамом!

Отаси хўрсинди, онажони эса кўзларини пирпиратиб, йиғлай-йиғлай деб турганди, отаси уни юпатди.

— Тамом,— минғиллади у,— нуқта қўйилди.

Улар жимгина ошхонага кириб кетишди, бирорта ҳам сўз айтмасдан холодильникни очиб майда-чуйдаларни жойлаштиришди. Кейин иккалалари ҳам худди келишгандек хўрсинишди, Лена бўлса хонада туриб, кулиб қўйди.

— Алёна, нима қиляпсан?— сўради отаси.

— Ана шунақа сўраб туринг,— жавоб қилди у. Кейин калласидан ўтган суҳбатни бутунлай улоқтириб ташлади. Фёдорни эслади. Ҳамманинг ҳам иши худди шундай осон ечилсайди.

Чой устида у онажонидан сўради:

— Менинг арзимас бир илтимосимни бажарасизми?

Онажони кўзларини тез-тез пирпиратиб, олдиндан қўрқиб турарди.

— Менга узун кўйлак сотиб олиб берсангиз!

Фёдор кеч тургани учунми, каптархонаси томон шошилди. Кечаги тун у учун оғир бўлди, аллапайтгача ух-лолмасдан ётди, кечаси эса тушига қандайдир ваҳимали нарсалар кирди. Тушида гўё онаси хамир қорганмиш, хамир эса, тоғорадан тошиб чиқиб, аста-секин полга тушибди, кейин у шиша бошлабди, кўтарилибди ва Фёдорни бўйнигача ўрмалаб чиқиб уни ҳиқилдоғидан бўға бошлабди, хамирдан қутулишнинг ҳеч бир иложи йўқмиш, сузиб қутулай деса у қуюқмиш, юрай деса — суюқмиш...

Фёдор эрталаб шу алфозда боши гангиб уйқудан уйғонди. Уй бўм-бўш, ҳеч бир файзи йўқ. Ота-онасининг кўрпа-тўшагиғи жимланган, уй бўйлаб ташландиқ ётган оёқ кийимлари, столда эса кесилган ва бурдаланган нон бўлаклари, ювилмаган ликопчалар. Фақат уйни безаб турган нарса — қуёш нури эди. Қуёш ифлос полни, йиғиштирилмаган столни ёритиб, нимадир қилиш кераклигини эслатарди. Федька дарров эслади ва ирғиб ўрнидан турди. Худо ҳаққи, ҳамма нарса одамга боғлиқ. Мана, ифлос стол. Агар кишида истак бўлса бас, у тезда тоза бўлиши мумкин. Латта қаерда? Ҳа, мана бу ерда экан! Бир-икки, ҳаммаси жойида! Стол устидаги клеёнка артилиши билан ялтираб кетди, энди Фёдор сув тўла челақни олиб келди, яна бир ҳаракат қилса бўлди, пол ҳам худди янгидай ярақлайди-қолади.

Ҳа, ҳа, барчаси одамнинг ўзидан. Фақат бунинг учун озгина қунт, истак керак. Бунга қаранг-а. Фёдор бунга кўпдан берди ўйларди. Лекин кечагина муайян қарорга келганди. Бугун, шу бугуноқ, кечқурун отаси уйга одамдек кириб келади, уни файзли, озода уйда кутиб олиш керак, бунинг учун яхши ўйлаб иш қилиш зарур.

Дақиқалар ўтиши билан хона озода бўлиб, файзли бўла бошлади. Фёдор ўз ўрнини тартибга келтирди, кейин ота-онасининг кўрпа-ёстиғини алоҳида меҳр билан саранжом-сараншта қила бошлади, кир-ифлос идиш-товоқларни ювди, стол устига янги дастурхон ёзди, унинг устига гул соладиган вазани қўйди, кейин боғга чиқиб бир даста гулни узиб келди. Радионинг устини артди,

кейин бир неча пластинкалар танлади, пластинка чаладиган дискнинг устига «Амур тўлқинлари» деган пластинкани қўйди. Отаси флотда, Узоқ Шарқда хизмат қилган, Амур ўша ерда, албатта, бу ёқса керак. Фёдор ўзи бажарган ишларга бир назар ташлади, ўзидан ўзи мамнун бўлди, кейин чўнтакларига каптарлари учун дон, нон ушоқларини солди, сўнг каптархонаси томон жўнади. У ҳар кунгидан анча кечиккан эди.

Каптарлари уни кўришлари билан гағирлашиб қолишди. Улар Фёдорнинг кечикканидан гина қилишяпти, жаҳллари чиқяпти. У дон, нон ушоқларини сочди, идишга янги сув солди, энди овқатланиб қоринини тўйғазиб ўйнасаларинг ҳам бўлади, деди у каптарларига қараб, Каптархона эшиги очилди, жониворлар типирчилаб қолишди, шоша-пиша ўзларини осмон қўйнига уришди, улар шу алфозда айланма ҳосил қилиб аста-секин кўз илғамас баландликлар томон йўл олишди. Фёдор уларнинг дадилроқ учишлари учун ҳуштак чалди, ҳуштакни аввалига чўзиб-чўзиб, кейин бўлиб-бўлиб чалди, уларнинг спирал айланмаси сингари тизилиб учишларидан завқланди, кейин бўйни толиб, пастга қаради, пастга қаради-ю, рўпарасидаги дераза пардасининг қимирлаб қолганини кўрди.

У шу ондаёқ эслади. Кеча, ота-онаси билан бўлган гапдан кейин йиғлаб, кўз ёш аралаш каптархона эшигини ёпаман, дегани ва шошиб тушаётганида йиқилиб оёғи қайрилгани, ўрнидан тураркан, деразадан бир қиз қараётганини кўрган эди.

Унинг хаёлига келган биринчи нарса — алам-хўрлик бўлди.

«Демак, у ҳамма гапни эшитган»,— ўйлади у. Лекин илгари бу деразадан ҳеч қандай қиз ҳеч қачон қараган эмас-ку, бу ерда икки киши, эр-хотин яшашарди: эри геолог, Пётр Силич, Федя уни биларди, у бир неча бор каптархонанинг олдига келган, зотли каптарлар қайсилари, улар нималари билан бошқалардан ажралиб туришини сўраган эди. Қиз қаердан пайдо бўлди экан?

Федор секингина ҳуштак чалди. Дераза пардаси ортиқ қимирламади. «Балки шамолдир?— ўйлади у, лекин шу ондаёқ ўз фикрини ўзи рад этди:— Кеча-чи?»

У қизнинг қиёфасини кўз олдига келтирмоқчи бўлди. Ундай қилолмади. «Ҳеч ким йўқ, қаердан ҳам бўлсин».

— Алё!— деди у қичқирмасдан, секин.— Эй! Қизча!

Дераза пардасининг орқасида жимжитлик. «Балки, тасодифан уларникига бирон кимса келгандир?» У рандасини олди-да, тахтани рандалашга киришди, вақти-вақти билан дераза томонга қараб қўярди. Лекин у ерда ҳеч ким йўқ эди. Бироқ нимадир уни дераза томон ўзига тортарди. У рандасини қўйди — миясига бир фикр келиб қолди.

— Қизча,— деди у,— мен биламан, сиз менга қараб турибсиз. Лекин нимага? Нима учун парда орқасидан? Шундай қараса ҳам бўлади-ку.— Ҳеч ким жавоб бермади.— Мен эса ҳозир,— деди у, кўйлагини яхшилаб шимининг ичига тиқиб,— сув ўтадиган қувурга чиқиб, сиз борми, йўқми, аниқлайман.

У ботинкаси билан дўқиллатиб каптархонага кўтарилди, каптархонани очди, кейин ерга қайтиб тушди, ўзига ёпишиб қолган пайраҳаларни қоқди ва яна деразага қаради.

Парда жойидан сурилган, унга қизча қараб турарди. Фёдорнинг юраги зирқираб кетди, у шундай гўзал эдики, оқмағиздан келган, сочлари чиройли қилиб ўрилган ва худди қуёш сингари айлантриб чамбарак қилиб, турмаклаб қўйилган.

— Мана,— деди у бўшашиб,— мен айтдим-ку.

— Нимани айтдинг?— сўради қиз.

— Сиз борлигингизни.

— Мен борман, хўп, нима бўпти?— деди қиз.

У бўшаганича елкасини қисди.

— Билмайман. Сиз борсиз, вассалом.

Фёдор унинг ҳам бўшашиб турганини, уни куч билан қарашга мажбур қилганини, юзида қизариш аломати пайдо бўлаётганини сизди.

— Сиз нима учун менга қарадингиз?

— Мен билан «сен» деб гаплашавер,— деди у кутилмаганда қатъий оҳангда ва мулојимлик билан қўшиб қўйди:— Расмиятчиликни ёмон кўраман.

— Нима, нима?— тушунмади Фёдор.— Кейин калласини ирғиди.— Майли. Лекин сен жавоб бермадинг.

— Шундай,— жавоб қилди қиз бепарволик билан.— Қарадим-қўйдим, вассалом. Нима, қараш тақиқланганми?

У кулиб юборди. Бу гапларнинг ҳаммаси унга кулгили бўлиб кўринди. Унинг кулгиси эса қизни хижолатга солди. Федя унинг кескин қимирлаганини сизди, гўё бу

билан пардани ёпиб қўймоқчи бўлгандек туюлди, йўқ пардани ёпмади.

— Бу ёққа чиқсанг, сайр қилсанг бўлармиди,— деди у.— Менинг каптарларимни ушлаб ўйнардиг. Кўряпсанми уларни, қандай ажойиб.

У бошини осмонга кўтарди, усталик билан, узоқ вақт ҳуштак чалди, қиз боланинг олдида ўзининг ҳуштак чалишга уста эканини кўрсатмоқчи бўлди.

— Каптарларинг, Федя, жуда яхши,— деди қиз.

У бошини қуйи солди. Демак, ҳамма гапни эшитган. У сукут сақларди, қиз ҳам жим турарди.

— Майли, нима ҳам дердик,— деди Фёдор кутилмаганда ўзига-ўзи гапираётгандек,— ҳар кимники ўзига. Бу ерда куладиган ҳеч нарса йўқ. Ҳатто ташвишли... Лекин бугундан бошлаб...— Фёдор қўли билан кескин ҳавони кесди:— Ҳаммаси, мен айтгандек бўлади!

У қизга қаради, юраги яна зирқираб кетди. Сўради:

— Сени исминг нима?

— Лена,— жавоб қилди қиз.

— Мана, кўряпсанми, Лена,— деди Фёдор ва кекирдаги у ёққа-бу ёққа қимирлаётганини сизди.— Бугуноқ кўрасан. Соат олтида. Биз шу йўлдан ўтиб борамиз. Худди сенинг деразанг олдидан ўтамиз,— у бошини қуйи солди, афтини бужмайтирди. Қизнинг ўтиришини кўз олдига келтирди, ҳа, ўша Ленани, хонанинг ичкарисида ўтирса ҳам, ҳамма гапни эшитишини кўз олдига келтирди. Онаси гапирган гапларни ҳам, отаси айтган гапларни ҳам эшитган. Фёдорнинг йиғлаганини ҳам кўрган.

У қизга бошқа қарамади. Каптархонасига кўтарилди, қушлари учиб келишини кутди, кейин каптархонасининг эшигини ёпди, ерга сакради. Фақат настдан Ленага қаради. Қиз ҳамон ўша алфозда қандайдир қора ўриндикда ўтирар, қандайдир бўшанглик билан унга қараб турарди. Фёдор унга миннатдордек ишора қилди. Кулди. Кейин айбдорлардек деди:

— Бекорга эшитибсан ўша гапларни.

Қиз бирдан жавоб бермади, хижолат билан:

— Ҳечқиси йўқ,— деди у,— бунақа нарсаларни кўп кўрганмиз.

Фёдор хўрсинди, кетиш учун ўгирилди, бир неча қадам ташлаб, қичқирди:

— Шундай қилиб, каптархонага кел.

Лена жавоб бермади. Фёдор орқасига ўгирилди.

— Келасанми?

Қиз узоқдан хўп дегандек бошини қимирлатди, буни кўрган Фёдорнинг юраги яна зирқираб кетди: у ҳалигача бундай гўзал қизни кўрмаган эди. Бундай гўзални мактабида ҳам, кўчада ҳам учратмаган эди.

Кун бўйи у қандайдир ўзини лоҳас ҳис қилди. Магазинда колбаса ва тухум учун навбатда турди, сут билан нон харид қилди — буларни олиб уйига қайтар экан, гўё туш кўраётгандек эди: унинг кўз ўнгида доим Лена турарди.

Бугдойга ўхшаш сап-сариқ тилларанг сочлари бошига чамбарак қилиб ўралган, юзидаги кўм-кўк тиниқ кўзлар кишини ўзига мафтун этарди.

«Ким ўзи у?— сўрар эди ўзидан ўзи Фёдор.— Қаердан пайдо бўлди? Осмондан узилиб тушган эмасдир?— Ўзини ўзи калтафаҳмлиги учун койирди: ахир гаплашди-ку, у ҳақда ҳамма нарсани сўраса бўларди, сўраш қийинмиди. Ўзига-ўзи шундай савол ташлаб, ўзича жавоб ҳам топарди. Ҳа, сўрашга ботинмади. Ҳаммасини батафсил сўраёлмади. Чунки у қандайдир оддий қиз эмас. У ахир тенги йўқ гўзал.

Фёдор қиз билан гаплашганида тилига қандайдир бўлмағур сўзлар келганди. У ҳеч қачон, ҳеч ким билан бунақа гаплашмаганди-да. Унинг ҳаётида учраган энг гўзал нарса қаптарлару журналда учратган Рафаэлнинг расми эди. Лекин бундай гўзал инсонни учратишини қаёқдан билсин. Бунинг устига гўзал қизни?..

Унинг ҳолати алланечук эди. Унда қандайдир кескин ўзгариш юз бермоқда. Унинг рўпарасидаги қандайдир мустаҳкам деворлар қуламоқда, қандайдир нарсалар эриб, йўқ бўлиб кетмоқда ва уларнинг ўрнида янги нарсалар пайдо бўлмоқда, лекин бу яхшими, ёмонми, ҳали бунинг маъносига тушунолмасди, қисқаси, унинг вужудида қандайдир нотаниш ҳиссиёт пайдо бўла бошлаганди.

Унинг кўз ўнгида Лена турарди. Фақат у.

Фёдор магазинда қандайдир кампирга дуч келиб, туртилиб кетди, кампир узоқ вақт уни «кўр» деб қарғади. У бўлса бунга жавобан кулиб қўя қолди. Кампир, у мени мазах қиляпти, деб ўйлаган бўлса ажабмас.

Йўқ, бу кун қандайдир сеҳрли кун эди, гапнинг рости ҳам шу. Федя бу куннинг тонгини эслади: ҳамма нарса одамга боғлиқ!

Соат тўртга яқин у жиддий тайёргарликка киришди. Қўчага чиқиб бекатга борди, троллейбусга ўтирди ва отаси ишлайдиган қурилиш томон йўл олди.

Отасининг экскаватори зарб билан ишларди, темир қўллари билан ўпирилган тупроқни машинага ортмоқда, Фёдор буни кўриб завқланарди. Бу машина қандай қудратли кучга эга! Бир йўла қанча ерни ўзи ўпириб, ўзи ортиб бермоқда! Ана шу машинани эса отасининг бир ўзи бошқармоқда, бошқарганда ҳам усталлик билан бошқармоқда. Кучсизгина одам. Кеча Федя уни атагани бўйича: ҳеч ким!

Ниҳоят, бу ишларнинг ҳаммасига хотима берилди. Энди Фёдорнинг отаси ҳақиқий инсон бўлади. Ҳа, Жон Иванович, агар хоҳласангиз бўласиз, бунинг ҳеч бир қўрқадиган ери йўқ. Фақат «америкалик» ҳам, «Сэм амаки» ҳам эмас. Тамом. Вассалом.

У бир чеккага ўтирди. Смена тугагини кутди. Отаси қўлидаги мойини артиб келаётганда йўлида пайдо бўлди, ичмаса туппа-тузук одам, ҳеч қандай пияниста ҳам эмас, туппа-тузук одам.

Федькани кўрган отаси гўё қоқилиб тушгандек бўлди. Ниманидир сўрамоқчи эди, лекин сўрамади, чунки тушунди. Оғир хўрсинди.

— Ўзинг ўйлаб топдингми?— тўнғиллади қовоғини солиб.

— Ойим деб ўйлаясизми?— сўради Фёдор.

Отаси калласини кетма-кет қимирлатди. Улар шу алфозда бекатгача юриб боришди, отаси яна калласини қимирлатиб қўйди, кейин яна хўрсинди.

Троллейбусда унинг кўнгли ёришди, жиддийлашди. Кутилмаганда ўғлига деди:

— Фёдор, сен тўғри иш қиляпсан, буни тўғри ўйлабсан. Табриклайман. Гўё мени синаяпсан.

— Сиз-чи, отажон,— жавоб қилди Фёдор.— Ақлли одамсиз.

Отаси яна хўрсинди. Улар бекатда тушишди ва барча қатори аста-секин юриб кетишди, гиштин шаҳар орқада қолди, улар акация дарахтларига ўралган, ўтўланлар ўсган, кечки момақаймоқ гуллаган ўз районларига кириб боришди.

Пиво дўкони тинимсиз ишлар, Седой билан Платонов аллақачон бу ерда ўралашиб юришарди. Улар Фёдор билан отаси томон ўгирилишди, бу пайт Федя қўлларини

маҳкам қисди, у дўкон томон ташланишга, уни пиво ва отасининг «эски ошналари» билан бирга улоқтириб ташлашга тайёр эди. Отаси ниманидир сездди.

— Қани-чи,— деди у,— менга қўлингни бер.— У Фёдкининг кафтини қисди,

Кўрган одам уларни тушунмасди — ким кимнинг қўлидан ушлаб кетаётганини: Фёдор отасиними ёки отаси Фёдорними. Улар пивохоноа олдидан хотиржам ўтиб олишди ва чанг босган йўл билан уйларига томон кетишди.

Каптархона уларнинг ўнг томонида қолиб кетди.

— Зотли каптарларнинг қалай?— сўради отаси, лекин Фёдор отасининг гапларини қулоғига пахта тиқиб қўйган одамдек аранг эшитди. У ўзининг зотли каптарларига эмас, ўзининг каптархонасига эмас, балки четроқдаги деразага қараб келарди.

Қиз дераза олдида ўтирарди. Уни кутарди. У юрагида ураётган туғённи аранг босиб, Ленага бошини ирғитди. Эрта билан, ўша биринчи бўлиб ўтган гапдан кейин бу ерни четлаб ўтганини эслади, ваҳоланки магазинга ҳам, бошқа ишларга ҳам худди шу йўлдан борса бўларди.

Фёдор энди бу йўлдан отаси билан ўтиб бормоқда, у мағрур Ленага нигоҳ ташлади, кейин ўз йўлагига бергач, кўздан ғойиб бўлди, Лена ҳам деразадан узоқлашаркан, пардани туширди.

Бу кун қандайдир ғайритабиий кун эди. Ҳам кулгили, ҳам аламли эди...

Қиз хонада аравачасини ғириллатиб айлантирар, бугунги ғайритабиий кунни эслаб қувонч билан куларди. Қувончини ичига сиғиролмасдан дам хохолаб, дам ҳиқиллаб, телба одамдек куларди. Мана сенга Фёдор. Қаранг, унга турк соҳили керак эмасмиш. Африка ҳам керак эмасмиш унга. Керак, ҳаммаси ҳам керак! Лекин қойил! Ленани худди чиганоқ сингари ўз уйдан чиқишга мажбур қил. «Чиганоқ, ҳой чиганоқ, бир кўриниш берсанг-чи». Кичкинтойларнинг шунақа ашуласи бор. Фёдор эса шуни айтгандек бўлди. Фақат бошқа сўзлар билан айтди, холос. Телба чиганоқ, сен шу ондаёқ бўшашиб, ўзингни кўрсатдинг. Фёдорга қойил албатта,

Деярли бир ой яшириниб ётди. Беркинди. У қандай қилиб хиргойи қилаётганини, болғасини дўқиллатаётганини, рандасини ғиқиллатаётганини эшитиб ётди. Нима

бўлди-ю, кўринди-қолди. Ботир йигит, қойил қолиш керак. Ақлли, уддабурон!

Лена у айтган сўзларни эслади, бу сўзлар оддий сўзлар эди, уларни бирма-бир эслади, улар қиз учун қандайдир қимматли сўзлардек туюлди, у яна кулди. «Э!— деди у.— Қизча! Мана сенга «Э!» Лекин кейин-чи, кейин... «Бекорга эшитибсан ўша гапларни». Унинг қолган сўзларини, худди қўли билан ҳаво кесгандек ҳаракатларини айтмайсизми. Хуллас, кўринишидан Фёдор энди отасини худди ёш болани етаклагандек, шатакка олиб, ишдан кейин уйга етаклаб келаркан-да.

Ленанинг шу ерда фикри бўлинди. Буни тушуниш, унинг учун айниқса, бунинг маъносига етиш қийин эди. Онажони билан дадаси унинг атрофида, худди капалакдек парвона эдилар. Синфдаги она — Вера Ильинична ҳам ўз тарбияланувчиларига содиқ ва ҳамдўст, ҳамдард эди. Энага Дусяни айтмайсизми, кечасию кундузи уларнинг атрофида гиргиттон бўлиб: «Менинг онажонларим, сиз менинг меҳрибонларим», дегани-деган — фақат бу раҳмдилликни у юраги ачишганидан баён қиларди. Ачининш... Раҳмдиллик... Фёдорга раҳм-шафқат қилиш керак. Бегона Дуся холага эмас, балки ўз отасига...

Лена Фёдорнинг отасини шу уйларнинг охирида жойлашган пиво дўконининг олдида бир неча марта кўрган эди, у ердаги оломоннинг олағовури Лена учун дахлсиз эди, у ерда унинг учун бутунлай бегона ҳаёт ҳукм суғарди. Энди-чи... Энди бўлса ўша бегона бўлган ташвиш, унга ҳам алоқадордек бўлиб қолди...

— Буни қандай тушуниш мумкин?— сўради у ўзидан ўзи овозини борича. Ва ўз аравачасида хонани яна бир бор айланди.

— Мана шундай!— жавоб қилди у ойнага қараб. Ва кулиб юборди.— Мана шундай, мана шундай!— У ойнанинг олдига яқин келди.

У ерда — интернатда ойнага кўп қараш ман қилинганди. Фақат керак бўлса қаралади. Энг зарур бўлганда. Сочни тараб олиш учун, тамом. Ойнага узоқ қараш яхши фикрга олиб келмайди — хонадаги қизларнинг қарори шундай эди. Зина бу ҳақда қисқа ва ғамгин қилиб: «Бизга бунинг кераги йўқ. Биз кампирлар ҳам, қизлар ҳам эмасмиз. Биз ҳеч ким!»— дерди. Бу мавзу кўп муҳокама ҳам қилинмасди. Бу масалани ортиқча ковлаш-

тирмас ҳам эдилар, гарчанд Ленининг бу ҳақда Зинадан бошқача нуқтаи назари бўлса ҳам.

Дастлабки кунларда унга, сен гўзалсан, деб айтишди. Бу гапни эшитган Лена зарда қилди ва улардан ўзини олиб қочди. Кейин илмий бўлим мудири — Михаил Иванович бу маъносиз сўзларни айтганда, уни жеркиб ташлади: «Хусидан сув ичиб бўлмайди! Сиз менга бунинг ўрнига оёқ беринг!» Кейин ўзича, бошқалар ҳам эшитсин дегандек қилиб: «Қўпол айиқ!»— деб қўйди. Бу лақаб чолга узукка кўз қўйгандек мос тушган эди, лекин ярим соат ўтар-ўтмас, Лена унинг олдига аравачасида юриб келиб зардаси учун узр сўради. Илмий бўлим мудири калласини қимирлатиб, қўллари билан қўрқиб кетган одамдек шошиб: «Сиз нима, Леночка, мен айбдорман, гуноҳкор бандани кечиринг»,— деб узр сўради, лекин Лена ўзини бари бир ёмон ҳис қилди. Гапнинг очигини айтганда, чолнинг хатти-ҳаракати учун эмас, балки ўз сўзлари учун уялди. Рўйирост айтилган аччиқ ҳақиқат учун уялди. У чиндан ҳам гўзал эди, бу бор гап. Лекин гўзал бўлса, нима бўпти? Агар у бадбашара бўлса-ю, оёқлари ишласа, хурсанд бўлган бўларди. Ҳамма ҳисоб бир ҳисоб. Шуларни ўйларкан, Лена ойнадан узоқлашди.

Лекин яна ойнага яқинроқ келди. Ўзига ўзи тикилиб қолди. Аввалига жаҳл билан, кейин кулиб қўйди. Хўрлиги келиб, йиғлаб юборди.

Лекин кўз ёшлари аччиқ туюлмади, аксинча, ўзини енгил ҳис қилди. Лена кўз ёшларидан ҳўл бўлган юзига хотиржамлик билан қаради. Хўш, сочлари-чи? Айтайлик, тилларанг бўлсин. Кўзлари-чи? Айтайлик, мовий кўзлар бўлсин. Нима бор-йўғи аниқ. Юзи-чи? Умуман олганда, ҳаммаси тўғри. Бундан ортиқ яна нима керак? Қўллари-чи? Қўлларига нима қилибди, қўллари ҳам ҳамманики сингари, яна нима керак? Ҳеч нима.

У жаҳл билан ойнадан узоқлашади ва яна ўйлади, нима бўляпти ўзи, ўз қадрдон уйи унга ёмон таъсир қиляптими? Кўз ёшлари қандайдир аҳмоқона кўз ёшлар. Ойна. Йўқ, ёлғизлик унга тўғри келмайди. Бунинг ҳазм қилиш қийин!

Ёлғизлик? Фёдор-чи? Нима учун у гаплашиб турганда қизариб кетди? Кейин кун бўйи каптархонаси олдида кўринмади, ҳатто деразанинг олдидан ҳам ўтмади. Ни-

ма, уйда яшириб олдимиз? Ундай бўлса, нима учун отаси билан бирга ўтиб кетди?

Қандайдир аҳмоқона саволлар унинг бошини айлан-тириб ташлади. Лена қўлига китоб олди. Бир неча саҳифа ўқиди, лекин ҳеч нимани эслаб қололмади, тушунди, демак, шунчаки ўқиган экан. Телевизорни қўйди. Футбол кўрсатилаётганди. Топган нарсасини қаранг: чопишни ҳам, копток тепишни ҳам билмайди-ку. Приёмникни қўлига олиб, уни буради. Транзисторда ҳар хил овозлар ва тиллар аралашиб кетди. Музыка янгради. «Қуёш атрофида осмон айланар»,— қўшиқ куйларди ёш бола. «Буларнинг ҳаммаси бўлиб ўтган»,— ғамгин ўйлади Лена ва приёмникни каравотга улоқтирди. Йўқ, бу ерда ақлдан озиш мумкин. Яна бир оз яшаса борми, ақлдан озади. Мактабга, интернатга кетиши керак. Ваҳоланки, бу бориб турган даҳшат-ку, йил давомида ёлғиз ўзи бўлиш, бир синф ўқишни ўтказиб юбориш, бунинг сабаби бор-йўғи икки томонлама ўпкани шамоллатиши — зотилжам. Нима қилибди? Унинг учун ота-онасини кўрқизи зарурми? Агарда...

У тирсагини зарб билан оғрийдиган даражада урди. Яна ўша телбаликми? Яна ўша нариги дунёдаги жаннат ҳақида ўйлаш. Яхшиси, сен интернатга, қизлар олдига кетиб қолсанг, Фёдорнинг аҳволи нима бўлиши ҳақида ўйласанг бўларди?.. У нима қиялпти экан?

Лена хўрсинди: «Фёдор!» Унинг сенга нима алоқаси бор? Яна янги мавзуми? У яна бирдан ойна томон аравачасини филдиратиб борди.

— Шундай қилиб,— деди ўзига-ўзи нафратланиб,— шундай қилиб, гўзал Елена, жонгинам, онажоним, наҳотки, сен... Наҳотки, сен севиб қолган бўлсанг?

У аравачасини кескин орқага ҳайдади, телевизорнинг олдига келди ва уни бор овозича қўйди. Кейин транзисторни бақиртириб қўйди. Приёмникда шўх музыка янграрди. Китобни қўлига олиб, овозининг бориचा, нима дуч келса шунини ўқий бошлади.

«Осмонда настлаб сузаётган ой, худди одам калласининг чаноғига ўшарди,— қичқирди у.— Вақти-вақти билан беўхшов булут парчалари унинг устини қоплар ва яшириб қўярди. Фонуслар борган сари кам учрайдиган бўлди, фойтун ўтиб бораётган кўчалар борган сари торашиб, қоронғилашиб борарди. Фойтунчи йўлдан адашди, орқага қайтиб ярим чақирим ерни айланиб ўтишга

мажбур бўлди. От ҳориган, у ҳалқоб бўлиб қолган сувга оёғини шопиллатиб ташлар, унинг бутун танасидан буг порлаб чиқарди. Фойтуннинг ён томонидаги ойналари ташқаридаги туманнинг қуюқлигидан парда ҳосил қилган. «Қалбингизни ҳиссиёт давоси билан шифоланг, ҳиссиётни эса қалб ҳарорати даволасин». Бу сўзлар Дорианнинг қулоқлари тагида тинимсиз такрорланарди. Ҳа, унинг қалби ўликдай касалланган. Лекин ҳиссиёт бу дарди бедаво касалликни даволаши мумкинми?»

Лена қичқирар, қичқирганда ҳам сўз боғловчиларни бир-бирига улаб бақирарди, телевизорда эса минглаб футбол ишқибозлари қичқиришар, транзистор эса қулоқни қоматга келтирарди, буларнинг ҳаммасидан у завқ олиб, ўзини енгил ҳис этарди.

Кутилмаганда унинг рўпарасида онажопининг башараси пайдо бўлди. Унинг кўзлари тинимсиз пирпирарди. Отасининг чаккасидаги сочлари қимирлаб кетди. У зудлик билан хонада юриб телевизорни ва радиони ўчирди.

— Қизгинам, сенга нима бўлди?— сўради у ўқрайган ҳолда ва Лена қўрқиб кетди. У ҳаётида шу пайтгача ҳеч кимдан қўрқмаган ва қўрқув нималигини билмаган эди, энди-чи, энди эса қўрқиб кетди.

— Шундай,— деди у бўшашганча,— Оскар Уайльд. «Қалбингизни ҳиссиёт билан шифоланг, ҳиссиёт эса қалбингизни даволасин».

Онажони ҳамон киприкларини пирпиратар, унинг бошини дам-бадам ушлаб кўрарди. Лена кулиб юборди.

— «Ҳа, унинг қалби ўликдай касалланган.— Хитоб қилди у.— Лекин ҳиссиёт уни даволаши мумкинми?»

— Йўқ, мен ишдан бўшайман!— деди онаси.

-- Бекорчи гап,— хотиржамлик билан гапирди Лена.— Инсон ваҳима қилишга ҳаққи борми? Оддий ваҳимага. Бунинг нимаси ёмон?

Онажони ошхонага кириб кетди, отаси эса хонада қолди. Кутилмаганда у аравачанинг олдига тиз чўкди ва Ленанинг қўлларини ўпишга киришди. Лена қўлларини ундан тортди, лекин ҳеч нимага тушунмади...

— Қизалоғим, сенга нима бўлди,— қайтарарди отаси, унинг овозида умидсизлик сезилиб турарди,— сенга нима бўлди, қизим?

Лена ниҳоят қўлларини тортиб олди ва отасининг бошини бағрига босди.

— Мени кечиринг!— зўрға гапирди у.— Сиз нима,

қўрқиб кетдингизми?.. Албатта қўрққансиз... Мен қандай аҳмоқман.

Отаси Ленадан узоқлашди, бурчакка борди. У ердан туриб баланд овоз билан хўрсинди.

— Биз сенга кўйлак сотиб олдик. Узун кўйлак.

Лена қўлларини бир-бирига уриб, қарсақ чалиб юборди, қувонганидан қичқирди:

— Кўрсатмай туринглар! Ювиниш керак, ювиниш!

У ўзини шунга ўргатган эди. Буни ўзи ўйлаб топган, унга ҳеч ким ўргатмаган: янги кийиннадиган бўлди, ювиниш керак. Уларнинг уйида яна бир қоида бор эди — Ленани отаси чўмилтирарди.

Бу анча илгари, ёшлигидан бошланганди, ўшанда уялишнинг ҳеч бир ҳожати йўқ эди. Онаси уни қўлга кўтариб оларди-да, ваннахонага олиб кирарди. Кейин у ўсди-улғайди, анча оғирлашиб қолди, шундан кейин онаси уни кўтаролмади, яна отаси кўтариб ваннахонада чўмилишга олиб кирадиган бўлди. Отаси енгларини шимариб, шимини ҳўл қилмаслик учун хотиннинг фартуғини кийиб олар ва қизини сувга ўтқазаркан, худди ғамхўр онадек сувнинг иссиқ-совуқлигини чамалаб кўрар ва уни ювинтириб қўярди. Шунинг учун бўлса керак, уни ечинтиришганда у ўзини ҳеч қачон ногирон, касал деб ҳис қилмасди.

Бугун эса чўчиб кетди. Ҳа, ҳаётда биринчи бор уялди.

Отаси ваннага сувни буради, фартуғини белига боғлади, енгини шимарди ва Ленани олиб кириш учун хонага кирди. У ҳамон кийимида бўлиб, зимдан отасига қараб турарди. У ҳамма нарсани тушунди.

— Яхши,— деди у,— майли, онажонинг.

Лена кўзларини яширди. Йўқ, бугунги телба кунда унга бирор нарса бўлди.

— Тўхтаб туринг,— шивирлади у,— ҳаммаси жойида.

У қўлидан келганча ечинди, қолганларига отаси ёрдамлашди. Кейин уни худди момиқ мушук боласини ушлагандек кўтарди ва ваннахонага олиб кирди, уни ниҳоятда эҳтиёткорлик билан илиқ сувга солди.

— Кечиринг мени,— деди у отасига,— бугун менга ҳақиқатан ҳам бир бало бўлди...

— Йўқ, қизим,— кулди отаси,— сен ўсяпсан, улғаяпсан.

— Ўсяпман?— ажабланди у ва уялганидан сувга яширинди.

Улар сукут сақлашди. Жўмракдан эса сув бир текисда оқарди. Отаси тепадаги полкадан учта рангли ўрдакчаларни олди ва уларни ваннага ташлади. Бу ўрдакчаларни у ҳаммавақт ваннага ташларди, у эсини танибдики, бунн билади.

— Ўрдакчалар жажжигина,— деди отаси мулойимлик билан,— бизнинг Лена эса ўсяпти.

— Дада!— деди у кескин ва унинг кўзларига ёш тўлди.— Дада!— қайтарди у норизолик билан.— Қани айтинг-чи, нима учун мен ўсяпман? Менга бир қаранг. Мен бир оз катта бўлдим, мени қандайдир куч улғайтираётганини сезяпман! Бўй-бастим ўсяпти. Лекин нима учун? Бунинг менга нима кераги бор? Оёқларимга бир қаранг! Улар шалвираб ётибди, ҳеч нимага ярамайди.

— Қўй бу гапларни!— илтимос қилди отаси.

— Дадажон, бир оз сабр қилинг,— деди у кўз ёшларини артар экан.— Сабр қилинг. Яна бир оз. Менга ёрдам беринг. Жавоб қилинг! Мен нима учун ўсяпман? Аёл киши ҳаётга нима учун келади, яшаш, яратиш учун! Мен-чи! Мен бўлсам ҳеч қачон бунга қобил бўлолмайман! Бировни севолмайман! Мени ҳам ҳеч ким севмайди, сиз тушуняпсизми? Шундай экан, бу ҳаётнинг менга нима кераги бор?— У жимиб қолди, отасига қаради ва юзини сувга яширди.

У бошини кўтарганида, отаси бошини қўйи солиб ўтирарди.

— Қизгинам,— деди у, қизининг ҳўл қўлини кафтига олиб.— Ҳар бир дақиқада инсон оламдан ўтади. Шундай ўлимлар борки, улар инсонни азоб-уқубатлардан халос этади.— У жимиб қолди.— Агар мен худога сиғинганимда, мен сенга айтардим: худога сиғинмайлик, деб. Лекин мен сенга шунни айтмоқчиман: инсонда ишонч бўлиши керак. Тушундингми, ўзимизга, ўзимизнинг кучимизга ишонайлик. Биз одаммиз ахир; сен ҳам инсонсан, инсон бўлганда ҳам иродали, ақлли инсонсан. Сенинг қўлингдан ҳамма нарса келади, фақат бир нарсани ёдингда тут; дунёда ҳаминша яшаш яшамасликдан кўра мушкулроқ; матонат талаб қилади.

Лена отасига кўзларини бақрайтирганича қараб қолди.

— Дадажон,— деди у,— мен сизга ишонаман, ишон-

ганда ҳам жуда ишонаман, лекин бундан менга не фойда.

Отаси узоқ жим бўлиб қолди. У курсида ўтирганча ўзини дам у ёққа, дам бу ёққа ташлади, ниҳоят деди:

— Менга сени алдашдан кўра ўлганим яхши.— У яна жимиб қолди. Ва қўшиб қўйди— Мен сенга бор гапни айтдим.

Ота шундан сўнг ҳушёр тортиб, уни қаттиқ-қаттиқ, меҳрибонлик билан ювишга киришди, Лена ҳам отасига ёрдамлашди — аниқроғи, ўзини ўзи ювинтиришга ҳаракат қилди, энди унинг кўнгли ёришиб кетганди. Улар бошқа ҳеч нима тўғрисида гаплашишмади. Каттақон момиқ сочиққа ўранган қизини кўтариб, отаси хонага кирди, унинг эгнига янги кўйлагини кийдирди, сочларини ўришга ёрдамлашди. Онажони овқат тайёрлар ва уларнинг барча гапларидан хабари йўқ эди. Ҳа, гапнинг ростини айтганда, у одам тусига кириб қолганди.

Пардоз тамом бўлиб, Лена аравачасида ўтирар экан, отаси онажонини чақирди. Ота бунақа ишларга: икки хил нигоҳни бир-бирига тўқнаштиришга уста эди. Лена ни ойна томон аравачасида олиб борар экан, шу пайт онажони остонада пайдо бўлди. Онажони оқ-воҳлаб қизига суқланиб қарар эди, Лена бўлса ўзини ойнада кўрди — унинг рўпарасида чиройли ялтироқ гулли ҳаворанг кўйлакда кап-катта, бўй етган қиз ўтирарди, кўйлак унга ниҳоятда ярашган, елкасида эса тилларанг сочлари товланар, икки юзи нақш олмадек ёниб турар эди.

Фёдор саранжом-саришта қилинган хонани кўриб отам яхши баҳо берса, маъқуллагандек бирор гап айтса керак, деб ўйлаганди, худди кўзи кўр одамдек, ҳеч нарсани пайқамасди. Нуқул бу бурчакдан у бурчакка юриб қалтирар, дам тез юриб, дам секин юрарди. Фёдорнинг «Амур тўлқинлари» пластинкасини ҳам қўйишга қўли бормасди. «Майли,— деди у ўзига-ўзи,— онамнинг келишини кутайлик-чи».

Онаси бўлса, ҳамон келмасди. Ҳаммавақт эрта келадиган онаси бугун нима учундир ушланиб қолганди... Онаси бўлмагани учунми, Федянинг отаси билан гапи қовушмас эди. Гўё гапиришга гап йўқдек жим гуришарди. Отаси ҳамон хонада айлангани-айланган эди. Стул-

га ўтириб кўрди, нимадир ёқмади шекилли, ўрнидан туриб кетди, яна юрди, деразанинг олдига бориб папирос тутатди, яна юришда давом этди. Кейин деди:

— Балки, кўча айланиб келарман?

Федя елкасини қисди: нима, у отасини аристон қилиб ушлаб турибдими? Борса бора қолсин. Лекин шу ондаёқ ўйлаб қолди: у кўчага чиқдими ёшликдаги ошналари учрайди ва яна бошланади...

Қатъий оҳангда жавоб қилди:

— Чидаб туринг.

Отаси хўрсинди, стол олдига ўтирди, қўполлик билан гулдондаги гулни суриб қўйди, дастурхон бужмайиб, кетди, кейин газетани варақлади, яна хўрсинди. Кейин унинг жиғига тегиб деди:

— Яхши гапирмаяпсан!.. Яхши эмас!

Фёдор жим тураверди. Тушунди: унинг жазаваси тутаяпти, ичиши керак, шунинг учун ўтиришга жой тополмаяпти.

Шу пайт эшик очилди.

Федя енгил тортиб хўрсинди, пластинкани дарҳол қўйди. Вальс янгради. Онасининг олдига югуриб борди, қўлидан халтасини олди. Завқланиб деди:

— Қани, бир рақсга тушинглар!

Лекин ота-онаси бир-бирларининг рўпараларида худди қоққан қозиқдек қотиб туришарди. Гўё улар биринчи марта учрашгандек эдилар. Отасининг қўллари қалтирар, кафтларида гўё оғир тош бордек, қўлини ҳаракатга келтиролмасди. Онаси бурнини тортар, гўё кампирга ўхшаб букчайиб турарди. Қўрқа-писа куларди.

— Қани-қани!— дерди Фёдор.— Сизларни қарангу!

Ашула тугади, Фёдор жаҳл билан қўлини силтади.

— Сизларга нима бўлган ўзи? Ёки рақс тушишини эсингиздан чиқардиларингми? Илгарилари билардиларинг-ку, а!

— Эсимиздан чиқардик, Федька,— деди онаси, стол олдига келар экан ва завқланиб:— Хонани қаранглар! Жойида-ку! Қойил қилибсан, ўғлим, балли!— деди.

— Мен эмас,— бошини қимирлатди у.— Отам...

— Қўй-е,— кулди онаси.— Ҳазиллашма. Отам эмиш...— У жиддийлашди, кескин эрига қаради ва оғир хўрсинди.

— Нима, отаси?— қовоғини солиб сўради ота.— Қўлидан келмайдими? Ишончни йўқотдими?

Эҳ, яна гап қовушмади, иш яхшиликча кўчмади.

— Бас, етар,— уларнинг сўзини бўлди Фёдор,— келинлар, овқатланамиз.

У ўзини ошхонага урди, қўймоқ пиширишга киришди, чой қўйди, ликопчаларни олиб келди, нонни кесди. Отаси билан онаси стол атрофида ўтиришар, бир-бирларига ўнғайсизланиб қарашар ва сукут сақлашарди.

— Она,— деди Фёдор,— қари зотли каптарим бор эди-ку, биласизми, энг пайпоқдори, унинг думини кимдир юлиб олибди, эҳтимол бирор-бир томга қўнган бўлса, мушук ташланганми. Дада, аррамнинг тишини ўткирлаб берсангиз бўларди, ахир ишхонангизда усталар бор...

Отаси билан онаси ҳамон хўрсиниб ўтиришар, нима ҳақидадир гаплашишар, каллалари билан маъқуллашар эди, шу пайт онаси деди:

— Кўряпсанми, Гера, биз сен билан оддий ҳаёт кечиршни ҳам унутиб қўйдик. Гапиришга гап ҳам тополмаяпмиз.

У ўзи кўтариб келган халтани олди ва халтадан шиша чиқарди, бунни кўрган Фёдор жаҳли чиқиб, қўлидаги пичоқни полга ташлаб юборди.

— Сизлар ўзи қандай одамсизлар! Наҳотки шусиз кунимиз ўтмаса?

У жаҳли чиққанидан қалтирарди. Она! Кечагина, бу ердан кетишни ўзи таклиф қилган эди-ку, кучим қолмади, ортиқ чидай олмайман, деган эди-ку, бугун бўлса ўзи шиша кўтариб келибди. Федянинг кўз ўнгида ҳамма нарса қоронғилашди: саранжом-сарништа қилинган хона ҳам, бугунги ажойиб кун ҳам.

Қўймоқдан тутун чиқа бошлади, Фёдор товани чангаллади, столга дўқ этиб қўйди, ўгирилди-да, эшик томон йўл олди.

— Сен қаёққа, ўғлим?— хитоб қилди онаси.

— Эй, сизларни жин урсин!— деди у бўғиқ овоз билан.— Онги паст, тушунмаган одамсизлар.— Шундай деди-ю, эшикни зарда билан ёпиб чиқиб кетди, эшик қаттиқ ёпилганидан девордан сувоқлари кўчиб тушди.

Кўчада қош қорайган эди. Атроф жимжит, осмонда эса юлдузлар.

Фёдор аввалига тез юрди, жаҳли чиқиб, куйиниб юрди, кейин эса қадамини секинлатди.

Ёруғ кун яна қайтиб келди. Йўқ, ҳозиргина бўлиб

Ўтган кўнгилсиз воқеа аста-секин унинг ёдидан кўтарилади, кўз ўнгида мовий осмонда, бегона уйнинг деразасидаги парда орқасида Ленанинг гўзал қиёфаси гавдаланди. Бошига чамбарак қилиб ўралган сочлар, тиниқ кўзлар. Нима учун у шу уйда бирор кимса бор, деб ўзини-ўзи ишонтиради? У нега қиз билан бундай гаплашди?

Йўқ, кечаги бўлиб ўтган гапда уялиш уни чулғаб олгани йўқ. У билан бўлиб ўтган гапда қандайдир... тушуниб бўлмайдиган ҳиссиёт уни чулғаб олганди. Қиз шундай тикилиб қараб турардики, унинг рўпарасидан қочиб қутулиш қийин эди. Эҳтимол, уни лол қолдирган нарса шудир — қизнинг қандайдир ғайритабиий қарашидир, шундай бўлса керак. Ташвишсиз қизлар бундай нигоҳ билан қарашмайди.

Фёдор каптархонасининг олдига келди, бошини кўтариб қаради. Парда орқасидан пуштиранг ёруғ тушиб турарди. Босиқ кулги овози эшитилди. Кейин яна қаттиқроқ кулги овози келди.

— Мана,— ўйлаб қолди Фёдор,— одамлар яшайптику, уларда ҳаммаси яхши, ҳаммаси жойида. Отаси, онаси, қизи — ҳаммаси стол атрофида ўтиришибди, эҳтимол чой ичишгаётгандир, ҳазил-ҳузул қилиб ўтиришгандир. Бизникилар-чи...

Қутилмаганда унда ғазаб пайдо бўлди. Нима ўзи бу, бунинг охири бўладими-йўқми?

Унинг муштлари қисилди, тирноқлари кафтига ботди. Улар билан жанг қилиш керак! Қурашиш керак! Агар онаси унга ёрдам бермаса, унинг тарафдори бўлмаса, ўзи курашади, бунинг бир йўлини ўйлаб топади!

Фёдор пуштиранг ёруғ таратиб турган файзли деразага қаради, кейин орқасига ўгирилганича, югуриб кетди. У уйига кириб келганда эшик шундай зарб билан очилдики, ҳатто деворга зарб билан урилди. Отаси билан онаси қўрқувдан сесканиб кетишди. Шиша ҳамон тўлалигича турарди. Фёдор унга ташланди, ота-онаси бир нарса дегунча жон-жаҳди билан уни ушлаб, деразадан ташқарига улоқтирди. Ташқаридан шишанинг синган овози эшитилди.

— Мана шундай!— деди Федя.— Энди мени урсаларинг ҳам бўлади. Улдирсаларинг ҳам майли!

У энг ёмон жазога ҳам тайёр эди, энг даҳшатли жанжалга ҳам тайёр эди, чунки отаси ҳамма нарсани кечирса ҳам буни кечиролмас эди, лекин отаси ҳам, онаси ҳам

индамасдан ўтиришарди, ҳатто унга қайрилиб ҳам қарашмасди.

Фёдор қадаҳларга қаради, улар ҳамон бўшатилмаган эди: «Демак, ичишмабди. Қуймоқ ҳам совиб қолибди». Бу ерда нимадир бўлиб ўтган эди. Чунки бўлаётган воқеалар бир-бирига боғланмасди.

Тўсатдан онаси йиғлаб юборди. Отаси унинг ёнига ўтириб, сочларини силай бошлади.

— Биз адашдик, ҳа, адашдик,— деди она юраклари тўлганиб, ҳўнграб йиғлар экан.— Энди нима бўлади, Гера? Федя билан нима бўлади?

— Ўлимдан олдин аза очма,— минғиллади отаси.

— Яна нима бўлди сизларга?— қичқирди Федя.

Онаси калласини сарак-сарак қилди, юзини рўмол билан ёпди.

— Базамизда ревизия бўляпти, менда эса камомад бор.

— Она, сиз нима, ўғримисиз?— деди ҳайратланган Фёдор.

У юзидан рўмолини олди ва ўғлининг кўзларига тик боқди.

— Сен наҳотки шундай деб ўйласанг?.. Мен кўп йиғлардим, хафа бўлганимдан албатта, ишимга диққат билан, жиддий қарамаганман... Ҳисобдан янглишганман, бундан эса ҳаромхўр одамлар фойдаланиб қолишган.

Фёдор отасига қаради. Қараганда ҳам тик қаради. Мана оқибати нима бўлди. Буларнинг ҳаммаси, сенинг касофатинг, ота!

Оқшом сокин ва дим бўлди, эрталабга бориб ёмғир шивалади. Лена безовталанди. Эҳтимол, Фёдор келмас, агар келмаса ким хиргойи қилиб ашула айтади, ёмғирнинг шивалаб ёғишидан каптарларнинг овози ҳам эшитилмай қолди, ҳавонинг булутлиги уларга ҳам таъсир қилдимикин.

Ёмғир томчилари деразага урилар ва ойнадан пастга думалаб тушар экан, бир-бирларига қўшилиб йўлка ҳосил қилишарди, кўчадан эса аҳён-аҳёнда зонтик кўтарган ёки плаш кийган йўловчилар ўтиб қолар, баъзан эса ҳеч ким кўринмас эди.

Янги кўйлак илгакда турар, Лена онасидан уни шифоньерга қўймаслигини сўраган эди, кўйлакнинг чирой-

ли гулларига энди кўз ташлар экан, қувончидан Ленинг лабларида кулги пайдо бўлди.

Қизлар уни янги кўйлақда кўришса бормиди. Янги кўйлақни кийса-да, тўсатдан қизлар базмида пайдо бўлса, қандай ажойиб бўларди.

Тантанали кечалар уларда тез-тез бўлиб турарди. Вера Ильинична бўлса бундай кечаларда кўп гапирарди.

Интернат залига барча одамлар: ўқитувчилардан тортиб то энагаларгача йиғилишарди. Саҳнага одатда ҳеч ким чиқмас, саҳна бўш турар, бу албатта тўғри эди. Лена ахир қандай қилиб саҳнага чиқсин? Унинг дугоналари ҳам ўзига ўхшаш ногирон. Ким қандай хоҳласа шундай туради, биров ётади, биров ўтиради, уддасидан чиққан одам тик туради, лекин давра ўртасида жой ҳаммавақт бўш туради, унга ҳеч ким кирмайди. Интернат директори ёки илмий мудир, ёки ўқитувчилардан бирортаси, бошқаларга нисбатан кўпинча Вера Ильинична, ўрнидан турмасдан, ўтирган жойида кириш сўзи билан кечани очарди, кейин эса ким сўзлашни истайди, деб савол берарди.

Ўғил болалардан бир группаси скрипка чалишарди. Бир қиз бор эди, у ҳам худди Ленага ўхшаб аравачада юрарди, лекин пианино чалишни биларди. Уни Женя деб аташарди. У аравачаси билан пианино олдига келарди-да, қисқа, унчалик мураккаб бўлмаган куйларни чаларди, музика тамом бўлгач, барча зўр қарсақ чаларди, қизлар бу пианиночи билан фахрланишарди. Умуман олганда, интернатда ҳеч ким атайлаб бундай кечаларга тайёргарлик кўрмасди, бунинг учун уларни ҳеч ким мажбур ҳам қилмасди. Бундай кечаларда ким истаса ашулами, қўшиқми куйлаши мумкин, мазмунли шеър ўқиб, декламация айтишни барча ёқтирарди, ёзиб олинган шўх куйлардан тортиб, Чайковский ёки Бетховеннинг операларидан музика эшитиш мумкин эди. Бу ердаги кечалар барча учун қувонч бағишлар ва қизиқарли бўларди, ҳаммининг рақсга тушгиси келарди. Кунлардан бир кун, бунга анча бўлган эди, шаҳар маориф бўлиминдан интернатга директор бўлиб келган бошлиқ пластинкани қўйиб, вальс бўлишини эълон қилди. Ҳаркат қила оладиган бир неча қизлар ўртага тушиб ўйнашга уринишди, лекин шу ондаёқ бошлари айланиб йиқилиб тушишди ва кўпларининг бурни қонади, шунда зудлик билан рақсни тўхтатишди, директорнинг бўлса

ўтакаси ёрилиб кетди, эртасига эрталаб бўлса бош врач директорни ўқитувчилар хонасида роса бошлаб таъзири-ни берди. Ушандан бери ўйин тушишга тушилади-ку, лекин бошқача тушишади. Доира ўртасида ўқитувчилар ёки меҳмонлар — агар улар таширф буюришган бўлиш-са, тушишади, музика қўйилади, шунда катталар рақс бошлашади, қизлар ва ўсмир йигитчалар бўлса уларга суқланиб қарашади ва завқланиб бараварига қарсак чалишади. Шунда ўқитувчилар ўзларини ноқулай ҳис қилишар — айниқса, Вера Ильинична, лекин залдагилар зўр бериб рақснинг давом этишини талаб қилишарди, шу алфозда бутун кеча — ўқитувчилар танца тушиши билан яқунланарди. Умуман олганда, бундай кечалар ин-тернат ҳаётида унутилмас из қолдирарди.

Қизлар бундай байрам кечаларига эртaroқ тайёргар-лик кўришарди, уларнинг ҳар бири янги кийим кийишни орзу қилар, чунки бундай мактаб кечалари ҳордиқ чиқар-иб, қувонишнинг бирдан-бир воситаси бўлиб, худди имтиҳонга тайёргарлик кўрилгандек туюларди.

Лена ҳаммани ҳайратга соларди. Хасталик кўпчи-ликка кучли зарба берарди — бировни дудуқ қилиб қўй-са, бировнинг хотирасига таъсир қиларди, ана шундай касаллик оқибатини Зинада кўриш мумкин эди, у қан-чалик уринмасин, шеърни қийналиб ёд оларди. Ленанинг бўлса хотираси аъло даражада эди. Оёғининг ногирон-лиги туфайли юз берган хасталикка қарама-қарши мия-сидаги эслаб қолиш қобилияти ақл бовар қилмайдиган даражада яхши эди. Лена ҳар қандай шеърни икки мар-та ўқиса бўлгани, уни умр бўйи эслаб қоларди. Синфда-ги оддий кунлардан бир кун унинг шахсий кечасини ҳам ўтказди. Лена Пушкиннинг кўплаб шеърларини ёд ол-ди — албатта мактаб программаси асосида эмас, кейин бу шеърлар кимники, қайси даврга тегишли, уни ким топиши мумкин, деган топишмоқ ўтказди. У соатлаб шеър ўқиди, бирор кимса бу шеърларни ким ёзганини айтиб беролмади, кеча охирида у мағрур турарди, тан-танадан қувонган Вера Ильинична бу шеърларнинг ҳам-маси Пушкин қаламига мансуб эканлигини ғурур билан эълон қилди.

Йиғилганлар ўзларининг ношудликларидан уялиш-ди, ҳайратдан оғизлари очилиб, нотаниш Пушкингами, ўзларининг қадрдон Леналаригами таъзим қилишни би-лалмай гангиб ўтиришарди, бунчалик ақл бовар қилмай-

диган хотира, бунинг устига классик шоирни бунчалик пухта билиш — мўъжиза эди. Кейин, қарсақлар овози тингач, Лена яна бир шеърни ўқиди, бу шеър унга ҳам нотаниш эди. Бу шеър ўзининг қандайдир ширин мазмуни билан қизни чулғаб олган эди. Лена уни Вера Ильиничнага кўрсатмасдан ёдлаб олган, ўзига-ўзи кимсасиз жойларда хиргойи қилиб юрарди:

Келишган қоматингни
Банд этсам қучоғинга.
Завқ билан муҳаббатдан—
Сўз очсам қулоғинга,
Гул танингни қўлимдан
Озод этиб батамом.
Жоним! Гинали жилва
Қиласан менга инъом.
Хиёнат нақллари
Хаёлингда кетмас ҳеч,
Сўзларимни тинлайсан
Безъгибор, бесевинч..
Лаънат дейман ёшликда
Кечган ҳирсли онларга,
Соким кеча, боғдаги
У сохта ҳижронларга.
Лаънат дейман пич-пичу
Шеърларнинг фиғонига,
Енгил қизлар меҳрига,
Кўз ёшли пушмонига.

Лена шеърни ўқиб бўлгач, уялганидан лавлаги бўлиб қизариб кетди, қизлар янада зўр куч билан қарсақ чалишди, уларнинг юзларида қандайдир ярим кулги, ярим ғамгинлик аломатлари пайдо бўлган эди.

Лена ҳозир яна тасаввур қилди: йигитлар ва қизлар ўртасида ўзининг ажойиб узун кўйлагига ўтириб, ўша шеърни ўқимоқда... Умуман у хаёлга чўмиб, ўзини қандайдир фаройиб кўринишда кўп тасаввур қиларди. Пуштиранг узун кўйлак, бу қандай гўзал. Қани энди учувчи бўлиб қолса. Ҳаддан ташқари тезликда учадиган самолётни бошқарса. Ёки бўлмаса энг хушовоз ашулачи бўлса, катта театр саҳнасида куйласа, томошабинлар қичқиришиб, «яна куйласин» деб талаб қилишса. Ёки бўлмаса... энг баланд тепаликка чиқиб, чанғида учиб

тушса, ҳамма йиқилгани-йиқилган, спорт кийимидаги эркаклар ҳам йиқилишса, лекин у қушдек учиб тушса, ҳамма унинг учинини томоша қилса, айниқса, унинг чиройли кучли оёқларини.

Эҳ, орзулар, орзулар, буларнинг ҳаммаси тушга ўхшайди! Булар ҳақида қизлардан яшириниб фақат Зинаю Валя билан пичирлашиб гаплашса бўлади. Бундай гапларни яширин гаплашишдан мақсад бу хаёллар ҳаётга ўхшамайди, ҳақиқатга ҳам яқин эмас, бунинг устига-устак улар ўйлайдиган, орзу қиладиган ҳақиқатга ўхшамайди, ҳаммаси ясама, хомхаёл. У буларни ўзинга қиёс қилиб билади. Бу гапларни ўйлар экан, неча бор ўзидан-ўзи тутақиб кетганини эслади, чунки кимдир бирор нарса ҳақида гап тўқир экан, ўйлаб топар экан, буларнинг сохта эканлигини, хаёлий эканини эслаб неча бор йиғлашган... Кунлардан бир кун Зина — у доим кутубхонада китобларни титкилагани титкилаган эди, ўзининг аравачаси билан Ленанинг олдига келди ва буйруқ оҳангида деди:

— Қулоқ сол! Бу инглиз ёзувчиси ва олими Чарлз Перси Сноу.— Шундай деди-ю, ўқишга киришди:— «Ҳар биримизнинг тақдиримиз аянчли. Бизларнинг ҳаммамиз ёлғизмиз. Севги, бирор кимсага кучли боғланиш, ижодий жўшқинлик бизнинг баъзан ёлғизликда яшаётганимизни эсдан чиқаришимизга ёрдамлашади, лекин бу зафарлар — ўз қўлимиз билан яратилган нурафшон воҳа; ҳаёт йўли бўлса доим зулматга бориб узглади: ҳар бир инсон ўз ўлимини ёлғиз ўзи кутиб олади».

Зина хўрсинди, Ленага катта кўзлари билан тикилди ва қайтарди:

— Тушуняпсанми! Тушуняпсанми! Бу дунёдаги бор гаплар ҳаммага аён! Ҳатто ўлим ҳақида ҳам! Биз бўлсак, ниманидир ўзимизча ўйлаб топамиз! Воҳаларни ўзимизча ўйлаб топамиз, китобларни ўқиймиз, ҳар хил гапларни тўқиймиз. Лекин рост гапни айтганда: ёлғизмиз.

Лена у билан роса баҳслашди, лекин Сноунинг айтган сўзларини ён дафтарчасига ёзиб олди. Ва ёдлаб олди.

Кўнгиллари чоғ бўлиб, кайфиятлари яхши бўлганда (баъзан ёмон бўлганда ҳам), Зина қаҳқаҳа отиб кулган пайтларда, Лена аста-секин унга яқинлашар ва қулоғига пичирлаб, Чарлзнинг ғамгин сўзларини ёдига

соларди. У бўлса баттар кулар, гамгин хаёллар унчалик гамгин бўлмай, балки шунчаки эрмакдек туюларди. Садоқат ва севги! Ҳа, улар учун садоқат ва севги бўлмаганда, эҳтимол бу ҳаёт бутунлай қоронғи дунёга айланган бўлармиди.

— Буларни соғлом кишилар енгилгина муҳокама қилишадди, бизга йўл бўлсин!— уларни қўллаб-қувватларди Валя,— фақат ёлғиз шу қиз билан улар Сноунинг сўзлари ҳақида дардлашишарди. Шундай қилиб, йиғлаш уларда тақиқланган эди, ҳар хил хомхаёлларга ботиб орзу қилиш, фаришталардек туш кўриш, қаттиқ гам-алам изтиробига тушиш ҳам тақиқланган эди...

Лена дераза пардасини бир чеккага сурди ва шу ондаёқ кўзи Фёдорга тушди. У ўзининг каптархонасида ўтирарди; ёмғир ёғар, у пана жойда эди, лекин шунга қарамай худди кучук боласидай шалаббо бўлиб кетганди.

Лена унга қараб кулди ва деразаларни очиб юборди.

— Каптарлар ёмғирда учмайдими?— деб сўради.

— Йўқ,— жавоб қилди тишлари такиллаб Фёдор.

— Мантиқ қани?— кулди Лена.

— Қанақа мантиқ?

— Каптарлар учмаса, сен бўлсанг бу ерда ўтирибсан.

— Шундай, ўзим,— деди у ўнғайсизланиб.

Унинг биринчи хоҳиши Фёдорни чақириш эди, тўғрида, у ерда ёмғирда ўтириб нима қилади. Лекин буни ўйлаб ўзи қўрқиб кетди. Ҳатто деразадан узоқлашди. Ҳозиргача Фёдор уни фақат деразадан кўрган эди холос, тикилиб қараса борми, ногиронлигини кўриб қолиши мумкин. Лекин қизнинг нигоҳи кўйлагига тушди. Ҳаммаси тушунарли: чунки кўйлакни фақат шунинг учун сўраган эди-да. Фақат Фёдор уни бу аҳволда кўрмаслиги учун...

Лена аравачаси билан дераза олдига борди.

— Уддасидан чиқасанми,— сўради у Фёдордан,— уч юзгача санашни?

— Кейин-чи?— ажабланди у.

— Кейин бир сиқим қипиқ ол-да, менинг олдимга кел, ёмғирдан ивиб кетибсан... Иккинчи қават, чапдаги биринчи эшик.

У шундай деди-ю, Фёдорнинг афтига қарамаслик учун дераза пардасини ёпди.

Бу гапни айтишга айтди-ю, лекин бир дақиқа ўз ўриндиғида қимир этмасдан, бошини қуй солиб ўтирди. Кейин узун кўйлаги олдига келди, кофточкасининг тугмаларини ечишга киришди. Қайта кийиниш унинг учун шунчаки бир иш эмасди. Бу мушкул ишни бажаришда интернатда Дуся хола билан бирга қизлар ёрдам беришарди. Уйда бўлса отажони. Кофточкасини ечиш — бу арзимаган иш. Энг асосийси — эски юбкани ечиш, кейин янги кўйлакни кийиш. Бунинг учун аввалига бир қўлига тиралиб туриши, кейин иккинчи қўлига тиралиб туриши зарур.

Лена ҳовлиқар ва шошарди. Каптархонада Фёдор уч юзгача санади, Лена бўлса, бу дақиқаларда хонада кийинишга уринди. Интернатда ўзига хос ўйин қондалари бор эди. Ўша ўйинлар рўйхатига бу ҳам кирарди. Бу ўйин ғоят жиддий ҳисобланарди. Лена кўйлагини ёлғиз ўзи, бировнинг ёрдамсиз уч юзгача саналгунча кийишга улгурарди. Бу ўзига хос рекорд эди. Лекин у кўйлак кийишлар бошқа шароитда, ҳеч қаерга шошилмаган пайтда бўларди. Биров билан учрашиш қаёқда эди.

Учрашув? У кулди. Бир қўлига тиралиб, кўйлагини олар экан, кулди. Шу пайт аравача қаёққадир, орқа томонга сурилиб кетди, ўзини эпллолмайдиган Лена полга йиқилди.

Бундай пайтларда у йиғлаган бўларди. Лекин бугун кулиб юборди. Қўлларига оғирлигини ташлаган ҳолда аравача томон сурилиб келди. Чиройли кўйлаги ҳам ўзи билан бирга, полдаги чанглари тозалаб сурилиб келарди. Лена аравачани ушлаб, унга чиқишга уринди. Нимадир йиртилгандай бўлди. Бир илож қилиб аравачани ушлаб туришга уринди. Буларнинг ҳаммаси ачинарли аҳволда юз берди.

Аравача бўлса унга бўйсунмасди, оғирлиги тушгунча орқага юриб кетарди, тиралиб туриш учун ҳеч нарсаяўқ эди. У куч билан ўзига аравачани тортди.

Фёдор бешинчи марта қўнғироқ чаларди. У шошгачича кўйлагини тўғрилар ва сочларини тартибга келтирарди. Кейин, бир зум ўзини босиб олгач, аравачасини эшик томон ҳайдаб борди. Эшик томон борар экан, кулди. Учрашув!

Лена ўзининг одатдагидек кулмаётганини ҳис қи-

ларди. Кўкрак қафаси тагида юраги гуниллаб урар, гўё оғир болға билан бирор нарса янчаётгандек ҳансираб-ҳовлиқарди. Нафасини бир оз ростлаб, эшқкни очди.

Фёдор уни қизиқиш билан кузатди. Унинг оёғига, аравачасига қаради. Кейин хонага кирди, мулойимлик билан саломлашди, ивиб кетган пойабзалини ечди.

— Сен нима,— сўради у хонага кирар экан,— оёғингни синдирганмисан? Утган йили мен ҳам бутун ёз бўйи гипсда юрган эдим. Ҳамма ёқдан тиргович қўйилган, биласанми, худди АН самолёти сингари...

Шундай гапдон бўлиб кетган эдики, жавобини кутмасди ҳам.

— Йўқ,— деди Лена, унинг кўзларига тикилиб.— Мен оёқсизман.

Лена бу гапни гапирди-ю, шу ондаёқ кўнгли таскин топди. У ўзини зериккандек ҳис қилди, нимага Фёдорни чақирган экан: ўйланиб қолди.

— Қандай қилиб оёқсиз?— сўради Фёдор қўрқиб кетгандек.— Ана улар. кўриб турибман-ку.

— Улар бор бўлса ҳам, йўқдек,— жавоб қилди Лена. Унинг рангидан қон қочди, буни Фёдор сизди.— Мен кролмайман.

Фёдор унга қараб, оғзини очганича бақрайиб қолди, нимадир айтиб уни юпатмоқчи бўлди, лекин Лена унинг сўзини бўлди ва қатъий деди:

— Менга ачинишни хаёлингга ҳам келтирма!

Фёдор ҳалиям унга бўшашганича қараб турарди ва ҳар бир дақиқа ўтиши билан унинг кўм-кўк кўзлари хиралашиб борарди.

— Биласанми,— деди у тўсатдан,— мен бўлсам аҳмоқ эканман, кеча сизларга ҳавасим келган эди.

— Ҳавасинг келсин,— деди Лена.— Ҳавасинг келсин! Нима, сен ўйлайсанки, ҳавас қилиш ҳам мумкин эмасми? Мен бўлсам ҳеч кимга керак эмас, майибман. Бахтсиз ногирон. Танга-чақа хайр қилинглари!

Лена бақирмас эди. Ҳар бир сўзни дона-дона қилиб, совуқ овоз билан гапирарди, бу сўзлар Фёдорга ёмон таъсир этди ва у ўзини ёмон ҳис қилди. У қўлидаги қипқни қаттиқ сиқди. Оҳиста сўради:

— Мен кетайми?

Лена бўшашиб кетди. Фёдорга тешиб юборгудек тикилди. Бошини қимирлатди.

— Кет!

Фёдор стол устига қипиқни қўйди, эшик томон юрди, ботинкасини кийди ва Ленага ўгирилиб қаради. Лена бўлса ўзининг аравачасида, калласини орқага ташлаган ҳолда, деразага қараб ўтирар эди.

Фёдор аста-секин эшикни ёпиб чиқди.

Ёмғир бўлса ҳамон ўша алфозда ёғар, ерда томчи-томчи тўпланиб, кўлмаклар ҳосил қилиб, ўтларни ён-бошлатарди, лекин Фёдор қочмади, яширинмади ҳам. У хотиржам қадам ташлаб бораркан, сел бўлиб ёғаётган ёмғирни сезмасди ва ўзига-ўзи қайтарарди: «Буни қаранг, қандай кўргилик!..» Аянчли аҳволда аравачада ўтирган қиз бўлса унинг кўз ўнгидан кетмасди.

Фёдор қаттиқ изтироб чекарди. Ленанинг олдида у қанча бўлди? Бир минутми? Икки минутми? Бор-йўғи бир неча гап айтди, шунинг ўзи холос, энди унинг олди-га ҳеч қачон киролмайди, ҳеч қачон гаплашолмайди ҳам. Майли, у айбдор бўлсин, дейлик. Уни ахир ўша аравача лол қилиб қўйди. Қизнинг ўзи юролмаслиги ҳақидаги сўзлари ҳам. Эҳтимол у қизга кўзларини бақрайтириб қарагандир, лекин бунинг нимаси ёмон? Ахир у қизни биринчи бор бошидан тортиб оёғигача кузатди, холос. Нима, бунга ҳақи йўқмиди? Лекин кейин-чи... Ҳавас тўғрисидаги сўзни у чин юракдан айтди. У бу гапларни айтганда ўзи тўғрисида, ўзининг бахтсизлиги ҳақида ўйлага...ди, чунки бу бахтсизлик бир-бирига уланиб, худди олмага тушган қурт сингари бир мевани тешиб, иккинчисига ўтиб, енгилгина шамол эсса ҳам тўкилиб кетаётгандек эди.

У фақат ўзи ҳақида ўйлайди, мана гапнинг маъноси қаерда. Фақат ўзи ҳақида, ўзининг ташвишлари ҳақида ўйлайди. Ва унинг бу гам-ташвишлари бутун дунёга татигандек... Умуман олганда у Фёдорни тушунмади. Бирдан ҳе йўқ, бе йўқ, ўзини ҳимоя қилишга ўтди. Ҳимоя қилганда ҳам зарда билан...

Фёдор уйига келди, ҳўл бўлишига қарамай каравотга ётди, ётди-ю, шу ондаёқ ирғиб ўрнидан турди ва кийинди. Яна ётди. Дераза орқасида ҳамма нарса хира ва бўм-бўшдек, худди ўзининг кўнгли сингари ғаш эди. Ахир у, каптархонасига борганидан мақсади уни кўриш эмасмиди, энди-чи?.. Энди у қаерга қандай қилиб борсин? Сени биров кузатиб турсини сен бўлсанг ҳеч нарсага парво қилмагандек каптар учирсанг?

Эҳтимол, уни мақташ керакмиди. Сенинг уйиңда

ҳамма нарса жойида экан, деса бўлармиди! Оёғингга аҳамият берма, улар борми, йўқми, бунинг фарқи нима, деса бўлармиди. Бундай деса, нотўғри бўларди-ку, ахир!

Фёдор қўлига тушган биринчи китобни очди. Бир неча сатр ўқиди. Ҳеч нарса тушунмади. Уни ташлади.

Мана шу ўтган кунлар ичидā ота-онасини койган эди. Улар бир-бирларини гушунмаганларидан ўзларига шундай ташвиш орттирганларини ва шу тушунмовчилик, оилавий ташвиш туфайли онаси фалокатга учраб, камомадга йўл қўйди... Узи-чи... Узими, ўзи бўлса энди доно бўлиб кетган. Уни қаранг, қизнинг уйига кирди-ю, чиқди. Ҳеч нарсани аниқламасдан чиқди-келди.

Онасини қаранг, ўз ташвишидан қорайиб кетибди, отаси бўлса, буни сезмайди. Эҳтимол, Лениннинг аҳволи ҳам шундайдир. У ҳам изтироб чекар, лекин Фёдор буни сезмас. Лена бу изтиробни кўрган Фёдор қувонди деб ўйладимикин? Ҳавас қилган эмиш, худо ҳаққи, нимасига ҳам ҳавас қилиш мумкин, ҳеч нимасига... Наҳотки, шундай деб ўйлаш мумкин?

Фёдор хона бўйлаб юра бошлади, ҳеч нарсага ақли етмаганидан гангиб қолди. У шу туришида отасига ўхшаб кетарди. Худди кеча хонада юриб титраган отасига ўхшарди. Кўринишидан юрагини қандайдир ғашлик аломати қамраб олган. Отаси нима учун бундай аҳволга тушгани аниқ, лекин у-чи?

Унинг ҳам бундай аҳволга тушгани аниқ. Бугун у ўзини аҳмоқларча, тентакларча тутди. Уни қаранг. «Кетайми?»— деди. У ҳам «Кет!»— деди. Нима қиз бола унинг этагига ёпишиб, Федя, тўхтаб тур, биз ҳали гап-лашмадик, бор гапни бир-биримизга айтмадик, деб ялинсинми.

Нима учун ялинсин! Ахир унинг ўзи айбдор-ку! Албатта, айбдор. Бечора хаста қиз у ерда ўтирибди-ку. Унга раҳми келиб, томнинг тагида ивиб ўтирганида чақирса-ю, у бўлса: ҳавасим келди, деб уни хўрласа, бу ахир қип-қизил масхара қилишнинг ўзи-ку. Эй аҳмоқ, ҳа, аҳмоқнинг ўзисан, фақат аҳмоқсан.

У дераза олдига келди, энгашиб пешонасини ойнага тиради. Совуқ ёқди шекилли, ўзини тетик сезди. «Унинг олдига бориш керак,— ўйлади Фёдор.— Чунки аҳмоқона йўл қўйилган хатони тузатиш зарур... Кечирим сўраш лозим, ниманидир айтиб уни юпатиш, нимадир қилиш зарур...» Фёдор плашини кийди, эшикни ёпди ва зина

бўйлаб сакраб кетди. Ёмғир ҳамон тинмай ёғар, борган сари янада зўрайиб борарди, булут қалинлашиб қоронғилик босганидан, яқиндаги уйлар ҳам аранг кўринарди.

Йўлнинг ўнқир-чўнқирига қарамай, Фёдор Ленанинг уйи томон югурди, лекин у бирдан нимагадир тўқнаш келди. У аввалига қандайдир гаройиб нарсани кўрди, кейин тушунди ва ҳайратдан қотиб қолди, оёғи нимагадир илиниб чалишди ва тиззасигача сувга ботди.

— Жиннимисан, қаёққа кетяпсан?— қичқирди у эмаклаганича.

— Сени олдинга!— жавоб қилди қиз.— Сен-чи?

— Сени олдинга,— деди у ўрнидан туриб, аравачага яқинлашар экан.

Лена плаш-палатка тагида ўтирарди, эҳтимол бу ёпинғич отасиники бўлса керак, узун кўйлагини бўлса тиззасигача ҳўл бўлиб кетган, юзида ёмғир томчилари, аравача филдирагини кўли билан айлантиргани учун кўллари билагигача лой бўлиб кетган.

— Сен нима қилиб кўйдинг?— қичқирди Фёдор.— Бунга қандай қилиб журъат этдинг? Зинадан қандай тушдинг?

— Федя, мен аҳмоқ бўлганда ҳам катта аҳмоқман!— қичқирди унга жавобан Лена.— Шунчаки аҳмоқман!

— Мен ҳам,— бақирди у қувончидан.— Мен бўлсам сендан баттар аҳмоқман!

Улар қаҳқаҳа отиб кулишарди, кўчада ҳеч бир кимса йўқ, ҳатто итлар ҳам кўринмасди. Гапни давом эттиришга баҳона бор эди. Бу ҳақиқатга ҳам яқин эди.

Фёдор кулишда давом этар экан, энгашиди, плаш-палатка билан Ленанинг оёғини ўради, ҳазил аралаш унинг кўлларини яширди, аравачани орқасига қайтариб, Ленанинг уйи томон югурди.

Улар ҳамон кулишарди. Фақат уйнинг йўлагига етишганда жим бўлишди.

— Эҳ-е!— деди Лена.— Пастга мен бир амаллаб тушиб олдим. Зинапоя устунларини ушлаб. Энди юқорига қандай чиқаман?

— Қалитни бер,— ишбилармон одамдек деди Фёдор. Энди унга ҳамма нарса равшан эди. Ўзини қандай тутиши, қандай муомала қилиши аниқ эди. Умуман олганда у ўзининг кимлигини пайқаган эди. Пайқаганда буни бирдан сезиб қолди.

У калитни олиб, иккинчи қаватга қўтарилди, Ленинг квартираси эшигини очди. Пастга тушиб, унга буйруқ берди:

— Мени елкамдан ушла! Икки қўллаб ушла.

— Ахир улар ифлос-ку!— яна кулди Лена.

— Ушла дедимми, ушла!— буйруқ берди Фёдор ва у икки қўллаб бўйнидан қучоқлади ва оҳиста қулоғига пичирлади:

— Қулоқ соламан ва амрингизга бўйсунаман!

Унинг қулоғига пичирлаганидан ва майин сочлари юзларига тегиб қитиқлаганидан Фёдорнинг кулгиси келди.

У кулиб, қўлларидан ушлаганча қизни юқорига кўтариб кетди.

Лена енгилгина экан, шунинг учунми, Фёдор ўзини кучли одамдек ҳис этди.

— Жинни,— қайтарди у, зинадан чиқиб борар экан.— Вой, жинни-ей... зинапоядан аравачаси билан тушибди... Яна бунинг устига жала қуйиб турганда-я...

У зинапоядан қадам ташлаб чиқаркан, жимиб қолган Ленага бу аҳмоқона сўзларни қайтараркан, томоғига қандайдир иссиқ нарса қуйилиб келаётганини сезди, бу Ленага бўлган мулойимлик, бу абжир қизга нисбатан қалбидаги қайноқ қон, юрагини талвасага солаётган ҳис эди.

— Жинни,— қайтарди у,— вой жинни-ей... вой жинни-ей...

У қизни хонага олиб кирди ва диванга ўтқазди. У дивандан узоқлашганда Лена ранги ўчиб, кўзларини юмган ҳолда ётарди.

— Жиннивой!— секин чақирди у. Лена жавоб қилмади. Фёдор қўрқиб кетди ва қаттиқроқ чақирди. У жим ётарди. Фёдор бўшашиб кетди.

У ёрдам сўрагандек ён-атрофга қараб дори қидирди, яна ниманидир излади, кейин у нафас оляптими, йўқми, билиш мақсадида Лениннинг юзига энгашди. У билинарбилимас нафас оларди. Фёдор бир оз тинчланди ва ўзини орқага олди.

Шу пайт қиз бирдан, кўзини очмасдан:

— Мени ўп!— деди.

— Нима?— сўради у бўшашиб:

— Тентак,— жавоб қилди у, ҳамон кўзларини очмасдан.

У жимиб қолди, диван олдида чўкка тушди ва намланган, иссиққина лабларга лабини қўйди.

— Сендан қипиқнинг ҳиди келяпти,— шивирлади қиз ва кўзларини очди.

— Сендан бўлса ёмғир ҳиди,— жавоб қилди у ва яна ўпди.

Қиз унинг бўйнидан қучоқлади, улар бир-бирларини ўпишар, бу ўпишиш унчалик қовушмасди, шу пайт қоронғи босган ёмғирли ҳаво қуёшнинг заррин нурларида ёришиб кетди, улар бирдан йўқотган нарсани эслагандек:

— Аравача!— деб қолишди.

Аравача бўлса пастда, йўлакда турар, уйга кирадиган эшик ланг очиқ қолганди. Фёдор ғоят қийинчилик билан ўрнидан турди ва ноқулай кулиб, пастга тушиб кетди.

У аравачани олиб келди, эшикни ёпиб, хонага кирди. Лена тескари қараганча диванда ўтирар, пастда бўлса ҳўл бўлиб кетган плаш-палатка ётарди.

— Лена!— шивирлади Фёдор ва яна диванга яқинлашди.

— Бизга нима бўлди?— сўради қиз калласини сарак-сарак қиларкан.— Қандайдир қуёш тутилиши...

— Эртага қуёш тутилади,— жавоб қилди Фёдор.— Қуёш тутилиши.— У галирар, қиз бўлса ҳар бир сўзни маъқулларди.— Мен сенинг олдингга келаман. Иккимиз қуёш тутилишини кузатамиз.

У яна қизни ўпди, у орқасига чекинмади, лекин Фёдор яна яқинлашган эди, Лена қўллари билан юзини яширди. У лойли ердан юрганда қўллари билан аравача филдирагини айлантирганидан қўллари ифлос эди.

Фёдор унинг лойли қўллариини маҳкам ушлаб юзларига босди. Унинг кўзлари ёнарди. У Ленага қувончли кўзлари билан боқар, у ҳам бунга жавобан самимий кулиб турарди.

Онажони ҳеч нарсани сезмади. Уй топ-тоза қилиб йиғиштирилган, аравача тозалаб артилган, кўйлак яшилаб дазмоллангани учун елкага ёпишиб турарди, Фёдорнинг дурустгина уздабурон йиғитлиги кўриниб турарди. Ҳаммадан ҳам яшириш мумкин, лекин отасидан-чи, ундан сир тутиб бўлармиди?

Отасининг кўзи биринчи бўлиб қипиққа тушди, унинг қаердан келиб қолганини ипидан-игнасигача бир-ма-бир сўраб олди. Бир таниш ҳақида сўзлаб беришга тўғри келди. Отаси жим бўлиб қолди, лекин унинг безовталанганини Лена бир неча бор сезиб қолди.

Лена бўлса, бутунлай ўзгариб кетганди, у шундай қувноқ эдики, ўзини қўярга жой тополмасди, у овозининг борича, баралла ашула айтишни истарди, айниқса «Бургутлар учишни ўрганмоқда!» қўшиғи хаёлидан кетмасди, лекин унинг дам ашула айтгиси, дам транзисторни қўйиб, радио орқали янграётган Чайковскийнинг «Сентиментал вальс»ига ўзининг аравачасини уй бўйлаб айлантириб, музикадан орқада қолса ҳам айланиб-айланиб қувончини изҳор қилмоқчи бўларди, бу билан у тинмасди, нафасини ростлаб, тирноқлари оғриси ҳам аравачани қўли билан айлантириб қипиқни ҳидлар, кўзларини катта-катта очиб, тентакларча куларди.

Кейин у отажонини ва онажонини чақирди-да, уларга Пушкин шеърларидан ўқишга тушди, бу шеърларни илгари бир неча бор ўқиган бўлса ҳам улар энди унга янги маъно кашф этгандай туюларди. Ўзига-ўзи кўзи тушмаслиги учун шўхлик билан, ўзига ярашадиган чиройли қилиқлар билан шеър ўқир, шеър ўқиб, шўхлик қилса-да, отаси билан онасини зимдан кузатарди.

Лаънат дейман ёшликда
Кечган ҳирсли онларга,
Сокин кеча, боғдаги
У сохта ҳижронларга.

У шеър ўқишни тамомлаганда онажони қарсак чалди ва шошиб ошхонага кириб кетди, отаси бўлса яна бир чуқур ҳўрсинди ва яна бир бор Ленага тикилиб қаради.

— Ҳа, майли,— деди у,— сен севиб қолибсан, бу менга тушунарли. Мен билан таништир.

— Эртага,— жавоб қилди Лена.— Айтгандай, эртага қуёш тутилиши бўлади.

— Нима?— қўрқиб сўради отаси.

— Қуёш тутилади. Биз уни кузатамиз. Дада, қуёш тутилиши қандай кузатилади?

Отаси бўшашиб кетди.

— Махсус астрономик асбоб орқали бўлса керак... Нима, у астрономми?

— Албатта,— жиддий жавоб қилди у,— ҳам астроном, ҳам файласуф, ҳам каптарбоз ва бошқа кўпгина хунарлари бор.

Отаси тез юриб дераза олдига борди ва каптархонага қаради-да, пешонасига бир уриб қўйди.

— Нима учун бирдан эсимга келмади,— хитоб қилди у,— демак Федыка! Америкаликнинг ўғли.

— Федыка эмас,— жаҳли чиқди Ленанинг,— Фёдор. Қанақа америкаликнинг?

Отаси мийғида кулди.

— Унинг отасини Жон деб чақирришади,— деди у,— шундай қилиб, сенинг ошнанг Фёдор Жонович.

— Унинг отаси марсиан бўлса ҳам майли,— кулди Лена.— Фақат эртага ёмғир ёғмаса бўлгани.

Эртасига кун ҳаддан ташқари яхши бўлди. Бу шанба куни аксига олиб унинг ота-онаси ишга боришмас эди. Лена маъюс бўлиб қолди: Фёдор уялиб, келмаслиги мумкин.

Лена хонанинг у ёғидан-бу ёғинга арачасида асабийлашган ҳолда юрар, дераза ортидаги ҳар бир овозга диққат билан қулоқ соларди, эҳтимол, Фёдор бирор белги билан ўзининг каптархонасида борлигини билдирар, лекин Фёдор чўчимаганди. Қўнғироқ овози эшитилди. Лена эшик томон отилди, лекин уни отаси қувиб етди.

Фёдор остонада қизариб-бўзариб, ноқулай аҳволда турарди, унинг эғнида енги калта оқ кўйлак, дазмолланган шим. Бурни тагида майин бўлиб ўсаётган мўйлов туклари, тимқора сочларининг бир тутами пешонасига тушиб турибди, Фёдор вақти-вақти билан сочини тепага ташлаб қўярди.

— Салом,— деди дадил ва таклифни кутмасдан остонадан ичкарига кирди.

Қизнинг отаси уни уйга бошлаб кирди, шу ондаёқ онажони пайдо бўлди, кўзларини пирпиратиб ниманидир ҳал қилмоқчи бўлгандай ҳовлиқарди, отаси ҳам йўталиб, тўлқинланиб турарди.

— Биз сиз билан, умуман танишмиз,— ниҳоят деди.— Мен ҳатто биламан, сизнинг исмингиз Фёдор.

— Сиз эса Пётр Силичсиз.

— Мана, танишиб ҳам олдинглар,— кулди Лена ва отаси енгил тортиб кулганини кўрди. Сирасини айтганда, нима бўлибди? Уларнинг уйига инсон, унинг дўсти

келди, нима, шунга ҳам отаси йўталиб, онаси кўзини пирпиратиши керакми. Ҳеч вақо бўлгани йўқ! Ота афтидан шундай хулосага келгандек эди.

— Қуёш тутилишини қандай кузатасизлар?— сўради у.

Фёдор кулди, чўнтагига қўлини солиб, эҳтиёткорлик билан газетага ўралган ниманидир олди. Бу оддийгина шиша парчаси бўлиб, оловда қорайтирилган эди.

— Мана,— кулди у ўнғайсизланиб,— шулар орқали.

— Ажабо, нақадар оддий!— ажабланди ота.— Мен бўлсам қандайдир асбоб бўлса керак, деб ўйлабман... Умуман мураккаб бу дунёда яшаб, энг оддий нарсаларни эсдан чиқарамиз!

Фёдор соатга қаради, Ленанинг отаси яна ўзини ноқулай ҳис қилди.

— Биласизми,— хитоб қилди у.— Лена деярли кўчада бўлмайди. Келинлар, биз уни ҳовлига олиб чиқарамиз, у ерда сизлар ўзингизнинг қуёш тутилишингизни кўрасиз.

— Нима учун бизнинг қуёш тутилишимиз?— сўради ўнғайсизликдан кулиб Фёдор.

Ота елкасини қисди, ўнғайсизланди, яна йўталди, узр сўради, кейин Ленага ёрдам бериш мақсадида ишга киришди.

Улар ёлғиз қолишганда, Фёдор хўрсинди. Аравача дераза тагида, каптархонанинг ёнида турар. деразадан қизнинг дам онажони, дам отаси қараб туришар, лекин ҳовлида улар ёлғиз эдилар.

Ленанинг оёқлари иссиқ қилиб ўралган, унинг ўзи жунли кофта кийган; қуёш бўлса ҳамон ёғду сочиб, ҳаммаёқни қиздирарди.

Ленанинг ота-онаси уни каптархона тагига ўтқазиб, совуқ емаслиги учун қандай меҳрибонлик билан оёғини ўраб-чирмашаётганини Фёдор кўриб турарди, улар кетгач, гинахонлик билан деди:

— Кеча бўлса бир кўйлақда ёмғирда юрдинг. Агар улар кўришса бормиди...

Тутилишга ҳали вақт бор эди, шунинг учун ҳам Фёдор каптарларини қўйиб юборди.

Қушлар осмону фалакка учиб кетишди, Лена бўлса кўзларини сузиб, бошини орқага ташлаганча, завқ билан қушларнинг учишини кузатарди.

— Федя, қандай яхши,— деди у.

— Мен уларни яхши кўраман,— жавоб қилди Фёдор.

— Мен қушлар ҳақида эмас. Умуман. Яшаш қандай яхши. Ҳатто оёғинг бўлмаса ҳам.

Фёдор унга жиддий қаради.

— Сен нима учун бу тўғрида гапиряпсан?

— Нима ҳақида ҳам гапириш мумкин, Феденька?— кулди қиз. Кейин шивирлади:— Мени ўп! Қани! Мен қараб турибман!

У кўзини қисиб деразага қаради, Фёдор бўлса унинг қулоғи тагидан ўпди ва илтимос қилди:

— Бундай қилиш керакмас.

— Қандай?— ажабланди қиз.

— Яхшиси, кечагидек.

Лена унинг қўлидан ушлади, дағал бармоқларини сийпади. Кулиб деди:

— Эҳ, Федька, буларнинг ҳаммаси аҳмоқона қилиқ. Сен кеча кетдинг, мен бўлсам, тентак, орзуларга шўнғидим. Кейин ўйладим: шундай бўлдими, майли, шундай бўла қолсин. Ҳар ҳолда ўпишиш ғамгинликка олиб келса ҳам, лекин қандай завқли.

— Нима учун ғамгин?— кулди Федья.

— Нима учун десанг, бундан маъно йўқ. Бу шумчаки ўткинчи кунлар. Менга ҳаёт кулиб боқмоқда. Кейинчи... сен бошқа бир қизни, соғлом қизни учратасан ва мени ёдингдан чиқарасан.

Фёдор жавоб бермади. Учаётган каптарларни кузатди.

— Мени эшитяпсанми?— эҳтиёткорлик билан сўради қиз.

— Мен бу ҳақда ўйлаётганим ҳам йўқ,— жавоб қилди Фёдор.

— Ўйлаб кўр,— маслаҳат берди қиз.

— Истамайман,— тезлик билан деди Фёдор.

Лена Фёдорга жиддий қаради. «Мана сен қандайсан,— ўйлади у,— истамайсан, лекин ўйлашга мажбур бўласан.— Бу сўзларни овозини чиқариб айтмоқчи бўлди, лекин сукут сақлади.— У ахир ҳақ-ку, ўйлашни хоҳламан нима қилсин. Яхшиси, мен ҳам ўйламайман».

Каптарлар бепеён осмонда завқ билан айланаб-айланаб учишарди, кейин бирдан улар турган жойларида қотиб қолишди ва пастга томон шўнғишди. Улар билан нимадир рўй берган эди. Лена билан Фёдорнинг олди-

дан оқ соядек учиб ўтишди ва ўзларини каптархонага уришди, кейин чуғурлашиб кетишди.

— Ушла,— деди Фёдор қорайтирилган шишани узатар экан.

У кўзларини сузди,— гарчи бунинг ҳожати бўлмаса ҳам,— чунки ойна катта эди.

Қуёш бўлса, у орқали худди ярқиратиб тозаланган беш тийинга ўхшарди, қизил-сарғиш тусга кирган қуёш жуда ҳам яқинда тургандек эди. Унинг иссиғи гарчи қўлларни иситса ҳам, шиша орқали у жуда ҳам совуқ туюларди.

Фёдор соатига қаради.

— Ҳозир,— деди у диққат билан кузатаркан.

Аввалига Лена ҳам ҳеч нарсани кўрмади. Кейин қуёшнинг бир чеккаси кесилгандек кемтик бўлиб қолди. Кейин аста-секин қуёш янги туғилган ой сингари ёйсимон бўлиб қолди.

Шамол тинди, шу пайт бирдан совуқ бир нарса Ленанинг вужудини қоплади. Фёдор ажабланиб унга қаради, қизнинг эса тишлари тишларига тегмай такилларди. У шишани бир томонга қўйди ва қизнинг қўлини ушлади. Қўллари худди муз сингари совуқ эди.

— Нима, совуқ едингми?— сўради у ваҳимага тушиб.— Сенга нима қилди? Нима гап?

Лекин Лена шишадан кўзини узмасди. Қоронғи босган, ранги ўчган қуёш қизнинг диққатини ҳамон ўзига тортарди.

— Ҳечқиси йўқ!— деди қиз.— Қара! Ўтказиб юборма!

Атрофга тезлик билан қоронғилик тушди. Теракларда кўрқиб кетган қарғалар қағиллашарди. Шу пайт қуёш бутунлай кўздан ғойиб бўлди. Унинг ўрнига тип-тиниқ, кўм-кўк осмонда қоп-қора доғ осилиб қолди. Каптарлар жон-жаҳдлари билан овозларининг борича чуғурлашиб қолишди, шу пайт Лена ҳам шивирлади:

— Федя! Мени ваҳима босяпти!

У яна қизнинг қўлини ушлади.

— Бирпас сабр қил,— деди у,— бирпас чидагин, ҳозир тугайди.

Қуёшни тўсган қора доғ яна бир неча дақиқа осмонда осилиб турди, кейин унинг чети аста-секин ёриша бошлади, шу пайт шамол ҳам енгил эса бошлади. Қоронғилик ўрнини аста-секин ёруғлик эгаллай бошлади.

Ҳар бир дақиқа ўтган сари қуёш даҳшатли зулматдан қутула борарди, у кейин яна қизил-сарғиш тусга кирди ва Лена қўлидаги шишасини ташлаб юборди. Шиша чилпарчин бўлди, унинг ўзи эса ярқираб турган қуёшга боқар, ўткир қуёш ёруғига чидолмай қизнинг кўзларида ёш пайдо бўлганди.

Каптарлар ҳам хотиржам бўлгандек, чуғурлашча бошлашди, тераклардаги қарғалар овози ҳам тинди, Лена бўлса бутун вужуди аста-секин қизиб бораётганини ҳис қилди.

У Фёдорга ўгирилди. Фёдор қўрқув аралаш қизга қараб турарди.

— Сенга нима бўлди?— сўради у.

Лена елкасини қисди.

— Нимадир бўлди,— жавоб қилди қиз.

— Аҳмоқман, — деди Фёдор,— уни сенга бекорга кўрсатдим.

— Йўқ, — жавоб берди Лена,— бекорга эмас.— Ва энгил тортгандек хўрсинди.— Ҳар қалай, яшаш яхши. Қуёшга қараб завқланиш яхши. Барча борлиқни тушуниш учун ўша қора доғни кўриш зарур... Сен мени тушуняпсанми?

Улар узоқ вақт жим қолишди. Шамол қуриб қолган ўт-ўланларни тебратарди, шох-шаббалар ва тераклар баргларини қимирлатиб овоз чиқарарди.

— Барча ғам-ташвишлар, бу — қуёш тутилиши,— деди Лена,— ҳаёт эса, бу — қуёшнинг ўзи.

Йўлакдан қизнинг отаси чиқди. Уларнинг олдига келиб ўтирди. Каптарларни кўрсатишни илтимос қилди.

Фёдор тезлик билан каптархонага кўтарилди, шу ондаёқ қайтиб тушди, Ленанинг қўлига безовталаниб турган сариқ зотли каптарни берди, у бўлса янги эгасини кўриб бўйнини қийшайтириб унга қарар, сўроқ аломати билан Фёдорга ҳам қараб қўяр, овзини очиб пушти ранг тилини кўрсатар, кулгили қилиб қошини учириб қўярди.

Лена Фёдорнинг отасига қараб каптарлар ҳақида гапираётганини эшитарди, лекин гап нима ҳақда эканини тушунмасди. Фёдор ҳам ўзини ўзи эшитмасди. У гарчанд қизнинг отасига қараб гапирса-да, икки кўзини Ленадан узолмасди. Лена ҳам унга қараганича, лол бўлиб турарди.

Фёдор ўзини-ўзи дунёдаги бор қарғишлар билан қарғарди, энг охирги сўзлар билан сўкарди: онасининг ғам-ташвиши етмагандек, худди бўзчининг моксидек, Ленанинг олдига югургани-югурган. Ғам-ташвиш, ҳа, ташвиш келди уйга, буни яхши биларди, билганда ҳам балога ақли етарди, лекин буни қарангки, ғам-ташвиш бахт билан бирга келди, бахт бу Лена билан учрашув эди, унинг ўзи, донолиги, гўзаллиги Фёдорнинг кўз ўнгидан сира ҳам кетмас, уйдаги ташвишни калласидан улоқтириб ташларди.

У ўзини койирди. Ленага қараб туради-да, бирдан онасининг камомадини эслаб қолади, аммо кўзини бир юмиб-очса бас, эсидан чиқаради-қўяди, яна ёлғиз Ленани кўз олдига келтиради, ҳа, фақат уни. Отаси тўғрисида бўлса бутунлай ўйламай қўйди. Отасининг гуноҳлари бир чеккага қолиб кетди. Ҳеч бир ташвишсиз, бундай яшаш албатта виждондан эмас, лекин у ўзини ўзи эплолмай қолган. Уйи ҳақида фақат уйга яқинлашгандагина эслайди, холос.

Жума куни отаси уйга ўз оёғи билан етиб келди. Шундай ивиб кетганки, асти қўяверинг, лекин ҳушёр. Шанба куни ҳам эртадан кечгача уйда ўтирди. Онаси шанба куни базага кетди, у ерда текширув ниҳоясига етиб қолганди, отаси бўлса ғам босиб уйдан чиқмасдан ўтирди.

Фёдор уйга қайтиб келди, келди-ю, ҳангу манг бўлиб қолди! Отаси оёқ яланг, қўлида латта. Латтани шундай сиқардики, сиққанда ҳам шундай нафрат билан сиқардики қўяверасиз, ўзи ҳам чарчаганидан ҳарсиларди. Отасининг юзини кўринг, рангида қони қолмаган. Латта билан полни артиб, уйни тозаларди. Мана, ишлар қанақа!

Федя анов бир куни уйни тозалашни отасининг зиммасига юклаганди, онасининг кўз ўнгида отасининг обрўсини оширмақчи эди. Онаси бунга ишонмади, кулди. Қизиқ, лекин отасининг иззат-нафсига ўша гап қаттиқ теккан экан. Агар бу гап ичган куннинг эртасига ёки бош оғриғидан кейин бўлгандами, отаси эсидан бутунлай чиқариб юборган бўларди, ҳушёр бўлгани учун эслаб қолибди. Бу ҳушёрлик оқибати. Қаранг, латтани олибди-ю, полни ювяпти. Фёдор отасини мақтади, мақташга мақтади-ю, ўзи хурсанд бўлмади: отаси ҳолдан тойибди, шунинг учун қовоғи осилиб кетибди.

— Мана,— деди ота,— мен энди худди сизлар ўйлагандекманми?— у латта билан полни ювишда давом этди.

Фёдор остонада туриб қолди: уйга киришнинг иложи йўқ, орқага қайтиб каптархонага бориш аҳмоқлик, чунки ҳозирнинг ўзидаёқ Лена билан хайрлашган эди. У-ку, хурсанд бўлар-а, лекин ота-онаси нима деб ўйлайди?

Орқасига ўгирилиб онасининг олдига — базага қараб кетди.

Сабзавот базаси худди заводга ўхшайди. Ҳатадиган йўлак, машина тўхтайдиган шлагбаум бор. Эски, кўримсиз, бир-бирига ўхшаш бинолар. Машиналар ишлаб турибди, юк ташувчилар бир-бирларига гап отишгани отишган. Онаси ишлайдиган база жуда ҳам шовқинсуронли. Фақат маҳсулот сақлайдиган омборхона бўм-бўш. Унинг эшиклари ланг очиқ, омборхона оғзи қорайиб кетган, худди баҳайбат ҳайвоннинг оғзига ўхшайди, яқинига борсанг, совуқ ҳаво ўзига тортади, зах, чириган нарсанинг ҳиди, димиққан ҳаво димоққа урилади.

Фёдор ичкарига кирди — ҳаммаёқ бўм-бўш ва файзсиз. Ярим қоронғиликда бўялмаган оқ табуретка кўзга ташланади, унинг устида қора халат ва этик кийган онаси ўтирибди, фақат юзи ва оқ қўллари қоронғиликда кўзга ташланади. Қўрқинчли: қоронғиликда юзи ва кўзи кўринмоқда. Қўллари бўлса юзига тиралган.

Фёдор онасига яқин келди, билдирмасдан, яшириниб қичқирмоқчи, қўрқитмоқчи, онасини ажаблантирмоқчи бўлди, кейин раҳми келди, чунки онаси худди тиши оғриган одамдек тебраниб ўтирарди.

Федя унинг рўпарасига чўққайиб ўтирди ва секин деди:

— Элбурутдан ваҳимага тушманг.

Онаси юзидан қўлларини олди, Фёдорни кўриб ажабланмади.

— Вақт ўтди,— деди кўз ёшларини яшириб,— ҳаммаси аниқ, Федька, ҳисобладик, камомад етти юз сўм, бир ҳафта ичида олиб келиб топшириш зарур, йўқса, судга оширилади.

— Худога шукур!— деди Фёдор.

— Нимага хурсанд бўляпсан?

— Аниқлигига,— жавоб қилди у,— етти юз сўм! Уни

йиғиштирамиз, керак бўлса қарз оламиз. Истайсизми, мен калтарларимни сотаман.

Онаси унинг бошини ушлади, кўзларига диққат билан қаради, яна киприкларида ёш пайдо бўлди, Федяни ниманингдир ҳиди келиб турган қора халатига — бағрига босди ва йиғи аралаш:

— Оҳ, менинг суюнчим! Мен сенсиз қандай қилиб яшардим. Фақат ўзимни ўзим дорга осган бўлардим!— деди.

Фёдор онасининг қўлларидан ўзини чиқарди, калласини қимирлатиб зарда қилди.

— Гапингизни қарангу!— Жимиб қолди. Отасини эслади.— Ана, отамни қаранг! Бугун учинчи кун, худди нурдек мусаффо, бугун бўлса пол ювяпти.

— Йўғ-э,— деди онаси ва кулди.— Ҳазил қилияпсанми?

— Қанақа ҳазил! Латта билан полни шундай ювяптики, сўраманг.

Онаси яна кулди ва яна йиғлади, Федя бўлса онасини юпатишга тушди, унинг бошини силади, бу ердан кетиш лозимлигини, сабзавот базисида ишламаслигини айтишга тушди, шу ҳам иш бўлди — сабзавотларни қўриқлаш, деб писанда ҳам қилди.

— Етти юз сўм, Федя! Ҳазил эмас-ку, етти юз сўмга ҳар хил — олма, шафтоли, узум беради! Одамларни айтмайсанми, комиссия-чи, биласанми қандай менга қараш қилишди, ўғирлагансан, дейишди, ҳа, майли. Яхшиям яхши одамлар бор экан, менинг ёнимни олишди.

Фёдор онасининг сўзларини эшитиб бошини қимирлатар, лекин хаёлида бир гап айланарди: онаси ўз дардидан ҳасрат қилса-ю, у бўлса бу пайтда Ленани ўйласа. Унинг кўз ўнгида Ленанинг дам кўзлари, дам сочлари, дам лаблари намоён бўларди. Онасининг бахтсизлиги унга кор қилмас, унинг учун изтироб чекмас, лекин диққат билан қулоқ солар эди.

— Она,— деди у ўзи учун кутилмаганда,— қўйинг, кўп куюнаверманг. Биласизми, бугун қуёш тутилди.

— Нима бўпти?— сўради онаси бепарволик билан.

— Қуёш йўқолиб қолди. Ҳаммаёқни қоронғилик босди.

— Нима бўпти?— қайтарди онаси.

— Бу сизнинг ташвишингиз, худди қуёш тутилишининг ўзи,— кулди у Ленани эслаб.— Кўп эмас, узоққа

чўзилмайди, кейин яна қуёш чиқади. Ҳа, ростдан қуёш чиқди. Сиз бўлса, уни сезмабсиз.

Онаси хўрсинди, рўмолчасини олди, кўзларини артиб, табуреткадан турди. Омборни каттакон қулф билан қулфлади ва сўради:

— Сен нега бундай доно бўлиб қолдинг? Қуёш туги-лиши ҳақида гапиряпсан...

Федя кулди.

— Ургатишди!

— Қизиқ, ким экан?

— Яхши одамлар!

— Улар, нима, борми,— сўради онаси ўйланиб,— яхши одамлар?

— Узингиз айтдингиз-ку,— ажабланди Фёдор,— яхши одамлар сизни ҳимоя қилишибди-ку.

Онаси бошини қуйи солиб, бу гапни маъқуллади.

— Қабиҳ одамлар фойдаланиб қолишди, яхши одамлар эса ҳимоя қилишди. Бу тўғри. Мен фақат ўйлаб қоламан, иккиси ҳам одамлар-ку.

Фёдор онасининг бу гапларини унчалик тушунмади. У бу сўзларнинг маъносини билишга ҳам ҳаракат қилмасди. У яна Ленани эслади, қуёш кўздан йўқолганда унинг муздек совуб кетганини кўз олдига келтирди.

Уйда ҳамма нарса саранжом-саришта қилинган, ҳаммаёқ озода, отаси стол атрофида, соқоллари қиртишлаб олинган, оқ кўйлақда, сочлари таралган ҳолда ўтирарди. Уни мақтаса, ёмон бўлмасди, лекин қандай қилиб мақташ мумкин, қандай қилиб хурсанд бўлиш мумкин: отасининг рўпарасида унинг ёшлиқдан бери дўсти, сочлари оқарган Иван Степанович ўтирса, столда қизил қоғоз ёпиштирилган чоракта турса. Зорманда ҳали очилмаган, нима, уни очиш қийинми, Фёдор ва онаси буни кўриб, қовоқларини солишди, буни сезган отасининг улфати хўрсиниб сўради:

— Тоня, сен Жонни нима қилиб қўйдинг? Бир соатдан бери, бугун шанба, ичайлик, деб илтимос қиламан, у бўлса хоҳламаяпти. Уни қара... қандайдир тантанавор ўтирибди.

— Бизнинг тантанамиз, нохуш тантана, уни байрам қилишга ўрин йўқ,— бошини эгди отаси, кейин бошини кўтарди.— Тоня, ишлар қандай?

Онаси яна етти юз сўмни эслаб йиғлади, Иван Степанович шишанинг оғзини очди, ўзига стаканга қуйди,

нафасини бир ичига тортди, ичиб юборди, ўзи учун ич-дими, ҳамма учун ичдими, билиб бўлмасди.

— Етти ташвишга бир жавоб.

Шу ондаёқ ўрнидан турди, ҳеч нарса демасдан, хайр-лашмасдан эшикка чиқди, столда ичиб тугатилмаган зорманда қолди, унинг орқасидан отаси елкасини қисганича қараб қолди.

— Майли,— ўрнидан турди у, кийимлари дазмолланган, топ-тоза эди,— кел, Тоня, менга қара, қайғуришни қўй, бас қил, етти юз сўм нима бўлибди, от билан туя бўлармиди, бир иложини қилармиз.

У шифоньерга яқинлашди, ғирчиллатиб унинг эшигини очди, ўзининг байрамларда кийиладиган костюмини олди, у ҳали яп-янги, кийилмаган эди, кейин деди:

— Мана сенга юз сўм! Юз сўмга олади.

Онаси стулнинг четида ўтирарди, унинг орқасида турган Фёдор жим бўлиб қолди ва хурсанд бўлиб кулимсиради. Отасининг шу иши унга жуда ҳам ёқди. Ана шундай отани орзу қилганди у. Уни Жон деб ҳақорат қилишсин, америкалик дейишсин, боринги, ўша Сэм амаки деб аташсин, ҳаммасига ҳам тупуради. Ёшликдаги дўсти илтимос қилса ҳам ароққа қўл урмабди. Ҳозир эса ўзига ишонч билан ҳаракат қиляпти, унинг кучи — сўзларида, хотиржамлик билан, аста-секин ҳаракат қиляпти, одатдаги қалтираши ҳам сезилмаяпти.

— Мана, радиола, Федюнька, музикасиз чидаймиз-а?

— Чидаймиз,— кулди Фёдор,— чидаганда қандоқ!

— Шундай экан, буни ҳам қўшиб ҳисобла, эллик сўм... Шундай эмасми! Тоня, менинг милтигимни қаерга яширдинг? Яширишга яшириб тўғри қилгансан, уни аллақачон сотиш керак эди, мендан қанақа овчи чиқсин. Уни, тахминимча, бир юз элликка олса керак.

Отасининг ҳаракатидан илҳомланган Фёдор, онасининг орқасидан ўтиб, осифлиқ турган ўзининг янги шимини, қўйлагини, нейлон курткасини олди. Уларни отасининг костюми олдига ташлади ва сўради:

— Қанча бўлади?

Онаси ҳам ўрнидан турди, қўйлақларини бирма-бир илгичдан ола бошлади, лекин бирдан отаси уни тўхтатди, онасининг қўлидан ушлади, уни жойига қайтариб ўтқазди, Федянинг кийимларини шифоньерга солди. Унинг кўриниши қатъий ва жиддий эди.

— Мен айбдорман,— деди у,— шундай экан, ўзим

ҳисоб-китоб қиламан, Сизлар бўлсангиз, дамингизни олинг.

Онаси яна йиғлади. Отаси унга яқин ўтирди ва раҳми келиб қайғурди:

— Тоня, нима қиласан? Қўй энди.

— Гера!— хитоб қилди онаси.— Сенинг ҳаммавақт шундай бўлишингга нима халақит беради, а? Ичавериб менинг юрагимни адо қилдинг. Ўз ўғлингга раҳминг келсин!

Отаси чекди. Унинг қўллари қалтиради, нимадан қалтираётганини билиб бўлмасди. Бўғиқ овоз билан деди:

— Сизларга сўз бераман! Қасам ичаман! Ҳаммаси тамом!— Ва кулиб юборди.— Мен нима, гапнинг ростини айтганда, бошқалардан кам ерим борми? Кинога борадиган бўламиз, сайр қиламиз. Театрга борамиз.

Кутилмаганда у хотинини қучоқлади, кейин ирғиб ўрнидан турди, уни қўлидан ушлаб, хона бўйлаб айлана бошлади, гул солинган гулдон жойидан учиб кетди, шишанинг жириглаб сингани эшитилди.

Фёдор мамнун кулиб турарди, энди ҳаммаси жойида бўлади, чунки шиша синиши бахт келтиради, деган гап бор! Қуёш тутилиши тугади, яна қуёш нур сочяпти — бу уларнинг уйида охирги марта қачон бўлган эди? Йўқ, буни Фёдор эслолмайди ҳам.

Ҳаёт қандай қизиқ-а. Ҳамма нарса жойида бўлганда ёмон яшашарди, бахтсиз ҳодиса рўй берди-ю, отасининг кўзи очилди-қолди.

Онаси кулиб турарди, отасининг бўғиқ кулиши онасининг кулгисини босиб кетарди, ота-онасига қараб турган Фёдор ҳам куларди, шу алфозда туриб, улар эшик очилиб, кишилар келишганини сезишмасди. Улар отасининг болаликдаги дўстлари — бояги оқ соч Иван Степанович, Платонов ва калбош Егор амаки эдилар.

Уларни кўрган Фёдорнинг севинчи нчига тушиб кетди: кўринишдан улар отасини олиб кетишга келишган, шу ондаёқ хонани уларнинг усти бошидан чиқиб турган ҳар хил ҳид босиб кетганди.

Онаси ва отаси меҳмонларни Фёдордан кейин кўришди. Отаси икки қўлида кўтариб турган хотинини ерга қўяр экан, деди:

— Мени кутманглар ҳам. Тамом. Ташладим.

Лекин дўстлари ҳавоб қилмасдан хонага киришди, стол атрофига ўтиришди.

— Ҳа, майли,— деди отасининг оқ соч дўсти,— охири қолмасин, ичиб қўяйлик! Ёмондан ярим қолмасин.

Чоракталик шишадаги ароқ стаканларга қуйилди, ўтирганларга навбати билан узатилди. Отаси билан онаси стол атрофида тик турганча чақирилмаган меҳмонларга қараб ҳайрон бўлиб туришар ва ҳеч нарсага тушунишмас эди. Фақат буни Фёдор тушунарди: отасига инсоф кирибди. Отаси қайта тугилгандек эди!

Фёдор меҳмонларга икки оғиз нордон гап қилмоқчи бўлиб ўзини бунга тайёрлай бошлади, улардан иккинчи бу уйга қадам босмасликларини, ҳозироқ туёқларини шиқиллатиб қолишларини, отаси, онасига ва Федянинг ўзига тинч яшашлари учун халал бермасликларини, худди газеталарда ёзилганидек, оиланинг ички ишларига аралашмасликларини сўрамоқчи бўлди. Ҳатто бу сўзларни айтишга, уларни лаънатлашга оғзини ҳам жуфтлади, лекин шу он Иван Степанович ўзининг оқарган сочларини силади ва Платоновга ишора қилди.

— Қани, дўстим, бера қол!

Платонов чўнтагига қўл солди ва бир қисимғижимланган пул чиқарди.

— Юз сўм бу ерда,— бўғиқ овоз билан деди Платонов.

— Бир қути,— хўрсинди Егор.

— Қанақа қути?— сўради Фёдорнинг онаси.

— У-чи, қанақа эди...

— Қани, тўхта-чи!— гапини бўлди Иван Степанович ва тантанали деди:— Гера, болалик дўстларингдан буни қабул қил. Сен ҳам, Тоня. Оз бўлса ҳам кўп ўрнида кўринглар.

Улар кулишди: уч ошна мамнун бўлгандек бир-бирларига жилмайиб қараб туришарди, буни кўрган Фёдорнинг томоғига бир нарса келиб тиқилди. Ҳозиргина у ахир нордон гап қилиб бу лаънати пиянисталарни уйдан ҳайдаб чиқармоқчи эди-да, лекин уларнинг ўйлаб топган нарсаларини қаранг. Улар ўз ишларидан мамнун бўлиб, уйнинг ўртасида туришар ва бурниларини тортиб қўйишарди.

Отаси қувонганидан дўстларини қучоқлар, уларнинг елкаларига урар, улар ҳам ўз навбатида унинг елкасига уриб бағриларига босишарди, буни кўрган Фёдорнинг онаси қувонганидан йиғлар, кўп йиғлаганидан рўмолча-

си хўл бўлиб кетган, шунинг учун энди кўз ёшларини қўллари билан артарди.

Кўз ёшларини артгач, яна йиғлар ва шу ондаёқ хурсанд бўлиб яна куларди.

Шу пайт эшик тақиллади. Ҳамма жим бўлиб, эшик томон ўгирилди.

Остонада Ленанинг отаси Пётр Силич пайдо бўлди, буни кўрган Фёдорнинг нафаси ичига тушиб кетди... У саломлашиб бошини қимирлатди, ўнғайсизланиб муштумини оғзига босганча йўталди ва деди:

— Мен пул олиб келган эдим.

— Биз сизни билмаймиз-ку,— деди Фёдорнинг отаси.

— Биламиз,— деди Фёдор ва лавлаги бўлиб қизариб кетди.

Фёдорнинг кўз ўнгида Ленанинг сиймоси: шаҳло кўзлар ва олтин ранг сочлар ярқираб турарди.

Отасининг болалик дўстлари, ҳозироқ Фёдорни кўргандай унга ўгирилиб қарашди. Отаси бўлса жангда енгилган кишидек, эътироз билдирмоқчи бўлди-ю, лекин қўлидан келмади.

Фёдорнинг онаси ҳам у кишига қараб турар, унинг юзида қандайдир азобланиш аломати сезилиб турарди. Нимадандир, афтидан, азобланарди.

Лена аввалига бу пиянисталар яна ароқ ичиш учун лигилишаётган бўлишса керак, деб ўйлади. Деразанинг олдига аравачасида келди ва эҳтиёткорлик билан пардани сурди.

— Агар Жоннинг хотини Тоняни қамоққа олишса, биз умримизнинг охиригача виждон азобида ўтамиз,— деди оқ соч амаки. Улар шу сўзларни айтиб каптархона олдида туришар ва пулларини санашарди.

— Тонянинг бу ерга келган пайти эсингдами, Ваня? Уларнинг никоҳини эслайсанми? Ёшгина, келишган қизча эди, энди-чи...

— Ҳозир ҳаммамиз ҳам етилдик,— деди учинчи киши ва силлиқ бошини силаб қўйди.

Улар кулиб юборишди. Қайси Тоня ҳақида гап кетаётганини Лена англади. Шу ондаёқ у Фёдорнинг гап яшириб юрганини билиб жаҳли чиқди.

«Фёдор чиндан гап яшириб юрганмиди?»— ўзини-ўзи саволга тутди у. Биринчи учрашган кунни эслади

Жала қуйган пайтдаги аҳмоқона гап ёдига тушди. Хафз бўлганди, вой худойим-ей! Йигит бахт ҳақида гапириб, ўзи ҳақида сўзлаган экан. Лена бўлса тушунмабди. Мана, гап қаерда экан... Демак, онаси. Қим бўлиб ишлар экан? Сотувчимикан?..

Фёдорнинг онаси ким бўлиши унга бари бир эди. Анови пиянисталарни қаранг, ўшалар ёрдам бериш мақсадида пул йиғишяпти, шундай пайтда у жим ўтира олармиди?

Лена деразадан узоқлашди. Отасини чақирди. У хонага кириб келганда, кўзойнаги бурни устида осифлиқ турар, қўлида газета бор эди. Қизига сўроқ аломати билан қаради.

— Дада!— хитоб қилди у.— Фёдорнинг ташвиши бор экан, у бўлса индамай юрибди, тушундингизми? Онаси ишида камомад чиққанга ўхшайди... Унга пул керак.

— Қанча?— сўради отаси.

— Билмайман.

Отаси ажойиб киши эди. Бирпасда кўздан ғойиб бўлди, кейин кийинган ҳолда кириб келди, у галстугини тўғрилади. Қайси квартиралигини сўради. Лена фақат уйнинг йўлагини биларди, холос. Онажони кирди, кўзларини пирпиратиб нима гаплигини билди, кейин бошини қимирлатиб:

— Албатта, қандай гап бўлиши мумкин? Ёрдам бериш зарур. Лекин улар ўзи ким? Биз уларни билмаймиз-ку,— деди.

— Эҳ, онажон!— Лена кўзларини мўлтиратди. Отаси унга ёрдамга келди, онажонидан сўради:

— Сен Фёдорни кўрдингми? Бўлди-да!— Кейин уйдан чиқиб кетди.

Онажони Ленани диван томонга аравачасини итариб олиб борди, ўзи диванга ўтирди. Мана, ниҳоят, улар икковлон ёлғиз қолишди. Қизиқ, Лена онажонига нисбатан кўпроқ отаси билан бирга бўларди. Онажони қачон қарасанг, ошхонада ўралишгани-ўралишган. Буни тушунса бўлади, чунки уларни доим овқатлантириш керак. Лекин...

— Ленажоним,— деди онажони, унинг қўлларини силаб,— сен албатта мени қарғайсан, биламан, даданг ҳам менинг гапимга қўшилмайди, лекин сен эшит... Эҳ-тимол, бу ишларнинг кераги йўқдир?

— Ниманинг?

— Бу бола билан, Федя билан дўстлашишининг?
Лена онажонига шартта, кескин равишда гапирмоқчи бўлди, лекин ўзини ушлаб, сўради:

— Нима учун?

Онаси кулди.

— У ҳеч бир сенга ўхшамайди, унинг тақдири бутунлай бошқача, қара, доим каптар учиради.

— Айтмоқчисизки, сен каптар учиролмайсан, дебми? Айттайлик, шундай бўлсин. Қўлимдан келмайди. Яна нима демоқчисиз?

Онажони тинмасдан кўзини пирпиратарди, бу Лена-нинг асабига тегди.

— Сенинг дугоналаринг бор,— шошилди онаси,— Зиночка, яна мисол олсак, хонангдаги қизлар, ниҳоят, интернатда ўғил болалар ҳам бор-ку...

Лена ҳамма гапни тушунди, қизиқ, унда онажонига нисбатан ҳеч қандай қаҳр-ғазаб уйғонмади, фақат унга ачинди, холос. Мана, яна уни асраб-авайлашяпти, у билан бирор қор-қол бўлмаслигига ҳаракат қилишяпти, буларнинг ҳаммаси бир мақсадда — қизларига ғам-алам келтирмаслик мақсадида қилиняпти. Лекин бунинг ҳожати йўқ. Лена онажонига қўлини узатди, онаси олдинга интилди. Лена онажонини бағрига босди, уни худди ёш боладек силаб-сийпади.

— Қўрқманг, онажон,— шивирлади Лена,— қўрқманг, мен ҳаммасини биламан.

— Нимани биласан?— ундан узоқлашди онаси.

— Мени олдинда кутаётган кўнгилсизликни биламан. Уни йўқотишим мумкин. Қуйиб қолишим.

— Йўқ, йўқ,— сохта хитоб қилди онажони,— мен бутунлай бошқа нарсани ўйлаган эдим.

— Нимани?— кулди Лена.

— Яхши,— жавоб қилди онаси — сен шуни истайсанми, яхши, айтаман. Сенинг касал эканлигингни у тушунмайди. Ораларингдаги тенгсизликни тушунмайди.

— Етарли, онажон,— деди Лена, энди унинг жаҳли чиқа бошлаган эди.— Бу ҳар хил гаплар бир нарсанинг атрофида бўляпти. Доим ўша гапга бориб тақалади...

Қўнғироқ чалинди. Онажони эшик томон югурди, эрим келди, деб ўйлади. Лекин эшик томондан ҳар хил овозлар келди, яна бир аёл кишининг овози эшитилди, бу овоз унга жуда ҳам таниш эди.

— Онажон!— қичқирди Лена ўрнидан қўзғалмоқчи бўлиб.

Хонага бир қўлида торт, иккинчи қўлида гул кўтариб Вера Ильинична кириб келди. Гуллар ва торт солинган кутти диванга шошилинич қўйилди. Лена қувончини ичига сиғдиролмайд ўқитувчисининг бўйнига осилиб олди. Вера Ильинична Ленанинг рўпарасига ўтирди, Лена унга суқланиб қараркан, деди:

— Қани, бир тўйиб қараб олай, қандай бўлиб қолганингизни? Сочлар зўр, ҳойнаҳой сартарошхонада эринмасдан икки соат ўтирган бўлсангиз керак! Қўзларингизнинг тагида ажинлар пайдо бўлибди, ташвишлар кўп бўлса керак. Қалай, қизлар яхши юришибдими?

Қизлар! Лена ҳозиргина, шу дақиқанинг ўзида, синфдаги онаси пайдо бўлиши билан қизларни эслади, сўнгги пайт нима учундир уларни ёдидан чиқариб юборгандай эди. Илгарилари уларни эсларди, улар ҳақида ўйларди, соғинарди уларни, Фёдор пайдо бўлди-ю, ҳаммаси эсдан чиқди, ҳатто интернат ҳам.

— Онажон,— эркаланди Лена,— уйимга, интернатга, ўзимизникиларнинг олдига боришни истайман!— Унинг кўзлари кулиб турарди, аслида у ҳеч бир зерикмаган, интернатга боришни ҳам истамасди, ахир у ерда жала қуймайди, каптарлар ҳам йўқ, Фёдор-чи, ўпишишлар, қуёш тутилиши, роҳатланиб ҳидланадиган қипиқчи, Тоняни қутқарган, одамшаванда сахий пиянисталар ҳам йўқ.

— Ёлғон,— деди Вера Ильинична.— Мен илгарилари сизларни яхши билмасдим, энди тушунадиган бўлиб қолдим, кўзларингдан билиб турибман, сенда янгиликлар кўпга ўхшайди!

— Бир сандиқ тўла!— хитоб қилди Лена, онажони ҳам унинг сўзларини қўллаб-қуватлаб калласини қимирлатди ва хўрсиниб-хўрсиниб дивандаги гулларни йиғиштирди ва тортни олди.

— Мен ҳозир келаман,— деди у ғамгин,— плитага чой қўяман, гулларни вазага солиб, олиб келаман, лекин кетишдан аввал сўрамоқчиман, Лена, онажон билан онамиз ўртасида қандай фарқ бор, шуни айт-чи?

Унинг сўзларидан ғамгинлик аломати сезилиб турарди, Лена бунини тушунди, унинг ғамгинликка берилишининг асоси бор эди, бу кинояни у доим яширарди.

Буни Лена тушунди, тушунганда ҳам кутилмаганда, аниқ тушунди, чунки онасини кўпинча ўзининг совуқ қарашлари ва доно гаплари билан мот қилиб қўярди, у билан гаплашганда онасининг кўзларини тинимсиз пирпиратиши унга ёқмасди. Ҳар қандай доноликни жин урсин! Айрим беморлар сингари у ҳам ўзининг касаллиги туфайли иззатталаб эди ва мағрурланишни ёқтирарди. Лекин ўзининг онаси билан гаплашганда киноя қилиш шартли, бу ахир аҳмоқлик ва такаббурликнинг ўзгинаси-ку, буларнинг ҳаммаси қанчалик бемаъни, бемаънилик бўлганда ҳам онасини менсимаслик, нима қилганда ҳам у онасининг қизи, қизи бўлганда ҳам касалманд қизи-ку.

Сахийлик! Мана, нима керак! Энди Лена фақат сахийликни истарди. Узлуксиз сахий бўлиш — фақат шундай! Мана, у нимани истарди. Ҳамма вақт, ҳар ерда, ҳамма билан. Шу қаторда онаси билан ҳам. Онаси билан. Уни туққан аёл билан. Азобланиб, ана шундай нажотсиз, ногирон фарзандни туққан аёл билан. Лекин унинг учун бу дунёда ўз фарзандидан гўзал нарса йўқ-ку. Бу ўйлар Ленанинг хаёлидан бир неча дақиқа давомида ўтиб кетди, онасига ана шу дақиқалар давомида жавоб бериш керак эди. Сахийлик тўғрисидаги хаёллар, фикрлар ана шу қисқа дақиқалар давомида унинг миясидан ўтиб кетди. Бу фикрни ўйлашга унинг ҳаётидаги бир неча секунд зарур бўлди, холос, миллион-миллион секундларнинг бир нечаси керак бўлди, холос.

— Онажон, менга энгашинг! — деди Лена ва унинг кўзларида ёш пайдо бўлди.

Онаси итоаткорона энгашди ва Лена унинг бағрига ўзини босди. Иккинчи қўли билан у Вера Ильиничнани қучоқлади.

— Чунки мен иккингишни ҳам яхши кўраман, — деди у. — Яна шунинг учунки, мен сизларни яхши тушунаман. Сизлар эса мени тушунасанлар, бизлар ҳаммамиз бир-биримизни тушунашимиз. Чунки биз аёллармиз-ку, тўғри эмасми?

У билан нима бўляпти? Ким биларкан буни?

Аслини олганда Лена бундай одатларни ёқтирмасди, энди бўлса ўзи муккасидан кетиб қолди бундай ишларга, буни кўрган онажони, Вера Ильинична кулиб юборишди, ҳақиқатан ҳам бу ишлар ғаройиб эди, шунинг учун ҳам уларнинг учаласи бурниларини пиқирлатиб

Йиғлашарди. Кейин уларни кулги чулғаб олди, улар тинимсиз кулишарди, Лена синфдаги онани кетма-кет саволларга тутди: сўнги пайтларда қандай кечалар бўлиб ўтди, мактабда одамни доғда қолдирадиган қандайдир янгиликлар бор, пианинони яхши чаладиган Женя қандай, энг асосийси уларнинг синфи қандай, аниқроғи, уларнинг хонаси?

— Валя қандай?

— Янги гилам тўқиди.

— Барака топсин! Дуся хола қандай?

— Мудрайди, кейин китоб ўқийди.

— Директор-чи?

— Янги йилга юз банка қулупнай шарбатини тайёрлади. Катта зиёфат бўлади.

— Менинг Зинулям қандай?

— Жойида.

— Шеърлар ёдлаянтими?

— Ҳа!

Лена ажабланиб Вера Ильиничнага қаради: унинг юзида қўрқинч аломати пайдо бўлган эди. Лекин шу ондаёқ у асли ҳолига тушди. Энди савол бериш навбати ўқитувчисига ўтди. Соғлиғи қандайлиги тўғрисида кетма-кет савол ёғилди. Ленадан ўқиган янги китобларини сўради.

— Оҳ!— азоблангандай бўлди Лена,— онажон, Оскар Уайльд ҳақида ҳикоя қилинг! Мен «Дориан Грей портрети»ни ўқидим, у ерда шундай даҳшатли сўзлар борки! «Қалбингизни ҳиссиёт билан даволанг, ҳиссиётни эса қалб даволасин».

Вера Ильинична кулди.

— «Менинг жиноятли ёшлигим!» Шундай бўлса керак? Қўрдингми, бунини Пушкин ҳам хуш кўрган.

— Кеча қуёш тутилди. Сиз биласизми?— Синфдаги онанинг юзи яна ўзгарди, лекин Лена жавоб кутмади. У Фёдор ҳақида ҳикоя қилишни истарди. У энди шивирлашга тушди.— Менга қуёш тутилишини бир бола кўрсатди. Унинг исми Фёдор. Биз қуёшни тутунда қорайтирилган шиша орқали кузатдик. Бунини сиз ҳам биласиз,— у ўқитувчисининг қўлини маҳкам қисди,— мен бирдан совуқ қотдим. Менинг бутун вужудимни ўлим ваҳимаси қоплади.

— Сен ҳам совуқ қотдингми?— қўрқиб хитоб қилди; Вера Ильинична.

— Ҳа. Сиз ҳам совуқ қотгандирсиз?— Лекин ўқитувчи жавоб қайтармади, Лена бўлса давом этди:— Дадам Фёдорларникига кетди. Унинг онасига ёрдам бериш учун. Кўринишдан, унинг онаси камомадга йўл қўйибди.

Вера Ильинична Ленадан узоқлашди. Уни узоқдан диққат билан кузатди. Кейин уни бағрига босди.

— Гўзал Еленам,— шивирлади у,— сен нима, севиб қолдингми?

Лена бир зум қотиб қолди. Тезлик билан устини ёпди. Ва қувонч билан деди:

— Ҳа-ҳа-ҳа-ҳа!

Дадаси қайтиб келди, улар столга ўтириб торт билан чой ичишди, Вера Ильиничнанинг ўз ўқувчисини қизиқиш билан кузатаётганини Ленанинг ўзи ҳис қилиб ўтирди. Бунинг нимаси ёмон, марҳамат, суқланиб қараса қарайверсин, лекин нима учун ўзини олиб қочяпти, Лена қаради дегунча, ўқитувчиси шундай қиляпти, нима учун?

Йўқ, бу ерда бир гап бор. Эҳтимол, у ҳам онажони сингари унга таъна қилаётгандир? Лекин Вера Ильинична ҳаммавақт ҳам ўз нигоҳини яширган эмас. Лена ҳаммавақт ўз ўқитувчисининг беғубор, доим кулиб турувчи қора кўзларини кузатган, шунинг учун ҳам уни таъна қилаётгани эмас, аксинча, бошқа нарсани ўйлаётганини ҳис қилди. Қандайдир, бошқача қарашларини ўқитувчиси қиздан яширишга ҳаракат қиларди.

Онаси меҳмонни кузатгани чиқиб кетди. Лена отаси билан қолди. Пулни у бергани учунми, ўзидан мамнун, хурсанд эди, шунинг учунми, куларди. Онажони бўлса каптархона тагидаги гапларни хонада ўтириб бемалол эшитиш мумкинлигини билмасди. Худди атайлаб қилингандай, Вера Ильинична билан шу ерда тўхташди.

— Биласизми,— деди онаси,— менда баъзан шундай бир фикр пайдо бўлади: Лена гўё мендан каттадек.

— Менда ҳам,— жавоб қилди ўқитувчи ва бироздан кейин қўшиб қўйди:— Эҳтимол шундайдир? Биласизми, дастлабки пайтларда мен уларнинг олдида ўзимни йўқотиб қўярдим, уларнинг мактаби одатдаги мактабларга ҳеч бир ўхшамайди. У мактабларда кўпинча самимият йўқ, ёлғон, муғамбирлик ҳукм суради. Бу интернатда бўлса тўғрилик, ҳаққонийлик ҳисси жўш уради. Майли, касал бўлишсин, касал бўлганда ҳам оғир хаста бўлишсин, барибир улар рўйиростликни ишташади. Рост

гўйлик, ростгўйлик, яна ростгўйлик — мана уларнинг шиори.

— Оҳ, қани энди билсангиз,— хўрсинди онаси,— бу ростгўйлик мени шундай қўрқитадики.

Қўрқишнинг кераги йўқ,— жавоб қилди Вера Ильинична,— фақат доим ёдингизда тутинг: касалманд болалар мактабида ёлгон гапиришнинг иложи йўқ.

— Уларни қаранг, гап сотишяпти,— чимирилди Лена.— Гўё бу гапларни уйда гапириш мумкин эмасдай. Дадажон, деразани ёпинг.

Отаси шошмасдан ўрнидан турди ва дераза олдига келди. Дераза ҳали очиқ эди, Лена Вера Ильиничнанинг сўзларини эшитиб қолди:

— Лена-чи... У Ульяна Громова, Любовь Шевцова бўлиши мумкин эди, биласизми бунини? Инсониятнинг буюк вакили! Қалбининг поклигини айтмайсизми?— Уқитувчи жимиб қолди. Сўнг хитоб қилди:— Қани ҳақиқат, қани адолат? Нима учун яхшилар касалга дучор, соғломларга эса ҳеч нарса қор қилмайди?

Отаси деразани маҳкам беркитди ва кулимсираб Ленага ўгирилди.

— Мана бу гапга,— деди у,— мен қўшилмайман.

Душанба кунини Фёдор тушуниб бўлмайдиган ваҳимадан чўчиб уйғонди.

Ота-онаси ишга кетишганди: отаси қурилишга, онаси бўлса пулларни йиққанидан хурсанд бўлиб, ўз базасига кетганди.

Фёдорнинг кўнгли гаш бўлиб уйғонди. Ота-онаси кетишгач уй жимжит бўлиб қолганди, у қандайдир тушуниб бўлмайдиган машиналар овозидан уйғониб кетди, ташқарида қандайдир лойли чуқурга машина ботиб қолган, қанчалик уринмасин, чиқолмасди.

Фёдор ўрнидан турди-да, ювиниб, кўчага чиқди. Ёз охирлаб қолган бўлса-да, куз тушишига ҳали анча бор эди, тиканли, қуриб қаттиқлашиб қолган ўт-ўланларни, чанг босган кўчаларни теракнинг қуруқ барглари қоплаб олганди. Кун шамолсиз бўлиб, хира кўкимтир осмонда қуёш унчалик ярқираб ёғду сочмасди, ранги ўчиб, зўлий бошлаган, чанг босган акация дарахтлари бу районни шаҳарнинг шовқин-суронларидан тўсиб турарди. Шундай бўлса ҳам бу ерларнинг ҳавоси ўзгача,

худди қишлоққа ўхшайди, ҳақиқий ўт-ўланларнинг ҳиди келиб туради, флокс гулларининг тахир ҳиди, одамларнинг ҳовлисида ўсадиган хилма-хил гулларнинг ҳиди кишига ҳузур бағишлайди.

Бу сокинликни яна машина моторининг овози бузди, Фёдор яна безовта бўла бошлади, чунки бу овоз шовшин-суронли шаҳар томондан эмас, балки қўшни уйлар томондан келаётган эди. У ўша томонга шошилди, бирин-кетин бир неча уйни босиб ўтди, худди ўзлариники сингари икки қаватли барак-уй ёнида бирваракайига бир неча машиналар турар, қандайдир асабийлашган одамлар уйларидан ўзларининг хилма-хил лаш-лушларини кўтариб чиқишарди.

Уйнинг яқинида бульдозер тариллаб турарди. Фёдор кўчага диққат билан назар ташлади, қўлига рейка ушлаган, аппарат кўтарган бир неча одамни кўрди, улар жуфт-жуфт бўлиб ишлашарди: техник ҳамда қўлига рейка ушлаган ишчилар кўп эди, улар диққат билан ўз ишларини бажаришарди.

Жонланиб турган юк ташувчилар тўдаси орасида отасининг болаликдаги дўсти Егорнинг кал боши кўри-ниб қолди, уни кўрган Фёдор сандиқлар, столлар, буфетлар орасидан ўтиб, унга яқинлашди.

— Албатта,— қичқирди Егор, кал бошини рўмолча билан ҳўллаб,— янги уйга кўчяпмиз.

— Ҳамма бараварига-я?— ажабланди Фёдор.

— Шунга тўғри келиб қолди!— қичқирди у.— Уйни бузиб ташлашади. Сизларнинг уйингизни ҳам. Ҳамма-никени бузишади. Минора қуришадиганга ўхшайди. Балки меҳмонхонадир.

Фёдор бошини қимирлатди ва ўзини бир четга олди, бу ерда ўралашиб лаш-лушларини у ёқдан-бу ёққа таниб юрган одамлар худди уни бузилган чумолиларга ўхшаб кетишарди, буни кўрган Фёдор нима учун ваҳима осганини билди.

У қўлида ўлчов асбобини ушлаб турган кишининг олдига борди. Мўйловли йигит дам бир қўли билан, дам экинчи қўли билан ниманидир узоқда ёғоч-рейка ушлаб турган ишчига кўрсатар, нималарнидир дафтарга ёзиб ўяр ва Фёдорга қараб ўзининг устунлигини билдир-моқчи бўлган одамдай мағрурона кўзини қисиб қўярди.

— Бу ерда нима бўлади?— сўради Федя.

— Майдон,— жавоб берди йигит,— фонтан бўлади,

унинг ятрофига гуллар экилади, айниқса чиройли лолазор бўлади.— У узоқдаги уйларга қараб кўзини сузди ва қўшиб қўйди:— Сизларнинг ташландиқ уйларингиз ўрнига меҳмонхона, кинотеатр, универсам қураминиз. Бу жойлар жуда ҳам чиройли бўлиб кетади!— дея ажабланди:— Менга қара, ҳамма хурсанд-ку, сен бўлсанг?..

Фёдор ўзини бир четга олди. Унинг кўринишидан ҳам хафалиги сезилиб турарди. Тўғри-да, ана калбош Егорни қаранг, бир умр шу ерда яшаган, лекин у барак-уйини бузишаётганидан ғоят хурсанд: бўлмасам-чи, янги уйда ванна бўлади, ошхонаси алоҳида. Фақат бир ёмон томони шукки, қўшнилар бир-бирларини яхши билишмайдиган бўлишади. Юқори қаватларга олиб чиқадиган бир йўлакда туришса ҳам бир-бирлари билан саломлашишмайди, чунки улар бир-бирларига ёт. Федяларнинг синфида икки бола ўқирди. Бир синфда ўқишар, бир йўлакда туришарди, лекин бир-бирларининг уйларини бир йилдан кейин билишди, йил давомида бирор марта ҳам учрашишмаган экан: ахир ҳазилми, ўн олти қаватли баҳайбат уйда яшаш.

У посёлка бўйлаб борар экан, бульдозер, экскаваторларни ташувчи кучли МАЗ машиналарига қаради, азбаройи кучи етмаганидан кўкимтир тутун чиқарар, уларнинг шовқин-сурони кўчаларни ларзага келтирарди, буни кўрган Фёдорни борган сари ваҳима босарди.

У каптархонаси томон югуриб кетди. Зотли каптарлар уни кўриб қувониб кетишди ва вағирлашиб қолишди. У бугун кечикмасдан ўз вақтида келганди. Фақат овқат етишмасди уларга.

Қушлар бошларини ён томондан унга ўгириб қарашар, савол аломати билан унга тикилишарди, Фёдор бўлса уларга дунёни тарк этган одамдай қараб турарди. Энди нима бўлади? Каптарлар билан-чи? Лена билан? Ўзи билан нима бўлади? Парда секин қимирлади, бир зумга очилди ва ундан қоғоздан ясалган каптар учди. Каптар пастга қараб, бурни билан ерга қадалди, шу ондаёқ унинг кетидан иккинчи, учинчи, тўртинчи ва бошқа каптарлар учиб тушди.

Фёдор Лена ҳақида ғоят самимият билан ўйлади: эрталаб тургану каптарларни ясаган, ўзининг бир гала каптарларини учуриб завқланиш мақсадида ясаган уларни.

У кулди, Лена бўлса энди дераза пардасини суриб

қўйди, унга томон ўзининг каптарларини бирин-кетин учира бошларкан, қувонганидан баланд овоз билан кудлар, каптарларнинг баъзилари эса ҳатто Фёдорнинг олдига учиб келиб, қоғоз бурни билан симтўрларга уриларди, у бўлса каптарларни тўр орасидан олар ва уларни учиб келган дераза томонга қайтариб учирарди.

— Сен биласанми,— деди у ғамгинлик билан,— тез кунда ҳаммаси тамом бўлади.

— Биламан!— жавоб қилди Лена энгилтаклик билан, бу ўйлаб айтилмаган сўз Фёдорни ҳайратга солди.

— Бизнинг районимизни яқинда суриб ташлашди,— тушунтирди у,— анови ерга шунчалик кўп техникани олиб келишибдики, асти қўявер.

— Энди нима бўлади?— қўрқиб кетди Лена.

— Нима бўларди,— деди Фёдор ғамгин.— Менинг каптархонам бўлмайди, сенинг уйинг, менинг уйим, бу кўча, баҳайбат акация дарахтлари...

— Унда нима бўларкан?— яна сўради Лена. Кейин қўшиб қўйди:— Биз-чи?

Бу сўз Фёдорга қаттиқ келиб тегди. Мана, нима экан уни ваҳимага солаётган нарса. Аввалига бу сўзда асос йўқдек туюлди, кейин унинг маъноси очиқ сезилиб қолди, лекин аниқ сўзлар ҳали айтилмаганди. Ҳа, уларнинг районларини бузилиши яхши бўлмади, каптархонанинг бузилишини айтмайсизми, лекин асосий нарса унинг учун бу эмас. Асосийси — Лена. Улар билан нима бўлади! Улар-чи? Мана гап қаерда.

У каптархона эшигини очди, қушлар осмонга ўзларини уришди, улар ёрқин қуёш нурида дам кўздан ғойиб бўлишар, мовий осмон гумбазида қизил нуқта бўлиб бирдан пайдо бўлиб қолишарди.

Энди улар — Лена ва Фёдор икковлон ёлғиз эдилар, уларнинг суҳбатлари учун қулай фурсат бор эди, ҳар қанча қувнаб, хушчақчақ бўлиб гаплашишлари мумкин эди, лекин улар жим бўлиб, нима учундир икковлари ҳам четга қараб туришарди. Гўё уларнинг ўртасида қандайдир хафагарчилик бўлиб ўтгандай...

— Мен кўришни истайман,— деди ниҳоят Лена. Фёдор итоаткорона каптархонадан тушди, у яна қизни ўз кўлида кўтариб келар, унинг сочлари яна Фёдорнинг юзига тегиб қитиқларди, лекин бу сафар у Ленани ўпмади. Улар жим боришарди.

Аравачанинг резина гилдираги чангли тупроқ ичига

кириб кетган, ўтиб кетаётган йўловчилар уларга ачингандай қарашар, улар бўлса гўё бегоналардек жим туришарди.

Кучли юк машиналари бўкириб ўтар, Егорлар оиласи тахта асбобларини ташишар, бу қисқа вақт ичида ҳали ҳеч нарса ўзгармаган эди.

Фёдорнинг тахминича, Лена унинг сўзларига ишонмаган, шунинг учун ҳам ўз кўзи билан ҳамма нарсани кўраётгандай туюларди.

Улар ярим соат ўтар-ўтмасдан тезда орқаларига қайтиб келишди. Совуққина хайрлашишди. Фёдор каптархонасига чиқди ва қушларини инига қамади.

Уйига кета туриб, Ленани кўриш мақсадида орқасига ўгирилиб қаради, лекин дераза парда билан тўсилган эди.

У нима бўлаётганини тушунолмади. Эрталабдан бошлаб қоғоздан каптарлар ясади, ўзининг бир гала қушлари билан Фёдорни кулдирмоқчи эди, лекин у бу янгиликни айтганда, унинг қалбида нимадир узилиб кетгандай бўлди. У ўзини йўқотди, йўқотганда ҳам тирик мурдадай бўлиб қолди.

Биз-чи?

Лена улар орасида нима бўлишини, бу бузилишлар, юк машиналари, бульдозерлар ва бошқа машиналарсиз ҳам тахминан биларди. Шунинг учун ҳам у ўзини ўзи энг ёмон нарсаларнинг юз беришига ҳам тайёрлаб қўйганди, энг аччиқ қисматни ҳам кутиб олишга ҳозир эди.

Биз гўё бу бахтсизликларга тайёрдек кўринамиз. Лекин уларга ҳеч қачон тайёр бўлиб туриш мумкин эмас. Уларни фақат билш, тахминлаш, илгаридан фаҳмлаш мумкин, ҳатто тайёргарлик кўриш ҳам мумкин, лекин тайёр бўлиб туриш мумкин эмас.

У ўйларди: бахтсизлик аста-секин келса керак, деб. Ҳамма нарса бирдан, тўсатдан эмас, балки анча чўзилиб, узоқ давом этса керак, деб ўйларди. Очигини айтганда, у бу ҳақда нима бўлишини билмасди. Буни биз фақат тахмин қиламиз, лекин унинг қандай бўлишини билмаймиз. Бунинг устига, бахти кулиб боққан киши шундай шод бўладики, унинг тахминлари доим шартли бўлади ва тахмин қилишга ишонмайди.

Лена буни билмасди, тахмин ҳам қилмасди. Шунинг

учун ҳам унда Фёдордаги сингари ваҳима йўқ эди, илгаридан сеза билишига ҳам тахмин етмасди.

Усталик билан қоғоздан каптарлар ясади, тирик, ҳақиқий каптарларнинг овозини эшитарди, шу алфозда Фёдорнинг келишини кутаркан, ўз-ўзича куларди ва Фёдор кўриниши билан ўзининг каптарларини кўз-кўз қилиб бир галасини учуриб юборишини кўз олдига келтирарди... Кейин у тўхтаб қолди. Гўё боши деворга бориб урилгандай бўлди. У хонага кириб, ўзи пастга олиб тушиб кетиш учун келганда, алаmidан инграгиси, йиғлагиси, қичқиргиси келди — чунки икковларининг бирга бўлмасликларига оз вақт қолганини аниқ ва равшан тунди...

Лекин Лена индамади. Унинг юраги бирдай урарди: «Агарда,— ўйларди у,— Фёдор ўпишга журъат этса, эҳтимол юзимни ўгириб олган бўлардим». Унга ҳамма нарса ҳозир ёқимсиз туюларди.

Бу дунё ҳам. Унинг ўзи ҳам. Ҳатто Фёдор ҳам.

Улар посёлкани айланишди, уйга қайтишди, Лена ҳатто Фёдорнинг кетидан ҳам қарамади. Деразани қалин парда билан ёпди, кўзларини юмиб, аравачанинг суянчиғига бошини ташлади. Шундай шафқатсизлик ҳам бўладими?

Ҳамма нарсани: уларнинг уйини, каптархонани, бутун посёлкани юлиб-янчиб ташлаш мумкинми! Қандайдир келишмаган меҳмонхона қуриш, фонтан ва гулхоналар учун ерларни ўйиш шартми?

У кўз олдига келтирди: бетондан ясалган фонтанда сув шарқираб турибди, лекин бу сув жонли сув эмас, шунинг учун ҳам унинг овози ясама, бетонга урилганда жонсизлиги сезилиб туради. Жонли сув ҳис қилади, тошдан-тошга урилиб аламли овоз чиқаради, фақат жонсиз сувгина хотиржам оқиши, томчиларга бўлиниб майдаланиб, тарқалиши мумкин.

Жонсиз фонтан, жонсиз сув, худди эртаклардагидай жонсиз лолалар сингари ярқироқ қизил гуллар ўзини кўз-кўз қилганга ўхшайди.

Каптарлар эса йўқ — уларнинг ўрнини осмонга чўзилган иморатлар эгаллаган. Тераклар ҳам йўқ — уларнинг ўрнини қалин ва жонсиз ўт-ўланлар қоплаган. Улар ҳам йўқ. Фёдор ва Лена. Улар ҳам ҳеч қачон бўлмагандек.

Ҳамма бор бўлган нарса — гўё бўлмагандай. Шун-

дай экан, нима учун у бўлмаган нарсалар ҳақида ўйла-
япти?

Лена аравачасида айланар ва ўзига-ўзи гапирарди:
«Маъносиз, маъносиз — буларнинг ҳаммаси маъно-
сиз!»— у шундай деса ҳам ўзини ўзи қўлга ололмасди.
У бирдан тўхтади. Наҳотки бу хаёллар унинг касалли-
гидан, оёқсизлигидан, ногиронлигидан бўлса? Эҳтимол,
у ўзининг хаста эканлигини тан олишга қўрқаётганли-
гидан шундай бўлаётгандир?

Унинг бу хатти-ҳаракати тутқаноқ касаллига ўхшар-
ди. Касалликнинг ўқтин-ўқтин бўладиган қаттиқ оғриғи.
Лена буларнинг ҳаммасини бирма-бир режага солиб,
маъносини чақмоқчи бўлади. Қипиқнинг ўткир ҳиди,
музиканинг ўткир овози, телевизорда берилаётган фут-
бол томошабинларийинг қичқирғи остида Уайльдни
ёддан ўқиш! Кўз ёшлар, юраги тўхташига оз қолган
куёш тугилиши. Ва бугунги карахтли, тирик мурдалик...
Лекин бундай ҳолат илгарилари ҳеч бир бўлмаганди-ку!
Ҳеч қачон!

Уларнинг интернатида ҳамма вақт соғлом муҳит
ҳукм суларди. Ниҳоятда қаттиққўл қондалар. Касал-
ликка берилмаслик, уни ўйламаслик! Бу қонунга ҳамма
бўйсунарди. Ана шу қонунга амал қилишда Ленанинг
ўзи барчага намуна эди...

Балки иродаси бўшлиқ қилаётгандир? Унга берил-
ган эркинлик, ҳа, у ёлғизликдаги эркинлик, йиғилиш-
ларда айтиладиган коллективдан ажралган эркинлик
айбдордир. Майли, саломатлиги яхши бўлмасин, лекин
қалби соғлом-ку.

У билар ва доим эсларди: қизлар бирин-кетин қатор-
дан кетишарди. Лекин бундай воқеалар гоёт кам бўлар-
ди. Қолганлар гўё уларни қўллаб-қувватлагандай бў-
лишарди. Лекин кўпчилик орасида бўлсанг қоқилмай-
сан. Йиқилишинга қўйишмайди. Мана энди бўлса у
ёлғиз қолди.

Ўзи билан ўзи ёлғиз. Фёдор билан уларнинг орасида
бўлиб ўтган барча ҳолатларни бирма-бир кўз олдидан
ўтказди. Буларнинг ҳаммаси уни гўё бураб-бураб қий-
ноққа соларди. Лена кулиб юборди. Вера Ильинична-
нинг гапи ёдига тушди: у ахир Ульяна Громова ёки
Любовь Шевцова бўлиши мумкин эди-ку!

Ёлгон. Бекорчи гап. Бўлолмайди.

Лена аравачасида айланди. Аравачанинг суянчиғига

ўзини ҳорғин ташлади. Кўзларини юмди-да, кутилмаганда ухлаб қолди.

Уйқусида гўё у қоп-қора чуқурлик қаърига қулаб борарди...

Ғалвали кунлар бошланди.

Гўё эски посёлкада ҳеч қачон қишлоқ сокинлиги, чағ кўчалар, ўт-ўланлар ҳиди, тераклар шовқини бўлмагандек. Чумолиларнинг каттакон ини очилиб қолгандек бўлди, ҳеч ким шу пайтгача бу чумоли инида шунча одам яшашини хаёлига келтирмаганди. Кишилар чет-четдаги янги уйларга кўчиб кетиша бошлади, бу ҳол борган сари кўпаярди. Улар қандайдир шошилинич суратда ҳаракат қилишарди. Бир сўз билан айтганда, посёлкадаги аҳоли худди ғарқ бўлиб кетаётган кемадаги одамларга ўшаб, тўс-тўполон билан шошилиб ҳаракат қилишарди.

Кунлардан бир кун Фёдорнинг отаси янги уйга ордер олиб келганини айтди. У жуда ҳам хурсанд эди, лекин Фёдор ҳам, онаси ҳам бунга унчалик эътибор беришмади — чунки янгилик уларни гангитиб қўйганди.

Фёдор ҳамон ишонарди, бир иш бўлса-ю, уларнинг навбати келмай қолса, ҳамма нарса қандай бўлса эскичалигича шундай қолса, деб ўйларди, лекин бўлмади.

Онаси билан отаси шу ондаёқ янги уйни кўриб келишга отланишди ва Фёдорнинг бирга боришини ҳам талаб қилишди.

— Хафа бўлма, ўғлим,— уни ишонтирмоқчи бўларди автобусда онаси,— каптарларни сотаман, деб ўзинг айтган эдинг-ку, мана, фурсат келди, энди уларни сўраб юрган истеъфодаги полковникка сотиб юбора қол.

У хўрсинди, унинг калласида ҳамма нарса айқаш-уйқаш бўлиб кетди, қандайдир оғирлик уни эзарди, бу оғирлик Ленанинг совуққонлиги эди.

Фёдор унинг олдига борарди. Баъзан ҳеч ким бўлмаган пайтда, кундуз кунлари, баъзан кечқурун, онаси бўлганда ҳам. Лена у билан гўё ҳозиргина танишган кишидек гаплашарди. Совуққонлик билан, қандайдир қовушмаган гапларни гапирарди. У яқинлашгудек бўлса, қиз ўзини олиб қочарди, баъзан шундай бўлардики, ўзини Фёдордан олиб қочганидан аравачаси

деворга бориб уриларди. Унга нурсиз, гўё шиша кўз билан қарагандай бефарқ қарарди...

Янги уй ўнинчи қаватда бўлиб, унчалик шаҳардан узоқ эмасди, лекин ўнинчи қават бўлса ҳам атрофни томоша қилиш қийин эди, чунки уйларини ўн олти ва й тирма қаватли уйларнинг баланд иморатлари ўраб турарди. Фақат осмонни кузатиш, худди қудуқни томоша қилгандек ён-атрофни, янги уйлар билан ўралган қудуқсимон ерни кўриш мумкин эди.

Лекин онасининг севинчи ичига сиғмасди! Худди қиз болалардек севинарди. Сувнинг жўмрақларини бурар, душни ишлатиб кўрар, электр плитасини томоша қилар, ўзининг қанчалик баландда турганини панжара орқали кузатар, буни кўриб турган отаси унинг гўё йиқилиб кетмаслиги учун белидан ушлаб қоларди.

— Қандай гўзал!— қичқирарди онаси.— Бир қара, бирорта ҳам пивоҳона йўқ!

Отаси энсаси қотиб тўнғиллар: «Мен сенга нима! Бутунлай тамом, демадимми?— ўзи бўлса мамнуи кулар, хонада тадбиркорлик билан қадам ташлар, хонанинг деворини ўлчар экан:— Уй беришдим, демак, қадрлашади. Тўғрими? Ёки йўқми?»— дерди.

— Қадрлашади, қадрлашади,— куларди онаси,— агар хоҳласанг, уддасидан чиқасан.— У бир сўзни қайтараверарди:— Фақат бунга камдан-кам ҳаракат қилсан.

Икки хона, ёруғ ва кенг хоналар, ошхона, ванна, иссиқ хожатхона! Ҳа, буларнинг ҳаммаси эски уйда бўлгандами? Фақат орзу қилиш мумкин. Фёдор ҳам қувонарди, лекин уни бу нарсалар ортқича унчалик қизиқтирмасди, бундан ҳам муҳимроқ нарса...

Уларнинг эски посёлкаларида янги шовқин-суронлар пайдо бўлганди. Баъзан кундузи, баъзан кечқурун нимадир гурсилларди, Фёдор бўлса буни эшитиб, ўша томонга югурарди.

Автокранга думалоқ шарсимон чўян осилган. Кранчи уни кўтариб, машинасини енгилгина айлантирар, кейин гўё даст кўтариб уни тупроқли ерга зарб билан ташларди.

Унинг зарбидан эски уйларнинг деворлари зириллаб парча-парча бўлиб ерга ағанаб тушар, кўп йиллар давомида олам яшаган уйлар вайронага айланарди.

Фёдор уларга ғамгин қараб турарди, қандайдир уй-

ларнинг бирида рамкага солинган эски расмни деворда осиглиқ турган жойида эсдан чиқариб қолдиришибди ёки ташлаб кетишганми, бошқа бир уйда бўм-бўш солдат каравоти ётибди, бошқа бир деразали деворда эса эски, қорайиб кетган тувакда қолиб кетган гул барглари титраб турибди.

Кечалари Фёдорга ваҳимали тушлар кўринадиган бўлиб қолди: бўм-бўш трубалар, деразанинг тепасидаги тахта, унга осилиб қолган форточка шамолда лиқиллаб турибди. Унинг қулоғига чўян шарнинг ёқимсиз товуши келар, шар ерга урилгач, у ваҳима билан ўйларди: уларнинг эски уйлари худди қари от сингари ерга кучли зарб билан йиқилади.

Лекин у буни кўрмади.

Отаси онаси билан буюмларни янги уйга ташишарди, отаси машина билан шошилиб яна орқасига қайтганда, у онаси билан буюмларни саранжомлашга қолди, қош қорайиб, қоронғи тушганда улар яна қайтиб келишди, нима учун келишганини билмасди, шунда унинг кўзи вайронага тушди. Уларнинг эски уйи чирган тахталар, титилган эски пахта ва майдаланиб кетган сувоқлар уюми орасида ётарди.

Уйнинг олдида отаси ўралашиб юрарди, у ҳаммага қўли қичиб кранчидан ўзининг уйини ўзи йиқитишни сўрагани, кейин у кранни бошқариб, чўян шар билан уйни йиқитганини мароқ билан гапирарди.

Онаси бу манзарани кўриб, йиғлаб юборди, лекин унинг кўз ёшлари енгилгина оқиб тушди, Фёдор буни тушунди, лекин томоғига бир нарса қаттиқ келиб тақалди, кейин отасининг қилган ишига ажабланди: қизиқ, ўзининг уйини ўзи бузиб, яна нимага хурсанд бўляпти?

Фёдорда эски уйга нисбатан илиқ муҳаббат пайдо бўлди, қандайдир тирик нарсани ўлдиришди, энди у тирилмайди, деб ўйлади ўзича.

У орқасига юрди, қоронғилик уни ўз қаърига олиб яширди. Фёдор ўз каптархонаси томон йўл олди.

Ленанинг уйдаги деразалар ярқираб турарди, атрофдаги бўлаётган нарсалар гўё уларга алоқаси йўқдай, бу уй гарчанд барак уйларга қараганда баланд ва яхши бўлса ҳам абадий турадигандек туюлар, шунинг учун бўлса керак, парвосиз савлат тўкарди.

Фёдор каптарлари олдига кўтарилмади. Кундузи у каптарларига овқат берган, уларни учирганди, ҳозир

эса у кўзини Леналарнинг деразасидан узмасди. Дераза пардалари орқасидан овоз эшитилмасди.

У бошини қуйи солиб қайтди, машинага буюмларини солиб жўнаб кетди... Машина Ленанинг уйи деразалари олдидан ўтиб боради. Эҳтимол у ҳамма нарсани кўриб тургандир. Балки у Фёдорни юк машинасида кетаётган пайтида кўргандир, лекин пардани сурмади...

Фёдор эҳтиёткорлик билан каптархонага олиб чиқувчи нарвонга кўтарилди. Дераза пардасига Ленанинг сояси тушиб турарди. У китоб ўқимоқда эди.

Юрагининг гупиллаб ураётганини Фёдорнинг ўзи ҳам эшитаётгандек эди. Аввалига у Ленани чақирмоқчи бўлди, ҳатто қандайдир овоз чиқарди, лекин томоғи бўғилиб, ҳовлиқиб, йўталиб юборишига озгина қолди; лекин зўрға ўзини ушлашга улгурди.

Соя қимирлади, гўё Лена ташқаридан келаётган овозга қулоқ солгандай бўлди.

Фёдор жойида қотиб қолди:

У алам билан ўйлади: бугун уйдан ажралди, тез кунда каптарларини ҳам йўқотади... Сўнг, Ленани ҳам йўқотадими?

Федя каптарларига келганда, у бунни тушунди:

Ўзини ҳўнграб йиғлаб юборишдан зўрға ушлаб турган, оғир хўрсиниш овозини эшитди. Лекин бунни сезганини билдирмади. Албатта Лена ҳамма нарсани кўриб турди. Юкларни қандай қилиб машинага ортишганини, дераза олдидан юк машинасида ўтиб кета туриб, Фёдор ундан кўзини узмай қараб кетганини дераза пардаси орқасидан кўриб турди. Отаси кранга ўтириб чўян шар билан ўз уйини яксон қилганда уйлардаги дераза ойналари ларзага келиб, сувоқлари кўчиб кетганини ҳам билиб ўтирди.

Ленанинг тасавурида ҳамма нарса қуриб қолгандай туюлди. У гўё иссиқликдан қуриб қолаётган дарёчага ўхшарди. Ундаги барча меҳр суви, сахийлик, ҳаётга бўлган чанқоқлик, барча севги онлари қумга сингиб кетган сув сингари ер қаърига кириб кетди. Одамлар кўзидан ўзини олиб қочди. Ҳатто унинг гўзал, доим кулиб турувчи юзидан қони қочиб, сўлиб қолди.

Қандайдир тушунмовчилик билан у ўзини бутун кун бўйи жазолади. «Ўзимни-ўзим,— дерди у,— тугати-

шим керак. Ҳаммасини ўз қўлим билан. Шунда босон бўлади».

Уни бунга ким ўргатган? Онасими? Отасими? Еки интернатми?

Қасаллик, мана ким ўргатган бундай шафқатсизликка. Лена хасталиги билан тўғри ўзи музокара олиб борарди, ҳеч қандай воситачисиз. Кечқурун онажони билан дадажони ишдан келишганда у муғамбирлик қилиб кулди, ҳазиллашди, кейин эса телевизорнинг зангори нурида ўз руҳий ҳолатини яшириб ўтирди, сукут сақлаб ўтириш ёки диққат билан муомала қилиш зарур бўлиб қолса гўё уни сезмаганликка, гапирилгудек бўлса, ўзини эшитмаганликка олди.

«Тамомлаш зарур!»— буйруқ берарди ўзига ва қолган умрининг сўнгги дақиқаларини санарди. Умуман олганда, озгина қолди. Отаси яқин кунлар ичидан янги уйга ордер олса керак. Ана ўшанда — ҳаммасига яқин ясайди. Тамом. У бемалол жон беради.

Вера Ильинична бекорга Лена қаҳрамонларга ўхшайди, деб айтмаган эди. Чин сўз, ҳақиқатан ҳам унинг қўлидан ҳамма нарса келади.

Қасаллик Ленани бутун умр бўйи фикрлашга ўргатди. Қасаллик — бу ғам-ташвиш. Бахтсизлик. Шундай экан, нима учун бахтни кесиб ўтиш мумкин эмас! Бу ахир жуда ҳам жўн-ку!.. Буларни ўйларкан, йўлакдаги қўнғироқ чалинди, бу Фёдор бўлса керак, деб жойидан кўзгалмади.

Лекин қўнғироқ талабчанлик билан тез-тез жирингларди, Фёдорнинг бундай одати йўқ, шунинг учун ҳам у йўлак томон аравачасини юрғизди.

Остонада норозилик билан хат ташувчи аёл турарди. У Ленани кўриши билан қоғозни титкилаб олди ва унинг исмини айтди.

— Буюртма хат,— деди аёл,— фақат ўзига! Шундай деб ёзилган: шахсан, ўз қўлига.

Лена хатлар рўйхатига қўл қўйди, аёлга ташаккур изҳор қилди, эшикни ёпиб, ҳеч бир ажабланмасдан хонага кирди. Ҳақиқатан ҳам хат устига босма ҳарфларда «Шахсан, ўз қўлига топширилсин», деб ёзилганди. Лена хатни очди.

У шу ондаёқ Валянинг дастхатини таниди.

«Сен гарчанд қаттиқ касал бўлсанг ҳам,— ўқиди Лена,— сени кечирришга ўрин йўқ. Биз биламиз, Вера

Ильинична сенинг олдинга ўша куннинг эртасигаёқ борганди, лекин сен келмадинг. Зина бўлса сени шундай яхши кўрардики. Унинг ўлган кунини эслаб қол — шанба, қуёш тутилган кунда. Бу кун сен учун умрбод виждон азобига учраган кун бўлсин».

Лена оғир нафас олди, лекин нафасини чуқур хўрсиниб чиқара олмади, қандайдир нарса ўпкасини беркитиб қўйгандай бўлди, қулоқларида пайдо бўлган ҳуштаксимон тозуш аввалига ингичка бўлиб, кейин аста-секин кучайди. У ўзидаги бор куч билан ичидаги нафасни чиқарди, хатни улоқтирди. У қалт-қалт титради. Титраганда ҳам безгак тутгандай қалтирарди. Лена ўзини мажбур қилиб йиғламоқчи бўлди, лекин бу иш қўлидан келмади. У гўё даҳшат ичида сузиб юрарди, бу даҳшат қора ботқоққа ўхшар, унинг на туби бўлиб, на қирғоғи бор эди. Фақат унинг ўртасида мақсадсиз сузиш мумкин, чунки унда нажот кўринмасди.

Зина ўлди! Бунинг бўлиши мумкин эмас. Ишониб бўлмайди. Нима учун? Қандай қилиб?

У шундай ҳам бутун умр бўйи азобда бўлди. Чап қўли ва оёғи шол эди. Кунлардан бир кун Зина: «У менинг олдимга келиши осон!»— деди. «У?»— ажабланди Лена. «Ҳа-да,— кулди Зина,— қийшиқоғиз шолнинг менга келиши осон. Бироз пастга ёки бироз баландга кўтарилса бас, тўғри бу ерга келиб тақалади».— У қўли билан юрагини уриб кўрсатди.— «Наҳотки, билган бўлса?»

Лекин Вера Ильинична! Лекин унга нима бўлди? У ҳамма нарсани яхши биларди-ку. Зина билан Ленанинг қадрдон дугона эканликларини яхши биларди-ку. Уйга келишга келди-ю, лекин индамади...

Нима учун? Нима учун бундай шафқатсизлик қилди?

Лена ўқитувчисининг ўша сўнгги марта келганини эслашга уринди. Ахир унинг хатти-ҳаракатларида нимадир сезилиб турмаганмиди?.. Ҳа, айтгандай, Зина ҳақида бир хил сўзлар билан жавоб берганди. Кейин Лена қуёш тутилиши ҳақида гапирди. Унга қўллари совиб қолганини, эти увишганини айтиб берди. Вера Ильинична ранги ўчиб негадир сўради: «Сен ҳам совуқ қотдингми?»

У ўшанда ўйламаган экан. Ўша кунларда унга бутун борлиқ пушти рангда туюлганди, шунинг учун бўлса керак, ўйламади, бунинг маъноси нима, деб сўрама-

ди ҳам. «Сен ҳам?» Яна ким? Вера Ильинична, айтнинг, яна ким?

У Зина экан!

Лена ниҳоят йиғлаб юборди. Валя Зинанинг шаңба кунни вафот этганини ёзибди, кейин Вера Ильинична келди. Нима учун келди экан? Ваҳолакин, Зина ҳали дафн этилмаган эди-ку! Машъум хабарни айтишгами?.. Лекин индамади! Виждонсиз! Бунга қандай журъат этдийкин?!

Лена шошилиб кийинишга тушди. Эшикни очди ва аравачасини зинапоядан пастга ҳайдай бошлади. Икки қўли билан зинапоя тўсинларига ёпишиб, аравачага аста-секин пастга туширди.

Унинг аравачаси кўчада юришга мўлжалланган эмасди, фақат уйда юриш мумкин эди. Уйда бўлса ҳам фақат олдинга ва орқага айланиш мумкин эди. Кўчада юриш учун эса бутун бошқача — ричаги ва тормози бор аравача бўлиши шарт эди. Лекин Лена бу ҳақда ўйлаб ҳам ўтирмади. Йўлакдаги эшик ҳам унинг кетидан ёпилди, у акациялар ёнидан ўтиб, шовқин-суронли кўча томон йўл олди.

У ўзининг олдида кетаётган нарсаларни кўрмасди. Кўришни ҳам истамасди. Фёдор бўшашганча: «Қаерга кетяпсан?»— деб сўради. Лекин қиз ҳатто жавоб ҳам бермади. Гап шу билан тамом бўлди. Фёдор бўлса хандақ ёнида қолиб кетди.

Лена катта кўчага тушди ва асфальт кўча бўйлаб юра бошлади. У йўлқадан юриб кетиши керак эди, лекин у ердан одамлар юриб борарди. Ҳозир одамлар унга халақит беришарди. Бу ерда, катта кўчада тезроқ юриш мумкин. У аравачани илдам ҳайдар, қайсарлик билан фақат тўғрига қарар, борадиган жойинга бир неча километр борлигини у хаёлига ҳам келтирмасди.

Машиналар бўлса аста-секин тормоз бериб уни айланиб ўтишар, баъзи бир шофёрлар ўтиб бўлишгач, унга ўгирилиб қарашарди; шундан кейингина, Лена кечикиб бўлса ҳам пул олмай хато қилганини англади, чунки юк ташувчи орқаси очиқ юк машинасини тўхта-тиб, аравачаси билан бирга олиб кетиши ҳам мумкин эди. У асабийлашган одамдек кулди.

Юк ташувчи машина? Мана, у қаерга ярайди, фақат шунга. Зина ҳам шундай эди. Лена ҳам. Уларнинг ҳаммаси буюм, деярли жонсиз нарса. Уларни фақат юк

ташувчи машиналарнинг орқасида олиб юриш мумкин.

Кўча пастга қараб қиялаб кета бошлади, лекин Лена бунн сезмади. Сезмасдан аравачасининг ғилдирагини қўли билан ўжарлик қилиб борган сари тезроқ айлантирарди. Бир неча марта ғилдиракнинг қаттиқ резинаси қўлини зарб билан тегиб огритди, лекин у бунга ҳам эътибор бермади, фақатгина аравача борган сари тезлик билан пастлик томон кетаётганини сезгандан кейингина у ўзига келди. Аравача ғилдирагини ушлаб турувчи симлар овоз чиқариб ҳуштак чала бошлади. Рўпарадан келаётган шамол кўз ёшларни учирарди, шунда у тўсатдан сездики, тезлик аравачани чап томонга, қарама-қарши келаётган машиналар томонга суриб кетяпти.

Унга бу ишлар кўнгилли туюлди.

Лена қўллари билан тиззасини қучоқлади, ҳатто аравачани бошқаришни хаёлига ҳам келтирмади, у маҳлиё бўлиб қолгандай ҳар бир дақиқа яқинлашиб келаётган троллейбус томон қараганча борарди. Троллейбус ҳайдовчи уни сезиб қолди, қўрққанидан кўзлари қинидан чиқай деди, у бирдан тормозни босди, троллейбусни бутунлай тўхтатди. Лена троллейбуснинг ҳаворанг белбоғини кўриб қолди, троллейбус белбоғига у яқинлашиб қолганди, Лена кўзини юмиб олди.

Сўнг бирдан қичқирди:

— Керакмас!

Аравача троллейбуснинг биқинига тегай деган пайтда зарб билан қайрилди, йўлка томон ўзидан-ўзи юриб бориб, тўхтади.

Лена рўпарасида эсхонаси чиқиб кетган Фёдорнинг юзини кўрди.

У қиздан сўрарди:

— Нимани шивирляяпсан? Нимани шивирляяпсан?

У бўлса, шивирламасди, у бақирарди, бақирганда ҳам: «Хоҳламайман! Кераги йўқ!»— дер эди.

Фёдор бошқа ҳеч нарса сўрамади, у фақат унинг юзига қарарди; шу алфозда у бир неча минут қараб турди, кейин аравачанинг орқасига ўтиб сўради:

— Тўғригами?

— Тўғрига,— жавоб қилди у ва қўшиб қўйди:— Уннга... Чапга... Тўғрига...

Аравача итоаткорона олға борарди, фақат қабристонга етганда тезлик секинлашди. Кейин тўхтаб қолди.

— Нима қиласан бу ерда?— деди бўғиқ овозда Фёдор.

— Керак!— жавоб қилди у.

— Йўқ, кераги йўқ,— деди Фёдор.

— Қўйиб юбор!— деди ялиниб Лена.

— Қўйиб юбормайман,— жавоб қилди Фёдор.

Лена тезда унга ўгирилиб қаради. Унинг кўзлари қизариб кетганди.

— Ҳақинг йўқ. Зина ўлган ахир!

Фёдор шу ондаёқ ўгирилди, қўллари билан юзини яширди, аравача яна итоаткорона олдинга юрди, Лена чўчиб кетди: қалин темир панжара ортида, эски қабристонда бўғиқ овоз билан духовой оркестр мотам марсиясини чаларди.

Фёдор яна тўхтади.

Агар Зина яқинда ўлган бўлса, ўйлади у, унда унинг қабри шу кўмилаётган ўлик қабридан узоқ бўлмаса керак. Лекин Лена кўмиш маросимини кўрмаслиги керак. Бир оз кутиш зарур.

Лена жим ўтирарди, ўгирилиб ҳам қарамасди, Фёдор уни панжара ёқалаб олиб кетди.

Куз киргач темир панжаранинг ўйиб ясалган нақшлари дарахтлардан узилиб тушган сариқ, қизил баргларга тўлиб қолганди.

Барглар шитирлар, ажиб ҳид таратар, қуёш ёғду сочса ҳам иситмасди. Фёдор яхшиям хафа бўлиб, қайтиб кетмади, агар шундай қилгандами, фалокат юз берган бўларди, дея ўйларди.

Хафаликка кўнгил бериб, ўз йўлида кетса борми, нима бўларди. Лена уни ҳатто акация дарахти олдидан ўтиб кетаётганда ҳам сезмади, яхшики, Фёдор ақл билан иш қилди, бўлмаса Лена ҳозир йўқ бўларди ёки касалхонада ётган бўларди, бу фалокат юз бергудек бўлса умрининг охириги дақиқаларигача у ўзини-ўзи ҳеч қачон кечиролмасди.

Аввалига Фёдор, Лена мени кўрмади, деб ўйлади, кейин савол берганди, жавоб олмади, шундан кейин хафа бўлди, йўлида кетаверди, лекин кейин тўхтади. Ленанинг авзойи уни безовта қилди: қаандайдир кўнгилсиз воқеа юз берган, у ўзига-ўзи ўхшамас эди.

Фёдор орқасига қайрилди-да, Ленанинг кетидан

югурди. Уни қувиб етиш осон эмасди. У тўғри йўлдан катта тезликда учиб борарди, Фёдор бўлса йўлкадан, одамлар орасидан усталик билан ўтиб, чопиб борарди. Кейин у аравагани қувиб етди, лекин уни айланиб олдинга ўтгиси келмади, Лена кўриб қолмаслиги учун бир неча қадам орқада юриб борди.

Унинг икки кўзи Ленада бўлгани учун кулранг макинтош кийган одамга урилиб кетди, бунинг устига оёғини босиб ҳам олди, оёғи оғриди, у Фёдорни қўлидан ушлаб гап сотишга тушиб кетди, агар у яна бир оз ушланиб қолгандами, фалокат юз берарди. Фёдор қарасаки, аравача пастликка тезлик билан тушиб борар, бошқариш мумкин бўлмагани учун қарама-қарши томонга, тўғри троллейбусга қараб борарди, шунда у макинтошли кишининг қўлидан отилиб чиқди ва Ленанинг кетидан югурди.

Машиналарнинг орқа томондан бераётган тормоз овозларини эшитди, лекин уларга эътибор бермади, кучининг борича тезлик билан югурди. Кўзининг қири билан одамларнинг тўхтаб, унинг кетидан ва араваганинг орқасидан жойларида қотиб қолган ҳолда кузатиб туришганини кўрди, ҳамманинг ҳайратдан оғзи очилиб қолган, улар Фёдордан умид қилишарди, у троллейбуснинг биқинига икки метрча қолганда аравагани ушлаб қолди ва уни йўлкага ҳайдаб чиқарди.

Яна бир неча дақиқа, бир-икки дақиқа кечиксами...

Духовой оркестр тўхтади, Фёдор шошмасдан қабристон дарвозасига яқинлашди. Уларнинг олдидан гаплашиб, кулишиб ярқирроқ асбобларини кўтарган музикачилар ўтиб кетишди, кейин мотам тутиб, сукут сақлаган одамлар ўтишди. Дарвозадан чиққан одамлар Лена билан Фёдорга диққат билан қарашарди. Баъзи бировлар бир неча қадам юриб, яна орқаларига ўгирилишиб, уларни кузатишарди. Ҳеч қаерда шу қабристондагидек эътибор беришмаганди.

Фёдор Ленани дарахтзор бўйлаб олиб борди. Шохларда қушлар қувноқ сайрашар, қуёш бўлса дарахтлар орасидан нур сочиб қабрлар устидаги ёдгорликларни худди прожектор сингари ёритарди. Қабристон Федя учун шунчаки, одамларни қўрқитиш учун атайлаб ўйлаб топилган макондек туюлди...

Зинанинг қабрини улар тезда топишди, унинг қабри бир четга жойлашган бўлиб, тупроқлари ҳали унчалик

қотмаган, қўшни қабрларнинг устидаги тупроқ ҳар хил тусга кирган. Гўр ҳали янги бўлгани учун унинг пастки қисми энди қуриб бораётганди.

Фёдор шу чоғ Ленанинг қанчалик хомуш бўлиб қолганини кўрди. У аравачасида гужанак бўлиб олди, кўзларини қўллари билан яширди, унинг елкалари юрак-юракдан келаётган йиғи зарбидан тебраниб кетди.

Ундаги нурсизлик ва нажотсизлик Фёдорда Ленага нисбатан қайғуриш ва шафқат ҳисларини уйғотди, ундаги бу икки ҳиссиёт Фёдорни кучли ва бардам қилди.

Фёдор аравачани айланиб, Ленанинг рўпарасига ўтирди ва дадиллик билан унинг қўлларини юзидан олди.

— Лена!— деди у.— Лена! Эсла! Эслаб кўр! Ахир сенинг ўзинг гаширгандинг-ку. Қуёш тутилиши ҳақида! Бизнинг барча гам-ташвишларимиз — бу қуёш тутилиши, уларсиз ҳам мумкин эмас, деган эдинг. Уларсиз биз қуёшни кўришни эсдан чиқарамиз, дегандинг!

Лена аввалига унга тушунмагандек ёшли кўзларини тикди, кейин унинг нигоҳи маъноли ўзгарди-да:

— Биласанми, Зина китобдан қандай сўзларни қидириб топганди?— деди у кутилмаганда аниқ овоз билан.— Эшит!— Лена гўё оғир юкдан қутулмоқчи бўлгандай чуқур хўрсинди, кейин кўзининг қири билан Зинанинг қабрига қаради ва диққат билан Фёдорга тикилди...— Эшит,— қайтарди у.— «Ҳар биримизнинг тақдиримиз аянчли. Бизларнинг ҳаммамиз ёлғизмиз. Севги, бирор кимсага кучли боғланиш, ижодий жўшқинлик бизнинг баъзан ёлғизликда яшаётганимизни эсдан чиқаришимизга ёрдамлашади, лекин бу зафарлар — ўз қўлимиз билан яратилган нурафшон воҳа; ҳаёт йўли бўлса доим зулматга бориб узилади: ҳар бир инсон ўз ўлимини ёлғиз ўзи кутиб олади».

— Тавротданми бу?— сўради Фёдор.

— Чарлз Перси Сноудан,— жавоб қилди Лена.— Эшитганмисан?

Фёдор бошини қимирлатди.

— Мана сенга Зина,— деди у,— ёлғиз ўзи ётибди.

— Етар!— деди буйруқ оҳангида Фёдор, Лена ҳам эътироз билдирмади. У аравачани айлангирди ва дарвоза томон ҳайдади. Баҳайбат дарвоза орқада қолганда, Фёдор ўзини анча енгил ҳис қилди. Аччиқ ва машаққатли юк орқада қолди, кўчада яна ҳаёт қайнарди: ғиз-ғиз

машиналар ўтар, троллейбуснинг шовқини қулоқни қоматга келтирарди.

Фёдор қабристонда ўзида Ленага нисбатан устунликни ва ҳукмронликни сезди. Лекин бу бир минутга чўзилди, холос. Кейин Лена аллақандай Персининг сўзини келтирди. Ёки Сноу. Афтидан инглизга ўхшайди... Федя яна қадам ташлади, лекин Ленага ниманидир айтмоқчи бўлиб ўйлайвериб қийналди. Бу доно, лекин ақлли сўзларга қарама-қарши қандай қилиб сўз топсин?

У нима деган эди? «Ўз қўлимиз билан яратилган нурафшон воҳа».

— Биласанми,— сўради Фёдор,— сенинг Чарлзинг ўзи билан ўзи баҳслашяпти.

У жавоб қилмади.

— «Севги, бирор кимсага кучли боғланиш...» Яна нима эди? «Яратиш керак. Ўз қўлинг билан». Унинг ўзи гапиряпти-ку ахир.

Лена жим ўтирарди. Фёдорнинг жаҳли чиқди: бундай аҳволда ақлдан озиш мумкин! Жинни бўлиш мумкин-ку! У қатъият билан аравагани ўзига бурди.

— Сенинг англизинг воҳа тўғрисида ҳақ гапни гапирган!— деди Фёдор.— Лекин инсон фикрловчи мавжудот. Агар у ёлғизликнинг муқаррарлигини англаса, демак, ўзининг бутун умрини гўзал воҳага айлантириши мумкин экан-да!

— Зина бўлса йўқ!— йиғлади Лена.— Мен ҳам бўлмайман.

— Бизнинг ҳаммамиз ҳам вақти келиб бўлмаймиз. Шундай экан, ётиб ўлиш керакми?

— Йўқ, Федя,— деди қиз,— бойвачча гадоини тушунмайди. Бизнинг интернатда гўзал воҳаларга йўл бўлсин.— У ўйлаб қолди, Фёдорга аламзадалик билан қаради ва қўшиб қўйди:— Бизларга воҳалар яратиш гуноҳ.

— Ахир ким,— қичқирди Фёдор,— ким бу аҳмоқона гапни калланга қуйди! Сен ахир ўзингдан-ўзинг юз ўгириясан! Мен кўряпман кучлилигингни. Сен атрофга бир қара: соғлом одамлар орасида биздан бахтсиз одамлар йўқ, деб ўйлайсанми? Наҳотки уларнинг ҳаммаси ўлишни истаса! Гўрга ошиқса!

Одамлар уларга қараб-қараб ўтишарди, Ленадан бошқа ҳеч кимни сезмаётган Фёдор, қизга бўлган илтифоти борган сари кучайиб борарди. Қизга бўлган раҳм-

диллик, шафқат Фёдорнинг юрагини изтиробга солар, унинг қанчалик нажотсизлигини сезган Фёдорда севги алангаси шунчалик кучли жўш урарди.

— Бугун оддийгина қуёш тутилиши!— деди у хўрсиниб.— Шундай ўйла: тутилиш, вассалом. Кўряпсанми, сенинг қўлларинг яна совиб қолди, худди ўшандаги сингари! Ҳа, уйғон! Атрофга қара! Жин урсин, бир эслагин Островскийнинг сўзларини: ҳаёт инсонга бир марта берилади! Ахир яшаш керак! Яшаш!

Федя яна бир неча дақиқадан кейин ўзини тутолмай йиғлаб юбориши мумкинлигини сезди, шунинг учун ҳам аравагани кескин бурди ва олдига солиб ҳайдаб кетди. У жимгина овозини чиқариб юбормаслик учун лабларини тишлаганча йиғлаб борарди, кучининг борича аравагани тез ҳайдар, филдиракларнинг тез айланишидан симлари ҳуштак чаларди. Фёдор Ленани ишонтиролмагани, унинг ғамини енголмагани учун алаmidан йиғлар ва мусибатнинг яқинлашиб келаётганини ўзи ҳам сезарди. Қаердан келиши мумкин бу мусибат?

Қаердан келишини у биларди.

Уша ердан, уларнинг районидан, қари акацияларнинг қалин шохлари орқасидан, бульдозерлар, кўтарма краннинг чўян шар зарбидан ларзага келаётган посёлкадан келяпти бу мусибат. У ерда эскини ағдариб, янгисини қуришяпти.

Лекин янгилик ҳамма вақт ҳам шодлик келтиравермайди. Эскини йўқотиш осон иш эмас. Айниқса, у сенинг севгингга қанот бахш этган бўлса.

Улар Ленанинг уйига яқинлашиб келишар экан, уларга пешвоз чиқиб уч киши югуриб келарди. Қизнинг отаси, ойиси ва Вера Ильинична.

Лена эслади: хат уйда, ерга тушиб қолганди. Отаси унинг йўқлигини кўриб, хатни топиб олишган ва Вера Ильиничнага телефон қилишга югуришганди, у бўлса шу ондаёқ етиб келибди. Уларнинг ҳаммаси бир-бирларига хабар қилишган ва Ленанинг йўқлигидан ваҳимага тушиб, кўзлари қинидан чиққудек бўлишганди.

Мана, унинг яқин кишилари, лекин улар ўз табиатларига кўра ҳар хил! Онажони зўрға югуриб, Фёдорга қичқирди:

— Уни нима учун у ёққа олиб бордингиз?

Дадаси эса бутунлай бошқа гап қилди:

— Раҳмат, Ленани ёлғиз қолдирмаганинг учун раҳмат!

Федя жим турарди. Лена бўлса унинг ана шу ҳолатда турган юзини кўролмади. Вера Ильинична! У Вера Ильиничнага тикилиб кўздан кечирарди, ўқитувчисига биргина савол бермоқчи эди, лекин қизиқ бўлди, унга қанчалик узоқ тикилиб қарар экан, шунчалик рўй берган вазиятни англай бошлади.

Вера Ильинична Ленани олтинчи синфданоқ ўқита бошлаганди, раҳм-шафқат қилмаслик, ҳамма вақт ҳақиқатни рўй-рост айтишга ўргатганди, энди бўлса Вера Ильиничнанинг ўзи ўқувчиси олдида мулзам бўлиб турибди. Тўғри-да, агар бўлиб ўтган воқеани оладиган бўлсак, унинг фикран мағзини чақадиган бўлсак, Вера Ильинична бундан нима ютди? Лена бари бир, эртами кечми Зина тўғрисидаги гапни эшитди-ку. Ўқитувчи эҳтимол хатоси учун ўзини-ўзи койнётган бўлса керак. Лекин унинг хатоси самимий хато. Машъум хабарни айтишга ботинолмаган, раҳмдиллик қилиб, кейин айтарман, деган. Шафқат қилган.

Лена ўшанда Фёдор ҳақида шивирлаган эди. «Ҳа-ҳа-ҳа-ҳа!»— деган эди. Ушанда қуёш ҳаммаёққа нур сочган, олам шундай гўзал эдики... Вера Ильиничнани нима учун айблаш керак? Кўнгилчанлик қилгани учунми? Ундан яна нимани сўраш керак?

Улар уйга яқин келишди, Лена Фёдорнинг овозини эшитди:

— Хайр энди.

Лена аравачасини айлантирди. Федя ундан ўн қадам нарида: сочлари қора, рангдор кўйлак, ранги синиққан жинси шимда турарди. Унинг кўзлари ҳориган. Кўллари эса ҳолсизланиб, осилиб турарди.

Гўё кимдир Ленанинг қулоғига шивирлагандай бўлди, у сесканиб кетди ва тушунди: бугун Зинани йўқотди, энди эса... Воҳа тўғрисида ўйлаш мумкин эмас: худди чўкаётган одам ҳатто хас-чўпга ҳам ёпишгандек, ўзининг ғоясини қаттиқ ҳимоя қилди, гуноҳкор бўлса ҳам буни тан олиш керак, ўзи ўйлаб топган бу нарсадан ҳеч нарса чиқмади, кафтга олинган сув бармоқ ораларидан оқиб кетгандай— ҳеч нарса қолмади, аксинча, унинг рўпарасида турган Фёдор тирик Фёдор эди,

мана у қадам-бақадам орқага чекиниб узоқлашмоқда.

— Федя,— деди Лена бўғиқ овоз билан,— Федя, энди нима бўлади?

— Мен келаман,— қичқирди у орқасига чекинар экан.— Сен қўрқма, мен келаман.

Фёдор ўгирилиб югурганича чошиб кетди, Ленанинг аравачаси эса уй томон аста-секин қайрилди, отасининг кучли қўллари уни кўтарди, у ҳавода енгил сузарди, Лена тамаки ҳидини ва отасининг юзларидаги тикансимон соқолини ҳис қилди. У отасининг қўлларида, бақувват бағрида ўзини жуда ҳам кичкинадек сезди. Унинг йиғлагиси келди, худди ёш болалар йиғиси сингари овозини чиқармасдан, юракдан йиғлади, ғам-ташвиш туфайли юракда пайдо бўлган қаттиқ изтироб энди ўтиб кетди, шунинг учун бўлса керак, кўз ёшлар ҳеч бир оғирликсиз шашқатор оқарди.

Ана шундай кўз ёшлари ортидан самимий кулги келади, бу кулги булутлар орасида пайдо бўлган қуёш нурига ўхшаш нурафшон бўлади. Ана шундай онларда она-Ер тимқорага ўхшайди, ўтлар кўм-кўк, дарёлар эса зиллоллигидан кўзни қамаштиради. Бағринг яйрайди ва елкангдан оғир юк учиб кетгандай бўлади.

Сен ахир ёлғиз эмассан. Шундай экан, аввалига қийин бўлиб кўринган нарсалар ҳам осон бўлиб қолади. Улар хонага киришди, диванга ўтиришди ва Вера Ильинична ерга қаради, бошини қуйи солди.

— Келинг, сизни бир қучоқлаб ўпай,— деди бирдан Лена ва синфдаги онанинг қўллари қандай қалтираб кетганини сезди.

— Раҳмат,— шивирлади ўқитувчи, у Ленага бироз тушунмасдан буни айтди; раҳматнинг ҳожати йўқ.

— Келинг, сизни ҳам бир ўпай,— деди Лена онажонига ва унга ўз кучини бермоқчидай, онасини бағрига қаттиқ босди.

Онаси хўрлиги келганидан бурнини тортди, бунга жавобан Лена уни яна ўпди, онаси ҳам қизини тушунмаган эди.

— Келинг, сизни ҳам ўпай,— деди Лена дадасига ва унинг бағрига ўзини босди, бу билан у отасидаги қаттиқ туриш фазилатини ўзига олгандай бўлди. Отаси қизалоғини бағрига босди. «Янги уйга кўчайлик, команди-

ровкага кетаман»,— шивирлади ота. У тушунди. Нима мақсадда бу гап айтилганини тушунди.

Лена қаддини ростлаб қолди:

— Кўряпсизми, мен қандай ўзгариб кетдим. Ийғлоқи қиз бўлиб қолдим. Лекин аксинча бўлишим керак эди. Чунки тўққизинчи синфга ўтдим, бу ҳазил гап эмас...

У бирдан жим бўлиб қолди, уларнинг учаласини ҳам кўздан кечирди, дилига энг яқин бўлган катта одамларга тикилди, тикилганда ҳам жиддий нигоҳ билан тикилди ва оддийгина қилиб, шунчаки гап орасида деди:

— Эртага — сентябрь! Мен интернатга кетаман.

Онажони кўзлариниюмди, отаси эса тушунгандай бошини қимирлатди.

— Мен у ерда бўлишим керак, — деди Лена қатъийлик билан ва Вера Ильиничнага қаради.

Ушанда олтинчи синфда Вера Ильинична, бурнини тортиб, анқайиб турганди, энди-чи, хотиржам, ҳеч нарсага эътибор бермай тик қараб ўтирарди. Ленага ёшсиз кўзлар билан қараб турарди. Ўтирганларнинг орасида Лена нимага эришмоқчи бўлганлигини у ҳаммадан кўра яхшироқ биларди.

Қиз шу ўтиришида катталардан ҳам доно эди.

Фёдор бир кундан кейин келди.

Сентябрь арафаси бошланди. Федя янги мактабда ўқийдиган бўлди, янги синфдошларига ишонқирамасдан қарарди, чунки янги ўртоқлари унинг Жон Иванович «америкалик»нинг ўғли эканлигини билишмасди, Сэм амаки — отаси ҳам энди бутунлай бошқача одам бўлиб қолган, энди болалардан ўзини олиб қочмаса ҳам бўларди, гарчанд бунинг ҳожати бўлмаса ҳам, баъзан Фёдор болалардан хавотирланарди.

Мактабдан кейин онаси унга янги уйнинг дераза пардалари ва ошхона асбобларини осиб қўядиган мосламалар қоқиш учун тешик ўйишни буюрди. У, бу ишни бир зумда бажарсам керак, деб ўйлаганди, лекин бетонни темир ўйиш асбоби билан ҳам тешиш анча қийин бўлди, бу ишни ярим кечада, шунда ҳам отасининг ёрдамида тамомлашга улгурди, эрталаб эса — яна мактабга кетди, мактабдан кейин дарс тайёрлаш бошланди.

У бир кундан кейин келди. Кечга томон келди.

Аввалига каптархонасига кўтарилиб қушларига дон берди, учириб юборди. Ленанинг деразасига қаради ва хавотирланди, чунки уларники бўм-бўш, ҳатто пардаси ҳам йўқ эди. Бир-икки қичқирди — жимжит.

Фёдор пастга тушди, йўлакка бориб, қўнғироқ чалди.

Қўнғироқ одатдагидан ҳам қаттиқроқ жиринглади. Уй ҳамон жимжит эди. У қайта-қайта қўнғироқ тугмасини босди, лекин ҳеч ким эшикнинг олдига келмади. Фёдор қўшнилариинг ҳам қўнғироқларини чалди, улар ҳам жавоб беришмасди.

Пастга қайтиб тушди, бир оз ўйланиб турди, кейин сув узатиш трубасига кўтарилди. Бўйи ойнага етганда, уни гўё ток ургандай бўлди. Бўм-бўш деворлар, мебель турган жойлар ялтирар, лекин ҳеч нарса кўринмасди. Кетиш олдидан полни супурган бўлишса керак, ювишган бўлиши ҳам мумкин, шунинг учун ҳам қуёшнинг кечки нурида хира бўлиб ярқирарди.

Фёдор кимсасиз хонага уни эслаб қолиш учун бир неча бор назар ташлади. У бу уйда кўп бўлгани йўқ, лекин уни фақат файзли ҳолатда кўрган. Энг асосийси — бу уйда доим Лена бўлганди, қолганлари: шкаф, диван, телевизорнинг аҳамияти йўқ, энг асосийси — Лена эди. Унинг атрофи доим файзли бўларди, шодлик ва ғамгинлик айланиб юрарди, қизнинг файзи атрофдаги нарсаларни босиб кетарди, уларни иккинчи даражали қилиб кўрсатарди...

Фёдор уйни кузатишда давом этди: худди эшикнинг олдида, қоронғи бурчакда кичкина нарса ётарди. Яланғоч пуштиранг қўғирчоқ. У бутунлай ноқулай ётарди — қўлларини орқасига қилиб, бурни билан ерга тиралиб ётарди. Гўёки жаҳли чиққанидан ерга ўзини ташлагандек эди.

Фёдор бўш уйни яна бир бор кўздан кечирди ва ерга қайтиб тушди.

У сув узатиш трубасига суяниб, учаётган каптарларни кузатди.

Қуёш дарахтлар орқасига ўтган, лекин осмон ҳамон тиниқ ва ёруғ эди, шунинг учун ҳам каптарлар мусаффо осмонда сузиб, қувнаб-қувнаб ўйинга тушиб лаззатланишарди.

Фёдорга нимадир бўлди. Уйда ҳам у индамасди. Ҳатто ҳеч нарса ҳақида ўйламайдиган бўлиб қолди. Калласи эса бўм-бўш эди.

Дарс пайтида уни турғазишса ўрнидан турар, бўшашганича, нимани айтишини билмай серраяр, буни кўрган болалар унинг устидан кулишиб, қовоғи солиқ «Бурчаев» деб лақаб ҳам тўқишганди. Лекин Фёдор бунинг ҳам фарқига бормасди.

Гўё унинг бадани сезишни, қалби эса эшитишни унутгандай. Дарсдан кейин у автобусга ўтирар ва эски районга йўл оларди. Каптарларини боқар, уларнинг учшини кузатар ва ҳар куни сув узатиш трубасига осилиб, иккинчи қаватдаги уйнинг рўпарасига кўтариларди.

Унинг кўзлари ёшланар, трубани қучоқлаганча осилиб турар, бўм-бўш уйга қараганча қимир этмас эди.

Бир куни Фёдор юқорига кўтарилиш учун ҳеч нарса тополмади. Эски сув узатиш трубаши бузилиб, айқаш-уйқаш бўлиб ётган нарсалар орасида ётарди, шамол унинг ичига кириб уввос солар ва ёқимсиз овоз чиқарарди, доим Лена қараб ўтирадиган деразага эса тахта қоқилган.

— Эй йигитча!—қичқирди Федяга экскаваторчи, юк машинасига шағал орта туриб,— каптархонангни ол. Эртага бу ерда чуқур ковлаймиз.

Фёдор эсини йўқотган одамдай уйларнинг харобаларига қараб тураркан, бирдан ўша тонгни, онаси базага пулни олиб бориб берган тонгни эслади. Ота-онаси ўшанда нималардир деб ҳаяжон билан пичирлашишар, у бўлса ваҳима босиб уйғонган эди.

Мана, ҳаммаси тамом. Ҳатто каптарлар ҳам бўлмайдди. У каптарларни қўйиб юборди. Ҳамма вақтдагидек бирдан эмас, балки ҳар бир каптарни бирма-бир қўлига олиб, ҳар барининг бошини силаб, осмонга учирди.

Қаердадир қўшни кварталда истеъфога чиққан полковник яшарди, у Федянинг каптарларини сотиб олмоқчи эди, лекин Фёдор ҳозир уни хаёлига ҳам келтирмади.

Қушлар кузнинг мовий осмонида завқ билан учишарди, Фёдор бўлса шошмасдан қипиқ йиғарди. Қипиқ кузнинг тиниқ ва қуруқ ҳавосида қовжираган ва қўлга енгил тегиб, дарахтларнинг ҳидини берарди.

Экскаваторчи ишини тамомлади, мойли қўлларини латтага артар экан, тишларини йилтиратиб кулди.

— Гугурт йўқми?— сўради Фёдор.

— Ҳаддингдан ошма, бола,— кулди у,— яна ойнинг камар билан саваламасни!— Шундай деб бир қути гу-

гуртни Фёдорга отди, кейин, керак эмас, дегандек қилиб қўлини силтаб, бекат томон йўл олди.

Фёдор каптархонаси тагига ўтирди. Яна осмонга боқди. Тўймасдан каптарларига қаради.

Каптарлар айланиб, мовий осмонда дам тўпланиб, дам ажралиб учишарди. Кун қорая бошлади. Қоронғи тушиши билан каптарларнинг ўзлари инларига қайтишади. Лекин бу сафар қайтмасликлари керак.

Фёдор юқорига кўтарилди. Каптархона эшигини ёпди. Нима учундир қулфлади. Гугурт қутичесини олди.

Қўлидаги кичкина олов ёна бошлади, кейин бир томонга илгичка оловнинг учи оғди. Фёдор қаддини ростлади, эски посёлкани кўздан кечирди. Энди у йўқ эди. Бир неча бараклар тимқора майдоннинг этагида ён-бошлаб турарди. У ерда одамлар яшарди. Кўчалари чанг бўларди. Энди эса фақат каптархона қолди. Икки туп терак сўрайиб турибди.

Фёдор гугуртни ёқди, қипиқларни тутатди ва каптархонадан пастга тушди. Оловнинг бир метрча келадиган тилсимон алангаси шиддат билан ёна бошлади, каптархонанинг офтобда қуриб ётган тахталарига ўт кетди. Фёдор бошини кўтарди. Каптарлар гўё ҳеч нима бўлмагандай осмонда учиб юришарди. У каптарлардан юзини ўгирди. Сўнг югурганича чоғиб кетди.

Троллейбус бекатида одамлар кўп эмасди, лекин у ҳеч кимни кўрмасдан навбатсиз кириб кетди. Уни қойишди, машина ўрнидан қўзғалди, Федя орқа томонда, ойнага ёпишганича пастга, асфальтга қараб борарди. Лекин чидолмади, унинг хоҳишига қарши кўзлари осмонга қаради. Фалокатни сезмаган каптарлари ҳамон осмонда учишарди. Буни кўрган Фёдор эшикка ташланди. Худди ақлдан озган одамлардай эшикни ура бошлади.

— Шофёр!— қичқирди кимдир,— тўхта, бола бекатдан ўтиб кетганга ўхшайди.

Троллейбус итоаткорлик билан тўхтади, эшик гичирлаб очилди, Фёдор сакради, оёғини ноқулай ташлаган шеклилли, тиззаси билан асфальтга йиқилди. Қаттиқ оғриқ уни ҳушёр қилди, у гўё уйқудан уйғонгандай бўлди.

Шу кунларда у нотинч ухларди, ухлади дегунча кўз олдига Лениннинг деразаси келарди. У шу ондаёқ уйғониб кетарди.

Каптарлар! Уларни ташлаб кетиш мумкинми? Унинг шунга ҳаққи бормиди? Қимдир, қандайдир донишманд айтган экан: биз ҳамма нарса учун жавобгармиз. Мана, гап қаерда. У каптарлар учун жавоб беради.

Ҳа, айтгандай. Лена учун ҳам жавоб беради.

Фёдор аланга ичида қолган каптархона томон югуриб борди. Ҳаммаёқни қуюқ қоронғилик босди, зулмат ичида, қутуриб ёнаётган ёнгин атрофида, чуғурлашмасдан, ақлдан озай деб қолган каптарлар айланиб юришарди.

Фёдор жимгина қўлини кўтарди. Унинг гавдаси ерга улкан шарпа ташлади, у ўгирилиб қаради ва ўзига-ўзи кучли ва бақувват бўлиб кўринди.

Федя қўллари ичига ён томонга ёзди, каптарлар уни шу ондаёқ танишди, унинг боши узра учиб, елкасига қўна бошлашди, у вағир-вуғур қилиб, безовталанаётган каптарларни қўлига олиб, курткасининг ичига — қоронғига беркита бошлади. Ҳаммаси ҳам курткасининг тагига сиғмади — иккисини қўлига ушлаб олди, қўлларида каптарларни ушлаганча биринчи учраган милиция бўлинмаси томон йўл олди.

У ногирон болалар яшаб ўқийдиган мактаб-интернатни сўрарди, милиция формасидаги жиддий кишилар эса уни диққат билан эшитишар ва у ерга қандай қилиб боришни тушунтиришарди, ўзлари эса каптарларга тикилиб қарашар ва уларни касал болаларга олиб кетаётган йигитчага қойил қолишарди.

Кейин Фёдор милиция мотоциклига ўтириб борди, эшикларни ғирчиллаб очиладиган уйгача кирди, нафасини ичига ютиб ундан ўтди ва салқин куз ҳавосига чўмган гулзор орасидаги йўлкага чиқди.

Улкан боғнинг ичкарасида бир неча бино бор эди, лекин уларнинг бирида чироқлар ёниб турарди, бир қаватли бу бино қизғиш ғиштдан қурилган бўлиб, бутун боққа файз бағишларди. Деразалар орқасидан шовқин-сурон, кулги, қаҳ-қаҳа овозлари келиб турибди, буларни эшитган Фёдор бир неча дақиқа ўзининг бу ерда ортиқча эканлигини сизди. Лекин шунга қарамай у қичқирди. Биринчи сафар унчалик қовушмасдан, кейин баланд овоз билан қичқирди. Уни эшитишмади.

— Лена! — қичқирди у яна. — Лена! Лена! Лена!

Дераза тагида соя пайдо бўлди, деразанинг кичик дарчасидан кекса аёлнинг калласи кўринди.

— Сенга ким керак?

— Лена!— деди Фёдор.

Аёл дарчадан бошини олди, кимгадир унинг айтаётган гапи қулоққа чалинди:

— Йигитча каптарлари билан келибди!

Дуся холанинг ёрдамида шошилиб кийинган Лена аравачасида йўлак бўйлаб шошиб келарди, кейин дархат барглари билан қопланган боғдаги йўлгага чиқди, у шундай ҳовлиқиб-энтикардики, юраги қинидан чиқиб кетай деб гупиллаб урарди.

Қоронғиликда кўриш қийин эди, унинг Фёдорга келиб урилишига озгина қолди, нафасини ростлаб:

— Сенми?— деди.

Фёдор унга ўзининг зотдор каптарларини узатди, у каптарларни плашининг тагига яширди, каптар эса тўлганган бола сингари безовта бўлди.

Лена ҳовлиққанидан ҳали ҳам ўзига келолмасди, ваҳима ва шунга ўхшаш қандайдир ҳиссиёт уни чулғаб олганди. У ўзини қўлга олди. Елкаларини ростлади, кўкрагини кўтарди, унинг ўпкаси енгил ҳавога тўлди.

Фёдор унга жимгина қараб турарди, қараб турганда ҳам суқланиб қарарди, Лена яна ўзининг маъносиз саволини қайтарди:

— Сенми?— Кейин аравачасини орқага юрғизди. Нима учун?

Лена гарчанд бир нарсани ўйласа ҳам бутунлай бошқа нарсани гапирарди.

— Нима учун олдимга келдинг?— шошиб гапирарди у.— Биласанми, биласанми... Эртами, кечми ҳаммаси тамом бўлади. Бунга ўзимиз ҳал қилайлик! Шунда осон бўлади!

— Каптархонани бузишди,— унинг сўзини бўлди Фёдор.— Сенинг уйингни ҳам.

Лена сесканиб кетди.

Посёлкани, ўзининг уйини эслади, гарчанд бу уй унга ёт бўлса ҳам каптарларнинг шовқини ва гулларнинг ўткир ҳидини ёдига келтирди.

Йўқ, у бир-бирларини унутиб кетишадди, деб ўйларди. Фёдорнинг ва ўзининг йўқ бўлишини ҳам биларди. У ёруғ жаҳондаги ҳамма нарсани биларди ва тушунарди, чунки Лена ақлли, доно қиз, мана, Фёдор бўлса унинг

рўпарасида турибди, ҳамон унинг рўпарасида, қўлла-рида каптарларни ушлаганча, озгина қалтироқ босиб турибди.

— Кераги йўқ, Федя,— деди у яна ўз қалбидаги ҳиссиётга қулоқ солмай.— Яхшиси, ўзимиз ҳал қилайлик.

— Билаган,— деди қатъият билан Фёдор.— Лекин мумкин эмас. Тушунасанми, бунга мен ҳам розиман, аммо мумкин эмас, буни одамлар катта бўлишганда ҳал қилишади. Лекин биз ҳали катта эмасмиз. Биз ҳозирча тўхтаб турайлик, катта бўлганимизда...

У сўзининг ярмида гапира олмасдан тўхтаб қолди, лекин Лена буни тушунди.

«Ҳозирча биз катта эмас эканмиз, ақл-идрок бизни енгиши керак эмас. Ҳа, бизни енгиши керак эмас!»

— Енгиши керак эмас!— эшитадиган қилиб деди қиз ва Фёдор буни тушунди, уни қўллаб-қувватлаб бошини кимиради.

Лена орқа томондан оёқ шарпаларини ва Дуся хола-нинг овозини эшитди:

— Болагинам, совуқ еб қоласан-ку?

Дуся хола уларнинг ўртасида туриб қолди, дам Ленага, дам Фёдорга қарарди, Фёдор холага каптардан узатди. Кейин қўйнидан яна бирини олди.

— Уларни қафасга қўйиш керак,— деди у.— Мен кела-ман. Ўзим каптархона ясаб бераман.

Дуся хола авайлаб каптарларни халатининг тагига яширди, каптарлар норози бўлгандай безовта бўлишар, лекин, афтидан, бошқа иложи йўқлигини билишарди. Энага ниҳоят шахдам қадам ташлаб нари кетди.

Улар яна ёлғиз қолишди.

— Мен келаман,— хотиржамлик билан қайтарди Фёдор.— Каптархона ясайман. Кейин биз... Ҳозирча ёш эканмиз...

У Ленанинг рўпарасига ўтирди, унинг юзини ўз қўл-лари орасига ишонч ва қатъият билан олди.

Лена кўзларини юмди.

Яқиндаги деразанинг дарчасини кимдир зарб билан ёпди.

Эзгу киши нтдан ҳам
ийманади.

А. П. Чехов

24 май. Пешин.

СЛАВА ГУСЕВ

Вертолёт буталар билан қопланган қирғоқ бўйидаги тақир ер устида муаллақ турибди.

Юқоридан қараганда қор ҳаворанг кўринар, дарахтларнинг соялари эса бинафша ранг товланар эди. Гапириш у ёқда турсин, бақариш ҳам бефойда, умуман, ҳожати йўқ эди бунинг, шунинг учун Слава учувчилар хонасидан чиқиб, иллюминатор олдига ҳорғин ўтирди.

У икки марта томоғи йиртилар даражада бақариб вертолёт ҳайдовчиларни триангуляция вишқасини айланиб ўтишга мажбур қилмоқчи бўлди, лекин ҳадемай учувчиларнинг мўлжали тўғрилигига, вишқага яқин бундан бошқа тақир майдон йўқлигига узил-кесил ишонч ҳосил қилди.

Албатта арқондан ясалган нарвонни пастга ташлаб ундан ерга тушиш мумкин, лекин бу фақат назарий жиҳатдан «мумкин», чунки арқон нарвон ўзлари учун мосланган эди, озиқ-овқат, палаткалар, энг муҳими, асбоблар ўралган катта-катта тойларни, ер гарчи қор билан қопланган бўлса ҳам, пастга ташлаш мумкин эмас эди. Инструкция ҳам бунга йўл қўймасди, бундай ўйлаб қараганда ақлга ҳам тўғри келмасди; Слава учун бўлса ақл билан иш олиб бориш инструкциядан ҳам афзал турарди.

У қўлини силтади, учувчилар хонасидан чиқди ва иллюминатордан пастда нималар бўлаётганини кузата бошлади, бу ерда вертолётнинг парракларидан ҳосил бўлган шамолдан юмшоқ қордаги буталар эгилиб-букилар, оппоқ экранда худди қўнғизга ўхшаб кетадиган

вертолёт кўланкаси буталар томон яқинлашиб борар, ер ҳам борган сари яқин келарди...

Бирдан вертолётнинг кабинаси тўлғаниб кетди, филдираги қаттиқ ўрнашганини текшириш учун парракларини пириллатиб айлантирди-да, кейин мотор ўчди-қолди, қор устида эса паррак сояси анчагача айланиб турди. Слава эшик ёнига бориб, уни очган эди, кўзлари қамашиб кетди.

Юқоридан ҳаворанг бўлиб кўринган қор ўзининг оппоқ чойшаб сингари сочган нури билан кўзни қамаштириб юборарди. Слава хахолаганича пастга сакради. Қор баҳорги намликдан юмшоқ бўлиб, худди йирик туз сингари дона-дона, топ-тоза эди, чунки тайганинг бу овлоқ жойларини баланд бўйли қарағай дарахтлари кучли шамоллардан тўсиб турарди. Учувчи кабинасидаги ойнача ёпилди, наушниклардан халос бўлган ёш сепкилли учувчи калласини чиқариб чапанчасига оппоқ қор устига тупурди ва энди Гусев қайта вертолётга чиқа олмаслигини билиб, унга амирона қичқирди:

— Эй, сизлар, йўли билан бўлсин-да!

— Мен сенга кўрсатиб қўяман, чигиртка!— ўкирди Слава, кулгидан ўзини тиёлмай геодезистларга доимо дағал ва такаббурлик билан муомала қиладиган учувчининг сепкилли юзига боқар экан, лекин Гусевнинг олдида учувчилар ўзларининг такаббурликларини яширишар эди. Слава Гусев шундай эди, худди қалқонбалиқ сингари пакана ва кенг елкали, шу билан бирга гўё темирдан қуйилгандек кенг кифтли, юзлари тунд, дағал, ялпоқ — худди ёғочдан ясаб қўйилгандай эди.

Слава Гусев посёлкада ўта бақувватлиги билан танилган эди, лекин у серғайрат ва ўтюррак бўлса ҳам доим оғир-вазминлиги билан ажралиб турарди. Борди-ю, табиат ато қилган ноёб куч безориликка, мақтанчоқликка сарф қилиниб, мастликка ишлатилса, одамлар фақат қўрқиниши мумкин, лекин ҳеч қачон, бошидан зар сочсанг ҳам ундай одамни ҳурмат қилмайди. Чунки кучи кўп бўла туриб уни бекорга кўз-кўз қилмайдиган камтар одамгина ҳурматга лойиқ. Слава Гусев фақат бир мартагина ўз кучини кўпчилик олдида кўрсатишига тўғри келиб қолди — у ҳам бўлса Шимолга мўмай пул топиш мақсадида келган уч нафар бадмаст безори унга тирғилганида юз берди. Безорилар ўткинчилардан ҳайиқмай, Гусевга пичоқларини кўрсатиб дўқ қилишар, милицию-

нерларни бўлса бу ерларда зудлик билан топши қийин эди, лекин Слава уларни тинчитди-қўйди, гарчанд муштлашишга ўрганмаган бўлса ҳам, у куракдек кафтини ишга солиб, бўйинларини мўлжалга олиб ураверди, қўли пичоқ тиғидан енгил яраланган бўлишига қарамай, безориларни ерпарчин қилди-қўйди. Слава ерда чўзилиб ётган безориларнинг қўлларини ўзларининг шарфлари билан боғлади-да, участка милиционерини чақириш учун идора томон йўл олди. Буларни у шошмасдан, гўё ёқимсиз, лекин керакли ишни бажараётгандек, атрофидаги тасодифан келиб қолган томошабинларнинг олдида уялгандек қилди.

Аксари жисмоний бақувват кишилар каби Слава ҳам ўзининг бақувватлигини ҳеч қачон кўрсатмас, кучи билан мақтанмас, кишилар олдида тақани букмас эди. Посёлкада ҳам, шаҳарда ҳам уни қандайдир уятчанлик чулғаб оларди, биргина тайгада, ўзининг кўпчилик бўлмаган ўртоқлари олдида, биргина шу ерда эркин ҳис қилар, камдан-кам пайтда, кайфияти яхши бўлганида шўхлик қилар эди.

Қорга тушиб қолган Слава хахолаб кулди, ичига асбоблар жойлашган энг оғир қоғоз қопни қабул қилди-ю, сўнг қор уюми орасидан аранг чиқиб, қолган ўртоқларига тушинглар, деб ишора қилди. Вертолёт кабинаси ичидан югуриб чиқиб қорга ўзини отган Орелик — Валька Орлов белигача қор уюмига ботиб қолди, кўп қийинчилик билан чиқди, улар шўхлик қилиб бирин-кетин юкларни қабул қилиб олишди ва уларни тўғри келганча тахлаб ташлашди, кейинчалик палатка ўрнатилгач, қопларни жойлаштиришни ва тартибга келтиришни Гусев яхши биларди. Учувчига бақириб-чақириб, уни таксичи ва извошчи, чойчақа олиш учун йўловчиларни калака қиляпсан деб ҳазиллашаётган Слава юкларни қабул қилиб олар экан, қопларнинг сонини ўзича санаб чиқарди, кейин арқон нарвонда Коля Симонов савлат тўкиб тушди, уни кетидан Семка Петрушенко ерга сакради.

Энди навбат учувчиларга келган эди. Улар вертолёт ойналарини ёпиб, двигателни ишга солишди. Парраklar катта куч билан айланар, чинқириб, шовқин солиб, шамол ҳосил қиларди. Улар гўё қалтис ҳазил қилган геодезистлардан ўчларини олаётгандек учишга шошилишмас; ердагиларнинг қулоқларини қоматга келтириб,

қулоқ пардалари йиртилар даражага келгандагина осмонга кўтарилишди.

Вертолёт худди бесаранжом ниначи сингари думини айлантиргач, осмонга кўтарилди ва қарағай дарахтлари орқасида кўздан ғойиб бўлди. Слава бўлса, ёнида турганлар нима гапиришаётганини англай олмас, чунки қулоқлари пахта тиқиб қўйгандек қар бўлиб қолган эди.

У ортиқча жон койитмай, палаткалар солинган қоплар устига ўтириб олиб, бир пачка сигаретадан бир донасини олиб чекди, тамаки тутунини буруқсатиб, ҳар сафар гўё янги жойга келиб қолгандек теварак-атрофга суқланиб боқди. Славканинг геодезист бўлганига кўп вақт бўлди, аввалига у оддий ишчи бўлиб ишлади, энди-чи, энди группа бошлиғи, ҳар сафар янги манзилга келар экан, унда қандайдир кишини тўлқинлантирувчи ҳис пайдо бўлади, у ўз ошналари билан қаҳ-қаҳлаб кулгиси, қорбўрон ўйнагиси, кураш тушгиси келади. Лекин у бу сафар ундай қилмади, мийиғида кулиб қўйдида, атрофига боқиб, назарини кўзни қувонтирувчи манзарадаги бу жойнинг баланд-паст ерларига, хилма-хил тепаликларига, топографик мўлжалга олиш мумкин бўлган жойларга ташлади.

Бу ердан бир оз баландда, тепаликда триангуляция вишкаси савлат тўкиб турарди, яхшиси, вишка томон кўтарилса бўларди, буни вертолётдалигидаёқ мўлжаллаб қўйган эди, лекин ҳозир у ерга кўчишдан маъно йўқ — ишлари икки кунлик, холос — дарё бўйидаги бу тақир ер вертолёт қўниши учун жуда боп майдон.

Амалга ошириши керак бўлган ишларни ўйлаб Слава ён-атрофни яна бир бор кўздан кечирди. Бекордан-бекорга овора бўлмаслик, ўзининг ва уч ёрдамчисининг кучини тежаши керак. Ҳали икки кун давомида бу ернинг паст-баланд жойларини суратга олиш учун юмшоқ қор кечиб хўп сарсон бўлишади, Слава шуларни ўйлаб худди шу ерда, вертолёт филдираклари қолдирган уч чуқурчадан йигирма метр берида палатка қуриш ва антеннани ўрнатишга қулай бўлган, чоғроқ тепалик устида лагерь қуришга аҳд қилди.

— Шундай қилиб, танишамиз, Пётр Петрович. Мен — прокуратура терговчисиман. Фамилиям Семенов. Мен сизни огоҳлантириб қўймоқчи эдим, гапимизнинг

охирида сиз протокол тагига қўл қўйишингизга тўғри келади. Шунинг учун яхшиси, аниқ, тартиби билан қўйилган саволларга батафсил жавоб берганингиз маъқул.

- Нима бу — сўроққа тутишми?
- Яхшиси буни дастлабки тергов деб атаймиз. Келинг, бир бошдан бошлаймиз. Туғилган йилингиз?
- Уттиз бешинчи.
- Неча йилдан бери бу лавозимдасиз?
- Беш йилдан бери.
- Қидирув ишларида-чи?
- Ўн икки йилдан бери.
- Демак, сизда катта тажриба бор?
- Илгарилари шундай ҳисобланарди.
- Сиз қаерни тамомлагансиз?
- Геодезия, картография ва аэрофото орқали расм олиш инженерлар институтини.
- Худди ўша, Орлов тамом қилган институтними?
- Худди ўшани.
- Сиз албатта унинг институтда ўқиб юрганини билмагансиз?
- Ахир у ўтган йили институтни тугатган бўлса, мен уни қаяқдан билай? Мен ўн икки йил бурун тамомлаганман.
- Ҳар эҳтимолга қариш сўраярман...

24 май. Соат 13-у 20 минут.

ВАЛЕНТИН ОРЛОВ

«Хатимни давом эттираман. Бизни бошлиғимиз роса терлатиб ишлатди, лекин биз бир соат ичида палаткани ўрнатдик, рацияни ишга солдик, буюмларни саранжомладик. Ҳозир чекиш пайти, бизнинг радистимиз Сёмка Петрушенко примусда қуритилган масаллиқдан овқат тайёрлаяпти. Йигирма минутлардан кейин йўлга тушамиз, мана энди менинг ишим бошланади, чунки аниқ ўлчаш бобида ҳатто Гусев ҳам менга тенглашолмайди, айниқса, аниқ ҳисоблашда. Алёнка, ишларим ана шунақа.

Сенга тушунарли бўлсин учун янги жойимизни тасвирлаб бераман. Биз қорлар орасидаги кичик бир дўнгликда турибмиз, аслини олганда бу жойни ҳам қор

босган, лекин у дарё бўйидаги ўтлоқдан бир оз баланд-да. Бу вертолётнинг қўниши учун энг қулай ер; гарчи триангуляция вишкиси ўрнашган жой бошқа тепалик бўлса ҳам, Гусев бизнинг бу ерда қолишимизни ўзича тўғри ҳал этди. Биз кучимизни асрашимиз керак, буга-зорлар оралаб, қорга ботиб юриш ақлдан бўлмасди, бекордан-бекорга кўп куч ҳам сарфлашга тўғри келарди; Гусев ўз қарорини айтгунча мен шу фикрга келган эдим, Славанинг қарори менинг фикримга мос келганидан суюндим. Аввалги хатимда ва ундан олдин ҳам группамиз бошлиғи ҳақида сенга ёзган эдим. У гарчанд техникумни тамомлаган бўлса ҳам, тажрибали киши, билимнинг тажрибасиз қадри йўқлигини биласан. Мен касб нуқтаи назаридан Гусевга нисбатан кўп нарса биламан, лекин у менга нисбатан кўпроқ ҳаётий тажрибага эга. Бизнинг ишимизда эса тажрибасиз кун кўриш қийин. Шунинг учун ҳам мен аксар Гусевга индамай, ўз ишимни бажариб кетавераман. Аммо бу албатта мағрурликдан эмас. Гусевдан мустақилликни ўргангим келади, бу келажакда менга асқотиши аниқ; ҳар қалай унга кўр-кўрона эргашгим йўқ. Кўпинча бизнинг фикрларимиз бир-биримизга тўғри келавермайди, шунда мен ўз ишимни танқидий нуқтаи назардан таҳлил қилиб чиқаман. Шунда ҳам масалани холисона ечишга ҳаракат қиламан. Кўпинча Гусев ўз қарорларида мен билмайдиган нарсаларни ўртага тўкади, ана шундай пайтларда қойил қоламан унга. Лекин шундай пайтлар ҳам бўладики, менга ўзим ўйлаган фикрлар тўғридек туюлади, шунда мен бу ҳақда Гусевга оғиз очаман. У бўлса менга диққат билан тикилади, афтидан менинг мақсадим нималигига тушунмаётгандек туюлади. Бир кун иштишиб қолгандан кейин у мenden сўради:

«Сен нима, Орелик,— у мени эркалатиб шундай деб атайди,— қисқаси, менинг ўрнимга ўтирмоқчимисан: йўқ, бунақаси кетмайди. Мен раҳбарлик лавозимим учун яхшигина пул оламан, албатта, менга эса бу пул керак, оилам, болаларим бор». Мен бу сўздан кейин бақа бўлиб қолдим, унга бу гап хаёлимга ҳам келмаганини тушунтирмоқчи бўлдим, шунчаки ўзимни-ўзим мустақил ишга тайёрлаётганимни айтдим, лекин бошқа мени эшитгиси ҳам келмади. Чиндан унинг онласи катта: қайнота, қайнонаси, хотини, уч боласи бор, бунинг бир ўйлаб кўр! Тўғри, хотини ишлайди, лекин у бошқаларни

боқади, шунинг учун ҳам биз Гусевни оиласи учун пул ишлаб беряпмиз, деб ўзимизни-ўзимиз баъзан тентакка чиқариб, тергаймиз. Мен группадагиларни бир оз аяган бўлардим; ана радистимиз Семкани олайлик, у дароз, беўхшов, худди қаримсиқ болаларга ўхшайди, баъзи-баъзида, шунда ҳам Гусев бўлмаган пайтларда, ишдан шикоят қилиб, тўнғиллаб қўяди; умуман, пул қурғур кимга ёқмайди дейсиз; у менга ҳам ёқади албатта, айниқса, даладан ҳориб қайтганингда яхши кун кечириш воситаси бўлган бу зорманданинг бир боғламини кас-сирдан олиш нақадар роҳат-а!

Шуниси ҳам борки, сен ҳали бу гапларни тушунмайсан, бунинг сенга эҳтимолки ҳожати ҳам йўқдир, эркак сифатида пул ҳақида мен ўйлашим зарур, аёллар учун эса бу иккинчи даражали масала, лекин умуман ҳамма учун ҳам қуруққа мушук офтобга чиқмайди. Ҳечқиси йўқ, сен яқин орада олдимга келсан, мен бирор иложини топиб ПәПәдан сени менинг группамга беришини илтимос қиларман, ана шунда икковлон бу ўрмонларни, тор сўқмоқларни ва ўтлоқларни бирга айланиб чиқардик. Албатта, бу ерларда чивинларга ем бўласан, аёзизғирин чақиб олади, лекин, Ленка, бирга бўламиз. Ва қачонлардир дағаллашган, шамолда қорайиб, тим қора соқол қўйган ҳолда — айтгандек биз учрашганда мени таниёлмасанг ҳам керак, ҳозирдан соқол қўйвордим, — институтга борамиз, ана ўшанда бизни, моғор босиб кетган тўнка муаллимлару аллақайёқдаги аспирантлар кўриб, ҳақиқий кишилар бундоқ бўлади, дейишса ажабмас. Ошпаз чақиряпти. Тушлик тайёр бўпти, овқатланиб бўлгач, биз сурат олишга жўнаб кетамиз. Кечқурун қолганини ёзарман».

— Мен Гусевнинг одамлари ҳақидаги фикрларингизни билишни истардим. Мен ўйлайманки, бу улар ҳақидаги тасаввурни тиклашга ва уларнинг ўша пайтдаги руҳий аҳволини билишга ёрдам беради.

— Гусев тажрибали ўрмончи бўлса-да, унча узоқни кўра билмайдиган киши. Техникумни тамомлаган, холос. Лекин ҳар бир ишни охиригача бажаришга одатланган. Уларнинг радисти янги келган, ёш бола, онасининг ўғли, мен ўйлайманки, кўп ишларда у айбдор. Агар унинг тажрибаси яхши бўлса, антенна қулаб тушмасмиди...

— Давом этинг...

— Орлов ҳақида мен сизга айтдим, уни яхши билмайман. У энди иш бошлаган эди. У ҳақда билган нарсам, бир институтда ўқиганмиз. Янги келган одам шу, холос.

— У ерда яна бир киши бор эди.

— Ҳа, ишчи. Унинг фамилиясини эсламайман.

— Симонов.

— Тўғри. Симонов. Шоирнинг фамилиядоши. Мен буни қандай унутибман-а...

— У илгари қамалган эканми?

— Ҳа, худди шундай. Кимлигини айтиш қийин, лекин биз шундайларни ишга олаверганмиз, чунки одам етишмайди. Ўйлайманки, группага жамланган кишилар даражаси юксак эмас эди. Шунинг учун ҳам бу кўнгилсиз воқеа юз берди.

— Бир сўз билан айтганда, демак, сиз ўйлайсизки, группадаги руҳий вазият мукамал эмас эди...

— Юмшоқ қилиб айтганда, шундай.

— Буни сабаблардан бири деб биласизми?

— Муҳим сабаблардан бири шу.

24 май. Соат 14.

НИКОЛАЙ СИМОНОВ

У триангуляция вишқаси томон букчайган ҳолда биринчи бўлиб борарди. Юриш жуда қийин эди, юмшоқ қор оғир гавдани кўтаролмасдан, юкнинг оғирлигидан ер бағрига қапишиб кетарди, унинг елкасига асбоблар ўрнатиладиган штатив осилган, асбоблар жойланган қопчиқ эса қўпол равишда кўкрагига осилиб тушганидан бўйнини эзиб юборган эди.

Юриш қийинлиги устига, унинг юраги ғаш бўлиб, бу худди тош сингари юрак-бағрини эзиб юборганди. Лекин бунинг сабаби бор эди, у яна Қланька билан жиғиллашиб олганди, бу унинг асабини бузганди, кўнглини бир оз равшан қилиш учун пиво ичди ва бир шиша ароқ олди, олишга олди-ю, лекин уни очмади, очмаганидан нима фойда бўлди, бари бир буни ҳам унинг делосига тиркаб қўйишди. Умуман олганда унинг юрагини ғам тоши эзаётгани тўғри эди, энди буларнинг ҳаммаси бе-

корчи гап, гўё тушдек бўлиб қолди, энди уларни яксон қилишни ўйламаслик учун эсдан чиқариш керак, чунки ўтган гаплар, ташвишларни қамоқда юрганларида юз марталаб ўйлади. Бас, етар энди! Лекин у ер қамоқхона эди-да, уни ўйламай бўладими. Бу ерда-чи — бошқа гап, эркинлик, яхши иш, даромадли, худога шукур, йигитлар ҳам чакки эмас, уддабурро, улар билан умр бўйи яшасанг арзийди, мана шундай поёнсиз тайгада улар билан юриш ҳам мароқли, фақат ўша Қланькани эсламасликнинг қани энди иложи бўлса, бутунлай эсдан чиқса-ю, лекин оқсоч Шурик, Сенька, унинг Александр Николаевич Симонов — тўққиз ярим яшарлик учинчи синфда ўқийдиган ўғли бўлмаганда...

Оёқ остида чўкиб кетаётган қор ғичирлар эди. Этикларини тортиб оларкан, Симонов, улардан сув томчилаб оқаётганини кўрди, оёқ остидаги қор қатлами тагига жойлашган иланг-биланг йўлда сувнинг шапиллашини эшитиб борарди. Сувнинг шапиллаши айниқса дарё бўйида аниқ сезила бошлади. Бу ерда сув сероб эди, пастликдаги қор энди оқариб эмас, сувнинг таъсиридан кулранг тусга кириб бораётган эди.

Симонов энгашиб бир сиқим қор олди-да, уни кафтида эза бошлади, қор худди пўкак сингари эзилиб, ўзидан сув чиқарди, у ўгирилиб қарамасдан орқасидан изма-из келаётган Гусевга гапирди:

— Эшитяпсанми, командир, баҳор яқинлашиб келяпти!

— Эшитяпман!— жавоб берди Гусев, лекин Симонов шу ондаёқ ўзи берган саволни ва бошлиқнинг жавобини эсдан чиқарди. Тез кунда дам оладиган пайт ҳам келади, амалга ошириладиган иш эса икки кунга етади, ундан ортиқ эмас, вертолёт бўлса посёлкадан уларнинг олдига ўн беш минутда етиб келади, қараб-сизки, уйдасиз. Икки кундан кейин ҳаммом қабул қилиб, доимо атир ҳиди анқиб турадиган посёлка сартарошхонасида соқол олдиришнинг, хонанинг иссиқлигидан роҳатланиб, сартарош аёлнинг оҳиста овози, репродуктордан келиб турган енгил музыка садоси остида озгина пинакка кетса ҳам бўлади.

Навбатдаги дам олишда кўп яхши нарсалар бўлиши мумкин, лекин ҳозир бу ҳақда ўйлар экан, Симонов тушунди, юрагидаги ғашлик тоши яна уни босмоқда, чунки навбатдаги бўладиган бекорчилик яна уни таш-

вишга соларди. Икки, икки ярим ҳафта ичида Славка Гусев мўлжалидаги барча ишларни бажаришга улгуради, Орелик институтга, маъшуқасини кўриш учун учиб кетади, Петрушенко ҳам бу ерда қолмайди, онасини кўргани кетади, фақат биргина у қор босган посёлкадан нари кетолмайди. У бир кунда икки марталаб кинога боради, болалар сеансига, кейин кечки сеансга тушади, емакхонага кириб бир стакан, кўп эмас, чунки тавба қилган, ҳалиги сабилдан отади, этиклари билан бир жойда туриб баҳорги лойни тепкилайди, шу билан ўзини-ўзи овунтириб хаёл оғушига фарқ бўлади, Шурикни ўйлаб куюнади. Қланькани бўлса лаънатлайди, лекин уларнинг олдига боришга журъат этолмайди, чунки ўша ўзига таниш шаҳар бўлмаганда бу кўнгилсиз воқеалар юз бермаган бўлармиди, қуриб кетсин ўша ҳодиса юз берган дақиқалар.

Николай Симонов энг оддий нарсани ҳам бажаришни ўзига эп кўрмайди. Почтадан Қланьканинг дасталаб хатларини олса ҳам уларни ўқимайди, ана шундай оғир пайтларда унинг ғазоби қайнайди, ўзини-ўзи овутиш учун қишлоқдаги ёғочдан ясалган уйлар жойлашган ёлғиз кўчани бир йўналишида айланиб, ундаги лой-балчиқни этиклари билан эзади.

Шу икки ҳафта давомида у, у ёқдан-бу ёққа юргани-юрған, буфетчи Нюрка, емакхонани ёпгач, эшигига омборхонага осиладиган қулф осиб, уни ўзининг ғамгин, бева аёлнинг нигоҳи билан кузатади, кузатганда ҳам келажакка умид билан кузатади, у-чи, у бечора бўлса, кўзларини ундан яширади, бир марта ўз эркини бўш қўйиб юборганини эслаб, ўзини-ўзи қийишди, бу ноқулай ишдан ўзини қандай қилиб халос этиш йўлларини излайди. Кейин унинг хаёллари яна кимсасиз бўшлиққа томон оғади, чидаб бўлмайдиган ёлғизлик азоби, тўғрилаб бўлмайдиган алдов ва Қланька томонидан берилган ўлимдан кучли таъна уни тинч қўймайди.

Э, Қланька, Қланька, сенинг қалбинг қанчалик пасткаш!

Симонов тўхтади, ўтмиш эсдаликларидан чарчаб, миясидаги хаёлларни тарқатиш учун бошидаги шапкасини олиб ён-атрофга қаради.

Унинг жингалак сочли калласидан буғ чиқиб туради, кўпдан бери соч-соқоли олинмаган, меҳр билан парвариш қилинмаган соқоли пахмоқлашиб ҳурпайиб кет-

ганди. Слава Гусев унга қараб, қисқагина кулиб қўйди, Коля Симонов амакини кимга ўхшатса бўлади, лўлигами, ёки қароқчигами? Тарки дунё этган монахгами ёки эски динга берилган кишигами?

— Коля амаки, нима бўлди, қоққан қозикдек туриб қолдингиз?— қичқирди учинчи бўлиб келаётган Валька Орлов.

Симонов орқасига ўгирилди, қалпоғини бошига бе-ўхшов кийди-да, ўзининг ўйлаб кетаётган ўйларига яна берилиб, йўлида давом этди.

Валька уни амаки деб атар экан, кулмас эди, унинг бу мурожаати жиддий туюларди, чунки ҳақиқатан ҳам шунга тўғри келарди, нима учун десангиз, Валька йигирма уч ёшда, у бўлса қирқ учда, бунинг устига соқоли ҳам бор, яна қамоқхонада ўтирган — ҳаммасини инобатга олганда унинг кўриниши эллик ёшларни билдириб турарди, соқол масаласига келсак — хоҳласанг соқол қўй, хоҳласанг олдириб ташла, кимга нима ёқади, кимни тақдирига нима ёзилган — пешонасидан кўради.

— Қандай қилиб Гусевнинг группаси дала ишлари бошланмасдан қидирув ишларини бошлаб юборди? Ваҳоланки, бу районларда дала ишлари инструкция қоида-сига биноан фақат тошқин тамом бўлганидан кейин бошланиши мумкин?

— Сиз формалист сифатида фикр юритяпсиз. Ҳар ҳолда сиз, менинг тушунчам бўйича, қонунни ҳимоя қиляпсиз. Биз амалий кишилар, иш учун, унинг моҳияти учун баъзан қонунни четлаб ўтишимизга тўғри келади. Биз план бажаряпмиз. Тўғриси ошганда давлат топшириғини бажаряпмиз. Бу — биринчидан. Иккинчидан, буйруқ, шунга таъкидлаб ўтмоқчиман, дала ишларини бошлаш ҳақида буйруқ йўқ. Умумий йиғилишда шундай қарорга келинган. Бу нарса овозга қўйиш билан ҳал қилинган. Бир овоздан. Чунки ишсиз ўтиришни хоҳламаяптилар, пул ишлашни истайдилар.

— Демак, йиғилиш инструкцияни бузиш учун овоз беради ва маъмуриятнинг бу ерда ҳеч қандай алоқаси йўқ, шундайми?

— Формалист бўлманг, сизни бунга чақираман. Масаланинг моҳиятини аниқланг.

— Яхши, моҳиятини аниқлаймиз. Моҳияти бўлса

шундай: тошқин вақтида дарё бўйидаги ўтлоқларда ҳар қандай дала ишлари тўхтатилиши лозим. Қандай қилиб ва ким томонидан тошқиннинг бошланиши аниқланади.

— Умуман, гидрометеорология хизмати маълумот беради. Кўз билан ҳам аниқласа бўлади. Дарё бўйидаги ўтлоқларда ишлаётган гуруппалар сувнинг кўтарилиши ёки қорнинг ёппасига эриши ҳақида маълумот ҳам бериши мумкин.

24 май. Соат 17.

СЕМЕН ПЕТРУШЕНКО

Сёмка йигирма ёшда эди, лекин у ҳамон кундан-кунга ўсиб борарди; ўсганда ҳам ҳали пайлари етилмасдан, жуда бесўнақай ўсарди, шунинг учун ҳам у Пагансляга ёки лайлакка ўхшаб бўйи чўзиларди. Гуруппадаги энг ёши ҳам, энг новчаси ҳам Сёмка эди, ҳатто ўз бошлиғи Слава Гусевдан деярли икки баравар баланд келиб қолганди, Славадан икки марта баланд бўлишига қарамай, унга нисбатан икки марта камқувват эди, бу вазият албатта уни уялтирарди. Ўзининг жисмоний камчилигидан хуноб бўлган Сёмка, бўғилиб юрар, «антенна» деб ўзига лақаб ҳам тўқиганди, лекин ўзига-ўзи қўйган бу қизиқ лақаб билан уни аташга бошқалар одатланмаганликларига ҳайрон бўларди. Ўртоқларининг бунга фаҳм-фаросатлари етмаганидан энсаси қотар ва ўзининг новчалиги ҳам заифлигидан доим уяларди, лекин Сёмканинг ҳамкасблари ўртасида ўзига яраша ҳурмати бор эди. Мисол учун, у радистлар мактабини тамомлагани билан фахрланар, ёлғизликдан қўрқмас, яхшигина мўмай пул топар эди.

Пул унга онасига юбориши учун керак эди. У иложи борича онасига кўпроқ пул юборишга ҳаракат қиларди, чунки онаси пул қоғози келиши биланоқ ўғлидан фахрланиб, қўшниларига мақтаниб қўярди. Пулни олгач эса кечга томон турли ширинликлар харид қилиб, самоварда чой қайнатар, сўнг, чойин ичиб, Сёмкани, ўлган эри билан гушган расмини рўпарасига қўйиб узоқ тикилганча ўтирарди.

Сёмка тайгада юрар экан, гарчи ҳеч кимга айтмаса ҳам, онаси ҳақида кўп ўйларди. Бу ерда — шовқин-су-

ронли шаҳардан олисда ўзи ҳақида ўйлашга вақт кўп эди, шунинг учун ҳам Сёмка ўзи, уйда қолган, бирга кино кўрган, китоб ўқиган тенгдошлари ҳақида ҳам кўп ўйларди.

Кўпинча уни қандайдир аламзадалик чулғаб оларди, нима учун бундай бўлаётганини ўзи ҳам билмасди, шунда у ажин босган, олтмиш ёшдаги волидасининг қиёфасини кўз олдига келтирар ва унинг: «Сёмка, нима учун сени кеч туғдим-а?»— деган сўзларини эсларди. Ҳақиқатан Сёмка илгарироқ туғилса бўларди, лекин бахтга қарши бундай бўлмади, онанинг тўққиз фарзанди турмади, шунинг учун ҳам ҳар сафар ҳомиладор бўлганида туғишдан қўрқарди. Сёмка кеч туғилди ва яшаб қолди, онаси уни эъзозлар, йўқотиб қўйишдан қўрқар: фарзандининг ҳар бир қадамини кузатиб турарди, шунинг учун ҳам онасининг қайноқ оналик меҳрини Сёмка ёшлигиданоқ ҳис қилди. Бу айрим оналарга хос шунчаки меҳр бўлмай, Сёмкани волидаси ҳаддан ташқари яхши кўрар, еру кўкка ишонмас эди. Сёмка она кулбасига келганида, остонадан қадам қўйиши билан уйда қуёш порлагандек туюларди, бу қуёш, онаси ҳали ҳаёт экан, бирдек порлаб туришига ишонарди.

Сёмка йигирма ёшда эди, лекин уни кўзи яхши кўрмаслиги сабабли армия сафига олишмаганди; у кўзойнак тақиб юрарди. У радистлар мактабини тамомлаганида, ўзини жисмоний жиҳатдан чиниқтириш мақсадида уззукун устидан совуқ сув қуйган ва худди шунинг учун ҳам геодезик партияга ишга кирган эди. Онаси бунга қарши бўлмади, у Сёмканинг ҳар бир фикрини қўллаб-қувватлашга одатланганди. Натижада у бу ерга, она кулбасидан узоққа келиб қолди. Сёмка уйдан узоқлашганига эътибор бермади, лекин шу билан бирга волидасини сира унутолмади, онасидан ажралган бўғалоқдек ўзини ёлғиз ҳис қилди, онасининг ажин босган юзи, қўли, овози Сёмкага ҳамишалик ҳамроҳдек бўлиб туюларди.

Тайгадан хат ёзишнинг иложи йўқ эди, Сёмка бўлса, ўз мансабидан фойдаланиб, шу билан бирга отряд радисти билан келишган ҳолда — унга қайтганидан кейин шиша идишда оби-замзамдан қуярди; ҳафтада икки марта онасига радиограмма юборарди. Отряд радисти бу телеграммаларни йўл-йўлакай учрайдиган транспорт орқали телеграфга юборарди, Сёмка онаси

хавотир олмасин учун бу қулай имкониятдан фойдаланарди. Пулни бўлса унинг шахсан ўзи жўнатарди, бу ишни албатта посёлкага қисқа муддатга дам олгани келганида амалга ошириларди, чунки бу пулларнинг миқдори катта бўлиб, ишнинг ўзига хос маъноси ҳам бор эди. Отасининг ўлиmidан кейин ҳеч қандай маълумоти йўқ, мискин онасига бу кунларга етиб олиш гоят қийин бўлганини Сёмка яхши биларди.

Ҳар сафар у уйига борганида онаси шкафни очар ва Сёмканинг пулига харид қилинган кийимларни, омонат дафтарчада кўпайиб қолган жамғармани кўрсатарди, шунда Сёмка жаҳли чиқиб, тутақар ва кераксиз, бемаъни тежамкорлиги учун онасини койирди. Энди онаси ҳам оз бўлса-да нафақа пули олар, шунга қарамай, умуман унга пул керак эди. Сёмка шунинг учун ҳам ўзининг арзигудек маоши борлиги билан қувонарди. Бу билан ниҳоятда фахрланарди ҳам.

Довжуракликка келганда, бу хислат Сёмка учун хизмат нуқтаи назаридан зарур эди. Бу унинг келажакда ўз характерини такомиллаштириши учун ҳам керак эди.

Хизмат бурчи юзасидан Сёмка кўпинча, бошқалар сурат олишга кетганда ёлғиз ўзи қоларди. Шунини айтиш мумкинки, умуман, у деярли ҳаминша ёлғиз ўзи қолар, группадагилар қайтиб келгунча масаллиғни тўғрилаб, овқат пишириш, шу билан бирга алоқани йўлга қўйиш, юқоридаги раҳбарлардан радио орқали буйруқни ёзиб олиш вазифаси ҳам унга юклатилган эди. Группада тузилган жадвал бўйича Славанинг қўшотар милтиғи ҳам Сёмкада қолар, бу эса ўз навбатида унинг ов қилишига, шу билан бирга ўзини-ўзи чиниқтиришига ҳам имконият яратарди.

Сёмка ов қилишни жуда ҳам ёқтирарди, албатта бунда лагердан узоққа кетмасликка ҳаракат қиларди. Кунлардан бир кун Сёмка олисроққа кетиб қолгани, қайтиб келса, ҳамма нарса ер билан яксон қилинган; антенна синдирилган, палатка ағдарилган, озиқ-овқат солинган қоп йиртиб ташланган, қуюлтирилган сут солинган идиш эса роса пачоқлаб ташланган. Коля Симонов бошлиқ экспертлар комиссияси тафтиш ўтказиб, Сёмка лагерда йўқ вақтида дайди бир махлуқ ҳаммаёққа бурун суқиб чиққани аниқланди. Коля Симонов амаки бўлса, шу билан бирга, Сёмка айиққа дуч келиб қолмаганлигининг учун хурсанд бўлишининг керак деди, ле-

кин Славадан радист эшитадиганини эшитди ва бундан кейин лагердан кўз кўриб, қулоқ эшитмайдиган узоқ ма-софада юрмаслик ҳақида кўрсатма олди.

Энди Сёмка олисга бормас, лагерь атрофида қўш-отар милтиғини кўтариб юрарди; у ёввойи парранда отадиган ўқдан бўлак, айиқ ўлдирадиган «дори» ҳам олволарди. Дайди махлуқлар ортиқ келишмади, лекин бу орада ёввойи паррандани аниқ нишонга олишни Сёмка ўрганиб олди, кўпинча у қуёнми, карқурми ёки шунчаки қурми отгудек бўлса, унинг пўстини тозалаш, қорнини ёриб, ичак-човоғини тозалаш, ўтга тоблаб пи-ширишни Сёмка унчалик ёқтирмасди, бу ишлардан эринарди. Қуритилган масаллиқдан тайёрланган таом кам вақтни олар, тез пишарди, мазаси ҳам ёмон бўлмас-ди ва муҳими, Сёмка учун овқат тайёрлашнинг энг осон йўли эди. Фақат Слава ёки Коля Симонов амакининг таъналари унда ов қилишга бўлган қизиқишни жўш ур-дириб юборганди. Сёмкада ов қилишга бўлган иштиёқ билан дангасалик қандайдир қоришиб кетган эди.

Уша куни группа навбатдаги топшириқни бажариш учун кетгач, Сёмка овга чиқиб, бир отишнинг ўзида қурни уриб туширди, уни елкасига ташлаб, лагерь томон йўл олди.

Қуёш нақ бош устида ёрқин шуълалар сочиб ловул-лар, борлиқни заптига олган эди: бундай пайтда офтоб-да ётиб баданни қиздирса ҳам бўларди, Сёмка эса алла-бир куйни хиргойи қилиб, ҳуштак чалиб борарди, тўсатдан келган омад ва бўлажак мақтов уни ҳаяжон-лантириб юборганди. Ҳар сафар у ови бароридан келса, ўзини бу олис ерларда эмас, балки уйида, ҳовлисида ҳис қиларди, агарда чиндан ҳам шундай бўлса борми, ана томошани кўринг эди. ўшанда, кўчадаги барча дераза-лар ланг очилиши ва олдига болалар югуриб келиб, уни кўкларга кўтариб мақташлари мумкин бўларди, қараб-сизки, ҳатто катталарнинг орасида ҳам бирпасда ажой-иб инсонга, қаҳрамонга айланарди-қоларди. Бу ерда бўлса у қуён, қур, еклик, карқур кабиларни отиб, ерга теккизгудек қилиб келкасига осиб олганча келади, ле-кин бу билан ҳеч кимнинг иши йўқ, биров ортиқча ҳай-ратга ҳам тушмайди, чунки бу ерлар учун бу оддий ва табиий бир ҳол. Фақат Орелик, Валька Орлов баъзан ҳайратланади, лекин Валька зиёли киши, куни кеча институтни тамомлаган, ҳали бутунлай янги одам, Сла-

ва Гусевга ёки Коля Симонов амакига бунақа ўлжалар ҳеч қандай фавқулудда таассурот қолдирмайди албатта.

Сёмка қор қўриғидан юриб борар экан, ўзича ўйларди: икки кундан кейин, посёлкага қайтилгач, онаси учун ажратиб қўйган пулидан кўпдан бери ўйлаб юрган керакли нарсани харид қилиш учун бир қисмини олади. У фотоаппарат сотиб олиш, плёнкаларни кўпроқ ғамлаш иштиёқида эди; группа яна икки ҳафтадан кейин тайгага учиб келганида, унда фотоаппарат бўлади, ана ўшанда у биринчи омади келган овдаёқ ўзини-ўзи ўлжа билан расмга тушириб, суратларни уйига жўнатади.

Сёмка яна ҳуштак чалиб хиргойи қилишга тушди, аммо қурни бошқа қўлига олиши билан, қўрқувдан бе-хос юраги ёрилай деди. Унинг оёқлари остидаги қор ўпирилаётганди, мувозанатни йўқотган Сёмканинг оёқлари чўкиб, белигача муздек сувга тушиб кетди. У шу ондаёқ ўзини ўнглаб, сувдан сакраб чиқди, ўқдек отилиб, аммо ҳайратланиб орқасига қаради. Қор парчалари сувда пишиллаб эриб, сув бетида оппоқ музга ўхшаш қатлам ҳосил қилган эди. Сёмка сўкинганича лагерь томон югура кетди. Сув этик ичида чалпиллар, милтиғининг оғзидан ҳам ингичка бўлиб оқиб тушар, қур ҳам жиққа ҳўл бўлиб кетган эди.

Сёмка лагерга етиб келди. Оловранг тиниқ қуёш остидаги гулхан алангаси уни ҳеч бир иситмас, қуруқ совуқдан тиши-тишига тегмай такилларди, у ўзини ўзи иситиш мақсадида гулхан ёнида сакраб-сакраб югурарди, шу алфозда этигини ечди, қайта кийинди, ҳўл кийимларини қуёшда қуритиш мақсадида осиб қўйгач, қурни тозалашга киришди.

Умуман, бундай қараганда нима бўпти, оёғи остида қор ботиб, сувга тушса тушибди-да. Сёмка ўйлай кетди: бу воқеа ҳақида онасига қандай хабар қилсайкин, онаси буни эшитса борми, ўзини қўярга жой тополмай безовта бўлади. Одатдагидек қўлларини пахса қилиб, ўғлига тайгада, айиқлар ва турли ваҳший ҳайвонлар орасида эҳтиёт бўлишини тайинлайди. Томоғига бир нарса келиб қадалди, ҳаяжонланганидан йиғлаб юборгиси келди. Сёмка худди катталардек ўйлади: эҳ, ҳаёт нақадар шафқатсиз, одамларни энг яқин кишиларидан нима учун ажратиб қўяркан? У меҳрибон онасининг қўлларини эслади, унинг овозини эшитгандек бўлди, шу ондаёқ ўзини-ўзи табиатидаги ожизлик учун койиди, ҳеч нарса

бўлгани йўқ-ку, қиз боладек намуноча кўнгли дарров бузилиб кетмаса.

Қозондаги сув қайнаб, вақир-вуқур овоз чиқара бошлади, Сёмка ўйлади: бугун унинг мерганлиги ва омади келганидан ҳамма хурсанд бўлади. Ҳар ҳолда, у бу ерда керакли одам. Яна бир-икки йил ўтгач, радио ишини янада мукамалроқ ўрганиб олса борми, ана унда кўрасиз, группа ва қидирув партияларининг бошлиқлари, бугун бошлиқ отрядлар Сёмкани ўзларига ишга олиш учун талашиб-тортишиб юришади. Сабаб: ҳозирча ҳақиқий радистлар моғор босиб ётгани йўқ, тажрибали радист қаерда, ким билан ишлашни ўзи белгилайди.

— Пётр Петрович, гувоҳларнинг тасдиқлашича, гидрометеорология хизматининг маълумоти сизнинг столнингиз устида ётган. Бу фактни сиз инкор этасизми?

— Йўқ, ҳақиқатан ҳам ишимга совуққонлик билан қараганман. Маълумотни партия бошлиғи Цветковага бериш ёрнига, уни эсдан чиқарганман. Енисей бўйидаги ўтлоқларда биргина группа, Гусев группаси иш олиб борарди, бу группа Цветковага бўйсунарди.

— Шундай қилиб, бу фактни бўйнингизга оласизми?

— Оламан, лекин уни ҳал қилувчи далил деб билмайман. Юз берган бундай шароитда Гусевнинг одамлари, биринчи галда унинг ўзи, мушкул аҳволдан чиқиш йўлларини излашлари керак эди.

— Улар рация орқали хабар қилишларигина мумкин эди ва тошқин бошлангани заҳотиёқ хабар қилишди.

— Агар бошданоқ Гусев лагернинг жойини тўғри танлаганида, ҳеч қандай кўнгилисиз ҳодиса юз бермаган бўларди. Гусевнинг бундай хатти-ҳаракатларини назорат қилиб туриш бизнинг вазифамизга кирмайди ва бундай қилишни ўзимизга эп кўрмаймиз ҳам.

— Демак...

— Демак, Гусев айбдор.

— Бир савол. Масалан, сиз шундай пайтда қандай иш кўрган бўлардингиз?

— Мен хавфсиз жойни танлаган бўлардим.

— Буни энди гапирса, оғиз оғрмайди, биласиз. Ваҳоланки, у ерга вақтида, учиб бориш учун-ўн беш минут

вақт кетарди, холос, ахир отряд, вертолётлар, дўстлар бор эди-ку!

— Ўзингга эҳтиёт бўл, қўшинингни ўғри тутма, деган халқ мақоли ҳам бор...

24 май. Соат 17-ю 30 минут.

КИРА ЦВЕТКОВА

Кира йигирма саккиз ёшда, унга ҳамма исми ва отасининг исми билан «Кира Васильевна» деб мурожаат қилишларига у ҳали кўника олганича йўқ. Кечқурунлари, ётиш олдидан ўзининг нозиккина бир тутам сочини ёйганча ойнага қараб ўзини кузатар ва шу дақиқаларда, якка-танҳоликда ўз ҳаётини ўйлаб кетарди. Киранинг хоҳиш-иродасига қарама-қарши суратда ҳаёт уни катта гирдобга солиб, дунёнинг бир чеккасига олиб келиб ташлаб, эркаклар устидан буйруқ беришга мажбур қилганини кўриб ажабланарди.

Озгин, кичиккина, кўримсиз Кира мактабда ўртача ўқирди, олтинчи ва саккизинчи синфларда икки марта синфда қолди, аранг уч баҳога илинган қиз ўнинчи синфгача етиб олди, шундан кейин у ўз билими ва қобилиятига яраша техникум ёки институтга киришни орзу қилди. Педагогика институтига кирмоқчи бўлди, шунда ҳам бошланғич синфларга ўқитувчи бўлишни ўйларди, ҳар ҳолда биринчи синф ўқувчиларининг ўзига яраша ташвишлари бўлса ҳам, ҳарф ўргатиш, гап тузиш, шунга ўхшашларни бажарса бўлади, деб ўйларди.

Кира мактабда ўқиётган пайтда, тезроқ ўқишни тугатишни, бўлажак ишга жойлашиб ўзини-ўзи хотиржам қилишни ўйларди. Ўқиш унда бош оғриғини қўзғатар, кўнглида қандайдир бўшлиқ ва эрксизлик уйғотиб, дарс тайёрлашга киришдими, тезда чарчаб қолар, ўз тенгдошлари орасида мустақиллиги билан кўзга кўринмас, шунинг учун ҳам у қувноқ ва эпчил дугоналар даврасида бўлишни орзу қилар эди.

Дугоналари уни пединститутга эмас, бутунлай бошқа соҳага бошлашди. Унинг икки шўх дугонаси билимлари кучли бўлгани учун геология факультетига ҳужжат топширишди, уларнинг қистови билан имтиҳонга Кира ҳам борди ва дугоналари узатган шпаргалкалардан фойдаланиб, кириш имтиҳонларидан муваффақият-

ли ўтиб олди. Факультетда деярли фақат йигитлар ўқишарди, бўлажак мутахассислик кўпроқ эркакларга хос деб қизлар бу ерга жуда кам киришарди. Бунини ҳушёрлик билан кузатган Кира ўз фойдасини дарров пайқади-қолди.

Йигитлар, озчиликни ташкил этган қизларни кафилликка олиб, ҳамма томондан: контроль ишида ҳам, имтиҳонларда ҳам, хилма-хил карталарни чизишда ҳам ёрдам беришарди. Кира булардан яхши фойдаланди, ҳеч нарсадан қийналмасдан, олдин қандай бўлса ўша кўйда институтни муваффақиятли тамомлаб, олий маълумотли мутахассис дипломини ҳам қўлига олди. Дугоналари учинчи курсдаёқ эрга тегиб олишганди, лекин Кирадаги кўримсизлик ҳеч қайси йигитни ўзига жалб қилмади, шунинг учун ҳам йигитлар унга яхши ўртоқ бўлишдан нарига ўтмадилар, дугоналарига ҳаваси келган Кира, шаҳарда қолиш ўрнига тайгага йўл олди.

Лекин у геолог ҳам бўлолмади, унинг нозик гавдасини кўрган бошлиқлар Киранини геофизик отрядига, бирдан раҳбарлик лавозимига қўйишди, чунки уни оддий инженер-геодезист қилиб тайинлашга ҳеч ким ботинолмади.

Кира уч йил ўрмончилар посёлкасида яшади, ҳар хил қоғозларга қўл қўяр, ўз группасининг қайси жойдан қайси манзилга кўчаётганини кузатар, баъзан вертолёт билан одамлар ишлаётган жойга учиб борар, лекин шу ондаёқ, ҳатто тунамасдан орқасига қайтарди, унинг хаёлида ҳамма нарса ўз йўналишида бораётгандек туюлар, чунки отряд бошлиғи ПэПэ, Пётр Петрович Қирьянов, Киранинг мустақил ишлашига йўл бермас, ҳамма ишни ўзи, фақат ёлғиз ўзи қилар эди.

Ишнинг бундай кетиши Кира учун қулай эди, чунки ПэПэ унга нисбатан кўп нарсани биларди, шунинг учун ҳам у Қирьяновнинг чизган чизиғидан чиқмас, барча ишларни унинг розилиғи билан ҳал қиларди.

Қирьянов Киранини ўзига ром қилиб қўйгандек ҳаракат қиларди. Йирик гавдали, деярли бақбақалоқ, қўнғироқдек овози билан гўё у тайгада яшаш ва тайгада ишлаётган одамлар устидан буйруқ бериб, ҳайқириб юриш учун яратилгандек эди.

Баъзан Қирьянов билан гаплашганидан кейин Кира ўйларди: агар мабодо уруш бўлиб қолгудек бўлса, уни албатта генерал қилиб қўйинса керак, чунки бу одам

Ўзининг кўриниши, хатти-ҳаракати билан ҳарбийларга ўхшаб кетарди, у атрофда бошқа раҳбар кишилар йўқдек иш тутарди, бутун группалар, партиялар, бутун отрядга бошчилик қилаётгандек, худди ҳарбий бўлинмалар устидан буйруқ бераётгандек ҳаракат қиларди. Ўзининг барча буйруқларини аниқ, қисқа, баҳслашмасдан бажаришларини истарди. Кишилар унга худди ҳарбий хизматдагидек сўзсиз бўйсуниларди лозим эди, йўқса, тез орада отряддан ғойиб бўлишарди. Қимдаким унинг кўнглини оғритса яхшилик кўрмасди, қаерга бормасин, шундай сўзлар ёзилган характеристика уни орқасидан қувиб борардики, натижада уни бошқа отрядга ишга олишга ҳеч ким ботинолмасди, чунки Қирьянов намунали бошлиқлар рўйхатидан жой олганди. Огряд ҳаммавақт планни бажарар, ишчилар, техниклар, инженерларнинг барчаси яхшигина мукофот олишар, буни кўрган Қирьянов ўзини осмонда ҳис этарди.

Бир сўз билан айтганда, ПЭПЭ Қирага маъқул эди. Бундай бошлиқ билан ҳеч қандай найраингсиз хизмат қилиш мумкин, бунинг устига Қирьянов унга кўр-кўрона ҳурмат кўрсатар, уни Қира Васильевна деб чақирар, бу эса Қирага хуш ёқарди. Қира ўзига-ўзи ишонмаган одамлар тоифасидан бўлгани учун ҳам барча мақтовлар, кўтар-кўтарларни ўзича миннатдорчилик билан қабул қиларди.

Ингирма тўртинчи май куни соат беш яримда у отряд бошлиғининг идорасига кириб, Қирьяновнинг мулозиматли таклифига биноан ўтирди, ўтган кеча-кундузда группанинг жойлашгани ҳақида маълумот берди.

Кўпчилик группалар ойлик планни муваффақиятли тамомлашган эди, Гусевнинг одамлари эса бугун Енисей этакларидаги янги жойга кўчириб ўтилди. Улар икки-уч кундан кейин посёлкага олиб келинади.

Қирьянов Қира Васильевнага жилмайиб қараб турар, гўё унинг сўзларини эшитмаётгандек эди.

— Нега сиз, қачон қарама, нуқул иш ҳақида гапирасиз?— сўради у, бехос ўрнидан туриб, хона бўйлаб юраркан.— Келинг, яхшиси, ҳаёт ҳақида ҳам бир оз гаплашайлик! Мана, мисол учун олайлик, эртага менинг туғилган куним. Келинг! Оз-оздан ичамиз, ўйинга тушамиз!

Табиатан қатъияти бўлмаган Қира қизариб-бўзарди, довдираб қолди. Қирьянов эса унинг олдига келиб,

Ўзининг баҳайбат қўлларини унга томон чўзди. Таклифга қўшилган Қира бош иргитди, янада қизариб ўз қўлларини ПЭПЭнинг кафтига босди. Қирьянов ўз навбатида унинг қўлларини эҳтиёткорлик блан катта қўллари орасига олиб, қисиб қўйди.

— Сизларнинг вертолётчилар билан муносабатларингиз қандай? Улар кимга бўйсунушиади?

— Аэрофлотга албатта. Бизларга хизмат қиладиган вертолётлар звеносининг ўз бошлиқлари бор, улар бизга итоат қилишмайди.

— Лекин, аниқ иш палласида-чи?

— Ишда бу система тахминан бундай: масалан, бирор-бир ташкилотнинг гараж билан муносабатидек. Машиналарни биз ижарага оламиз, пул бизники, улар бизнинг талабларимизни бажаришади. Икки ўртада жанжал қилишга ҳожат бормикан? Нима қилганда ҳам одамлармиз, ўзингиз тушунасиз, муносабатда бўлиш табиий.

— Ҳар қалай, бундай қараганда сизларнинг орангиздаги муносабатда занжирли алоқа нимадан иборат?

— Аэрофлот идорасининг узоқлиги туфайли, бордикелдини соддароқ ташкил этиш мақсадида улар маош-ни биздан олишади. Метео ҳолатни, яъни учуш мумкин ёки мумкин эмаслиги ҳақидаги маълумотни учувчилар метео марказидан олишади, кўпинча бу масалани ўзлари мустақил ҳал қилишади ҳам. Машиналарга отряд ҳисобидан бизнинг одамлар бириктириб қўйилган, экспедиторга ўхшаш. Уша одам бизнинг топшириқларимизни учувчиларга етказди, деярли ҳамма вақт машинага ҳамроҳ бўлиб боради, рейсларни планлаштиради.

— У ким?

— Храбриков. Сергей Иванович.

24 май. Соат 19.

СЕРГЕЙ ИВАНОВИЧ ХРАБРИКОВ

Сергей Иванович Храбриков ёши элмик иккига борган, бутун отряд бўйича энг кекса киши ҳисобланар эди, лекин шунга қарамай унчалик эътиборга лойиқ бўлмаган ишларни бажарарди — гарчи ўзи экспедитор ҳисобланса-да, вертолётлар учун жавобгарликка масъул

шахс эди. Атрофдаги ёшлар орасида Сергей Иванович Храбриков дастёрлик ишларини ҳам бажараверар, бундан хижолат тортиб юрмас, бунга ортиқча аҳамият бергиси келмасди. Россиянинг энг узоқ ўлкаларидан бўлган бу деҳқоннамо киши ҳаётда ўз ақидасига эга бўлиб, бу ерларга эътибор қозониш ёки шон-шараф учун келмаган, балки умргузаронлик учун келган бўлиб, тезроқ пенсия ёшига етиш ва пенсия олганда ҳам мўмайроқ пенсия олишни кўзлар эди.

Сергей Иванович ўзи илгари ишлаган корхона ҳурмати учун шаҳарда яшаган жойини ташлаб, хотини ва катта бўлиб қолган ўғилларини қолдирганча, бу ерларга келганди. У ҳеч қачон амал эгалламаган, ҳамиша осон, лекин даромадли ишни кўзлар, амалдорларни юқоридан тайинлашлари-ю, бир кунмас бир куни яна ўша юқоридагилар уни амалдан олиб ташлашларини ҳам яхши билар эди. Агар сен кеккайма, дангаса ёки калтафаҳм бўлмасанг, шароит ва муҳит қандай бўлишидан қатъий назар, нонингни топиб, кунингни кўриб кетаверишинг мумкин, деб ўйларди у.

Ҳаммасидан ҳам Храбриков хўжалик ишларини ёқтирарди, лекин у келганида, бу ерда — геодезик отрядда, биринчидан, бу ўрин банд эди, иккинчидан, жуда ҳам жавобгарлиги кўп экан, чунки завхоз зиммасида ўнлаб қимматбаҳо палаткалар, рациялар, геодезик асбоблар, бир сўз билан айтганда, бир неча минг сўм турадиган буюмлар учун жавобгарлик бурчи ётарди, бунни кўрган Сергей Иванович «бўлгани бўлди» дегандек қўлини силтади-да, вертолётлар ишига, ташқаридан қараганда ташвиши кўпдек, лекин ўзининг имкониятлари нуқтаи назаридан бошқа ишларга нисбатан устун турадиган амалга ўрнашди.

Вертолётлар аэрофлотдан ижарага олинар, гуруҳларни манзилдан манзилга кўчириб қўйишда ишлатиларди, бу ҳатто қиш фасли у ёқда турсин, ёзда ҳам бир жойдан иккинчи жойга кўчишда бирдан-бир восита эди. Тез, жуда ҳам тез кунда Сергей Иванович ўзини шундай тутдики, гўё вертолётларнинг хўжайини ёлғиз ўзидек эди; энди учувчилар фақат унга бўйсунушар, оддий инженерлар, техниклар ҳаттоки, гуруҳларнинг бошлиқлари бўлмиш мишиқи йигитларгача Сергей Иванович Храбриковдан — катта ҳуқуқ ва ваколатли кишидан иш кутадиган бўлиб қолдилар.

Тўғриси, ҳеч ким унга бундай ваколат бермаган эди албатта, у шунчаки экспедитор сифатида ёлғиз отряд бошлиғига бўйсунарди, лекин Храбриков ўзининг бутун кучини, диққат-эътиборини ишга солиб, Қирьянов қўлидаги қудратли куч ва ҳокимиятнинг бир қисмини ўз қўлига олди-қўйди.

Посёлкадаги энг катта амалдор, энг обрўли одамнинг у билан — оддийгина бир киши билан яқинлашуви қандай содир бўлганига ҳеч ким ортиқча аҳамият бермади.

Храбриковдан навбатдаги группа, отряд мутахассисларидан ёки қандайдир партия бошлиқларидан кимдир келиб иш учун вертолёт сўрайдиган бўлса, Сергей Иванович дарҳол машина томон шошилмас, командани тезда бажара қолмас эди, ҳаммавақт одатдагидек Қирьяновга қўнғироқ қилар, ҳақиқатан ҳам планли иш учун вертолёт бериш зарурми, деб суриштирарди. Аввалига бундай қўнғироқлар Қирьяновга маъқул келмади, унинг асабига тегди, лекин кейинчалик у, Храбриков бекордан-бекорга қўнғироқ қилмайди, муайян бир мақсадни кўзлаб иш қилибди, деган қарорга келади; иккинчи рейсни бир йўналишга тўғрилаш, баъзан эса бир йўла группаларга озиқ-овқат олиб боришни, масалан, касал бўлиб ётган беморни олиб келиш билан боғлаш мақсадида учишни тўхтатиб турган бўлса керак, бир сўз билан айтганда, вақтдан ютиш, пулни тежашни ўйлаяпти, деган фикрга борадиган бўлди. Бундай ходимнинг пайдо бўлиши Қирьяновни хурсанд қилди, чунки аввалги экспедитор сахий йигит эди. У вертолётларни бекордан-бекорга учиргани-учирган, уларни ижара қилиш ниҳоятда қиммат туришини ўйламас, тежамкорликни хаёлига ҳам келтирмас эди.

Храбриков бошлиқнинг пинжига киришнинг минглаб усулларини биларди, майли, аввалига ҳеч қандай фойда бўлмасин, лекин яхши ўрнатилган муносабат керакли фурсатда иш бериб қолиши мумкин, деб ўйлар, шунинг учун ҳам у Қирьяновнинг пинжига киришнинг энг яхши йўлини топганди.

Ой сайин вертолётлардан яхшигина миқдорда пул тежаб қолган Храбриков, кунлардан бир куни икковлари ёлғиз қолишганда Қирьяновга, ёши ўтиб қолган кишига, Сибирда, деярли дам олмасдан ишлаш одат тусига кириб қолгани оғир эканлиги ҳақида шикоят қилди.

— Қандай одат?— сўради Кирьянов унга истар-истамас қулоқ тутиб.

— Россияда ҳар дам олиш кунни ўғлим билан балиқ овига борардик,— деди қўрқа-писа Храбриков, баҳорнинг ҳароратсиз қуёшига хўмрайганича тикилиб.— Бу ерда бўлса балиқни челак билан сузиб олса бўлади-ку, лекин вақт йўқ.

— Уни қара, вақт йўқ эмиш. Хоҳлаган балиқ тутиш асбобларини, мен сенга рухсат бераман, ол,— деди Кирьянов,— худо хайрингни берсин, хоҳлаганингча балиқ тутавер.

— Эҳ, Пётр Петрович,— инқиллаб давом этди Храбриков,— балиқ тутиш асбобларининг нима кераги бор, сиз мени тушунмадингиз, балиқларнинг бошини гангитиб қўйса борми, озгина овламай, кимга зарур бўлса, барчани парҳез гўшти билан таъминласа бўларди. Балиқ бўлса ачиб ётибди, осетра, таймень дейсизми, қизилбалиқми ҳаммасидан бор.

Кирьянов овчи эди, лекин балиқ тутишни кўпчилик овчилар сингари ов деб билмасди, умуман ҳам шунчаки балиқ овлаш ҳақида гап бораётгани йўқ эди, у тезда бунга тушунди-да, маккорлик билан деди:

— Сенга ўзи нима керак?

— Озгина портлатадиган дори билан битта вертолёт.

Кирьянов экспедиторга диққат билан қаради. Храбриков озгин, лекин зуваласи пишиқ одам эди, унинг шишган қовоқлари орасидаги кичик кўм-кўк кўзлари хотиржамликни, мулоҳазакорликни билдирар ва у киприк қоқмасдан Кирьяновга тўғри қараб турарди.

«Хўш, нима бўпти,— ўйлади кулимсираб ўзича Кирьянов,— унга ишонса бўладиганга ўхшайди, айёр одам, бундай одамлар билан панд емайсан, чунки ўзи учун ҳаракат қилади, ўз фойдасини билади, шу билан бирга у бугун менга ҳам хизмат қилмоқчи, хўш, нима қилиш керак, йўқ деб туриб олиш керакми?»

Сўнг Храбриковга деди:

— Дорини сенга ёздириб бераман, вертолётлар бўлса, ўз қўлингда.

Храбриков қилт этмади, ҳеч нарса демади, фақат билинар-билинемас кўзларини қисиб қўйди. Бир кундан кейин қош қораяр-қораймас, Кирьянов эндигина ишини тугатиб, ташқарига чиққанча бир айланиб келишни ўйлаб остонага қадам қўйганди, эшик олдида усти мато

билан ёпилган катта саватни кўтариб Храбриков пайдо бўлди. Эшикни уддабурон кишилардек ёпаётган Храбриков саватнинг устини очиб юборди, шунда Қирьянов тартибли қилиб тахланган лаққа балиқларни кўриб ҳайратдан ёқа ушлаб қолди.

— Вой, устаси фаранг-эй!— Қирьянов ҳам таажжубланди, ҳам ич-ичидан бу балиқларга ҳеч қандай алоқаси йўқлигидан хурсанд бўлди, чунки бу иш учун бошини силашмайди, энг кимсасиз тайгада ҳам прокурорлар топилади. Лекин қизиқсиниб деди:— Бунчанинг кимга कराги бор?

— Уйлайманки, Пётр Петрович,— шапкасини қўлига олиб, тақир бошидаги терларини артар экан, жавоб қилди Храбриков,— балиқ шўрвани бусиз ҳам сизга тайёрлаб берарман, буни эса ошхонага киритиш хавфли, бу қонунсиз иш, ҳатто судга бериб жавобгарликка ҳам тортишлари мумкин. Шунинг учун таклиф қиламанки, хат билан оилангизнинг адресини менга берсангиз, шу билан бирга оғзаки равишда рухсат этсангиз, станцияга учиб бориб, саватни поезд билан уйингизга жўнатсам.

— Жуда оширвординг-ку, ошна!— таажжубланиб деди Қирьянов,— станциягача оз эмас, уч юз километр, орқага қайтиш ҳам шунча масофа.

— Баҳонада оилангизни балиқ билан таъминлайсиз,— кулиб қўйди Храбриков,— йўлнинг узоқлигига ташвишланишнинг ҳожати йўқ, биз етарлича тежамкорлик қилганмиз.

Қирьянов яна бир марта бу қилтириқ, тепакал, юзларини соқол босган кишига тикилди-да, унга раҳми келиб кетди: ўзига садоқатли кишининг оққўнгилик билан ташвишланиб қилаётган марҳаматига лоқайд қараёлмади ва унга деди:

— Майли, билганингни қил. Ўзинг тежамкорлик қилибсан, нарёғини ҳам ўзинг биласан, лекин бу ишларга зинҳор мени аралаштирма.

— Яхши, Пётр Петрович,— довидраб қолди Храбриков,— сиз нима десангиз, шу бўлади,— у Қирьяновнинг хотини адреси ва уйга ёзилган хатни олиб, ярим қоронғиликда кўздан ғойиб бўлди.

Яна бир кундан кейин Қирьянов хотинидан мамнун ва қандайдир сирли шама ифодаланган мазмундаги телеграмма олди; у мийиғида кулиб қўйди ва бекаму кўст иши учун Храбриковдан хурсанд бўлди, энг асосийси,

гарчи Кирьянов бу ишга розилик берган бўлса-да, иш унинг иштирокисиз амалга оширилгани учун экспедиторни мақтади. Бу ҳақиқатан ҳам садоқат нишонаси бўлиб, содиқликни Кирьянов юқори баҳоларди; унда Сергей Ивановичга нисбатан энди катта ишонч туғилди.

Улар шундан сўнг худди дўст тутингандек бўлишди, албатта бунда ўзаро одатдаги муносабатнинг чегарасини бузишмади, ёшларидаги тафовутни ҳисобга олмаган ҳолда ҳамон Сергей Иванович Кирьяновга «сиз» деб, Кирьянов эса Храбриковга «сен» деб мурожаат қиларди; уларнинг иккаласи ҳам аввалдан муайян изга тушган бу одатга риоя қилишни маъқул топишди.

Энди балиқ солинган саватлар бир меъёрда уйга жўнатиб туриларди, Кирьяновнинг эса ўша-ўша буларга ҳеч қандай алоқаси йўқдек эди. Бунинг устига-устак, жўнатмалар ҳақида у фақат хотинидан келган телеграммалар ёки хатлар орқалигина биладиган бўлганди. Бундай иш тутишга уни Храбриковнинг ўзи мажбур қилганди; озгина бўлмаса обрўсини тушириб қўяй деган пайтда кескин чора кўришга мажбур бўлди — Храбриковни вақтида ўрнига ўтқазиб қўйди.

Ушанда рўй берган воқеани, Кирьяновнинг айтишича, Сергей Иванович ҳам яхши эсларди, гарчанд Храбриков бу ишда бирон нопокликни эмас, бошлиққа нисбатан ўта садоқатни ва самимиятни кўрган бўлса-да, бу ҳарқалай кўнгилдагидек иш эмасди.

Кирьянов ўша биринчи оқшом Сергей Иванович станцияга балиқ жўнатганида унда нопок ният бўлганини сезган эди. Храбриков проводникка тўрт сават балиқ бериб, бир сават балиқни Кирьянов оиласига етказиб беришни, қолган уч саватни ўзининг яқин, эски ошнасига топширишни айтганди. Кирьянов яна уч сават балиқ бўлганини билмас, аммо сезиб қолиши мумкин эди, шу боисдан, экспедитор балиқдан келган фойдани ўртада учга бўлди ва очиқкўнгил қиёфада Кирьяновга маълум бир улушини таклиф қилди.

У бўлса қизариб-бўзариб кетди, бақариб берди, лекин тезда жим бўлиб қолди ва фақат бу нопок ишдан келган пулни олишдан қатъий юз ўгирди.

Худо хайрингни бергур Сергей Иванович бунинг учун эртиқча қайғурмади ҳам, чунки энди учдан икки қисм фойда шахсан унинг чўнтагига келиб тушадиган бўлди.

Йигирма тўртинчи кун соат ўн тўққизда Храбриков

Ўз ишини тамомлаб, шаҳардан телеграф орқали олган икки юз сўм пулни қўйиш учун посёлкадаги омонат кассага келди.

Тийин тийинга қўшилса, сўм бўлади. Аста-аста жамғарилаётган бу даста пуллар Храбриковнинг фикрича, ўзининг — бўлажак пенсионернинг келажақдаги бахтли ҳаёти гарови бўлиши керак эди.

— Шундай қилиб, бу ҳодиса юз бериши арафасидаги имкониятни кўздан кечирадиган бўлсак, демак, сизнинг фикрингиз бўйича, Гусев ўзини муҳофаза қилиш учун бошқа жойни, лагерь учун ишончли жойни танлаши лозим эди, шундайми? Майли. Сиз ҳақсиз дейлик, шароитга ҳам кўп нарса боғлиқ. Лекин конкрет фалокат рўй бергандан кейин-чи? Бу ерда шароитни айблаш қийин. Гусев ўз вақтида рация орқали хабар қилган, ўз вақтида эмас, ҳаттоки, муддатидан илгари хабар қилган, унда ҳам, сизда ҳам етарлича вақт бўлган. Шунга қарамай, сиз ёрдам бермагансиз!

— Бундай деб айтиш мумкин эмас. Ёрдам бердик, лекин кечикиб.

— Пётр Петрович, айтинг-чи, сизга даҳшатли эмасми?

— Мени қўрқитмай қўя қолинг, мен қўрқиб бўлганман!

— Қўрқитаётганим йўқ. Мен фақат сўраяпман, шундай лоқайд гапиришининг ўзи сиз учун даҳшатли эмасми? Гўёки гап... айтайлик, план бажариб-бажарилмагани ҳақида кетаётгандек, шундай эмасми? Ёки бўлмаса қандайдир, тўғрилаш мумкин бўлган оддий бир камчилик ҳақида?

— Сиз нима бу, менга ақл ўргатаяпсизми? Сизнинг ишингиз — тергов олиб бориш!

— Майли, Пётр Петрович, яхши. Протокол учун эмас, шунчаки бир савол. Сизни нима учун «губернатор» деб аташади?

— Бунинг терговга нима алоқаси бор?

— Алоқаси йўқ. Лекин билмоқчи эдим.

— Қачонки сиз прокурорми, тергов бўлимининг бошлиғими, яна масалан аллаким бўлганингизда сизнинг орқангиздан ҳам ном топиб аташадиган бўлишади.

— Сиз бу қисмат ҳар бир раҳбарга тегишли деб ўйлайсизми?

— Ҳар кимга мансаб теккач, у ўша ондаёқ ўзини ёмон кўрадиган рақибларига ҳам эга бўлади. Агар у барча билан тил топишиб кетадиган бўлса, ундай раҳбар чинакам раҳбар эмас.

— Бу янги гап эмас, лекин унда бир оз жон бор. Бир оз, холос. Чунки ҳаммавақт раҳбарлик бу билан ўлчанмайди.

24 май. Соат 19-у 10 минут.

ПЁТР ПЕТРОВИЧ КИРЬЯНОВ

Пётр Петрович Кирьянов, кўпчилик аташига кўра ПэПэ, ўзининг 192 сантиметр келадиган бўй-басти ва 120 килограмм оғирликдаги йирик жуссаси билан мағрурланарди. Ўзига яраша ақл-фаросати бўлган бу киши сўзсиз бажараётган ишига жисмоний кучнинг алоқаси йўқлигини тушунар, лекин табиат инъом этган бу давлатни кўпчиликнинг олдида очиқ намойиш қилишни ёқтирар ва бу билан ҳамманинг ҳисоблашишини истарди.

Унинг гарчанд актёрликка ҳеч бир алоқаси бўлмаса ҳам, у табиатан актёр ва ҳаётда ўз ролини яхши ижро этар эди. Кенгашлардами ёки одамлар билан суҳбатлашгандами у ҳамиша ўзи учун керакли дақиқаларни илиб олар, аввалига у ҳар қандай кишининг қалбига гўёки билинтирмасдан кириб олар, ишонч ҳосил қилгач, ўзининг гавдасини бехосдан ғоз тутиб, овозини баравж пардага кўтарар ва ўша одамнинг устидан ўзининг бутун вазни, бутун қудрати билан босиб-янчиб кетаётгандек бўлар, умуман унинг ташқи кўриниши, темирдек жарангдор овози атрофдагиларни унга ром қилиб кўяр эди.

Ўзининг жисмоний устунлигидан фойдаланиш одати Кирьяновнинг табиатига қон билан кирганди. Урушдан кейинги йилларда ўғил болалар мактабида кучли болаларни ҳурмат қилиш одат тусига кириб қолган эди, бундан ёш Кирьянов жуда усталик билан фойдаланди, у мактабда энг обрўли болалар қаторидан жой олди. Тўғри, унинг ўзи жанжални — айниқса рақибни нимжон бўлса, ўлгудек ёмон кўрарди, лекин кўпинча шундай бўлардики, унинг атрофида йиғилган давраларда кўпинча қандайдир низо чиқар, у бўлса ўртада туриб қо-

зилик вазифасини бажарар, дам бу томонни, дам у томонни ўз ҳимоясига оларди. Кирьяновнинг олдида ҳаммавақт унинг қандайдир ошналаридан ташкил топган тўдалар юрар ва уни мақтаб, баъзан чекишга таклиф қилишарди. У табиатан ақлли бўлганидан мақтовларни рад қилар, куч-қувватни ўзига табиат берганини, бунда унинг ҳеч қандай алоқаси йўқлигини айтарди. Чекишни ҳам мағрур инкор этар, бу билан Кирьяновнинг обрўси янада ортиб кетарди; у низо пайтида кимнидир ҳимоя қилса ҳам уни ҳеч қачон ортиқча эркататмас, ўзини ёлғиз, мустақил сақлаб қола оларди.

Шу мустақиллиги учун еттинчи синфда тўқнашув юз берди. Мустақиллик у қўллаб-қувватлаб келаётган мактабдаги бир тўда болаларнинг ғазабини қўзғати, болалар бу калтафаҳм, уларнинг ибораси бўйича — тўнкани, бир оз ўзига келтириб қўйиш мақсадида, кечқурун дарвоза олдида Қирага тўсатдан ёпирилишди, улар ўн икки киши эди, лекин Петьканинг кучи улардан устуь келди.

У болаларни дабдала қилди. Уч ёки тўрт кишини тўғри дарвоза тагидаги тешикка киргизиб юборди, бунда у рақибларининг гарданини деворга боплаб урди, чап қўли билан тумшуқларига туширди, даҳанларининг тагига уриб ҳушидан кетказди, шундай қилиб, душманлари ерпарчин бўлишди.

Қолганлари билан Кирьянов эртасига эрталаб мактабнинг ўзида, очиқдан-очиқ шафқатсиз ҳисоб-китоб қилди. У бояги ошналари сингари ҳеч кимни дарвоза олдида пойлаб ўтиргани йўқ, синфга кириб, партага сумкасини қўйди-да, тўғри йўлак томон йўл олди.

Биринчи галда ишни у тўққизинчи синфда ўқийдиган боладан бошлади. Ҳангу-манг бўлиб турган йўлак тўла болаларнинг кўзи олдида Кирьянов уни ҳиқилдоғидан олди, тиз чўктирди ва икки зарб билан полга ағдарди. Тўққизинчи синфда ўқийдиган бола ўз қонига ўзи беланиб ётаркан, Қира ортиқча ғазабланмасдан, совуқ қиёфада иккинчи боланинг тумшуғига тушира кетди, бола кеча дарвоза тагида ҳам калтак еганини айтиб, ҳўнгиллаб йиғлар, унга ортиқ тегмасликни сўраб, ялиниб-ёлворарди.

Петька унинг кеча калтак еганига ишонди, лекин ўзини-ўзи тўхтатолмади, тўққизинчи синф ўқувчиси сингари унинг ҳам адабини берди.

Калтаклаш қўнғироқ чалингунча давом этди, лекин:

Кирьянов бу билан қаноат ҳосил қилмади, у пинак бузмаган кўйда ёнма-ён ўқийдиган еттинчи синф хонасига кириб, бу ерда расм дарси бораётганига ҳам қарамасдан ва ўқитувчидан ҳайиқмаган ҳолда, рақибларидан сўнгисини бурчакка қисди, ўз ошналари сингари у ҳам ҳолдан тойиб, полга йиқилмагунча калтак еди.

Бу ҳодисадан мактабда шов-шув кўтарилди. Расм ўқитувчиси югурганича директорнинг олдига борди, зудлик билан педсовет чақирилди; кўплаб синфларда дарс қолиб кетиб, болалар ўйинга тушиб кетишди. Кирьяновни директор хонасига чақиришди, у бу ерга рақибининг тишига тегиб лат еган ўнг қўлини рўмолчасига ўраган ҳолда лоқайд кириб келди. Директорнинг ранги оқариб кетган эди, чунки бундай шафқатсиз, бемаъни низо ҳаттоки ўғил болалар мактабларида ҳам ҳеч қачон бўлмаган эди, лекин шунга қарамай педсовет кўп эмас, уч минутча давом этди.

Кирьянов жим турмади, у қилган ишини инкор этмади, ҳамма бўлган воқеани содда қилиб гапириб берди, кечаги дарвоза тагида, унга ўн киши ташланиб бошланган жанг ҳақида ҳам очиқ-ойдин гапириб берди. Директорнинг лаблари титрарди, унга ҳеч нарса демасдан синфига жўнатиб юборди. Педсовет ҳеч қандай қарор қабул қилмади ҳам, сирасини айтганда Кирьянов ҳақ эди, бунинг устига, у илгари жанжал кўтариб ном чиқарган болалардан эмасди, зеро, у бундай даҳшатли низо қўзғаган экан, демакки ҳақиқатан ҳам шундай қилишига тўғри келган. Директор мактабда юз берган бу хунук ҳодисага Кирьяновни қўллаб-қувватлаш орқали нуқта қўйишга мойиллик билдирди, бу билан у мактабда тез-тез бўлиб турадиган муштлашишларнинг олдини ҳам олмоқчи бўлди, унингча: Кирьянов билан бўлган муштлашиш ва бунда рақибларнинг шармандаларча енгилиши бошқа болаларга намуна бўлиши керак эди. Директорнинг бу қарорга келишига Кирьяновнинг калтак еган рақиблари директор хонасида ўтган сўроқда кечаги муштлашишни уялиб тан олишгани ҳам сабаб бўлди.

Бу воқеадан кейин Кирьянов мактабда олимпиада чемпионига айланди. Унинг мустақиллигига энди ҳеч ким таҳлид сололмас, Кира эса ўзи учун энг муҳим хулосага келганди: фақат ўзидан бошқа ҳеч ким ҳеч қачон у ҳақ деб билган нарсани чиппакка чиқаролмайди.

Қизиғи шундаки, бу воқеадан кейин директорнинг тутган йўли ҳам яхши натижа берди: мактабда муштлашишлар кескин камайди. Кирьяновнинг очикдан-очик шафқатсизлиги, ўтган иш учун ўч олиш усули — бу эса ўз навбатида адолатли эди, кўпгина гардкамчи, қизиққон болаларнинг пўпагини босиб қўйгандек бўлди. Лекин унинг ўзи бирдан жазоланмаганлигини тўғри деб тушунди, бунга ўзини-ўзи ишонтира бошлади.

Ўша кундан сўнг қанча вақт ўтиб кетди, аммо Кирьянов бошқа ҳеч ким билан муштлашмади, ҳатто қайноқ студентчилик йилларида ҳам. Вақти-вақти билан сўкинадиган одат чиқарди, йиллар ўтиши билан янада йўғонлашди, мушаклари худди йўғон темирдек бўртиб чиқди, лекин йиллар ўтиши билан қанчалик кучга тўлмасин, барвақт сочи тўкилди, шунинг учун ҳам у соқол қўйди, қаттиқ овоз билан, худди театрлардагидек қаҳқаҳа уриб кулишга ўрганди, эндигина муштлашиш ёки жанжал чиқмоқчи бўлиб турган жойда у пайдо бўлиб гуррос кулса борми, худди ҳамма шовқин осмонга учиб кетгандек, барча жим қолар ва аста-секин тарқаб кетишар эди.

Студентчилик йилларида Кирьянов қўлига қизил латта боғлаб шаҳарни айланиб юришни яхши кўрарди, у навбатчилик қилган кўчаларда ҳаммавақт жамоат тартиби сақланар ва осойишталик ҳукм суради, уни энди намунали кўнгилли посбонлардан қилиб кўрсатишар, шунинг учун ҳам доим милициями ёки жамоат тартибини сақлашга оид бошқа бир йиғилишлар бўлса, мажлис президиумига сайлашар, сахийлик билан унга фахрий ёрлиқлар ва қўл соатлари топширишарди. Худди ўз-ўзидан Кирьянов ажойиб активист бўлиб қолган, яхши, уддабурро, олижаноб киши сифатида шон-шуҳрати мустаҳкамланиб борар эди.

Кирьянов институтни тамомлаши биланоқ тўғри группа бошлиғи бўлди, машаққатдан қўрқмас, яйраб ишлар, табиий қийинчиликларни осонгина енгарди, кейин тез орада партия бошлиқларига ёқиб қолди, собиқ отряд бошлиғи бошқармага кўтарилганда ҳамма шакшубҳасиз Кирьянов отряд бошлиғи ўрнига муносиб деб топишди.

Ҳаётда артистликни давом эттириб, энди ПэПэга айланган Кира, бошқармада ўзини тутишни яхши билар, ўзини-ўзи андак дағал, бесўнақай, аммо самимий

қилиб кўрсатишга уринар, бошлиқларга айиқ гўштидан қуритилган нимта, баъзан брусники дарахтининг мевасидан совға қилар, ирвит ёнғоғидан қоп-қоплаб олиб борар, бир сўз билан айтганда, ҳар сафар бошқармага қадам қўйганида собиқ геодезистлар — эндиги шаҳарликларни нима биландир ҳайратга соларди. Бу билан у чегараланмасди, масалан бир сафар Рига бальзамини эслатадиган ирвит ёнғоғидан қилинган шарбат олиб борди, бошқа сафар энг қадимий ибодатхоналарда сақланадиган икона, яна бир гал нодир китоб; айниқса одам бўйи келадиган осетра балиғини кўтариб борганида ҳамма ҳайратдан ёқа ушлади; ҳар сафар Кирьянов самолётда бошқармага, азиз дўстлари ҳузурига атайлаб келаётганини эшитганлар кўпинча уни орзиқиб кутишар, Петька Кирьянов яна қандай мўъжиза кўрсатиб, бизни лол қолдираркин, деб ўйлашарди.

Буларнинг ҳаммасини у ёмон ниятда қиларди, деб бўлмасди албатта. Буларнинг ҳаммасини у кўпинча холис ният билан қиларди. Сирасини айтганда у эмас, бояги одамлар ундан кўп нарса қарздор эдилар. Лекин у ўзини кўрсатиш учун ўйнамаслиги мумкин эмасди. Масалан, ўша Храбриковни олайлик. У билан бутун муносабат ҳам бир ўйин эди. Бояги кўримсиз Цветкова олдида ҳам Кирьянов ўзининг бағри кенг одам эканини кўрсатиш учун ўйнарди; ўйнаганда ҳам қанчалик сипоҳ одамлигини кўз-кўз қилиб ўйнар, худо урган калтафаҳм бу аёлни кўнглида бир чақага олмаса ҳамки, бу ишни қилишдан ўзини тўхтатиб туrolмасди.

ПэПэ бошқача йўл тутолмасди. Одатда Кирьяновдек кишидан ноҳақлик эмас, ҳаққониятни, шафқатни, одамийликни кутишди. Майли, том маъноси билан бу одамийлик арзимас бўлсин, начора. Аянчли, зиёнсиз бир кимсанинг қалбидан жой олиб, уни умр бўйи бахтли ва ундан миннатдор қилишга бари бир нима етсин.

Кира Цветкова чиқиб кетгач, Кирьянов трубкасига «Золотое Руно» тамакисидан жойлаб чекди, стол устида турган кичик ойнани яқинига суриб, ўзини қандайдир маҳлиёлик билан ойнадан кузата бошлади, чет элдан келтирилиб тилла ҳал юритилган, тимқора трубка, оқ оралаган қуюқ соқоли, ўктам, ўтли кўзлари, тартибсиз ҳолда тугмаси ечилган кўйлаги ойнада акс эта бошлади.

У ўз-ўзига тикилиб тураркан, бир кўзини маънодор

қисиб қўйди, сўнг бурчакка бориб, ов қилиш учун мўлжалланган анжомларни кўздан кечирди-да, миждан қўшотар милтиғини олди, уни чаққонлик билан елкасига ташлади...

Жин урсин, эртага туғилган кун ахир, ўттиз олти ёшга тўляпти, байрам дастурхонига буғини отиб келмаса бўлмайди.

У трубкадан ингичка тутун чиқариб ўйланиб қолди. Ўттиз олти ёш — бу албатта ҳазилакам гап эмас; лекин ҳаёт одамнинг қанча умр кўрганлиги билан эмас, яна қанча умр кўриши билан белгиланади. Шундай.

Ўттиз олти ёшда отрядга раҳбарлик қилиш, бу, масалан, ўттиз ёшда докторлик диссертациясини ҳимоя қилишдан кўра анча мураккаброқ. У ерда, фанда сен ёлғизсан, ўзинг оворасан, бу ерда эса ишлар бошқача. Сен одамларга раҳбарлик қиляпсан, иш бажаряпсан. Бажарганда ҳам қандоқ!

— Сиз раҳбар кишидаги масъулиятни қандай тушунасиз?

— Мен масъулиятни бундай тушунаман: Ҳар бир киши ўз ишига жавоб бериши керак. Армияда, масалан, полк командири ўз қисмининг жанговар ҳаракати қандайлигига жавоб беради. Ҳар бир аскар билан унинг иши йўқ. Аскарнинг қорни тўқ бўлишига старшина жавоб бериши лозим. Аскарнинг жангга тайёрлиги учун бўлим командири жавобгар. Унинг руҳи учун замполит жавоб беради.

— Армиянинг ўз қонун-қоидалари мавжуд. Лекин ўшанда ҳам бари бир сиз ҳақ эмассиз. Яхши полк командири ўз аскарларининг қорни тўқ бўлиши ҳақида ҳам доим ўйлайди.

— Бўлиши мумкин. У бу ҳақда қайғуради, лекин у бунга мажбур эмас. Сиз мажбурият сўзини ғамхўрлик сўзи билан аралаштирманг. Чунки биз масъулият ҳақида гаплашяпмиз. Қайғуриш, ғамхўрликка киши жавоб бермайди. Масъулият, жавобгарлик эса бутунлай бошқа нарса. Мен учун шунчаки қизиқиш, ғамхўрлик нишонаси бўлган нарса менинг қўлим остидаги раҳбар учун аниқ масъулият, демакдир. Шундай экан, жавобгарликни уларнинг ўзи бўйнига ола қолсин.

— Нима, сизда доим шундай программа мавжудми? Ёки шундай ҳодисалар юз бергандами?

— Ҳаммавақт.
— Нима ҳам дердик, ундай бўлса, бу янада даҳшатли.

24 май. Соат 19-у 30 минут.

СЛАВА ГУСЕВ

У қозончани нарироққа суриб қўйди, унга қошиқни ташлади-да, рюкзакка ёнбошлади.

— Яшавор, Сёма! Чарчоқ қалбга янги куч қўшдинг!

— Парранданинг гўшти-да,— қўллаб-қувватлади Коля Симонов амаки,— қон қалбни тозалайди, янги куч қўшади. Қадим кишилар, айтишларига қараганда, парранданинг қонини ичишган ҳам экан.

— Буни қаранглар, яна ўзиникини гапиради,— тўнғиллади Орелик,— яланг қорин ҳақида гапиришгани-гапиришган. Яхшиси, овчини мақтасанглар бўларди, ана кўринглар, сизларни деб ҳали ҳам кийимларини қуритганича йўқ.

— Қуритарман!— дангасалик билан гап қотди Сёмка, худди бошлиқ сингари қорнини тўйғизиб, қопга ёнбошларкан.

Слава Гусев хотиржамлик билан ўз биродарларига, ўзининг геодезик ошналарига қараб ўйлади: ҳар ҳолда бу йигитлар чакки эмас, эй, омадинг боракан, Слава, яшавор. Сёмка — бор бўлсин, сахий, ҳар бир ишни йўқ демасдан қилади, ҳар қандай экспедиция учун тилла одам, Коля Симонов амаки — отга ўхшайди, ҳар қандай юкни кўтаради, ёрдам берганда ҳам писанда қилмасдан, бақириқ-чақириқ қилмасдан бажаради, гап отга ўхшатишда эмас, содда қилиб айтганда, у одамнинг жони. Кланька ўтакетган аҳмоқ экан, шундай инсонни менсимасдан... Валька Орлов — янги одам, ҳозирча ўзини тутиши ёмон эмас, фақат ўзига кўпроқ баҳо беришини ҳисобга олмаганда, бу — институтда орттирилган ғурур, бориб-бориб йўқ бўлиб кетади. Лекин Валька ўзининг янгилиги билан худди тоза ҳавога ўхшайди, чунки Коля Симонов амаки ва Сёмка бир-бирларини кўпдан бери билишади, уларнинг ичида гап ётмайди, шунинг учун ҳам ўзлари ҳақидаги бор гапни аллақачон гапириб бўлишган. Валька бўлса, ҳали гапирганича йўқ, гапирса ҳам қотирса керак. Гапирса

қизиқ нарсаларни гапириб беради. Ёки ётиб олиб, шеър ўқиб беради.

Слава Гусев Ореликнинг шеър ўқишини ҳурмат қиларди, айниқса севги ҳақида, ёки қариндош-уруғлари ҳақида шеър ўқиганида.

Ўзи эса қўполроқ, сўкинишга берилган эди — чунки тайгада бусиз қийин, гарчанд одамгарчилиги бор, покиза одам бўлса ҳам. Слава Гусев ич-ичида ўзини техникумни тамомлаган, билими кам, ҳали шаҳардаги маданиятга етиб олмаган деб билар, шаҳарликлардек бўлиши қийин эканини ҳис этарди, нима учун десангиз у ўзининг бутун ёшлигини ўрмондаги қишлоқда, овчилар оиласида, отаси билан бирга ўтказган эди. Энди бўлса унга шаҳардан қочиб қутулишнинг иложи қолмаганди; овчи отаси вафот этган, унинг янги уруғ-аймоғлари: қайнона, қайнота, хотини, уч фарзанди шаҳарлик эдилар, булар туғилгандан буён шаҳарга кўникишган, водопровод, ванна, телевизорга ўрганиб қолишган. Шунинг учун ҳам Слава хотинини, фарзандларини севиб, уларни кейин соғинишига қарамай, экспедиция мавсуми, табиат бағридаги ҳаёт бошланмагунича бутун қиш лавомида шаҳарда юриб, юраги увишиб қоларди.

Қиш Гусев учун азоб-уқубатдан иборат эди. У эртдан-кечгача ўтириб ҳисобот ёзар, лекин қоғоз билан перо унга бўйсунгиси келмас, ёзган нарсалари ҳам бири-бирига қовушмас, ўзи қўпол ва тўнг бўлгани учунми, ёзган нарсалари ҳам қўпол чиқарди. Бошқармада ишлайдиган ходимлар билан дўстлашолмас, ишдан кейин қиттак-қиттак қилишдан бош тортар, доим бир томондан, уйига шошса, иккинчи томондан, пулни тежар эди, бунинг сабаби бор эди албатта, уйдагилардан фақат хотини бухгалтер бўлиб ишларди, лекин унинг маоши арзимаган миқдорда эди. Бир сўз билан айтганда, пул масаласи доим мураккаб бўлиб, экспедициядаги йигитлар ундан баъзан хафа бўлишарди, ўзи хачирга ўхшаса ҳам ҳолдан тойгунча эшакдай ишлар, қўшимча ҳақ олиш учун доим планини ортиги билан бажарарди.

Хафа бўлишса ҳам, бу узоққа бормас, фақат Сёмка, баъзан эса Орелик вайсаб қўяр, улар Славанинг хатти-ҳаракатини пули кам студентга ўхшатишар эди.

Кунлардан бир кун Слава Ореликка тик қараб, севга ўзи нима керак, деди, шунда Орелик хафа бўлди, бу йигит кишининг иши эмас, бу ҳақда менинг ўз фик-

рим бор, деди. Слава ўзича ўйлаб-ўйлаб охири хўрсинди ва ерга тупурди: майли, ўз фикрига эга бўлса бўла қолсин, бунга қарши кўндаланг турниш мумкинми? Ваҳоланки у яхши йнгит, Валька ҳали ўсиши лозим, албатта қачонгача у қандайдир Гусевнинг орқасидан эр-гашиб юради.

Слава баҳорнинг қоронғилашиб бораётган осмонига қаради, бу ерда, Енисейда осмон ҳатто май ойида ҳам муз қотганга ўхшарди; у ёниб турган гулханга қуруқ хас-чўп ташлади ва Ореликдан илтимос қилди:

— Қани, бирор нарса гапириб бер. Ёки ўқи.

Валька штоаткорона рюкзакка қўл солди, эскириб кетган китобни олди-да:

— Эшитинглар. Бунн сизларга ҳали ўқиганимча йўқ эди,— деди.

Гулхан қисқа ва қуруқ овоз чиқариб чирсиллади, Валька бир оз жим қолди ва радиогагидек баланд товушда эмас, оддий, аста-секинлик билан, олифтагарчилик қилмасдан ўқий бошлади. Славага унинг шеър ўқиши жуда ҳам ёқарди, гарчанд Славанинг ўзи шеър ёзилган китобларни ҳеч қачон сотиб олмас, журналларда босилганини ҳам ўқимас, ёқтиргани — романлар эди, роман бўлганда ҳам қалинроқ, пул тўлаганга яраша мириқиб ўқиш керак, деб ўйларди. Шеърга бўлган ҳавас Гусевда яқиндагина пайдо бўлганди, у ҳам бўлса, Ореликнинг группага келишидан бошланганди. Орелик келди-ю тўсатдан шеър ўқишга тушди, аввалига Гусев унчалик эътибор бермади, ўзича шунчаки мингиллаяпти, деб ўйлади, кейин эса қулоқ сола бошлади ва ёқтирди-қолди, чунки ҳар сафар ҳар хил шеърлар унда ажойиб бир ҳиссиёт уйғотарди.

Гулхан сукунатда чирсиллаб ёнар, Коля Симонов амаки кўзини юмганича мудрар, Сёмка Ореликдан кўзини узмас, Гусев эса оғриқ таъсир қилмайдиган, қавариб кетган кафтига синчиклаб қарар, шу билан шеърда равон, бир-бирига қўшиқдай ёпишиб келаётган сўзлардан пайдо бўлган қандайдир хижолатни яширишга ҳаракат қиларди.

Юлдузлардек ҳисобсиз
Кунлар ўтди бахтиёр.
Кечаги севимли қиз
Хотин бўлди вафодор!

Вақти соати билан
Ўтмоқда баҳор, кузлар,
Биз иккимиз қаридик,
Улғайди ўғил-қизлар.

Шундай қурилган ҳаёт,
Ғам чекайлик биз нечун?
Бахт-чи? Бахт шунинг билан
Чиқармас экан яқун.

Ташвишлардан эзилар,
Чўққига интилар ул...

«Шайтон,— ўйлади Гусев,— сўзлари оддий-ку, Вальканинг ўқишини қара, ўзига ром қилади-я, жин урсин!» Шеър сатрлари уни фақат тўлқинлантирмас, балки нима учундир уялтирар эди. У ҳеч қачон бундай сирли, гапириш бир оз қийин бўлган сўзлар ҳақида ўйламаган эди, бу мисраларда эса ҳаммаси раво баён қилинган эди. Умуман олганда фикр тўғри ҳам эди.

Эҳ, ҳеч нима билмайсан,
Балки шуниси маъқул.
Ўчди охири чироқ,
Бинолар бинафшаранг.
Билмайсан, бизга шу чоқ
Висол бошланар аранг.

Сенинг қайноқ лабларинг
Юрагимни ёндирар.
Ўша севги сўзлари
Жонландилар, ёндилар.

Қировдан биллурлашган
Сўлгин ўт таратар ис.
Зўрға-зўрға кўриниб
Юлдуз йилтирар маъюс.

Пальтога қўнар япроқ,
Елда чайқалар фонарь...
Сендан миннатдорман, ёр,
Сен бор, бахт давом этар.

Валька жим қолди, Слава ўзига-ўзи дедн: бу шеърнинг менга алоқаси йўқ, бинолар, фонуслар, бу ер тайга-ку, ахир қандайдир бинолар, фонусларга бало борми, шу билан ўзини-ўзи юпатди.

Бироқ унинг эркига бўйсунмаган ҳолда ҳаётидаги баҳар кунлари хотирасида йилт этиб чақнади, шаҳар хиёбони, қарағай дарахти билан ўралган хиёбон, совуқ скамейкалар, нам босмаслик учун газета тўшалган шундай скамейкалардан бирида ўтирган йнгит ва қиз — Слава Гусев ва молия-иқтисод техникумининг толибаси Ксения Кузьмина хаёлида жонланди.

Ксения ҳақидаги фикр унда яширин қувончни жўш урдирди, қандайдир ҳароратли суюнч пайдо қилди. Ўз-ўзинча қўрқа-писа, ҳимоясиз кулди. «Бу шеърни эслаб қолиш керак эди,— ўзига-ўзи жаҳл қилиб, ёдимда сақлаб қолиб нима қиламан,— деб ўйлаб, хуноб бўлди Гусев.— Лекин қандай ёзилганди?» «Сендан миннатдорман, ёр, сен бор, бахт давом этар»,— ўз ҳолатидан ўзи уялиб, ўйларидан яна баттар жаҳли чиқиб, тупурди:— Сенга шеърнинг нима кераги бор!

— *Ҳар бир группа қандай хавфсизлик воситалари билан таъминланиши керак?*

— *Авваламбор буларга мен алоқа, рақияни киритаман. Кейин чарм қайиқ.*

— *Ўзингиз биласиз, қайиқ Гусевда йўқ эди.*

— *Биламан, лекин бу шахсан менинг айбим эмас.*

— *Ундай бўлса, бу ерда шахсан ким айбдор?*

— *Авалло Гусев. Қайиқ ҳақида унинг ўзи қайғуриши керак эди.*

— *Энди сиз биласиз-ку, у бу ҳақда қайғурган. Фақат у эмас. Цветкова ҳам қайғурган.*

— *Нима бу, муштлашишдан кейин қўл силташми?*

— *Йўқ, муштлашиш вақтида.*

— *Менимча, аввало Гусев айбдор. Кейин эса Цветкова, чунки у ўз кўрсатмаси қандай бажарилганини текширмаган.*

— *Учинчидан эса, Храбриков.*

— *Уни айблаш мумкин эмас. У оддий ижрочи. Бир винти дегандек гап. Эсидан чиққан бўлиши ҳам мумкин, чунки унинг ташвишлари бошидан ошиб ётибди. Бунинг устига у жудаям интизомли киши.*

— Жудаям.

— Сиз нимага киноя қиляпсиз?

— Киноя эмас.

— Ҳа, у жуда тартибли одам, ажойиб ходим, у ўзининг ишбилармонлиги билан камтаргина вазифада отряд учун минглаб пул тежаб қолди.

— Келинг, хавфсизлик воситаларига қайтайлик-а.

— Ҳа, албатта. Демак: рация, қайиқ, мушак. Мушакнинг аҳамияти катта. Улар қизил, дарҳол кўзга ташланадиган бўлиши керак.

24 май. Соат 19-у 40 минут.

ВАЛЕНТИН ОРЛОВ

«Мана яна бир кун ўтди, мен сенга ёзишни давом эттиряпман. Менинг хатим узундан-узоқ, бир-бирига боғланмаган ашулага ўхшаб туюляпти, эсингдами Чеховнинг «Сахро» ҳикояси, худди ўшанга ўхшайди. Лекин нима ҳам қилиш мумкин? Уни қисм-қисмга бўлиб жўнатилса ҳам бўларди, лекин ҳар сафар бизни янги жойга олиб кетиш учун вертолёт келади, ҳар сафар вертолётда жўнатиш учун менда конверт йўқ, бунинг устига дангал ишга юрагим дов бермаяпти, нима учун деганда, бу ерда вертолётлар учун жавоб берадиган Храбриков деган одам бор, жуда хира одам, бошини суқмаган иши йўқ, у менинг сенга ёзган хатимни ҳам ўқишдан тоймайди, шунинг учун ҳам, хат узун бўлса ҳам бирваракайига ёзаяпман. Яхшиси, посёлкага борганимда, почта орқали барча қоидаларни ўрнига қўйиб жўнатаман.

Умуман олганда, Алёнка, ишлар шунақа. Бу ерда жуда ҳам қувончли эмас. Одамларсиз, маданий ҳаётсиз зерикяпмиз. Мен сени соғинаман. Гусев бўлса — хотини, болаларини соғинади, Сёмка, бизнинг радистимиз, ҳали ғўр йиғит, гарчи бизга айтмаса ҳам, уйини соғинади, Қоля Симонов амаки Қлапкани ўйлайди, уни лаънатлаб қайтмасликка ўзига-ўзи сўз беради. Лекин мен ўйлайманки, у қайтади, чунки уни севади, ҳеч нарсага эътибор бермай севади, нима учун десанг, ўғли Шурик бор, у ўғлисиз яшолмайди.

Бу ерда ҳар хил одамлар тўпланишган, турли-туман деса ҳам бўлади, чунки уларнинг ёши, ҳаёт йўли ҳар

хил, аммо бу ерда мен ҳақиқий биродарлик нима, бунинг том маъносига тушундим.

Билмайман, Алёнка, келажакда қандай бўларкин ҳаёт нималарни кўрсатаркин, лекин менга ўзимнинг бу ердаги ҳаётим ёқади. Мен институтда ўқиб юрган вақтимдаёқ буни пайқаган эдим, бирор-бир нарсани ўқиб, яхши тушуниб олсанг, ана кўр, атрофингни болалар ўраб олишади, худди мутахассисдек тушунтириб беришни илтимос қилишади, ана ўшанда ўзингни яхши ҳис қиласан, ўзинг учун ўзингдан хурсанд бўласан. Энди бундай ҳиссиёт менга доим ҳамроҳ. Ҳар оқшом, гулхан олдида, кун бўйи қилинган оғир меҳнатдан сўнг, дам олиб ўтирсанг, қилинган иш учун, унинг натижаси учун қувонасан, юрагингда гўё лирик оҳанг янграйди.

Яна сенга мана буни ёзмоқчиман. Инсон учун ёлғизлик жуда ҳам зарур. Ёлғизлик деганда одам ёлғиз ўзи қолиши эмас, мана бундай, биздагидек ёлғизликни айтияпман. Бундай пайтларда ҳар бир киши ким тўғрисидадир ўйлайди, ҳар ким ўзига яраша ёлғиз, бу ёлғизлик эса бизларни бир-биримизга яқинлаштиради, эркаклардан ташкил топган коллективни бирлаштиради. Эркаклар коллективида тубанлашиб кетиш ҳоллари ҳам бўлади, лекин ундай бўлмасин учун коллективда энг асосий одам, барчанинг ҳурматини қозонган бир шахс бўлиши керак. Бизнинг асосий инсон эса — бу Слава Гусев, бизнинг умумий руҳимизни туширадиган ҳолат узоқ-яқинларни соғиниш; аммо ёлғизлик, сен билсанг, бизларни маънавий жиҳатдан чиниқтиради.

Мен кўпинча ўйлайман: нима учун шундай? Биз фақат тўрт кишимиз, бизни ҳеч ким назораг қилмайди, бизга ҳеч ким қарамайди. Бизнинг устимиздан ҳеч ким ҳокимлик қилмаяпти; аммо сусткашлик билан эмас, соф виждон билан ишлаш, ишлаганда ҳам чин юракдан ишга берилиш, бир-биримизга ёрдам кўрсатиш, бир-биримизга ғамхўрлик қилиш — буларга бизни қандай куч ундади экан? Мана, масалан, Симонов билан Гусев бугун мени билинтирмасдан, пинҳона ғамхўрлик қилишиб, олдинга кетиб қолишдан тўхтатишди; ёки Сёмкани олайлик; уни қандай куч бизни кутиб олганда худди ўз қадрдонларини нариги дунёдан қаршилагандай, ёввойи тунгус рақсига тушиб, бақириқ-чақириқ билан, баъзан эса ўқ узиш билан кутиб олишга мажбур қилар экан? (Космонавтлар учганда улар шарафига у шундай қил-

ганди, кейин биз апрель ойида биринчи ўринни эгаллаганимизда милтиқдан ўқ узганди).

Йўқ, сен ўйлама, Алёнка, биздаги шароит шаффоф, мусаффо сувга ўхшайди. Слава Гусев тайгада, маршрут бўйлаб кетаётганимизда ўз фикрларини билдираркан, гап орасида сўкинади ҳам, лекин мен бунга ўрганиб қолдим, бу одат унинг бузуқ одамлигини, безори эканлигини билдирмайди. Унинг асли бўлган-тургани шу, сўкинса ҳам ёмон ниятда сўкинмайди, беғараз сўкинади. Лекин мен, мисол учун, шеър ўқишга тушсам борми, Славка бир оғиз ҳам сўкинмайди, ёмон сўз айтмайди, аксинча Қоля Симонов, амакининг оғзидан бирор-бир ноҳўя сўз чиқиб кетгудек бўлса борми, овозини ўчириб қўяди.

Шунчаки мулойимлик, ясама ғамхўрлик биз учун ёт нарса, бир-биримизни менсимасликдан худо асрасин, агар орамизда бирор гап ўтгудек бўлса, ҳеч ким хафа ҳам бўлмайди, ичида бир марта сўкинади-да, ишини давом эттираверади, бу жуда ҳам яхши нарса; биз бир-биримизга шундай кўникиб, бир-биримиз билан шундай апоқ-чапоқ бўлиб кетдикки, агар ҳар томонга тарқалиб, тўзиб кетгудек бўлсак, билмайман нима бўлишини, ана ўшанда бир-биримизни узоқ давргача қўмсаб, соғиниб юрган бўлардик, эсингдами, қандайдир қўшиқда «биродарсиз бу ёруғ жаҳон, айланур қора зулматга» деб айтилган эди, биродарлик бўлса бизнинг орамиздан, тўрт хил турли-туман кишилар ўртасидан мустаҳкам ўрин олди.

Мен албатта тушунам, барча нарса иш билан синалади, ҳамма нарса синовдан ўтади ва ҳар биримизнинг қадр-қимматимиз шундай пайтда синаладики, худо кўрсатмасин, бирор кор-ҳол бўлишини бир-биримиз билан, лекин ҳис қиляпман, агар шундай синовни бошдан кечиришга тўғри келса, бизда ҳамма ишлар жойида бўлади. Мен унчалик кучли эмасман, буни тўғри тан оламан, гарчи ўз кўз ўнгимда чиниқиб бораётган бўлса ҳам; Сёмка жуда нимжон, Гусев уни бўтқа пиширишга мажбур қилади, биз билан отряд ўртасидаги алоқани олиб боради, лагерни қўриқлайди, Қоля Симонов амаки бизнинг аксимиз, бақувват одам, Слава Гусев ҳам; ҳар биримизни алоҳида олмай, ҳаммани қўшганда биз биргаликда — кучли ва ишончли одамлармиз. Умуман олганда шундай! Сёмка бизда ов қилишга ўрганиб олди,

худди мерганларга ўхшайди, гарчи кўзойнак тақса ҳам милтиқ отишни ўрганди, лекин кўзи туфайли армияга боргани йўқ. Рация билан ҳам яхши ишлайди.

Кўряпсанми, Алёнка, менинг хатим қанчалик узун ва унда гаплар қанчалик бир-бирига қовушмаган. Эрталаб **ёзганим**да Слава Гусевни енгилгина танқид қилган **эдим**, ўзимни эса баланд қўйгандим, кечга томон эса, **мана**, бутунлай фикрим ўзгарди. Худо ҳаққи, менинг гапимда турмаслигим, бу тутуриқсизлик эмас, балки ўзимга-ўзим ишончим йўқлигида. Бундай қараганда, ҳаёт мураккаб экан, юзлаб фикрлар, нуқтаи назарлар тўқимасидан иборат экан. Агар бу нуқталарни бир-бирдан ажратиб олинса борми, унда маъно қолмайди. Агар бирлаштирилса-чи, унда бир дунё маъно келиб чиқади — ҳаёт мураккаб, ранг-баранг ва қандай яхши. Яхши, Алёнка, яхши!»

— *Группада неча дона мушак бўлиши лозим?*

— *Чегараси йўқ. Мен Гусевдагидек аҳволда бўлганимда йигирма-ўттизта мушак олган бўлардим.*

— *Уларда тўққизта бўлган.*

— *Мана, кўряпсизми. Бу кичик масала бўлса ҳамки, ҳар қалай группа бошлиғини фош этади. Бу нарса фақат унга тегишли эди.*

— *Мен текширдим. Завхоз уларга ўндан ортиқ мушак беришдан бош тортган.*

— *Бундай бўлиши мумкин эмас!*

— *Жуда ҳам мумкин-да. Завхоз бутун материал воситаларидан тежаб қолиш ҳақидаги сизнинг буйруғингизни кўрсатяпти.*

— *Лекин мен сигналга яроқли мушакларни кўзда тутмагандим!*

— *Бу буйруқда аниқ айтиб ўтилмаган-ку. Сиз ҳамма нарсадан тежаб қолишни талаб қилгансиз.*

— *Мен одамларга яхши бўлсин, деб ҳаракат қилган эдим. Тежамкорлик учун мукофот берилади.*

— *Яхши. Ҳозирча бунга қўйиб турайлик. Шундай қилиб, уларда тўққизта мушак бўлган. Шу мушакларидан бири Симоновнинг чўнтагидан топилди. У яроқсиз экан. Демак, мушаклар уларга ёрдам бера олмаган.*

НИКОЛАЙ СИМОНОВ

Кечга томон Николай ўзини енгил ҳис қилди. Бундай аҳволни у кўпдан бери сезарди: кун бўйи эзилиб ишласанг, оёқ-қўлларинг, белинг, барча азойи-баданинг чарчайди, лекин руҳинг енгиллашади. Чарчоқ каллани со-вутади, фикрни чалғитади. Бир нарса ҳақида ўйлаётган бўлсанг, бошқача тушунасан, соддароқ ва хотиржамроқ гушунасан. Парранда гўшти еб қорнингни тўйғазиб ёри-либ кетгудек бўлсанг ҳам, бундай қарасанг, касалликни ўзингга-ўзинг орттирибсан-қўйибсан. Яшагину ўзингни бил, касални ўз ҳолига қўй, мудраб ўтирсанг ҳам Вальканинг шеър ўқишини тингла, Сёмка қизиқчилик қиляпти. Слава Гусев бурнини тортиб, план ҳақида ўй-лаяпти, ишни тезлатиш ёки маош ҳақида ўйлаяпти.

Йўқ, худо ҳаққи, Николай Симоновнинг омади бор экан. Бу ерда у, болалар ўртасида худди санаторияда-гидек, дам оляпти, дам олганда ҳам машаққатдан, жир-канч руҳий азобдан дам оляпти, у ерда-чи, у ерда — қа-моқхона бутунлай бошқача эди, хоҳласанг ҳам, хоҳламасанг ҳам қийин эди. Ҳа, айтгандай, ким ўзига ўзи қамоқни раво кўради?— саргардонлик билан қа-моққа чидашдан бўлак чора йўқ, дейишган қадимгилар.

Николай Симонов ўз ҳаёти ҳақида қанчалик ўйла-масин, қанчалик ҳисоб-китоб қилмасин, фақат уч пал-лани ҳамон ёдида сақлайди, бу кунлар бахтли кунлар бўлди, унга бундай кунлар биринчи бор Кланька билан учрашганида — улар у пайтда жуда иноқ эдилар, кейин Шурик туғилганида ва яна учинчиси — мана энди, қа-моқдан қайтиб шу партиядо ишлаётганида насиб этди.

Тиканли сим ортида худди ҳайвон сингари тиним билмасдан ишларди, барча бўлаётган ишларни кўзи би-лан кўрмагандай, қулоғи билан эшитмагандай эътибор бермасди, фақат бир нарсани ўйларди: тезроқ озодлик-ка чиқса, ўзининг даҳшатли гуноҳини ювса, лекин кал-ласидан бир нарса нари кетмасди. Турмадан кейин одамлар юзига қайси кўз билан қарайди? Ваҳоланки ҳамма жойда у, мен қамоқдан чиқиб келдим деса, минг хил қилиб тушунтирсанг ҳам, у ерга тушиб қолганингни айтдингми — бас, барча сендан ўзини олиб қочади.

Ҳақиқатан ҳам шундай бўлди. Кланька ҳақидаги

гапларни эшитгач, ўз тақдиридан хафа бўлиб, бир қарорга келди — озодликка чиққач, тўғри ишга кирмоқчи бўлди; турли корхоналарга бориб иш суриштирди. Аммо гап унинг қамоқдан чиққанига келиб тақалиши билан ҳамма ерда ҳам унга ғалати қараб, гарчанд кираверишда: «керак, керак...» — деган эълонлар осилиб турган бўлса-да, бизга ишчи керак эмас, жой йўқ, дейишди. Николай Симоновга аслида унчалик эътиборли ҳам эмас, шунчаки бир иш бўлса бас эди, маоши фақат яшаш ва кийим-бош учун, ётоқхона ҳақи учун етса кифоя эди. Лекин шунча ҳадеганда топилмади.

Эҳ, ўша ётоқхона, ер ютсин уни! Охири, бир қурилишга ишга олишди, ётоқхона коменданти уни катта бир хонага, тўққиз киши ётадиган хонага жойлаштирди, бу ердагилар нуқул ёш йигитлар, боласи тенги келадиганлар эди, унинг қамоқда бўлганини эшитиб, унга нисбатан қабихлик қилишди. Улар бир кунни йигитлардан бирининг Польшда тикилган бир юз ўттиз сўмлик костюми йўқолиб қолди, деган гап чиқаришди. Симонов уларга қаради, йигитлар бир бурчакда ўтириб, «перцовка» арағини ичишар, уни таклиф ҳам қилишмасди, у ўзига нисбатан қандай ўйин қилишаётганини дарров тушунди, ғам-алам билан тупурди-да, каравот тагида тахлоғлиқ, қамоқхонадан чиқиб келаётганида берилган қопини қўлига олди, телогрейкасини тўғрилаб, шалкасини бостириб кийди-да, чиқиб кетар экан, уларга деди:

— Бу қабихликларинг учун, мени ўйин қилганларинг учун бир-бирингизни кечирингизга уриниб кўринглар. Сизларга тушунтириб ўтирмоқчи эмасман, лекин шунни айтиб қўймоқчиманки, мен қамоқда ўғирлик учун эмас, машина билан одам уриб юборганим учун ўтирганман. Сизлар мени айбсотишга ҳали ёшлиқ қилдасизлар. Майли, мен туфайли сизларнинг покиза хоёнангиз инфлос бўлмаслиги учун бу ердан кетяпман.

Шарт ўгирилиб, эшикни тарс ёпиб чиқиб кетди.

Улардан бири йўлак бўйлаб югурди, уни енгидан тортиб: «Амаки, тўхтаг, биздан аҳмоқлик ўтди», — деди, лекин у қўлини тортиб олди, шунда гумони тўғрилигига ишонди, гўё одамлар унга йўл бўшатишарди, — у шу кўчага чиққанича ёмғирли тунда, боши оққан томонга қараб кетди.

Шу кеча вокзалда тунади, уни кўрган милиционерлар ҳатто шубҳали тугунини текшириш учун бўлинмага

олиб келишди, лекин у кўринишидан ёши ўтиб қолганлиги туфайли, тезроқ уйига қайтишини маслаҳат бериб қўйиб юборишди.

Эҳ, қани энди у уйига қайта олса эди, қамоқдан чиқиб келаётганида йўлкира учун берилган арзимас пулни кўтариб касса томон, билет олиш учун югурган бўларди-я, кейин эса кичик бир шаҳарчанинг кўчаларидан бирига жойлашган, ўз уйи томон ўқдай отилган бўларди, бечора.

Лекин Николай Симонов бундай қилолмасди, уйига қайтолмасди!

Кланька билан уларнинг ҳаёти осойишта бўлмади, улар бир-бирларига тенг эмас эдилар, чунки у кеч уйланганди, ҳаёт шунга мажбур қилганди. Кланька ҳали ёш эди, у келишган йигитларни кўрганда, улардан кўзини узолмасди. Шурик туғилди-ю, бир оз қуйилгандек бўлди, лекин бола катта бўла боргани сайин, Кланька яна эски ашуласини бошлади: сен бундай эмассан, ундай эмассан, бошқалар галстук тақиб юришади, китоб ўқишади, кино ҳақида гаплашишади, сендан бўлса эркалатувчи гап ҳам эшитмайсан киши, деб нолигани нолиганди. Шундайликка шундайку-я, лекин фикр юришида маданиятли кишилардан қолишмасди, у ўзича шофёр бўлиб туғилдим, шофёрлигимча ўлсам керак, фақат фалокат юз бермаса, сафарим бехатар бўлса бўлгани, деб ўйларди.

Ўша кунн эрта билан Кланька яна дийдиёсини бошлади, жанжал чиқди ва яна ўша эски гаплар унинг асабини бузди, бутун кун бўйи тишини-тишига қўйиб машинада юрди, лекин ўзига келмади, хотинидан ўтган аччиқ алам, унинг ноҳақлиги қаттиқ изтиробга солди уни. Смена тамом бўлишига яқин гастрономга борди, бир шиша ароқ олди, машинани қўйиб бўлгач, ичмоқчи, шу билан юрагини бўшатмоқчи бўлди, лекин кўнгли тўлмади; бунинг устига пиво ҳам олди, гаражга етиб келгач, чидай олмади, машинанинг ичидан тушмасдан, машина эшиги тутқичи билан пивони очди, кабинада ўтириб бир шиша пивони бўшатди, калитни энди олиб тушмоқчи бўлиб турганида диспетчер Сёмина келиб қолди.

— Николай, нима қилсанг ҳам базага ёрдам бермансанг бўлмайди, станциядаги юкни зудлик билан олиб келиш зарур бўлиб қолди, буюртмачи қўймапти, юк

тўхтаб қолгани учун жарима тўлаш керак,— деб туриб олди.

У ўшанда кабина эшигига суяниб, Кланька тўғрисида ўйларди, уйга эрта боришга шошилишнинг нима кераги бор, ахир сен кераксиз, бегона бўлсанг. Уйлаб-ўйлаб, пиво ичгани ҳам ёдидан кўтарилиб, боришга розилик берди.

Машинани ҳайдаб, станцияга томон кетди, худди манзилга етай деганида кичик бир бола, сочлари худди Шурикнинг сочлари сингари оппоқ экан, фалокат босиб, машинанинг ғилдираги тагига кириб кетай деса бўладими. Николай тезлик билан рулни бошқа томонга бурди, лекин ҳисобда янглишди, кўча жуда ҳам тор экан, шунда у бир одам томон машинани буриб юборганини ўзи ҳам сезмай қолди. Босиб олган кишиси кекса бўлиб, дағал оқ матодан тикилган шим кийган, кўринишидан кўп йиллар давомида тинимсиз тутгани учун эскириб кетган портфели бор эди.

Николай қўл тормозини тортди, кейин рулга бошини қўйганича ўтираверди, бошқа ҳеч нарсани кўрмади. «Тез ёрдам» машинаси келиб ўша кишини олиб кетганини ҳам, одамлар қандай тўпланганини ҳам, милиция ходимлари келишганини ҳам кўрмади. Машинанинг олдидан ўтиб кетган бола аллақачон жуфтакни ростлаганди, яхшиям икки йўловчи, у болани қутқарман деб рулни бошқа томонга буриб юборганини, агар шундай қилмаса янада даҳшатлироқ ҳодиса рўй бериши мумкин бўлганини айтишди ва гувоҳлик беришди.

Ёмон фалокат юз берганди, портфелли киши касалхонада вафот этди. Уша портфель ва парусин шим ҳозиргача унинг кўз ўнгидан кетмасди,— милиция бўлса шофёрни кайфи бор, деган хулосага келди, бунинг устига текширишганда, кабинадан ароқ шишаси ҳам чиқди.

Суд ҳақида Николай айтарлик даражада ҳеч нимани эслолмайди, фақат ўша икки йўловчи судга келиб, ёрдам беришгани ёдида, яна бир нарсани яхши эслайди, Кланькани: у эса залда ўтирар, тинмасдан йиғлар ва унга муштини кўрсатиб қўярди.

Николай Симонов шунинг ўзидан ҳам хулоса чиқариб, бундан кейин бўладиган воқеалар, уни ёддан чиқариши, бутунлай унутиб юбориши кераклигини ўйлаб,

Ўзига-ўзи тасалли берарди, ҳатто унинг учун иснод қиларди.

Қамоқхонада девдай ишлади, беш йилни уч йилга келтиришди, лекин Қланьканинг қилиб қўйган ишини қисқартириб ювиб бўлмасди.

Аввалига у Қланькага қисқа, ғалати-ғализ хатлар ёзди, у бўлса жавоб хати ёзганда эрини қарғар, ёлғиз ўзини қолдиргани учун таъна қиларди. Кейин хатлар аста-секин камая бошлади, янги йилга яқин, худди янги йилга совға сифатида юборилгандай, бирдан икки хил конвертда иккита хат келди: бири хотинидан, худди аввалгидек мазмунда, иккинчиси қандайдир номаълум кишилардан — унга қўл қўйилмаган эди; бу хат чин юракдан ёзилган бўлиб, унда Қланьканинг бузилиб кетгани, қандайдир заводнинг мастери билан дон олишиб юргани, йигит ҳатто ундан анча ёш эканлиги-ю, унинг хотини ва фарзандлари ҳам борлиги маълум қилинганди.

Николай бу хатга ишонди, ишонганда ҳам тезда шубҳаси тасдиқланди, хатнинг номаълум киши томонидан қўл қўйилмай ёзилганига ҳайрон бўлиб елкасини қисди-ю, ҳаётида биринчи бор катта киши эканига қарамай аччиқ йиғлаб юборди.

У билан бирга яшаган, турли тоифадаги эркаклар унга лом-лим дейишмади, фақат уни юпатиш мақсадида қандайдир усталик билан олиб келинган обизамзамдан бир стаканини унинг олдига қўйишди, лекин Николай ичмади, буни ичган билан тинчланиш, овуниш мумкин эмаслигини у яхши тушунарди.

Қланька бўлса хат ёзишда давом этар, лекин у келган хатларни ўқимасдан қопага солиб қўярди, кўринишидан Қланька энди барча воқеалардан эрининг хабардор эканлигини гўё тушунарди. Бироқ хат ёзишда давом этар, жавоб келмаса, эрини қамоқдан суриштирарди. Охири милиция орқали суриштириб, эрининг қамоқдан чиқиб, ётоқхонага борганини, у ердан тайгага кетиб, геодезистлар партиясида ишлаётганини билиб олган эди.

Бу ерда, группада, гап орасида ҳеч ким уни камситмас, қамоқхонада ётиб чиққанидан қўрқмас, аксинча унинг қиёфасида жисмоний пишиқ, ҳар бир ишга гап қайтармасдан, берилиб ишлайдиган кишини кўришар эди, шунинг учун ҳам Николай Симонов бу ёшлар ора-

сида ўзини енгил ҳис қилиб, ҳаётга бўлган муҳаббати қайтадан, аста-секин уйғона бошлаганди.

У гулхан ёнида ётиб дам олар экан, бугунги иш ва мазали овқатдан роҳатланарди, Николай энди одамлардан ётсирамаслиги, унга қараб бирор гапни сўрагудек бўлсалар ҳам бемалол, қўрқмасдан жавоб бера олиши мумкинлиги ҳақида ўйларди. Гапнинг очигини айтганда Кланька ким бўлибди, ундан бошқаси ер юзида қуриб қолибдими, ҳув анави буфетчи Нюрькани олайлик, шу ерлик аёл, бева, нима, у Кланькадан ёмонми?

Фақат ўғли Шурик ҳақидаги — малласоч Александр Николаевич ҳақидаги ўйлар унинг юрак-бағрини эзиб юборарди.

Гулханга қараб, унинг қон сингари қирмизи ёлқинини томоша қилар экан, Симонов ўйларди: бу ишлар шунчаки осон иш эмас, жуда мураккаб, Нюрька ҳақидаги гаплар бу янглиш албатта, Шурик бўлса бу бошқа масала, бу унинг ҳаётда яшашидан асосий эзгу мақсади — фарзанди ахир.

— Далада ишлаётган группалар билан одатда қандай алоқа боғланади?

— Бир кунда икки марта, қоида бўйича эрта тонгда ва оқшомда. Кундузи группалар ишлайди.

— Агарда фавқулодда тасодиф юз берса-чи?

— Бизда авария ҳолатини билдирувчи радио тўлқини бор, уни бизнинг радиостанциямиз ҳар соатда эшитиб туради.

— Мен текиширдим. Оддий ва авария ҳолатини билдирувчи тўлқинларни марказий радиостанция аниқ, мукамал қабул қилиб борган. Мукамал, шунинг учунки, ўз вақтида бу маълумотлар тегишли жойларга маълум қилинган. Лекин мен бу радиограммаларни қандай кўриб чиқилган, унинг системаси ҳақида гаплашмоқчи эдим.

— Марҳамат.

— Радиостанция бошлиғи, партияларнинг бошлиқлари айтишича, группалардан келган радиограммалар кўпинча — бу ҳол жуда кўп такрорланган, шахсан сизга, отряд бошлиғига юборилган, аммо бу радиограммалар ҳафталаб сизнинг столингизда ётган. Нима, алоқа ҳужжатларини менсимаслик сиз учун одат тусига киб қолганмиди?

— Лекин бу ҳодиса юз берганида ундай бўлмаганди.
— Келинг бўлмаса, қандай бўлганини таҳлил қилиб чиқайлик...

24 май. Соат 22-ю 15 минут.

СЕМЁН ПЕТРУШЕНКО

— Кечки сеанс,— эслатди у Слава Гусевга, наушникларни қулоғига тақиб, рацияни созларкан.

Слава сесканиб кетди, кафти билан қаттиқ соқолини бағбақаси аралаш силар экан, одатдагидек буюрди:

— Хабар қил!

Сёмка отряд радисти билан ҳар қачонгидек рация орқали саломлашди, кейин Гусевга қаради.

— Бошла!— буюрди у.— Ишлар ўз меъёрида кетяпти. Объектдаги ишларни йигирма бешинчи кечқурунга ёки йигирма олтинчи эрталабгача тугатамиз. Кейинги алоқани яна аниқлаймиз. Цветковага хабар қилинг, ундан қайиқ илтимос қилиш жонимизга тегди. Илиқ шамол эсяпти, қор кескин суратда эрий бошлади,— Гусев, гап тамом, дегандек белкурак сингари қавариқ қўлларини бир-бирига уриб қўйди.

Сёмка радиограммани бериб бўлгач, отряд билан хайрлашди, қулоғидаги наушникни олди-да:

— Шамол ҳақиқатан ҳам илиқми?— сўради таажжубланиб.— Мен сезмаган эканман.

— Буни қаранг!— кулди Гусев.— Қорнигача чўмилиб олибди-ку, баҳор келганини сезмаган эмиш.

— Ҳақиқатан ҳам тўғри, биродарлар!— айбдорларча жавоб қилди Сёмка.— Биз бу ерда бутунлай қишлаб қолган одамларга ўхшаймиз. Уйимизда эса май, баҳор, ҳамма нарса гуллаяпти. Бoshқармадагилар ишдан кейин чўмилишга боришаётгандир.

— Обқоч-а!— гапга аралашди Коля Симонов амаки.— Аксинча, бу йил баҳор кечикиб келди.

— Бу ерларда ҳаммавақт шундай баҳор кечикиб келади,— кулди Слава.— Дарёнинг юқори қисмида музлар аллақачон эриб кетган, бу ерда бўлса, ҳали эришга шошлмаяпти.

— Оғайнилар, мен баҳорги сув тошқинини яхши кўраман,— қоғоздан кўзини узиб деди Валька Орелнк.—

Қайиқда сузиб, оҳиста эшкак эшсанг, қарабсанки ўрмон дарёга қўшилиб кетибди. Олъха гуллаб, сувда акси товлалади. Сув бўлса, қоп-қора, худди оқмаётгандек. Бундай тикилиб қарасанг — тагидан ўт ўсиб, худди узун соч сингари тебраниб турибди.

— Ҳе ҳе,— жонланди Коля Симонов амаки.— Сен Валька, худди риликсан-а.¹

— Ким, ким?— хохолади Сёмка,— Рилик! Роса гапни опқочасан-да, Коля амаки!

Симонов бир оз хижолат бўлди, қўлини силтаб, ичига кириб ухлайдиган қоп-тўшагига худди дайди айиқ сингари ўралганди, қоп-тўшак силкинди. Унинг кетидан дам олиш учун Гусев ҳам кетди. Сёмка бўлса гулхан олдида ўтириб, саранжомлик билан рацияни ўрар экан, Вальканинг узундан-узоқ ёзаётган кўп саҳифали хатига қаради. Ёзгани ёзган, бечора ҳеч тамомлай олмайди, унинг қандай қилиб сабри чидаётган экан, ҳайрон қоласан киши, энг қизиғи шундаки, у хатини жўнатмайди, қишлоққа ўзи боришини кутяпти шекилли.

Сёмка гулханга қаради, унинг ловиллаб ёнаётган алангасини кузатди, кейин эътиборини Валькага қаратди, кўпдан бери ўйлаб юрган нарсаси тўғрисида сўрамоқчи эди, лекин ботинолмади.

Палаткада ухлаётган Слава ва Коля Симонов амаки турли оҳангда дам паст, дам баланд хуррак отишарди.

— Кун иссиғ-а!— оҳиста ўзинча гапирди Сёмка.

Боши узра чўзилган осмон поёнсиз ва тим қора эди. Бирорта ҳам юлдуз кўринмас, бу манзара Сёмка учун янада тантанали ва қувончли туюлди. У тунги шамол олиб келаётган ҳидлардан чуқур нафас олди-ю, шу пайт уни кимдир кутаётгандек кўнгли алланечук эриб кетди. Гарчи аҳмоқона хаёл бўлса ҳам ўйланиб қолди, бу зимистонда, тайганинг қоқ ўртасида уни ким кутishi мумкин, ҳатто посёлкада ҳам Сёмканинг ҳеч кими йўқ. «Онамми?»— ўйлади у, шу ондаёқ бу фикрни рад этди. Онаси уни ҳаммавақт кутади, қаерда бўлмасин, ҳамма ерда кутади, Сёмка буни билар, ҳис қилар, тушунарди. Лекин ҳозирги хаёл бошқача эди. Сёмкани қаердадир, кимдир орзиқиб кутарди, буни онасининг кутishiдан ўзгача фарқи бор эди.

У сесканиб, тиззалаб турди, қулоқ солди. Шамол жа-

¹ Рилик — лирик, демоқчи (тарж.).

пубдан, қишлоқ, шаҳар томондан эсаётганди, шу пайт Сёмка ўзи учун кутилмаганда ўша қизни эслади.

Юраги унга томон талпинди, тўлқинланиб кетди. Қизиқ, уни қандай ёдидан кўтарди экан. Қиз мактабга қатнар, у бўлса радистликка ўқирди.

Қиш эди, ҳаддан ташқари совуқ, совуқдан музлаган қор оппоқ оқариб, йилтилларди. Парк ичидаги оқ қайинга ёғоч сўйил билан урилса борми, дарахт узоқ вақт оҳангли музика садосига ўхшаш овоз чиқарарди. Агар бошқа оқ қайинга урилса, овоз бошқача чиқарди.

Сёмка оқ қайин дарахтига бошқа урмади, энди у бу оҳанглارни ўзича тасаввур қиларди. Қиз кетгандан кейин у яна музика оҳангига қулоқ солди.

У қизни бўм-бўш парк хиёбонининг ўртасида кундуз кунни учратди, қуёшли кун бўлиб, хиёбоннинг икки четига жойлашган катта дарахтлар тепасидан пастга томон қуёш нури тушиб, қисқа-қисқа соялар таратар, қиз эса Сёмка томон юриб келарди. Қиз шошмасди, у шунчаки юрмай, сайр қилиб келарди, йигитни сезмади.

Сёмка уни узоқдан кўрди-ю, қотиб қолди, қиз бўлса ўзи билан ўзи овора эди. Қиз баъзан тўхтар, кичик қора портфелни ўз атрофида айлантирар, ўзи ҳам у билан айланар, сакраб-сакраб пиймасини бир-бирига уриб қўяр, гўё рақсга тушар, оппоқ момикдай қорни олиб, уни тишлар, тишлаганда ҳам лабларини теккизмасдан тишлари билан ерди.

Қизда сариқ айланма шаклида шапка бўлиб, узун қулоқчини бор эди, у хиёбоннинг охирида Сёмканинг ёнидан ўта туриб, ўйланиб унга бир қаради, Сёмка бўлса, шунда алланечук бўлиб, узоқдан худди момақаймоққа ўхшаркан, деб ўйлади. Сёмка биринчи бор ўзини-ўзи тушунмади — ҳолати алланечук эди, оҳиста қизнинг орқасидан қараб-қараб, унга яқинлашмаган ҳолда кетидан эргашиб, мактабгача кузатиб қўйди.

Қиз эшикдан кириб, кўздан гойиб бўлди, Сёмка қулоқлари совуқ қотиб кетган бўлса ҳам, қизнинг кетидан анча тикилиб қолди.

Кейин у орқасига қайрилиб сакраб-сакраб югурганича уйига қайтди, йўлда оқ қайинзор оралаб келар экан, унинг кўз ўнгидан хиёбоннинг икки четига бир текис қилиб ўтказилган дарахтлар бирма-бир ўтиб турар, Сёмкани эса қандайдир қувончли ҳиссиёт чулғаб олган-

ди, кейин нечук буларнинг ҳаммасини у ёдидан чиқарди.

Ёдидан чиқарди-я, наҳотки!

Тиззасига қўлларини аргимчоқ қилиб қўйганча, тимқора осмонга тикилди, ўша қизнинг қиёфасини кўз олдига келтириб эсламоқчи бўлди, лекин эслолмади. Қанча уринмасин, қизнинг қиёфасини кўз олдига келтиролмади.

У хўрсинди, Валькага қараб, бахтли одам — ҳар кунни ўз севгилисига давомсиз хатлар ёзувчи бу йигитга жуда ҳаваси келди, ўзига-ўзи ачинди, чунки унинг онасидан бошқа хат ёзадиган бирон-бир кимсаси йўқ эди.

Яна ўқтин-ўқтин эсаётган майин шамол кучайди, Валька хатдан бошини кўтариб, Сёмканинг хавфсираган башарасига қаради.

— Сенга нима бўлди?— деди кулиб.

— Шунчаки,— елкасини қисди Сёмка.— Нима бўпти?

— Рангинг ўзгаргандек,— деди Валька.

— Албатта ўзгаради-да,— ўзига ишонмасдан жавоб қилди Сёмка.— Шамолни қара, улар бўлса худди кучук боласидек мушшайишиб ухлаб ётишибди.

Валька яна кулди.

— Уйқинг келмаяптими?

— Йўқ,— хўрсинди Сёмка.

— Менинг ҳам уйқум келмаяпти,— ўйчан хўрсиниб деди Орелик.

— Хатни қачон тугатасан?— сиполик билан, қизиқиб сўради Сёмка.

— Бун билмайман,— яна ўйчан жавоб қилди Валька Орелик,— қачон уни тамомларкинман, бу ноаниқ...

Сёмка унга ҳеч нарса демади. Пишиллаганча қоптўшагига кирди, томоғигача устини ёпди-да, кейин жим бўлиб қолди. Ярим очиқ палатканинг тирқишларидан қора туннинг осмони кўриниб турарди. Шамол палатка эшигини оҳистагина тебратарди.

Гулханни ўчиргач, Валька ҳам палаткага кирди. У ҳам ётди-ю, тез орада хуррак ота бошлади, энди тайгада бутун бошли хуррак оркестри чалинарди, фақат Сёмка ухламасди.

Унинг кўз ўнгида: қаҳратон қиш, хиёбон, бутун борлиқ оқ чойшабга ўралган хиёбон охирида момақаймоққа ўхшаган ўша қиз.

Қиз унинг олдидан ўтиб бормоқда, худди фильмдаги

бир кесим лентани кўп марта айлантираётган каби, қайта-қайта ўтиб бормоқда, шу пайт Сёмка тўсатдан шовуллаган овозни эшитгандек бўлди. У хўрсиниб, кўзларини юмаркан, «Қандай шовуллаш бўлсин,— ўйлади ўзича,— ҳали қиш-ку...» Шу алфозда ухлаб қолди.

— Гусевдан биринчи радиограмма йигирма тўртинчи май куни кечқурун келган.

— Мен бу радиограммани бутун отрядни ҳаракатга келтирувчи, қандайдир бир хавфли вазиятни билдирувчи маълумот деб тан олмайман!

— Партияларни-чи?

— Сиз яна қайиққа шама қиляпсизми?

— Ҳа.

— Лекин биз тунда вертолётни юборолмасдик. Бунинг устига, авиаторлар тунда фақат аэродром шароити бўлган жойга қўнишади ёки яхши ёритилган ва илгари мўлжалланган майдонга қўнишлари мумкин.

— Мен тун ҳақида гапираётганим йўқ.

— Келинг, бу масалани биз узил-кесил ҳал қилдик, деб ўйлайлик. Чунки Гусевда қайиқ бўлмаганига, биринчидан — унинг ўзи айбдор, иккинчидан — Цветкова, учинчидан — Храбриков.

— Энди иккинчи радиограммага ўтайлик. Йигирма бешинчи май эрта билан келган радиограммага. Бу радиограммадан ҳамма нарса аниқ эди: группага иложи борица тезроқ ёрдам бериш керак эди.

— Мен бу пайтда посёлкада йўқ эдим.

— Сиз хизмат нуқтаи назаридан у ерда йўқ эдингизми?

— Шубҳасиз!

25 май. Соат 9.

КИРА ЦВЕТКОВА

У доим эрта уйғонарди, гўёки шу билан ўзини қусурлардан фориф деб билгиси келарди, гарчи нима иш билан шуғулланишини билмаса ҳамки, уйдан ишбилармон кишидек чиқарди; геодезистлар тайгада эдилар, у фақат тайгадагиларни кузатиб туриши, кузатганда ҳам

алоқа орқали кузатиши, улардан ахборот олиши керак эди, тажрибали группа бошлиқлари ўз ишларини ўзлари яхши билшарди, шунинг учун ҳам уларга командирнинг кераги йўқ эди.

Бу гал ҳам у ҳар сафаргидек эрта турди, лекин студентлик йилларидаги қўлёмаларини яна бир карра ва рақлаб чиқишга, шу билан геодезик ўлчашларнинг тартиб ва ечимларини хотирасида яна бир бор тиклашга қарор қилди, институтда олган билимларини ёдидан чиқариб юбормаслик учун бу иш билан у ўқтин-ўқтин шуғулланарди.

Ҳуснихат билан ёзилган, тартибли дафтари очаркан, Киранинг нигоҳи сатрларга қадалди. У ўз тақдири ҳақида яна ўйлади: ёлғизлик унга қўрқинчли туюларди, пединститут ҳақидаги орзусини эслади, бошланғич синф ўқитувчиси бўлишига нима етсин эди, ўшанда ҳаммаси равшан, тушунарли бўларди. У ҳатто шаҳар четидаги жойларга саёҳат ҳам қилмаган, энди бўлса бирдан партия бошлиғи.

Кира дафтардан бошини кўтариб, толиққан одамдек, уни ёпиб, курткасини кийди. Кирани овунтирадиган ва қўлидан келадиган ёлғиз нарса — ҳисобот эди. Ҳисоботни ўрнига қўярди, ҳар бир бўлим ва якуни рангли қаламлар билан тагига чизиб, безашга уста эди, шунинг учун ҳам яхши партия раҳбарлари сафидан ўрин олганди. Лекин Кира фақат бировларнинг меҳнат самарасини қайта кўчираётганини тушунарди, шу билан бошқаларнинг ишига нон-қатиқ бўлаётганини ҳам биларди.

Кира уйдан чиқиб, туманли нам ҳаводан нафас олиб, кўчада бир оз дайдиб юрди. Қиладиган иши йўқ, фақат бир зум радистлар олдига кирса бўлгани, у ерда группанинг радиограммасини ўқийди, кимгадир жавоб қилади, ниманидир ахборот учун ўзинга қабул қилади.

Алоқа хонаси кимлардир томонидан ташлаб кетилган уйга жойлашганди, бу уйни экспедиция маъмурияти ремонт қилиб, ўз эҳтиёжи учун фойдаланишга мослаб олган эди. Хонадоннинг эгалари кўздан ғойиб бўлишган, бошқа кўринишмас, ўз мулкларига эгалик ҳуқуқини талаб қилишмас эди, деразаларга тахталар қоқиб, афтидан, шаҳарга кўчиб кетишган бўлишса керак.

Кира оёғидаги ёпишқоқ лойини эшик олдида артган бўлиб, ичкарига кирди.

— Кира Васильевна! — овозини баланд қилиб гапир-

ди озгин, худди тинкаси қуриган, кўзлари ғамгин, юзида чарчаш аломати сезилиб турган радиостанция бошлиғи грузин йигити Чиладзе.— Кира Васильевна!— қайтарди у.— Келганингиз яхши бўлди, йўқса сизга одам юбормоқчи эдик. Бу ерда сизга Гусевдан иккита радиограмма бор.

— Яна ишни барвақт тамомлашдими?— мийғида кулди Кира, шу билан бирга қўполроқ, лекин очиқкўнгил, кимдир шошириб, орқасидан қувиб юргандек қачон қараса ишлашга шошилган, планларини доимо ортиғи билан бажарган Гусевни эслар экан.

— Биринчиси кеча кечқурунги,— ёнига келиб Чиладзе қоғозни унга кўрсатди.— Бунисини эса ҳозир қабул қилдик, эрталабки сеансда.

Кира сатрларга кўз югуртирди. Биринчи радиограмма қайиқ ҳақида эслатма эди, буни ўқир экан, у Храбриковни ғижиниб эслади, чунки бир ҳафта бурун Гусевга зудлик билан қайиқ жўнатиш ҳақида наказ берган эди. Храбриков қоғозни олар экан, «хўп» дегандек бошини қимирлатди, аммо кейин Қирага гўё ўзини энг муҳим ишлардан чалғитаётган хира пашшага қарагандек қараб қўйиб, ундан узоқлашди, ўзига, бундан бўлак ташвишим йўқми, дегандек бўлди; шундай қилиб қайиқни жўнатмади, Кира бўлса ношудлик қилди, уни ўз вақтида қайтиб текширмади.

Кира коллиграфик хат билан ёзилган иккинчи радиограмmani асабийлашган ҳолда қўлига олди, олди-ю, уни кўрқув босди.

«Ёнисейнинг суви кўтарилиши кузатиляпти,— ўқиди у.— Дарё бўйидаги тепаликка жойлашган лагерни саёз сув ўраб боряпти. Ишга чиқяпмиз. Ишни соат ўн тўртларга тугатишни мўлжаллаб турибмиз. Шу вақтга қараб вертолёт юборинглар. Гусев».

Кира яна бир бор Храбриковни, унинг сассиқкўзанга ўхшаш кичик юзини, кулранг қисик кўзларини эслади. «Ҳаммавақт шундай,— ўйлади у, ўйларкан янада кучлироқ асабийлашиб,— қачон қарасанг, ишга халақит бергани-берган, фақат Кирияновга итоат қилади, қарабсанки айбсиз айбдор бўлиб қоласан».

— Хавфли жойи йўқми?— сўради Чиладзе кўзларини пирпиратиб, унга ўзининг ҳушфеъллиғи ва мойиллигини билдираркан.

— Ҳозирча йўқ,— жавоб қилди Кира.

У деразага қаради, ҳаво очилиб борар, кун ёришиб, бутун борлиқни тиниқлаштирарди. Кира Чиладзега бошини силкиди, Гусев группаси билан одатдагидек алоқани тиклаб туришни айтди ва уйнинг айвонига чиқди.

Храбриков ҳамма вақт унинг асабига тегар, бошқа партия группалари бошлиқларининг ҳам жонига теккан эди, чунки уларнинг ишига доим бефарқ қараб келарди... «Очиғини айтганда, бу аҳволга ортиқ чидаб бўлмайди, ўйлади у ўз миясида пишиб етилаётган фикрга урғу бериб.— Қачонлардир ва кимдир бу ишга хотима бериши керак».

Унинг ўйлашича ҳозирги вазият Кирьяновнинг олдига кириш учун ниҳоятда қулай восита эди, айниқса бунинг устига бошлиқнинг унга ўзини яқин тутганини ҳисобга олиб, Храбриковга нисбатан ичига ютиб юрган дард-аламларини қўлидаги далиллар билан фош этиши, партия бошлиғининг топшириғини менсимасдан, уни инкор этиш кўнгилсиз оқибатларга олиб келишини айтиб қўйиши лозим эди, лекин Кира бу ҳақда қанча ўйлама-син, унинг бу йўлдан боришига нимадир тўсқинлик қиларди.

Биринчидан, Кирьянов Храбриковни ҳимоя қилиш-қилмаслигига ишончи комил эмас эди, иккинчидан, экспедиторга нима учун у қарши чиқиши керак, қанчадан-қанча партия бошлиқлари орасида озмунча эркаклар борми, учинчидан, қанчалик айлантирма, шикоят ҳамма вақт шикоятдигича қолади, эрталаб уйқудан ёмон кайфият билан турган Кира, буларнинг ҳаммасини ўзининг феъл-атворидаги камчиликлар қаторига қўшди.

Кира айвончадан тушди-да, ботинар-ботинмас Кирьяновнинг уйи томон йўл олди. Йўқ, нима бўлса ҳам у бу ҳақда гапириши керак. Очиғини айтганда, бу унинг бурчи, вазифаси-ку. Гап унинг партиясидаги одамлар ҳақида кетяпти-ку, бу одамларга у жавоб беради.

Ўзини-ўзи ўртантиришга уринган, аслида эса борган сари ҳадиксираган Кира, отряд идораси жойлашган бино олдига келди, бу ерда Кирьянов ҳам хизмат қилар, ҳам яшар эди, лекин бошлиқ ўз жойида йўқ эди, унга отряд бошлиғи вертолётлар олдига кетди дейишганда у анча енгил тортиб хўрсинди.

Храбриковга нисбатан айтилмоқчи бўлган кўнгилсиз шикоятни у қандайдир муддатга қолдирди, майли, бу

мудат унча узоқ бўлмасин, у шу билан ўзини-ўзи юпатган бўлди.

Кира ўз хонасига қайтиб келди, конспектлар ёзилган дафтари яна очди, лекин унинг миясига ҳамон ҳеч нарса кирмас эди. У гаранг кўйда деразанинг қорамтир ойналарига тикилди, тонг аста-секин ёришиб бормоқда эди.

Кўча бўйлаб посёлка трактори шовқин солиб ўтиб кетди, унинг кетидан эски шапкани бостириб кийиб олган бола ўтди.

Кутилмаганда уни нимадир туртгандек бўлди. Ҳали хаёлига бирор фикрни келтирмасдан, нима қилишини билмаган Кира ўзидан-ўзи ўрнидан турди, кийинди ва кўчага отилиб чиқди. Вертолётлар турадиган майдонча томон югуриб борар экан, унинг фикрлари йўл-йўлакай шаклланди ва калласида пишди: тўғри Храбриковнинг олдида ҳамма бор гапни Қирьяновга айтиши керак. Зудлик билан қайиқни жўнатиш лозим. Бу эса ўша — тепакал, кичкина кишига дакки бўлсин.

Кира йўлни танламасдан, атрофига лой сачратиб катта-катта қадам ташлаб борарди, майдонга яқинлашай деганда, винтнинг одатдаги шовқини эшитилди ва кўкимтир қоринли катта вертолёт осмонга кўтарилиб, тайга томон йўл олди.

Ҳаяжонланган Кира майдон олдидаги уйчага томон югуриб борди. Иккинчи вертолёт шу ерда эди. Кира ёш учувчини кўрди, у кўринишидан ҳали ўспиринларга ўхшарди, унга қичқирди:

— Қирьянов қани?

— Улар учиб кетишди,— жавоб қилди учувчи, қўлидаги гайкани айлантирадиган калитни қандайдир темир-га уриб.

— Қим улар?— сўради Кира.

— Қирьянов билан Храбриков.

— Қаерга кетишди? Қўлга кетишдимиз?— гарчанд ўз саволининг соддалигини билса ҳам, қаттиқ туриб сўради у.

Учувчи елкасини қисди, ўгирилиб олди ва шу пайт Кира вертолёт думининг ясси парраги олиб қўйилганини кўрди, учувчилар бўлса механик билан биргаликда брезент устига қўйилган деталь атрофида ўралашиб юришарди.

«Профилактика»— деб ўйлади у ўзинча ва шу пайт

уйча олдидаги ўз ҳолига ташлаб қўйилган, шишириб ишлатиладиган қайиққа бирдан кўзи тушди. У дарров бу қайиқни таниди, бу Гусев учун мўлжалланган қайиқ эди, Кира ёвуз ниятли Храбриков ҳақида ўйга чўмди.

— Мен ўзимнинг саволларимдан бирига сизнинг эътиборингизни жалб қилмоқчи эдим. Уни қайтармоқчиман. Сиз иккинчи радиограмmani қандай баҳолайсиз?

— Мен уни хавfli деб ҳисобламайман. Кўряпсизми, Гусев бу радиограммага қараганда, ҳатто ўз ишини давом эттирмоқчи бўлган.

— Лекин орадан кўп ўтмай у янги хабарни юборган. Мана бу: «Сувнинг сатҳи кўтарилмоқда. Лагерни триангуляция вишкасига кўчиришга уриндик. Юкларимиз кўп бўлгани учун бу ишнинг уддасидан чиқолмадик. Биз турган орол борган сари сув босиб, қисқариб бормоқда. Лагерни баландроқ жойга кўчириш учун вертолёт юборишингизни илтимос қиламиз. Гусев».

— Лекин бу радиограмма анча кеч келди, сиз айтгандек бир оздан кейин эмас, анча кеч келди.

— Орадан тўрт соат ўтганидан кейин.

— Кўряпсизми?

— Уларни тушунса бўлади. Улар юз берган вазиятни ўз кучлари билан тўғрилашмоқчи бўлишган.

— Бизни эса тушуниш мумкин эмасми?

— Мен бир саволни қайтармоқчиман.

— Эшитаман.

— Сиз ўша кунни хизмат нуқтаи назаридан учганмидингиз?

— Албатта! Мен айтдим-ку бунни.

25 май. Соат 12-ю 10 минут.

ПЁТР ПЕТРОВИЧ КИРЬЯНОВ

Туғилган кун, худо олсин ўша кунни!

У вақти-вақти билан меъеридан ортиқ даражада ҳиссиётга берилишга ўзини-ўзи мажбур деб ўйларди. Катта, тоғдек одам учун кутилмаганда ўзига яраша қандайдир ҳунарлар чиқариш албатта лозим, ҳатто бу унга хос бўлмаган тақдирда ҳам уни топиши, топганда ҳам

ҳеч ким сезмайдиган қилиб, хамирнинг учидан қил суғиргандек, силлиқ қилиб топиши зарур, деб ўйларди.

Ҳар йили ўзининг туғилган кунда у ўз атрофидаги одамлар билан юракдан отамлашгандек бўлар, ўзини жўрттага кўпчилик наздида жозибали, ёқимтой, ақлли қилиб кўрсатишга уринарди. Туғилган кун кайф қилиб олиб, одамларнинг олдида озгина кўз ёши тўкиб, рамзли чўпчаклар айтишни, эски фикрларга янги тўн кийгизиб, сафсата сотиш ёки классик ёзувчиларни кавлаштиришни ёқтирарди.

Бу кун унинг барча бўлган-бўлмаган фазилатларини намоён қиладиган кун эди; у бундай кунда ҳар сафар ҳам ўзининг бачкана қилиқларидан мамнуният сезар, ҳақиқий хулқ-атворини каттакон жисмидаги қобиққа худди қаламдонга солгандек яширишга уринарди.

Ҳозир вертолёт тайга устидан учиб, пастда — ерда ўз соясини қолдириб бораркан, у ҳамсуҳбати билан гаплашмоқчи бўлди, лекин моторнинг шовқини бунга йўл қўймади, Қирьянов ўз-ўзича хаёл суришга мажбур бўлди, унинг бутун вужудини кечқурун ўтадиган базм чулғаб олган эди.

Пастда, бир неча юзлаб километр майдонга жойлашган тайга ястаниб ётарди, ҳа, ўша бир хил кўринишдаги, зерикарли тайга, мана шу бир неча юзлаб километрлик кимсасиз тайганинг ҳокими унинг танҳо ўзи — ПэПэ эди. Отряд бу ерларда бир қанча йиллардан бери иш олиб борарди, уларнинг фаолиятига юқоридан катта аҳамият бердилар, шунинг учун ҳам ҳар йили ишлайдиган одамларнинг сони ошар, партия ва техника ҳам тинимсиз ўсиб борарди, бир сўз билан айтганда, Сибирь ҳар томонлама ўзлаштирилаётган эди, бу давргача қанчадан-қанча ишлар қилинди, келажакда қандай ишлар қилинади, поёнсиз ишлар!

Қанчадан-қанча биринчи тор йўллар очилди, биринчи сўқмоқларга одам оёғи тегди, карталарда дастлабки белгилар пайдо бўлди, лекин буларнинг ҳаммаси ҳали бирор-бир иш бошланмасдан аввал қилинди.

Йўқ, буларнинг ҳаммаси олдинроқ қилинди, шулар ҳақида ПэПэ ўйлар экан, келажакка назар ташлади, ҳали унинг олдида қиладиган ишлари кўп, уни хизмати, меҳнати эътиборга олинади, уни янги лавозимлар бошқармада, эҳтимол бу сафар ундан ҳам юқорироқ даргоҳда мансаблар кутар, орденларни айтмайсизми,

ана ўшанда кўринг, саралаб айтилган ошналар даврасида ўзининг камтарона ишлари ҳақида ҳикоя қилиб берар, лекин камтарлик қилиб уялишнинг нима кераги бор — катта аудиторияда, кўпчиликнинг ўртасида ўзининг оғир, машаққатли, худди йирик ёзувчилар тўқигандек, барча қулайликлардан маҳрум, мусибатли кунлари ҳақида сўзлаб берар, буларни албатта ишбилармон кишининг оғзидан эшитиш яхши бўлади.

Буларнинг ҳаммаси бор гап албатта, келажакда омади бундан ҳам яхши келиши аниқ, лекин фол очишнинг кераги йўқ, масала фақат вақтга боғлиқ, кўп эмас, бир неча йиллик муддатга боғлиқ, холос.

Кирьянов бошқармада сўзга чиққан икки ёш геологни — улар ҳали жуда ҳам ёш эдилар, ҳамон эслайди. Уларнинг иккиси ҳам нефть конларини топганлари учун Ленин мукофотиغا сазовор бўлишганди. Ҳимоя қилмасдан, ҳисобот учун тўпланган маълумотлари асосидагина кандидат бўлишганди, ўша йигитларни кўрдию ПэПэ янги куч, янги ғайратга тўлиб кетди. Икки йигитнинг образи, уларнинг яхшилаб ёритилган залда порлаб турган қиёфаси Кирьянов учун йўлчи юлдуз бўлиб қолганди, ўзига хос бу интилиш, уни ҳаётда олға ундар, вақти-вақти билан кўз ўнгида пайдо бўладиган сароб сингари келажакдаги янги умидлар сари олға чорларди.

У вертолёт иллюминаторидан пастга қараркан, ҳар бир таниш текисликни ҳукмдорлик билан кузатарди, ана шундай пайтларда Кирьянов ўзини бутун Сибирни забт этиш учун узоқ йиллар изланиш олиб борган Семён Дежневга ўхшатарди.

Кирьянов мийиғида кулиб қўйди. Ўзидан ўзи яширишнинг нима кераги бор, у ҳатто ташқи кўриниши нуқтаи назаридан ҳам, фақат бошининг тепасидаги сочи йўқлигини ҳисобга олмаса, Дежневга ўхшарди. Лекин у ўзининг бу қусурини яшириш учун худди Москва телевидениесининг диктори сингари калласининг орқа томонидаги ва ён чаккаларидаги сочларини юқорига қилиб тараб қўярди, бошқа томонлардан қараганда; юз тузилиши, кўзлари Дежневга бутунлай ўхшаб кетарди.

«Ҳа-ҳа! — қаҳқаҳа уриб кулди Пётр Петрович ўзи устидан. — Сиз-чи, ўртоқ бошлиқ, баъзан аҳмоқлик қилиб қўясиз, бундай аҳволда орден ва шон-шуҳратга

етиб бориш қийин». Лекин шу ондаёқ ўзини ўзи юпатди: «Ҳечқиси йўқ, туғилган куним мумкин».

Мумкин, албатта мумкин, унга, отряд бошлиғига, поёнсиз, кимсасиз тайга даштларининг хўжайинига мумкин, «губернаторга»— дўстлари ҳазиллашиб шундай ном қўйган бошлиққа, ҳар нарса қилиш мумкин. Қирьянов яна иллюминатордан пастга кўзини қисиб қаради, мийиғида кулди, шу пайт эркинликни яхши кўрадиган ҳақиқатчи бир партия бошлиғи ёдига тушди, кейинчалик у геология бошқармасига қандайдир хизматчи бўлиб кетганди. Ўша одам ҳақида ПЭПнинг ўзи бош қотирган, бу унинг эркинлигини кўриб, вақтида унга, бизнинг олдимизда кўп сакрама, бу дунёнинг пасти-баландини ўзимиз яхши биламиз, деганди; лекин партия бошлиғи вақти-вақти билан бари бир денгиздай тўлғаниб қўярди. У бир куни очиқ мажлисда она сутидан ҳалол гап қилди. Қирьяновга, унинг учун тайга фақат юқорига кўтарилиш мазмунида кераклигини тушуштириб қўйди, йўқса, сизнинг тайгага тупуришингиз турган гап, деди.

Шунда Қирьянов чиройли сўзлар топиб ўзини ҳимоя қилишга мажбур бўлди, аммо кейинчалик унинг ёқасидан олди, кўчирма маънода эмас, тўппа-тўғри олдиндан кузатиб юриб дала-даштдаги кичик осойишта сўқмоқ йўлда нақ телогрейкаси ёқасидан, гирибонидан ушлаб, уни ердан узди ва унга атаб қўйган гапларини айтди. Бу ер тайга эканлигини, тайга тайгалигинча қолишини эслатиб, тезроқ бу ердан жўнаб қолишини «маслаҳат» берди. Қирьяновга тайга нега керак, бу унинг иши эмас, Қирьянов шу ерда хўжайин — вассалом, у тайга билан қандай хоҳласа, шундай муомала қилади. Умуман, яхши муомала. Масалан, худди хотинлар билан муносабатда бўлгандек. Яъни, гапнинг сирасини айтганда, табиатни забт этади, Иван Владимирович Мичурин тили билан айтганда, табиатни ўзига бўйсундиради.

Партия бошлиғи тез орада жўнаб қолди, шаҳардан туриб Қирьяновга тош отмоқчи бўлди, аммо отса отмай-дими, Қирьяновга шаҳардан тош отиб нимагаям эришарди?

Вертолёт пастга туша бошлади. Храбриков иллюминатор олдида айланар, бўш қопларни эшик олдига ташларди. Қирьяновга тиззалаб туриш осон бўлиши учун бу ишларни қиларди — у ҳамма вақт тиззасида ту-

риб милтиқ отарди; бу ишни қилиб бўлгач, эшикни очди, эшик олдига темир панжара ўрнатди, худо кўрсатмасин эшик очилиб кетса, учиб кетиш мумкин.

Кирьянов унга мулойимгина кулиб қўйди, учувчиларга қаради, улар қўллари билан пастни кўрсатиб, имошора қилишарди, бошлиқ тиззалаб ўтирди. Илиқ ҳаво очиқ эшикдан ёпирилиб кирарди. Пётр Петрович бундай роҳатдан кўзларини қисди, вертолёт жуда ҳам пастлаб учаётганини кўргач, ҳовлиқмасдан пастга қаради.

Катта майдонда қаёққа қочишини билмаган учта буғи у ёқдан-бу ёққа югурарди. Улардан энг каттаси — у серка бўлса керак, осмондаги ниначига ўхшаган баҳайбат махлуқнинг қора соясидан ўрмон томон отилиб югурмоқчи бўлганда, соя унинг йўлини тўсди, шунда зарб билан орқасига ўгирилиб қочди. Бу Кирьяновни хурсанд қилар, буғилар устидан эришган ғалабасига ишонч ҳосил қилиб баралла овоз билан қаҳқаҳа отарди, учувчилар ўз ишларини уddaбуронлик билан аниқ бажаришди, навбат энди унга етганди. У ўзининг қулай келадиган тиззасига таянди, затворни буради ва милтиқни темир панжарага тиркади.

Учувчи қандайдир бир неча дақиқа вертолётни тўхтатди, Кирьянов шошмасдан ўқлар оралигини аниқ ҳисобга олиб, худди роботдек совуққон кўйда бешта ўқни кетма-кет отди.

Милтиқ қўндоғи бақувват елкага ёпишиб тураркан, кескин қарсиллаган овоз янгради, қуёш нурида деярли билнар-билинмас тутун чиқди, ўқлар қорни ёриб ерга чарсиллаб урилди, лекин ҳеч қайсиси мўлжалга тегмади.

Кирьянов қаҳқаҳа отиб кулди. Тўғриси айтганда, агар биринчи ўқдаёқ мўлжали — буғини нишонга ололса, у бу ишдан ҳеч қандай роҳат кўрмаган бўларди. У ўйинни истарди, ўйин бўлганда ҳам қисқа ва зерикарли ўйинни эмас. Овчиликдаги гўзалликни у жон-жаҳди билан завқ олишда деб биларди, завқ эса бирор-бир нарса дарҳол эмас, балки аста-секин қўлга киритилганида туфилиши мумкин.

У милтиқни қайта ўқлади, буғини аниқ нишонга олди, барча ўқларни буғининг атрофига сочди. Ҳайвон текисликда жон талвасасидан тўлғанар ва ёнидаги шерикларини ўзи билан қочинишга ундарди.

Кирьянов яна ўқтин-ўқтин кулди. Томоша давом этарди.

Храбриков унга энгашиди, нимадир деди.

— Қаттиқроқ гапир!— буюрди, уни эшитган ПэПэ.

— Пётр Петрович, сиз худди тирда машқ қилаётганга ўхшайсиз,— бақирди Храбриков унинг қулоғига.— Чиройли отяпсиз!

— Чиройли!— қичқирди Кирьянов, ўзининг ўзига меҳри товланиб, ўз кучи, аниқ нишонга олиши, ҳақиқий овчилик маҳоратига қойил қолганича завқланиб деди:— Энди қара, нима бўларкан?

У милтиқни яна панжара орасидан ўтказди, буғилар серкасини нишонга ола бошлади, вертолётдаги махсус мосламани ўзига қулай қилиб олди ва аста-секин тепкини босди.

Буғи йиқилди, йиқилди-ю шу ондаёқ орқа оёғини осилтириб сакраб ўрнидан турди, Кирьянов тутунини чиқариб бирин-кетин гильзаларни чиқариб ташлади.

У яна мўлжалга олди, лекин бу сафар нишонга аниқ отолмади. Шунда у Храбриковнинг борлигидан уялиб, ўзини ўзи койиди.

Учинчи ўқ буғига тегди, текканда ҳам умуртқасига тегди. У йиқилди, оёқларини типирчилатди ва узун қон изларини қолдириб, судрала бошлади.

Кирьянов чарчагандек милтиқдан ўзини орқага олди. Кўзларини қамаштириб учувчиларга қаради. Улар сўроқ аломатида имо-ишора билан яна учайликми ёки ерга қўнайликми, деб сўрашди.

«Учишни давом эттирамин!»— имо-ишора қилди Кирьянов ва яна милтиққа ёпишиб мўлжалга ола бошлади.

Бутун ов давомида унинг юрагида бирор марта ҳам ҳайвонга нисбатан раҳм-шафқат уйғонмади. Ўқ туфайли қизиб кетган гильзалар тайга томон отиб юборилди, гильзалар вертолёт тагида сариқ чанг қолдириб кўздан ғойиб бўларди, қани уларни бирор-бир прокурор топиб кўрсин-чи, кейин у учувчиларга бояги тексликда ётган ўлик буғи томон қайтишга ишора қилди.

Байрам эрмаги тугади.

— Ҳа, майли, нима ҳам дердик, мен яна бир бор Храбриков ҳақидаги фикрингизни билмоқчи эдим.

— Мен айтдим-ку. Еки сиз менинг тергов давомида ўз фикримни ўзгартириб ё ўзгартирмаганимни текширяпсизми?

— Сиз бу ерда ҳар хил одамларга ўз нуқтаи назарингиздан баҳо бердингиз. Шунинг тана олиш керакки, сиз одамларнинг кўпчилигини шунчаки юзаки биласиз. Лекин Храбриков ҳақида ҳаддан ташқари ижобий гапирдингиз.

— Сўзсиз.

— Сизга унга бутунлай ишонса бўлади, деб ўйлайсизми?

— Албатта.

— Ўша кунни сиз билан учган учувчиларга ҳам ишонса бўлади, деб ўйлайсизми?

— Эй, гап буёқда денг! Лекин улар ҳам ўз улушларини олишган-ку.

— У одамлар виждонлари борлиги учун ҳам менинг олдимга ўзлари келишди.

— Мен яна қайтараман, улар ҳам гуноҳдан холи эмаслар. Буни исботлашга тайёрман.

— Қим буни тасдиқлайди?

— Храбриков!

— Сиз бунга аминмисиз?

— Албатта.

— Мана, унинг кўрсатмаси.

— Нима бу?

— Тиш порошогининг қутчаси. Очинг.

— Мен тушунмаяпман.

— Бу ўша кунги ўқлар. Сизнинг милтигингиздан отилган ўқлар.

25 май. Соат 14-у 30 минут.

СЕРГЕЙ ИВАНОВИЧ ХРАБРИКОВ

Буғининг терисини шилишга Храбриковнинг ўзи киришди. Ов қилишни билмаса ҳам, сўйилган молни ним-талашга уста эди, бунга у уйда — Россияда ўрганган бўлиб, ҳар бир сўйилган мол учун ўз улушини оларди. Қўшнилариининг чўчқасини, ҳатто сигирини ҳам сўйиб берарди. Унчалик жисмоний бақувват бўлмаса ҳам чайир эди, мол сўйишда кўп овора бўлмасдан ўзига хос

ҳийла ишлатарди — биринчидан, ҳайвонни оғир тош билан уриб гангитиб қўярди, бундай оғир тошни у спорт моллари магазинидан сотиб олиб, ўртасидан пармалаб тешган болтанинг сопига кийгизиб қўйганди; гангиган мол ўзини йўқотгач, устара сингари ўткир тигли ханжари билан унинг юрагини мўлжалга олиб санчарди.

Уйда доим шу иш билан шуғулланарди, бажарган иши учун яхшигина ҳақ олар, ёки гўшт беришар, баъзан эса ичишга пул беришарди, шу атрофда мол боққанлар барчаси Сергей Ивановични бу ишнинг устаси деб билишар эди.

Храбриков бу ерда ҳам ўлжанинг терисини бекорга шилгани йўқ. Кунлардан бир кун Қирьянов уни ўғри деб ҳақоратлаб қолди, шунда унинг калласига бир фикр келди: ҳар эҳтимолга қарши ўзини оқлашга тайёргарлик қўриб қўйиши керак.

Бунинг учун у тунукадан ишланган ва ичига тиш порошоги солиб қўйилган икки чақалик қутича сотиб олди, порошокни тўкиб ташлади — чунки Храбриковнинг тишлари йўқ, икки жағида ҳам фақат ясама тишлар эди, бу идишдан бошқа нарсага фойдаланадиган бўлди.

«Аблаҳни боласи,— ўйлади хафа бўлган пайтларида у Қирьянов ҳақида,— мишиқи бола, ҳақорат қилишга толган одамани қара»,— буғининг терисини шилиб, ҳар гал уни нимталар экан, энди у биринчи навбатда Қирьянов отган ўқларни суғириб олиб, бояги тиш порошоги қутичасига солиб қўйишни одат қилди.

Ҳеч ким бундай машғулотга ҳеч қачон албатта эътибор бергани йўқ. Храбриков эса аста-секин қутичани тўлдириб борди, тўлдирганда ҳам унинг тўлиб-тошиб кетишини орзу қилди, ўзини ниқоблаш мақсадида хўжайинга бугунгидек ов пайтлари мунтазам ҳазилкашлик қилиб турди.

Вертолёт кенг майдонга қўнган пайтда, буғини ўлган бўлса керак деб ўйлашганди, лекин жонивор ҳали тирик экан. Вертолёт винтларининг ваҳимали товушидан қўрқиб кетган буғи олдинги қайрилиб ётган оёқларига тиралиб, инграганча қичқириб, ўрнидан бир оз кўтарилди.

— Сени қара-ю! — елкасидан милтиғини олиб деди Қирьянов. — Ҳали тирикмисан!

Кейин нима бўлишини тушунган Храбриков кулди, бошлиқнинг олдига келди, уни қўлини туртиб, илтимос қилди:

— Менга бера қолинг, Пётр Петрович! Мен яхши отувчи эмасман-ку, лекин бир шуғулланиб кўрай-чи.

Кирьянов заҳархандалик билан кулди, унинг елкасига қаттиқ уриб қўйди ва милтиқни унга узатди.

Храбриков буғининг олдига, гарчи зарур бўлмаса ҳам яшириниб борди, маълум масофада туриб нишонга яғринини олди ва уч ўқни кетма-кет олди. Ҳайвон чалқанчасига энди ҳеч қандай овоз чиқармасдан йиқилди, лекин ҳали ҳам жони узилмаган, йирик калласини қи-мирлатарди.

— Сен нима, сассиққўзан сингари яширинасан!— қичқирди Кирьянов Храбриковга.— Унинг орқа умурт-қаси узиб ташланган!

Экспедитор ҳиҳилади, кейин яна икки қадам ташлади: «Бунн гўё мен билмайман,— ўзича ўйлаб ичида Кирьяновга жавоб қилди,— агар ўлик бўлмаганда, мен унга томон юрган бўлармидим!» У шундай дея яна нишонни мўлжалга олди, отилаётган ўқнинг зарбидан елкаси оғриб, ўқларни тамомлади.

Тўртовлон оғир буғини вертолёт кабинасига торта бошлашди, уни ҳар хил томонга ағдариб, инқиллашиб ва ҳарсиллаб ҳаракат қилишарди, қанчалик уринишмасин буғининг улкан нимтаси унча катта бўлмаган вертолёт эшигидан ичкарига сиғмасди. Буғининг нимтасини ичкарига олиб киришга ҳатто Кирьяновнинг кучи ҳам ёрдам бермади, улар ўз шаштларидан қайтиб папирос чекиб, нима қилиш кераклигини ўйлашга киришди-лар.

— Қани, бургутлар,— деди ўйланиб Храбриков ҳовлиқиб; унинг кўзлари чақнаб кетди, сўлиган юзига қон югурди.— Сизларда болта топилмайдими?

Болта топилди, Храбриков ўзининг содда, лекин жуда ҳам олижаноб фикрини ўртага ташлади.

— Тўсннга ўхшаш хода ичкарига сиғмаса, нима қилишадимиз?— сўради у оддий, деҳқон пўрим қиёфада.— Иккига арралашадимиз, кейин иккига бўлишадимиз. Биз ҳам шундай қиламиз, уни бўламиз.— У егинини шимарар экан, яна ҳингиллади. Энди унинг навбати келган эди, у ўз ишини биларди, гарчанд бундай ишга бу ерда биринчи бор қўл урса ҳам Кирьянов юзини буриштириб деди:

— Сендай қассобни қара, амаки!— лекин қаршилик кўрсатмади. У ҳозиржавоб экспедитор қон сачратиб

юбормаслиги учун учувчилар билан бирга парироққа кетди.

Храбриков буғини узоқ вақт чопди, шу вақт мобайнида бир марта ҳам афтини бужмайтирмади.

Ишни тамомлаб, терлаган, юзларига нуқта-нуқта қон сачраган аҳволда, ўз-ўзича хурсанд бўлиб юкни кўтариб чиқиш учун қолган шерикларини чақирди. Нимтани бўлак-бўлак ҳолда вертолётга олиб чиқишди, учувчилар шошганларича ўз жойларини эгаллашди-да, ҳавога кўтарилди. Мана энди Храбриков ҳали шилинмаган терини шилишга киришди, гўштларни бўй-бўйи қилиб, катта-катта бўлакларга ажратди, гўштларни саралар экан, ялтироқ учқир ўқларни изларди...

Вақти-вақти билан тиш порошогининг қутигаси билинар-билимас шиқирлар, ўқлар ёнига яна бир ўқ қўшилди, ўқларга қараб уларнинг қайси бири Кирьяновники, қайси бири Храбриковники эканини ажратиш қийин эди. Храбриков шунин билгани учун ҳам боя ўқ узганди, кўпроқ ўқ тўплангани маъқул, ўқлар керак бўлиб қолиши мумкин, ҳар эҳтимолга қарши уларни сақлаб қўйиш лозим, бу далил унинг шахсий хавфсизлиги учун зарур.

Храбриков ҳовлида буғининг терисини шилар экан, энди ўқлар ҳақида ўйламай, одати бўйича уларни шунчаки йиғарди. У бошқа нарса ҳақида ўйларди: ўша аҳмоқ қизни, партия бошлигини қандай қилиб тумшуғидан илентирса бўларкан.

Бугун у шундай жанжал кўтардики, ҳатто эслашга ҳам кўрқасан киши. Жимгина, мулойимгина бўлиб юрарди, бирдан тили чиқиб қолибди! Бунини қаранг, қайни олиб бориб бермаганмиш. Афсуски, Кирьянов йўқ эди, у ўз хонаси томон кетганди, у бўлганда борми, бошлиқни Цветковага қарши нақ рўпара қилиб қўярди. Бошлиқни у билан ади-бади айтишга мажбур қиларди. Ким-ким, лекин бошлиқ экспедиторнинг қайнидан ҳам бошқа ташвишлари ортиб ётганини яхши билади.

Храбриков гўштан узоқлашди, ханжарини столга урганича ўйланиб қолди.

«Қиз Кирьяновнинг олдига бориши эҳтимолдан холи эмас,— ўйлади у,— бу ерда шундай ўйин борки, ким олдин ўйин бошласа, ким-кимга биринчи бўлиб айб қўйса, ўша ютади».

Сергей Иванович зўрға ўрнидан турди, гўшт тўлди-

рилган тоғорани аранг кўтарди-да, уни ошхонага олиб кетди. Ошхонада гўшт қайнаган, қовурилган, иш қизғин борарди. Посёлкада қолганлар Кирьяновнинг туғилган кунини доим шундай сахийлик билан, тўкин-сочин ўтки-зишарди, бунда катта ошхонага дастурхон ёзилар, олдиндан келтирилган ичимлик солинган қутилар келтириб қўйиларди, зиёфатда спирт асосий ичимлик ролни бажарарди, чунки спирт ичиш бу ерликлар учун одат тусига кирган бўлиб, баракали ҳам эди, ким қандай хоҳласа шундай ичарди: биров сувни кам қўшиб, биров сувни кўпроқ қўшиб — буниси ароқ ўрнини босар, бир шиша спиртдан — икки шиша ароқ пайдо бўларди.

Ошпаз аёллар билан ҳазиллашиб, товада қоврилган картошкадан бир оз олганча, Храбриков ҳовлига, ўзининг гўштлари ёнига қайтиб келди, яна қўлига пичоқ олмоқчи эди, лекин кимнингдир тикилиб турган нигоҳини сездди. Худди бирор нарсани ўмариб, қўлга тушган ўғридек сесканиб кетди ва бошини ўгириб қаради. Унинг рўпарасида, дарахтга суянганича Цветкова турарди.

У қаҳрли кўзларини бир нуқтага тикканича, гўё ҳукм чиқараётган одамдек қотиб турарди; Храбриков унинг нигоҳидан қандайдир нохушликни сезиб, гавдасини ростлади. «Аблаҳ, бошлиққа шикоят қилибди-да, — ўйлади у ўзича, — биз сендақаларнинг кўпини кўрганмиз, кўрқитиб бўпсан».

— Мана энди, Сергей Иванович, — деди Цветкова, — кечикдингиз.

— Мен ҳеч қаерга кечикканим йўқ, — тўнғиллади у, ўзини-ўзи босиб олиб, хотиржам бўлишга ҳаракат қилар экан.

«Кирьянов билан мен бир илож қилиб гаплашиб оларман», — қутичадаги ўқларга қараб ўйларкан, деди ўзига-ўзи.

— Кечикдингиз, — қайтарди Цветкова. — Мана, радиограмmani ушлаб турибман, — у қоғозни ўйнатиб кўрсатди, — уларга энди қайиқ эмас, вертолёт керак.

«Э-ҳа, жонидан! — Киранинг овозидаги ишончсизликни дарров пайқаб олган Храбриков ўйлади: — Сенинг ишинг жойида эмасга ўхшайди, менинг соямга яширинмоқчимисан!»

У пешонасини қашиди, қиз қоғозини солиб, ўқрайиб қаради ва ўзининг яширин фикрларини маржондек бир-бирига улаб бўлгач:

— Бир вертолёт ремонтда, бошқаси топшириқдан ҳозиргина келди. Овқатланиб бўлишсин, учишади, яхшиси эртага,— деди.

— Эртага!— жиғибийрон бўлиб кулди Цветкова ва бу асабийликни ҳам Храбриков илғади.— Одамларни сув босяпти, сиз бўлсангиз эртага дейсиз!

«Сув босяптими,— шу ондаёқ ўйланди Храбриков,— ёрдам бериш керак албатта, лекин шундай қилиш керакки, бу оймча титраб-қақшаб, бир оз қийналсин». У атрофга гувоҳлар йўқми деб аланглаб қаради, ишонч ҳосил қилгач:

— Ҳа, майли, сув босаётган бўлса...— деди.

— Демак, юборасиз!— суюнди Цветкова; Храбриков «шундай» дегандек бошини қимирлатди, ўзича қувонди, бу қиз ҳозир бўлиб ўтган гапни бировга исботлаб кўрсин-чи.

У хаёлига Қирьянов ҳақидаги яна бир тафсилотни келтирди.

Ҳуви йўлда, ялангликда, буғини иккига ажратиб вертолётга ортишганда, Храбриков эҳтиёткорлик учун қонли ҳар хил майда-чўйда чиқиндиларнинг устига қор ташлаб яширар экан, учувчилар шошилиш равишда вертолёт кабинасига кўтарилишди, Қирьянов бўлса, кулиб-вайсаб Храбриковнинг елкасидан ушлади ва тайгага ишора қилиб сўради:

— Амаки, қара, бутун бошли губерния-ку!

— Губерния!— унга қўшилди Храбриков.

— Амаки, шунинг учун мени «губернатор» деб аташадими?— гердаиб сўради Қирьянов.

Ўтқир фаҳмли Храбриков нима учун бу гап бўлаётганини тушунди, суюниб кетди, кўзини яшприб, яхши одам учун, унинг аслида орқасидан айтиладиган гапни рўйирост айтишга гўё уялаётган кишидек гўдранди:

— Бор гап, шундай деб аташади.

Қирьянов яна мағрурланди, экспедиторнинг елкасига яна қаттиқ уриб қўйди, Храбриков ҳам бундан роҳатлангандек, ҳиҳилади. Ҳиҳилаганда ҳам бунини чин юракдан қилди, чунки ҳаётининг охирида яқунловчи кунлар бекорга ўтмаяпти, бундай мансабдор ҳузурда юриб, ҳеч бир хору зор бўлмайсан киши.

Бу гапларнинг тафсилоти унинг калласида Цветкова ҳовлидан ичкарига қайтиб кетгунга қадар сақланиб турди.

«Пётр Петрович сотмайди,— ўйлади у ўз тахминидан қониқиб ва ўз фикрини ҳаяжонланиб давом эттираркан.— У мени сотмайди, лекин мен уни сотишим мумкин!»

— Темир қутичадаги ўқлар, қонун нуқтаи назаридан олганда, Енисей соҳилида бўлган ҳодиса билан боғлиқ эмас. Улар алоҳида, бошқа иш.

— Нима ҳам дердик. Сиз картани дангал ўртага ташладингиз. Мен ҳақиқатан ҳам буни кутмаган эдим.

— Сиз кўринишидан, одамларни яхши танлашга устаман деб ўйлаган эдингиз?

— Буни қўяйлик. Уқлар солинган қутича — ишончли исбот. Мен унга жавоб бериш учун тайёрман. Лекин нима учун сиз буғини ов қилиш билан рўй берган воқеанинг иккисини бир-бирига боғламоқчисиз?

— Нима, бу ахир бир медалнинг икки томони эмасми?

— Мен бундай тушунмайман.

— Тушунасиз, лекин тан олишни истамаяпсиз. Майли, шундай қилиб буғиларни қўяйлик. Одамларга қайтайлик.

25 май. Соат 15.

СЛАВА ГУСЕВ

Эрта тонгда ваҳимадан ҳайратга келиб бақирган Сёмка уни уйғотар экан, Слава палаткадан бошини чиқариб бундай қараса, улар жойлашган тепалик сув билан ўралган эди; лекин у қўрқмади, ўзини йўқотмади, балки эрталабки нонуштани иситаверишга буюрди.

Тўйиб ухлаган, сочлари пахмоқ бўлиб тўзиган Коля Симонов амаки ва Орелик қоп-тўшакдан кўзлари чақчайган ҳолда чиқишди, ён-атрофга қараб безовталанишди, лекин Славанинг совуққонлиги уларга таскин бергандек бўлди.

— Буни қаранг, йигитлар!— қичқирди Валька қорнинг сув бўйидаги ёқасига келиб, сув сачратиб.— Бу ҳатто яхши-ку! Дарёнинг ўзи олдимизга келибди! Жуда бўлмаса ювиниб олайлик!

— Қорни қаранг эришини, дарё бўлиб кетибди,— чойнакка сув тўлдириб олар экан уни қўллаб-қувватлади Сёмка. Гулхан энди гуриллаб ёнар, атрофга чирсиллаб учқун сачратар, шу билан лагерга файз ва хонадондаги кайфиятни олиб келгандай эди.

— Бақирини шошилманглар!— йигитларни тўхтатди Коля амаки.— Кўринишидан барча кучимизни йиғиб, ускуналарни ташиб ўтишга тўғри келар.

Слава шошилмасдан сув ўртасида ташкил бўлган оролчани айланиб чиқди. Қор сезиларли даражада чўккан, эриган, қор қуйқаси оёқ қўйилса ботиб кетар, лекин чуқур бўлиб ўпирилиб кетмас эди. Уларнинг яхшиям омади бор экан, тепаликка ўрнашиб олишибди, пастда ростмана эриган қор кўзга ташланар, кўринишидан ер унчалик чуқурликда эмас эди.

Лекин уларнинг бу омадга унчалик ишончлари комил эмас, ниманидир ўйлаб топиш зарур эди, Слава қанчалик диққат билан қараса шунчалик хотиржам бўлар, унинг миясида аста-секин ҳаракат қилиш режалари пишиб етиларди.

У қор билан сув гуташиган жойга сув сатҳини белгилаш учун ёғоч тиқиб қўйди ва гулхан ёнига келди. Кечадан қолган овқат иштаҳани очиб, ҳид таратар, улар бўлса қошиқларни чалиб, мазали овқатни кутишар, тонг ҳам фараҳли эди.

Қуёш бўлса, худди ёз фаслидек унда-бунда учрайдиган булутлар орасига гўё бекинмачоқ ўйнагандек яширинар, яна пайдо бўлиб тиниқ сувни ёритар, кўзни қамаштирувчи ёғду сочарди. Эрталабки нонуштадан кейин одатдаги алоқа сеансига тайёргарлик кўрилди, Сёмка рацияни созлаётганда, Слава бошқаларга ҳеч нима демай, улар билан маслаҳатлашмай радиограммани диктовка қилди.

Сёмка радио алоқани тамомлар экан, аппаратни ўчирди, Орелик бўлса ташвишланиб бўғиқ овоз билан деди:

— Слава, эҳтимол бошқача иш тутиш керакдир, ўзимизга жабр бўлиши мумкин.

Слава ўзини-ўзи тутиб турарди; норозилигини билдирмасдан сўради:

— Нимани таклиф қиласан?

— Вертолётни чақирин, ҳозирча майдон бунга йўл қўяркан, буюмларни ҳаво орқали жўнатиш.

— Мен бу ҳақда ўйладим,— деди Слава. У ҳақиқатан ҳам бу ҳақда ўйлаган эди ва тўғриси айтди.— Фақат сен Кирьянов билан унинг лаганбардорини яхши билмайсан.

— Храбриковними?— сўради Коля амаки. Слава бошини қимирлатди.— Ҳа, у ҳақиқатан ҳам сассиққўзанинг ўзгинаси,— мингиллаб қўйди Симонов.

— Ортиқча юборилган вертолёт учун шундай оворасарсон қиладики, асти қўявер. Бунинг устига мукофотни қирқишлари мумкин.

— Лекин биз хафли вазиятга тушиб қолдик-ку,— эътироз билдирди Орелик.

— Бу ер унчалик чуқур эмас,— унинг гапига қўшилмади Слава.— Оёқларимизни ҳўл қилмасдан юкларни олиб ўтармиз.

Валька бу фикрни қабул қилмасдан норози бўлганича жимиб қолди, лекин Слава буни тез унуттишга ҳаракат қилди. «Майли, ўз фикрини топсин, майли,— ўйлади у шохлардан пишиқ қилиб калтак ясар экан, кейин кимнингдир халтасини елкасига осди.

— Тўхтаб тур-чи,— деди Коля амаки.

У штатив ғилофига солинган асбобини олди ва улар Славага ўхшаб эҳтиёткорлик билан сувга туша бошладилар.

Триангуляция вишқаси турган тепалик томон ўн метрча масофани тез ва қийналмасдан босиб ўтишди, фақат тўпиққача этикларини ҳўл қилишди, холос. Слава ишнинг бундай текис кетаётганини кўриб хурсанд бўлди. У хаёлида бундай кўнимга келди: ҳозирча ҳеч қандай хавфли нарса юз берганича йўқ, шунчаки дарёнинг юқори қисмида кучли эриш бошланган, қор эриб дарёни қоплаб турган музнинг устидан иккинчи бир қатлам бўлиб суза бошлаган, бунинг ҳеч қандай қўрқадиган жойи йўқ, бунга чидаса бўлади, бундай сув тезлик билан кўтарилмайди, эҳтимол бу сув юпқа қатлам бўлиб, келгуси қишгача шундай туриши ҳам мумкин.

Лекин унинг қувончи узоққа бормади. Илгаригидек ҳамон тўпиғигача сувга ботиб боришаркан, Слава ва Коля амаки бир неча бор орқага чекинишди, кўринишидан ер бу жойда бир текисда эмас, ўнқир-чўнқир эди, бунинг устига қорнинг қалин қатлами сув остида эриб, юмшоқ бўлиб қолганда, шошилиш зарур эди.

Слава, муздек сув оёғини қотираётганини сеза бош-

лади, лекин шундай бўлса ҳам у сир бой бермади, Коля амакидан буни яширишга ҳаракат қилди.

— Чўмилиб олдикми?— сўради Коля амаки бўғиқ товушда ва бирдан сўради:— Эҳтимол, қулоқ солармиз?

— Нимага қулоқ соламиз?— тушунмади Слава.

— Ореликка,— тортиниб жавоб қилди Коля амаки. Бу сўзлар Гусевга оғир ботди, озгина қийинчилик туғилганида, мана, унинг, группа бошлиғининг қарорини ким хоҳласа муҳокама қилади; у энсаси қотиб, бу гапга эътибор бермасликка уринган кўйда сувни чайқатиб илдам босди ва тиззасигача сувга кириб кетди.

Симонов унга чиқиб олиши учун ёрдамлашди, улар нафасларини ростлаш учун бир минутча дам олишди. Муздек сув Славани ҳушёр торттирди. У ўзига Коля амакининг кўзи билан қарашга ҳаракат қилди. Худо ҳаққи, у ўзининг қайсарлиги билан шу палла Кирияновга ўхшаб кетганди, чунки бошлиқ қачон қараса: менинг вертолётларим, менинг отрядим, менинг ишим, деб мақтангани мақтанган. У бўлса шу оҳангда «менинг қарорим»— деяпти.

У орқасига ўгирилди. Улар лагердан анча узоқлашиб кетишган, вишка турган баландлик эса яқин қолганди, Слава мулойимлашиб Коля амакига деди:

— Келинг, етиб ола қолайлик.

— Мен нима, йўқ деяпманми,— жавоб қилди Симонов.

Слава яна олдинга қараб юрди, қўлидаги калтак билан сув остидаги қорнинг паст-баландлигини аниқлаб, мустаҳкамроқ жойни топган ҳолда ҳаракат қиларди, тепаликка деярли етай деб қолган пайтида белнгача сувга тушиб кетди. Коля амаки орқада турарди, Слава унга ўша ердан қўзғалмаслик тўғрисида буйруқ берди, тушиб кетган жойидан оёғини тортиб чиқмоқчи бўлди, лекин чиқолмади, чунки ер пастлаб кетган эди. Белнгача сувда туриб, гирдоб бағридаги тепаликнинг ёнбағригача ёриб ўтди, юқорига чиқиб, устини ҳам қоқмасдан елкасидаги тўрвани ечди ва яна сувга қайтди.

Слава қирралаи, кескир қор парчаларини ён-атрофга итариб, оёғининг, белнини қотиб қолганга қарамай, ўзини маҳкам тутиб, Коля амакининг олдида кучсизлигини кўрсатмасликка ҳаракат қилиб, совуқдан титрамасдан, қақшамасдан олдинга интилиб борарди.

У Симоновдан штативни ва асбобларни қабул қилиб

олди, яна унга ўз жойида туришини тайинлаб, тепаликка келди, келтирган нарсаларни қоп тўрва ёнига қўйди.

Коля амакига юзи билан ўгирилмасдан, Слава бор кучини йиғиб лабини тишлаб олди. Оғриқ енгилгина зарб билан баданига тарқалди.

«Ичиш керакмиди,— ўйлади у,— спиртдан». Лекин спиртнинг авария ҳолати учун ажратилган эҳтиёт қисми палаткада эди, шекилли. Энгашиб, келтирилган қоп тўрвани текшириш учун кучи етмасди. Слава ўзини қўлга олди, баданидаги титроқни аранг босиб, Коля амакига қаради.

— Симонов!— қичқирди у.— Йигитларга айт, нарсаларни йиғиштирсинлар! Бу ерга олиб келинглар! Менинг ўзим олиб ўтаман.

— Бошлиқ, эсинг жойидами?— жавоб қилди Коля амаки, кетишни хаёлига ҳам келтирмай.— Икки кундан кейин ўлишни хоҳлайсанми? Унда ҳеч қандай планни удалай олмаймиз! Бунинг устига мукофот ҳам сабил қолади.

— Э, мукофоти ордона қолсин!— қичқирди Слава. — План планлигича қолар,— жавоб қилди Симонов,— вертолётга чиқдик нима-ю, тепаликка чиқдик нима. Фақат соғлиқни сақлашимиз зарур! Ноз қилишнинг нима кераги бор.

— Ҳечқиси йўқ!— жуда ҳам ўзига ишонмасдан деди Слава ва ўзи тезроқ спирт ичиши лозимлигини ўйлади.

— Ўзингни ўйламасанг ҳам йигитларни ўйла!— қичқирди унга Коля амаки.

Бунга Слава ҳеч қандай жавоб қилмади. У баданидаги титроқни аранг босиб турар ва Симоновдан уни ажратиб турган масофани кўзи билан ўлчарди.

Унинг танаси ёриб ўтган ўттиз метрчалик масофадаги қор қуйқаси хавфсиз ва саёз бўлиб кўрди. У бор кучини йиғди ва шу қуйқа томон юрди, муздек сувни кечиб ўтаркан, фақат вертолётни чақириш қолди, холос, деб ўйларди.

Лагерда қидириб кўришса, авария ҳолатидаги спирт запасини боя Слава тепаликка олиб ўтгани маълум бўлиб қолди. Яна қайтиб, дўзах совуғидан ҳам даҳшатли сувни кечиб ўтишга ҳеч қандай куч қолмаган эди. Сёмка ва Ореликнинг ёрдамларини рад қилган Слава, гарчи қуруқ кийимларни қайта кийган бўлса ҳам, ҳеч бир исина олмади.

Яна ҳеч ким билан маслаҳатлашмасди, ҳеч нарсани тушунтирмасдан Сёмкага оддий радио тўлқинни орқали отрядни улаб, вертолётни чақиритишни буюрди.

— Эҳтимол фавқулодда авария ҳолати билан чақирармиз.— сўради қатъият билан Сёмка.

— Оддийси билан,— ўжарлик қилди Слава, очкўзлик билан қайноқ чойни оз-оз дам олиб, жон-жаҳди билан ичар экан.— Ҳозирча қўрқинчли ҳеч нарса йўқ. Бу ерга учиб келиш ўн беш минутлик йўл.

Валька Орлов энгашиганича Славага чой қуйиб берарди. Улар бир-бирларига қараб туришар, Гусев Орловдан кўзини узмасди, Орелик ҳақ эди, у ҳам буни тая олар эди.

— Йигитлар, ҳам еманглар,— деди Слава кулиб, қақраган лабларини аранг йиғар экан.— Бизга жуда ҳам зарур эмас, ўша қуриб кетгур мукофот.

Гулханнинг нариги томонида Коля амаки ҳиқиллади.

— Сен пулларни бундай сочиб юборма,— маслаҳат берди у сал-пал ҳазиллашиб.— Пул ҳаммага ҳам керак, худди ҳаводек керак. Мен қарияга ҳам, ёш Сёмкага ва кўп болали сенга ҳам.

Ҳамма вақт қовоғидан қор ёғадиган Коля амаки аҳён-аҳёнда ҳазиллашарди, лекин у ҳазил қилганда борми, бу барчага, ҳатто унинг ўзига ҳам қувонч бахш этарди.

Улар кулишди.

Слава калта пўстинда; устига брезент ташлаган ҳолда ётарди, у ҳам барча қатори кулди, лекин шунинг баробарида сергак нигоҳ билан эрталаб ўзи суқиб қўйган чўпга қаради, чўп энди аранг сув устида кўзга ташланарди.

— *Рўйхатдан ўтказилганига қараганда учинчи радиограмма соат ўн беш-у ўттиз минутда қабул қилинган.*

— *У ҳам авария ҳолатини билдирмасди.*

— *Ҳа, Гусев узоқ вақт хотиржам бўлган. У отрядга ишонган, агар хоҳласангиз сизга ҳам ишонган.*

— *Лекин авария ҳолатини билдирувчи тўлқинга чиқиши мажбурий эди, бизни ҳавотир қилиб бонг уриши, оёққа турғизиши лозим эди.*

— Ўз вақтида у буни қилди.

— «Ўз вақтида» деганингиз нимаси? Мен яна айбдорманми бунга? Менга ўз вақтида хабар беришмади!

— Биласиз-ку, нима учун хабар беришмаганини? Сиздан қўрқишган! Ҳа, айтгандек, Цветкова сизга айтганда, сиз нима қилдингиз?

— Байрам эди. Туғилган куним.

— Ўттиз олти ёш, шундайми?

25 май. Соат 16.

СЕМЁН ПЕТРУШЕНКО

— Шундай ўтираверамизми?— сўради Сёмка Коля амаки, Слава ва Ореликка қараб.

— Ўйинга тушишни буюрасанми?— жавоб қилди Гусев.— Рақсга тушавер. Бу фойдали.

— Нима қилибди, жуда ҳам яхши!— Коля амаки ўрнидан турди, суякларини ҳаракатга келтириб керишди.— Оёқ-қўлларнинг увишганини ёзсак чакки бўлмайди.

У ҳазиллашиб, қор устида ўнқир-чўнқир ҳосил қилиб, лаблари билан куй таратиб, ўтириб-туриб ўйинга тушди. Қувониб кетган Сёмка, тароғини тезлик билан қўлига олди, унга бир парча газета қистириб пуфлади ва мингиллаган музика чиқара бошлади. Коля амаки хохолаганича ўйинга тушар, Сёмканинг биқинига туртиб қўяр, у бўлса йўлига ағанар, оёқларини ҳаракатга келтириб, тароғи билан жозибали музика чалишни давом эттирарди; Сёмка Симоновнинг тенг-тўши эмасди, шунинг учун ҳам Симонов энди Славани ўртага ўйинга тортди.

Гусев аввалига эринди, Коля амакидан қутулмоқчи бўлди, лекин ундан қутулиш осон эмасди. Симонов Славанинг нақ ёқасидан ушлаб, уни қорга ағдариб ташлади. Слава унинг кетидан қувишга, олишишга, дам ундан устун келиб, дам ундан енгилишга — шундай ўйин қилишга мажбур бўлди; улар энди чарчоқдан нафаси тик қилиб, зўр-базўр нафас олишарди, Сёмка уларга завқ билан қарар, тароғини чалиб судьялик қиларди, Орелик бўлса томошабин ролини бажарар, дам қарсак чалиб, дам ҳуштак чалар, дам ёнларига уриб бақирар эди.

Ниҳоят, улар тинчланишди, гулхан атрофига ўтириб пешоналаридаги терларни артиб, оғир нафас олишди ва кимнинг кучи кўп, кимнинг кучи камлиги ҳақида қаттиқ-қаттиқ ҳазиллашишга тушишди.

— Сен кучли эмассан, лекин кенг яғринлисан!— шовқин соларди Коля амаки.— Худди зоғора балиққа ўхшайсан! Шунинг учун ҳам сени ёнингга ағдариш қийин.

Бошқалар қаҳқаҳа уриб кулишди, Слава бўлса жавоб ўрнига сўкинди:

— Сен бўлсанг чақиртиканакка ўхшайсан, сен билан олишаман деса, санчилаверасан!

Умумий ҳазилдан мамнун бўлган Сёмка, бунинг давом эттириш мақсадида деди:

— Йигитлар! Келинлар, олди-қочди нарсалардан гаплашамиз. Мен лагерга борганимда, палаткада ётиб уйқудан олдин ҳар хил бўлмаган гапларни гаплашаварардик. Гап қанчалик ваҳимали бўлса, шунчалик кулгили бўлади. Келинлар, биз ҳам шунақа қиламиз!

— Демак, чўпчак экан-да?— сўради Коля амаки.— Йўғ-а, мен бунақасини билмайман. Ёшим ўтиб кетди.

— Мен ҳам,— бўйинни чўзди Гусев.— Ҳозир ухлаб олинсам, зўр бўларди-да.

— Тўғриси, гаплашмаймизми?— сўроқ аломати билан қаради Сёмка.

— Қанақа тўғриси?— мийиғида кулди Гусев, бошини муштининг устига қўйиб, пўстин орасига яширинар экан.

Сёмка гўё қандайдир гап излагандек узоққа қаради, чор атрофни ўраб олган сувга назар ташлади-да, ўзича тўқиди:

— Масалан, табиий офатлар ҳақида, биз бу ерда итнинг боласидек офтобда қорайиб ўтирибмизми, бундай гаплар жуда ҳам кетади-да.

— Россия обордингми,— эътироз билдирди Слава,— табиий офат бизда бўлиши мумкин эмас. Баъзи бир ер қимирлаш ёки сув тошқинларини ҳисобга олмаганда. Қолган вақтлар ҳаммаси жойида.

— Уни қаранг обқочишини,— Славага ишора қилди Сёмка.— Тақводорнинг худди ўзи-ку!

— Унинг кўзига баъзан жилов кўринади,— мийиғида кулди Коля амаки.— Бу тизгин думининг тагига тушиб қолади.

— Мен бўлсам, бир табиий офатга йўлиққанман,— гапга қўшилди Орелик.— Бу Памирда бўлган эди. Муз жойидан қўзғалганди.

Сёмка шошиб қаради, Валька томон кўрпа-қопини кўтариб борди, ўзига қулай бўлсин учун ўрнашиб ўтирди. Орелик кулди.

— Сен нимага оғзимни пойлаяпсан?— сўради у.

— Музлик ҳақида эшитмоқчийдим.

— Э-э, йўқ,— ҳазиллашиб уни туртди Валька,— ош-на, иш деган бундай бўлмайди. Ўзинг ўйинни ўйлаб топдингми, ўзинг биринчи бўлиб бошла.

Сёмка бурнини тортиб, кўзларини лўқ қилиб қаради.

— Мен ҳеч қачон бундай воқеаларни кўрмаганман!

— Ундай бўлса, ухлаб оламиз,— суюнди Слава ёнига ағдарилар экан.

Сёмка хафа бўлиб кетди. Жуда бўлмаса бирор марта — ҳозирча улар билан бирга юриб, ҳеч ким халақит бермаган ана шундай пайтда юракдан гаплашишни истарди, чунки посёлкага қайтиб бордингми, ҳеч кимнинг олдига бориш шарт эмас, яна йўлга чиқасан, бундай одамга ўхшаб қувнаб, яйраб ўтирадиган вақт ҳам бўлиши керак-ку ахир. Улар қанчадан бери бирга юришади, фақат кечқурун учрашишади. Ўшанда ҳам қандай денг! Овқатланишади, чарчоқдан ҳориб келиб йиқилишади, хуррак отишади. У бўлса бошқалар атрофида гирдика-палак бўлиб юради, ўтиради, лекин гаплашишга келганда ҳеч ким йўқдай. Ахир ҳамма вақт иш, иш деб юравериш ҳам бўлмайди-ку. Вақт бўлса ўтиб бормоқда. Кейин бари бир афсусланишади: бирга юрдик, бирга турдик, лекин юракдан, ростманасига гаплашишга вақтимиз бўлмади, деб пушаймон ейишади.

Гусев ўзини уйқуга солиб, дарров бурни билан ҳуш-так чалапти, Коля амаки ҳам ланж бўлганича ётибди, биргина Валька Сёмкага қараб ҳамон гап пойлагандек ўтирарди; Сёмка эса кўнгилдаги чигилни ёзиб, аҳволдан қутулиш йўлини излар, у боя тароғини қиртиллатганида ҳам, Коля амаки ўйинга тушиб, кейин Гусев билан қорда ағанаганида ҳам шундай бўлган эди.

— Мен-чи... ҳалиги,— шошилиб деди Сёмка,— табиий офат ҳақида билмайман. Кулгили бирор-бир нарса билан алмаштириб гапириш мумкинми?

— Олавор!— буюрди Коля амаки.— Кулгилисини бошлай қол!— у ҳалитдан кулаётгандек оғзини очди.

Сёмка саросима билан тажангланиб, ўзининг қисқа умри дафтарини варақлади, варақалади-ю, унда ҳеч кимга қизиғи йўқ, оддийгина воқеалардан бўлак нарсани тополмади, улар арзимас, аҳмоқона гаплар бўлгани учун ҳам бирор-бир маънили воқеани кўз олдига келтиролмади. У бир кулгили ҳангомани гапириб беришга қарор қилди, бу воқеанинг содир бўлганига унчалик вақт ўтгани йўқ, у даврда Сёмка бошқа шаҳарда радио мактабида ўқиб юрар, уч киши: ўзи ва икки ошнаси, хусусий квартирада яшашар эди.

Аввалига икки ўртоғи Сёмкага ёқарди, улардан бири Лёнька, ўзи билан аккардион олиб келган бўлиб, кечқурунлари баланд овозда бошини қуйи солиб, кўзлари устига сочларини туширганча, асбобга қулоғини яқин келтириб, гўё музыка асбобининг мунгли оҳангини бутун вужуди билан тинглаётгандек чаларди. Иккинчи ўртоғининг исми Юрик бўлиб, кўккўз, кўринишдан афтини эслаб қолиш қийин бўлиб, овқат ейишни ёқтирар, лекин радистлар аппаратининг калитини яхши ишлатар, тез ишлаш, сифатли ишлаш бўйича ўз тенгқурлари орасида ажралиб турарди.

Қисқаси, Сёмка бир воқеа юз бергунча ўзининг бор бойлигини икки ўртоғи билан баҳам кўриб келди, аниқроғи, уни ва Лёнькани Юрик қаллоб — улар ўша воқеадан кейин уни шундай деб аташадиган бўлишди, бу ишга бошлаган эди.

Кечқурун машғулотдан кейин Сёмка ва Лёнька уйга қайтиб келишди. Иштаҳа карнай бўлиб, қорин таталаб кетаётганди, кундузи улар эртагача — эртаси кунги сипендия берилиши керак эди, кимдандир бир сўм қарз олишди, овқатланишди, лекин ўз имкониятларини ҳисобга олишганди: йўл-йўлакай уйга қайтишар экан, қорин яна шундай очиб кетдики, чидаб туришнинг иложи қолмади. Худди очарчилик фалокати уларни ўз қаърига тортаётгандек эди.

Улар булка сотадиган нон дўкон олдида чўнтақларини титкилаб, бор чақаларини йиғишди, санаб кўришса саккиз тийин экан, худди тўнтариб қўйилган қайиққа ўхшаш узунчоқ, француз булкаси аталадиган нон сотиб олишди, эртаги кун учун яна бир тийин қолган эди.

Улар уйгача енгилгина лўкиллаб боришар экан, овқатни яхши кўрадиган Юрикда ҳамма вақт пишлоқ ва

ёғ бўлади, ундан олармиз, деган ишонч билан келишарди.

Юрик ҳақиқатан ҳам уйда эди, сирланган кружкада чой ичиб ўтирарди, унинг олдида тутундан бироз қорайган оқ човгум, ярим литрли банкада ярмидан кўпроқ ёғ, сифатсиз ишланган шиша идишда қалин қоғоздан ясалган ўрам. Бу ўрамга шакар солиб қўйилган.

Сёмка ва Леонид пальтоларини ечишди, уларни каравотга ташлашди ва ўз идишларини олишди, Лёнка чой қуйиб Юриikka унчалик хушомад, унчалик қўполлик ҳам қилмай деди:

— Шакарингдан бера қол!

— Ёғингдан ҳам!— деди Сёмка.

Юрик уларга ҳорғин нигоҳ ташлади, исиб кетганидан ҳосил бўлган пешонасидаги терни артди, лекин бурни тагида қолган дона-дона терларига тегмай, қаддини хипчагина ростлади ва бундай танбеҳ берди:

— Сизлар мулойимроқ илтимос қилинглар!

— Сени қара-ю,— ғазабланди Лёнька,— қандай аблаҳсан! Қизиқ, сендан қандай қилиб илтимос қилиш керак?

— Шундоққина,— деди Юрик чойни ичар экан,— қўполлик қилмасдан.

— Қўйсанг-чи,— деди Сёмка,— бу ёққа чўз! Қара, сенда қанча.

— Менда қанча бўлмасин, меники!— шундай дер экан, Юрик қоғоз ўрамдаги шакарни олдига тортди.

— Барн бир буям отга ем бўлмайди,— уни ишонтирмоқчи бўлди Лёнька,— лекин қанчалик ема, сенга юқмайди, озғинлигингни бир қара,— Сёмка эса унинг сўзини бўлди:

— Тупур! Қорни ёрилиб ўлсин, бу хусусий капитални!

Шунда уларнинг жуда ҳам жаҳллари чиқди, булкани иккига бўлиб, уни шакарсиз чой билан еганча ярим оч ҳолда ётиб қолишди.

— Вой, ютоқи-ей!— Юрикни сўкди бурчакдан туриб Лёнька.

— Очкўз!— вайсади Сёмка.

— Қаллоб!— ўйлаб топди ошнаси.

— Юрик қаллоб!— бу гапни охирига етказди Сёмка.

Юрик қаллоб икки томонлама ёғилаётган артиллерия ўқларини гўё писанд қилмагандек жим ётар эди.

Эртасига Лёнька билан Семён ўз қўшниларида даҳшатли ўч олишди.

Ўч олиш фикри уларга тасодифан келди, улар кечаги воқеани бутунлай эсдан чиқаришган, у ҳақда ҳатто ўйламаган ҳам эдилар, лекин уйга қайтиб келиб, ҳамма вақт бирор нарса чайнаб ўтирадиган қўшнилари йўқлигини кўришди-да, фиғонлари яна ошди.

— Вой, аблаҳ-ей!— шовқин соларди Лёнька, сўниб қолган аламига ўт ёқиб.

— Ундан ўч олиш керак!— ўйлаб топди Сёмка.— Уни пишиқлиги учун тузлаш керак.

Улар Юрикнинг тумбочкасини очиб, анграиб қарашди.

— Ҳақиқий буржуйнинг ўзи!— вайсади Сёмка.— Бир ўрам шакар, ярим банка ёғ. Ҳатто тройной атири ҳам ишлатилмаган, тўла. Кел, бутун шакарини еб қўямиз!— қизишиб кетди у.— Ёки бутун ёғини!

— Бунчани еб бўлмайди,— ачинди Лёнька,— мумкин эди, лекин.

У атир тўла шишани олди, ўзига сахийлик билан сепди, Сёмканинг устига ҳам шилдиратиб тўкди.

— Ҳиди анқиб турсин!— буюрди Лёнька ва бирдан хохолаб ўрнидан сакраб турди.— Эшитяпсанми?— бақирди у.— Бир фикр бор! Кел, атирни шакарга қуямиз! Бир жони чиқсин!

Сёмка ўрамни ушлаб турди, улар деярли ярим шиша атирни шакарга ағдаришди, ҳидлашди, шакарнинг мазасини татиб кўришди ва аранг тупуришиб, ўзларига келишди.

Кечқурун Юрик келди, ўзининг севимли човгумини келтирди, стол устига озиқ-овқатларни қўйди, кружкага шакардан олти қошиқдан кўпини солди ва уни оғзига олиб борди.

Арзон атирнинг ўткир ҳиди унинг бурнини тешиб юборай деди, у чойнинг мазасини татиб кўрди, афти бужмайди, сир бой бермасдан, зимдан болаларга қаради, лекин улар бунга илгаридан тайёргарлик кўриб қўйишгани учун кўзларини китобдан узишмасди, ичида у кўп ўйламай бирдан роҳатланиб, ёғ сурилган булкани чайнаб чойни симирди. Сёмка ва Лёнька кўзлари косасидан чиққудек бўлиб, ўзларини аранг кулгидан ушлаб бир-бирларига қарашди, Юрик бўлса хотиржам чойни ичди, шакар солинган ўрамни тумбочкага қўйди, ша-

карни тўкиб ташлашга кўзи қиймади шекилли, шу алфозда у бир ойча ётди.

— Наҳотки ҳиди келмаса?— ажабланди Семён, улар ёлғиз қолганда.— Эҳтимол бурни битиб қолгандир?

— Ҳиди келади,— ишонч билан жавоб қилди Лёнка,— пишиқ, ташлагиси келмаяпти.— У ҳайратланди:— Қара-я, атир сепилган бир ўрам шакарни еди-я.

Бу воқеа Сёмканинг хотирасидан ҳеч кўтарилмасди, баъзан ёдидан чиқиб кетарди, Сёмка бошқаларга ҳам бу ҳақда ажабланиб гапирар, гапирганда ҳам роса мириқиб куларди. Ҳозир ҳам Сёмка кулиб гапирди, лекин биргина Орелик кулгига қўшилди.

— Бунинг қандай кулгили жойи бор?— сўради Слава Гусев. Сёмка унга ҳайрон бўлиб қаради.

— Яна бунинг устига табиий офатни кўрмаганман дейсан,— деди қовоғини солиб Коля амаки.— Мен бўлсам дунёни айланиб чиққандайман, қаерларда бўлмадим, ҳатто қамоқхонада ҳам одамларни кузатдим,— шошилмасдан гапирди у,— шуни сенга айтаманки, Сёмка, ер юзидаги офат ҳам, энг аблаҳ махлуқ ҳам ўша сен айтган Юрик бўлади. Бит, бит уруғи сиркани биласанми, ўша ошнанг суллоҳликда ундан ҳам баттар.

— Нимани хоҳлайсан ундан!— сўради Слава.— Катталардан кичиклар ҳосил бўлади, бари бир уруғи тортади, арпа эксанг арпа, буғдой эксанг буғдой оласан. Мен бундай қараб турсам кўпчилик: ёшлар катталардан яхши дейишади. Янги, ақлли, саводли деб ҳам мақташади. Ана шунда ўйлаб кетаман, ундай бўлса бундай пасткашлик қаердан пайдо бўлади? Ҳар хил аблаҳликлар қаердан келиб чиқяпти! Гўёки қариялар битта қолмай ўлиб кетса эски сарқитлар ҳам йўқ бўлиб кетармиш, ўша ёшлар катта бўлиб, ҳамма ишлар яхши бўлиб кетадими? Бўлмаган гап!

— Сен, Слава, ёшларни айблама,— эътироф билдирди Коля амаки,— аблаҳлик ҳам, яхшилик ҳам ҳар ҳолда наслдан-наслга ўтадиган нарса...

— Коля амаки,— гапни илиб кетди Слава,— ўша йиғит — қаллоб бизнинг сассиқкўзанга ўхшайдими дейман.

— У ҳам,— кулди Коля амаки,— қуйиб қўйган Храбриковнинг ўзи.

Сёмка бу паллада Слава ва Симоновнинг мулоҳазаларини жимгина эшитиб ўтирар экан, Храбриковни эслади,— кичкинагина, нимжон, лекин чайир, кўзлари ўй-

наб турадиган юзини ажин босган, ҳорғин кишини кўз олдига келтирди, чиндан ҳам Юрик қаллоб нимаси биландир, ташқи кўринишдан бўлмаса ҳам, ички дунёси билан ўша қарнига ўхшар эди.

Сёмканинг бу ҳикоясидан нечундир орага ғамгинлик чўкди, Сёмка буни кўриб ўз-ўзини койиди: уларни кулдиrhoқчи эдим, акси бўлиб чиқди, деб афсусланди.

— Соат ўн олти-ю йигирма минутда Гусевнинг рацияси авария тўлқинига чиқиб, бунда ҳақиқатан ҳам хотиржамлик билан радиограмmani юборди. Эслатиб ўтаман: «Биз турган орол тезлик билан қисқариб бoryпти. Вертолёт юборилишини илтимос қиламиз». Бир оғиз ҳам «шошилинч» ёки «тезлик билан» деган сўзлар йўқ эди. Оддийгина қилиб «илтимос қиламиз» дейилган эди.

— Ҳаддан ташқари хотиржамлик билан берилган радиограмма.

— Лекин бундан кейин қандай чоралар кўрилди?

— Менми?

— Партия, отряд? Шахсан сиз?

— Цветкова бунга жавобан яқин орада вертолёт учишини хабар қилди.

— У сизнинг олдингизга келдими?

— Гап шунда-да, у менинг олдимга келгани йўқ! Храбриковни излашга тушибди.

— Уни қаердан топибди?

— Ошхонадан, қозон тепасидан топибди. Улар уришиб кетишибди.

— Бу пайтда сиз қаерда эдингиз?

— Ошхонада эдим. Тантанали кеча кетаётган эди.

— Цветкова сизнинг олдингизга келмадими?

— Йўқ. У радиостанцияга жўнаган, группа ўзини қандай ҳис қилаётганини сўраган. Гусев: «Аҳволимиз жойида. Ёрдам кутяпмиз», деган.

— «Ёрдам кутяпмиз». Нима, бу етарли эмасми?

25 май. Соат 16-ю 40 минут.

ВАЛЕНТИН ОРЛОВ

«Аленка, биз қизиқ ҳодисага тушиб қолдик. Худди Мазай бува қутқарган қуёнлардек гир атрофи сув билан ўралган оролда ўтирибмиз.

Фақат Мазай нима учундир кўринмаяпти, гарчанд Слава эрталабдан бери уч марта радиограмма берган бўлса ҳам. Яна, эҳтимол вертолётлар жойида бўлмаса керак ёки ярамас Храбриков ёқилгини тежаётган ҳам бўлиши мумкин, биз бўлсак тўғри маънода ҳам, кўчирма маънода ҳам қуёшда товланиб ётибмиз.

Эрта билан Слава оролдан нариги тепаликка кечиб ўтмоқчи бўлди, лекин совуқ сувда чўмилиб олди, шундан кейин менинг гапимга қулоқ солди: бу сафар менинг сўзларим тўғри чиқди. Менинг таклифим эса жуда олдий — бизни ва юқларимизни сув етмайдиган тепаликка олиб чиқиш учун вертолёт чақириш зарур.

Энди бўлса, Мазай бувани вертолётда кутяпмиз, фақат бир нарсага тушунмаяпман. Слава нима учундир бир нарсадан хавотир олаяпти, лекин биздан уни яширмақда. Лекин нимани? Узоқ учишармикин? Учиб келишади. Масофа ўн беш минутлик. Сув тез кўтариляптими? Нима қилибди? Сув бизни ростмана босиши учун, чамамда, камида уч соат вақт керак бўлади. Биз бу фурсат ичида камида ўн марта бу ердан чиқиб кетишимиз мумкин.

Шундай қилиб ҳозирча хавотир бўлишга ўрин йўқ, биз шуни ўйлаб Сёмканинг таклифига биноан ҳар хил афсоналар тўқиб, офтобда товланиб ётибмиз. У кичкина бўлса ҳам яхши йигит, қизиқчилик учун табний офатлар тўғрисида гап бошлади. Ҳаммамиз тушиб қолган аҳволни кўриб, ҳар галдагидек ўзига хос қизиқчилик қилмоқчи бўлди, лекин бу сафар гапни бошқа томонга буриб юбориб, уларга шакар бермаган йигит ҳақида, оқибатда мазасиз чой ичганликлари тўғрисида сўзлаб берди. Мен сенга унинг сўзини тушунарли бўлиши учун қисқа гапирдим, лекин ўрнига қўёлмадим шекилли, чунки гапиршдан кўра ёзиш ҳамма вақт қийин бўлади. Бизнинг йигитлар: Гусев ва Симонов Сёмканинг гапини тушунишмади, гарчанд у бизни кулдирмоқчи бўлган бўлса ҳам, натижада гапни жиддий томонга буриб юборишди. Мен бўлсам бундай нарсалардан четроқда турман. Ҳаётга ўқрайиб қараш, менимча, жуда ҳам зерикарли бўлса керак. Уша Сёмка гапирган очофат оддий эси паст, аҳмоқ бола. Ҳаёт ҳали унга кўрсатиб қўяди.

Мен эътироз билдиришга уриниб кўрдим, лекин мени тушунишмади.

«Аблаҳлик,— менга ўқитди чала саводли Коля ама-

ки,— йўқотиб бўлмайдиган касаллик! Дунёда яхшиликни ҳам, разилликни ҳам сидириб ташлаш қийин!»

Кўряпсанми, мен қандай юксак ахлоқ ҳукм сурган шароитда яшаяпман? Ҳа, майли, жаҳлим чиққандан гапирдим бу сўзларни. Умуман олганда бу йигитлар олижаноб кишилар. Нима, чаласавод бўлиш айбми, шунинг учун ҳам уларнинг фикрлаш доираси ўзгача.

Бир сўз билан айтганда, қисқа бўлган ғавғодан сўнг табиий офатлар тўғрисида ҳикоя қилиш навбати менга етиб келди, мен қулай фурсатдан фойдаланиб бир ҳодисани ёдимга келтирдим. Бу воқеа Федченко музлигида, тўғрироғи, шу музликнинг чўзилиб томир отган бир шахобчаси устида юз берган эди.

Ҳозиргина бу ҳақда ҳикоя қилаётиб, эсладим: бу тўғрисида илгарилар сенга гапириб бермаган эканман; ҳозирча вертолёт кутаётганимиз учун фурсатдан фойдаланиб сенга ёзмоқдаман. Бу ҳодисадан, сени огоҳлантириб қўймоқчиман, кулгининг аломати бор бу воқеани, ҳозир оролда ўтириб эслар эканман, унга «Чўчқа туфайли юз берган табиий офат» деб қўйдим.

Бу воқеа учинчи курсдан кейин мени ва бир неча йигитларни Ўрта Осиёга практикага юборишганда юз берган эди.

Биз жуда ҳам иссиқ шаҳарда яшардик, кечқурунлари шаҳар кўчаларида челақларга ва тоғораларга солиб атиргуллар сотишарди. Гуллар шундай муаттар ҳид таратардики, асти қўявер, биз бекорчиликдан санғиб кўчаларни айланиб юрар эканмиз, товланиб, ялтираб турувчи гулдор рўмолларга ўралган аёлларни, мачитнинг баланд минорасида туриб азон айтган муллани, асфальтга ўтириб олиб кўк чой ичаётган, бошларига салла ўраган нуроний чолларни кўрардик. Вақтимиз етарли эди, чунки биз фақат эрта билан, кун қизигунча ишлардик, пешинда эса жанубнинг қонунига биноан соя-салқинда ётиб дам олардик, кечқурунлари эса бахтимиздан ўргилиб, ажойиб, сели оқиб турган кабобларни ердик. Кўмир қип-қизил оловга айланган кўра олдида ўтириб, обрў-эътиборли гидрометеориология хизматидадан практика ўтаётган пайтимизда катта кулфат келтирган чўчқанинг қўрқинчли касофати ҳақида биз биринчи бор эшитдик.

Қўлида кабоб сихларига гўшт тиқиб, худди гулчамбардек ушлаб олган кабобчи, русча сўзларни пойма-пой ишлатиб, аралаштириб, бизга тоғдан кўчган муз ҳақида ҳикоя қилар эди.

«Рус айбдор, рус,— бармоғини кўтариб деди у, биз эса ҳеч нарсага тушунмадик, бунга русми ёки рус эмасми, нима дахли бор, деб ўйладик.— Чўчқани тоққа олиб чиқди, ҳамма бало ўшанда, чўчқани ема, эшитдингми, қўй гўшти егин, хўпми?»

Шу ерда мен бироз чекиниш қилмоқчиман, мен ўзимизнинг курс бўйича альпинист ҳисобланардим. Институтимизнинг шу секциясига қатнардим. Тўғриси айтганда, бу альпинизм тўғараги шунчаки хўжакўрсинга ишларди, чунки бизнинг тоғлар қандайлигини ўзинг яхши биласан. Биз альпинизм машғулотларини тош тўкиб, сунъий ясалган тепалик устида — бу тепалик эса шаҳардан четда, ўрмон ичида жойлашган эди, ёки оҳак тош карьеридagi ўнқир-чўнқирларда ўтказардик; тепаликка кўтарилиш, пастликка тушишда ўзини-ўзи ҳимоя қилиш усуллари ва техникадан фойдаланиш йўлларини ўрганардик. Шу ён-атрофларда яшайдиган болалар бизнинг қилаётган ишимизни кўриб думалаб кулишарди. Эҳтимол, четдан қараганда ҳақиқатан ҳам кулгили эди; кап-катта одамлар шундоққина юриб чиқиш мумкин бўлган жойда альпинистлик қилардик-да ахир.

Бир сўз билан айтганда, бу альпинизм тўғараги тез орада йўқ бўлиб кетди, мендан эса ҳеч қандай альпинист чиқмади, бирор-бир тепаликни ёки чўққини ҳам забт этмадим, лекин баъзан шон-шухрат сенинг қилган ишингга қарамас экан. Шундай қилиб, қисқаси, мен ясама шухратнинг қурбони бўлдим.

Кабобчи билан жайдари суҳбатнинг эртаси кuni биз рўй берган воқеанинг моҳиятига тушуниб етдик: Федченко музлиги пастга қараб ғоят тезликда — суткасига йнгирма метр тезлик билан тушиб келаётгани маълум бўлиб қолди, музлик қўшни дарадан оқиб келаётган дарёни тўсиб қўйибди, натижада тоғнинг тепасида улкан кўл ҳосил бўлибди. Ҳодиса юз берган жойга бориш учун экспедиция ташкил бўла бошлади; унинг зиммасига музликнинг йўналишини расмга олиш, сув ҳавзасида тўпланган сувнинг ҳажмини аниқлаш, музликнинг ҳаракатини кузатиш вазифалари кирарди. Экспедиция

учун одам керак эди, шу билан бирга альпинистлар ва гидрологлар зарур эди.

Шундай бир пайтда йнгитлар мени олдинга туртиб чиқаришди, мен ҳам қаршилик кўрсатмадим, мени уч мутахассисга қўшиб қўйишди, махсус кийим кийдириб, аэродром томон олиб кетишди.

Учиш оғир бўлди, айниқса Помир устидан, осмонга бўй чўзган чўққилар оралаб йўл топиш учун айланиб учиб ўтганда, анча ваҳимали бўлди.

Ҳаво бўшлиқларида юрагимни ҳовучлаб, очиқ эшикдан учувчиларга қарардим — улар кислород ғилофини кийиб, рулга ёпишиб олганча самолётни бошқаришарди; атрофга қараб табиатга қойил қолардим, лекин бир зумда баданимни совуқ тер босарди: самолёт қанотлари поёнсиз чуқурликларни ўраб турган долчинранг, гўё қотиб қолган текис йўналиб силлиқланган тоғ қирраларига тегиб кетай дерди; дараларда учиб бораётиб ҳазво тўлқинларида дам тўғри, дам ён бағирлаб қолардик.

Биз кичкина бир қишлоқнинг четига қўнганимизда кўз олдидам ажоиб манзарага дуч келдим: водий гўё қип-қизил лолақизғалдоқ денгизга ботгандай эди, лекин мен чуқур-чуқур нафас олардим, кўп вақт калламни қимирлатдим, чунки қандайдир қулоғимга сув кириб қолгандай эди. Биз баланд тоғда турардик, шунинг учун ҳам ҳаво босимининг қудратли кучи ўз таъсирини кўрсатарди.

Қишлоқдаги чойхонанинг олдидаги кичик майдончада райижрокомнинг раиси махсус рейсда одамлар келганини билиб, музликнинг яқинига илмий группани олиб бориб қўювчи кўнгилли шофёрни таклиф қилиб бақириб-чақирди. Шофёрлар чангда ўралашиб юришар, биздан юзларини ўгиришар, юк машиналарининг олдида, дарахтлар соясида ивирсиб юришар, лекин ҳеч қайсиси бизни олиб бориб қўйишни истамас эди.

Мен шунда ғазабланиб, райижроком раисига кескин-кескин қилиб дедим:— районни каттаси бўлсангизу, бир шофёрни тополмасангиз,— дедим, кичик, қорин қўйган, дўппи кийиб олган бошлиқ менга ғалати қараш қилди ва бундай деди:

— Кимга керак у ёққа бориш, тушунасанми? У ернинг нимаси яхши?

— Нимаси ёмон бўлмаса?— ажабландим мен. Лекин кейин билсам, бекорга ажабланган эканман.

Райижроком раиси саросималаниб турган шофёрлар орасидан ранг-қути ўчган ёш бир йигитни чақирди, машина устидаги шишалар солинган қутиларни туширишни буюрди ва бизни машина томон қистади.

— Олимларни жўнатиш керак!— бақирди у билан ўзини ўзи оқлашга урингандек оҳангда.— Буйруқ бор!

Томошабин бўлиб қараб турганлар ва чойхоначи райижроком раисига унинг бу хатти-ҳаракатини нохуш қабул қилгандек кўйда қараб туришарди.

Қишлоқдан ҳали унчалик узоқлашмасданоқ, бизнинг шофёр уч марта машинасини тўхтатиб, кабинадан тушди ва қўлларини кўкрагига қўйиб ялинганича русча ва тожикчасига алланималар деб уни қўйиб юборишимизни қайта-қайта илтимос қилди.

Биз ҳеч нарсани тушунмаган ҳолда, беш соат йўл криб музликнинг яқинига етиб бордик.

Шофёр шу ондаёқ орқасига қарамай жўнаб қолди, бизга эса соч-соқоллари ўсиб кетган, музлик туфайли эвакуация қилиниши керак бўлган тоғдаги отряднинг қолган-қутган одамлари пешвоз чиқишди. Биз уларга шофёрнинг ўзини ғалати тутгани ҳақида гапириб бердик.

Кончилар нима учундир бир зумда жим қолишди, ўнғайсизлик билан кулишди, кейин улардан бири гўшт ҳиди келиб турган тоғорага ишора қилди.

— Ҳамма гап мана шунда!— Ишончли равишда қўшиб қўйди:— Худди мана шунда!

Биз ҳеч нарсага тушунмадик, шунда кончилар истаристамас тушунтиришди:— биз,— дейишди улар,— ўзимиз билан чўчқа боласини олиб келган эдик, уни яхшилаб боқдик, лекин чўчқани мусулмонлар билиб қолишиб, қайта-қайта таъкидлай кетишди: «Фалокат юз беради!» Буни қарангки, бу гап тасдиқланди. Муз жойидан қўзғалди.

Биз бу гапга кулдик, лекин бизни кончилар қўллаб-қувватлашмади, шунинг учун ҳам ўзимизни бир оз ноқулай сезиб мум тишладик. Кейин кончилар кетишди, биз ўзимиз қолдик.

Мен музликка қарадим. Лекин унга нисбатан нафратим қўзиди. Музлик гўё ер остидан ёриб чиққан балоқазога ўхшарди. Катта муз парчалари лойга ва ҳар хил ифлосликларга беланиб қорайиб кетган, ўзидан кичик парчаларга аралашиб, йўл-йўлакай дуч келган нарсани

майдалаб, билинар-билинемас ҳаракат қилар, силжиган-да ҳам тоғ сокинлигини даҳшатли гумбуллаш билан бузиб юборар эди. Музлик тилга ўхшаш учи билан кончилар электростанциясининг қолган-қутган ускуналарини судраб чиқаётган эди. Музликка олдидан ва пастдан қараганда у ҳақиқатан умуман улкан тилга ўхшарди, бу тил палапартиш, аралаш-қуралаш, ҳаммаёқни босиб кетган бўлиб, катта муз парчаларининг ўткир қирраларни кўриниб турарди. Муз эриб борар, тилдан сув томчиларди.

Биз музликнинг ҳаракат тезлигини ўлчадик, унинг тахминий сатҳини аниқлаб, бу маълумотларнинг ҳаммасини шаҳарга етказдик, шаҳардан бўлса музликни ўз ҳолига қўйишимизни ва янги ҳосил бўлган кўлнинг ҳажминини аниқлашимизни қатъий талаб қилишарди. Бу ишни бажариш учун тоққа чиқиш зарур эди. Менинг ношуд альпинистлигим сезилиб қолди, группамиз каттаси чўрт-пўрт деб сўкар, мени худди судрагандек юқорига тортар, чунки орқага чекинишининг иложи йўқ эди. Баланд тепаликдаги майдончага асбобларни ўрнатдик. Қаттиқ шамол эсар, кийимимиз устига тикилган мослама материални юлқирди. Музликнинг ваҳимаси туфайли пайдо бўлган кўрқув мени шундай чўлғаб олгандики, ҳатто белимгача қалтирар, кўзим тиниб кетмаслиги учун ён-атрофга қарамасдан асбобларни ўлчардим.

Юқоридан қараганда музлик янада даҳшатли бўлиб, эрамиздан миллион йиллар илгари ер юзиде яшаган баҳайбат махлуқни эслатар, бу махлуқ эса бир биқини билан дарё йўлини тўсиб қўйганди. Янги ҳосил бўлган кўл бизнинг ҳисобимизга кўра бир неча ўнлаб миллион кубометрни ташкил этарди.

Мен ҳали-ҳали ерга қандай тушиб олганимни яхши эслолмайман, эҳтимол ўша пайтда бечора онагинамни эслаб, тақдирдан кўпчиликнинг олдида шарманда қилмаслигини сўраган, унга сидқидилдан сиғинган бўлсам керак. Умуман бизнинг каттамит мени арқон ёрдамида пастга туширди. Пастда у менга танқидий кўз билан қаради, бир нима деб сўкинмоқчи бўлди. Лекин сўкинмади: чунки мен терлаганимдан ҳўл-шалаббо бўлиб кетгандим.

Биз ўз ўлчов маълумотларимизни шаҳарга хабар қилдик. Ҳисобларга кўра, хавф жуда ҳам ваҳимали эди. Кўл аста-секин ўз қувватини ошириб, музлик билан

яккама-якка жанг қилишга ҳозирлик кўрарди. Муздан ҳосил бўлган тўғон гарчи кучли бўлса ҳам ўз таркибий тузилиши жиҳатидан ҳар хил бўлиб, сувнинг кучига бардош беролмаслиги мумкин эди.

Биз музликни самолёт ёрдамида расмга туширишни сўрадик, шунда кунлардан бир кун тоғлар тепасидан баланд учган ҳарбий самолётни кўрдик, у совуқ мовий осмонда из қолдириб учиб борарди. У оппоқ, лекин тўғри из қолдириб учиб борар экан, группамиз бошлиғининг калласига ажойиб бир фикр келди: музликни бомбардимон қилиб парчалаш керак. У бу ҳақда радио орқали шаҳарга хабар қилди, лекин бизга барча нарсаларни йиғиштириб, қайтиб келиш ҳақида буйруқ беришди ва ўша дўппи кийган, қорин қўйган райжроком раисининг ҳамроҳлигида қайтишимиз учун машина юборишди.

Қориндор раис кулранг музликка қараб қўрққан ҳолда бақрайиб тураркан, бизга ҳурмат билан ёрдамлашар ва у нима қилиши лозимлиги ҳақида сўрарди. Лекин биз нима ҳам деб жавоб берардик?

Хавф фақат назарий жиҳатидангина маълум эди, биз фақат ўлчаб, ҳисобларини чиқариб бердик — масалани эса бошқалар ҳал қилиши керак эди.

Мен практикадан кетдим, уйимдалигимда бизнинг тахминлар тўғрилигини билдим. Кўп мертли баландликка эга бўлган сув тўлқини, асрий музликни енгиб, уни ўпириб водий томон йўл олибди. Талафотлар ҳам бўлган эди ўшанда...

Мен ўзимнинг рамзий ном қўйилган ҳикоямни сенга ёздим, кўрнишидан қизиқарли жойи бўлмаса керак, бу ншга албатта чўчқа боласининг алоқаси йўқ. Лекин мана Сёмка ҳам чўчқа боласи ҳақида, у талафот кўрдими, деб сўраяпти. Нима ҳам дейиш мумкин, мана шунақа ишлар.

Йиғитларнинг бир оз бўлса-да руҳини кўтармоқчи эдим, лекин акси бўлиб чиқди. Ҳаммаси ҳам жимгина, сукут сақлаб ўтиришибди».

— Агар шундай деб айтиш мумкин бўлса, психологик бир савол бермоқчи эдим. Нима учун сиз Храбриковни зўр бериб ҳимоя қиляпсиз? Сизга унинг нимадир боғлиқлиги борми?

— Йўқ.

— Қизиқ. Сиз атайлаб, зўрма-зўраки экспедитор манфаатларини ҳимоя қиляпсиз. У бўлса ўзини бошқача тутяпти.

— Яъни?

— Шундай дейиш мумкин бўлса: Сизга чуқур қазияпти.

— Тунука қутича ичидагими — булар ҳали камлик қилади. Гапнинг очигини айтадиган бўлсак, мен коллектив ҳақида қайғурганман.

— Балиқчи, бу ҳам коллектив ҳақида қайғуришимиз?

— Қанақа балиқ?

— Храбриков ҳаммасини ёзиб қўйган. Қаранг. Станцияга вертолёт қачон борган кунлари. Проводниклар фамилияси. Хотинингизга жўнатилган телеграммалар ҳужжати.

— Бу ҳақда ҳеч нарса билмаганман. Эҳтимол, у мен учун бирор-бир яхшилик қилмоқчи бўлгандир?

— Қўйинг, Пётр Петрович. Храбриков сиз ҳақингизда бутунлай бошқача гапиряпти.

25 май. Соат 17.

НИКОЛАЙ СИМОНОВ

Николай бўйнини эгиб, елкаларини эса кўтариб ўтираркан, уни хаёллари бу ерлардан, бу йигитлардан, бу вақтдан узоқларга олиб кетарди.

У аввало улар тушиб қолган оролда сўппайиб ўтирaverишнинг ҳеч қизиғи йўқлигини ҳис этиб, ҳазил-мутоибани бошлаб юбормоқчи бўлди, бироқ Орелик табиий офатлар ҳақида гапириб гапни бошқа томонга буриб юборди, ўзи шундай воқеаларни гапирдики, энди йигитлар ҳатто Коля амаки деб аташган бу одам учун ҳеч қандай ҳазил-мутоибанинг ўрни эмасдек туюла бошлади.

У ўзи билан жуда ҳам узоқ йиллар илгарини бўлиб ўтган воқеани эслади, гўё бу воқеа у билан эмас, бошқа бир одам билан, бошқа тонфадан, бошқа ҳаётдаги киши билан бўлганидек эди, буларни ўйлар экан, кўп йиллар давомида хотирасидан кўтарилай деган, лекин ҳеч қачон унитолмаган ҳодисани эслади, эслаганда ҳам хира

эслади, уни аниқ тасаввур қилмоқчи бўлди, лекин уддасидан чиқолмади.

— Коля амаки, энди навбат сизга!— сўз қотди Орелик, биринчи галдагидек кулмасдан, шовқин қилмасдан, гамгин оҳангда.

— Йўқ, мен табиий офат ҳақида ҳеч нарса билмайман,— жавоб қилди Коля амаки, кейин ўйлади, ўз ўйига ишонч ҳосил қилгач, сўзини яна такрорлади:— Билмайман!

— Бўлмаса бошқа воқеалар ҳақида гапиринг!— талаб қилди Сёмка.

«Керакмикан?»— ўйлади қатъиятсизлик билан Коля амаки, бошини кўтарди, ҳаётда ундан ўзиб кетган эпчил, уддабурон бу болакайларни бирма-бир кўздан кечирди.

«Зарурмикан, зарур бўлса ҳам ўз ўрнида айтилармикан?— у яна ўз хаёлида айтиладиган гапларни ўлчаб кўрди, нима учун бирдан Валька айтган музликдаги воқеадан сўнг ўзининг хаёлига узоқ ўтмишдаги хотиралар келганини тушунолмади. Унинг хотирасида қандайдир тошдан ҳам оғир воқеа жонланди, сўз қидира бошлади, — бутун шуурини ишга солиб, керакли бир сўзни ёдига келтирмоқчи бўлди.— Табиий офат? Йўқ... Умуман, бу табиий офат бўлиши мумкин-ку? Йўқ, унга ўхшамайди. Талафот... Ҳа, худди талафот».

Йигитларга қарамасдан дағаллашиб кетган қўпол бармоқлари билан Симонов ёниб турган гулхандан лаққа чўғни олиб сигаретасини тутатди, бўғиқ йўталди, ҳамма вақт шамоллаб турадиган томоғини қириб деди:

— Мен уруш ҳақида гапириб бераман.

— Сиз нима, жанг қилганмисиз?— сўради Сёмка.

— Жанг қилган экансиз, айтмаганингизни қаранг?— деди Слава.

У бошини қимирлатди, чиндан ҳам жанг қилган эди, жангда бўлганини гапирмаганди, чунки ўзининг солдатлик хизмати билан фахрланмасди, нимага десаңгиз, бу хизмат ҳар кимда ҳар хил эди: бировлар қаҳрамонлик кўрсатса, бошқаларники оддийгина ўтар, унинг хизматига келганда — ваҳимали бўлган эди. Уруш ҳақида ҳеч кимга, ҳеч қачон гапирмаган эди, ҳатто қўрқитиб юбормаслик учун Кланькага ҳам айтмаганди, энди бўлса бунга ортиқча чидаб туролмаслигини ҳис қилар ва шу болакайларга ўзи ҳақидаги бор ҳақиқатни ҳинқоя

қилмасдан туropolмаслигини, бундан ортиқ якка ўзи сақлаб келган сирли ҳикояни махфий тутиб туropolмаслигини ҳис қиларди.

Қирқ тўртинчи йилда ўн саккиз яшарли маълумотсиз, ғўр қишлоқи йигитни армияга солдатликка чақиришди, саводи йўқлиги учун тўғри фронтга жўнатишди. Уни ўқишга юборишдан фойда йўқ, тўғри окопга юбориш эса ачинарли эди, шунинг учун ҳам обрўли комиссия уни армиянинг орқа томонига юборди.

Аввалига у ҳеч нарсани тушунмади, лекин бир нарсани биларди: у немисларга қарата отса-отмаса бари бир қўлига милтиқ беришлари турган гап, бу эса албатта завқли туюлар, унинг иззат-нафсини эркалар эди. Бунинг устига қандай қилиб бўлса ҳам ханжарни қўлга киритиш, ханжар бўлганда ҳам ҳақиқий немис ханжарини, ёзуви билан албатта, қирраси ўткир, ялтираб турувчи ва қизил сопли, фашистлар нишони бўлган ханжарни орзу қилар эди. Николай свастикаси халақит бермаслиги учун эговлаб ташлашни, ханжарни эса ўзи билан олиб юришни мўлжаллаб қўйганди.

Ҳозир тушуниши қийин эди, нима учун ханжар керак бўлган экан унга, эҳтимол ёшлик қилиб шундай хаёлларга боргандир. Лекин кейин бу хаёл калладан ғойиб бўлди, ғойиб бўлганда ҳам тезда йўқолди.

Қисмга етиб келгач, уни қўлидаги қоғози бўйича афтидан, гўё жўрттага бежалгандек, юзи чўтир, чандиқ босган, унинг устига куйиб кетган старшинанинг олдига юборишди — старшина илгари танкист бўлиб хизмат қилган, жанглари бирида ёниб кетган, лекин омон қолиб бу ерга тушиб қолганди, унинг кўз ўрнида гўё ярим ғилоф бор эди. Лаблари, кўзлари, юзининг бир қисми оддий одамларникидек, қолгани эса ялтироқ бўлиб, донм ўзгармай турарди.

Колька уни кўриши билан сесканиб кетди, старшина уни рўпарасига ўтқазди ва ўзини ҳақиқатан ҳам ноқулай ҳис қилаётган солдатдан сўради:

— Қўрқиб кетдингми?

— Йўғ-а,— ёлғондан гапирди Николай, ўзининг нозик табиатлигидан уялиб. Старшина бўлса қўшиб қўйди:

— Бу, Симонов, ҳали қўрқинчли эмас.— Ва ажабланди:— Ким сени бу ерга юборди?

Колька дадил, довидрамасдан комиссияни айтди ва

Ўзининг чаласаводлигини билдирди. Лекин старшина елкасини қисиб, сўради:

— Сен биласанми, жуда бўлмаса қаерда хизмат қилишингни?

Колька жим турарди.

— Омадинг келмапти, ука,— хўрсинди старшина.— Урушнинг энг қийин, энг даҳшатли жойига тушиб қолдинг. Уликларни кўмиш командасига.

Колька сукут сақлаб турса-да, ўйларди: бу яхши эмас албатта, лекин бу ерда ханжарни топиши аниқ. Буларни ўйлаб бўлгач, ўз бўлинмаси томон ухлашга кетди, бўлинма асосан кекса солдатлардан ташкил топганди, уни кўришлари биланоқ ажабланиб, раҳмлари келиб унга қарашди, бу раҳмдиллик Кольканинг иззат-нафсига тегди.

Буларнинг ҳаммасига у эртасига эрта билан тушунди, улар овқатланиб бўлишгач, оддий отлар қўшилган араваларга ўтириб дала томон йўл олишди.

Бу йўл юриш Николайга пичан йиғиш ёки ғалла ўримининг долзарб кунларини эслатарди, мана шундай саф-саф бўлиб ғалла тўлдирилган қопларни дон топшириш пунктига олиб келишарди, у ўша дамларни ўйлар экан, бир оз қувонди, хиргойи ҳам қилди, лекин яна унга маъюслик билан раҳм қилиб қараб турган нигоҳларга кўзи тушди, қовоғини солиб жимиди, кейин унинг кўзлари ўз-ўзидан чиққудек катталашиб бақрайиб қолди.

Дала чуқур ўра қилиб ҳар ер-ҳар ердан қазилган, уларнинг ичида ва оралиғида танклар мажақлаб кетган жонсиз одамлар ётарди. Бу ҳақиқатан ҳам даҳшатли кун эди.

Юзи донм бирдек ўзгармасдан турадиган старшина Николайни гўрковлик қилишга ўргатди, бутун вужудини қўрқув босиб, баданлари сесканиб, у ўзига ниманики ўргатишса шуни бажарарди, қиладиган ишлари асосан ўликларнинг ички чўнтакларидан ҳужжатларини, кўкракларигаги орденларини ва медалларини бураб олиб бўлингач, уларни аравага солиб, мозорга олиб бориб кўмиш эди.

Аввалига у бу даҳшатга кўниккандек бўлди, лекин кейин кўнгли оза бошладди, чунки ўликлар инсон тасаввур қилиб бўлмайдиган даражада қўрқинчли эди, Николайни қайт қилаётганини кўрган старшина уни чет-

роққа чиқиб дам олишга юборди. Колька кийимларини ечиб, ўзини совунлаб, ювди, устига челақлаб сув қўйди, кейин ўт устига ётиб, барча нарсаларни унутганча ухлаб қолди.

Уни старшина уйғотди. Қуёш ўрмон ортига ботиб кетганди, кўзини очган Колька барча бўлган ишларни эслади, яна дарахтлар орқасига югурди. У шундай қайт қилардики, ҳатто ичидаги зардоблари ҳам қайтиб тушди, ўқчиқдан кўкариб кетган Колька яна ўз командирин олдига келди, у бўлса қўлида бир стакан ароқ кўтариб турарди, Николай ҳеч нарса демай уни ичди, ичди-ю, ичлари ёниб кетди...

Эртасига эрта билан старшина Колькани қандайдир офицернинг олдига олиб борди, у бўлса:

— Симонов, хоҳлайсанми, биз сени бирор ёққа юборишимизни? Ошхонагами?

Николай бошини қуйи солганича жим турарди.

— Айт, хоҳлайсанми?— туртди уни старшина ва Колька жонсиз одамдек ғамгин овоз билан деди:

— Энди менга бари бир.

Офицер узоқ вақт жим қолди, старшина ҳам индамасди — унинг башарасидан бирор нарсани сезиш қийин эди. Фақат лаблари ва юзининг бир қисми қимирларди, холос. Кейин улар ўринларидан туришди, Николай старшина билан биргаликда ўз командаларига қайтиб келишди.

У командирига ўхшаб кўзлари киртайиб озиб кетди, энди жим юрар, ўликлардан қўрқмасди, унинг кўзлари одам кўрадиган бор нарсани кўрадиган бўлди. Чунки тақдирга тан бериш керак эди.

Старшинанинг Коляга раҳми келиб, унинг хизмати-ни бир оз енгиллаштириш мақсадида, ер коволовчилар группасига қўшиб қўйди, кейин дурадгорликка қўйди, дурадгорлар фанердан юлдуз ясаб уни пирамидага қоқишар, бошқа рангдаги бўёқ бўлмагани учун марганцовка билан бўяшарди.

Лекин Николай бу кўрсатилаётган кароматларни сезмасди, тушунмасди. У жим юрар, жим юрганда ҳам ҳеч кимга гапирмасдан, сукут сақлаган ҳолда мукофотларни ечиб олар, ҳужжатларни йиғарди. Ҳатто бу ишга ҳам ўзининг қишлоқлик фикри билан қарарди, чунки ўликларни нафақат кўмиш зарур, уларнинг ҳаёти ҳақидаги хотира нишонларини йиғиш-тўплаш, шу билан

бирга, инсонлар буларнинг олдига кейинчалик келиб туришсин учун уларга хотира сифатида пирамида қўйиш керак деб ўйларди.

Лекин кунлардан бир куни у шундай манзарани кўрдик, ўзининг шунчалик хонаки деб юрган иши тўғрисидаги таассуротини бутунлай ўзгартириб юборди. Ушанга чоғида кўрган нарсалари унинг ўзини бир дақиқанинг ичида ўзгартди-қўйди, шунга қадар Николай ўз ички дунёсига ғам-аламга тўлиб-тошган қалбига тор маънода боқарди, энди бўлса, ўзгариб кетди, у энди ён-атрофга бутун вужуди билан боқар, боққанда ҳам атрофига кенгроқ қарар, қараганда ҳам ўз кўзи билан эмас, кўпчилик ингоҳи билан қарарди. У аскарларнинг ўлимини кўраркан тушунди: бу бевақт келган ўлимлар қанчадан-қанча бева қолган хотинлар, отасиз қолган фарзандлар, фарзандсиз қолган оналар қалбини абадий тирнаб, изтиробга солиб, қанчалик азоблайди.

Улар шериклари билан унча катта бўлмаган кулранг, оловдан қовжираб куйиб кетган тепаликка чиқишди. Тепаликда бизнинг солдат ётарди. Ўлим уни югуриб кетаётган пайтида қарши олибди, у бир оёғини олдинга ташлаган ҳолда ётарди, милтиқ эса шу оёғи остида қолган, қўллари билан милтиқни маҳкам ушлаганча жон берган. Иккинчиси — у старшина эди, қорни билан ётиб қолган, ўнг қўли олдинга ташланган, кўрсаткич бармоғида эса гранатанинг портлатиш узуги қолган. Гранатани улоқтиришга улгургану, ўзининг эса жони узилган.

Буларнинг атрофида немислар сочилиб ётишарди. Фашистлар ўн иккими, ўн уч киши эди. Кўрннишидан улар солдатларимизни асир олишмоқчи бўлишган, лекин бизнинг йигитлар бўш келишмаган. Асир тушишмаган. Мангуликка асир тушишни афзал кўришган.

Николай бу сўзсиз суратни кўздан кечирди, бу тенгсиз жангнинг якуни эди, икки жангчининг бир бўлинмадан иборат фашистлар устидан ғалабаси эди ва Николай шунда тушундики, у фақат гўрковгина эмас, балки бу жангчиларнинг беваларидан, фарзандларидан, оналаридан вакил — бу вакиллик туфайли у мангуликка кетган инсоннинг сўнгги қадамларини кўриб турибди, энди у тушунди: унинг зиммасига буларни тушуниш, буларнинг жасоратига баҳо бериш ва бу жангчилар-

нинг сўнги қўйган қадамларини эслаб қолиш вазифаси юкланган.

Кечқурун мойчироқ ёруғида Симонов икки жангчининг оналарига хат ёзди, иккисининг ҳам чўнтагида эскириб кетган конвертлари бор экан. Билар-билмас, бир-бирига қовушмаса ҳам, лекин батафсил бор гапни бир жойга йиғиб, гўё улар билан бирга бўлгани, бирга жанг қилганига гувоҳ сифатида хат ёзди. Николай хатида оддий жангчи фалончи ва старшина фалончиев ўн икки душман жангчисини ер билан яксон қилганларини баён этди. Икковлон шундай жасорат кўрсатишди, деб ҳикоя қилди. Қисқагина хат ёзиб улар жанг қилган қисмга юборди. Эҳтимол бу жангчиларнинг қандай ҳалок бўлишганини у ерда билишмас. Симонов бўлса биларди. Билганда ҳам, ўз кўзи билан кўрганди уларни.

Польша чегарасидан ўтишганидан кейин у бир неча медаль олди, гўрковлар командасини юқоридагилар ҳам билишар, билишгани учун ҳам раҳмлари келишарди, шунинг учун ҳам уларни ҳеч вақт четлаб ўтишмасди, ана шундай кунларнинг бирида Николай ўз ўртоқлари билан биргаликда тўсатдан тревога билан оёққа турғизилди ва юк машиналари ёрдамида нотаниш жойга олиб бориб ташланди.

Бу иш эрта тонгда бўлганди, туман қалин тушган, дарахларнинг шоҳларида намликдан тўпланган сув томчилари йилтиллаб турарди. Катта кенг далага юк машинасини ҳайдаб келишди, бу ерда «виллислар» турар, кўплаб офицерлар, ҳатто генерал ҳам бор, қандайдир граждани кийимидаги кишилар ва кокардали шапка кийган немис ҳам бор эди. Немиснинг юзи бесўнақай, бурни пучуқ эди, афтидан немисларга кам ўхшарди, унинг узун ҳаворанг шинелидаги барча тугмалари тақилганди. У қўлларини орқасига қовуштириб турарди. Граждани кийимидаги кишилар у билан гаплашиб бўлгандан кейингина қўлларини туширди. Ҳозирча гўрковлар командаси четроқда саф тортиб турар, топшириқдан олдин бемалол туриб чекишарди, офицерлар бўлса майдончадаги нуқталарни нималардир деб кўрсатишарди.

Кейин улар ковлашга тушдилар. Николай бу снрядлар омбори бўлса керак деб ўйлади, чунки бир кун улар шунга ўхшаган жойда сапёрлар ўрнига ишлаш-

ганди. Лекин юпқа қор ва ер қатлами тагида бутунлай бошқа нарса бор эди.

Улар бир қатор бўлиб ерни ўзлари томон қазишди, шу пайт уларнинг кўз ўнгида даҳшатли манзара пайдо бўлди.

Бу аёл мурдалари кўмилган чуқурлик эди. Белкураклар баъзан бир-бирларига тегиб чинқироқ овоз чиқарарди, халойиқ кўп йиғилган, бутун атрофни сукунат чулғаб олганди. Юзлари куйиб кетган старшина барча қатори ўнг томонда ишлаб, чуқурликнинг четига мослаб тўғри чизик ҳосил қиларди. Шу пайт Николай ковлаган тупроғини олиб ташламоқчи бўлиб четга қараган эди, кўзи югуриб кетаётган старшинага тушди. У қўлдаги белкуракни кўтарган ҳолда немис томон югуриб борарди.

Николай овозини чиқармай унинг йўлини тўсиш учун ташланди, лекин улгурмади. Катта юзли фрицнинг омади бор экан, у белкурак зарбига чап бериб қолди, лекин бари бир елкасига тегиб, белкурак синиб кетди, аммо гўрковлар ишлатадиган белкуракнинг сопи яхшигина бақувват бўларди, шунда ҳам синди, чунки зарб кучли бўлганди. Немис йиқилди, газаби қайнаб-тошган старшина уни бир-икки марта тепиб қолди, лекин югуриб келган кишилар уни ушлаб олишди-да, четга томон тортишди, лекин у хириллар, генералга қараб:

— Мени фронтнинг олдинги чизигига юборинг, фақаг олдинга!— деб бақирарди.

Николай старшинани чуқурликдан узоқроққа — ўрмонга олиб кетди. У бўлса букилмаётган оёқларини пайдар-пай босар, гўё оёқлари қотиб қолгандек тез-тез чалишиб кетар, қотиб қолган нигоҳи билан тўғрига қараб борарди. Николай қўрқиб кетганидан уни астагина оти билан чақирар, лекин старшина жавоб қайтармас эди. Николай командирни тўнкага ўтқазди. Бу ерлар шундай сокин эдики, ҳатто бу сукунатдан қулоқлар шанғилларди. Старшинанинг ранги оқариб кетган, лабларидаги ранг оппоқ юзидаги ранг билан тенглашиб кетган эди. Дарахтларнинг энг баланд шохларини шамол аста-секин тебратарди, шундай ёнма-ён жойга дарахтдан шалоп этиб тўнғиз ёнғоқ келиб тушди, старшина чўчиб кетди, Николай унга қараган эди, старшинанинг кекирдаги қандай сакраб кетганига кўзи тушди.

Командирнинг қалбидан оғир хўрсиниш чиқди, бу хўрсиниш унинг ёниб турган қалбидан чиқаётган азобланиш олови эди.

Командир ҳамма вақт камгап, қовоғи солиқ эди, бу аломат уни ҳеч нарса қўрқита олмаслигидан далолат берарди. Куйиб кетган башараси унинг ҳиссиётларини яшириб турар, унинг ўзи, командадаги бошқалар ҳам бирор марта ортиқча сўз ишлатишмасди. Энди бўлса командирни бирор нарса енганга ўхшаб кўринар, у титраб йиғлар, лекин бу йиғи эмас, балки тушунтириб бўлмайдиган, қандайдир қақшатқич оғриққа ўхшарди.

— Чидолмайман!— нидо аралаш гапирди старшина.— Ортиқча чидолмайман! Кучим етмайди... Мени отам, онам, хотиним, фарзандларимни худди мана шундай ўрага тириклайин кўмишган, эшитяпсанми Симонов, бутун қишлоғимиз аҳолисини ўрага кўмишган.

Улар шундай алфозда узоқ ўтиришди, старшина жим бўлиб қолди, кейин Николайга бориб ишлашни буюрди.

Кечқурун командани дам олишга қўйиб юборишди. Николай старшинанинг орқасидан ўрмонга борди. У бўлса ҳамон ўша тўнка устида ўтирарди, лекин Симонов уни танимай қолди. Мана шу ўтган бир ярим; узоғи билан икки соат ичида старшина букчайиб, гўёки орадан ўн йил ўтгандек қариб кетганди. У шундай ҳам ёш эмас эди, юзлари куйиб кетган собиқ танкчи анча ёшларга бориб қолганди, лекин Николайнинг олдида қариб қолган чол ўтирарди. Симонов уни қўлидан ушлади, старшина ўрnidан кўтарилди, хўрсиниб деди: «Нима учундир юрагимнинг оғриғи қўйиб юбормаяпти»,— ва яна хўрсинди.

Улар шу кунларда тунашлари лозим бўлган қишлоқ томон йўл олишди, ҳозирча комиссия ўз ишини тамомламас экан, улар бу ерда зарур эдилар. Кечқурун ҳамма ухлаш учун ётган пайтда, старшина Николайни чақирди.

У командирга яқин ўтириб, лампани ёнларига яқинроқ сурди.

— Николай, сен бари бир, фронтга юборишларини сўра,— деди старшина.— Бўлмаса ишинг ёмон бўлади. Сен ҳали ёшсан, яшашинг, севишинг, қувнашинг керак. Бу ерда-чи, сен фақат ўлимни кўраяпсан, Агар ўлди-

ришмаса, фронтнинг олдинги линияси барча гуноҳларингни ювиб юборади.

Николай унинг сўзларини тасдиқлаб бошини силкитди.

— Сен учун мен ўзим ҳаракат қиламан,— қўшиб қўйди старшина.

Эрта тонгда Симоновни силтаб уйғотишди. У уйқу аралаш ҳеч нарса тушунмади. Николай ирғиб ўрнидан турди, пайтавасини ўрар экан, ўйларди: ён-атрофда сокинлик-ку, нима учун тревога бўлди. Кейин ўз командадошларига қаради, улар бошларини қуйи солиб, гамгин туришарди, унинг кўзи старшина ётган бурчакка тушди, шу ондаёқ ихтиёрсиз равишда елкалари титрай бошлади. Кулба, жангчилар, старшинанинг қиёфаси бирма-бир кўз ўнгидан ўтди, ногаҳон кўзларини ёш қоплади, бу кўз ёшларидан у уялмасди.

Комиссиядан ҳарбий врачни чақиришди, у старшинанинг жасадини кимсасиз кулбага олиб кирди, кейин эса команда аъзоларига, уларнинг командирлари юрак тўлғаноғи туфайли вафот этганини айтди.

Командирни ўша шаффофдек тиниқ япроқли ўрмонга кўмишди. Қабрни тез кавлашди, чунки бундай ишни қилишга уста бўлиб қолишганди, қазнишга қазиниш-ю, тез кавлаганликлари учун ўзлари ўзларидан уялишди, кейин эса старшина жасади қўйилган кулранг чуқурликнинг атрофини ўраб анчагина термулиб ўтиришди. Яна бир чуқурлик юзага келди, бу чуқурлик уруш туфайли ҳалок бўлган яна бир жангчини ўз қаърига тортди.

Фронтнинг олдинги линиясига Николайни қўйиб юборишмади, у старшинанинг ўрнини эгаллади, Берлингача борди, жангчилар орасида пиёда аскардек кўринарди, у чиндан ҳам пиёда аскар эди, чунки у пиёда юриб озмунча ерларни босиб ўтди, Ватан учун Жон берган қанчадан-қанча ватандошларини кўмди. Ўша чуқурликдан, старшинани ўз қаърига олган ўша қабрдан кейин унинг ҳаётида кескин бурилиш юз берди. Шу дамгача у гўр эди, ўз атрофига шунчаки эътиборсизлик билан қарар, ҳаётга қизиқиш деган гап йўқ эди. Ўша дамдан кейин уни кимдир кўтариб, силкитиб ташлагандай бўлди, унинг томирларига янги қон қуюлгандек бўлди. Ўша дамдан бошлаб у бутунлай бошқа қиёфадаги одамга айланди.

— Биз сиз билан бирма-бир, батафсил айбдорларнинг жавобгарлик даражасини текишириб чиқдик. Биринчи бўлиб сиз Гусевни айтдингиз, бу масалада менинг сизга саволларим йўқ. Иккинчи айбдор — Цветкова. Учинчиси — Храбриков. Бизнинг суҳбатимиз давомида сиз бу ўртоқларнинг айбдорликда тутган ўрнини нега алмаштирадингиз?

— Жойларни алмаштирган билан мазмун ҳеч бир ўзгармайди.

— Афсуски, ўзгарди.

— Сиз мени ҳайратга соляпсиз. Келинг, очиқчасига гаплашайлик. Лекин шартим бор — қоғозга ёзмасдан. Шунда бир жиноятчи камайгандек бўлади. Қотиллик йўқолади.

— Мен, Пётр Петрович, ҳаётимда кўплаб безбет одамларни кўрганман. Лекин, сиз айтаётган гапни ҳатто безбетлик деб ҳам бўлмайди.

— Сизга, тергов органларига, судьяларга иш кам бўлишини ўйлаяпман.

— Сиз бўлсангиз, бунинг устига сахий ҳам экансиз-ку.

— Сахийлик — ногўғри тушунча.

— Мен бу гапни биринчи марта эшитяпман. Бу энди лўғтибозликдан бошқа нарса эмас.

25 май. Соат 17-ю 20 минут.

КИРА ЦВЕТКОВА

Кирьяновнинг туғилган кунига бағишланган базм анчадан бери давом этарди, лекин Кира ошхонага кириш учун ўзини-ўзи ҳеч бир мажбур қилолмасди.

У билан нимадир юз берганди, буни у тушунарди, ҳаммага тантанали бўлган бу кунда таранг тортилиб турган асаб ипларини узиб юбориши керак эди, унинг рўпарасида табиий ва сунъий тўсиқлар пайдо бўлганди, бу ғовларни у узиб ташламоқчи бўлдию, лекин бошини олиб бориб деворга урди. Бундай воқеалар у билан илгари ҳам бир неча марта бўлганди, бўлганда ҳам тўсатдан, бир кунда, бир ҳафтанинг ичида, бир ой давомида — орадан ўтган қандайдир вақт ичида содир бўларди, бундай тасодифий ҳол унга боғлиқ бўлмаган

вазиятда рўй берар, бу кўнгилсиз бошланган ҳар бир хатти-ҳаракат гарчи арзимас, майда бўлиб кўринса ҳам бориб-бориб катта омадсизликка олиб келар эди.

Юз берган вазият иплари уни чулғаб олар, у қанчалик тез ҳаракат қилмасин, бари бир охири кўнгилдагидек бўлмас эди. Бугун шундай кун эдики, худди шу кун у ўзининг ҳаётида юз берган энг олий нарсаларни қисмат, тақдир, ҳодиса, яна нима деб атаса бўлар экан, буларнинг ҳаммаси ўзининг кўзга кўринмас ҳокимлик иплари билан уни чулғаб олганди. Йўқ, бугун юз берган омадсизлик одамларга боғлиқ эди, у буларни кўриб турар, тушунар, қаҳр-ғазаби тошиб, кучсиз эканлигини сезар ва ўзининг нозик мушталарини сиқарди.

Кира аллақачон кийиниб тайёр бўлган, кийинганда ҳам байрамдагидек, ёқалари тик турадиган ёпиқ кўйлак кийган, кўйлакнинг тўқсарик ранги ўзига жуда ҳам ярашган эди; оёғидаги бежирим туфлилар ялтирар, унчалик чиройли бўлмаган бу аёлга нафосат бағишларди — Кира ўзининг кичик оёқлари-ю, кичик размерда туфли кийиши билан яширинча мағрурланарди, бу албатта аёлларга хос ютуқ эди; сочларини эса оддийгина, силлиққина қилиб тарар экан, Мария Волконскаяга тақлид қиларди, унинг расмидан кўчирилган нодир нусха альбомида сақланар, Кира эса бу расмга тез-тез қарар ва портретдаги аёлнинг соч ўриши — айниқса, сочларини орқасига турмаклаб, қолганларини эса олдига, пешонаси устига ва озроғини елкаларига ташлаб туриши унга ёқарди.

Ҳаммаси яхши эди. Кира ўзининг бир оз бўлса ҳам ютуқлари билан фахрланарди, бу ютуқлар ичида дид билан кийиниши: унинг нозик овозига ва хатти-ҳаракатларига мос тушарди; у байрамдагидек кийинар экан, ўзини қандайдир янгиликка эришгандек ҳис қилар, табиати равшан тортиб, кўнгли кўтариларди. Яхши кийим умуман инсонни илҳомлантиради шекилли, айниқса, аёл кишини уч карра хурсанд қилади, бунинг устига у камдан-кам янги кийим кийса Кирага ўхшаган аёллар қўпол брезент ёпқич, дағал пайпоқ ва узун резинали этикдан кейин аёлларга хос нафосат билан янги кийим кийишса борми, гулдай очилиб кетишади.

Ҳа, яхши кийим Қирани доим хурсанд қиларди, гапнинг ростини айтганда у чиндан ҳам Кирьяновнинг туфилган кунини кутганди, чунки одамларга ёқиш учун

бундай қулай фўрсат камдан-кам бўлади; бу ерларга хос бўлмаган тарзда камтарона, лекин фаросат билан кийиниш, ўз дидини улар олдида намойиш қилишнинг ғанимат дамлари камдан-кам учрарди, лекин ҳозир бу ишларнинг барчаси ер билан яксон бўлди.

У ўзининг хонасида, тахтадан ясалган пол устига туфлили оёқларини дўқиллатиб ураркан, кийимларидан завқланишни унутиб муштларини қаттиқ қисди, Храбриковни кўргани кўзи йўқ, у ҳақда ўйларкан, асаблари таранг тортилиб, титраб кетарди.

Кундуз кунни вертолёт қайтиб келгач, у Храбриковга қайиқ ҳақидаги гапни эслатди, кейинроқ вертолёт ҳақида яна эслатди. У гўшт чопар, бахти қаро қассоб вертолётни пешиндан кейин жўнатаман, деб уни ишонтирганди, лекин орадан бир соат ўтгач, Кира авария ҳолатини билдирувчи радиограммани унга берди.

У худди ёш қиз боладек, мактаб ўқитувчисидек, югуриб бу бефаҳм одамни қидирди, ҳаромтомоқ, очкўз, разил бу одамни ошхонадан топди, топди-ю, ўзини йўқотди — жанжал кўтарди. У ўзининг қотиб қолган иззатнафсини уйғотди, ғазаби тўлиб-тошди, ахир у ҳам кичик одам эмас-ку, партия бошлиғи, бу тутуриғи йўқ одамни одам деб бўлмайдди, аксинча йўлда ётган тўнка, ярамас махлуқ, фақат Қирьяновнинг оғзига қараб, у нима деса шуни бажариб, нима учун Кирага бўйсунмайди.

Кира инжиқ эмасди, Қирьяновнинг Храбриков билан ёки Храбриковнинг Қирьянов билан қандайдир галати алоқаларига — ким билсин, улар нима ишлар қилишяпти, ҳеч қачон аралашмаган ва аралashiш нияти ҳам йўқ эди, лекин бу галдаги уларнинг сарой ўйини уни ғижинтирди. Кишилар хавф остида қолишди, ана шундай пайтда Храбриков ва Қирьянов биргаликда тузган хизмат бурчи ва шахсий алоқалар ерпарчин бўлиши керак, бу гапларга узил-кесил хотима берилиши зарур, вассалом!

Ошхонада бўлиб ўтган жанжалдан кейин у Қирьянов билан шу ондаёқ гаплашмоқчи бўлиб, эшикни ҳам очди, аммо шу заҳотиёқ уни ёпди. ПЭПэ нутқ сўзларди, хохолаб, товуш оҳангларини жаранглатиб гапирарди, унинг нутқи чегарасиз бўлар, бажарилиши шарт бўлган буйруқ оҳанги билан ажралиб турарди, ҳозир ҳам шундай бўлаётганди, таклиф қилинганлар жимгина ўтиришар, ўтирганлар бир гала кулранг сичқонлар сингари

бошларини ҳам қилиб, саф-саф бўлиб ўтиришарди, бу сичқонлар қаторига Цветкова ҳам қўшилиши керак эди.

Кира қўлларини қирсиллатар, асаблашиб бир неча бор эшикка бир кўзини қисиб қараб қўяр, лекин Қирьянов, ичиб олгани учун қизариб кетган, ҳамон вайсашда давом этарди, у ортиқча чидай олмади, пальтосини елкасига ташлади-да, радистлар томон югуриб кетди. Ошхона билан уйи орасидаги оралиқни босиб ўтаркан, томи хилма-хил антенналар билан тўлиб-тошган бино томон ошиқиб бораркан, ўйларди: бу ерга югуриб яхши қилди, тўсатдан Қирьянов билан гаплашмади. Бундай аблаҳлар билан кучли далил бўлганидагина курашиш лозим, Кирада эса қаҳр-ғазабга тўлиб-тошган ҳис-туйғудан бошқа авария ҳолатини билдирувчи биргина радиограмма бор эди холос, лекин авария ҳолатини билдирувчи радиограмма ўзини-ўзи оқловчи катта далил бўлса ҳам, унга бу гўё етарлидек эмасди. Лекин буни хоҳлаган кишига исботлаб бериши мумкин, аммо Қирьяновга бундан ҳам кучли исботловчи далил зарур эди, Гусевнинг авария ҳолатини билдирувчи радиограммасини эса у кулги билан кутиб олиши мумкин, холос. Шунинг учун ҳам у рация томон югуриб борар, Гусевдан бўлган воқеа тафсилотини сўраб-суриштириб, ҳаммасини билиб олганидан кейингина отряддагиларни оёққа турғизниши мумкин эди.

Чиладзе ошхонада эди, унинг радистлари Киранинг талабига биноан группани алоқага чақиришди, группадигилар ўзларини қандай ҳис қилишяпти, деган саволга Гусев: «Жойида. Ердам кутяпмиз» деб жавоб қилди. Юрагида чўрт-лўрт деб сўкинган Кира орқасига, ошхона томон йўл олди, йўлнинг ярмида орқасига қайтди. Қайтар экан, асабийлашиб, юраги яна қаҳр-ғазабга тўлиб-тошди.

Ўзини-ўзи тинчителишга уринди, ўзининг руҳий ҳолатини анализ қилишга уринди. Эҳтимол, бу шунчаки аёл кишининг асабийлашганимикин? Ерга урилган иззат-ҳурматнинг тўлғонишимикин? Ҳар бир жавобгарликдан қўрқадиган ношуд мавжудоднинг ваҳимасимикан? Жин урсин, вертолёт сўраётган одамларнинг бу гапларга нима алоқаси бор?

У гирчиллаб турган пол-тахта устида тинмай у ёқдан-бу ёққа юрарди. Эҳтимол. Балким шундайдир. Бу жуда ҳам бўлиши мумкин. Ҳа, бу асабийлик ва иззат-

нафсни тиябилмаслик, олдиндан бўладиган ҳар бир кўнгилсиз воқеанинг нима билан тугашидан қатъий назар, ундан ҳадиксираш, бу одамнинг ўзига-ўзи ишонмаслиги, ҳа, фақат ишонмаслиги! Гусев кенг яғринли, суякларини йўғон, гарчи баланд бўйли бўлмаса ҳам, кучли, бақувват йигит — бу гаплар унинг калласидан нари кетмасди. Ҳа, у ҳаддан ташқари хотиржам одам, баъзан эса ҳаддан ташқари тепса-тебранмас, лекин шунга қарамай нима қилиш керак. Ахир, у вертолёт сўрабдими, демек, қўлидан келган барча чораларни кўрган.

Қира дераза олдида тўхтаб қолди. Ортиқча чўзиб бўлмайди. Унинг хатти-ҳаракати чора кўришга ундарди. У кийиниб, уйдан чиқди.

Ошхонадаги тутун бутун хонани чулғаб олганди. Қира тутунни кўриб қувонди, эҳтимол келганимни ҳеч ким пайқамаса керак, мени кўпдан бери шу ерда, деб ўйлашса керак, деб тахмин қилди, лекин столнинг тўрида ўтирган Қирьянов ўзига ярашмайдиган аҳмоқона қилиқлар қилиб, овозининг борича бақирди:

— Қира Васильевна! Жонгинам! Қаердасиз ахир!— сўзида тўхтамасдан:— Жарима қилиб! Унга жарима қилиб қўйилсин!— деди.

Атрофдагилар кулишаркан, Қирьянов олифтагарчилик билан унинг олдига стакан тўла спирт ва аччиқ чой кўтариб келди.

— Қоньяк олиб келинглар,— шовқин солди у,— ўзимизнинг Сибирь коньягидан,— ўзи эса нон-туз кўтариб келган хўжайиндек икки букилиб, таъзим қилди.

Қира спиртни озгина лабига текказиб ичди, унинг бутун ичи ёниб кетгандек бўлди, лекин у ўзини маҳкам ушлади, йўталмади, бор кучини йиғиб меҳмонлар ва тантана эгасининг диққатини бошқа томонга буриб юбормоқчи бўлди. Қирьянов ундан нари кетди, Қиранинг нигоҳи бурчакда турган усти совғаларга тўла стулларга тушди.

Ҳа, у ерда совғалар ётарди: ингичка арқончага боғланган ва қатлам-қатлам қилиб ўралган, терининг устидан қоплама қилинган айиқ териси ётарди, ундан нарида учта бир хил ВЭФ-12 транзисторлари турарди, булар ҳаммаси унча бой бўлмаган посёлка магазинидан харид қилинган, қумуш занжирли катта грузинча мугуз — албатта бу Чиладзенинг совғаси ва икки отарли милтиқ турарди. «Унинг бундай милтиқлари тўлиб ётибди

ахир!»— ўйлади Кира, кейин эсига тушди, шошилиб чиққанидан уйда ўзи олган совғани эсдан чиқариб қолдирибди, совға ПЭПЭ учун тайёрланган — чиройли қилиб нашрдан чиқарилган Лермонтовнинг икки жилдли асарлар тўплами эди. Қитобларни Кирага дугонаси юборган эди, у атайлаб олдиндан бу совғани буюртма қилганди, чунки аввалги тажрибадан отряд бошлигининг туғилган куни катта шов-шув ва тантана билан ўтишини биларди.

Қитобларни буюртма қилар экан, Кира чин юракдан ўз миннатдорчилигини Кирьяновга билдирмоқчи эди, унинг чидамли ва сабр-тоқати ҳурмати учун — гапнинг тўғриси айтганда: ҳар бир отряд бошлиғи унга доим мурувватли бўлган бўларди; Кирьянов буни билар, ҳеч қачон Киранни силтамас, койимасди, бошқаларни эса аямасди, шунинг учун ҳам Киранинг унга нисбатан бугунги кунга қадар ҳеч қандай даъвоси йўқ эди.

Ҳа, бугунги кунга қадар... Бугун ўзи нима воқеа содир бўлди? Умуман олганда, ҳеч нима. У шунчаки қўрқиб кетди. Уша радиограммалар келди-ю, у шошиб қолди, унинг кўз ўнгиде барча нарсалар қора рангга бўйлиб кўринди.

Пётр Петровичнинг оиласи учун ичишди, у яна спирт солинган стаканни кўтарди, узундан-узоқ нутқ сўзлади, энди уни аввалгидек эътибор билан тинглашмас, ошхонада шовқин-сурон, вилкаларнинг шақир-шуқури, шивирлаб гаплашишлар эшитилар эди.

Кира ҳам яна озгина ичди-ю, ўзини анча енгил ҳис қилди. Чиладзегга қараб кулди, ёнма-ён ўтирган қўшнис билан гаплашди, ёғли буғи гўшtidан бир оз еди, гўшт мазали бўлса ҳам қаттиқроқ туюлди. Эрталабдан бери калласига кириб олган фикр уни қўйиб юбормасди. Йўқ, гап қўрқишда эмас. Ҳа, гап нафасни қисадиған даражадаги димиқиб кетган иссиқда эди. Нафас олишга ҳаво етишмаяпти, хонада кислород камайиб кетган, шахсан ўзини мисолга олганда, унинг учун кислородсиз хавфли эди, отряддаги барча одамларга ҳам енгил нафас олиш учун кислород етишмасди. Чуқур нафас олиб, ўпка томирларини ҳавога тўлдириш зарур эди.

Кира ўрнидан турди. У маст эмас, ҳушёр эди, кайфи бўлса ҳам бир озгина, буни ҳисобга олмаса ҳам бўлади. Калласида нимадир гувиллар, лекин ўзини енгил ҳис қиларди.

Кирьянов унинг қўлидаги стаканни кўриб, ўзидаги пичоқ билан спирт тўла графинни жаранглатди. Бошланишидек эмас, орадан бир оз вақт ўтгач, меҳмонлар хоҳлар-хоҳламас жим бўлишди ва бир-бирларига шивирлашди: «Қадаҳ, қадаҳ, жим бўлинглар!»— буни эшитган Қира намойишкорона стаканни столга қўйди. Ошхона бўйлаб секин шовқин кўтарилди.

Қира нигоҳи билан ошхонани кўздан кечирди, Кирьяновга қаради ва тўсатдан томдан тараша тушгандек:

— Бу нима деган гап ахир?!— деди.

ПэПэ кулгидан нафаси ичига тушиб кетиб, стулнинг суянчигига ташланди ва қарсак чалиб, қичқирди:

— Баракалла!

Қадаҳ нутқи олдидан айтилган бу гап унга ёқди. Бу жуссаси кичик, нозиккина аёл бугун бошқача кўриняпти, уни қаранг-а?— деб ичида ўйлар экан, буйруқ берди:

— Давомини эштайлик!

— Бу нима деган гап ахир!— қайтарди Қира, қатъий равишда ўзини-ўзи яхши англаган ҳолда; ҳарқалай озгина кайфим бор, нима қилибди, бу ҳатто яхши-ку, деб ўйларди ўзича — агар у маст бўлмаганда бундай дадил сўзланишга ҳеч бир журъат қилмаган бўларди.— У ерда одамлар хавф остида қолиб, авария деб бизга хабар қилинса-ку, биз бўлсак спирт ичиб ўтирсак.

Кирьянов юзидаги барча ниқобларини олиб ташлади, эҳтиёт бўлиб тикилганича, унга қаради.

— Пётр Петрович,— деди Қира унга ўгирилиб.— Бундай расвогарчилик қачон тамом бўлади?!

— Қира Васильевна!— меҳмонларни босиб олмоқчи бўлиб ўрнидан турди Кирьянов.— Кечирасиз, бу ерда туғилган кун нишонланяпти, умумий йнгилиш эмас.

— Лекин у ерда одамлар!..— ҳаяжонланди Қира, қўполлик қилмасдан, қўлларини дераза томон кўрсатиб, ялингандай бўлиб.— У ерда одамлар, улар оролда, оролни эса сув босмоқда. Мен бўлсам вертолёт ололма-япман.

Бир дақиқа ошхонага сукунат чўкди, Қира меҳмонлар юзини бир нигоҳ ташлашдаёқ кўриб олди. Бепарволик билан ўтадиган бундай туғилган кунларда қандайдир ушлаб бўлмайдиган нарса дарз кетганди, қандайдир

дир таранг тортилиб турган ип узилиб кетганди. Кира дарров тушунди, қотиб қолган одамлар юзида, қандайдир ҳаяжонга тушган бу одамларнинг юзида, уларнинг кўз ўнгида Қиранинг исёни кутилмаган ҳол эди, бу ерда ўтирганларнинг кўпчилиги ҳам отрядда юз бериши мумкин бўлган кўнгилсиз аҳволга қарши чиқишга тайёрдек турардилар. Бу ерда Қиранинг айби йўқ, гап унда эмас, кимдир бу ғафлатда ётган одамларнинг кўзини очиши керак эди, буни Кира бошлади холос.

Шунчаки ўз-ўзидан ўтиб кетадиган сокинлик тугади, меҳмонлар шов-шув кўтариб ўзаро баҳслашишга тушдилар, кейин партия ташкилотининг бошлиғи Лаврентьев ирғиб ўрнидан турди, жонкуяр, ғалати бу одам Қирьяновнинг ҳузурида бўладиган мажлисларда ҳаммавақт дабдурустдан сўзга чиқарди, ҳозир ҳам бошлиқнинг ичида нималар туғён ураётгани билан ҳисоблашмай қичқирди:

— Қутқариш группасини тезгина тузишимиз керак!

Кира отряд бошлиғининг юзи тиришиб, ранги ўча бошлаганини сизди, унинг боши кифтлари орасига чўкди — одатдагидек ўйин бошлаётган эди афтидан.

— Умуман,— яна қичқирди Лаврентьев қўлларини ишончсиз одамларникидек силкитиб,— Храбриков билан ҳеч қачон келиша олмайсан киши, унингча биз ёш болалармиз.

— Мен буни тасдиқлайман!— овозини баландлатиб деди радиостанция бошлиғи Чиладзе.— Радиограммалар келяпти, келяпти, Кира Васильевна елиб югургани-югурган, унга ҳеч ким ёрдам бергиси келмайди. Ғазабингни қўзғатади! Храбриков бизда отряд бошлиғидан ҳам арзанда!

Храбриковнинг номи тилга олингандан кейин ошхонада жонланиш яна авжига чиқди.

«Йўқ, ПэПэдан бошқа бу ерда унинг тарафдорлари йўқ экан-ку,— ўйлади Кира,— лекин Қирьянов унинг жиддий тарафдори. Қани кўрайлик-чи, бу ёғи нима бўларкин?»

Отряд бошлиғи ҳамон асабийлашишда давом этар, калласини қимирлатиб турланар, шу билан бошқаларнинг диққатини ўзига тортмоқчи бўларди, лекин шуниси қизиқ эдики, ичилган спиртданми ёки бошқа бир нарсаданми, меҳмонлар уй эгасига эътибор бермай қўйиш-

ганди. Улар тинмасдан гапиришар, ғазабланишар, Храб-
риковнинг ярамас қилиқларини муҳокама қилишарди.
Лаврентьев энди ўтирмоқчи ҳам бўлганди, яна ўрнидан
ирғиб турди, қутқариш учун ким борадиган бўлса зуд-
лик билан тайёргарлик кўрсин, деди. Қутқариш учун
борадиганлар қаторига яхшигина ичиб олган, беўхшов,
ёш бўлса ҳам сочи тўкилган бухгалтер, Чиладзе ва ким-
нингдир хотини қўшилди.

Кира индамасдан туриб, бир-бирларига гап уқтира-
ётган меҳмонларга қаради, уларга қарар экан, ҳушёр
тортар, ўзига келиб одамларнинг фикрларига қулоқ со-
лар, уни жиддий қўллаб-қувватлашмаса ҳам, лекин
Храбриков ҳақидаги фикрлари бир эди. Шу пайтгача
жим туриб вазиятни ўрганган Қирьянов тўсатдан ирғиб
ўрнидан турди-да, томоғини қириб қичқирди, у қичқи-
рар экан, шу билан хонада осойишталик, тартиб ўрнат-
моқчи бўларди:

— Хра-бр-риков!!! Храбриков! Храбриковни чақи-
ринг!!!

— Цветкова шундай ғалати алфозда сиздан бирор-
бир ҳаракат қилишни сўраганда, сиз нима қилдингиз?

— Учишга буйруқ бердим.

— Фақат шуми?

— Яна нима қилишим керак эди?

— Йўқ. Ҳеч нарса. Лекин тўғри учишга буйруқ бер-
ганингиз йўқ, шундай эмасми? Ҳозир бошқача гапиряп-
сиз. Ёки сиз доим шунақа анқов одамсиз, Қирьянов?

— Мен кейин яна бир жойга учиб бориб келишни бу-
юргандим.

— Кейинми ёки олдинми?

— Эслолмайман.

— Мен бунинг протоколга ёзишим керак.

— Ёзинг. Бу сизнинг ишингиз.

— Храбриков бўлса эслайди, Пётр Петрович. Эсла-
ганда ҳам яхши эслаб қолган ва гувоҳнинг сўзларига
илова қиляпти. Ошпаз хотинга...

— Йўқ, бунинг бўлиши мумкин эмас, мумкин эмас...
Мен ўша ярамас махлуққа бир қарамоқчи эдим!

— Хавотир бўлманг, тезда, эҳтимол тезда учраша-
сиз.

25 май. Соат 19.

СЕРГЕЙ ИВАНОВИЧ ХРАБРИКОВ

Бўлиб ўтган воқеадан унинг қўллари қалтирар, бурушиб кетган юзи ичилган спиртдан қизарган, қорни яхши қовурилиб пиширилмаган буғи гўштини ҳазм қилмай қалдир-қулдир қилар — умуман кайфияти ёмон, ўзини чарчоқдан эзилган ҳис этар, бунинг устига учиб ортиқча эди.

Вертолёт моторларининг шовқин-суронига, унинг қалин тунукадан ишланган деворлари, ўриндиқлари, полларининг зириллашидан келиб чиқадиган титрашнинг кўнгилсиз ҳолларига ўрганиб қолган Храбриков, ҳозир учиб бораркан, бу ҳол унинг гашига тегиб, асабийлаштирар, қулоқлари битиб, умидсизланиб, мадорсизланар, вертолёт эшигини очиб, баланд осмонда учиб кетилаётганидан қатъи назар, бу ерни тарк этгиси келарди.

Маккорлигини яхши билгани учун, ўзини кучли ҳис қиларди, шу хислат туфайли кўпинча бошқалар устидан ғолиб чиқарди, тўғридан-тўғри зўр чиқмаса ҳам, айтарлик даражада устунлиги билинарди. Агар бу курашда у ютқазаётганини сезиб қолгудек бўлса, қўрқоқлиги бошланар, бутун вужудини қаттиқ тер босиб, ўзини-ўзи лоҳас ҳис қилиб, чарчагани билиниб қоларди.

Ҳозир ҳам шундай бўлаётганди.

Вертолёт тайга устидан учиб бораркан, Сергей Иванович алам қиладиган таъна ва ғазабдан қайнаб-тошарди, шу туғилган кун туфайли юз берди бу кўнгилсиз воқеалар; у қанчалик қайғуриб, қанча меҳнат сарфлади бу тантанали кун учун, лекин оқибати нима бўлди, уни ер билан яқсон қилиб, ранжитишди. Худо хайрингни берсин, майли, камситишса ҳам бўларди, агар ўринли, инсон учун фойдали бўлса, лекин бугунги камситишдан ҳеч қандай наф йўқ эди, чунки бугунги ерга уриш одамларнинг олдида намойишкорона савалаш эди, ҳа, савалашнинг худди ўзи эди...

Храбриков бўлиб ўтган воқеани батафсил бирма-бир кўз олдидан ўтказаркан, ўша гапларни ёдидан чиқаришга, ўзини совуққонликка солиб хотиржам бўлишга шўшилмас, аксинча ўзини-ўзи ич-ичидан ер, ўзини-ўзи гиж-гижлар, юлқир, ўз шаънига айтилган барча гапларни бирма-бир эслаб, бутун гавдасини бўлак-бўлак қилиб ташлагиси келарди.

...У ошхонанинг овқат пиширадиган хонасида ўтириб, соғлиқ учун фойдали бўлсин, деб буғи гўштини нонсиз танаввул қилаётганди. Гўштни ўзининг ханжари билан майда-майда қилиб кесар, кесилган бўлақларни ҳузур қилиб чайнардди. Храбриков бундай дақиқаларда ёлғиз ўтиришни яхши кўрарди. Овқат пиширадиган хонада эса одамлар кўп эди, лекин у ўзини олиб қочмади, деворга — ёғочдан ясалган, ораларини пих босиб кетган тахта деворга юзини рўпара қилиб ўтирди-да, шундай ғала-говур бўлса ҳам, ўзини ёлғиз ўтиргандек ҳис этди. Фақат у ўйлаб, хаёл дунёсига фарқ бўлиб ўтирганда, ошпаз хотин унинг бу ўтиришини ёқтирмай:

— Храбриков, яхшилаб чайнаб ют!— қичқирди ўзининг аскиясидан хурсанд бўлиб,— яна Енисей чайкасига ўхшаб ямлаб ютма!

У, бу сўзларни эшитганда сесканиб кетди, лекин овозини чиқармай уни болохонадор қилиб сўкиб, кўнгли таскин топди ва яна шошмасдан, бемалол гўшт ейишга тушиб кетди. Унинг қалбида мусиқа жавлон урарди, бу куй мужмал, оҳангсиз янграгандай бўлиб, унга сахийлик, тинчлик бағишлаётгандек бўларди.

У шу алфозда, ҳеч қандай кўнгилсиз нарсалар ҳақида ўйламай кавшаниб ўтираркан, ярим очиқ эшикдан Кирьяновнинг қаҳқаҳаси ва кулги овозлари келиб туриб, тўсатдан қандайдир бақариқ товуш эшитилди.

Храбриков қулоқ солди, гўё уни чақиринишаётгандек эди. У чақирикдан норози бўлгандек ёғли қўлларини ёнбошига артди, эҳтимол ПЭПЭнинг сахийлиги тутиб умумий дастурхонга таклиф қилаётгандир, деб ўрнидан турди, ўрнидан тураркан, ўзидан бошқа ёрдамчи йўқлигига афсусланди, чунки ёлғиз ўзи бу ерда яйраб ўтирганди. Хўрсиниб, катта бўлақ буғи гўшти солинган ликопчани икки қўллаб ушлаганча ошхонага борди, унинг эшигини оёғи билан очди, юзида ясама кулги ҳосил қилиб, дастурхон томон юрди...

Храбриков вертолётда кетаётиб ошхонага қўйган ўша биринчи қадамни ўйлар экан, ўша бир неча дақиқалик бепарволиги учун ўзини-ўзи лаънатларди. Эҳ, қари қирчанғи, сени дастурхонга ким таклиф қиларди, буни аввалроқ ўйласанг бўлмасмиди?! Айниқса, уни ликопчасидаги бир бўлақ катта сархил буғи гўшти шарманда қилганди, у шу гўштни ушлаганча тик турди ва кўтарганча чиқиб кетди. Ҳамма бўлиб ўтган гап ҳам

бир бўлди, унинг дастлаб ўйлаган фикри: дастурхонга чақиришяпти, деган фикри ҳам бир бўлди, бунинг устига ликопчани айтмайсизми? У остонадан юриб, катта залга қадам қўйганида, Қирьянов яна чақирди:

— Хрр-рабр-риков, қаердасан ахир?!

Сергей Иванович кулганича қўлидаги ликопчаси билан Қирьяновнинг олдига борди. Меҳмонлар унга мурувват билан дастёрга қарагандек қарашди, Храбриков меҳмонларга қарамаса ҳам буни сезди.

— Храбриков!— ҳайқирди Қирьянов залнинг у ёғидан-бу ёғига юриб, яна томоша кўрсатаётгандек ўзини-ўзи кўз-кўз қилиб.— Бу қачонгача давом этади?

У ўзига келиб, дастурхон олдида тик турган Цветковани кўрди-да, гап нима ҳақда кетаётганини фаҳмлади, Храбриков енгилгина букилди, сунъий қалтираган бўлиб, паст овоз билан сўради:

— Нима давом этади?

Қирьянов унинг олдида яна бир айланиб юрди, у ўзини янада баландроқ қўймоқчи бўлганини Храбриков сезди. Нимадир юз бериши керак, қандайдир кўнгилсиз воқеа бўлиши аниқ эди, лекин Қирьянов ўзининг масхарабозлик томошасини қайси томонга буриб юбораркин:— экспедиторга имконият бериб, бу вазиятдан хамирдан қил суғургандек усталик билан чиқиб кетишига йўл қўярмикин? Еки бульдозер сингари ҳамма ёқни пайхон қилиб кетармикин? Хавотирланиб, ўзига бошлиқнинг нигоҳини жалб қилгандай бўлиб, Храбриков Қирьяновнинг кўзига тик боқди, уларнинг орасидаги алоқага шама қилгандек қаради. Аммо Қирьяновга ҳозир ҳеч қандай гап ёқмасди.

— Бундай ярамаслик узоқ давом этадимми?! Партия бошлиғи сизга одамларни хавфсиз жойга ўтқазиб қўйишни, одамларга хавф таҳдид қилаётганини, ҳатто ўлим хавфи борлигини айтибди, сиз бўлсангиз бу ерда...— у Храбриковнинг бошидан-оёғигача тикилиб қаради ва камситиш билан сўзини якунлади:— бу ерда ютоққан одамдай свқат ейиш билан бандсиз!

Храбриков чўчиб, хафаликдан кўзлари нам босиб хиралашди, кўзига ёш келди, лекин шу ондаёқ уларни яширди, кўзларини пирпиратиб деди:

— Нима ҳақида гап кетаётганига тушунмаяпман!

Дастурхон олдида турган Цветкованинг ўзига томон ўгирилганини Храбриков сезди, Қирьянов ер остидан,

шубҳа билан Кирага қаради ва Сергей Иванович сўзини ақунлади:

— Менга Цветкова ҳақиқатан ҳам қайиқ ҳақида гапирганди, эсимда, бошқа ҳеч нарсани билмайман.

— Қандай қилиб билмайсиз!— қичқирди Цветкова. Унинг ранги ўчиб кетганини сезган Храбриков ўзини янада дадилроқ тутди.

— Шундай!— ажабланди у содда одамдек.— Бу ҳақда ҳеч нима демагансиз!

— Сиз, нима?— қўлларини бир-бирига уриб, йиғлоқ овоз билан қичқирди Цветкова.— Эсингизни еганмисиз?!

— Э-э,— мингиллади Храбриков, кўзларини сузиб, калласини сарак-сарак қилиб,— ҳақорат қилиш яхшимас, қизча!— у энди ўзининг кўп йиллик тажрибасига асосан — қанчалик ўзини сурбетлик билан тутса, шунчалик яхши бўлишини ҳисобга олиб, ҳужумга ўтди,— сен менинг қизим тенгисан! Чолни ҳақоратлаяпсан!

— Ҳа, у аблаҳ!— қичқирди Цветкова.— Уни кўрмаяпсизларми! Аблаҳ! Ўз сўзидан қайтпти.

— Вой, уни қара!— Храбриков сўзини чўзиб, ғолибона Кирьяновга қаради.— У маст, кайфи бор-ку!

Залда олағовур авжига чиқди: ҳақиқатни тагига етмай, одамлар ўзларича бичиб-тўқишар, таклифлар киритиб, тахмин қилишар, бировни муҳокама қилиб, бировни таҳқирлашар — Храбриков бунга ҳисобга олиб, билмаган одамлар олдида ўзига нисбатан меҳр уйғотишни ўйларди.

— Ўзингга қара, меъеридан ошириб юборибсан,— деди Храбриков. У ноҳақ ҳақоратланган кишининг қиёфасига киргандек, мункайнб эшик томонга йўл олди. Цветкова гуп этиб стулга ўтирди, ўтирди-ю, қаттиқ йиғлаб юборди, у ўзида йўқ азоб билан тўлғониб йиғлар, партия бошлиқлари ва ўша грузин уни юпатишга тушган эдилар. Лекин Храбриков ўзидан-ўзи мамнун бўлиб мийиғида кулса ҳам, ичидан зил кетиб: «Мишиқи, еди-я! Еди»— дер эди.

— Тўхта!— Кирьяновнинг бақирғини эшитди Храбриков.

ПэПэ ҳокимлик билан худди итга қичқиргандек Храбриковга қараб бақирар, у бўлса Цветкованинг усидан ғалаба қозонгандек, қолган ишларга парво қилмай чиқиб кетмоқда эди. Орқасига ўгирилди.

— Мен билмайман,— хитоб қилди Кирьянов,— у ерда қандай бўлган. Ким нима деган, бу ҳақда ҳатто гап бўлмаган ҳам.

Ошхонадагилар уни диққат билан эшитишар, ҳамма жим бўлиб қолган, фақат Цветкованинг пиқиллаб йиғлаши қулоққа чалинарди. Кирьянов бўлса гўё Цветковани ҳам, Храбриковни ҳам эътиборга олмай уларни бу ишдан четлаштиргандек фақат меҳмонларга қарар, шу билан кўпчиликнинг устидан ҳукмронликни қўлга киритиб, худди артистдек образга кириб, роль ўйнарди.

— Ҳозир бунинг аҳамияти йўқ! Бошқаси аҳамиятли!— ПЭПэ қўлида тўла стакан билан турса-да, унинг кўзлари совуқ кўринар, бу эса унинг ишбилармонлигини яна бир бор кўрсатарди. Стакан шунчаки қўлни тўлдириб турар, лекин гапирилаётган гапга унинг ҳеч бир алоқаси йўқ эди.— Одамлар аҳамиятли! Гусевнинг группаси! Уларни қутқариш зарур! Қутқарганда ҳам зудлик билан! Уртоқ Лаврентьев,— деди у партия бошлиғига қараб.— Ҳеч қандай қутқариш группасининг кераги йўқ. Ҳозирча қўрқинчли нарса бўлгани йўқ. Храбриков учиб бориши керак ва у учиб боради.

Кирьянов қўлидаги стаканни кўтарди. Унинг юзида яна самимийлик ва сахийлик аломати пайдо бўлди.

— Одамлар учун ичайлик! Овлоқдаги одамлар учун! Ҳамма нарсани ҳал қиладиган одамлар учун!— У қўлидаги қадаҳни ичиш олдидан, Храбриковга буюрди:— Эшитяпсизми?! Зудлик билан учинг! Ҳозирги секундининг ўзидаёқ!

Храбриков тишини-тишига қўйиб чидади, чунки унга камситиш билан ҳукмронлик қилгандек буйруқ берилётганини тушунарди. Буғи гўшти солинган ликопча яна унинг қўлини куйдира бошлади, меҳмонларнинг ўзига ишонмасдан, шубҳа билан, қўли эгри хизматкорга қарагандек тикилиб туришганини сезди.

Унинг елкалари букчайиб кетди, овқат пишириладиган хонага кириб ликопчани столга қўяркан, семиз ошпаз хотиннинг тикилиб, майна қилиб турганини кўрди.

Дағал бармоқларни худди конгузиядан кейинги одамники сингари қалтирар, қорнида эса нимадир қулдир-қулдир қиларди. Ошхона эшигини ёпиб, шапкасини пешонасига бостириб кийиб чиқар экан, уни Кирьянов қучоқлаб олди.

— Ҳечқиси йўқ, амаки!— хохолади ПЭПэ, қўлини

чўнтагига солар экан, овозини пасайтириб, жаҳлидан тушгандек қўшиб қўйди:— Яхши эмас, айбсиз қизни хафа қилиш яхши эмас!

Храбриков бошини қуйи солиб, ўзини-ўзи ҳимоя қилиш мақсадида кўзларини сузди, лекин Кирьянов меҳрибонлик билан унга қараб туриб, билинар-билинмас кўзини қисди, шу билан у ҳамма нарсани тушунгандек ва ҳатто унинг тарафини олаётгандек бўлди.

— Мана, ол,— деди у, ғижимланган, тер босиб кетган пулни узатиб.— Бир йўла станцияга ҳам учиб борасан, бир қути спирт олиб келасан. Бўлмаса, ичимлик тугаяпти.

ПэПэ хохолади, унинг елкасига қаттиқ урди — ҳатто кўкрагида нимадир жиғиллаб кетгандек бўлди, олифта гарчилик билан орқасига қайтиб, эшик ортида кўздан беркинди.

Храбриков қўлида пулни ушлаб турар экан, дарров бир гапни ўйлаб топди, кейин суюниб, ошпаз хотинга кўзини қисди:

— Эшитдингми?— сўради у.

— Эшитдим!— хоҳлар-хоҳламас жавоб қилди семиз хотин.

— Эслаб қол!— эзмалик билан деди у.

— Нимани эслаб қоламан?— ҳайрон бўлди ошпаз хотин.

— Шунини эслаб қолгинки, мен бир йўла станцияга учиб бориб, спирт олиб келишга жўнатиляпман.— Унинг овозидан қаҳр-ғазаб сезилиб турарди.

— Нимани?— билинар-билинмас овоз чиқарди ошпаз хотин.

У ошпаз хотинга ҳеч нима деб жавоб бермади, бор гапини батафсил тушунтирмади, аёл кишининг ақли яримта бўлади, деб ўйлаганича, вертолёт томон кетди.

Энди учиб кетаётган пайтда унинг таъби ниҳоятда хира ва фақат биргина нарса унинг кўнглига таскин берар, у ҳам бўлса Кирьяновнинг биринчи буйруққа иккинчисини улаб юборгани эди.

Храбриков Гусевнинг группаси станция оралиғидаги шу ярим ўртада ўтирганини биларди. Кирьянов бўлса спирт сотиб олишни буюрди, лекин қайси бирини аввал бажаришни айтмади.

Иллюминаторга биқиниб олган Храбриков қоронғи

босаётган тайгага қарар экан, у ердаги палаткани кўришга интиларди. Вертолёт Енисейнинг устидан кесиб ўтгач — у тушунди, барча ерни сув қоплаган, қирғоқларда ётган қорга нисбатан дарё ўзани қорамтир эди. Сувнинг устини туман қоплаганди. Буларни ўзича белгилаб кетар экан, Храбриков қизил ракетани кўрди. Ракета милтиллаганича ёғду сочиб, уларнинг орқасида ва ўнгроғида кўринди. Унинг кетидан яна бири, яна иккинчиси отилди...

Храбриков қошини чимирди чимирди-ю, киприклари орасидан орқа томонда ёнаётган шуълани кўрди... «Фақат учувчилар кўришмаса бўлгани»,— дер эди ўзига-ўзи. Бахтга қарши учувчилар кўришмади, шунинг учун ҳам улар тўппа-тўғри станция томон учиб боришарди.

Сергей Иванович тинчлангандек кўзларини юмди, юрагида гўё Кирияновнинг қўполлиги, тарбиясизлиги... ва нодонлиги учун ачингандек бўлди.

— Мен Цветкова ҳақида батафсил гаплашмоқчи эдим.

— Гапирсангиз гаплашаверамиз, бари бир эмасми.

— Баъзиларнинг таъкидлашича, сизларнинг ўртангиздаги алоқа ҳаддан ташқари яқинмиш.

— Бунинг ҳам ишга алоқаси борми?

— Афсуски, шундай. Бу яқинлик сизнинг унга нисбатан мулойим муносабатда бўлишингизга олиб келган. «Губернатор»нинг хатти-ҳаракатларини синчиклаб ўрганилар экан, шундай хулосага келиш мумкин,— сиз бошқаларга нисбатан қаттиққўл бўлгансиз.

— Мен у аҳмоқни аяган эдим.

— Энди сизнинг меҳр-шафқатингиз йўқолдими?

— Энди менда унга нисбатан барча нарса сўнди. Сиз ҳар ҳолда ҳақсиз, сўзни ўзгиртирган билан маъно ўзгармайди. Авваломбор у, Цветкова айбдор. Гапнинг пўсткалласини айтганда, у партия бошлиғи-ку, одамларнинг ҳаётига шахсан жавобгар киши. Гусевнинг бу ерда айби камроқ.

— Храбриков-чи?

— Храбриков, у аҳмоқнинг ўзи.

25 май. Соат 19-у 10 минут.

ПЁТР ПЕТРОВИЧ КИРЬЯНОВ

Храбриковни жўнатиб, ПэПэ Қирага яқин келиб ўтирди ва ўзининг фикрича, муносабатларидаги мувоzanатини тиклашга ҳаракат қилди. Меҳмонлар бўлса совға ВЭФларни музика оҳанглари бор тўлқинларга тўғрилаб, қандай хоҳлашса шундай ўйинга тушиб яйрашар, кулишар ва ичишда давом этишарди. Қирьяновнинг қатъият билан қилган ҳаракати бир зумдаёқ — Цветкова бошлаб берган ва бир неча дақиқа давом этган жанжални тинчитган, гарчи қизнинг ножўя хатти-ҳаракати Пётр Петровичнинг аввалига жаҳлини чиқарган бўлса ҳам, ҳозирги осойишта шароитни кўриб, ўздан-ўзи ҳаддан ташқари мамнун эди. У ўзининг асл, мағрурона ҳолига қайтди, бу қандай яхши, ўзинг ўзингнинг бир гуруҳ одамлар устидан ҳукмронлигингни сезиш қандай қайтарилмас бир ажойиб нарса.

ПэПэ ўзида йўқ тўлқинланар, унга бундай бақириқ-чақириқ билан ўтадиган сайиллар жуда ҳам ёқарди, бундай кечалар ора-сира ўтса ҳам, кўплаб ташвишлар, ҳар хил юмушлардан озод бўлиб дам олишга ёрдам берарди. Унга туғилган кунларини нишонлаш, оғир, машаққатли, биров миннатдор бўлмайдиган «губернатор»часига қилинадиган меҳнат эвазига мукофотдек туюларди. Йўқ, ҳақиқий, ростманасига бўладиган мукофотга ҳали бор, лекин бу кечалар ҳам чакки эмас, чунки, улар бошлиқнинг обрўси, унга чинакам содиқликнинг нишонаси. Шундай ажойиб кечада унинг севиб, ҳурмат қиладиган ходимларидан бири, яна бунинг устига унинг туғилган кунда йиғлашига йўл қўйиб бўлармиди.

— Қира Васильевна, — энгашди у Цветковага қуюшқондан чиқмай, ўйнашиб, билинар-билинемас катта қўллари билан уни қучоқлаб. — Қира Васильевна, тинчланинг, сиз ҳақсиз, албатта сиз ҳақсиз, лекин у гаплар орқада қолди!

Қира бошини кўтарди, енгини орасидан бежирим дастрўмолини олди, кўз ёшларини артди ва ўздан-ўзи қилиб қўйган ишидан уялди. Унинг ҳеч қачон бундай жаҳли чиқмаган эди. Бошланган жанжал кўринишидан муваффақиятли тамом бўлган бўлса ҳам, на у, на Гусев

группаси учун ҳеч нима қўлга киритилмаган, фақат одамлар ўртасидаги очиқдан-очиқ низогина қолган, шунинг учун ҳам Қира ўз асабингни доим жиловлашга ўрган, деб ўзини-ўзи койирди.

Кириянов бўлса унга қараб кулар ва очиқ-ойдин роҳатланаётганини намоиш қиларди.

Ниҳоят, аёлларга хос қийин пайтларда юз берадиган бемаънилик ўтиб кетгандек бўлди, Кирияновнинг хатти-ҳаракати туфайли, унинг одамлар билан тил топа билиши, баъзан қаттиққўл, баъзан мулойим иш тутиши туфайли можаро унут бўлди.

У Қирага стаканни суриб қўйди, озгина бўлса ҳам ичишга, буғи гўштидан ейишга мажбур қилди, буларнинг ҳаммасини марҳамат юзасидан, шу билан бир вақтда ғамхўрлик ва одамийлик кўрсатиб бажарди.

— Сиз менинг жонгинамсиз,— гапирди у,— биз эр-какларни эзиб ташлаш зарур, бизга милтиқнинг оғзини рўпара қилиш керак, бўлмаса, одамзод йўқ бундай жойда, кечирасиз, хотинлар йўқ жойда, бутунлай айиққа ўхшаб кетамиз.

Бу нозиккина аёл ўзига келиб тинчланар экан, унга ишонмасдан қараб қўярди, у бўлса гапнинг очиғини айтганда бугунги машмашадан ҳайрон эди, келиб-келиб шу бугун, унинг туғилган кунда томоша кўрсатадимиз, буни ўйлаб ақлига сиғдиролмасди. Ҳечқиси йўқ! Ким-ким бўлсин-ку, лекин ПЭПЭ ана шундай жанжални ҳам тинчитади.

Цветковани юпатиб, унга гапириб овора бўлса ҳам Кириянов аслида зеркиб ўтирарди. Агар ундан, сиз зеркиясизми деб сўрашса, у бунга ҳеч бир бўйнига олмасдан, роса саҳнадагидек қилиб кулиб берарди, лекин далил далилликча қолади, у ҳозир зерикаётган эди. Меҳмонлар бўлса, бақирган-чақирган, ашула айтишган, ўйинга тушишган, яна ҳамма нарсани унутиб, ҳатто бошлиққа ҳам эътибор бермай қўйишган эди. Гўё мажбурий программани ўтиб бўлишган; мисол учун доклад тинглашган, ниҳоят енгил тортиб, энди ўзларини спиртга, овқатга, музикага уришарди. Кулса ҳам, лекин ўзини-ўзи зўрға ушлаб турган Кириянов атрофда ўтирганларга истар-истамас қарарди. Ҳар хил одамлар келишганди: посёлкадан бир неча киши, бухгалтер, бир қанча мутахассислар, кўримсизгина радист қиз — агар аёллар камчил бўлишмаса унга йўл бўлсин эди, хўжа-

лик ишлари мудирини, унинг олдига кўргани келган хотини, радиостанция бошлиғи ва Лаврентьев.

Бошқа мўътабарли жойда, ўйларди Қирьянов, бундай маданиятсиз вайсақиларни дастурхон у ёқда турсин, ҳатто ўзига яқин ҳам келтирмасди, агар улар шаҳарда дуч келишса борми, у мўътабарлик билан калласини истар-истамас қимирлатиб ўтиб кетган бўларди. Бу ерда-чи, шароит бошқача, ҳисоблашиш керак. Улар билан ўтиришга, спирт ичишга, ўйин-кулги қилишга, ҳар хил бўлмағур аскияларни айтишга, ўзини-ўзи сахий, одамий қилиб кўрсатишга тўғри келади.

«Уларни ҳозир болохонадор қилиб сўкиб, бир таъзирини берсам қани эди!— ўйларди Қирьянов,— мушт билан столга урганча, устидаги фанерни парчалаб, уларни ўлгудек кўрқитсам, томоғим қирилиб кетгунча бақирсам қани эди, улар ахир ким билан ўтириб ичиш-ётганини билиб қўйишса яхши бўларди!»

У зерикканидан эснади. Цветкова энди хотиржам ўтирар, Қирани ортиқча юпатишнинг ҳожани қолмаган, у, шунингдек, мушти билан столга уришни ҳам хаёлидан чиқаришга мажбур эди. Қирьянов тушунарди: ҳаётнинг қонунини шунақа, гул ҳидлагини келдими, тиканига ҳам чидайсан.

Уларнинг олдига Лаврентьев билан радиостанция бошлиғи келиб ўтирди.

— Пе-е-тр Петро-ович!— сўзларни чўзиб гапирди Лаврентьев, ўзининг узун бармоқларини ўйнатиб.— Уша Храбриковни жиловлаш керак, керак ахир, яшашга кун бермаяпти!

— Жиловлаймиз, жиловлаймиз!— тез гап қайтарди Қирьянов.— Керак бўлса, жазолаймиз, ҳатто бўшатамиз ҳам. Нимасини айтиш мумкин! Лекин сиз ҳам адолатли бўлинг! Қаранг, у бизга қанча нарсани тежаб берди. У билан ишлаш ҳам керак! Тарбиялаш зарур! У партиясиз, ҳали сиёсий жиҳатдан пишиб етилмаган, биз унинг ақлини жойига келтиришимиз керак.

— Воҳ-ҳа, жойига келтириш!— хитоб қилди Чиладзе, кўзларини ўйнатиб.— Унинг ўзи бу ерда ҳар биримизнинг ақлимизни жойига келтириб қўяр. Кейин мотам марсиясини чалади.

— Қўйинг-э,— деди хохолаб куларкан Қирьянов,— мотам марсиясини гапиряпсиз! Айтинг-чи, биз мотам маросимига йиғилганмизми?

Лаврентьев ва радист орага совуққонлик тушгандек жим ўтиришарди.

— Ҳар ҳолда, Храбриков билан бирортамиз бирга учиб борсак бўларди,— деди Лаврентьев.— Беш қўл баробар эмас...

— Уча қолинг!— бепарво жавоб қилди ПэПэ. Лаврентьев ва Чиладзенинг ёқимсиз гаплари унинг жонига теккан.— Уча қолинг!— қайтарди у яна.— Лекин мени ўз ҳолимга қўйинг. Мен бировларнинг ишларини қилмоқчи эмасман.

Кирьянов ўзидаги кутилмаганда пайдо бўлган ёмон кайфиятни ҳайдамоқчи бўлиб кулди, шу билан сунъий равишда яхши кайфият яратмоқчи бўлди, буни у уддасидан чиқарди.

Ирғиб ўрнидан турар экан, байрам муносабати билан кийган янги, рангдор костюмини ғижимлади.

— Қира Васильевна,— қичқирди Кирьянов, яна ўзига эътиборни жалб қиларкан, ўз қадди-қомати билан бошқаларни бир чеккага суриб қўйгандек бўлиб.— Келинг бу ёққа.

У таклиф қилишни бошқа қайтармади, гарчи Цветкова бир қарорга келмаса ҳам, Кирьянов унинг стулини ушлади, саранжомлик билан ўзининг ёнига қўйди, Киранинг гавдасини ўзига яқинлаштириш мақсадида энгашиди ва анча сийқалланган танго садолари остида рақсга туша кетди. Меҳмонлар гир айланишиб, доира шаклини ташкил қилишди. Цветкованинг кўзига тикилиб ва унинг қизариб-бўзариб ўнғайсизланаётганига қарамай, ПэПэ ҳар хил бачкана қилиқлар қилиб рақсга тушарди, у ўзича турли-туман рақс усулларини ўйлаб топаркан, эсларди: илгари бундайларга жуда ҳам уста эди, бировларга тақлид қилиш унга асқотарди, баъзан эса ўз тенгқурларидан ўтказиб ҳам юборарди, чунки ўша пайтларда у билан ўйинга тушаётган қизлар унга халақит беришмас, у қизлардан ўзини устун қўйиб, агар тушунишмаса бир усул билан уларни чирпирак қилиб айлантириб ўзидан узоқлаштиради, баъзан енгилгина, худди мебелни кўтаргандек осмонга кўтариб, яна оҳиста жойига келтириб қўярди.

Гир айланаётган Кирьянов қайрилаётган пайтида атрофга қараган эди, кўзининг қири Чиладзе билан Лаврентьевга тушди. Пальто ва шапкаларини ушлаб олган ҳолда улар эшик ёнида туришарди. ПэПэ тушун-

ди: улар Киранни ўзлари билан олиб кетишмоқчи, лекин у хайриятки кўрмаяпти, спиртдан ва чирпирак бўлиб айланишдан боши гангиб қолган, унинг хаёлида одамлар ҳам, ошхона деворлари ҳам бирга қўшилиб айланаётган бўлса ажабмас; буни сезаётган Кирьянов тезроқ жўнаб қолинглар жаноблар, деб айтгиси келарди. Бир оз бир-бирларига гап сотиб туришганларидан кейин Чиладзе билан Лаврентьев ошхонадан чиқишди, уларнинг чиқиб кетганини ПэПэдан бошқа ҳеч ким сезмади.

«Учишса уча қолишсин, майли,— бепарволик билан ўйлади Кирьянов,— майли, хоҳишлари бор экан уча қолишсин, лекин ваҳима кўтаришмасин, бугунги даврага халақит беришмасин».

Рақс давом этар, меҳмонлар кулишар, лекин баланд овоз билан эмас, чунки Кирьянов нима бўлса ҳам партия бошлиғи билан танцага тушарди-да, худо билсин, уларнинг муносабати қандай, бу ҳақда ўйлашаркан, улар ҳатто кулганда ҳам меъёрида, малол келмайдиган қилиб кулишарди.

ПэПэ Кираннинг ялиниб-ёлвориб турган кўзларига қараб қўлини силтади, меҳмонлар худди буйруқ берилгандек енгил нафас олишди, яна стаканларни тўлдириб, дастурхондаги нарсалардан истеъмол қилиб, шовқин солиб рақс тушиб кетишди.

— Ваҳоланки, сизнинг,— деди кутилмаганда Кира,— оу одамларга ҳеч бир зорлик жойингиз йўқ-ку.

У бошини силкитди, оғзининг таноби қочиб кулди, кейингича Цветкова меҳмонлар ҳақида нима деяётганига фаҳми етди, уни ўзидан бир оз узоқлаштириб ўйинда давом этаркан, Қирага узоқдан назар ташлади. Аввалига у қизнинг ақлини киритиб қўймоқчи бўлди, буни у бошқача йўл билан билдирмоқчи эди, руҳий таъсир қилишнинг унга фойдаси йўқлигини ўзича ўйларкан, бирдан хохолаб кулиб юборди.

— Буниси тўғри!— бўғиқ товушда қизнинг қулоғига шивирлади у. Қиз енгилгина нафас олиб, ундан узоқлашди. Рақс Кирьяновни қизитиб юборганди, Кираннинг бироз узоқлашганини кўриб, енгилгина ҳаракат билан уни бағрига тортди. «Э-ҳа,— ўйлади у шу он,— чакки эмас-ку»— ва мулойимлик билан қизнинг белидаги кафтини бир оз пастроққа туширди. Цветкова ўзини ноқулай сезиб, тисарилди, у эса қизни қўрқитиб юбормаслик учун хатосини тузатди-да, шу ондаёқ хохолаб кулиб,

ўзини гўё гапни давом эттираётгандек тутди, аслида эса, бутунлай бошқа нарса тўғрисида ўйлай бошлаган эди.

— Буниси тўғри!— қайтарди у; Қирага эргашар экан, унинг сочларидан келиб турган ёқимли ҳидни туйиб, бирдан таклиф қилди:— Келинг, даврага қўл силтай қоламиз!

Кира тушунмади. У радиостанцияга боришлари мумкинлигини уқтирди, аҳмоқ қиз бўлса суюниб, шу ондаёқ кийинишга югурди. «Уни ичишга мажбур қилса бўларди,— ўйларди у, чаккаларидаги қон томирлари қаттиқ ураётганини сезиб.— Ҳа, майли. Уйда коньяк бор эди шекилли».

Ўзининг кетаётганини сездирмаслик мақсадида транзисторнинг овозини баланд қилиб қўйди, сўнг гўё ҳеч нарса билмаган одамдек, Қиранинг изидан ташқарига чиқди.

Ташқарида қош қорайиб қолган. Ой бўлса қора булутларни ёриб ўтишга интилар, атрофини доира шаклидаги оқ ёғду ўраб олганди.

— Кун совияптими-а?— сўради овозини пасайтириб Кирьянов, Қирани қўлтиғидан ушлаб, унга совуқ еган кишидек ёпишар экан.

— Об-ҳаво маълумоти бўйича шамол бўлиши, ҳўл қор ёғиши керак,— кулди Кира, — лекин синоптикларни биласиз-ку!

Шошмасдан, бемалол сайр қилиб юрган кишилардек, улар радиостанциянинг олдига бориб қолишди, Кира энди хотиржам бўлганди. У қўлидан келган ҳамма ишни қилди, ҳатто қилиб бўлмайдиган иш амалга ошди. Ҳа, бугунги бўлиб ўтган воқеадан энг таажжублиси — ПэПэнинг хулқ-атвори эди. У ўзининг ошкора бош кўтаришига тайёрланар экан, Кирьяновнинг қаҳр-ғазаби ва жаҳли чиқишини кутганди, амалда-чи, ҳаммаси оддийгина, ўз меъёрида бўлди, ёки у бор гапни тушунидимикан, ахир у ҳам аҳмоқ одаммас-ку, ё қўрқиб кетдими? Яна ўйин кўрсатаётган бўлса-чи?

Кирьяновнинг кўнглига ҳамон барибир тушунмаган Кира эшикни тортди. Хонанинг қоқ ўртасида Чиладзе билан Лаврентьев туришар, уларнинг иккиси ҳам хурпайнишиб кетишган эди. Улар бизни қандай қилиб қувиб ўтишдийкин?— ажабланди Кира.— Қишлоқда биргина кўча бўлса... У шу пайт тушунди: ниманидир, энг

асосий нарсани унутибди, бир дақиқа кўзини юмиб, уйқуга кетибди. Ҳа, ҳа, ҳа! Худди шундай бўлган. Ҳамма ёқни остин-устун қилиб, барчани оёққа тургазиб, ўзи Кирьянов билан хотиржам юраверибди, содир бўлган воқеани худди кечмишдек қабул қилибди. Нима учун кечмиш? Ахир ҳали унчалик кўп вақт ўтгани йўқ-ку, ҳали одамлар қутқарилгани йўқ-ку.

Ҳаммасини елкасидан силкитиб ташлагандек, Кира олдинга қадам ташлади, лекин унинг йўлини ПэПэ тўсиб чиқди.

— Қани,— дўқ билан сўради у,— қандай янгилик бор?

— Улгурмадик,— жавоб қилди унга Лаврентьев.— Майдонга югуриб борган эдик, вертолёт кетиб бўлибди.

— Бу ерда нима гап?— сўради Кира.

— Тинчлик,— қовоғини солиб деди Чиладзе.— Оддийсига ҳам, авария ҳолатида бериладиган радио тўлақинига ҳам жавоб беришмаяпти.

ПэПэ охири радиограммати талаб қилди. У қисқагина эди: «Ҳаммаси жойида, ёрдам кутяпмиз!»

— Дарвиш, ичимдагини топ!— гап бошлади у ва Кирага ўгирилди.— Ҳеч бир қўрқинчли жойи йўқ. Эҳтимол, батареялари ишдан чиққандир ёки бошқа бирор нарса...

— Гап батареяларда бўлмаса-чи?— сўради Чиладзе. У ҳушёр тортган, нимадандир хавотирланган, базм кайфиятидан унда ҳеч қандай асорат қолмагани, буни кўрган Кира чўчиб кетди. Тантанали кечада у Гусевнинг группасини қутқаришга барчани чақирган, одамларга хавф таҳдид солаётганини айтгани, холос. Чиладзе бўлса энди хавф ҳақида эмас, бошқа нарса тўғрисида гапиряпти. Ҳа, бошқа нарса тўғрисида.

— Ваҳима қилманг!— деди ҳазиломуз Кирьянов.— Сиз ахир хотин киши эмассиз-ку!

— Ҳа, хотин киши эмасман!— деди Чиладзе.— Аммо оддий томошабин бўлиб туrolмайман...

— Сиз байрам билан овора бўлиб кетдингиз,— деди Кирьяновга Лаврентьев,— Пётр Петрович, у ҳолатдан энди чиқинг! Ахир у ерда одамлар, улар ҳалок бўлишяпти!

— Ҳа, жин урсин!— хитоб қилди ПэПэ ва Кира яна бир қур аввалги «губернаторни» кўрди.— Мен бу ерда биринчи кун эмасман-ку! Буларнинг ҳаммаси бўлган,

тушунинг ахир, минг маротаба бўлган! Авария ҳам, алоқа узилиб қолиши ҳам ваҳима қилиб айтиладиган ЧП! Ва уларнинг ҳаммаси ҳам яхшилик билан тугаган.

— Кўза ҳам ҳар кун эмас бир кунни синади-да,— эътироз билдирди Лаврентьев.

ПэПэ энди асабийлашган, у бурчакдан-бу бурчакка юрар, баланд кенг яғринли соя эса унинг кетидан эргашарди. Кейин у тўхтади.

— Яхши!— қўлини силтади у.— Мана сизларга исбот: қарши одамман. Мен ноҳақ, сиз ҳақсиз. Мен хотиржам, сиз нотинчсиз. Лекин вазиятга ҳақиқат юзасидан қарайлик. Вертолёт кетди. Иккинчиси ремонтда. Биз нима қилишимиз керак? Сиз? Мен? Кутиш! Бизга фақат кутиш қолди, холос! Столдан ҳаммамиз сакраб туриб, вертолётга бутун кампания билан чиқиб, Гусевнинг олдига учиб бориб уни қутқаришимиз мумкин эди. Лекин бу арзон иштиёқ, буни ахир тушунинглар! Бу ботирликнинг ярми ичкиликники. Гапнинг сирасини айтсам, агар ҳақиқатан ҳам Храбриков айбдор бўлса у ўз хатосини тузатсин. Ёки мен нотўғри гапиряпманми?

Чиладзе ўгирилиб, Лаврентьев томонга қаради. У бўлса бошини қуйи солиб турарди.

— Храбриков одамларга жавобгар эмас,— деди бироз жим тургандан кейин Чиладзе.— У вертолётга жавоб беради, агар уни том маъноси билан жавоб беради, десак!

— Сувни лойқалатманг!— деди Кирьянов қатъий.— Ўзингизни қўлга олшингизни маслаҳат берардим. Эфирни назорат қилиб туринг. Агар бирор нарса бўлса, хабар қилинг.

Кирьянов буйруқ берар экан, ўзи бепарво эди. Бу ҳамма машмашани Цветкова ўйлаб топди. Ҳозир эса уни бутунлай бошқа масала қизиқтирарди. ПэПэ Киранни қўлтиғидан ушлади, улар кўчага чиқишди. Цветкова билан Кирьянов кўп эмас, чорак соат радистларнинг олдида бўлишди, бу вақт ҳаво бутунлай ўзгариб кетганди, бундай ҳол бу ерларда тез-тез учрарди. Боягина ёғду сочиб турган ой энди булутлар орасидан аранг кўринар, шимол томондан бўлса, ёқимсиз, кучли совуқ шамол эсарди. Кўринмас, лекин қалин, поёнсиз ҳаво тўлқини тайга ва у орқали посёлкага ёпирилиб келаётгандек туюларди. Кўчадаги лой-балчиқ совуқ ҳавода

қотиб тарашага айланар ва оёқ остида синиб, ғирчиллаган овоз чиқарарди.

Шамолга кўксини бериб келаётган Қирьянов Қирани бағрига тортарди. Қиз ғамгин борар, афтидан қаттиқ шамол кайфини қочирган ёки яна Гусевга раҳми келиб, ич-ичидан эзилар эди.

— Қўйинг энди, эзилманг!— бақирди унга Қирьянов.— Вертолёт уларга аллақачон ёрдам қилган, ҳамма сир мана шунда, шунинг учун ҳам улар жавоб беришмаяпти.

— Улар анчадан бери жавоб беришмаяпти!— деди Қира.— Кейин бунинг устига кучли шамолни қаранг.

— Бу ўткинчи шамол!— қувонч билан ёлғон гапирди Қирьянов.— Тезда тиниб қолади.

Улар Қирьяновнинг уйи олдига келиб қолишганди. Қирани қўлидан тутиб, худди қизалоқни йўлга бошлагандек тортиб, ПэПэ уни ўз уйига олиб кирди.

Совуқдан қизариб кетган юзини ишқалаб, диванда ўтирар экан, Қирьянов унга тикилиб қаради-да, ўйлади: бу кичкинажон синчиклаб қараганда чакки эмас, уни аслида бекорга аямаган экан, чунки уни кўз остига олиб юраркан, бошқалардан талаб қилгандек, ундан айгарлик даражада ҳеч нарса талаб қилмасди. Келажакда яраб қолса керак, деган фикрда эди.

Бу кичкинажон ҳақиқатда бориб-бориб бир кун керак бўлиб қолиши турган гап эди, чунки ҳар бир кишининг ўзига яраша файзли томони ҳам бор, шуниси қизиқки, бугун у ҳаммадан баланд овоз чиқариб, ўзининг мавжудлигини сездириб қўйди. Шу билан у ўз қобилигини йиртиб ташлагандек бўлди. Ва ниҳоят,— деб ўйларди Қирьянов, гўё келажакда бўладиган воқеалардан ўзини четга олиб қочгандай.— Унинг ўзи айбдор,— агар жим тургандами, мен унга балки эътибор қилмаган бўлардим, у бўлса бирдан гапириб ўзини кўрсатди-қўйди, шу пайт унга қарадим-ку тушундим, бекорга уни асраб қўймаган эканман. Мана, у кунимга яраб қолди.

ПэПэ Қирага яқинлашди, уни елкаларидан қучди, гўё шу билан ўзини ғамхўр қилиб кўрсатаётгандек тутди, пальтосини ечишга ёрдамлашди, у бўлса ҳеч нарсани тушунмагандек миннатдорчилик билдириб, бошини қимирлатди. Қирьянов эса ўзининг кейинги қабиҳ ҳаракатлари учун бу белгини розилик аломати, деб баҳолади.

ПэПэ Қирани қучоқлади, унинг елкаларини қисиб, бағрига шундай босдики, у қимир этолмай қолди, чекинмади ҳам, уни ердан бир оз кўтарди, соқолларини унинг юзига босиб ўпди, худди айиқдек унинг лабларига ёпишди.

Қиз энди типирчилар, Кирьяновнинг елкаларига мушти билан урар, лекин бу унга чўмоли чаққандек ҳам таъсир қилмасди. Қизни худди кичкина боладек қучоқлаб, бағрига босиб, кейин эҳтиётлик билан диванга ётқизди, кийимидаги жимит тугмачаларини ечди, буларни бажараркан, антикар, ҳарсиллаб нафас олаётиб, дерди:

— Тентаккина, типирчилама, хўпми, сенга нима керак ўзи, ҳаммаси жойида бўлади, о-кей!

Тугмачалар унинг бақувват бармоқларига илинмасди, шунда у тугмачаларни бирин-кетин узиб ташлади, бу унинг ўзига ҳам қизиқ туюлди, тугмачалар эса бутун кўйлакнинг узунасига тақилганди, охирига етганда хохолаб кулиб юборди.

Бор кучини йиғиб, бутун вужуди билан қаршилиқ кўрсатаётган Цветкова унинг қўлидан қутулишга уриниб кўрди, лекин бу фойдасиз эди. Кутилмаганда Кирьянов баданни зирқиратадиган оғриқ сездди, чўчиб кетди ва кулди, қизгинажон унга тишлари билан ёпишиб, ҳаттоки билагидан этларини узиб олгандай бўлди, лекин бу баҳайбат кишига таъсир қилмади. Аччиғи келиб, энди қатъий ҳаракат билан киришди, кийимларидан чиқаётган электр учқунлари йилтираб кетаркан, Кира кутилмаганда сўниб қолгандай бўлди.

ПэПэ гўё ғалаба қилгандай, олға ҳаракатга тушди, шу пайт бирдан, қизнинг осойишта, ҳатто бепарволик билан айтган гапларини эшитди:

— Менга қаранг, «губернатор», сиз нимага менинг кийимларимни йиртяпсиз? Ваҳоланки, мен сизнинг асирангиз эмасман-ку?

У кулиб юборди, қизни бир неча дақиқаларга бўш қўйди. Кўринишидан гап-гапга уланиб кетадиганга ўхшайди, деб ўйлади ўзича.

— Майли, шундай бўла қолсин!— юпатмоқчи бўлди уни шу дақиқаларда ва кўйлакларини йиртиб ташлади.

Шу пайт кутилмаганда, худди момақалди роқ сингари телефон жиринглади. Кирьянов сўкиниб Қирани нои-

лож қўйиб юборди-да, телефон трубкасини қўлига олди. У жим туриб, симнинг у томонидан нима гапирилаётганини эшитди, кейин жони чиқиб бақирди:

— Лекин вертолёт кетди-ку! Кетди, деяпман-ку!

Телефон трубкасини улоқтирди-ю, Цветковага ўгирилди. У эгнига пальтосини ташлаб тик турар, пальто остидан йиртилган қўйлаклари кўзга ташланарди.

— Жин урсин!— сўкинди Кирьянов.— Грузиннинг виждони қимирлаб қолибди! Талаб қилармиш, нимани талаб қиласан!— шу пайт бирдан Кирага буюрди:— Ечин, деяпман!

— У ерда нима гап?— сўради Кира.

— Сени Гусевинг овозини чиқарибди. Айтишича, йиқилиб тушган экан. Уларни сув босаётган эмиш. Ечин, деяпман сенга!..— Қиз билан олишиш жонига тегди, нима бу, ахир у ёш бола эмас-ку, нега уни яқинлаштирмаяпти, унинг муносабатларини оёқ ости қилмоқчимми. У ўз ишини қиладиган бўлса қилиб бўлди, энди қизгина-жоннинг ўзи мойиллик кўрсатиши зарур. Шуларни ўйларкан, ПэПэ қайтиб Кирага яқинлашди ва сўзини яна қайтарди:— Ечин!

— Шунга айтиб қўймоқчиман, бу ҳаракатингиз жоний ишга киради,— деди у хотиржамлик билан.

— Нима?— тушунмади Кирьянов.

— Сиз қилмоқчи бўлган ишни айтяпман.

— Ярамас,— жавоб қилди Кирьянов эринчоқлик билан, кейин ўйлади: «Ҳа, айтмоқчи, чиндан унинг қўлидан бу иш келади! Бу аҳмоқ ҳамма нарсага қодир» ва бирдан бақириб кетди:— Ярамас! Қари қиз! Мен сени бу ердан улоқтириб ташлайман!

— Аллақачон улоқтириш керак эди,— ғамгин жавоб қилди Цветкова; унинг улоқтириб ташланишга рози-ризолиги Кирьяновнинг газабини қўзитиб юборди.

ПэПэ гангиб ташқи кўринишидан бўрига ўхшаб, деворга сакради, милтиғини олиб, ўйнинг шифтига ўқталганча тепкини босди. Ўқ овози янграб, ўйни порох тутуни босди. У ҳорғин кўйда милтиғини диванга улоқтирди, ўзи ўзидан нафратланаётганини сизди.

Цветкова аллақачон уйдан чиқиб кетган, милтиқ отиш ҳам навбатдаги ўйин эди. Бу ўйин ёлғиз томошабин учун — у ҳам бўлса ўзи учун эди, шунинг учун ҳам ҳаддан ташқари қабиҳ эди.

— Соат ўн тўққизу ўн минутда Гусев группасидан охирги радиограмма келган эди. Шундан кейин алоқа яна узилди. Нима сабабдан бундай бўлган, биласиз. Бу ҳалокатни билдирувчи белги эди.

— Вертолёт бу пайтда аллақачон осмонда эди. Илгари бўлиб ўтган бор гапни бир чеккага йиғиштириб қўйсак, чин сўзим: мен жавобдан қўрқмайман. Лекин бу ерда мен айбдор эмасман. Қолган барча гап Храбриковнинг зиммасига тушади.

— Эслатиб ўтаман, у гувоҳларга ишора қилиб шуни айтяптики, сиз унга аввал қаерга учиб боришини айтмаган экансиз, спиртгами, ёки одамларгами?

— Мен нима ҳам дердим, аблаҳ аблаҳлик қилибди. Ахир мен айтмаган бўлсам ҳам, аввал қаерга учиб бориш лозимлигини ўзи наҳотки билмаса?

— Сиз ақлли гапларни айта бошладингиз. Лекин гап шундаки, Храбриковнинг шундай хатти-ҳаракатида сизнинг айбингиз йўқми?

— Айбдорман. Мен энди тушундим. Сиз бунга ҳам қўлиб олиб, расмийлаштирасизми?

— Афсуски, бу менинг бурчим, Пётр Петрович. Афсуски.

25 май. Соат 19-у 15 минут.

СЛАВА ГУСЕВ

Олди-қочдилардан гапириш навбати Гусевга етиб келганда, унинг асаби худди камондек таранг тортилган, аммо шунга қарамай, бемалол оёқларини узатиб ётар эди. Коля амаки ўз ҳикоясини айтаётган пайтда у сувни ўлчаш учун тиқиб қўйилган чўпга синчиклаб кўз ташлади, чўп энди бутунлай сув остида қолиб кетиб, кўздан ғойиб бўлганди, Слава ўзича хаёлга чўмиб, ўтган вақтни чамалаб чиқди ва сув бир соат давомида бир дициметрдан кўтарилиб, сув босими ғоят тез кучайиб боряпти, деган хулосага келди.

Оролча уларнинг кўз ўнгинда йўқолиб борарди, лекин у бунга бошқаларга билдирмас, умуман бошқалар ҳам бунга сезмасдан иложлари йўқ эди, чунки вақтни ўтказиш ва бекордан бекор ваҳимага тушмаслик учунгина ҳар хил олди-қочдиларни гапириб ўтиришарди.

Ниҳоят, олди-қочди гапириш навбати унга етиб келди, Орелик: «Славик, бошла!» деди. Слава бирдан ўрнидан сакраб турди.

— Мана менинг олди-қочди гапим,— деди Гусев, ён-атрофга кўз ташлаб.— Кўряпсизми, бу қандай талофот!

Унга ҳеч ким, ҳатто Валька Орлов ҳам эътироз билдирмади. Слава эрталабки хатоси учун энди ўзини-ўзи сўкди. Талафот кулфати эндиликда шундай равшан эдики, уни кўриб юраклар орқага тортиб кетарди. Эрталаб Гусев ўз сўзида туриб — ҳаммалари сувга тушиб ҳўл бўлишса, ҳатто бунинг оқибатида касал бўлиб қолишса ҳамки, лагерни тепаликка олиб чиқилса, дуруст бўларди. Мантиқан вертолётни тез чақиришни айтган Орелик ҳақ бўлса-да, дунёда бу ҳақиқатдан ташқари шундай бир нарсалар борки, ким-ким-у, ҳаётда тажрибаси кўп Гусев бунни жуда яхши билар эди.

Худога ишону, лекин ўзингга эҳтиёт бўл, деган мақолни яхши билган Гусев, ҳамма вақт бунга амал қиларди; лекин у нима бўлиб, бошдан Орловнинг гапига кирган, бунинг устига Коля амакининг писандасидан уялиб, ўзини «губернатор»га қиёслаган, бошқаларнинг сўзи билан ҳисоб-китоб қилмай, ўз сўзини ўтказмоқчи бўлаётганидан хижолат тортган ва ўз ҳамкасбларининг сўзига қулоқ солишга мажбур бўлганди. «Озгина, жуда ҳам озгина бўлса ҳам қатъият кўрсатиб, уларни сувдан кечишга мажбур қилиш керак эди»,— буни ўйларкан, ўз-ўзининг ланжлик қилганидан хафа бўлар, ўшандай қилинганда эди, ҳозир триангуляция вишқасида қўрқмасдан, вертолёт келишини ҳам кутмасдан сувнинг оқимини томоша қилиб, бемалол ўтиришлари мумкинлигини ўйларди.

Ўзини-ўзи босиб, асабийлашгани учун азият чекиб бунинг оқибати бошқаларга таъсир қилишидан хавотирланиб, у оролчани кўздан кечирди.

Жанубдан келаётган иссиқ шамолни шимолдан келган кучли совуқ шамол енгиб, сувнинг юзи юпқа муз билан қоплана бошлади, лекин катта кенгликдаги сув сатҳи ҳамон тўлқинланиб турар, сув устида ҳосил бўлган музлик ғирчиллаб, қорайиб бораётган тўлқинда мўрт ёгочга ўхшаб синарди. Сувдан чиқиб турган ер энди узун тилга ўхшаб, чўзилиб кетган бўлиб, чамаси етти метрлик жойни ишғол этганди. Вақт ўтиши билан

бу тилга ўхшаш оролча қор тароғига ўхшаб борарди, тўғриси айтганда, тилми ёки тароқми барибир эмасми, вертолёт келмайдиган бўлса, бу тил тароққа айланаиб юқалашиши, тароқ бўлса сув остида қолиб, кўздан ғойиб бўлиши турган гап.

«Унда нима бўлди?»— ўйларди Слава, ўзича кутилмаганда юз бериши мумкин бўлган кўнгилсиз ҳодисаларни чамалар экан.

Триангуляция вишкеси турган тепаликкача икки юз метрча масофа бор эди. Эрталаб Слава билан Коля амаки бу масофанинг бешдан тўрт қисмини кечиб боришган, фақат аҳён-аҳёнда орқага қайтиб саёз ерни қидиришган, ўттиз метрча келадиган охириги масофани у белгича сувга ботган аҳволда кечиб ўтганди. Энди бўлса вишкага борадиган йўл мураккаблашган, буни тушунган сари, вақтни бой бериб қўйганидан хафа бўларди.

Бутун вужудини қоплаган титроқни яшириб, Слава палатка олдига келди. Гулхан ёниб битган, шох-шабба ҳам тамом бўлганди, фақат гулхандан қолган майда чўғлар ҳали ҳам ўзидан охириги ҳароратни чиқариб турарди. Гусев қўлини иситди. Сёмкага авария ҳолатидаги тўлқинга мослашини буюрди, лекин радист қимир этмай ўтирарди. Слава сўроқ аломати билан унга тикилди, уни ҳам аланган-оташ чулғаб олганини сездди. У ҳарорат туфайли пешонасида пайдо бўлган терни артди-да, Петрушенкони шоширди:

— Бўла қол, бунақа бужмайиб ўтирма!

Сёмка ўрнидан турди, турган жойида депсинди ва совуқдан кўкариб кетган лабларини аранг йиғиштириб:

— Славик, антенна йиқилибди!— деди.

Гусев сакраб ўрнидан турди, унинг қаршида шарчалар пайдо бўлиб кўзи тинди, у шох-шаббалар томон чўзилиб кетган антеннага қараб ўгирилди. Уларнинг лагерь билан алоқасини таъминловчи бирдан-бир симип ўралган тиргак сувга тушиб ётарди.

У сўкиниб, жаҳли чиққанидан бақирришга ўтди, лекин уни Коля амаки тўхтатди:

— Сени уйғотмадик!— деди у.— Сен тиркаб қўйган тиргак бўшашиб йиқилган. Кўринишидан қор эриб кетган.

«Тўғри,— ўйлади Гусев.— Антенна учун мослама қилиб тикиб қўйилган тиргак юмшоқ жойга ўтирган,

қор эриб, кейин йиқилиб тушган»,— лекин яна совуқ еб, ўзини ёмон ҳис қилганича, сўради:

— Нега уйғотмадинглар?

— Нима фойдаси бор?— деди Орелик; унинг товушида энди эрталабдагидек беғамлик кўринмасди.— Сувга тушамиз, дейсанми? Сен касалланиб қолдинг. Етар.

Гусев совуқдан кўкариб кетган, айбдор қиёфадаги Сёмкани, қовоғи солиқ Коля амакини, Ореликни кўздан кечирди. Ореликнинг маҳмадоналиги жонига текканига кўп бўлди, шу муносабат билан ҳозир унга бир-икки оғиз қаттиқ-қўпол сўз айтгиси келдию, лекин ўзини тийди, вазиятни ўйлаб, вишкагача ўртадаги масофани чамалар экан, унга етиб бориш қийинлигини тушунди, ҳамма умид осмондан, осмондан бўлса ёрдам келмасди, антенна билан ёрдамга чақириш бирдан-бир нажот йўли эди.

Уч имкониятдан бири, энг қулай, энг осони шу эди.

Гусев бир оғиз ҳам сўз айтмасдан аста-секин, лекин шахдам юриб, деярли сувда чўкиб ётган тиргак томон юрди, бир меъёрда ҳаракат қилиб сувга тушди.

— Славик!— бақирди унинг орқасидан Сёмка, кейин саёз ерда оёқларини сувда шопиллатиб унинг кетидан юра бошлади.— Славик! Мен ўзим.

— Орқага қайт!— қичқирди Гусев; ўгирилиб қарар экан, яна бақирди:— Орқага қайт, деяпман!

Унинг буйруғида ҳали шу пайтгача учрамаган қатъият бор эди, шунинг учун ҳам Сёмка буйруққа қулоқ солди ва орқага қайтди.

Гусев олға кетди. Қизиқ, энди сувнинг муздек эканлиги унчалик билинмасди. У бемалол белигача сувга тушиб бораркан, сув қанчалик кўтарилишидан ҳайратга келар, сувнинг кўтарилишидан ташқари, сув остида қолиб кетган қор пастга анча чўкиб эриган, кутилмаганда юз берган муз оқими дарё сувининг кўтарилишини янада тезлатиши мумкинлигини ўзича тахмин қилиб, ана ўшанда ҳақиқий, ҳа. ҳақиқий фалокат юз бериши мумкин деб ўйлар эди.

Гусев ёмон, бўлмағур хаёлларни ўздан нарироқ қочиришга уринди, бир қўли билан сирғанчиқ тиргакни, иккинчи қўли билан антенна уланган устунни қаттиқ тутиб уни ерга санчиди. Сув устида ҳавони ёриб ўтгандек қора сим-ип чўзилди.

Слава ўгирилиб энди орқасига қайтиб кетмоқчи эди, бир неча қадам ташлар-ташламас, устун сувни чайқатиб, яна қулади. Муз парчаларини атрофга итариб, у яна қайтиб келди, энди икки қўли билан устунни сув тагига қаттиқ босди. Ернинг қотиб қолган қатлами уни ўз бағрига қўймади ва Гусев орол томонга ўгирилиб, Сёмкага бақирди:

— Мен ушлаб тураман, сен хабар қил!

Сёмканинг қулоққа қўювчи аппаратини тўғрилаб, ўз анжомлари олдида овора бўлаётганини у узоқдан кўриб турарди, орага сукунат чўкди.

— Авария ҳолатини билдирувчи радиограмма бер!— бўғиқ товушда қичқирди Гусев.— Тезда вертолёт юборишларини талаб қил!

Сёмка, Орелик, Коля амаки учовлон, оролда бирга гужанак бўлиб олишган ва қотиб туришар эди.

Гусев сувнинг оҳиста чайқалиши ва чапиллашини эшитди.

У сувни яхши кўрарди, чўмилишни ёқтирарди, эсида — ёшлигида сувдан чиқмасди. Қисқичбақаларни ушлашга уста эди, қармоқларга ҳар хил мосламалар ясаб, балиқ овлашда унга етадиган бола йўқ эди. Болалигиданоқ отаси сузишга ўргатган, кўпинча қайиқда сузиб юришганда отаси уни қайиқдан сувга отиб юборар, у бўлса қайиқни қуйруқ томонидан ўнгашиб, аста-секин сузар, бундай аҳволда у соатлаб сувда юрарди. Албатта у сув бошқача эди.

Икки қўли билан антенна боғланган устунни ушлаб, унга тиралиб тураркан, Гусев бутун бадани увишиб бораётганини ҳис қиларди. Фақат бошигина иссиқ эди. Унга сезилар-сезилмас фикрлаш қобилияти пасая бошлади. Аста-секин ҳушидан кета бошлади. Кўм-кўк сув кўзи олдида кулранг тус олди, у қорайиб, рангини ўзгартириб, бирдан кутилмаганда қип-қизил рангга бўялди ва шу пайт қайтиб ҳамма нарса ўзининг асли ҳолига қайтди ва ўз рангига кирди. Гусев ҳушидан кетиб борарди. Товушлар унга кечикиб келар, гўё қулоқлари қулоқчин билан маҳкам боғлангану, ундан аранг ўтаётгандек ёмон эшитиларди. У ўзининг қаердалигини билмас, аранг ўзига келар, ўзига келар экан, бор кучини тўплаб, эсини йиғиб олишга уринар эди.

Сёмка аппарат орқали вертолёт учиб кетгани хақи-

даги жавобни олгач, қувонганидан қичқириб юборди, лекин бунни Гусев эшитмади.

У устунга суянганича турган жойида ҳушидан кетиб, эшитиш, фикрлаш қобилияти йўқолиб бораётган эди. Оролдаги қичқириқ унга аранг эшитилди. У зўр-базўр бўйинини қайирди.

Уч соя, ҳа, оролдаги уч соя сакрар, ўйноқларди. Лангарчўпни қўйиб юбориб, Гусев бир оз сарак-сарак бўлди-ю, ўзини эпполмай, чалқанчасига сувга йиқилди, йиқилиши биланоқ ўзига келиб қолди шекилли, дарров ўрнидан тура бошлади.

Йигитлар уни сувнинг саёз жойидан қўлтиқлашиб олиб чиқишди. Усти-бошидан сув оқар, совуқдан оқаётган бу сув ҳатто юпқа муз ҳосил қилиб, юрган сари мўртлигидан чирсиллаб синарди.

Гусев қаршилик кўрсатар, аранг сўзларини топиб гапирарди, шунга қарамай, уни мажбуран ечинтиришди. Бу ишни бажаришга Коля амакни бошчилик қилди. У гулхан ёнига ўралиб ётиладиган кўрпани ташлашни буюрди ва Гусевни брезент билан ўрашни айтиб, эгнидаги қўйлакни ечди. Сёмка иккита ички кийимни бирлаштирди. Орелик бўлса қопидан узун трико иштон ва оёқ кийимини олди. Коля амакининг қопида эса эҳтиёт шарт учун олиб қўйган пиймалари бор экан. Яна бир кўрпани Симонов пичоқ билан кесиб иккига бўлди, унда қўл ва оёқ учун тешик очди, бунни кўрган Гусев хириллаб кулди. Энди у худди тошбақага ўхшар, яна қандайдир беўхшов махлуқни ҳам эслатарди, группа бошлиғининг қиёфасидан унда ҳеч асар ҳам қолмаган эди.

Гулханда ёнаётган латталардан нафасни қайтарувчи сариқ тутун тараларкан, томоғини қириб, кўзни ачиштирарди, лекин Коля амаки бу қийинчиликларга қарамай, Гусевни худди оловнинг ёнгинасида ушлаб турар, озгина бўлса-да исиниб олсин деб ўйларди. Брезент парчаси шамолда у ён-бу ёнга юлқинса ҳам совуқни тўсиб турар, шунинг учун ҳам гулхандан келаётган иссиқ таъсиридан Гусев аста-секин ўз ҳолига қайтиб қолганди, лекин ҳамон эслаш қобилияти яхши эмасди. Вақти-вақти билан у гўё уйқудан эндигина уйғонгандек чўчиб тушар, шунда ақли тиниқлашиб, ҳар қолда фикрлаш қобилиятини сезар, тўғрироғи, фикрлаш учун курашарди: вертолёт учиб келмадимикин, вертолёт

учиб келмадимикин, унинг хаёли ана шунда эди. Алоқа эса энди узилганди.

Қоронғилик қуюқлашди. Худди тепада ой осилиб турганди, бироқ уни туман ҳалқаси ўраб олган. «Ҳаво ўзгарди,— белгилади ўзича у,— эҳтимол қаттиқ совуқ бўлар». У яна бир бор оролни ўтирган ерида кўздан кечирди. Сув уларни борган сари ўраб борар, энди у худди палатканинг олдида, гулханга яқин жойда чайқаларди. Яна бир соат, эҳтимол ундан ҳам кам вақт ичида гулхан ҳам ўчади. Ана ўшанда ҳаммаёқ зимистон ва совуқ бўлади.

Бош худди пахтага ўхшайди, унинг ичини нимадир қиздирыпти. Яна бир оздан кейин ҳаммаси тамом деб ўйлашдан қўрқарди Гусев. Музликдаги бу тошқин шафқат қилмаслигини у яхши биларди.

Ҳар ҳолда, бирор нарса қилиш керак, чора кўриш зарур эди. Ундан — группа бошлиғидан ҳаракат қилиш талаб этилади. У ахир одамлар учун жавоб беради, эрталаб вақтни қўлдан бой бердими, демак энди уларни қутқаришга мажбур.

— Сиз бўлиб ўтган ҳодисанинг қандай баҳоланишига қизиқяпсизми? Нима ҳам дердик, марҳамат. Сиз бунини совуққонлик деб аташни таклиф қилмоқчисиз. Илк қарашда, эҳтимол, бунини шундай деб аташ мумкин.

— Шундай дея қолинг, илтимос...

— Илтимоснинг нима кераги бор...

— Сизда барибир далил етишмайди.

— Йўқ, омон қолганларнинг гапини экспертиза тасдиқлади: биринчи жиддий радиограмма берилгандан кейин вертолёт группанинг олдига энг кам деганда ўн марта учиб бориб-келиши мумкин эди.

— Агар бир нарсани ҳисобга олинмаса...

— Йўқ, ҳодиса юз берган жойга вертолётнинг қўниши ва лагерни кўчириб олиб келишини қўйиб ҳисоблаганда ҳам, бунини совуққонлик деб бўлмайди. Чунки бу фалокат якуни бориб-бориб ҳалокатга олиб келди.

— Лекин бу ҳодисанинг бошланишини совуққонлик деб атаса бўлади. Мен бунга унчалик аҳамият бермаган эдим! Бировларга ишонганман! Лекин гапнинг пўскалласини айтганда, сизга нима керак ўзи? Мени нима қилмоқчисиз?

— Хотиржам бўлинг, Пётр Петрович, ўзингизни босинг. Сиз, кўринишдан, ҳиссиёт меъёрини йўқотиб-сиз. Ҳамма нарса сиз учун оддийгина. Сиз вертолётни бир қути спирт учун юборибсиз ва шу қути туфайли икки хил жиноят келиб чиқяпти, биринчиси — Гусев одамлари олдидаги жиноят, иккинчиси — ўз хизмат вазифасини суиистеъмом қилиш жинояти. Булар учун ҳар қалай жавоб беришингизга тўғри келади.

25 май. Соат 19-у 20 минут.

ВАЛЕНТИН ОРЛОВ

Валька, Гусевнинг бор кучини йиғиб ўрнидан турганини кўрди, у гаройиб кийимда, аммо сергак тортгандай, аниқ ва маънили буйруқ берарди. Палатка бурчагида консерва соллинган қути ётарди. Консервалар улоқтириллиб, қутини эса бузишди, кейин эса солга ўхшаш нарса ясашди. Палаткани ушлаб — суяб турувчи ёғочлар бу кичик қурилмага мустаҳкам замин яратгандай бўлди. Сол янада бақувват бўлсин учун ўлчов тахталари ҳам ишлатилди, Сёмка ақл ишлатиб, сувда ётган антеннанинг устунини ҳам тортиб келди. Қоқ ўртасидан бўлиб, уни ҳам боғлашди, сол шундан кейин анча пишиқ бўлди.

Жимгина, бир-бирларидан ҳеч нарса сўрамай, ҳеч нарсани муҳокама қилмасдан — бундай пайтда нималар қилиш лозимлигини ҳаммалари билишарди, иш бажаришмоқда эди. Орелик ҳали ҳам ўзича-ўзи, буни сир тутган ҳолда, вертолёт келишига умид қилар ва сол керак бўлмай қолиши мумкин, деб ўйларди. Эрта-лаб ўзининг ҳақлигига ишонган, кейинроқ ҳам ўз сўзидан қайтгиси келмаган ва ҳозир ҳам қандайдир бошқача, ўзларига боғлиқ бўлмаган вазият тўғрисида ўйларди, бу вазиятни улар билишмас, ундан шубҳа ҳам қилишмасди, фақат нима учун вертолёт келмаяпти экан, деб бошларни қотарди.

Сёмка томонидан олинган охириги радиограмма ундаги ишончга ишонч қўшди, ҳаммаси жойида бўлади, деб бутун вужудини қулоққа айлантириб сокинликка қулоқ соларди, лекин шунда ҳам солни боғлашда давом этарди.

Лекин аксига олиб сокинликни ҳеч садо бузмас, фақат шох-шаббаларнинг шитирлаши-ю, кишиларнинг нафас олиши қулоққа чалинарди. У сукунатни тингларкан, биринчи дақиқаларда ўзи эшитиб турган товушларга яна бир овоз қўшилди, бу худди ари ғўнғиллашига ўхшарди, Орелик аввалига ўзига ишонмасдан жим турди. Лекин арининг ғўнғиллаши борган сари баландроқ эшитилди, у хурсанд бўлганидан қичқириб юборди.

— Эҳе-ҳе! Учиб келишяпти!

Сол ясашни бир чеккага йиғиштириб қўйиб, бир зумда ғужанак бўлишиб, кейин бирдан бараварига баланд овоз билан қувонганларидан гапира кетишди, Орелик бўлса ҳуштак чалар, чалганда ҳам қулоқни қоматга келтирадиган қилиб, икки бармоғини оғзига тиқиб, худди ёш боладай ҳуштак чаларди. Бу кулгили эди, чунки вертолёт ҳали узоқда эди, яқин бўлганда нима, кучли винт шовқинидан ердаги ҳуштак эшитилармиди? Лекин Орелик ҳуштагини қўймас, борган сари авжига чиқар, шериклари бўлса уни кўриб хохолаб кулишар, қўлларини кўтариб, ерда ётган қопларни ортиш учун осон бўлсин деб, уларни бир жойга тўплашарди.

Овоз чиқариб келаётган ари борган сари катталашиб, энди тўқ-кўкимтир бодрингга ўхшаб кетди, шу пайт қандайдир дақиқалар орасида Орелик ва унинг ҳамроҳлари вертолёт дарё устидан ўтиб кетаётганини ва у лагерни кўрмаётганини аниқлашди. Ваҳоланки энди оқшом тушиб, тун аста-секин қоронғилашаётганда, уларни вертолётдан бемалол кўриш мумкин эди.

— Мушаклар!— Гусевнинг бўғиқ овозини эшитган Орлов, дарҳол мушак солинган қопга ташлангани, Коля амаки қувиб ўтиб, уни ортда қолдирди. Каттакатта қадам ташлаган Симонов бир сакраб қопга етди-да, ҳатто ўтирган ўрнидан турмасдан, тиззасида туриб, мушакни отди. Қизил шар буйруққа қулоқ солгандек осмонга кўтарилар экан, ўз атрофига ёғдулар сочиб борарди, Коля амаки бўлса умидланиб, кетмакет яна мушак отарди.

Бир-бирларини қувиб кетаётган мушаклар осмон узра ташвишли тўлғанар, осмоннинг пастки қисмини ва қизил рангдан аранг товланаётган қорамтир сувни ёритарди.

Вертолёт бир маромда шовқин солганича, дарё ус-

тидан лагернинг сал пастроғидан учиб ўтиб, ердаги сигнални пайқамай, дарахтлар орасида ғойиб бўлди.

Валька гўё турган жойида қотиб қолди. У оролдан қолган бир парча ернинг чеккасида турар, ўзига-ўзи ишонмасди, вертолёт кетган томонга қараганича қотиб қолган эди. Кўринишидан бу нарса ё ҳазил ёки қалтис хатолик эди. Ҳозир арисимон қуш яна тайганинг ичидан шўнғиб чиқади-да, уларнинг устида пайдо бўлади! Лекин, йўқ, ундай бўлмади, вертолёт кўздан ғойиб бўлди, энди гўнғиллаш ҳам тиниб қолди ва оролга тушган сокинликда Орлов яна музлаган шохларнинг шитирлашини эшитди, орқасидан эса нафасларини ичларига ютиб турган одамларнинг чуқур хўрсиниши эшитилди.

У ўгирилиб қаради.

Гусев, Коля амаки ва Сёмка солнинг устида уймаллашиб ниманидир боғлашарди. Улар вертолёт кўздан ғойиб бўлиб кетганидан кейин бир оғиз ҳам сўз айтмай, жим туришарди; уларнинг бу ҳаракатида Валька қандайдир қатъиятни кўрди.

Аста-секин, бўлаётган воқеаларга тушунмай, у ўртоқларининг олдига келди ва ғазаби қайнаб, қайта-қайта гапирди:

— Лекин нима учун? Нима учун?

Вертолётнинг яқингинадан учиб кетиши даҳшатли бўлиши билан бирга, шундай аҳмоқона, шундай нотанти бир ҳол эдики, буни таърифлашга сўз топилмасди! Бу хато эди, хато бўлганда ҳам ақл бовар қилмайдиган хатолик эди! Ва у буни тушунмас, тушунса ҳам тасаввур қилолмасди!

Гусев Ореликка қараб ўгирилди, уни елкасидан ушлаб, аламзадалиқ билан тортди.

— Валентин!— деди у ҳорғин товушда -- Валя! Бўлди! Тушундингми? Ўзимизни-ўзимиз қутқариш йўлини топишимиз керак!— Шундай деди-ю, кулди:-- Ҳечқиси йўқ! Ўзимизни-ўзимиз қутқарамиз! Фақат куч ва чидамдан айрилмасак бўлгани.

Кичикроқ сол тайёр бўлди, Гусев эгнидаги ёпқичини ечиб улоқтиришга киришди. Унинг ҳаракатларида қандайдир беўхшовлик сезилиб турарди. Валька нима иш бўлиши мумкинлигини тушунмаса ҳам бу ишни Гусев эмас, балки ўзи бажариши лозимлигини ҳис этди.

Гапнинг очигини айтганда эрталаб ўзи қилган тахмини тўғри чиқмади. Бу бўлиб ўтган ишларнинг ҳамма-

сига унинг ўзи айбдор. У ўзича, бу гапларни яхши ният билан айтяпман, деб ўйлаган эди, лекин қош қўяман деб кўз чиқарди. Унинг яхши ният билан қилган хатти-ҳаракатлари ўринли эди, лекин ҳозирга келиб улар турган оролчанинг у ёғидан-бу ёғига юриш учун бир неча қадам ер қолганлигини кўриб, ўзининг хаёллари пучга чиққанига ишонди. Сув борган сари кўтарилиб борар ва группадагиларнинг ҳаёт-мамоти қандайдир бир кишига боғлиқдек туюларди.

Валька Гусевнинг қандай ечинаётганини кўриб турарди. У бугуннинг ўзида учинчи маротаба муздек сувга тушишга тайёргарлик кўрарди. Бунга у йўл қўймаслиги лозимлигини тушунди.

Орлов эгнидаги пахталигини ечди, солнинг олдига келди, солга энгашиб олиб, шнурни саранжомлик билан ўраётган Гусевни итариб четлаштирди.

— Энди мен!— қайтарди Валька.— Энди менинг навбатим!

У ўзига жиддий қараб турган, ҳамма нарсани тарозига солиб, ўлчаб иш кўраётган Славанинг нигоҳини сездди. Сол сувга итарилиб туширилди.

— Орелик, эшитяпсанми?— Слава уни қўлидан тортиб четга сурди.— Мен сенга айтдим-ку.— Партия бошлиғи Валькага тикилди.— Мен айтдим-ку: куч ва чидама керак, деб. Куч ва бардош!— У қийналиб нафас оларди.— Хафа бўлма,— давом этди Слава,— биласанми, бизнинг иш ўзи шунақа. Сенинг эса вишкага етиб олиш учун кучинг етмайди. Мен сени бунга кўндирмоқчи эмасман. Гап бунда эмас, асло. Гап ҳаммамизда. Биз ҳаммамиз омон қолишимиз зарур. Ҳаммамиз, бекаму кўст, тушуняпсанми?

Валька ўрнидан қўзғалди. Славанинг сўзлари тўғри эди. Бир дақиқа ҳам иккиланмасдан, бунинг устига-устак, ўзининг айбини тушунган Валька, қирғоққа сузиб боришга тайёр эди. Лекин бир нарсага: етиб борадими, йўқми — бунга кафиллик беролмасди.

— Сен касалсан,— деди Валька, Гусев ҳам етиб беролмаслиги мумкинлигини хаёлига келтириб.

— Менинг қўлимдан келади!— жавоб қилди Слава.— Мен мажбурман, тушуняпсанми, сузиб боришга мажбурман.— У жимиб қолди, кейин Коля амакига қараб қўшимча қилди:— Симонов, менинг ўрнимда сен бошсан! Агар мен билан бирор нарса юз бергудек бўл-

са, солни орқага юргизинглар ва бошқа киши сузишга ҳаракат қилсин.

Слава Вальканинг тирсагини қаттиқ қисди, сувга тушди, бир неча қадам ташлаб, орқасига чекиниб, паст-баландга дуч келиб туртиниб, ўзининг олдидаги солни итариб кета бошлади.

Аввалига чуқурлик унинг белигача келди. Кейин сув кўкрагигача кўтарилди. Солга оғирлигини ташлаб суза бошлади, сол унинг оғирлигидан чўқар, буни сезган Слава оғирлигини ҳаддан ташқари юкламаслик учун сузиб борарди. Эсиб турган шамол бирдан совиди, ҳозиргина сузиб кетган Славанинг йўналишидаги сув юзини юпқа муз қатлами қоплай бошлади.

Орлов шнурни аста-секин бўшатиб турар экан, Славани ўз қаърига тортиб кетган қоронгиликка қараб турарди. У сувнинг шалоплашини эшитар, муз қатламининг енгилгина синиб, овоз чиқараётгани қулоқларига чалинар, буларнинг ҳаммасини кузатиб турар экан, ўзини-ўзи эрталабки ақлсизлиги учун койирди, эрта билан у берган маслаҳат мана энди қандай қимматга тушаётганини кўриб турарди.

Уни ҳеч қандай қўрқув чулғаб олмаганди. Қўрқув нима учундир йўқ эди, лекин айбдорлик, ўртоқлари олдидаги гуноҳкорлик уни эзарди, мана энди, Гусев ўз сўзларини айтиб, солни муздек сувда судраб қоронгиликда кўздан ғойиб бўлганди, бу гуноҳкорлик ҳисси уни янада қаттиқ эзарди, бу айна вақтда ўз дўстлари олдида гуноҳини қандай оқлаш устида бош қотиришга ундарди.

У эсаётган совуқ шамолдан қалтираб-титраса ҳам сувнинг шапиллашига, юпқа музнинг синишига қулоқ соларкан, ўзича Славани етиб боришига қанча масофа қолганини тахмин қиларди.

Ҳозир Гусев қилаётган ишни Орелик ўзича жасорат деб атарди, буни шунчаки бир иш деб бўлмасди.

У бир неча бор музлик орасидаги сувга тушиб қолган кишилар ҳақида кўп эшитган ва ўқиган. Лекин уларнинг ҳаммаси ёмон натижа билан тугаган, касалга чалиниб қолишган, муздек сувларда чўмилиб ўрганган кишилар бундан мустасно, албатта.

Зотилжамга чалиниб, ўпкани шамоллатиб қўйиш энг осон кўчадиган оқибат бўлиши мумкин бунда; шуларни ўйларкан, Вальканинг хаёлидан касалхонада икки то-

монлама зотилжам бўлиб ётгани бирма-бир кўз ўнги-дан ўтди. Бу воқеа кузакда юз берганди, у юпқа плаш-да, бошланг юриб — ўша пайтда кўпчиликка тақлид қилиб шундай юрганди, терлайдиган, қон тупурадиган бўлиб қолди, кейин касаллик уни йиқитди, ҳатто ҳуши-дан кетиб қоладиган бўлди.

Орелик бу воқеани эслашнинг ўрни ҳам, мавриди ҳам эмаслигини ўйларкан, бирдан соғайиб кетиб, дера-за олдида ўтириб олиб, касалхона халатини кийган ҳол-да намойишчиларга қарата қўлини кўтариб завқланган пайтлари унинг ёдига тушди, кўз олдида Октябрь шо-диёнаси билан ўтиб бораётган кишилар жонланишди.

Унга, студентга ўшанда ёш ҳамшира қизлар хушо-мад қилишар, тезроқ соғайиб кетсин учун пенцилиндан оғритмасдан укол қилишарди, врачлар бўлса кези кел-ганда илм-фан ҳақида гапиришар, бу бўлса ўз навба-тида студентга ёқар, тўғриси айтганда, бир чол билан кўнгилисиз воқеа бўлиб ўтмаганда эди, бу касалхонада ётиш ҳеч бир ёмон эмасди.

Ўша чол йўлакда ётарди — жой етишмасди, унинг қаримсиқ ажин босган юзи қуриган дарахт пўстлоғини эслатарди, эрта билан чол Валькага қараб бош ирғитар, чунки унинг каравоти Валька ётган палатанинг тўғри-сига жойлашганди. Улар суҳбатлашишмасди. Фақат кунлардан бир кун у қариянинг олдида тўхтади, шунда чол унга ўхшаш уч ўғли борлигини айтди, холос. Валь-ка, эшитдим, дегандек бош ирғитди, самимият билан кулишга уринди, лекин бошқа у билан гаплаша олмади; кейин унинг хаёлида бир сўроқ қолди: унинг ўғиллари қаерда? Чолни кўргани эса фақат хотини келарди, хо-лос.

Орелик китоб ўқиб ўтирса ҳам, ёки дераза томонга қараса ҳам унинг кўзи чолнинг нигоҳига дуч келар ва ўзини ноқулай сезарди, лекин қария унга қараб, бир кўзини қисиб кулиб қўярди, шундан кейин девор то-монга ўгирилганча жимиб, ётиб қоларди. Чолнинг бу қарашларидан, унга тикилиб ётишларидан Валька ўзи-га нисбатан чолнинг қандайдир самимий ҳавас қилаёт-ганини, баъзан эса рашк қилаётганини фаҳмлаб қо-ларди.

У ўшанда буни унчалик тушунмаган экан. Кейинча-лик тушунди.

Кунлардан бир кун, эрталаб уйғониб йўлак бўйлаб,

оёқ-қўлларининг чигалини ёзиб келиш учун айланишга чиқди, фақат қайтаётганида чол ётган каравот саранжомлик билан тузатиб қўйилганига кўзи тушди.

— Чол соғайиб кетдими?— сўради у пучуқ, сепкил тошган ҳамшира қиздан.

— Соғайиб кетди,— жавоб қилди қиз, эринибгина, лекин кейинчалик врачдан билса, чол мутлақо соғайиб кетмаган экан.

Валька шу ондаёқ чолнинг тикилиб турган нигоҳини кўз олдига келтирди, унинг юраги тўлиб-тошди, йиғлагиси келди. Томоғига тикилиб қолган хафалик асоратини йўқотишга уриниб кўраркан, ҳаётида илк бор ўйлади: «Ўлим борлигини англаш қандай даҳшатли!»

Ҳа, ҳақиқатан ҳам ўлим даҳшатли эди, уни — ўлимни ўйлаш бундан ҳам даҳшатли эди. Бунга у ўшандаёқ ишонч ҳосил қилганди.

Уни кўп вақт касалхонада ушлаб туришди, чунки ҳарорати дам кўтарилар, дам пастга тушарди, унинг касали қуруқ плеврит — ўпка пардасининг яллиғланиши эди. Ниҳоят, кунлардан бир кун эрталабки врач кўригидан кейин уйга кетиши мумкинлигини айтишди, Валька қувонганидан касалхона йўлаги бўйлаб, ҳамшира ва касалларни туртиб-суриб, касалларни қабул қилиб олувчи хонадаги телефон томон учиб кетди.

Хонада ҳеч ким йўқ эди, у онаси ишлайдиган корхонанинг телефон рақамларини терди, овозини ўзгартириб, ишонарли қилиб ва юракдан чиқариб, Маргарита Николаевна Орловага — ўғли, Валентин Орлов оламдан ўтганини эълон қилди.

Шу ондаёқ у хоҳолаб юборди, ўзини билдирди, онаси бўлса уни «аҳмоққинам», деб койиди, кейин таксида келиб, уни олиб кетар экан, йўл-йўлакай, ўғлининг гапидан кейин ҳушидан кетиб қолганини, уни укол қилиб, нашатир ҳидлатиб, аранг ўзига келтиришганини айтди. Вальканинг онаси асабий хотин эмасди, у ишлаб чиқаришда инженер бўлиб хизмат қилар, отасининг бошқа хотинга уйланганини кўриб чекишга ўрганди, гўё шу билан у бир оз дағаллашгандай бўлди, отаси бу ишга қарор қилганда ҳам бирор томчи кўз ёши қилмай, бийлаштирамай, ўзини йўқотмади — буларни Орелик ўйлар экан, ёдига чол келди. Қариянинг ёстиққа бурканиб олиб ётганини кўз олдига келтирди. Йўқ, гап бу ерда ҳиссиётда эмас. Гап шундаки, ўлимни, ҳа, даҳшатли

Ўлимни ўйлашнинг ўзи ҳам оғирлигини ҳис этишда эди.

Арқонга ўхшаш шнурни тортар экан, Орелик, қоронғиликдан унга етиб келаётган сувнинг шалоплашига яна қулоқ соларди; у ўзига-ўзи дам бермасдан ўйлар экан, хаёлига яна бир фикр келди, ҳозир, ҳа, ҳозирнинг ўзидаёқ, шу дақиқаларда ўша даҳшатли ҳисобланган, уни қўрқувга солаётган нарсаяуз бериши мумкин.

У солнинг шалоплашига яна қулоқ солди, бу шалоплаш дам тўхтаб қолар, дам яна пайдо бўларди. Бирдан Гусев жимиб қолса-я! Абадий қотиб қолса-я?

Валька шнурни ўқтин-ўқтин тортди кўрди. Шнур тараңглашди, Слава қоронғиликдан қичқирди:

— Нима бўлди?

Бу Ореликни ҳушёр торттирди. У жавоб қилди:

— Жойнда!

Лекин Гусевми ёки бошқа бирор киши ҳалок бўлса борми, бу иш фақат унинг айби билан бўлиши мумкин, деган фикр миясини чулғаб олганди.

— Шундай қилиб, протокол тўлдирилди. Энди унга имзо чекиши қолди, холос.

— Яна бирор нарсаяўранг! Эҳтимол, сиз бирор-бир нарсани ноаниқ қолдиргандирсиз.

— Ташаккур. Ҳаммаси аниқланди.

— Қандай хулосаяага келдингиз?

— Мен тергов ишларини олиб боряпман, бу дастлабки тергов; гувоҳларни ҳам сўроқ қиляпман. Бу ишда ҳозирча якка қотилни аниқлаш қийин. Қилинган ишларни хулосалаб уни, ҳар ҳолда бор, деса ҳам бўлади.

— Бу Храбриковми?

— Йўқ. Бу — сиз. Агар сиз бундай бўлмаганингизда, Храбриков ҳам бўлмасди. Бундай кўнгулсиз фалокат юз бермаган бўларди. Ваҳоланки, сиз тўғридан-тўғри қотил эмассиз, шунинг учун ҳам таъқиб остида эмассиз. Сиз инсонга, қандайдир босқинчига ўхшаб, пичоқ кўтармагансиз. Лекин шуни тан олишга мажбурманки, сизга гражданин эмас, худди қамоқда ўтирган кишига ўхшаш мурожаат қилгим келади. Сизга ўхшаганлар босқинчидан ҳам баттароқ.

— Эй, жуда опқочманг! Бировни айбдор қилиш осон иш. Терговчи ёки прокурор бўлиш эса жуда ўнғай: ўзинг четда турасан, бу ишларнинг сенга ҳеч қандай алоқаси

йўқ. Агар юзлаб одамларга раҳбарлик қилиб, техникани бошқарсангиз, миллионлаб пулларни сарфлашни билсангиз эди, ана ўшанда тушунардингиз бизнинг ишимиз қанчалик мураккаб эканлигини! Мен ҳам одамман, тушунинг ахир, оддий одамман, шундай бўлгач, янглишишим мумкинми, йўқми?

— Хато қилиш мумкин! Лекин одам ўлдириш эмас. Ҳаққингиз йўқ! Сиз ўз ҳаётимда хатоларга дуч келибман, деб ўзингизни-ўзингиз юпатманг ҳам. Сизнинг бутун фаолиятингиз, аниқроғи, унинг моҳияти, фаолиятингизнинг ахлоқий ўзаги — жиноятдан иборат, тушуняписизми, жиноятдан иборат! Каллангизни қуйи эманг. Сизнинг ўз айбингизга иқрор бўлиб, афсусланаётганингизга ишонмайман. Сиз нима иш қилиб қўйганингизни, сиз нима воқеа юз берганини бу яқин орада тушуниб етолмайсиз. Лекин мен бир нарсани тушунмаяпман, нима, сизнинг атрофингизда кучли, соф виждонли одамлар йўқмиди?

— Бор эди! Бор эди! Лекин уларнинг қадрига етмадим. Ўзимдан узоқлаштирдим, ҳайдадим.

— Демак, ҳаммасига тушундим, деяписизми?

— Агар тушунган бўлсам... Бунга ҳисобга оласизми? Бу инобатга олинадими?

— Сиз ёмон актёр эмас экансиз, Қирьянов! Ҳайф — истезод!

25 май. Соат 19-у 30 минут.

НИКОЛАЙ СИМОНОВ

Улар аста-секин озгина-озгина бўлса ҳам орқага, сувнинг қирғоғидан чекинишар, бутун вужудлари билан узоқдан келаётган тўлқинлар шалоплаши-ю, музнинг синишига қулоқ солишарди.

Слава уларнинг ҳаётини қутқариб қолиш учун сузиб борар, бунга кўрган Коля амаки хотиржам эди, лекин ўзини-ўзи тўсатдан юз бериши мумкин бўлган кўнгилсиз ишларга тайёрларди. У ўзининг ҳаётида ўлимларни шундай кўп кўрган эдики, бу ўлимларнинг қайғусини у шахсан ўзига қабул қилган, бошқалар бўлса қуруқ қоғоз орқали хабар олишганди, холос, шунинг учун ҳам бугунги кўнгилсиз фалокатдан қўрқмас, унинг бўлажак оқибатларини ўйларкан, қўрқмасдан, ваҳима кўтармасдан унга тайёргарлик кўрар эди.

Агар Слава ҳалок бўлгудек бўлса, яшаш, унинг иш-ни давом эттириш зарур эди, кўп сўздан иборат бўлмаса ҳам бошлиқнинг буйруғи аниқ, тушунарли эди. Гусев биринчи бўлиб кетар экан, йигитлар: Орелик ва Сёмка учун жавобгарлик масъулиятини унга — Коля амаки зиммасига юклади, шунинг учун ҳам у агарда Гусев белгилаган жойга сузиб етолмаса, қандай чора-тадбир кўриш планини ўйлаб қўйганди. План оддийгина эди, бу Гусев бошлаган ишни давом эттириш: солни орқага қайтариб, иккинчи бўлиб сузиш эди. Йигитларни қутқаришнинг бирдан-бир йўли иккинчи бўлиб сузиш, вишканинг ёнидаги тепаликка етиб олиш, солни орқага қайтариб, йигитларнинг тезроқ сузишлари учун тепалик билан лагерь орасидаги масофани шнур ёрдамида тезроқ босиб ўтиш эди, холос. План шундан иборат эди.

Шунинг ўзими? Фикран бу план оддийгина кўринарди, лекин бу оддийликнинг тагида нималар яшириниб ётганини Симонов яхши тушунарди. Оддийгина, кичик сол ёрдамида икки юз метрлик масофани музлаган сувда сузиб ўтиш гоят оғир, лекин Слава бугунги куннинг ўзида икки марта совуқ-муздек сувда чўмилиб олган бўлса ҳам бу ишни бажараётган эди, бу матонат Коля амаки илгарилари билган барча жисмоний синовдан ўтишларни орқада қолдириб кетганди. Лекин у бошқа нарсани ҳам кўз олдига келтирарди, гарчи бу иш кўзга кўринмаса ҳам даҳшатли эди, хўш, сузиб ўтилди дейлик, лекин инсоннинг тирик қолишига кафиллик борми? Қарияларнинг ибораси билан айтганда алаҳлаш бўлса ҳам бу кайфият гурпуадаги ҳар бир кишини чулғаб олганда, буни Симонов ҳам тушунарди, шунинг учун ҳам ўзини иккинчи навбатга тайёрлар, агарда Слава ҳалок бўлгудек бўлса, қаҳрамонлик юзасидан эмас, балки буйруқни бажариш, бажарганда ҳам йигитларни тезроқ вишка олдига етказиб олиш вазифаси бўйнида турганини яхши биларди. Уларнинг сувда камроқ бўлишини таъминлаш, шамоллаб қолишдан сақлаш керак, чунки ёш организм кексаларникига қараганда тезроқ касалликка чалиниб қолиши мумкинлигини тушунар эди.

Симонов шундай деб ўйларкан, ўзини-ўзи алдарди. Чунки шамоллашдан келиб чиқадиган иситма ёш организмга нисбатан кексаларни кўпроқ энгишга мойил бў-

лишини билса ҳам бунга парво қилмас, чунки энди бу унинг учун унчалик аҳамиятли эмас эди.

У йигитлар ўртасида — гарчанд уларнинг ичида энг паст лавозимни эгалласа ҳам каттакон бўлиб қолди, Гусевни у яхши тушунар, тушунганда ҳам нима учун уни бу лавозимга қўйиб кетганини биларди. Ҳаётда шундай воқеалар юз берадики, бунда амал бир чеккага суриб қўйилади, шунда ёш, тажриба, чиниқиш каби хислатлар биринчи ўринга чиқди. Ҳозирги вазиятда Славанинг ортида қолган уч кишидан энг чиниққан, тажрибалиси унинг ўзи эди, шунинг учун ҳам Гусевнинг буйруғини комил ишонч билан қабул қилиб олди.

Қоронғиликда эсаётган совуқ шамол унга қаттиқ таъсир қилар, Слава томон чўзилиб нам бўлиб кетган шнур музлаган, тахтага ўхшаб қотиб қолган музга тегиб шақиллар, сув бўлса борган сари уларни босиб келарди.

Симонов тушунди: яна бир неча дақиқадан кейин оролча бутунлай йўқ бўлади, шунда оёқ остидаги майдон ўрнига сунъий оролча ҳосил қилиш керак. Орелик шнурни ушлаб турарди, чунки бу иш диққат билан кузатишни талаб қиларди, Коля амаки Сёмкани ишга солди, улар бор нарсани: палаткани, кўрпаларни, рюкзакларни, рацияни йиғиштириб бир жойга тўплашди, натижада пастак, омонатгина тепалик ҳосил бўлди.

Энди улар буюмларнинг устига чиқишиб, бир-бирларига суянишганича зич бўлиб туришарди. Сув аста-секин брезент матога сингди, уни музлик қоплади, оролча энди сирғанчиқ бўлиб қолди, Слава бўлса ҳали вишкага етиб боришга улгурмаганди. Лекин у ҳали-бери бўш келмаслиги маълум. Сувнинг шалоплаши ва музнинг синиш овози аниқ эшитилар, афтидан, Гусев ерга чиқиб олиш учун ҳамон қатъият билан ҳаракат қиларди.

Симонов уни кўз олдига келтирди: совуқдан музлаган, ичидан чиқаётган ҳарорат, кучсизланганидан ҳолдан тойиб ҳарсиллаши, қиррали, учли, ўткир музлар тилиб юборганидан қонаб кетган қўллари. Аҳён-аҳёнда Гусев овозини чиқариб қўяр, лаблари келишмаса ҳам ниманидир айтиб қичқирар, Коля амаки бўлса уни тушуниб, тезда жавоб қайтарар: ёлғиз кишига бундай кичиккина солда сузиш қийин бўлиши у ёқда турсин, даҳшатли эди, шунинг учун бўлса керак, Слава бақирар, ўзига-ўзи тасалли бериш учун ҳам шундай қилар,

ўзини одамлар билан боғлаб турган шнурни ушлар, бор кучини йиғиб жонсиз бўлиб қолган танасини судрар, ўзини енгмоқчи бўлган музлик билан курашишда голиб чиқишга интиларди. Музларнинг синиши ва сувнинг шалоплаши бу курашнинг давом этаётганидан дарак берар, Славанинг ҳали ҳаёт эканини билдирар ва барча умид энди Коля амакига боғлиқ эканини эслатарди, у шу ҳақда ўйлаб, бўлаётган нарсаларни кузатиб турар экан, бирдан ҳаммаёққа сукунат чўкди.

Шунда у Славани жавоб беришга ундаб овозининг борича бақирди, у тирек бўлса албатта жавоб бериши лозим, деб ўйлаган йигитлар ҳам қўшилишиб қичқиришди. Уларнинг овозидан Симонов албатта қўрқув аломатини пайқади, шу ондаёқ овозини чўзиб-чўзиб қувонч билан Слава ҳам қичқирди. У нималарнидир айтиб қичқирар экан, оролдагилар жим бўлиб қолишди.

— Жойида!— мадори қуриб бақирди Гусев.— Спирт ичяпман!— Улар кулишди: демак, ҳаммаси жойида!— Со-олни тортинглар!

— Торт!— буйруқ берди Коля амаки, аммо Ореликнинг ўзи командани кутмасданоқ бор кучи билан шнурни тортишга тушганди. Сол таранг бўлиб тортилган шнур билан бирга келарди, чамаси, музларга тегиб, ўтиши қийинлашаётган эди. Валька Сёмкага ёрдамлашарди.

Симонов йигитларга қаради, уларнинг катта кишилардек жим туриб шнурни тортишаётганини кўриб, гарчи ўрин бўлмаса ҳам завқланиб кетди. Валька ҳам, Сёмка ҳам унинг ўғиллари бўлишлари мумкин эди — чунки бири йигирма, иккинчиси йигирма уч ёшда, у бўлса элликка кирган, бемалол шундай бўлиши мумкин эди. Лекин унинг ҳаёти ўзгача бўлиб кетди, гарчанд урушдан кейин хотинлар кўп бўлса ҳам ўзига яраша хотинни тахлаб олмади, ҳолбуки ўзининг ёшига муносиб, тушунадиган, бирин-кетин фарзандлар туғиб берадиган хотин топиб, ҳаёти бутунлай бошқача бўлиши ҳеч гап эмасди.

Омад уни четлаб ўтди, гарчанд урушдан соғ-саломат, бирор ерига ўқ тегмай, ямоқ-чандиқсиз қайтган бўлса ҳам бахти кулмади.

Шнурни тортаётган йигитларга қарар экан, Коля амаки бугунги кунни эслади, очиқкўнгил билан сўзлаган ҳикояси учун ўзини-ўзи бироз койиди, уларнинг ол-

дида нима учун бунчалик очиққўнгиллик қилганига ажабланди.

Қандай мақсадда тайгага келиб қолганини эслар экан, ҳушёр тортиди, зудлик билан йигитларга ёрдамлашишга тушди.

Шнур таранглашди, сол жойидан қўзғалмади. Аввалига улар биргалашиб, кучларининг борича тортишмоқчи бўлишди. Лекин бу ёрдам бермади. Шунда Орелик бошқаларни четга суриб, саёз ерда айланиб, оролчанинг атрофини худди қармоқ илиниб қолган тўнгатки излагандек айланди, шу билан музга илиниб қолган солни бўшатмоқчи бўлди.

Бу ҳам ёрдам бермади.

Баландроққа кўтарилгандек бўлиб, кўзларини бир нуқтага тикканча, Коля амаки, узоқда, қорайиб кўриниши керак бўлган солни кўзи билан излашга тушди. У ҳушёрлик билан юз берган шароитни чамалаб кўрди,— ҳақиқатан ҳам боя ўйлаганига нисбатан аҳвол чатоқ эди: сол қаердадир ярим йўлда, музлар орасига тиқилиб қолганди. Худди ойнага ўхшаш юпқа муз изғирин билан уйғунлашиб борган сари қотиб борарди, бунинг устига-устак, сол ҳам ўз йўналишидаги музларни судраб келатган бўлса, қаршилик кучи ортиб қолган ва сол музлар исканжасида қолиб кетган.

Валька сувда у ёқдан-бу ёққа югурар, шнурни дам тортиб, дам қўйиб юборар, буни кўриб турган Симонов буюрди:

— Кераги йўқ, ташла бу ишни!

Энди ёлғиз бир иш қолган эди. Бу Гусев топширган ва ўзи амалга оширадиган иш эди. Коля амаки Славага ҳеч нима деб бақирмади ҳам, уни безовта қилмасликка уриниб, Сёмкани елкасидан ушлаганча шошмасдан этигини ечди, саранжомлик билан сиқиб пайтавасини ўради. У бутунлай яланғоч бўлишни ўйламасди, лекин ишбилармонлик билан тахмин қилди: сувга тушиши билан сув бутун кийим-бошига сингиб кетади ва ҳосил бўлган оғирлик уни пастга тортади, буни ўйларкан, пахталигини ҳам ечди.

Тугмачаларини ечар экан, Коля амаки сувнинг кучли шалоплашини эшитди, бунда, қараса, Валька Орлов сол томон олдидаги музларни синдириб, сузиб кетяпти.

— Орқага, орқага қайт!— бақирди Коля амаки ва сувга ташланди.— Буюрман, орқага қайт!

Лекин Валька унга қулоқ солмасдан шошганича олға сузарди. «Аҳмоқ,— ўзича ўйлади Коля амаки.— Аҳмоқнинг худди ўзи, вой жиннией, бундай аҳволда йигирма метр ҳам суза олмайди-ку».

У Валькага етиб олди, қорнидан ушлаганича, сўкиниб орқага қайтарди. Орлов бўлса оёқларини типирчилатганча қаршилик кўрсатарди, буни кўрган Коля амаки унинг юзига тарсаки тортиб юборди. Орелик сувда қалқиб пастга тушиб кетди ва шу оннинг ўзидаёқ кўзларини бақрайтирганча сув юзида пайдо бўлди, лекин энди мўмин-қобил бўлиб орқага қайтди.

Оролга яқинлашганда, саёз ерда Коля амаки Валькани даҳани аралаш яна қаттиқроқ урди. Бу ишни қиларкан, у бирдан-бир нарсани ўйларди, у ҳам бўлса Ореликни ўзига келтириш, ҳушёр тортишга мажбур қилиш, бу ер ҳаваскорлик тўғараги эмас, балки геодезик группа эканлигини эслатиб қўйиш, улар ҳамон тирик эканлар, буйруқни ҳурмат қилиш лозимлигини уқтириш эди.

Валька лапанглаб кетди, лекин йиқилмади, бир оғиз ҳам жавоб қайтармади, шундан кейин Коля амаки ўзини айбдор деб ҳисоблади. Лекин ўйлаб ўтиришга вақт йўқ эди.

— Қўлқопларни бер,— буюрди у Сёмкага, Ореликка қарамасдан. Кейин музларни синдириш учун пахталигини олди ва орқасига қаради.

— Аҳмоқсан, Валька,— деди у.— Мени совуққа қотирдинг. Мен ҳозир солнинг олдига бориб қолган бўлардим.

У сувга тушди, сузиб бораркан, Сёмкага қичқирди:

— Семён, сен бошлиқ бўлиб қоласан! Унга қараб тур! Ақлидан озмасин!— дея кулди.

— Шундай қилиб, ишимиз охирига ҳам етиб қолди.

— Шошилиб ҳам нима қилардик, гаплашайлик. Сиз уйланганмисиз? Юрфакни тамомлаганингизга кўп бўлди-ми?

— Тахминан сиз институтни тамомлаганингизда, нима, сизга бу қизиқми?

— Албатта қизиқ! Балки бирор-бир сабаб бўлиб учрашиб қолармиз? Ўтириб, гаплашармиз! Қоньяк қимматлашди, бу тўғри, лекин топса бўлади!

— Мен очигини айтсам, сизга қойилман. Ҳаттоки ўлим ҳам сизни сергаклантирмаган экан, нима сергаклантириши мумкин?

— Менинг бунга нима алоқам бор! Ахир, бошқалар айбдор-ку!

— Сиз шундай бир сўзни эшитганмисиз, эзгулик деган сўзни?

— Мендан сизга нима керак? Ўзгаларнинг айбини ўз зиммамга олишим керакми? Ушанда эзгулик бўладими?

— Шовқин солманг, Кирьянов. Чеховнинг гапини эшитишни хоҳлайсизми?

— Мана шунақа оддийроқ суҳбатга ўтсангиз-чи.

— Чехов бир пайт айтган экан: «Эзгу киши итдан ҳам ийманади».

— Яна ўша гап. Бунга менинг нима алоқам бор?

— Ҳамма гап шунда-да, бу гапга сизнинг алоқангиз йўқ!

25 май. Соат 19-у 40 минут.

СЕМЁН ПЕТРУШЕНКО

Сёмка буюмлардан ташкил топган тепаликка чиқиб олган ҳолда совқотган қўлларини чўнтақларига тикқанча, ваҳима босиб турарди.

Коля Симонов амаки бўлаётган воқеаларни кузатиб, ўз бурчини бажаришга тайёргарлик кўрган бўлса, Валька барча айбларни ўз бўйнига олиб, гуноҳини ювишни ўйлаган бўлса, улардан фарқли ўлароқ, Сёмка, бундай ҳолатлардан йироқ эди.

У қўрқарди, холос. Қўрққанда ҳам ўзига-ўзини раҳми келарди.

Унинг елкасига милтиқ осиглиқ эди. Славанинг қўшотар милтиғи. Бу милтиқ ёрдамида у озмунча қоринни тўйғизадиган мазали парранда отдими, қани энди ўша дақиқалар яна қайтиб келса. У шуларни ўйларкан, ўтган онлари учун алланечук афсусланарди.

Нима учундир Сёмкага ўтган кунлар бошқа қайтарилмасдек туюларди; энди улар ҳеч қачон биргалашиб шовқин солиб турган вертолётдан асбобларни, юкларни туширишмайди, овқатланиш, гулхан атрофида чой ичиб, ўзаро гап сотиб ўтиришлар бўлмайди, энди Валь-

ка ҳеч қачон ўзининг узундан-узоқ, тамом бўлмас хатларини ҳам ёзмайди, Слава, Коля Симонов амаки ухлаш қонларига кириб хуррак отишлари-чи, энди булар бари тушдек бўлиб қолди.

Ваҳимадан қалтираб, Сёмка аянчли аҳволга тушганди, у энди ҳаммалари учун умумий бўлган ўлимни кутарди, бу ерларни сув босгач, улар шу ерда худди Енисейнинг қуйи оқимида қолиб кетишадди, сув уларни аста-секин босиб, ўзи қаърига тортади.

Аввалига, вертолёт уларнинг нақ боши устидан учиб ўтиб кетганида, Вальканинг суюнчи унга анча далда берган эди, бунинг устига у ўз қулоқлари билан вертолёт ёрдамга кетди, деган сўзларни эшитганди. Лекин ҳозирга келиб аҳвол бутунлай ўзгариб қолди. Энди у бўлаётган ҳодисаларни бошқача тарзда қабул қилар, фалокатнинг бостириб келаётгани ҳақидаги ташвиш уни тинч қўймас, аксинча, қўрқувни янада зўрайтирар, қандайдир инсон тасаввур қилолмайдиган аҳмоқона кераксиз фикрлар унинг миясини чулғаб олган эди. Айниқса бир фикр унинг миясига ёпишиб олган, ундан ҳеч бир нари кетмас эди.

Қутурган дарёга тикилиб, шу куннинг ўзида бўлиб ўтган воқеаларни бирма-бир кўз ўнгидан ўтказар экан, аниқ хулосага келди: бизга хиёнат қилишди. Ҳа, сотқинлик қилишди. Ким, нима учун бундай қилди — буларни Сёмка билмас, билишга ҳам ақли етмас, ҳатто буни тахмин ҳам қилмас, аммо ҳис этарди: бу бўлаётган воқеалар шунчаки бир тасодиф эмаски, буни унутиб юборилса!

«Қизиқ,— ўйларди Сёмка,— биз ҳатто бу ҳақда бирор марта ҳам ўйламабмиз. Сотқинлик ҳақида. Қандай таажжуб, бу ҳақдаги гап бирортамининг ҳам калламизга келмабди?»

У ўзини-ўзи бу фикрдан тўхтатди. Нега энди? Эҳтимол, келгандир! Слава бекордан-бекорга Қирьяновни ёмон кўрардими, ҳар ҳолда ҳаммага бу ҳақда гапиравермаса ҳам ёмон кўрарди. Ҳа, айтгандай, Храбриковни ҳам ёқтиришмасди, уни сассиққўзан деб бекорга айтишмасди-ку. Бу тўқилган лақабнинг тагида унга нисбатан бўлган ҳурматсизлик ва ишончсизлик аломатлари яшириниб ётарди. Коля амаки ҳам, Слава ҳам Храбриковга ишонишмас, бу тулки кўзли, алдам-қалдам одамга нафрат билан қарашарди.

Сёмка бўлса Кирьяновни ҳам, Храбриковни ҳам яхши билмас, фақат Цветковани ёқтирмасди, енгил хатти-ҳаракатли бу аёл унга жонсиз қўғирчоқдек туюларди. «Нима ҳам деса бўлади,— ўйлаб-ўйлаб бир қўнимга келди у,— партия бошлиғи шу аёл айбдор бўлса керак. Ҳа, аҳтимол, шу аёл айбдордир?»

Унинг хиёнат тўғрисидаги фикрлари худди дарё тўлқинларига ўхшаб кетарди, бу фикрлар унинг калласидан дам узоқлашар, дам тўлқинланиб яна бостириб келарди, лекин бу фикрлар бора-бора чекинади: чунки бундай бўлиши асло мумкин эмас, деб ўйларди Сёмка. Одамлар вертолёт сўрашса, бўлаётган ҳодисаларни хабар қилишса-ю, ҳеч ким пинак бузмаса.

Бу нарса фақат кичик болалар ўртасида бўлиши мумкин, лекин катталар ўртасида бундай ҳодисанинг бўлиши асло мумкин эмас.

Сёмка шу асно ўзи еттинчи синфда ўқиётиб бошдан кечирган воқеани эслади, унинг Демидка Мазин деган ўртоғи бор эди. Демка бошқа мактабда ўқирди, лекин уларнинг ошначилигига бу нарса ҳеч бир халақит бермасди, Сёмка ҳар оқшом дарс тайёрлаб бўлгач, онасини ёлғиз қолдириб, ўртоғининг уйига йўл оларди.

Демкаларнинг уйи доим иссиқ ва файзли эди, кўк парда орқали тушган ёғду уйнинг шифтида ялтироқ доғчалар хосил қилар, аста-секин чалиб турган стереофаник радио ёқимли музика таратарди.

Кунлардан бир кун — ёз эди, Демка унга учовлон — онаси, отаси ва ўзи ҳар қачонгидек жанубга эмас, қишлоққа боришмоқчи эканлигини айтиб қолди. Бунинг исбот қилиш учун у Сёмкани отасининг бўм-бўш хонасига бошлаб кирди. Ялтироқ, силлиқланган столда ғалтакка ўралган қармоқ, қармоқ пўкаги, ҳар хил ажойиб қармоқ илгаклари ётарди.

Қишлоққа кетишдан бир неча кун илгари Демкалар уйи нотинч бўлиб, говир-шовур кўтарилди. Сёмка ўшанда ҳар кун кечга томон уйига қайтиб келар экан, юмшоқ ўриндиқда ҳафсаласизлик билан ўтирар, унинг гўё ҳеч кимга кераги йўқдек, ўзини бегона кишидек ҳис қилар, хафа бўлиб кириб-чиқар, онаси у билан нима бўлганини сўрагани сўраган эди.

У қўл силтар, ҳеч нима гапирмасди; кейинчалик бир кун ҳовлиққанича югуриб келди ва Демкалар оёласи уни ҳам қишлоққа олиб кетишмоқчи эканлигини айтди,

бу хабарни айтаркан, бир оз қисингандек бўлди. Онаси ҳамма гапни тушунди, Сёмканинг сафарини қўллаб-қувватлади, рюкзакка кийим-бош ва ейиш учун овқат солиб берди. Онаси овқатни кўпроқ солмоқчи эди, лекин кеч кириб қолганидан магазинлар ёпилиб қолганди, эрталаб эрта билан электропоезд жўнаб кетишини ҳисобга олиб, фақат буфетдаги бор нарсаларни, бор бўлганда ҳам шакар, макарон, қора нон ва булкани, бироз бўлса ҳам арзонгина конфетни, ёққа солинган балиқ консервасини, уйдаги бор емишларни йиғиштириб берди.

Бир ҳафта вақт худди тушдек ўтди-кетди. Демканинг отаси катталарга хос балиқ овини ўрнига қўёлмади, бунга нима сабаб бўлди, бу номаълум эди, лекин болалар қармоққа нон илиб роса балиқ овлашди.

Кейин Сёмка кетди, Демид бўлса ота-онаси билан қолди. Ҳозирча Демка қишлоқда яшар экан, Сёмка шаҳардаги иссиқда терлар, деярли ҳар куни ошнаси келдим-йўқми деб ундан хабар олиб турарди. Эшик ёпиқ, уйнинг эгалари қайтишмас, буни кўрган Сёмка Демидни жуда ҳам соғиниб кетган эди.

Демиднинг ота-онаси энди кузда келишса керак, деб умидини узган ҳам эдики, бир кун уларникига борса уйнинг эшиги очиқ турибди.

Демка уйда ёлғиз ўзи эди, у Сёмканинг келганига ортиқча хурсанд ҳам бўлмади, унга бошини қимирлатди-ю, уйга таклиф қилди, кейин диванга чўзилиб ётди, қўлидаги журнални варақлай бошлади, худди ҳеч нима сезмагандек, хонада ҳеч ким йўқдек бепарво ётаверди.

— Сенга нима бўлди?— ажабланди Семён, эҳтимол Демка касал бўлиб қолганмикан ёки ота-онаси уни жазолашдимикан, деган хаёлга бориб. Лекин Демка жим эди.

— Нима, хафа бўлдингми мендан?— кулди Семён ва шу пайт Демка истар-истамас жавоб қилди:

— Нима, хафа бўлганимни билмайсанми?

— Нима учун ахир?— сўради у оҳиста, ҳеч нарсадан шубҳа қилмасдан.

— Масалай, пул учун,— эринчоқлик билан ўрнидан тураркан деди Демка.

— Қандай пул учун?— ҳеч нарсани тушунмай деди Семён.

— Уят эмасми сенга?— бирдан ёрилиб гапирди Дем-

ка.— Ҳеч уят эмасми? Бир ҳафта турдинг, олиб борган нарсаларингни қара, одамнинг кулгиси келади. Консерваларинг ана, турибди, биз бундайларни емаймиз!

Сёмка ошнасининг сўзидан лол бўлиб қолди, ҳазил қиляптими ёки йўқми, тушунмади, нима дейишини билолмай ҳангу манг бўлиб жилмайиб турганди, Демка яна чўрт кесди:

— Кулмасанг ҳам бўларди!— деди у.— Яхшиси, тўлай қол. Биз сени нима учун бекордан-бекорга, текинга боқишимиз керак экан? Мени ота-онам институтда ишласа пулни бекордан-бекорга топади, деб ўйлайсанми?

Сёмка кутилмаган бу сўзлардан ўзининг қути ўчганини ҳис қилди.

— Қанча?— сўради у.

— Нима қанча?— тушунмади Демка.

— Қанча тўлаш керак?— гўлдиради Сёмка.

— Қанча бўларди...— кулди Демка.— Ҳисобламадим,— кейин шубҳа билан чамалаб:— йигирма беш,— деди.

Сёмка лабларини тишлаганча, кўчада ҳамманингни олдида йиғлаб юборишдан қўрқиб уйи томон югурди, остонани ҳатлаб ўтиши билан ҳўнграб йиғлаб юборди.

Онаси унинг сўзларини эшитиб, елкаларини силади, қандайдир сўзларни айтди, лекин у ҳеч бир тушунмасдан, нима учун, қандай қилиб, деб ўзига-ўзи савол берарди. Нима учун бундай хиёнат бўлиши керак?

Кўз ёшлари тинимсиз оқар, юпатиш учун айтилган сўзлар унга таъсир қилмас, аммо бу сўзлар унинг юрагига етиб бормаса ҳам кўнглини юмшатарди.

Кутилмаганда онаси деди:

— Бўлди, етар энди! Сен жуда иродали эдинг-ку, нима бўлди сенга?

Онаси бу сўзларни қатъий айтди, уни юпатиб ҳам ўтирмади, шундан кейин Сёмка бирдан жим бўлиб қолди. Онаси қўшниларидан қарз олди, Сёмка бўлса институтга бориб Анна Николаевнани қидириб топди ва пулни берди.

Аввалига Демканингни онаси ҳеч нарсани тушунмади: «Қандай пул? Нима учун?»— деб сўради. Лекин бор гапни англаб етгач, Анна Николаевна лабларини тишлади ва сукут сақлаб деразага қараб қолди. У нима ҳақдадир узоқ ўйлади, кейин худди ўзига-ўзи айтаётгандек аста-секин деди: «Қандай қилиб?» У яна қайтарди:

«Қандай қилиб?» Бу сўзлар гўё Сёмкани янчиш учун айтилгандек туюларди.

Анна Николаевна жим бўлганча, унинг қўлидаги пулни шартта олди ва деди:

— Бу пулларни сенга Демид қайтариб беради. Унинг ўзи олиб боради.

— Кераги йўқ,— деди Сёмка, лекин Анна Николаевна уни ортиқча гапиришга қўймади.

— Жим бўл!— деди у.— Жим бўл!

Демка эртасига эрта билан пулларни олиб келди. Сёмка олмади, Демка уни кечирешларини сўраб, тиз чўкишга ҳам тайёр эди. Сёмка бу асабий ҳолатга чидай олмади. Демканинг ялиниб-ёлвориб илтижо қилиб турган юзига қарай олмади, кечирдим, дегандек бошини чайқади, шундан кейин улар икковлашиб қайиқ станциясига боришди, енгил қайиқда сайр қилишди, лекин гап қовушмас, ўртадаги илгари бўлган дўстлик муносабатидан асар ҳам қолмаган эди. Лекин шунда ҳам Демка калласига нима келса, шуни шошиб гапирарди. Сёмка бўлса ҳаяжонланганидан онда-сонда гап қўшиб қўярди, ниҳоят ўнғайсизланиб сўради:

— Сен нима учун бундай қилдинг?

— Билмайман,— деди Демка ранги ўчиб,— ўзим ҳам билмайман. Ниманидир сендан қизғандим. Қандайдир қизғанчиқлик ҳолати пайдо бўлди ва мен ўзимни ушлаб туrolмадим.

Кейин улар кўп учрашишди, лекин Сёмканинг Демид билан бошқа кўришгиси келмасди, Анна Николаевна паришонланиб, уларнинг ўртасидаги дарз кетган дўстликни чегалашга қанчалик уринмасин, фойдаси бўлмади. Сёмканинг қалбида Демидга нисбатан қандайдир нафрат пайдо бўлди. У ўзидан-ўзи бир неча бор бу ҳақда сўради, ҳайратланиб: наҳотки қизғанчиқлик сотқинликка олиб келса, деб ўйларди.

Бу гапларни у болалигида ўйлаганди. Демка билан бўлса бари бир ажралиб кетишди. Демканинг хиёнати унинг хотирасидан кўп вақт кетмасдан, азоб бериб юрди, лекин кейин йиллар ўтиши билан унутилди.

Нима учун ҳозир бу гап бирдан унинг хаёлига келиб қолди? Бунга ўйлашнинг ўрни ҳам, вақти ҳам эмас-ку. Демканинг хиёнати фақат унга тегишли-ку, улар бўлса бу ерда тўрт киши. Уша пайтда иззат-нафсига тегиб,

унинг қадр-қимматини ҳақорат қилишганди, ҳозир эса гап ҳаёт ҳақида кетяпти.

Сёмка бу аҳмоқона хаёлларни калласидан чиқариб ташлаш учун бошини силкиди. «Ҳатто кулгили,— ўйлади у,— ҳозир бўлаётган воқеаларни болалигида юз берган ҳодисалар билан боғлаш ўринлимикин? Бизлар ҳақимизда ўйлашяпти,— деган қарорга келди у,— билишади, шунинг учун ҳам албатта қутқаришади».

Сёмка осмонга қаради.

Атрофини қора булут қоплаган ой, кўнгилсизлик билан ён-атрофни зўрға ёритарди.

— *Яхши! Мен ўз айбимни тан оламан. Сиз эҳтимол ҳақдирсиз. Мен ҳамма вақт ҳам одамларга нисбатан одамийлик, инсонпарварлик, сахийлик қилмадим. Лекин тушунинг — бу ахлоқий айб. Тушуняпсизми? Жиний эмас, балки ахлоқий. Бу инсон табиатидаги хатолик, бу ҳақда жиний қонунлар мажмуасида ҳеч нарса дейилмаган.*

— *Сизнинг фарзандларингиз борми?*

— *Икки нафар. Хотиним бор. Гапнинг сирасини айтганда, мен эмас, оиламга жабр, агар ақл кўзи билан қарайдиган бўлсак, мен бу оиланинг ёлғиз боқувчисиман, ҳар ҳолда бу мени оқламаса ҳам шафқат талаб қилади, шундай эмасми? Яна қайтараман: бу балки ахлоқ нуқтаи назаридан айб бўлиши мумкиндир?*

— *Унинг ҳам боласи қолди. У ҳам болаларини боқиши керак эди.*

— *Мен ўз ахлоқий айбимни ювишга тайёрман, агар сиз мени шундай айбламоқчи бўлсангиз албатта. Айтайлик, мен унинг боласини тарбиялаш учун нафақа тўлашга тайёрман.*

— *Қулоқ солинг, Қирьянов! Мен сизга разм солиб, сизнинг гапларингизни диққат билан эшитсам, ҳеч тушунолмаяман: сиздаги сурбетликнинг чегараси борми ўзи, сизнинг... сизнинг бундай пасткашлигингизни баҳолаш учун сўз топши қийин!*

— *Мен сиз билан бундай кўнгилсиз шароитда учрашганимдан, афсусланаман.*

— *Шароит кўнгилсиз, бу тўғри. Лекин бу шароитни кўнгилли қилиб бўлмайди ҳам. Судья ва халқ маслаҳатчилари сизга фақат совуққонлик қилган деб, ахлоқий айб қўйишга уринишмаса керак, деб ўйлайман, сира-*

сини айтганда, совуққонлик учун ҳам суд қилишади. Сиз эса, Кирьянов, жиноий ҳаракат қилгансиз. Мен прокурор эмасман, сиз эса фақат тергов остидасиз, лекин мен сизга шунни аниқ айтмоқчиман — қотил, бу — сиз!.. Шу етарли бўлса керак. Тергов тугади. Сиз менга сўроқ берадиган ҳар қандай одамдан кўпроқ гапирдингиз, Кирьянов. Шунинг учун ҳам мен сизнинг башарангизни рўйирост кўриб турибман. Мен фақат яна бир нарсани билмоқчи эдим. Йигирма бешинчи май куни соат ўн тўққизу эллик минутда сизларнинг ҳар бирингиз нима ҳақда ўйлаган эдингиз: Сизларнинг ҳар бирингизда қандай туйғулар юз берган эди?..

22 май. Соат 19-у 50 минут.

ВАЛЕНТИН ОРЛОВ

Орелик оролчанинг четида ўтирар ва уни титроқ босарди. Ярим қоронғиликда музнинг шақирлаган овози эшитилар ва узоқдан қора шарпа кўринарди. Коля амаки сол томон музларни ёриб борарди. Кутилмаганда Орелик йиғлаб юборди.

— Аҳмоқ!— шивирлаб ўзини-ўзи сўкди у.— Аҳмоқ!

— Сен нима деб шивирляяпсан?— сўради Сёмка унга энгашиб қарар экан.

— Мен айбдорман!— қичқирди Орелик.— Мен!— Шундай даҳшат билан бақирдики, Сёмкани ҳам қўрқитиб юборди.— Коля амаки! Қайт орқага!

Сёмка Вальканинг елкасига туртди, у бўлса ҳўнграб йиғлаб юборди, одати бўйича пахталигининг чўнтагига рўмолчани олиш учун қўл солди ва дафтарчасини олди. Бу дафтарчада Алёнкага ёзилган хат бор эди. Узундан-узоқ, ёзиб тугатилмаган мактуб. Ореликнинг ранги ўзгарди. У кўз ёшларини енги билан сидирди, журъатсизлик билан жойида қотиб қолди. Кейин дафтарчани йиртишга тушди. Ҳул бўлиб кетган саҳифалар тез йиртилди.

— Жинни бўлдингми?— қичқирди унга Сёмка, у ҳам қалтираб йиғлаб турар экан.— Ақлдан оздингми-а?

Лекин Орелик газаб билан дафтарчани йиртарди. Сўнг унинг кўзлари зимистон қоронғиликка қараганда, бирдан қотиб қолди. У томоғи йиртилгудек бақирди:

— Одамлар, жон одамлар,— деди у.— Ёрдам беринглар!

25 май. Соат 19-у 50 минут.

ПЁТР ПЕТРОВИЧ КИРЬЯНОВ

Милтиқ ўқидан пайдо бўлган қуюқ сариқ тутун Кирьяновнинг теграсига майин тўшалар, дам ўннга, дам чапга сузарди.

У азбаройи жаҳли чиққанидан ўзини боса олмасдан хонанинг у бошидан-бу бошига юрар, оғзига келган сўзни аямасдан сўкарди. Ниҳоят унинг қадамлари бир текис ва равон ташланадиган бўлди.

Кейин тўхтади, ўзига-ўзи разм солди. Қўзиган алам худди гулхандек сўнган, энди уни бутунлай ўчириш лозим эди.

У ойнанинг олдига келиб бир томонга буралиб кетган бўйинбоғини тўғрилади, сочларини текислаб, тартибга келтирди, соқолларини силаб кўчага чиқди, чиққанда ҳам рангдор костюм билан, устига ҳеч нима киймай кўчага чиқди.

Ташқаридаги совуқ уни ўзига келтирди, эти увишди, ПэПэ ошхонага кирганда қип-қизил мағиздек, яхши кайфиятда эди.

— Қа-ани!— қичқирди у ҳаяжон аралаш оёғи билан эшикни очар экан.— Қадаҳларни тўлдирайлик ва бир ютишда ичайлик!

Меҳмонлар аридек ғинғиллашиб қолишди, лекин спирт тамом бўлган эди. Қолдиқлар охиригача қадаҳларга қуйилди.

— Ҳозир вертолёт келади!— эълон қилди Кирьянов, соатига қараб.— Спирт олиб келади?

Байрам тантанаси давом этишини эшитган меҳмонлар жой-жойларига ўтиришаркан, шошиб қолишди. Пётр Петрович ўтирганларнинг юзига билдирмасдан муғамбирона қараб қўйди. Чиладзе билан Лаврентьев буларнинг орасида йўқ эди. Яна кимлардир кўринмасди. Уларни у эслаб қўйди, юрагининг бир четига тугиб

қўйди. «Одамчалар гимирлаб қолишибди-да,— ўйлади у,— ҳа, гимирлаб қолишибди».

— Ҳозирча!— қичқирди Кирьянов!— Ичайлик...— у ўйлади, калласини хам қилиб, тебраниб турар экан, яна ўйланди, соқолини қимирлатиб:— Биз учун!— деди.

Виқор билан қаддини ростлади, унинг кўзларида аниқ бир мақсадга қаратилган ишонч учқунлари порлади.

— Биз учун!— қайтарди у,— Сибирни забт этаётганлар учун! Ҳаётни қайта қураётганлар учун! Кетдик!

25 май. Соат 19-у 50 минут.

НИКОЛАЙ СИМОНОВ

Коля амаки қоронғида сувда сузиб бораркан, ҳар бир метр масофа катта қийинчилик ва чидаб бўлмас оғриқ билан босиб ўтиларди. Пахталиги билан рўпарасидаги музни синдирар, лекин билакларини ҳимоя қиладиган нарса йўқлиги учун муз тилиб юбораётган эди. Ушлаш учун ҳеч нарса йўқ, шунинг учун ўзини ноқулай ҳис этар, оғриқ алаmidан тишларини тишларига қўйиб, сол ҳақида эмас, ўз мақсади ҳақида эмас, ҳеч бир аҳамияти йўқ қандайдир бошқа нарсалар тўғрисида ўйларди.

У, Валька тўғрисида, Ореликни қандай ургани тўғрисида ўйларди, гарчанд буни қилмаслиги мумкин бўлмаганини билса ҳам ўша тўғрида ўйларди, қанча ўйла-масин, бари бир фойдаси йўқ, лекин йигитчанинг олдидаги айби уни тинч қўймас эди. Орелик унинг ўгли тенги келади, бу хаёл уни янада эзар ва ёш йигитчани ургани учун ўзини-ўзи койирди. Қандайдир бир дақиқа давомида у Валькани эсидан чиқарди.

Нафас олиши тезлашиб, ҳарсиллади, қон миясига қуйила бошлади, бутун вужуди билан чарчаганини ҳис этди. Кўзлари олдида қизил шарчалар айлана бошлади, Симонов бу оқаётган тер бўлса керак, деб ўйлади, қўли билан уни артиб ташламоқчи бўлди, пахталигини қўйиб юборди, лекин уни қайтиб ололмади, сув шимган пахталик бир томони билан пастга чўка бошлар экан, уни ўзи билан судрай бошлади.

Коля амаки оғир юкни қўйиб юбориб, тепага шўнғиб чиқди, сувнинг исканжасидан қутулиш учун қўллари билан музни ушлаб сузмоқчи бўлди, лекин сол ҳали узоқда эди. Қаддини ростлаб, ўзидаги бор кучни бир жойга тўплаб, Симонов олдинга интилди, у ҳаракат қиларкан, Орелик ва Сёмка ҳақида ўйлаб ачинар, Слава бу азобдан қутулди, деб ўйларкан, сувни чайқатиб сузар, қўрқмаётган бўлса ҳам ўнг оёғининг томири тортишаётганини ҳис қиларди.

У бор кучи билан бир оёғини қимирлатиб бўлса ҳам олдинга интилиб сузаркан, оғзига кирган сув томоғига тиқила бошлади. Тишлари остидаги муз парчалари гичирлаб майдаланди.

Кучини йўқотиб қўйганидан қўрқувга тушган Симонов бақирмоқчи бўлди, лекин ўзини тийди, худди урушдагидек сукут сақлади, йиғитларни қўрқитиб юбормасликка ҳаракат қилди. «Шурикка ачинаман,— унинг миясида пайдо бўлган сўнги фикр шу бўлди,— Шурикка...»

25 май. Соат 19-у 50 минут.

КИРА ЦВЕТКОВА

Уйга кириши билан Кира эшикнинг ён тўсинига суянганича, чироқни ёқмай узоқ вақт туриб қолди.

Тиллақўнғиз чийиллар, унинг дўсти оймома эса ўзининг хира нурларини дераза ойнасидан аранг ўтказар, хона иссиқ бўлиб, осойишталик ҳукм сурар, кишининг ҳеч қаерга боргиси келмайдиган бир пайт эди. Узича ўйланиб, Кира чироқни ёқди. Лампочка дам ёруғлашиб, дам хиралашиб, Қиранинг ойна орқали тушиб турган аксини, унинг ўчиб кетган рангини, катталашиб кетган, лекин энди тинчиб қолган кўзларини аранг ёритди.

У яна бир минутча шундай алфозда турди, пальтосини ечгиси келмади, кейин хўрсинди, кейин қатъиятлик билан ўзини қўлга олиб қайта кийинди, пальтосини елкасига ташлаганча, яна остонада туриб қолди.

Кўзларини бир нуқтага тикиб қолган Кира, ўзининг бир минут илгари йиртилиб, дабдаласи чиққан кўйлақда, қаттиқ ҳаяжон, лекин дадиллик билан тикилиб турганини кўз олдига келтирди.

У остонадан ўтди.

Қалин, кўзга кўринмас елкан сингари одамга ташла-наётган шамолга дуч келди, унинг кичкина гавдасига шамол ёпирилди, лекин у шамол кучини елкаси билан тўсди ва олға босди. Уни йўл посёлка четидаги уй томон бошлаб борди, бу уй ёнида Гусев учун мўлжалланган қайиқ ивирсиб ётарди.

Кира бу уй томон бораркан, уйнинг нариги томони вертолётлар учадиган майдонга уланиб кетгани, у вертолёт қайтиб келадиган вақт бўлганини ва ўзининг вазифаси шу ерда, одамнинг баданига ёпирилиб санчилаётган шамол эсиб турган жойда туриш эканлигини ўйлаб келарди. Майдонга яқинлашиб бораркан, яқинлашиб келаётган қора шарпани кўриб қолди. Бу Лаврентьев эди.

— Жин урсин!— деди у кайфи қочиб,— мен чекинганим учун ўзимни-ўзим койияпман. Храбриков билан бирга учишим керак эди..

Кира жавоб қайтармади, юзини пальтосининг ёқаси орасига яширди.

25 май. Соат 19-у 50 минут.

СЛАВА ГУСЕВ

Гусев бир жойда ўтиришга ҳаракат қилмасди. Қаттиқ оғриқни, ҳамон баданида ёниб турган иситма аянгасини енгиш мақсадида у югуришга ва сакрашга ҳаракат қилар, шу билан исинмоқчи бўлар, лекин унинг сакрашлари ва югуришлари жуда ҳам беўхшов ва мадорсиз эди. Вишкагача бўлган ваҳимали масофани босиб ўтиш уни ниҳоятда ҳолдан тойдирган, гарчанд эрталаб ўзи олиб ўтишга улгурган қопнинг ичидаги яшириб қўйилган флягадаги спиртни қайта-қайта ичса ҳам ўзига келмас, бутун вужудини қамраб олган касаллик янада оғирлашар ва уни бўғарди.

Шундай бўлса ҳам у сакрар, югурар, ўзини иситар, хаёлидан, бугун яна музли сувга тушиншга тўғри келса, тушаман, деган гап ўтиб, шунга бутун иродасини сафарбар ётарди.

Гусев, Коля амаки албатта солгача сузиб келади, деб бутунлай ишонганди, ишонганда ҳам ўзига ишонгандай эди, шунинг учун ҳам тўғри қарорга келгани учун Си-

моновни мақтарди. Йўқ, Ореликни асло сувга қўйиб бўлмайди, у чидаёлмайди, Сёмка сингари у ҳам чидаёлмайди, шунинг учун ҳам Слава ва Николай икковлон бўлиб йигитларни асрашлари, эҳтиёт қилишлари керак.

Дастлабки дақиқаларда, оролча томондан Ореликнинг бўғиқ ва хунук бақирғи эшитилди, Гусев уларнинг орасида бир гап бўлди шекилли, деб ўйлади, лекин Коля амаки ҳақида бўлган бирор гапни хаёлига ҳам келтирмади.

У ташвишга тушиб қотиб қолди, қолган кучларини йиғиб тураркан, йигитлар у ўйлагандек кучсиз эмаслигини ҳис этди, шунинг учун Николайнинг бошига кулфат тушганига ақли етди. Лекин ўзининг бу хаёлига ҳамон ишонмасдан дарёга қулоқ соларди. Сувнинг шалоплаши энди эшитилмас, шунинг учун ҳам Гусев бутун биринчи гал бутун жон-жаҳди билан қичқирди:

— Симонов! Овозингни чиқар! Коля амаки!

Атроф жимжит, шундай сукунат ҳукм сурардики, бунга Слава ишонмади ва ўзининг гавдасини нотинч ғимирлаётган сувга ташлади.

Унинг бадани совуқни туйди, у қўлларини ҳаракатга келтириб, қордан иборат бўтанани оғзидан чиқариб, бутун вужудини қақшатаётган оғриқни енгган ҳолда олға сузиб кетди.

У умрида бирор марта ҳам кўрмаган Қланькани кўз олдига келтирди, қизиқ, Николайни эмас, унинг хотини Қланькани ўйларкан, қирсиллаб синаётган муз парчалари овози орасидан вертолёт винтларининг шовқинини эшитди.

У тўхтади, ўзининг ҳаракатлари зое кетаётганини тушуниб, сувга бота бошлади, кейин сувдан қўлларини чиқариб муштумини, ўзининг катта муштумини осмонга ўқталди.

25 май. Соат 19-у 50 минут.

СЕРГЕЙ ИВАНОВИЧ ХРАБРИКОВ

Қутидаги шишалар вертолёт титроғидан нозик овоз чиқариб, чивинга ўхшаб ғинғилларди, шиша ичидаги спирт майда пуфакчалар ҳосил қиларкан, Храбриков

ўйларди: аҳмоқ Кирьяновга энди спирт ҳам ёрдам беролмайди.

Бугун ўттиз олтига кирган, ҳали ҳаётдан умиди кўп бошлиқ уни боягидек ҳақорат қиладиган экан, ўзига жабр бўлади. Йўқ, Сергей Иванович ПэПэга кўрсатиб қўяди, оёғига шундай болта урадики, ана ундан кейин кўринг, асфаласофилинга кетишини. «Етар, сен билан ҳамтовоқ бўламан деб ўлиб юрганим йўқ,— ўйларди Сергей Иванович осойишта кўйда,— кўрамиз, ўзингнинг ҳолингни». Бу ерда, Сибирда пенсияга чиқиш учун бир йиллик стаж икки йилга ўтишини ҳисобга олиб юрганди, ишнинг пачаваси чиққудек бўлса, уйига кетиб қўя қолади, пенсия ёшига етгунча қолган йилларини хотини ва ўғиллари олдида ўтказди.

Вертолёт ҳавони тўзитар, учувчилар борадиган жойни яхши билишарди, шунинг учун аниқ учишарди, Храбриковнинг тулкисимон айёр кўзлари қисилар, қорнидаги оғриқ энди йўқолган, кўринишдан вертолётнинг бешик тебратор қилиб учиши ва урилаётган совуқ шамол буғи гўштини ҳам ҳазм қилиб юборганди.

Иллюминатордан пастга қараркан, Храбриков дарёнинг илон изи сингари чўзилиб ётган ўзанига кўзи тушди, эшик олдида турган, арқондан ясалган нарвонни тўғрилаб қўйди, команда бўйича пастга ташлашга ҳозирлик кўрди.

Машина бир жойда тўхтаб қолди, кўп марта учган Храбриков буни сезди, Кирьяновни, Цветковани ва уларнинг улфатларини эслаб, ўзича уларга раҳми келгандек бўлди:

«Эй, нонкўрлар! Агар Храбриковдек қутқарувчи фаришта бўлмаганда аҳволларинг нима кечарди? Қаерга борардиларинг?»

25 май. Соат 19-у 50 минут.

СЕМЁН ПЕТРУШЕНКО

Вертолёт сувни чайқатар, муз парчаларини сачратар, шамолни ҳайдар, ўзининг қора қорнидан ичакка ўхшаш арқон нарвонни қилпиллатиб туширар, Сёмка бўлса йиғларди, йиғлаганда ҳам юраги тўлиб пиқиллар, унинг пастки лаби титрар, худди ёш болалигидагидек ўртанарди.

У винтларнинг шовқинига қарамай, уларнинг шовқинидан қаттиқроқ ўтказиб бақирмоқчи бўлаётганини ўзи сезмас, шунинг учун ҳам бўйнидаги икки йўғон қон томирлари ўйнаб кетган эди.

— Ко-о-оля а-ма-ки-и!— бақирарди Сёмка; кучи борича бақириб, яна шунни қайтарарди:— Ко-о-оля а-ма-ки-и!

У миясида бугунги бўлиб ўтган воқеаларни чалакам-чатти эслади мана ўша дақиқалар, ана Коля амаки, ўйинга тушяпти, у бўлса тароқ чертиб музика чалмоқда, ана, улар ўйинни тўхтатиб Слава билан кураш тушишга киришиб кетишди, мана Слава сувда турибди, антенна уланган устунни ушлаб турипти, Сёмкани ўзи эса рацияни ишлатяпти — шу пайт мияга келган бу хаёллар уни яна қўрқитиб юборди.

— Ко-о-оля а-ма-ки-и!— бақирарди Сёмка, дарёнинг, қирғоқнинг, тирангуляция вишкасининг, уфқнинг урнини босган чойшабга ўралар экан.

— А-ма-ки-и!..

Лекин вертолётнинг кучли шовқини унинг бўғиқ овозини босиб кетди, ўзининг устидан ўзи ҳукмронлик қилиб турган вазиятни йўқотар экан, нима қилаётганини ортиқ сезмай, Сёмка елкасидаги милтиқни олди.

Совуқ қотган қўллари милтиқнинг тепкисини пайпаслади, у икки тепкини ҳам бараварига босди, худди калласининг устидан аланга кўтарилди. Лекин сўнгги дақиқада милтиқ лапанглаб кетиб, вертолётдан узоққа отилди.

Сёмка ўзининг нақ қаршисида Вальканинг қандайдир катталашган кўзларини кўрди.

Орелик ҳеч нарсага тушунмасдан, эсанкираганча қараб турарди. Сёмка унинг юзига тикилди, унинг кўриниши худди уйқудан гангиб тургану, қаерда эканлигини билмайдиган, нима иш қилишини ҳам тасаввур қилолмаётган кишини эслатарди.

Бу ҳолатни Сёмка кейинчалик хотирасида жонлантирди.

Ўша сонияда эса вертолётга қараб бақирди:

— Аблаҳлар! Сотқинлар!

МУНДАРИЖА

АЛДОВ
ЎУЕШ ТУТИЛИШИ
ТОШҚИН

На узбекском языке
Библиотека дружбы
Проза народов СССР

Альберт Анатольевич Лиханов

ПАВОДОК

Повести

Перевод с издания издательства
„Современник“, Москва, 1977

Редактор *О. Мухторов*
Серия расноми *И. Кириакиди*
Рассом *А. Холиқов*
Расмлар редактори *А. Кива*
Техн. редактор *Е. Потапова*
Корректор *О. Турдибекова*

ИБ № 1299

Босмахонага берилди. 10.04.80. Босишга рухсат этилди. 25.10.80. Формат 84×108^{1/32}. Босмахона қоғози № 2. Адабий гарнитураси. Юқори босма. Шартга бсма л. 23,52. Нашр л. 24.53+0,69 вкл. Тиражи 30000. Заказ № 277. Баҳоси 1 с. 90

Ғафур Ғулум номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, Тошкент, 700129 Навоий кўчаси, 30.

Ўзбекистон ССР Нашриётлар, полиграфия ва китоб савдоси ишлари Давлат Комитетининг Тошкент „Матбуот“ полиграфия ишлаб чиқариш бирлашмасининг 1-босмахонаси. Тошкент, Ҳамза кўчаси, 21.